A MAGYAR MEZŐGAZDASÁGI MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI

Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

2011–2012

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 2011–2012

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 2011–2012

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Budapest, 2012

Ez a kiadvány

a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

Főszerkesztő
Estók János

Szerkesztő
Szotyori-Nagy Ágnes

Fotók
Papp Tibor

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

© Szerzők, 2012
© Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 2012

Felelős kiadó:
Fehér György
a Magyar Mezőgazdasági Múzeum
főigazgatója

Könyvterv, nyomdai előkészítés:
Line Design Stúdió

Nyomta és kötötte: Pharma Press Kft.
Felelős vezető: Dávid Ferenc

ISSN 0521-4238

Tartalom

TANULMÁNYOK 7

Kőrösi Andrea
A budaörsi kora római temető kocsi- és lósírjainak archaeozoológiai vizsgálata avagy A budaörsi kora római temető lovai 9

Takáts Rózsa
Céhes kézműipar forrásai a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban II. Iratok 37

Csoma Zsigmond
Az első magyar nyelvű, erdélyi református lelkész által írt kertészeti szakkönyv (1669) 77

Nagy Ágota
A Pannonhalmi Maggyűjtemény 85

Oroszi Sándor
Erdőgazdálkodás a Duna-ártér alsó vidékén: Pancsova és Újvidék 107

Gergely Gábor
A járási beosztás története a Magyar Mezőgazdasági Múzeum közigazgatási térképeinek tükrében a 18. század elejétől 1950-ig 123

Szotyori-Nagy Ágnes
A 19. század közepének mezőgazdasági állapota a nagykállói esperesi kerületben Popovics Bazil munkácsi görög katolikus püspök levelei tükrében 139

Fehér György
Egy elfelejtett miniszter, Bethlen András gróf 157

Vörös Éva
Egy sivatagi lóvásárló expedíció fényképei 165

Farkas Gyöngyi
„Ötéves tervért, békéért! Több gabonát a hazának!" Mezőgazdasági propaganda az 1950-es évek Közép-és Kelet-Európájában 183

Beck Tibor
A szőlő és a bor jelentősége a katolicizmusban és hozzá kapcsolódó néphitben 201

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

MÚZEUMPEDAGÓGIA, MÚZEUMMETODIKA, MÚZEUMI KOMMUNIKÁCIÓ 211

Csók Márta
Mezőgazdaság: minden, ami éltet
(Európai Uniós támogatás közművelődési munkánk tartalmi megújítására, 2009–2011.) 213

Wellisch Maya
A múzeumi filozófia drámapedagógiai értelmezése 233

Radics Boglárka
„Önként és dalolva" – a gyermekcipőben járó önkéntes program felnőtté válásának lépései a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban 245

Csók Márta
A piramis alján: a gabona. „Egy csipetnyi Európa" 255

Bálint Ágnes
Így kommunikálunk mi 259

Kovács-Juhász Gabriella:
A Vajdahunyadvár épülete, mint kiállítási „tárgy" 269

SZÉCHENYI-EMLÉKÜLÉS 281

Beck Tibor
Fél évszázad a magyar gazdaközönség szolgálatában: Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület tevékenységének első öt évtizede (1830–1880) 283

Csoma Zsigmond
Széchenyi és Schams Ferenc érdemei a magyar szőlő és bor európai szintre emelésében a 19. század első harmadában 291

Szőllősy Gábor
„Pesti Gyep" lóversenybárcák a Magyar Mezőgazdasági Múzeum Numizmatikai Gyűjteményében 305

Oroszi Sándor
Erdészeti és természetvédelmi gondolatok Széchenyi műveiben 313

Nyírfalvi Károly
Máskor, máshol, itt és most 319

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

TANULMÁNYOK

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

A budaörsi kora római temető kocsi- és lósírjainak archaeozoológiai vizsgálata avagy A budaörsi kora római temető lovai

KŐRÖSI ANDREA

Budaörs-Kamaraerdei dűlő (2. lh.) lelőhelyen – a Hosszúréti patak északi oldalán, a Pistályi réten – 2002 márciusától 2003 októberéig folytatott leletmentő ásatást Dr. Ottományi Katalin régész (Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága) vezette. A raktárbázis építését megelőző próbaásatás és feltárás során 14 hektárt tártak fel. A terület a neolitikumtól az Árpád-korig lakott volt.[1] Az ásatás során egy kora római temető is feltárásra került, amelyben római kocsitemetkezésesek (kocsisírok) és önálló lósírok is előkerültek. A késő vaskorban a Kárpát-medencét megszálló kelták közül Budaörs határában az eraviscusok telepedtek le, mely törzs a rómaiak megérkezése után is megmaradt eredeti helyén.[2] A romanizálódó kelta eraviscus törzs előkelőségei megőrizték hitvilágukat és temetkezési hagyományaikat is, és a leggazdagabb családok az elhunyt hozzátartozójukat a túlvilági utazáshoz szükséges utazókocsival, felszerszámozott lovakkal és kutyájával együtt temették el.[3] Jelen tanulmány ezeknek a kocsi- és lósíroknak a ló- és kutya csontmaradványait értékeli.

A temetőből négy bolygatatlan kocsisír került elő, három sírban (124., 125., 162. sír) négykerekű kocsi volt két lóval (1. kép), egy sírban (126. sír) kétkerekű könnyű kocsi volt három lóval eltemetve. A temetőben három önálló lósír (79., 83., 86. sír) is volt, melyek kissé távolabb helyezkedtek el ugyan a kocsisíroktól, de ugyancsak az eraviscus törzsi arisztokráciához köthetők.[4] Ugyanehhez a körhöz tartozik a kocsi nélküli 117. sír is, amelybe két felszerszámozott lovat és egy vadászkutyát tettek. A lósírokból egy-egy felszerszámozott ló teljes váza került elő. A csontok többnyire rosszmegtartásúak, töredékesek, a koponya és az állkapocs a felszedés során a legtöbb esetben sérült, vagy összeroppant.

1. KOCSITEMETKEZÉSES SÍROK

A kocsitemetkezéses sírok Budaörsön két csoportra oszthatók. Az egyik csoportba a két lovas-kocsi sírok tartoznak, ahol a négykerekű kocsi mellé két lovat tettek. A másik csoportba a három lovas-kocsi sír tartozik, ahol egy kétkerekű kocsi mellé három lovat helyeztek. Viszonylag mély, és többnyire nagyméretű gödröt ástak,

[1] Ottományi Katalin: Őskori települések Kamaraerdő területén. In: Ottományi Katalin–Mester Edit–Mráv Zsolt: Antik gyökereink. Budaörs múltja a régészeti leletek tükrében. Budaörs 2005. 9-14. 9.
[2] Ottományi Katalin: A kelta–római kori település Kamaraerdő területén. In: Ottományi K.–Mester E.–Mráv Zs.: Antik gyökereink. 15–29. 15.
[3] Mráv Zsolt: Kocsival a túlvilágra. Kocsit tartalmazó temetkezések a budaörsi római település temetőjében. In: Ottományi K.–Mester E.–Mráv Zs.: Antik gyökereink. 56–60. 56. (továbbiakban: Mráv Zs., Kocsival.)
[4] Ottományi Katalin: Római kori település temetője Kamaraerdő területén. In: Ottományi K.–Mester E.–Mráv Zs.: Antik gyökereink. 38–55. 43.

majd lándzsával leölték a lovakat. Ezt bizonyítják a lovak bordái közül előkerült lándzsahegyek is.[5] Mindegyik temetkezésnél először a leölt lovakat helyezték a sírgödör aljára, majd rájuk helyezték az utazó kocsit, amelyet a sír méretéhez igazodva alkatrészeire szedtek szét, és külön helyezték a gödörbe a leszerelt kerekeket is.[6]

1.1. Kétlovas- négykerekű kocsi sírok

Budaörs-Kamaraerdőn három sírból (124., 125. és 162. sír) került elő két ló csontváza, a hozzájuk tartozó négykerekű kocsival együtt.

124. sír (2. kép)
A lovak a kb. DK–ÉNy-i tájolású sírban egymás mellett párhuzamosan, de egymással ellentétes irányban fekszenek. A sír nyugati végénél viszonylag nagy üres rész figyelhető meg. Először az 1. számú lovat (124/1.), majd a 2. számú lovat (124/2.), végül a kocsi alkatrészeket helyezték a sírba. Mindkét állat csontozatán, különösen a koponyákon lószerszámok okozta elszíneződések figyelhetők meg.

124/1. ló
A ló a sír közepén kb. Ny–K tájolásban, a bal oldalán fekszik. Mellső lábai egyenesen kinyújtva, a jobb oldali a sírgödör emelkedő rézsüs falához támaszkodik. A hátsó lábai zsugorított helyzetben, szorosan összehajtva helyezkednek el. Az állat jobb hátsó lába a sír É-i falához állított kerékabroncsnak támaszkodik. Az állat fejét a mellkas jobb oldalára visszahajtották. A koponya a gerinccel 90 fokos szöget zár be, orra északi irányba néz. A koponya és az állkapcsok viszonylag épek. Az állkapocs hosszú, karcsú, az állkapocs teste alacsony. Az állkapcsi szöglet ívelt, keskeny. Az állkapcsi szöglet *ventralis* pontja (továbbiakban Gov)[7] kifejezett. A koponya és állkapocs fogazata a fogváltás végén jár. Az állkapocsban a P_4 és M_3 már kinőtt, de a dp_{3-4} még a P_{3-4} tetején megtalálható. M_3 nem ért be a rágósíkba. A koponyán a fogazat hasonló képet mutat. A koponya pofarésze (harapócs) széles, fogai nagyok, erőteljesek. A végtagcsontok arányosak.[8] A *humerus*ok és *femur*ok *proximalis epiphysis*e nincs elcsontosodva.

Az állat kb. 3–3,5 éves, közepes testalkatú kanca (♀). A 9 csontból számolt, összesített marmagassága[9] 139,3 cm (1. táblázat). A *metacarpus*ok középkarcsúak, illetve félkarcsúak, karcsúsági indexük[10] 16,26 és 15,21. A *metatarsus*ok karcsúak,

Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtár

[5] Mráv Zs., Kocsival. 58.
[6] Uo.
[7] *Gonion ventrale.* J. Ulrich Duerst: Vergleichende Untersuchungsmethoden an Skelett bei Säugern. In: Emil Abderhalden (Hrsg.): Handbuch der biologischen Arbeitsmethoden. Berlin–Wien 1930. 125–530.
[8] A csontokat Angela von den Driesch: A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites. Cambridge 1976. munkája alapján mértem.
[9] V. O. Vitt: Losadi pazyrykskih kurganov. In: Sovjetische Archaeologie 16. H.n. 1952. 163-205. (továbbiakban Vitt V. O., Losadi) A teljes tanulmányban ezzel a módszerrel számoltam a marmagasságokat, az ismételt hivatkozást a további sírleírásoknál elhagytam.
[10] A. A. Brauner: Brauner, A. A.: Losad kurgannih pogrebenij Tiraszpolszkago uezda, Hersonskoj gubernii. (Pferde in Kurgan-Gräberfelden des Tiraspolischen Gebites von Cherson-Gubernium). Equus Goschkewischi, mihi. Materiali k poznaniju domestnih zsivotnyh Rossii.I. Zapiriszki Imperatorszkago Obsesztva Szelszkago Hozjajsztva Juzsnoj Rossi. Tom. 86.Kniga i. Odessa 1916. (továbbiakban: Brauner A. A.,Losad kurgannih) A teljes tanulmányban ezzel a módszerrel számoltam a karcsúsági indexeket, az ismételt hivatkozást a további sírleírásoknál elhagytam.

indexük[11] 12,64 és 12,49 (1. táblázat). A metacarpus/metatarsus (továbbiakban mc/mt) hosszúsági méretarány 0,85.

124/2. ló

A ló közvetlenül a sír déli fala mellett, kb. K–Ny-i tájolásban a hasán feküdt. Hátsó lábai a medencéje alatt zsugorított helyzetben, szorosan összehajtva, a mellső lábai részben összehajtva (jobb oldali), részben előre kinyújtva (bal oldali *metacarpus-ph*-ok) helyezkednek el. A ló nyaka előrenyújtott, feje orral a sír DK-i sarka felé az állán fekszik. A 124/2.-es ló teljes váza az 124/1. lónál magasabban helyezkedik el, nyaka és koponyája kissé felfele emelkedik. A koponya sérült. Az állkapocs hosszú, viszonylag karcsú, az állkapcsi szöglet ívelt, az állkapocs teste alacsony. A Gov kifejezett. A felkarcsont (*humerus*) lényegesen rövidebb a többi csöves csontnál, a belőle számolt marmagasság csak 135 cm. A *metapodium*ok hosszúak. Különösen hosszúak a *metatarsus*ok, a belőlük számolt marmagasság 150 cm lenne.

Patológia: Az I. ujjpercen vastag, medencéjén vékonyabb csontlerakódás (*exostosis*) látható. Két ágyékcsigolyája egy ponton összenőtt.

Az állat életkora ca. 7 év, közepes testalkatú kanca (♀). A 9 hosszúcsontból számolt, összesített marmagassága 144,6 cm (1. táblázat). A *metacarpus*ok töredékesek, a *metatarsus*ok nagyon karcsúak (1. táblázat), karcsúsági indexük 11,5 és 11,85.

125. sír (3. kép)

A kocsisírok közül a legnagyobb méretű, tágas sírgödör. A DK–ÉNy-i tájolású sírban mindkét ló DNy–ÉK-i irányú. A két ló egymással párhuzamosan, nyújtott végtagokkal a bal oldalukon fekszik. Elsőnek a sír nyugati felébe helyezték el az első lovat (125/1.), majd a sír keleti részébe a második lovat (125/2.), végül a lovakra tették a szétszerelt utazó kocsit.

125/1. ló

A ló DNy–ÉK-i tájolásban, a bal oldalán fekszik. Végtagjai a törzsére merőlegesen, kinyújtva, az élő állat természetes testtartásában helyezkednek el. Nyaka kissé felfele emelkedik, az állat koponyája is a bal oldalán nyugszik. A koponya tengelye párhuzamos a sír D-i falával, homlokcsontja a sírfalhoz simul. Az állat orra kb. Ny-felé, a végtagokkal azonos irányba néz. A koponya erősen sérült. Az állkapocs ép, viszonylag rövid, zömök, az állkapocs teste magas. Az állkapcsi szöglet ívelt, a Gov enyhén kifejezett. A végtagcsontok hosszúak, közepesen vastagok. Az állatnak relatíve rövidebb combcsontja és hosszú *metatarsus*a volt. A *metatarsus* jelentősen hosszabb a többi csontnál. A belőle számolt marmagasság 144 cm, a combcsontból számolt pedig 132,5 és 134 cm (1. táblázat). Az ujjpercek hosszúak és középvastagok. A patacsont és ízületi felszíne is közepesen széles.

Az állat 10 évnél idősebb, közepes testalkatú kanca (♀). A 6 hosszúcsont méretből számított összesített marmagassága 138,4 cm (1. táblázat). A két *metacarpus* töredékes. A *metatarsus* nagyon karcsú, karcsúsági indexe: 10,65. A *metacarpus/metatarsus* hosszúsági méretarány 0,82.

[11] Brauner *metatarsus*okra nem dolgozott ki indexeket. A *metatarsus*ok karcsúságának meghatározásánál az ő felosztását vettem figyelembe, de mivel a *metatarsus*ok karcsúbbak a *metacarpus*oknál, ezért a tartományhatárokat 1,5 egységgel alacsonyabbnak vettem. Ez a számolás abban segít, hogy a lelőhelyről előkerült 14 ló *metatarsus*ainak karcsúsága összehasonlítható legyen.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

125/2. ló

A ló DNy–ÉK-i tájolásban, a bal oldalán fekszik, gerince a sírgödör K-i falához simul. A gerincet a medencénél megtörték, feltehetően, hogy beférjen a sírba. Az állat végtagjai DNy-i irányban kinyújtva helyezkednek el. Az állat fejét természetellenes tartásban, É-i irányba – az alsó kerékabroncshoz simulva – visszahajtották. A koponya az állkapcson feküdt, orra É-i irányba néz, összeroppant. A koponya kissé magasabban helyezkedik el, mint a törzs- és végtagcsontok. A koponya és az állkapocs sérült, összeroppant. A csövescsontok rövidek, de arányos hosszúságúak. Az ujjpercek középhosszúak és közepesen vastagok.

Az állat egy kifejlett (adult), alacsony testalkatú kanca (♀). Az 5 hosszúcsont hosszméretből számolt összesített marmagassága 133,3 cm. Az egyetlen ép *metatarsus* karcsúsági indexe: 11,97, nagyon karcsú (1. táblázat).

162. sír: (4. kép)

A K–Ny-i tájolású téglalap alakú sírgödörben szokatlan módon helyezték el a lovakat. Az egyik ló (162/1.) keleti irányba néz, a másik ló (161/2.) koponyája ugyan keleti irányban fekszik, de a gerince U alakban meghajlított. Úgy tűnik, mintha csak belökték volna a tetemet a gödörbe, de nem igazították meg. Ezek alapján feltehetően először az U alakban hajlott gerincű lovat (162/2.) helyezték a sírba, majd a másik lovat (162/1.). A 162/2. ló a sír DK-i sarkában, a 162/1. ló hasa és feje mellett helyezkedik el. Legvégül a kocsi alkatrészeit helyezték a sírba a lovak tetemére, a kerekeket a sírfalhoz támasztották, illetve a lovakra fektették. A csontokon több helyen zöld elszíneződés figyelhető meg.

162/1. ló

A ló K–Ny-i tájolással a sír közepén, a sír oldalaitól távol helyezkedik el. Az állat a bal oldalán fekszik. Feje testénél kissé magasabban van. Koponyája a bal oldalán, de orral D-i irányba néz. Az állatot természetes tartásban helyezték el a sírba, de a farrészét kissé előrefele nyomták. A jobb hátsó végtag felhúzott tartást vesz fel, a bal előre egyenesen kinyújtva, jóval túlnyúlik a jobb hátsó lábon, és elér egészen a másik ló hátgerincének 10-11. csigolyájáig. A mellső végtag ugyancsak laza felhúzott tartásban, déli irányba mutat. A jobb mellső láb ujjpercei az első ló gerincén nyugszanak. A hátsóvégtag részben az állat hasa alá került. A patacsontok az első ló gerince mögött végződnek. Az ujjpercek hosszúak és vastagok.

A koponya széles, közepesen hosszú, rajta több helyen zöld elszíneződés figyelhető meg. Az állkapocs ép, közepesen hosszú, zömök, az állkapocs teste magas. Az állkapcsi szöglet ívelt, a Gov enyhén kifejezett. A csigolyák izületi lapja nem csontosodott el.

Az állat egy kifejlett (adult), közepes testalkatú mén (♂). A ló szemfogainak (C) *caudalis* oldalát mélyen lekoptatta a zabla. A 10 hosszúcsont hosszméretből számított, összesített marmagassága 138,4 cm (2. táblázat). A *metacarpus*ok közepesen karcsúak és félkarcsúak, indexük 15,75 és 15,46. A *metatarsus*ok nagyon karcsúak, indexük 11,64 és 11,93. A *mc/mt* hosszúsági méretarány 0,827 és 0,829.

162/2. ló

A ló a sír DK-i felében, közepén helyezkedik el. Az állatot természetellenes tartásban helyezték a sírba. Gerince U alakban meghajlott, az ágyéki régió és a nyakcsigolyarész a fejjel É–D-i irányú, a hátgerincoszlop pedig Ny–K-i tájolású. A gerinc a

Magyar Nemzeti Múzeum

4-5. nyakcsigolyánál kb. 120 fokos szögben visszafele hajlik, az első nyakcsigolya (atlasz) a medence felé közelít. A gerinc a 10-11. hátcsigolyánál is meghajlik, a két gerincszakasz egymással mintegy 90 fokos szöget alkot. A ló feje követve a nyakcsigolyákat É-i tájolású, kissé a bal oldalára dőlve az orrán támaszkodik. A koponya és az atlasz között szakadás figyelhető meg. A koponya homlokcsonti része betört és sérült, az orr és a szájrész keleti irányba mutat. Az állkapocs összeroppant. Az állat nyaka megcsavarodott, a csigolyák az oldalukon, illetve hasi részükön nyugszanak. Az állatot a hasára, rogyasztott helyzetben fektették a sírgödör aljára, de a feje, nyakának első harmada, és az ágyéki szakasz az oldalán feküdt. A végtagok az állat hasa alatt zsugorított helyzetben feküdtek. A 162/2. ló csontváza kissé magasabban feküdt, mint a 162/1. lóé. A kocsi alkatrészek sírba helyezésekor hajlíthatták a nyakát ebbe a rendellenes tartásba.

Az állat kifejlett (adult), közepes testalkatú mén (♂). A 8 hosszúcsont hosszméretből számított összesített marmagassága 142,5 cm (3. táblázat). A *metacarpus*ok félkarcsúak, karcsúsági indexük: 15,32 és 15,45. A *metatarsus* nagyon karcsú, karcsúsági indexe 11,28. A *mc/mt* hosszúsági méretarány 0,834.

1.2. Három lovas- kétkerekű kocsis sír

Budaörs-Kamaraerdei dűlőn egy három lovas (126. kocsisír) sír került elő. Az ebben a sírban talált kocsi típusa is eltér, ugyanis kétkerekű volt. A kocsit kevésbé szedték szét, mint az előző négykerekűeket. Csak az üléstámlákat távolították el a kocsiról, majd fejjel lefele a lovakra borították a kocsit.[12]

126. sír: (5. kép)
Viszonylag kisméretű, téglalap alakú, K–Ny-i tájolású sírgödörben három lovat helyeztek el. Ezek közül kettő (126/1,2.) a sír hosszanti tengelyében egymás mellett párhuzamosan fekszik, a harmadik (126/3.) pedig a sír keleti végében keresztben, a két ló faránál helyezkedik el. Először a 126/3. számú lovat helyezték el keresztben a sír K-i végében, majd a 126/1. lovat a gödör D-i fala mellett a hasára fektették, végül a 126/2. lovat az előzővel párhuzamosan a sír É-i fala mellett az oldalára tették. Végül a tetemekre helyezték el a kocsi részeit.

126/1. ló
A ló Ny–K-i irányban a sír déli fala mellett, a hasán fekszik. Mellső végtagjai részben zsugorítva (lapocka, *humerus, radius*), részen előre fele (Ny-i irányban) kinyújtva (*metacarpus*ok és ujjpercek) helyezkednek el, a lábvége eléri a sír nyugati falát. A hátsó végtagjai kiegyenesítve a sír déli falával párhuzamosan Ny-i irányban helyezkednek el. A jobb hátsó lába a hasa alatt, a bal hátsó végtag az állat hasa és mellkasa mellett, a mellkas és a sírfal között fekszik. A bal végtag térdben (*femur* és *tibia* kapcsolatánál) felemelkedik, a *tibia-metatarsus* találkozásánál pedig kissé mélyebbre nyúlik. A hátulsó végtag az ujjpercekkel a mellső végtag mellett végződik. Az állat koponyája a törzstől magasabban helyezkedik el, orra nyugati irányba, kissé lefele irányul. A lókoponya az állkapcsok ajaki részén nyugszik, vége a sírfalnak támaszkodik. Az állkapocs ép, hosszú és karcsú, az állkapcsi szöglet ívelt, a Gov kifejezett. A mellsővégtag relatíve kissé rövidebb a hátsónál (132-133,5 cm),

[12] Mráv Zs., Kocsival. 58.

Magyar Országos Levéltár Történeti Múzeum és Könyvtár

alacsony testalkatú lenne. A hátsóvégtag két csontjából (*femur, tibia*) számolt marmagasság 136, illetve 137 cm. A *metatarsus* jelentősen hosszabb a többi csontnál, a belőle számolt marmagasság 142 cm (3. táblázat). Az ujjpercek hosszúak és vastagok, a patacsont széles. A csigolyák ízületi lapja még nem csontosodott el.

Az állat kb. 4–5 éves, közepes testalkatú mén (♂). A 9 hosszúcsont hosszméretéből számított összesített marmagassága: 137,5 cm (3. táblázat). A *metacarpus*ok közepesen karcsúak, karcsúsági indexük 16,25 és 16,52. A *metatarsus*ok karcsúak, indexük 12,72 és 12,32. A *mc /mt* hosszúsági méretarány 0,824 és 0,822.

126/2. ló

A ló Ny–K-i irányban, bal oldalán-hátán fekszik, háta az északi sírfallal párhuzamos. A nyaki és mellkasi rész első harmadáig az állat az oldalán fekszik, majd a mellkas további része kissé már a hátára fordul, majd a medencéje teljesen kifordult, és az állat törzsének utolsó harmada a hátán fekszik. A nyak a tövénél éles töréssel északi irányba tart, majd elkanyarodik nyugati irányba. A nyak és a koponya a jobb oldalán fekszik. A koponya orri része déli irányba néz. A koponya a sírgödör nyugati falához simul, orral kissé lefele néz. Az állat mellső végtagjai zsugorított helyzetben, a *tibia* vége és a *metacarpus*ok a 126/1. ló nyakán-vállán fekszenek. A hátsó végtagok egyenesen kinyújtva a D-i irányba mutatnak. A jobb hátsó láb a 126/1. ló medencéjén, a bal hátsó láb a 126/3. ló mellső végtagján fekszik.

A bal hátulsó láb ujjpercei elérik a sírfal D-i falát. A koponya és állkapocs ép. Az állkapocs hosszú, teste karcsú, az állkapcsi szöglet ívelt, a Gov kifejezett. A *metapodium*ok közepesen hosszúak és középvastagok. A végtagok felső csontjai (*humerus, radius, femur, tibia*) relatíve kissé rövidebbek a többinél, a belőle számolt marmagasság 136 cm. A *metatarsus*ok és a *metacarpus*ok hosszabbak a többi hosszúcsontnál, a belőlük számolt marmagasság 139–141 cm (3. táblázat). Az ujjpercek közepesen hosszúak. A csigolyák ízületi lapja még nem csontosodott el.

Az állat egy 3-3,5 éves, közepes testalkatú mén (♂). A 10 hosszúcsont hosszméretből számított összesített marmagassága 137,8 cm (3. táblázat). A *metacarpus*ok közepesen karcsúak, karcsúsági indexük 16,47 és 16,19. A *metatarsus*ok karcsúak, indexük 12,87 és 12,37. A *mc /mt* hosszúsági méretarány 0,852 és 0,860.

126/3. ló

A ló D–É-i irányban, a bal oldalán fekszik, háta a sír K-i falával párhuzamos. Az állat nyaka és fara a sír K-i oldalaihoz ér. A helyszűke miatt az állat gerince kissé ívelt, nyaka K-i irányba megtört, É-i irányban visszahajtott. A csigolyasor csavarodott. A ló feje a gerinoszlop és a K-i sírfal közé ékelődött, orrával É-i irányba mutat. A bal oldalán fekvő koponya és a jobb oldali állkapocs összeroppant. Az állkapocs teste közepesen magas, az állkapcsi szöglet ívelt.

A mellső és a hátulsó lábak Ny-i irányúak. A lapocka, a *humerus* és a *radius* kissé felhúzva, a *metacarpus*ok és ujjpercek kiegyenesedve helyezkednek el. A *metacarpus*ok a sír D-i falával párhuzamosak. A hátsó végtagok természetes tartásban fekszenek, a *metatarsus*ok és ujjpercek a 126/2. ló medencéje és combcsontjai alatt vannak. Az állat mellkasán és a lapockáján zöld elszíneződések jelzik, hogy felszerszámozva került a sírba. A végtagok hosszúak, a felkarcsont és a combcsont kissé rövidebb a többi hosszúcsontnál. Az ujjpercek hosszúak és vastagok. A csigolyák ízületi lapja még nem csontosodott el.

Magyar Nemzeti Múzeum Archívum

Patológia: Két hátcsigolya összecsontosodott. A medencelapáton és az egyik első ujjpercen vastag csontlerakódás (*exostosis*) figyelhető meg.

Az állat neme a fogak, és az állkapocs *oralis* részének hiánya miatt nem megállapítható. Az életkora 4–4,5 éves, közepes testalkatú ló volt. A 11 hosszúcsont hosszméretéből számított összesített marmagassága: 142,8 cm (3. táblázat). A *metacarpus*ok közepesen karcsúak, karcsúsági indexük 16,00 és 16,07. A *metatarsus* karcsú, indexe 12,00. A *mc /mt* hosszúsági méretarány 0,855.

2. ÖNÁLLÓ LÓSÍROK

A sírok egy csoportjában csak lovat, illetve lóval együtt kutyát temettek el. A sírokból sem emberi csontváz, sem emberi hamvak, sem kocsi maradványai nem kerültek elő. Budaörs-Kamaraerdőn négy ilyen sírt (79., 83., 86. és 117. sír) tártak fel.

2.1. Egyes lósír

79. lósír (6.–7. kép)

Az É–D-i irányú sírgödörbe egy felszerszámozott lovat és egy kutyát temettek. A viszonylag szűk sírgödörben DK–ÉNy-i irányban fekszik a lócsontváz. A csontváz ágyéki szakasza a Ny-i sírfal mellett húzódik. A törzs-mellkas DK-i irányú. A nyak 90 fokos szögben illeszkedik a mellkashoz, felfele emelkedik, iránya DNy-i. A koponya magasabban fekszik az állat törzsénél, és részben a jobb oldalán részben az állán fekszik. A koponya a D-i sírfalhoz simul. Az állkapocs teste magas. A mellső végtagok könyökben előrefele hajlanak, a *metacarpus*ok az alkarhoz kb. 60 fokos szögben illeszkednek, hátrafele, északnak irányulnak. A hátsóvégtagok laza zsugorított helyzetben a bal oldalukon K-i irányban fekszenek. A koponya összeroppant, az állkapocs teste magas. A végtagcsontok hosszúak. A hátsó végtag relatíve hosszabb, a mellső végtag kicsivel rövidebb. A szokásostól eltérő módon a *metatarsus*ok arányaiban kissé rövidebbek, a *metacarpus*ok jelentősen rövidebbek a többi csövescsontnál. Jól mutatják ezt a különböző csontokból számolt jelentősen eltérő marmagassági értékek: *femur, tibia, humerus, radius* csontokból számolva 142,5-145 cm közé esik, átlaguk 143,3. A *metatarsus*okból számolt marmagasság 139-141, a *metacarpus*okból számolva viszont csak 133-133,5 cm (4. táblázat). Az ujjpercek középhosszúak, vastagok, a patacsontok nagyok, széles izületi felszínűek. Több csonton zöld elszíneződés látható.

Az állat egy kifejlett (adult), közepes testalkatú mén (♂). A *metacarpus*ok nélküli, 8 hosszúcsont hosszméretből számított összesített marmagassága 142,4 cm, a *metacarpus*okkal, 10 méretből számolt marmagassága 140,6 cm (4. táblázat). A 2 *metacarpus* közepesen kacsú és vastag, karcsúsági indexük 16,17–16,88. A *metatarsus*ok karcsúak, indexük 12,18 és 12,17. A *mc/mt* méretarány 0,80.

79. sír kutya (7. kép)

A sírgödör É-i végébe, a ló fara-hátsóvégtagja mögé egy kutyát is eltemettek. A kutya Ny–K-i tájolásban fekszik, feje előre hajlik DNy-i irányba. Az állat a jobb oldalán fekszik, koponyája az állkapcsán nyugszik. Hátsóvégtagjai a ló jobb lábvége mellett, egyenesen kinyújtva, DK-i irányba mutatnak. A koponya összeroppant, a végtagok töredékesek, marmagasság számításra nincs lehetőség.

Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtár

A csontváz hiányossága miatt az állat neme nem meghatározható. A mérhető csontok alapján (6. táblázat) az állat magas testalkatú, nagytestű, kifejlett kutya volt.

83. lósír

Az ÉK-i tájolású sírba egy felszerszámozott lovat temettek. A sír bolygatott, a csontok nem anatómiai rendben fekszenek. A bolygatás során a bordák a sírgödör Ny-i fala mellett találhatók, a koponya a szájpadlásával felfele, a K-i fal mellett fekszik. A mellsővégtag csontjai főként a koponya mellett összehajtogatva, a hátsó végtagok a sír Ny-i felében szétszórva helyezkednek el. Ugyanitt található a *metacarpus* is. A csontok rendkívül töredékesek, marmagasság számítására nincs lehetőség. A koponya összeroppant. A *humerus* közepesen vastag, a többi csont nem mérhető.

Az előkerült fogak alapján a ló egy kifejlett (adult) állat volt. Az állat neme nem volt megállapítható.

86. lósír

A K–Ny-i tájolású sírgödörből egy hiányos lócsontváz került elő. A sír bolygatott, a csontváz eredeti helyzete nem ismerhető fel. A csontok nagy része a sírgödör K-i felében csoportosul. A hosszúcsontok nagy része elveszett, a koponya megsemmisült. Az M_3 áttört, de nem ért be a rágósíkba, az M^3 rágófelszíne nem teljes. A *radius distalis epiphysis*e nem csontosodott el. Az ujjpercek középhosszúak, közepesen vastagok.

A fogak rágófelszínének kopottsága és a csöves csontok csontosodása alapján az állat 3-3,5 éves volt. Az állat neme nem állapítható meg. Az egyetlen mérhető hosszúcsont egy *metatarsus*, középhosszú. Az ebből számolt marmagasság 142,5 cm, közepes testalkatú. A karcsúsági indexe 11,57, nagyon karcsú (4. táblázat).

2.2 Kettős lósír:

117. sír (8. kép)

Az ÉNy–DK-i tájolású, viszonylag tágas, téglalap alakú sírgödörbe két lovat és egy kutyát temettek. Az egyik ló (117/1.) csontváza a sír hosszanti oldalával párhuzamos, feje DK-i tájolású. A másik ló (117/2.) a sír Ny-i felében, a 117/1. ló faránál, annál magasabban fekszik, a sírban ferdén helyezkedik el, és É–D-i irányú. A kutya a sír ÉNy-i sarkában, a 117/1. ló alatt fekszik. Elsőnek a kutyát, majd a 117/1. lovat, végül a 117/2. lovat helyezték a sírba.

117/1. ló

A ló a sír K-i felében, a sír hosszanti falával párhuzamosan, DK–ÉNy-i irányban, a hasán rogyasztva fekszik. Végtagjai összehajtva a törzse alatt helyezkednek el, nyaka magasra felemelkedik, jobb oldalra kissé kitér, feje függőlegesen, az orrán-ajkán áll. A koponya és az állkapocs is ép. Az állkapocs hosszú, teste magas, az állkapcsi szöglet lekerekített, a Gov nem kifejezett. A végtagok felső csontjai (*humerus, radius, femur, tibia*) kissé rövidebbek a többinél, a belőlük számolt marmagasság 130-133,5 cm. A *metatarsus*ok és a *metacarpus*ok hosszabbak a többi hosszúcsontnál, a belőlük számolt marmagasság 135 és 136 cm (4. táblázat). Az ujjpercek rövidebbek. A *humerus*ok *proximalis epiphysis*e és a csigolyák izületi lapja még nem csontosodott el.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Az állat kb. 3 éves, alacsony testalkatú mén (♂). A 10 hosszúcsont hosszméretéből számított összesített marmagassága 133,2 cm (4. táblázat). A *metacarpus*ok félkarcsúak, karcsúsági indexük 15,21 és 15,27. A *metatarsus*ok karcsúak, karcsúsági indexük 12,22 és 12,42. A *mc/mt* hosszúsági méretarány: 0,836.

117/2. ló

A ló a sír Ny-i felében, É-i tájolásban a hasán fekszik. Az állat válla magasabban helyezkedik el, mellkasa és hasa a medencéje felé süllyed. A nyakcsigolyái majdnem függőleges irányban állnak, a koponya balra fordul, és orrával kissé lefele mutat. A nyakcsigolyák és az agykoponya a sír É-i falához támaszkodik. A mellső végtagok közül a bal láb felhúzott tartásban a mellkas mellett, a jobb láb a mellkas alatt fekszik. A bal *metacarpus* a sír nyugati falával párhuzamosan fut. A hátsóvégtagok az állat medencéjének két oldalán, feltehetően összehajtva helyezkednek el. A koponya homlokürege törött, összeroppant. A végtagcsontok rövidek és vastagok. Hasonlóan az előző (117/1.) lóhoz, itt is arányaiban kicsit hosszabb *metapodium*okat lehet megfigyelni. A marmagasságbeli különbség is hasonló, a felső hosszúcsontoknál (*humerus, radius*) 132-134 cm, a *metapodium*oknál 135,5-136,5 cm (4. táblázat). Az ujjpercek hosszúak és vastagok.

Az állat kb. 8 éves, alacsony testalkatú mén (♂). A nyolc hosszúcsont hosszméretéből számított összesített marmagassága 134,6 cm (4. táblázat). A *metacarpus*ok közepesen karcsúak, karcsúsági indexük 15,95 és 16,16. A *metatarsus*ok karcsúak, indexük 12,85 és 12,70. A *mc/mt* hosszúsági méretarány 0,836 és 0,851.

117. sír kutya

A kutya a sír K-i felében D–É-i tájolásban a bal oldalán feküdt. A kutya mellső végtagja kivételével a teljes váz a 117/1. ló alatt volt, attól Ny-i irányban kb. 60 fokos szögben elfordulva. A kutya koponyája a ló orri-ajki része alatt helyezkedett el. A kutyakoponya is a bal oldalán feküdt, így a lókoponya elbontása előtt csak az állkapcsokat lehetett kibontani. A koponya összeroppant. A felkarok kissé felhúzottak, a *radius-ulna-metacarpus*ok DK-i irányban egyenesen előre állnak, az ujjpercek a D-i sírfalat érintik. A hátsó végtag természetes tartásban áll. Mind a mellső, mind a hátsó végtag csontjai teljesen egymás alatt helyezkednek el. A végtagcsontok hosszúak, karcsúak (6. táblázat).

Az állat kifejlett (4 évesnél idősebb), közepes testalkatú volt. Az állat neme bizonytalan, a peniscsont (*priapi*) hiánya miatt, feltehetően szuka (♀). Az 5 hosszúcsont hosszméretéből – Koudelka-módszerrel[13] – számított összesített marmagassága 57,1 cm (5. táblázat).

3. A KOCSI- ÉS LÓSÍROK ZOOLÓGIAI ÉRTÉKELÉSE:

A lelőhelyen 8 sírból 14 ló és 2 kutya csontváza került elő. Mindegyik sírra jellemző, hogy a felszerszámozott lovakat a temetési szertartás során vaslándzsával leszúrták, és a mély sírgödör aljára tették. Minden esetben igyekeztek gondosan elrendezni az állatokat, amennyire a gödör mérete engedte. Ez a gondos elrendezés jól megfigyelhető a 124., 125, és 126. síroknál.

[13] F. Koudelka: Das Verhältniss der Ossa longa zur Skelethöhe bei den Säugetieren, In: Verhandlungen des naturforscherden Vereines in Brünn. Bd.24.H.1. Brünn 1885. (1886.) 127–153.

Szabó Miklós Szabadtéri Múzeum Kőszeg

Kivételt képez a 162. kocsisír, ahol a 162/2. ló csontváza rendezetlenségre utal. A bolygatatlan 79. sír alapján, ugyanez a gondosság jellemezhette az önálló lósírokat is. A kisebb sírok esetében az állatok fejét oldalra vagy a törzsre hajtották vissza. A koponyák helyzete többnyire magasabb a törzsnél. A lovak közül 7 ló az oldalán, 5 ló a hasán feküdt, 2 egyed helyzete ismeretlen. Az eddig előkerült kocsisíroknál is megfigyelhető mindkét pozíció.[14] Sem a sírok, sem a lovak irányultságában rendszer nem figyelhető meg.

Budaörsön a kocsik elé mindig azonos nemű, és kb. azonos testalkatú lovakat fogtak: 2 kocsi előtt (124., 125.) kancák és két 2 kocsi előtt (162., 126.) mének voltak. A három lovat tartalmazó (126.) sírban két ló neme megállapítható volt, mének. A harmadik ló nemét a fogak hiánya miatt nem lehet megállapítani, de feltehető, hogy az is mén volt. A kocsi nélküli 117. sírba szintén 2 mént fektettek.

A sírokból előkerült lovak közül 4 kanca, 7 mén, és 3 ismeretlen nemű volt. A lovak közül 10 állat kifejlett, 4 állat fiatal korban (3-3,5 éves) került leölésre. A kifejlett állatok közül 5 egyed életkorát lehetett pontosabban meghatározni: két egyedet 4-4,5 éves korban, két egyedet 6-8 éves korban, egy lovat 10 éves kora után helyezték a sírba. A nemek és az életkorok közötti összefüggés nem figyelhető meg. A csontok alapján megállapítható volt, hogy a temetési szertartás során egészséges, erejük teljében lévő állatokat öltek le. Patologikus elváltozás nagyon kevés volt megfigyelhető, ezek az állatok mozgását még nem korlátozták.

Feltételezhető, hogy azokat az állatokat ölték le, melyek ténylegesen is húzhatták a kocsikat. Ezt támasztják alá a felvett méretek is (7. táblázat). Ugyanazon kocsi elé befogott lovak testalkatában, méreteiben, még a lábszerkezetében is sok a hasonlóság. Ez a hasonlóság nem csak a négy kocsitemetkezéses sír lovaira volt jellemző, hanem a 117. sírban lévő lovakra is, ezért feltételezhető, hogy ezek életükben szintén kocsit húzhattak.

4. A LOVAK HIPPOLÓGIAI ÉRTÉKELÉSE

A Budaörs-Kamaraerdei dűlőn előkerült lovak testalkatára jellemző, hogy a Vitt-féle alacsony és közepes testmagasságú állatok kategóriájába tartoztak. A 14 lóból egy egyed (83.) marmagassága nem volt megállapítható. A lovak marmagassági átlaga 138,9 cm, közepes testalkatú, a szélső értékei 133,2–144,6 cm. A budaörsi lovak egységességét jól mutatja, hogy a 13 lóból 10 közepes (137,5–144,6 cm, átlaguk 140,5 cm) és 3 alacsony (133,2-134,6 cm, átlaguk 133,7 cm) testalkatú volt (1–4. táblázat). A közepes testalkatú lovakból 5 kisközepes (140 cm alatti) és 5 nagyközepes (140 cm feletti) volt. Közülük a 3 kanca marmagassági átlaga 140,8 cm (138,4–144,6 cm), a 6 méné 139,4 cm (137,5–142,8 cm). Az alacsony lovak marmagassága az értéktartomány (128-136 cm) felső harmadába esik, közülük 2 mén (♂) és 1 kanca (♀).

Pannóniából eddig előkerült kocsi- és lósírok összefoglalását Vörös István 2010-ben elvégezte.[15] A budaörsi lovak marmagassága az összefoglalásban megjelölt tartományokba esik. Az összefoglalás tartalmazza jelen tanulmányban közlésre

[14] K. Palágyi Szilvia: Die römischen Hügelgräber von Inota. In: Alba Regia Az István Király Múzeum Évkönyve 19. Székesfehérvár 1981. 7-94. 9, 13, 14., K. Palágyi Szilvia–Nagy Levente: Római kori halomsírok a Dunántúlon. Veszprém 2000. 73.; Vörös István: A nagykanizsai római kori ló- és kutyasír archaeozoológiai vizsgálata. In: Zalai Múzeum 19. Emlékkonferencia Kisfaludi Strobl Zsigmond születésének 125. évfordulója alkalmából – Régészeti és néprajzi tanulmányok. Zalaegerszeg 2010. 229–234. 229. (továbbiakban: Vörös I.: Nagykanizsai.)

[15] Vörös I.: Nagykanizsai. 231–232.

kerülő lovak adatait is.[16] Vörös István szerint ezek a kistermetű lovak a bennszülött lakosság saját lovai voltak.[17]

Az állatok koponyája magas, boltozatos, de nem túl széles. A profil többnyire egyenes, hosszú. Az állkapcsok hosszúak, közöttük két típus, egy magas és egy alacsony testű figyelhető meg. Az állkapocs *ventralis* pontja (Gov) lehet kifejezett és kevésbé kifejezett is. Az állkapocs előre erősen keskenyedik, az állkapcsi szöglet ívelt, de nem szögletes formájú.

A állatokról általánosságban elmondható, hogy hosszú lábúak voltak, magasan elhelyezkedő szüggyel. Az állatok hátsó végtagja relatíve hosszabb volt a mellsőnél. Egy végtagon belül általában a *metapodium*ok a hosszabbak. Hét ló esetében a mellső végtag *humerus* és *radius* részéből számolt marmagasság kissé kisebb a hozzá tartozó *metacarpus*ból számoltnál. Két ló esetében (162/1. és 79.) a *humerus* és *radius* hossza nagyobb a *metacarpus*énál. A 124/2. lónak rendkívül rövid a felkarcsontja a többi csonthoz viszonyítva. Ugyanez állapítható meg a *femur* és *tibia/metatarsusra* vonatkozóan is. Nyolc ló esetében hosszabb, két ló esetében (125/2. és 79.) pedig rövidebb a *metatarsus*ból számolt magasság a *femur*énál és *tibiá*énál. A 162/1. lónál pedig a *femur* és *tibia* hossz azonos a *metatarsus*éval. Nagyon jól kitűnik, hogy a 79. és a 124/1. ló végtagarányai kissé eltérnek a többiétől. A 11 *metacarpus* közepesen karcsú (15,75–16,52), 5 félkarcsú (15,21–15,46), és 1 pedig vastag (79.sír, 16,88). Egyetlen kancánál (124/1.) lehetett *mc*-karcsúsági indexet számolni, ezek értéke közepesen karcsú, illetve félkarcsú volt. A mének főként közepesen karcsúak, kivéve a 162. sír lovait és a 117/2. lovat, melyek félkarcsúak, illetve a 79. sírt, ahol az egyik *metacarpus* közepesen karcsú, a másik pedig vastag. A *metatarsus*ok közül 13 karcsú (12,0–12,86) és kilenc nagyon karcsú (10,65–11,97). A kancák *metatarsus*a nagyon karcsú, kivéve a 124/1. lovat, melyé karcsú. A 162. sír két ménjének nagyon karcsú, a többi ménnek karcsú a *metatarsus*a. Alap esetben a *metatarsus* 1/5-vel hosszabb a *metacarpus*nál. Ez a 0,833-0,834-es *mc/mt* hosszúsági méretaránynak felel meg. A 0,83 arány alatti lovak esetében a *metatarsus* hosszabb ennél az aránynál, és a 0,84 felett pedig rövidebb. A Budaörs-Kamaraerdei dűlő lovainak *mc/mt* aránya 0,80 és 0,860 közötti. 4 lónak rövidebb (1 kanca, 3 mén), 3 lónak hosszabb (mének), és 2 lónak ideális (mének) a *mc/mt* hosszúsági méretaránya. Az ujjpercek szinte mindig közepesen hosszúak vagy hosszúak voltak, közepesen vastag–vastag *diaphysis*sel. A patacsontok ízületi felszíne széles. Ezek a széles csontok és csontkapcsolatok lehetővé teszik, hogy stabilan, akár nagyobb terhet is könnyen elhúzhasson az állat.

A Budaörs-Kamaraerdei dűlő 2. lelőhelyen, a kora római temetőn kívül, több római kori objektumból is nagy számban kerültek elő lócsontok. A hiányos vázak mellett különösen gyakoriak a fiatal, 3 év körüli ló koponyák, köztük sok a mén. A római telepről előkerült lovak testalkatukban és testarányaikban megegyeztek a temetőből előkerült lovakéval.

[16] A budaörsi lovakról az összefoglaló tanulmányban Vörös István által közölt adatok három esetben kis mértékben eltérnek a jelenlegitől, mivel időközben néhány *metapodium* adatával bővültek az akkori kéziratban leadott adatok. (124/2. ló 138 helyett 144,6 cm, 126/3.ló 141 helyett 142,8 cm, 117/2.ló 138 helyett 134,6 cm) A jelzett változások az összesített adatokat nem módosítja.

[17] Vörös I.: Nagykanizsai. 229.

1. táblázat:
Budaörs-Kamaraerdei dűlő 2. lh. 124. és 125. sír lovainak hosszúcsontokból számított Vitt-féle marmagassági értékei és Brauner-féle karcsúsági indexei

124. sír		csont-hossz (mm)	marma-gasság (cm)	testméret	kar-csúsági index	karcsúság
124/1. ló kanca						
Radius	sin.	333.5	137.5	közepes		
Radius	dext.	334.5	138	közepes		
Femur	sin.	396.7	139	közepes		
Tibia	sin.	351.7	139	közepes		
Tibia	dext.	347.5	137	közepes		
Metacarpus	sin.	226.3	140	közepes	16.26	közepesen karcsú
Metacarpus	dext.	225.5	140	közepes	15.21	félkarcsú
Metatarsus	sin.	269.0	142	közepes	12.64	karcsú
Metatarsus	dext.	267.4	141	közepes	12.49	karcsú
Összesített marmagassága (n=9):			139.3	közepes		
124/2. ló kanca						
Humerus	dext.	287.2	135	alacsony		
Radius	sin.	351.0	144.5	közepes		
Radius	dext	349.0	143.5	közepes		
Femur	sin.	411.0	144.5	közepes		
Femur	dext.	408.0	143	közepes		
Tibia	sin.	369.0	145.5	magas		
Tibia	dext.	369.0	145.5	magas		
Metatarsus	sin.	287.0	150	magas	11.85	nagyon karcsú
Metatarsus	dext.	287.0	150	magas	11.50	nagyon karcsú
Összesített marmagassága (n=9):			144.6	közepes		
125/1. ló kanca						
Radius	dext.	334.6	138	közepes		
Femur	sin.	384.5	134	alacsony		
Femur	dext.	381.5	132.5	alacsony		
Tibia	sin.	350.9	138	közepes		
Metatarsus	dext.	275.1	144	közepes	10.80	nagyon karcsú
Metatarsus	dext.	275.1	144	közepes	10.65	nagyon karcsú
Összesített marmagassága (n=6):			138.4	közepes		
125/2. ló kanca						
Humerus	dext.	284.4	134	alacsony		
Radius	sin.	327.3	135	alacsony		
Tibia	sin.	339.0	133	alacsony		
Tibia	dext.	336.1	132.5	alacsony		
Metatarsus	sin.	250.6	132	alacsony	11.97	nagyon karcsú
Összesített marmagassága (n=5):			133.3	alacsony		

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

2. táblázat
Budaörs-Kamaraerdei dűlő 2. lh. 162. sír lovainak hosszúcsontokból számított Vitt-féle marmagassági értékei és Brauner-féle karcsúsági indexei

162. sír		csont-hossz (mm)	marma-gasság (cm)	testméret	kar-csúsági index	karcsúság
162/1. ló mén						
Humerus	sin.	297.0	139	közepes		
Humerus	dext.	297.3	139	közepes		
Radius	sin.	336.9	139	közepes		
Radius	dext.	334.5	138	közepes		
Tibia	sin.	353.0	139	közepes		
Tibia	dext.	352.0	139	közepes		
Metacarpus	sin.	221.0	136.5	közepes	15.75	közepesen karcsú
Metacarpus	dext.	220.6	136	közepes	15.46	félkarcsú
Metatarsus	sin.	266.4	139	közepes	11.64	nagyon karcsú
Metatarsus	dext.	266.6	139	közepes	11.93	nagyon karcsú
Összesített marmagassága (n=10)			138.4	közepes		
162/2. ló mén						
Humerus	sin.	296.7	139	közepes		
Radius	sin.	344.5	142	közepes		
Radius	dext.	344.6	142	közepes		
Femur	sin.	402.2	141	közepes		
Tibia	sin.	359.4	142	közepes		
Metacarpus	sin.	233.6	143	közepes	15.45	félkarcsú
Metacarpus	dext.	234.3	143.5	közepes	15.32	félkarcsú
Metatarsus	sin.	280.2	147.5	magas	11.28	nagyon karcsú
Összesített marmagassága (n=8)			142.5	közepes		

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

3. táblázat
Budaörs-Kamaraerdei dűlő 2. lh. 126. sír lovainak hosszúcsontokból számított Vitt-féle marmagassági értékei és Brauner-féle karcsúsági indexei

126. sír		csont-hossz (mm)	marma-gasság (cm)	testméret	kar-csúsági index	karcsúság
126/1. ló mén						
Humerus	dext.	291.1	136	közepes		
Radius	sin.	323.6	133.5	alacsony		
Femur	sin.	389.5	136	alacsony		
Tibia	sin.	346.9	137	alacsony		
Tibia	dext.	346.8	137	közepes		
Metacarpus	sin.	221.5	137	közepes	16.25	közepesen karcsú
Metacarpus	dext.	221.5	137	közepes	16.52	közepesen karcsú
Metatarsus	sin.	268.7	142	közepes	12.32	karcsú
Metatarsus	dext.	269.6	142	közepes	12.72	karcsú
Összesített marmagassága (n=9)			137.5	közepes		
126/2. ló mén						
Humerus	sin.	293.2	137	közepes		
Humerus	dext.	290.6	136	közepes		
Radius	sin.	328.8	135.5	alacsony		
Radius	dext.	330.4	136	alacsony		
Femur	sin.	392.5	137	közepes		
Femur	dext.	392.5	137	közepes		
Metacarpus	sin.	225.9	140	közepes	16.47	közepesen karcsú
Metacarpus	dext.	227.3	141	közepes	16.19	közepesen karcsú
Metatarsus	sin.	265.1	139.5	közepes	12.86	karcsú
Metatarsus	dext.	264.4	139	közepes	12.37	karcsú
Összesített marmagassága (n=10)			137.8	közepes		
126/3. ló ?						
Humerus	sin.	301.1	140.5	közepes		
Humerus	dext.	301.4	140.5	közepes		
Radius	sin.	351.5	144.5	közepes		
Radius	dext.	352.7	145	magas		
Femur	dext.	403.0	141	közepes		
Tibia	sin.	366.5	144.5	közepes		
Tibia	dext.	359.0	142	közepes		
Metacarpus	sin.	234.0	143.5	közepes	16.07	közepesen karcsú
Metacarpus	dext.	235.0	144	közepes	16.00	közepesen karcsú
Metatarsus	sin.	271.3	141.5	közepes	12.72	karcsú
Metatarsus	dext.	273.8	144	közepes	12.00	karcsú
Összesített marmagassága (n=11)			142.8	közepes		

Magyar Nyilvántartási Múzeum és Könyvtár

4. táblázat
Budaörs-Kamaraerdei dűlő 2. lh. lósírok lovainak hosszúcsontokból számított Vitt-féle marmagassági értékei és Brauner-féle karcsúsági indexei

		csont-hossz (mm)	marma-gasság (cm)	testméret	kar-csúsági index	karcsúság
79. sír mén						
Humerus	sin.	307.1	143	közepes		
Humerus	dext.	308.0	143	közepes		
Radius	sin.	346.2	142.5	közepes		
Femur	sin.	413.1	145	magas		
Tibia	sin.	362.1	143	közepes		
Tibia	dext.	362.2	143	közepes		
Metacarpus	sin.	215.2	133	közepes	16.17	közepesen karcsú
Metacarpus	dext.	216.2	133.5	közepes	16.88	vastag
Metatarsus	sin.	268.4	139	közepes	12.18	karcsú
Metatarsus	dext.	269.6	141	közepes	12.17	karcsú
Összesített marmagassága (n=10) (n=8)			140.6 142.4	közepes közepes		
86. sír ?						
Metatarsus	dext.	271.4	142.5	közepes	11.57	nagyon karcsú
Összesített marmagassága (n=1)			142.5	közepes		
117/1. ló mén						
Humerus	sin.	275.3	130	alacsony		
Humerus	dext.	277.3	131	alacsony		
Radius	sin.	317.6	131	alacsony		
Radius	dext.	323.5	133.5	alacsony		
Femur	dext.	382.6	133	alacsony		
Tibia	dext.	334.6	131.5	alacsony		
Metacarpus	sin.	217.0	135	alacsony	15.21	félkarcsú
Metacarpus	dext.	217.4	135	alacsony	15.27	félkarcsú
Metatarsus	sin.	259.5	136	alacsony	12.22	karcsú
Metatarsus	dext.	260.1	136	alacsony	12.42	karcsú
Összesített marmagassága (n=10)			133.2	alacsony		
117/2. ló mén						
Humerus	sin.	282.3	133	alacsony		
Humerus	dext.	279.2	132	alacsony		
Radius	sin.	320.0	132	alacsony		
Radius	dext.	324.8	134	alacsony		
Metacarpus	sin.	221.9	137	közepes	15.95	közepesen karcsú
Metacarpus	dext.	219.1	135.5	alacsony	16.16	közepesen karcsú
Metatarsus	sin.	260.7	136.5	közepes	12.85	karcsú
Metatarsus	dext.	260.7	136.5	közepes	12.70	karcsú
Összesített marmagassága (n=8)			134.6	alacsony		

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

5. táblázat
Budaörs-Kamaraerdei dűlő 2. lh. 117. sír kutyavázának hosszúcsontokból számított Koudelka-féle marmagassági értékei

Kutya	hosszméret (mm)	marmagasság (cm)	testméret
Radius dext.	175.8	51.7	közepes
Femur sin.	197.8	60.5	magas
Femur dext.	196.1	60.0	közepes
Tibia sin.	201.0	57.1	közepes
Tibia dext.	203.8	57.9	közepes
összesítve		57.4	közepes

6. táblázat
Budaörs-Kamaraerdei dűlő 2. lh. 79. és 117. sír kutyavázának csontméretei (mm)

Kutya	legnagyobb hossza	proximalis epiphysis szélessége	diaphysis legkisebb szélessége	distalis epiphysis szélessége	proximalis epiphysis mélysége	diaphysis legkisebb mélysége	distalis epiphysis mélysége
Humerus							
79. sír dext.			14.6			16.2	
117. sír sin.			12.2			12.1	
117. sír dext.			12.0			11.9	
Radius							
79. sír dext.			15.8			7.8	
117. sír sin.			13.2			5.9	
117. sír dext.	175.8		12.8	24.4		5.8	13.1
Femur							
117. sír sin.	197.8	39.4	13.0	31.2	19.2	14.4	34.6
117. sír dext.	196.1	39.3	13.9		19.0	12.4	
Tibia							
79. sír dext.			15.0	27.0		14.2	20.0
117. sír sin.	201.0	32.7	12.3	22.7	38.9	12.8	15.9
117. sír dext.	203.8	29.8	12.3	22.4		12.7	16.7
Metacarpus							
79. sír IV. dext.		9.8			13.4		
79. sír V. dext.		9.0			14.5		
Metatarsus							
79. sír II. dext.	80.6	6.8	7.1	10.8	16.0	10.8	10.2
117. sír II. sin.	68.5						
117. sír II. dext.	68.3						
79. sír III.dext.		12.1	8.5			7.1	
117. sír III. sin.	76.5						
79. sír IV. dext.		7.3	13.6		7.6	6.3	
117. sír IV. sin.	78.5						
117. sír IV. dext.	78.5						
117. sír V. sin.	70.8						

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Kutya	legnagyobb hossza	proximalis epiphysis szélessége	diaphysis legkisebb szélessége	distalis epiphysis szélessége	proximalis epiphysis mélysége	diaphysis legkisebb mélysége	distalis epiphysis mélysége
Os phalangis I.							
79. sír	27.9	10.4	5.8	8.6	8.2	5.5	6.4
79. sír	30.8	10.8	7.3	9.4	10.4	5.0	8.0
79. sír	31.6	10.8	6.7	9.5	10.0	5.6	7.6
79. sír	33.3		6.7	9.2		4.9	7.1
117. sír	21.4						
117. sír	22.4						
117. sír	27.1						
117. sír	27.4						
117. sír	27.6						
117. sír	27.7						
Os phalangis II.							
79. sír	24.3	9.6	5.7	9.2	8.0	4.2	6.7
117. sír	18.9						

Scapula	collum legkisebb szélessége	angulus articularis szélessége	facies articularis szélessége
117. sír sin.	24.8	30.1	27.0
117. sír dext.		29.9	27.1

kutya	legnagyobb hossza	legnagyobb szélessége	legnagyobb magassága
Astragalus			
79. sír dext.	32.3	22.3	
117. sír sin.	27.2	18.6	
117. sír dext.	25.5	19.0	
Calcaneus			
79. sír dext.		21.2	
117. sír sin.	46.0	19.9	
117. sír dext.	46.2	19.4	
Epistropheus			
117. sír	53.1	31.0	35.3

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

7. táblázat
Budaörs-Kamaraerdei dűlő 2. lh. Kora római lovak csontméretei (mm)

	legnagyobb hossza	proximalis epiphysis szélessége	diaphysis legkisebb szélessége	distalis epiphysis szélessége	proximalis epiphysis mélysége	diaphysis legkisebb mélysége	distalis epiphysis mélysége
Humerus							
124/1. ló sin.			36.2	74.8		46.7	83.7
124/1. ló dext.			34.4	76.7		45.8	
124/2. ló sin.			35.6			40.0	
124/2. ló dext.	287.2		34.3	72.5	102.9	41.8	76.2
125/1. ló sin.			34.3	72.3		41.2	74.1
125/1. ló dext.			34.3	72.6		41.8	74.5
125/2. ló sin.	284.4		36.2	70.0	99.4	43.6	76.6
126/1. ló sin.	291.1	87.2*	36.2	73.7	97.3	41.8	78.9
126/1. ló dext.	279.6*	93.2	34.0	73.1		41.7	79.2
126/2. ló sin.	293.2	101.8	37.4	75.1	103.8	42.4	83.2
126/2. ló dext.	290.6	88.9	36.7	75.6	100.8	44.1	84.0
126/3. ló sin.	301.1	96.8	36.3	78.6	102.8	78.4	
126/3. ló dext.	301.4	100.0	36.9	80.9	108.7	44.3	79.3
162/1. ló sin.	297.0	90.4	33.9	71.2	97.5	40.4	78.3
162/1. ló dext.	297.3	84.8	33.8	71.5	99.7	41.6	78.6
162/2. ló sin.	296.7	94.8	35.6	74.8	100.6	44.3	78.3
162/2. ló dext.			36.0	76.6		44.6	78.5
117/1. ló sin.	275.3	78.9	32.8	72.4	98.0	38.4	74.6
117/1. ló dext.	277.3	81.5	33.2	72.1	99.0	42.3	75.0
117/2. ló sin.	282.3		34.8	75.0		41.8	78.3
117/2. ló dext.	279.2	91.3	35.8	78.3		43.1	
79.sír sin.	307.1	94.8	37.7	74.8	106.1	43.4	80.8
79.sír dext.	308.0		38.7	75.5	107.0	44.2	81.3
83.sír sin.			35.5			44.1	
Radius							
124/1. ló sin.	333.5	78.1	39.4	76.1	47.4	27.7	
124/1. ló dext.	334.5	80.2	40.0	75.5	48.1	27.7	44.2
124/2. ló sin.	351.0	86.7	38.5	77.0	49.0	29.6	47.5
124/2. ló dext.	349.0	86.8	38.2	77.7	50.4	28.0	37.6
125/1. ló sin.		79.9	38.7		45.3	26.3	
125/1. ló dext.	334.6	82.6	38.7	68.3	45.8	27.6	39.4
125/2. ló sin.	327.3	77.2	38.8	72.3	44.4	27.8	39.7
125/2. ló dext.		75.3	38.5		43.6	27.0	
126/1. ló sin.	323.6	82.7	39.9	73.3	46.5	28.5	39.9
126/1. ló dext.		80.7	38.6	69.4	46.1	28.5	
126/2. ló sin.	328.8	84.2	38.9	78.1	49.8	28.6	46.6
126/2. ló dext.	330.4	84.1	39.2	72.7	47.6	27.8	45.0
126/3. ló sin.	351.5	85.5	41.0	80.2	49.0	27.0	46.0
126/3. ló dext.	352.7	86.8	41.2	79.4	46.8	28.4	47.9
162/1. ló sin.	336.9	79.6	38.0	72.2	44.6	26.3	42.4
162/1. ló dext.	334.5	78.6	37.3	72.3	44.7	26.2	41.0
162/2. ló sin.	344.5	82.5	39.7	72.0	42.5	29.2	40.0

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

		legna-gyobb hossza	proximalis epiphysis szélessége	diaphysis legkisebb szélessége	distalis epiphysis szélessége	proximalis epiphysis mélysége	diaphysis legkisebb mélysége	distalis epiphysis mélysége
Radius								
162/2. ló	dext.	344.6	83.9	40.2	75.7	43.8	28.7	46.9
117/1. ló	sin.	317.6	80.4	36.9	65.8	44.8	26.0	42.4
117/1. ló	dext.	323.5	81.8	37.6	71.8	45.2	27.2	44.0
117/2. ló	sin.	320.0	81.3	39.2	79.1	45.6	27.7	40.4
117/2. ló	dext.	324.8	86.7	41.8	78.7	49.3	28.7	45.0
79.sír	sin.	346.2	81.6.	39.6		46.2	29.8	
Metacarpus								
124/1. ló	sin.	226.3	51.2	36.8	48.0	32.2	20.1	35.1
124/1. ló	dext.	225.5	50.7	34.3	48.5	32.0	20.0	35.5
124/2. ló	sin.		54.0		49.4	34.2	24.0	37.5
124/2. ló	dext.		52.5	24.8		33.8	24.5	
125/1. ló	sin.			28.5			23.5	
125/1. ló	dext.		47.8		30.5	32.1	22.9	
125/2. ló	sin.			32.9		30.8	22.4	
125/2. ló	dext.			34.8		30.6	23.7	
126/1. ló	sin.	221.5		36.0	49.3	35.0	23.7	
126/1. ló	dext.	221.5	51.8	36.6	50.2	34.7	21.4	36.4
126/2. ló	sin.	225.9	51.7	37.2	50.7	33.2	23.4	36.3
126/2. ló	dext.	227.3	54.2	36.8	50.7	33.5	23.2	35.5
126/3. ló	sin.	234.0	52.4	37.6	52.8	34.9	22.2	37.5
126/3. ló	dext.	235.0	50.0	37.6	51.5	34.1	20.9	36.2
162/1. ló	sin.	221.0	49.4	34.8	46.9	32.6	24.0	32.6
162/1. ló	dext.	220.6	50.2	34.1	47.8	32.6	22.6	35.2
162/2. ló	sin.	233.6	50.0	36.1	48.4	35.0	26.2	36.4
162/2. ló	dext.	234.3	49.9	35.9	48.7	35.6	21.3	37.2
117/1. ló	sin.	217.0	48.8	33.0	46.7	30.0	21.2	
117/1. ló	dext.	217.4	48.7	33.2	48.8	32.3	22.2	36.5
117/2. ló	sin.	221.9	51.2	35.4	50.3	33.3	26.0	35.1
117/2. ló	dext.	219.1	51.8	35.4	51.7	34.4	23.2	35.5
79.sír	sin.	215.2		34.8	48.2	30.8	23.0	35.4
79.sír	dext.	216.2	52.2	36.5	47.0	32.2	23.2	35.0
Femur								
124/1. ló	sin.	396.7*		39.3	91.6		46.7	115.0
124/1. ló	dext.			40.5	90.4		50.4	116.0
124/2. ló	sin.	411.0	112.0	42.6	95.0	59.4	46.8	119.5
124/2. ló	dext.	408.0	111.8	43.8	94.0	58.8	49.0	
125/1. ló	sin.	384.5		41.6		57.4	46.1	
125/1. ló	dext.	381.5	110.5	41.8		57.2	47.5	
125/2. ló	sin.			41.6	87.6		50.5	104.6
125/2. ló	dext.		107.4	44.3		55.2	46.7	
126/1. ló	sin.	389.5	118.4	41.5	94.2	58.2	48.0	
126/1. ló	dext.			39.8	94.7	57.9	47.1	118.3
126/2. ló	sin.	392.5	124.1	43.0	92.4	58.0	50.6	121.8
126/2. ló	dext.	392.5	124.4	40.4	90.5	58.6	52.6	120.6

Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtár

		legna-gyobb hossza	proximalis epiphysis szélessége	diaphysis legkisebb szélessége	distalis epiphysis szélessége	proximalis epiphysis mélysége	diaphysis legkisebb mélysége	distalis epiphysis mélysége
Femur								
126/3. ló	sin.			42.1	95.1		49.0	120.6
126/3. ló	dext.	403.0		44.5	94.6		51.6	121.5
162/1. ló	sin.			40.0	86.6		46.5	113.2
162/1. ló	dext.			40.2	85.0		48.6	100.2
162/2. ló	dext.			41.3			48.7	
117/1. ló	sin.			45.6			44.1	
117/1. ló	dext.	382.6	115.7	43.5	90.2	54.6	45.1	
79. sír	sin.	373.5**		45.6	92.3	60.8	54.4	115.4
79. sír	dext.	413.1	118.2	44.5	96.5	59.5	53.4	117.9
Tibia								
124/1. ló	sin.	351.7	94.4	43.0	73.6	80.6	33.9	45.2
124/1. ló	dext.	347.5	93.6	42.3	71.0	86.1	29.6	44.5
124/ 2. ló	sin.	369.0	93.0	39.6	74.5	88.0	31.2	47.0
124/2. ló	dext.	369.0	96.0	40.6	76.6	87.2	35.0	48.5
125/1. ló	sin.	350.9	90.6	37.5		80.2	28.3	
125/1. ló	dext.			46.9	65.2		27.2	39.7
125/2. ló	sin.	339.0	86.2	40.8	72.2		28.1	41.4
125/2. ló	dext.	336.1		40.4	71.8		29.1	42.6
126/1. ló	sin.	346.9	99.6	41.1	75.0	87.6	32.6	46.6
126/1. ló	dext.	346.8	99.6	41.8	73.9	87.3	34.0	46.2
126/2. ló	sin.			42.4			32.8	
126/2. ló	dext.		98.2	42.6			31.4	
126/3. ló	sin.	366.5	94.2*	42.9	76.6		28.4	45.8
126/3. ló	dext.	359.0	98.6	43.6	77.8	90.0	28.8	48.7
162/1. ló	sin.	353.0	92.6	40.0	68.6	84.3	30.3	43.1
162/1. ló	dext.	352.0		40.2	68.0	81.6	29.8	44.1
162/2. ló	sin.	359.4	96.4	40.7	68.3	75.6	32.8	45.5
162/2. ló	dext.			41.6	69.1		31.3	44.8
117/1. ló	sin.			42.1	76.5		32.3	47.4
117/1. ló	dext.	334.6	95.6	40.9	74.4	84.0	31.6	46.4
79.sír	sin.	362.2	100.0	44.1	73.4	90.0	32.8	45.0
79.sír	dext.	362.1	97.2	43.8	74.3	85.0	32.0	45.4
Metatarsus								
124/1. ló	sin.	269.0	50.3	34.0	49.5	42.0	26.1	36.5
124/1. ló	dext.	267.4	49.8	33.4	48.2	43.5	25.7	36.9
124/2. ló	sin.	287.0	52.4	34.0	48.8	45.3	28.0	37.6
124/2. ló	dext.	287.0	51.6	33.0	48.3	46.2	27.0	39.2
125/1. ló	sin.	275.1	48.2	29.7		40.7	25.0	
125/1. ló	dext.	275.1	47.5	29.3	42.6	41.7	24.0	
125/2. ló	sin.	250.6	48.0	30.0		39.9	25.3	
125/2. ló	dext.		48.0	29.3		42.0	26.2	
126/1. ló	sin.	268.7	52.6	33.1	49.1	42.4	26.6	37.2
126/1. ló	dext.	269.6	51.7	34.3	49.6	47.0	26.5	38.0
126/2. ló	sin.	265.1	55.8	34.1	50.5	44.6	26.5	38.1

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

	leg-nagyobb hossza	proximalis epiphysis szélessége	diaphysis legkisebb szélessége	distalis epiphysis szélessége	proximalis epiphysis mélysége	diaphysis legkisebb mélysége	distalis epiphysis mélysége
Metatarsus							
126/2. ló dext.	264.4	53.6	32.7	48.3	44.5	25.9	36.8
126/3. ló sin.	271.3	50.8	34.5	51.3	45.3	26.0	37.8
126/3. ló dext.	273.8	51.2	32.8	51.6	44.1	26.3	39.9
162/1. ló sin.	266.4	47.9	31.0	46.7	40.9	24.8	36.7
162/1. ló dext.	266.6	48.3	31.8	46.5	41.9	23.6	36.7
162/2. ló sin.	280.2	49.7	31.6	47.1	43.4	26.0	38.7
162/2. ló dext.		49.1	33.2		46.6	26.3	
117/1. ló sin.	259.5	47.8	31.7	48.2	40.5	24.3	36.0
117/1. ló dext.	260.1	48.6	32.3	49.5	43.0	25.0	37.3
117/2. ló sin.	260.7	52.2	33.5	50.7	42.4	24.6	37.2
117/2. ló dext.	260.7	51.6	33.1	50.3	42.7	25.2	37.9
79. sír sin.	268.4	50.1	32.7	49.0	40.6	26.6	38.0
79. sír dext.	269.6	48.6	32.8	49.2	43.3	26.5	37.2
86. sír sin.	271.4	48.6	31.4	49.4	44.0	24.7	34.1
Os phalangis I.							
124/1. ló mellső sin.			36.7	45.7	36.2	20.0	23.7
124/1. ló mellső dext.			37.0	47.5	36.6	20.4	24.1
124/1. ló hátsó sin.			33.2	44.8	36.3	19.7	23.9
124/1. ló hátsó dext.			35.3	45.0	37.4	20.2	23.8
124/2. ló mellső sin.			37.1	49.6	37.2	20.5	25.1
124/2. ló mellső dext.			34.2		38.2	23.8	
124/2. ló hátsó sin.			34.1			20.3	
124/2. ló hátsó dext.			34.1		35.7	19.4	25.0
125/1. ló mellső sin.			31.0	41.2	34.5	18.7	21.3
125/1. ló mellső dext.			31.2			18.2	
125/1. ló hátsó sin.			31.2	40.1	36.3	18.1	22.8
125/1. ló hátsó dext.			30.9			18.8	
125/2. ló mellső dext.			33.9	44.8		18.8	
125/2. ló hátsó sin.			32.4	43.2	37.3	18.6	22.5
125/2. ló hátsó dext.			31.2	41.0	37.1	18.4	22.5
126/1. ló mellső sin.							
126/1. ló mellső dext.			38.7	50.1	36.2	20.3	25.9
126/1. ló hátsó sin.			35.4	45.0	39.7	21.3	21.3
126/1. ló hátsó dext.			34.6	44.9	39.6	20.1	
126/2. ló mellső sin.			36.9	51.0	36.4	20.9	25.3
126/2. ló mellső dext.			34.1	45.6	39.2	18.6	25.0
126/2. ló hátsó sin.			34.2	46.7	37.6	20.1	25.7
126/2. ló hátsó dext.			34.5	47.4	37.1	19.4	24.9
126/3. ló mellső sin.			37.0	48.7	37.3	18.8	24.3
126/3. ló mellső dext.			36.8	48.8	36.8	18.8	25.7
126/3. ló hátsó sin.			34.0	45.2	41.1	18.8	25.3
126/3. ló hátsó dext.			37.7	47.7	36.5	20.1	23.6
162/1. ló mellső sin.			34.6	46.0	24.8	20.2	23.4
162/1. ló mellső dext.			34.6	46.4	34.4	20.1	22.2

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

	legnagyobb hossza	proximalis epiphysis szélessége	diaphysis legkisebb szélessége	distalis epiphysis szélessége	proximalis epiphysis mélysége	diaphysis legkisebb mélysége	distalis epiphysis mélysége
Os phalangis I.							
162/1. ló hátsó sin.			32.9	43.6	36.6	19.0	22.7
162/1. ló hátsó dext.			33.6	44.6	36.7	19.5	23.4
162/2. ló mellső sin.			35.8	48.3	35.9	19.4	25.3
162/2. ló mellső dext.			34.9	47.6	34.4	19.8	23.3
162/2. ló hátsó sin.			32.7	43.4		18.1	22.0
162/2. ló hátsó dext.			34.5	43.8	38.1	18.6	24.4
117/1. ló mellső sin.			35.8	46.0	38.6	21.0	26.5
117/1. ló mellső dext.			36.0	45.9	38.4	21.2	26.0
117/2. ló hátsó sin.			33.6	42.7	39.2	21.0	26.0
117/2. ló hátsó sin.			33.3	43.7	34.6	18.9	24.0
117/1. ló mellső sin.			34.3	45.9	35.4	20.0	24.0
117/1. ló mellső dext.			34.8	44.8	34.0	18.7	23.3
117/2. ló hátsó dext.			34.0	43.2	38.0	21.2	27.1
117/2. ló hátsó dext.			34.1	43.6	35.1	19.0	
79. sír mellső sin.			37.0	46.7	36.2	20.0	23.6
79. sír mellső dext.			38.0	48.2	36.9	20.2	24.7
79. sír hátsó sin.			35.5	45.6	38.8	19.6	24.2
79. sír hátsó dext.			39.6	45.3	35.2	19.5	24.0
86. sír sin.			33.6	43.0	35.0	20.2	24.0
Os phalangis II.							
124/1. ló mellső sin.			41.9	45.8	32.2	25.1	27.9
124/1. ló hátsó sin.			43.8	49.6	31.4	22.3	26.0
124/1. ló hátsó dext.			44.5	50.1	31.8	23.9	26.2
124/2. ló mellső sin.			42.6	47.5	31.2	22.5	
124/2. ló mellső dext.			48.0	52.0	31.5	23.0	27.0
124/2. ló hátsó sin.					31.2		
124/2. ló hátsó dext.			41.5	47.0	47.0	25.2	26.3
125/1. ló mellső sin.			39.5	41.7	30.9	22.0	24.2
125/1. ló mellső dext.			40.7			21.7	
125/2. ló mellső sin.					30.0		
126/1. ló hátsó sin.			43.7	48.5	33.1	22.6	25.8
126/1. ló hátsó dext.			48.7	53.3	32.0	24.2	25.2
126/2. ló mellső sin.			45.3	48.9	33.0	23.8	26.3
126/2. ló mellső dext.			45.0	49.1	33.4	23.1	25.6
126/2. ló hátsó sin.			46.5	51.0	26.5		
126/2. ló hátsó dext.			47.4	50.4	32.4	23.6	27.9
126/3. ló mellső sin.			42.7	44.7	33.4	23.7	26.8
126/3. ló mellső dext.			47.3	53.8	34.2	24.1	28.7
126/3. ló hátsó sin.			43.0	44.5	34.0	23.4	25.2
126/3. ló hátsó dext.			47.3	52.8	32.3	23.7	24.8
162/1. ló mellső sin.			47.0	52.8	31.2	23.8	25.2
162/1. ló mellső dext.			46.4	52.0	30.8	23.3	26.1
162/1. ló hátsó dext.			46.4	49.8	28.9	22.5	25.8
162/2. ló mellső sin.			41.6	46.7	31.7	21.8	23.8

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

	legnagyobb hossza	proximalis epiphysis szélessége	diaphysis legkisebb szélessége	distalis epiphysis szélessége	proximalis epiphysis mélysége	diaphysis legkisebb mélysége	distalis epiphysis mélysége
Os phalangis II.							
162/2. ló mellső dext.			42.1		29.8		
162/2. ló hátsó sin.			41.2	43.0	30.8	23.1	25.8
162/2. ló hátsó dext.			41.9	46.8	31.6		
117/1. ló mellső sin.			42.1	46.3	32.3	24.2	28.3
117/1. ló mellső dext.			42.3	46.2	33.1	24.4	28.3
117/1. ló hátsó sin.			46.1	50.4	31.3	24.4	28.3
117/1. ló hátsó dext.			45.9	50.8	29.5	22.2	25.5
117/2. ló mellső sin.			45.8	51.2	31.5	24.0	27.6
117/2. ló mellső dext.			42.4	47.7	31.9	23.0	27.1
117/2. ló hátsó sin.			46.4	51.7	30.0	22.2	26.2
79. sír sin.			42.2	46.3	33.1	22.8	26.9
79. sír dext.			43.0	47.0	33.0	22.9	27.6
79. sír sin.			45.5	49.3	31.8	22.4	26.3
79. sír dext.			44.8	48.5	32.6	23.8	27.0
86. sír sin.			40.5		30.8	22.7	

* tényleges hossznál kissé rövidebb, illetve keskenyebb, mivel kicsi rész hiányzik
** caput femoritól mért hossz

Scapula	legnagyobb hossza	angulus articularis szélessége	facies articularis szélessége	facies articularis magassága
124/1. ló sin.		93.4	62.8	46.3
124/1. ló dext.		96.8	62.2	46.3
124/2. ló sin.		97.7	62.2	
124/2. ló dext.		98.9	62.2	
125/1. ló sin.		90.0	59.3	44.2
125/1. ló dext.		92.7	57.1	44.7
125/2. ló dext.		89.9	55.9	47.5
126/1. ló sin.		95.0	57.1	
126/1. ló dext.		94.3	58.2	
126/2. ló sin.		96.1	58.2	
126/2. ló dext.		95.8	57.7	
126/3. ló sin.		95.2	61.8	
126/3. ló dext.		75.7	59.6	
162/1. ló sin.		91.9	58.2	
162/1. ló dext.		91.7	59.0	
162/2. ló sin.		92.1	57.6	
162/2. ló dext.		96.1	58.2	
117/1. ló sin.		92.4	58.0	48.0
117/1. ló dext.		92.2	57.8	51.1
117/2. ló sin.		94.0	59.2	
117/2. ló dext.		92.2	58.8	
79. sír sin.		96.5	62.0	
79. sír dext.		96.8	62.5	

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Ulna	legnagyobb hossza	olecranon legkisebb mélysége	processus ancona kaudalis mélysége	artic surfac. proximalis szélessége
124/1. ló dext.				43.5
124/2. ló sin.		67.0	50.2	44.5
124/2. ló dext.		66.5		41.8
125/2. ló sin.				
126/1. ló sin.				44.0
126/1. ló dext.				45.0
126/2. ló sin.				42.2
162/1. ló sin.				42.4
162/1. ló dext.				42.0
162/2. ló sin.				46.7
162/2. ló dext.				48.4
79. sír sin.				43.0
79. sír dext.				45.5
	legnagyobb hossza	legnagyobb magassága	izületi felszín szélessége	
Atlasz				
124/1. ló	96.6		91.4	
124/2. ló	94.3	78.0	98.2	
126/1. ló			88.8	
126/2. ló			104.9	
126/3. ló		80.1	93.4	
162/2. ló	92.6			
117/1. ló	86.5		85.7	
Epistropheus				
124/1. ló			37.8	
124/2. ló				
126/1. ló		77.6	36.6	
126/2. ló			36.8	
126/3. ló		92.0	38.6	
162/1. ló			33.1	
117/1. ló				
117/2. ló				
79. sír			34.5	

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Os phalangis III.		legnagyobb szélessége	legnagyobb mélysége	ízületi felszín szélessége
124/1. ló				51.9
124/2. ló mellső			45.1	56.5
124/2. ló hátsó			40.0	47.0
125/1. ló hátsó	sin.	47.7	38.2	45.8
126/1. ló	sin.			52.0
126/2. ló mellső	sin.		41.3	57.6
126/3. ló mellső	sin.			
126/3. ló mellső	dext.	67.1	36.8	49.8
126/3. ló hátsó	sin.			
126/3. ló hátsó	dext.		41.1	49.5
162/1. ló	sin.			50.9
162/2. ló	sin.			52.6
117/2. ló mellső	sin.		39.3	49.4
117/2. ló mellső	dext.		39.0	47.8
117/2. ló hátsó	dext.			51.5
79. sír mellső	sin.	71.2	40.3	49.4
79. sír mellső	dext		39.3	47.7
79. sír hátsó	dext.			51.6
Astragalus		**legnagyobb szélessége**	**trochlea Tali hossza**	**facies articularis szélessége**
124/1. ló	sin.	60.3	60.7	53.7
124/1. ló	dext.	60.4	60.1	55.0
124/2. ló	sin.	66.0	61.5	59.8
124/2. ló	dext.	66.0	60.1	60.2
125/1. ló	sin.	54.8	56.1	51.3
125/1. ló	dext.	54.3	51.1	57.0
125/2. ló	sin.	58.4	57.6	51.0
125/2. ló	dext.	58.3	57.5	51.7
126/1. ló	sin.	64.8	60.9	58.4
126/1. ló	dext.	59.6	61.7	54.8
126/2. ló	sin.	63.4	59.8	56.7
126/2. ló	dext.	61.7	55.2	61.4
126/3. ló	sin.	60.6	62.3	55.2
126/3. ló	dext.	62.6	60.3	57.1
162/1. ló	sin.	57.5	57.3	50.1
162/1. ló	dext.	57.8	58.1	50.2
162/2. ló	sin.	62.5	59.5	55.5
162/2. ló	dext.	61.2	59.3	52.0
117/1. ló	sin.	60.6	59.6	55.5
117/1. ló	dext.	61.7	60.4	56.1
117/2. ló	sin.	60.6	60.1	51.7
117/2. ló	dext.	61.0	59.9	54.2
79. sír	sin.	60.0	60.6	55.7
79. sír	dext.	59.9	58.6	54.6
86. sír	sin.	55.8	58.3	47.0

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

The horses of the early Roman cemetery site at Budaörs

ANDREA KŐRÖSI

During the excavation of a Roman cemetery at the Budaörs-Kamaerdő site four carriage graves associated with the Eraviscus tribal aristocracy were unearthed. In three graves there were four-wheeled vehicles with two horses each, while one grave contained a two-wheeled vehicle with three horses. Three further graves of horses were also found as well as a grave with two horses but without a vehicle. In two graves dogs were also buried next to the horses.

Horses of the same gender and same body build were harnessed to each carriage: two carriages had teams of mares and two had teams of stallions. In the grave containing three horses, only two can be identified as stallions. Grave no. 117 also contained two mares.

The animals were of short and middle height at withers, with end values of 133.2–144.6 cms. The uniformity of the Budaörs horses is shown by the fact that among the thirteen horses ten were of medium height (137.5–144.6 cms), while three were short (133.2–134.6 cms).

The horses had long legs and highly placed breasts. Their hind limbs were relatively longer than the fore limbs. Within a particular extremity, the *metapodium* is longer. There are only two horses in the case of which the length of the *humerus* and *radius* are greater than that of the *metacarpus*. The phalanxes were long or of medium length, with a thick or medium-thick *diaphysis*. The articular surface of the distal phalange is wide. These wide bones and joints made it possible for the horses to pull larger weights with greater stability.

Among the animals ten were killed as adults while four still as foals (3 to 3.5 years). During the funeral the horses that were killed had all been healthy animals in their prime. It can be conjectured that those animals were massacred that had actually pulled the vehicles.

Magyar Nemzeti Múzeum és Könyvtár

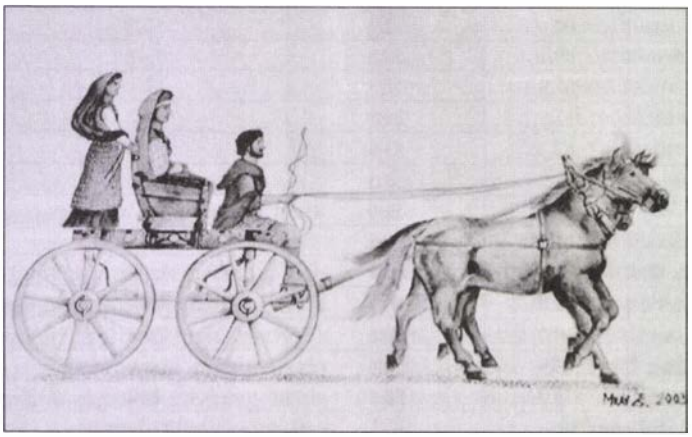

1. kép Budaörs-Kamaraerdei dűlő 2. lh., a 162. sír kocsijának rekonstrukciós rajza, ahogy egykor közlekedett (Mráv Zsolt festménye)

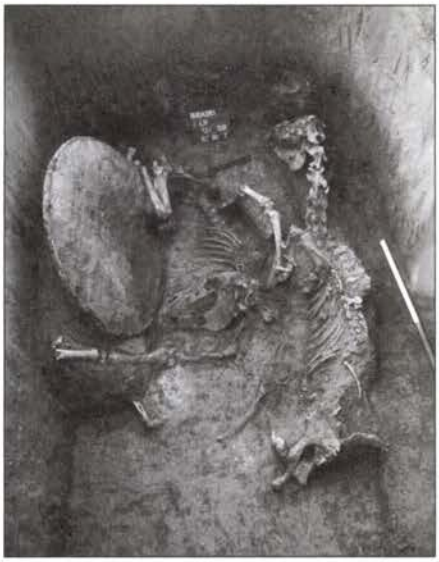

2. kép: Budaörs-Kamaraerdei dűlő 2. lh., a 124. sír lovai az utazókocsi kerekének abroncsával

3. kép: Budaörs-Kamaraerdei dűlő 2. lh., a 125. sír lovai az utazókocsi alkatrészeivel

4. kép: Budaörs-Kamaraerdei dűlő 2. lh., a 162. sír lovai az utazókocsi alkatrészeivel

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

5. kép: Budaörs-Kamaraerdei dűlő 2. lh., a 126. sír lovai

6. kép: Budaörs-kamaraerdei dűlő 2. lh., a 79. sír lova

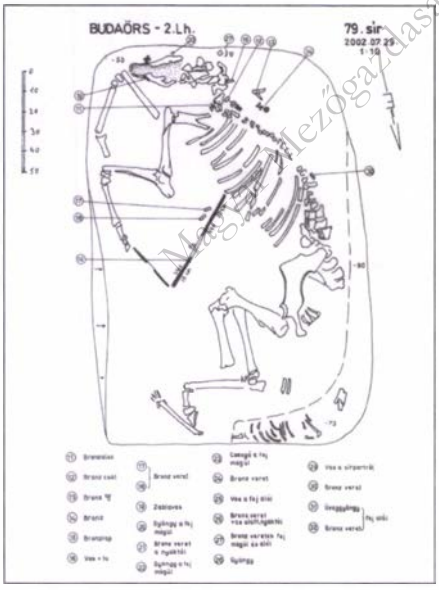

7. kép: Budaörs-Kamaraerdei dűlő 2. lh., a 79. sír ló- és kutyavázának sírrajza

8. kép Budaörs-Kamaraerdei dűlő 2. lh., a 117. sír lovai

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

A céhes kézműipar forrásai a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban II. Iratok*

TAKÁTS RÓZSA

A magyarországi céhes kézműipar forrásainak katasztere című,[1] alapvető munka 1974-ben történt lezárása, majd megjelenése óta egyes tanulmányok folyamatosan közlik a különböző múzeumi és levéltári gyűjteményekben feltárt kiegészítő anyagot.[2] Jelen összeállítás a Magyar Mezőgazdasági Múzeum Adattárában található céhtörténeti források közül azokat ismerteti, melyek e testületek alapvető működéséhez tartoztak. A Céhkataszterben jelzett 27 darabbal szemben ma már közel 130 olyan dokumentum van a múzeum gyűjteményében, amely kapcsolatban áll a kézművesipar céhes korszakával.

A Közlemények korábbi kötetében a numizmatikai gyűjtemény céhes pecsétnyomóit ismertettük.[3] A most bemutatott dokumentumok e tárgyakhoz nem kapcsolódnak, ugyanis egymástól függetlenül kerültek be, részben a múzeum gyűjtőhálózatának közvetítésével, részben antikvár vásárlással. A legnagyobb számú gyarapodás itt is az 1970-es évek közepéig történt.

A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Adattárát 1959–1960 folyamán szervezték meg. 1960-ban megkezdett leltárkönyve ekkor még vegyes anyagot, iratokat, fotókat, térképeket, aprónyomtatványokat, kéziratokat, különlenyomatokat, törzskönyveket, de még a hagyatékokból bekerült ritkább könyveket is magába foglalt.[4] Évek múltával a gyarapodás több lépésben szükségessé tette a fenti gyűjtemény dokumentumtípusokként való szétválasztását, a szakleltárkönyvek felfektetését. Így jött létre a múzeum Adattárának akkor III. számú gyűjteménye, amely ma az „Agrártörténeti iratok gyűjteménye (AI)" nevet viseli, s főként egyedi, vagy kevés példányszámban sokszorosított iratokat őriz. Ma megközelítően 10 ezer egységből áll, történeti forrásértéke vegyes. A legelső kiállításokból is találhatók itt dokumentumok, köztük értékes és egyedi iratok a céhes iparra vonatkozóan, melyeket a múzeum – alapítása után nem sokkal, a századfordulón – minisztériumi jóváhagyással, körlevelekben kért be egyénektől, hatóságoktól, intézményektől.[5]

Magyar Mezőgazdasági Múzeum Könyvtár

* Itt mondok hálás köszönetet Bakács Bernadett, Dóka Klára, Papp Zsófia és Sölch Miklós levéltárosoknak pótolhatatlan segítségükért.

[1] A magyarországi céhes kézműipar forrásanyagának katasztere 1–2. Szerk. Éri István, Nagy Lajos, Nagybákay Péter. Bp. 1975–1976. (A továbbiakban Céhkataszter)

[2] Ezeket összefoglalják az alábbi irodalom- és forrásjegyzékek 1976 utánra vonatkozó részei: Magyarország kézművesipar-történetének válogatott bibliográfiája. Szerk. Domonkos Ottó–Nagybákay Péter, MTA Néprajzi Kutatóintézet, Bp. 1992. 461.; Az MTA VEAB Kézművesipartörténeti Munkabizottsága publikációinak tartalommutatója. 1972–1999. Összeáll. Szulovszky János, Bp.–Veszprém 2001. 44.
http://iparmuzeum.hu/kepek/Munkabizottsg/VEAB_kiadvanyok_tartmutato.pdf (Ennek és a további internetes forráshivatkozások megtekintésének időpontja egyöntetűen: 2011. szeptember 15.) és a Magyar kézművesipar története. Szerk. Szulovszky János. Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, Bp. 2005. 471–484.

[3] Takáts Rózsa: A céhes kézműipar forrásai a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban I. Pecsétnyomók. In: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 2001–2004. 321–359.

[4] A leltározás kiterjedt a múzeum korábbi – akár alapítás korabeli –, még leltározatlanul őrzött irataira is.

[5] Az iratgyűjtemény anyagát részletesen ismerteti Takáts Rózsa: Az Agrártörténeti Iratok Gyűjteményének története. In: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 2005–2007. 125–150.

A gyűjteményben közel 130 olyan dokumentum található, amely bizonyára céhes iparosok kezében fordult meg, vagy a korai kézműipar általános szabályozásához tartozik (törvények, rendelettervezetek, limitációk). E dokumentumok a mezőgazdasági tevékenységhez, vagy az előállított nyersanyagokhoz szorosan kapcsolódó iparágakat képviselik.

Elsőként azokat az iratokat ismertetjük, amelyek közvetlenül a céhek alapítását, belső szervezeti működését szabályozzák vagy azt tükrözik. Ezek között a legértékesebbek a céhprivilégiumok, céhkönyvek, de ugyancsak a jelentősek közé sorolhatók a bizonyságlevelek, vándorkönyvek is. Egyes céhes ügyekkel, kérelmekkel, szerződésekkel kapcsolatban is találhatók vegyes fontosságú iratok, nagyobb számban fellelhetők limitációk, élelmiszerárakkal kapcsolatos határozatok, sőt számlák is, amelyekről terjedelmi okok miatt jelen tanulmányban nem adunk leírást.[6]

A feldolgozás iratfajtánként (azon belül időrendben) veszi sorra a fenti dokumentumokat. A rövid formai és tartalmi ismertetésen túl némelyik bővebb kivonatát, vagy betűhívségre törekedve teljes szövegét közli, majd utal a más közgyűjteményekben fellelhető kapcsolódásokra.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

I. PRIVILÉGIUMOK

1. Szabadságlevél cikkelyek Moson-Magyaróvár erőssége és Moson vármegye patkolókovácsai és bognárai számára (1638, 1640 és év nélkül – Magyaróvár, Moson vm.)

AI. 7627. leltári szám.[7]
10 x 31 cm, 24 lap. Kézzel írt, füzetbe összefűzve. Későbbi évekből származó másolat, egy kéz írása. Német nyelvű.

Tartalom: A császári és királyi Magyaróvári erősség és a tekintetes Moson vármegye kézművesei, mégpedig patkolókovácsai és bognárai közönségének III. Ferdinánd (1637–1657), Magyarország királya által 1638. május 15-én kiadott szabadságlevél, s annak a Mosoni kerület és megye 1640. március 20-ikán tartott generális ülésén történt megerősítése.

Első része az 1638-ban kiadott céhartikulusok lejegyzett, dísztelen másolata. A 31 cikkelyből álló szabadalomlevelet zombori Lippay György egri püspök (1635-től kancellár) 1638. május 15-én hitelesítette, s a méltóságsorban 23 országos tisztség viselője (kapitány, bán, mágnás és püspök) szerepel. A második rész különálló záradéka szerint 1640. március 20-án Czeglédi Demeter, Moson vármegyei esküdt jegyző másolta és hitelesítette a kihirdetett szabadalom tartalmi másolatát. Ez utóbbi hitelesítések sem eredetiek, tehát az irat még későbbi évekből származik.

A privilégium német nyelvű másolata megtalálható az Országos Levéltárban.[8]

---

[6] 5 szabadalomlevél, 1 legényrendtartás, 1 irat privilégiummal kapcsolatban, 1 céhkönyv és 1 esküminta, 18 bizonyságlevél, 2 vándorkönyv. A céhek belső működésével szorosan összefügg további 20 irat (kérvények, szerződések), az általános céhszabályozás országos vagy helyi rendeleteiből pedig 3 dokumentum található. A fennmaradó több mint 80 irat kézművesek munkájával kapcsolatos számlát, kisebb jelentőségű kérvényeket, engedély-ügyeket tartalmaz, melyek közé 6 limitációt is besoroltunk. (Ebből kettő kifejezetten céhes termékekre vonatkozik.)

[7] Nem szerepel a Céhkataszterben. 1977. június 2-án leltározták, vásárlás révén került be.

[8] Mosonmagyaróvár, bognár-kovács, 1638-as másolat, német nyelvű, király által kiadva. MOL. C 25 - Mosón m - N.4. (Trostovszky Gabriella: Céhiratok a Magyar Országos Levéltárban. Magyarországi kormányhatóságok. 1. rész. Céhprivilégiumok. Tematikus mutató, Magyar Országos Levéltár. Bp. 1996. 145.)

2. Komáromi mészáros céh privilégiumának megerősítő iratmelléklete (1692 – Komárom, Komárom vm.)

AI. 284. leltári szám.[9]
21 x 31 cm, 4 lap. Merített papír. A szöveg alatt Hernrik Mansfeld papírfelzetes pecsétje (elmosódott). Latin nyelvű.

Tartalom: Mansfeld Ferenc gróf várkapitánynak a komáromi mészáros céh szabályait megerősítő levele. (A szabályzat nincs mellékelve.)

Ferenc Henrik, római szentbirodalmi Mannsfeldt grófja,[10] Fund-i fejedelem, Heldrungh,[11] Seburgh[12] és Schroplau[13] nemes ura, Debercsis,[14] Neyhaus[15] és Arrenbergh[16] ura, ... az aranygyapjas rend lovagja, a király Őfelségének titkos tanácsosa és kamarása, táborszernagya, a királyi fegyvertár főparancsnoka (főhadvezér), Komárom parancsnoka és a gyalogezred ezredese emlékezetül adjuk, mindazoknak, kiket illet, hogy Schwan István, Stadler György és Salay István, a Komárom városában lévő mészárosok céhének (Contubernÿ Oppificÿ Lanionum) bölcs és körültekintő mesterei, ugyanezen város céh-magisztrátusának és mészárosainak nevében bemutattak előttünk egy maguk által szerkesztett, hártyán, német nyelven, könyvalakban kiállított oklevelet, mely a nevezett céhre vonatkozólag bizonyos pontokat és statutumokat tartalmazott, kérve, hogy azt főkapitányi rangunknál és ezen hely földesúri jogánál fogva erősítsük meg. Helyt adva a komáromi mészáros céh mesterei kérésének, az azok részéről egybeállított új céhszabályokat minden pontjukban és záradékukban jóváhagyjuk és megerősítjük és hivatalból felkérjük az összes embereket, az alánk tartozókat pedig utasítjuk, hogy az új céhszabályokat, amelyek már megerősítést nyertek és a méltányosságnak is megfelelnek, becsüljék meg maguk is és becsültessék meg másokkal is. A nagyobb hitelesség kedvéért az oklevelet pecsétünkkel és sajátkezű aláírásunkkal erősítjük meg. Adatott a régi királyi komáromi erődítményben, 1692. augusztus 8-án.

Aláírva: Henrik Mansfeld sk.

Komárom város mészáros céhének eddig ismert, legkorábbi említése 1625-ben fordul elő.[17] A céh 17–18. századi működésére vonatkozóan még két irat található a

[9] Céhkataszter II. 127. Gyapjúfonó céh privilégiumaként megadva! 1962-ben leltározva. A múzeum könyvtárától 1959-ben átvett iratok között volt. Régi múzeumi anyag (RMA).
[10] Heinrich Franz von Mansfeld, Reichsfürst und Fürst von Fondi (1640/41– 1715) osztrák diplomata, tábornagy, a Haditanács elnöke. http://www.aeiou.at/aeiou.encyclop.m/m112951.htm
[11] Heldrungen (Türingiai vár) város egy kastéllyal, egy templommal, 185 házzal, 1050 lakossal. Utolsó posta Leipzigh nach Kassel. (Friedrich W. Heidemann: Verzeichniss sämmlicher Course der reitenden Posten in der Königlich Preussischen Monarchie, Weimar 1819.)
[12] Seeburg (Mansfelder Land) Szász-Anhalt tartomány települése.
[13] Schraplau város Szász-Anhaltban, 145 házzal, 871 lakossal. Főpostája Halleban, postai lerakat helyben. (Friedrich W. Heidemann, 341.)
[14] Debercsis=Doberna település Szlovéniában.
[15] Neuhaus Doberna községhez tartozó melegforrású fürdőhely a Cilli stiriai kerületi kapitányságban.
[16] Arrenbergh=Arenberg, a Német-római Birodalom egyik állama, 1644-től hercegség. Eredetileg grófság; 1576-ban emelték hercegi-grófi rangra. Ma település Rajna-vidék–Pfalz tartományban.
[17] Kecskés László összesítő táblázatában a mészáros céh keletkezési és céhmegújítási éveiként 1625, 1637, 1697 és 1728-at adja meg. (Kecskés László: Komáromi mesterségek. A Kecskés László Társaság, Komárom 2006.) Hivatkozott forrásaiban a 17. századi mészáros céhszabadalmak mint említések szerepelnek, így kiadójuk nem állapítható meg. http://www.klt.hu/palyazatok/komaromi_mestersegek.pdf

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

múzeum gyűjteményében.[18] A török kiűzése után az érsekújvári, komjáti, verebélyi, komáromi és esztergomi mészárosok egy generális céh alkotására 1685. szeptember 5-én szabadalmat nyertek I. Lipóttól.[19] A legkorábbi, III. Károly által kiadott, önálló komáromi privilégium kelte 1728, mely 1765-ben ismét királyi megerősítést kapott.[20]

3. Pápai bognár és ács céh artikulusai (1660 – Pápa, Veszprém vm.)

AI. 950. leltári szám.[21]
20 x 32 cm, 10 lap. Kézírásos. Fedőlap nélküli, merített papír. Az eredetileg 11 lapos dokumentum 10. lapja hiányzik. Másolat. Rossz állapotban. Magyar nyelvű.

Tartalom: Az 1626-ban, II. Ferdinánd által kiadott céh-privilégium kibővítése és megerősítése 1660. június 1-jén Esterházy Pál gróf által „a mindkét grófi tartományában" (Fraknó és Kismarton), valamint a Pápán lakozó bognár és ács céhmesterek számára. Utolsó oldalán más kézírással Esterházy Ferenc gróf (1661. évi) megerősítésének befejezés és bélyegző nélküli részlete. A 17. oldalon Esterházy Pál gróf saját kezű aláírása és papírfelzetes pecsétje.

A privilégium 22 artikulusból áll, s ehhez csatlakozik a 16 és egy „utólsor" nevezetű pontból álló legényrendtartás.[22] A szabályzat szerint csak római katolikusok vehetők fel a céhbe. A káromkodók vagyonát konfiskálják. Az Úrnapi[23] körmenetben 33 Ft büntetés terhe alatt zászlókkal, énekkel kötelesek részt venni. Esztendőnként Úr mennybemenetele[24] napján énekes misét kell mondatniuk, s az évi 4 sátoros ünnepkor[25] egy-egy viaszgyertyát az oltárra tenni. A legénynek egy esztendőt pápai mesternél kell szolgálnia mesterré válás előtt, csak az kap kedvezményt, aki mesterember fia, vagy ha mester leányát, illetve özvegyét venné el.[26] Két céhbeli mester megvizsgálja munkáit, s utána, ha érdemesnek találják, próbamunkát adnak neki, melynek tárgya: „megh készitenj kett kereket Eöregh Agyu ala valokatt, tengeljevel eggyütt Gyertjan faiabul". A céhpénz letételén kívül a mesterré válás feltétele az is, hogy házas legyen.[27] Peres ügyekben a céh előtt köteles megjelenni és ott keresni

[18] AI. 285. Záborszky János Rév-komárom sz. kir. városának főbírája maga elé citálva Pázmándy Mészáros János céhbeli mestert „elorzott marhák levágatala ügyében", tőle azt a választ kapta, hogy „egy sem volna Mészáros uraimék közül, az ki lopott marhát ki nem vágott volna". Ezért a bíró meghagyó levelet ad ki a mészáros céh jövendőbeli nagyobb óvatosságára. 1685. Komárom. 1 db, 2 lap, 19 x 30 cm; AI. 286. A komáromi mészáros céh 1709. évi egyezsége hét főmester aláírásával megerősítve, mely szerint aki a mesterséget ůzi Rév-Komáromban, az Húsvéttól kezdve ezután 50-50 Ft-okat köteles letenni. „Holot azon napra valamelyikünk le nem tenné, vagy Creditora által le nem tétetné, tehát mind azon Czéhbeli társaságtul azon esztendőben ment lészen. Mészáros Mesterségek ůzésétől ... akármiféle Magistratushoz folyamodván maradása ne lehessen." 1709. Komárom. 1 db, 1 lap, 19 x 31 cm. A Céhkataszterben nem szerepelnek.

[19] MOL A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 18. kötet - 213 - 214.

[20] 1728-as - Szádeczky L.: II. 273.; 1765 - Céhkataszter II. 127.

[21] Céhkataszter II. kötet 207. oldal. Múzeumba kerülése vétel útján történt, 1963-ban.

[22] Kezdetét szó szerint tartalmazza I. Lipót király megerősítése, mely 1667. július 1-jén, Bécsben kelt, s a pápai összes kézművesmester céhszabályaira vonatkozott. (Az Mester Emberek jó rendtartása. Magyar nyelvű céhemlékek 1526–1682. Bev. jegyz. ell. Tuza Csilla, Vissi Zsuzsanna. Bp. 2002. 76.)

[23] Úrnap (Corpus Christi) ünnepe a Szentháromság vasárnapja utáni csütörtök. 1660-ban május 27.

[24] Húsvét után következő 5-ik vasárnapot követő csütörtök – (Ascensio Domini) népi nevén Áldozócsütörtök. 1660-ban május 6.

[25] „... estendeönként Karácson, Husvett, Pünkeösd es Ur napian egi egi szent vias gyertiaval tartozanak."

[26] „Ha valamelj legenj Mester emberré akar lennÿ, tehatt egy estendeigh azon varosunkban Papan egi Chebeli mesteremberhez be segiödgyek es munkalodgyon, hogi annak a' heljsegnek munkajat nebirallya."

[27] „Legyen az olljan Uj Mesternek az kj itt Papan le akar telepednj jambor hitűes tarsa, avval szepen lakiek, es egyaltaliaban magat jol visellje."

az igazságát. Az új mesternek városban kell laknia.[28] Két céhgyűlést kell tartaniuk, Úrnapján és Újév[29] napján, a céhpénzt (havonként járó 1 kajcárt) be kell tenni a céhládába, s a büntetések és igazságtevések is ekkor történnek. A mesterözvegy férje halála után még egy évig és egy napig legényt fogadhat. Az atya mesterségét folytató fiúnak két évet kell inasévekben tölteni. Idegen inasnak azonban előbb emberségét bizonyítania kell, mielőtt szegődtetnék, aztán „ha erös, kett egés esztendőre, ha pedigh migh gyönge alapattal volna az ereotleni haromra szegödtetik." 45 krajcárért írják be a céhbe inasnak, s 45 krajcárt kell fizetnie felszabadításakor.[30] A további artikulusok rendelkeznek a misén való részvételről, a mesterek, legények és inasok temettetéséről. A „Huszonketteödik Articulus" csupán utalás a folytatásra: „Keövetkezik ez utan az Cehnek sokassa es annak rendtartassa, mint kellettik az legényeknek es magoknak, mind az Bognar es Acs Cehben levoknek tartanj..." Ezután 16+1 paragrafusban nagyrészt a legények vétségeiért büntetésként fizetendő pénzekről rendelkezik.

A privilégium teljesebb és eredeti, mára megsemmisült példányát Reizner János írta le az Esterházy család pápai levéltárában.[31]

A vegyes céh két szakmája a 17. század legvégén önállósult. A pápai bognárok – fennmaradt pecsétnyomójuk szerint – 1692-től alkothattak önálló céhet.[32] Az ácsok 1770-ben nyertek önálló szabadalomlevelet.[33]

4. Gombkötő céh privilégiuma (1676,[34] a végén bejegyzések 1795-ig – Pápa, Veszprém vm.)

AI. 951. leltári szám.[35]
21,5 x 29 cm, 14 lap. Vízjel néküli merített papírra, kézzel írt. Rongálódott karton borítóban, melyen zöld iratfűző szalagok töredéke látható. Eredeti. Magyar nyelvű.

Tartalom: Több szakaszból álló dokumentum. Nagyszombat gombkötő céhének privilégiumát kölcsönözték, így az irat elején a bevezető szöveg után a csak pápaiakra vonatkozó 7 artikulus olvasható (1-3. oldal). A következő szakasz az ugyancsak 7 paragrafusból álló nagyszombati szabadalomlevél másolata, melyet a nagyszombati gombkötőcéh és Nagyszombat városa papírfelzetes pecsétjével egyaránt eredetiben hitelesített (4–12. oldal).[36]

Magyar Vízgazdálkodási Múzeum és Könyvtár

---

[28] „Az ki Mester akar lennj nem falu helen hanem varoson az mesterséget üzze."
[29] Circumcisio (január 1.)
[30] Az inas „tesz az mesterek Cehi ladaiaban negyven eött kraiczart, ha fel szabadul visontak negyven eött kraiczart le tegyen."
[31] Bognárok és ácsok céhe. 1660. június 1-jén, Pápán, Esterházy Pál gróf a II. Ferdinánd királytól 1626. évi április 12-én a kismartoni bognár és ács céh részére kiadott oklevelet a pápai bognárok és ácsok részére átírja és megerősíti. Huszonkettő és tizenhét német cikkely, melyre 1661. május 7-én, Pápán Esterházy Ferenc gróf megerősítése rávezetve. A német eredetin kívül egy egykorú hiteles másolatú magyar fordítása is megvan. (Reizner János: Az Esterházy grófi család pápai levéltárában őrzött céhlevelek. In: Történelmi Tár 1894. 17. évf. 634. http://kt.lib.pte.hu/cgi-bin/kt.cgi?konyvtar/kt04111201/17_0_2_pg_634.html)
[32] Pécsi Sándor színművész tulajdonában volt 1692. évi pecsétnyomójukat jelzi a Céhkataszter II. 207.
[33] Ez, és ennek 1847. évi megújítása az Országos Levéltárban találhatók. (Trostovszky G., 37.)
[34] A pápai gombkötők céhének privilégiumszerzési évét tévesen korábbra, 1599-re tették (Magyar Néprajz III. 112–113. oldal 33. térképének adatolásában). Reizner János idézett művében pedig nyomdahiba folytán 1626 olvasható.
[35] Céhkataszter II. kötet 209. oldal. Múzeumba kerülése vétel útján történt, 1963-ban.
[36] A nagyszombati gombkötőcéh pecsétjén akantuszlevél-kereten belül olvashatatlan körirat, jobbra hétsoros mentezsinórzat, középen a jellegzetes kócsagtollas forgó, balra kivehetetlen eszköz vagy termék ábrája. A másik pecsét Nagyszombat szabad királyi város kisebb pecsétje. Közepén szembenéző arc (egy szent vagy Krisztus arca) körülvéve glóriával, melyből hat, a pecsét keretéig futó sugár nyúlik ki. Az irodalom szerint Nagyszombat város pecsétje „a kereszt-

A következő szakasz az Esterházy Ferenc gróf sajátkezű aláírásával és pecsétjével hitelesített záradék (13. oldal).[37] Majd a szabadalom üres lapjait céhkönyvként használva, egészen 1795-ig, hét oldalon keresztül bevezették a céh felvett új, „hitet" letett mestereinek nevét és pár helyen a befizetett taksa összegét. Az utolsó előtti oldalra az esküvés szövegét jegyezték fel, az utolsó lapon pedig egy „félcéhre" filiálisnak jelentkező, Devecseren lakó mesterről szóló, 1774. évi feljegyzés olvasható.

A nagyszombati gombkötők privilégiuma 1599-ben kelt, ezt kölcsönözték a pápaiaknak 1676-ban, korábban az érsekújváriak (1635), később pedig a szerediek (1723) alkalmazták a nagyszombati céhszabályokat. A pápai gombkötők privilégiumuk szövegét 1698-ban továbbadták a székesfehérváriaknak,[38] melyet az ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirattára őriz.[39] A pápai gombkötők céhének 1678-ban készült pecsétnyomója fennmaradt, szintén a Mezőgazdasági Múzeumban található.[40] Céhládájukat a pápai Gr. Esterházy Károly Kastély Tájmúzeum (volt Pápai Helytörténeti Múzeum) őrzi.[41]

A privilégium egyedi szövegezésű, nem publikált, magyar nyelvű, teljes szövegét a Függelékben közöljük.

5. A pápai bodnár céh privilégiumának megújítása (1845. január 2. – Bécs)

AI. 952. leltári szám.[42]
27 x 35 cm, vörös bársonyborítású album, 10 aranyozott élű lappal, melyből az 1. és a 10. lap pergamen, a többi merített papír. Sodrott fémszálon függő, aranyszínű fémtokos, vörös viaszpecséttel. Nyomtatott, kézzel írt előzéklap és hátsó lap, közben kézírásos bejegyzések. Magyar nyelvű.

Tartalom: Előzéklap szövege:
„1/1. sz. 1845. – Mi Első Ferdinánd, Isten kedvező kegyelméből Ausztriai Császár, Magyar és Csehország e néven ötödik ... királya ... emlékezetül adjuk ezennel jelentvén mindennek kit illet, hogy Veszprém vármegyei Pápa mezővárosában lakó bodnár mester hiveink kellő alázatos esedezéssel járultak Felségünkhöz, miszerint

tény szellemben átalakult szerencse-keréknek legjelentékenyebb példánya (L. Heider: Mittheil. IV. 1859). ... A közepén levő fejet a körirat alapján ma általában Krisztus-fejnek tartják. Bél Mátyás – s utána mások is – Ker. Szt. János fejét látják e czímerben; mert a város állítólagos legrégibb temploma is – a mai invalidus-templom – e Szent tiszteletére épült." Marton József: Nagyszombat. In: Magyarország vármegyéi és városai. Pozsony vármegye és Pozsony. Szerk. Borovszky Samu et al. Bp. 1904. http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0017/8.html

[37] A pecsétnek csak a helye látszik.

[38] Szádeczky Lajos: Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon. Bp. 1913. 2. kötet 287. és 293. és Nagybákay Péter. Veszprémi és Veszprém megyei pecsétnyomók. In: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (továbbiakban: Veszprém MMK) 1. (1963) 206. http://www.epa.hu/01600/01610/00001/pdf/vmm_01_1963_12_nagybakay.pdf

[39] ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirat és ritkaságtár. XLII. Nodifices seu nodularii (Gombkötők). 5. Pápenses et item Albaregalenses. „Nos iudex et senatores privilegiati oppidi Papa ... 1698." Hiteles másolat a fehérváriak számára, papir. Latin. In: ELTE Elektronikus könyvek, kéziratok. Tom. II. Pars I. Catalogus librorum manuscriptorum. Bp., 1889. http://www.konyvtar.elte.hu/szolgaltatasok/e_szolg/catalogus1.pdf 141.

[40] Leltári száma MMgM. N. 63.283.1. Gombkötőcéh pecsétnyomója. 1678, Pápa (Veszprém vm.). Felirata: „PAPAI · GOMB · KÖTŐ · CZEH · PETSETIE · 1678" Anyaga: bronz, fa. A lap átmérője 38,5 mm. A nyomólapot a rá merőlegesen álló, 38 x 25 mm-es bronzlemezre forrasztották, s ennél fogva süllyesztették bele egy hengeres, 35 mm átmérőjű, esztergályozott, puhafa nyélbe. A nyél korhadt, a végén az ütéstől sérült. Össz. magasság: 70 mm. Képét lásd Takáts Rózsa: A céhes kézműipar forrásai a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban I. Pecsétnyomók. In: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 2001–2004. 353.

[41] A pápai gombkötők keményfa ládájának leírását lásd: Nagybákay Veszprémi és Veszprém megyei céhládák. In: Veszprém MMK, Veszprém 1966. 5. szám, 102. http://www.epa.hu/01600/01610/00005/pdf/vmm_05_1966_06_nagybakay.pdf

[42] Céhkataszter II. 208. Múzeumba kerülése 1963-ban, vásárlás révén történt.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

őket, közöttök eszközlendő jobb rendtartás végett ... bizonyos czéhszabályokkal ellátni, ... kiváltságlevelünkbe iktatni, császári királyi hatalmunkkal jóváhagyni ... méltóztatnánk, melly magyar nyelven szerkesztett szabályok tartalma következő."

Hátlap szövege:
„Mi tehát a fennemlített Veszprém Vármegyei Pápa mezővárosban lakó Bodnár mestereknek Felségünkhöz fennidézetképp intézett alázatos könyörgését kegyesen meghallgatván ... az imént elősorolt és jelen kiváltságlevelünkbe iktatott szabályokat, egész tartalmukban s minden záradékaikkal együtt, megerősítjük ... apostoli magyar királyi titkos pecsétünkkel függőleg megerősített jelen levelünk erejénél és tanulságánál fogva. Kelt a Mi őszintén kedvelt hívünk tekintetes és nagyságos székhelyi gróf Mailáth Antal szent István apostoli király rendebeli nagykeresztes vitéz, aranykulcsosunk, valóságos belső titkos tanácsosunk, Zemplén vármegyei főispán, Magyarországunkon királyi főasztalnok mesterünk és ugyanott királyi udvarunk egyszersmind az említett Szent István apostoli királyi rend kanczellárja kezéből, birodalmi fővárosunkban, Bécsben, Ausztriában, boldogasszonyhó második napján, az Úr ezer nyolczszáz negyvenötödik esztendejében, magyar, cseh, stb. országi uralkodásunk tizedik évében.
Ferdinánd, Gróf Mailáth Antal és Várady József eredeti aláírásával."

A céhrendszer reformja Magyarországon már az 1730-as években megkezdődött. Jelentősek voltak Mária Terézia 1761-től foganatosított intézkedései, amelyek nyomán a mesterek csak lényegében azonos szövegű kiváltságlevelet kaphattak, és ennek alapján szervezhették meg működésüket. Az utolsó feudális kori intézkedések I. Ferenc idejében születtek.[43] Az 1805. évi 3104. sz. helytartótanácsi rendelet, mely elrendelte a régi céhkiváltságlevelek beszolgáltatását és újak kiadását, csak rövid ajánlásokat tett, majd az 1813. évi 7262. sz. rendelet (Általános céhszabályzat = Generalia principia) 55 cikkelyből álló céhprivilégium-mintát adott.

A 4 oldalas, kézírásos szöveg közrefogja a 16 oldalas, 49 „czikkely"-ből álló, 1813-ban kiadott Generalia principia magyar nyelvű változatát. Ez a rész a következő alcímekre tagolódik: „Az Inasokról" (1–9. cikkely), „A' Mesterlegényekről" (10–20. cikkely), „A' Mesterségről általlyában" (21–28. cikkely), „A' Mestereknek és Legényeknek kötelességeiről" (29–35. cikkely), „A' Czéhbéliek Temettetéséről" (36. cikkely), „Az Özvegyekről" (37. cikkely), „A' Czéhbéli Gyülekezetekről" (38–42. cikkely), „A' Czéh, és All-Czéh-Mesterek Választatásáról" (43–49. cikkely). A főszövegben mindenütt kézzel pótolták a speciális helyi, főként a taksákra vonatkozó kitételeket. A múzeumban található eredeti példányban e pótlások a következők: 3. cikkelyben az inasidő 3 évben történő meghatározása, a 8. cikkelyben az inas felszabadításának taksája (1 forint, 30 krajcár), a 26. cikkelyben a 25 forintos mester-taksa, a 38. cikkelyben a céhtagok éves taksája (mestertől 1 forint, inastól 15 krajcár) és a céhgyűlésen való részvétel elmulasztásának büntetése (mestertől 2 forint, legénytől 1 forint), végül a 43. cikkelyben a céh- és alcéhmesterek választásának időpontja: „azon a napon a mellyen ezen czéh jelen kiváltság levelét vette."

[43] Berlász Jenő: A pest-budai céhes ipar válsága és a Ferenc kori céhszabályozás. In: Századok 1967. 3-4. sz. 546-582.; Kaszás Marianne: Céhek, ipartestületek, ipartársulatok iratai. Budapest, MOL, 1996. 91. (Levéltári módszertani és oktatási füzetek 2.). A rendelkezés szövege latin, német, magyar nyelven Kassics Ignác: A Magyar Országi Mester embereket, ezeknek legényeit és tanítványait, nem különben a mester céheket illető kegyelmes királyi rendelések kivonatai, Bécs 1835.

A pápai, 1701-es privilégiummal[44] rendelkező kádár (bodnár) céhnek különböző közgyűjteményekben (Veszprém megyei Levéltár, a Bakonyi Múzeum, ELTE Könyvtára stb.) gazdag írott és tárgyi forrásai vannak, a bemutatott eredeti privilégium másolati példánya és szövege megtalálható az Országos Levéltárban is.[45]

6. Csizmadia céh szabályzata (1820 – Ráckeve, Pest-Pilis vm.)

AI. 8064. leltári szám.[46]
25,5 x 36,5 cm, 10 lapos, füzetbe fűzve. Eredetileg merített papír, laminálással restaurált. Magyar nyelvű.

Tartalom: Az 1813. évi Általános Céhszabályzat alapján készült, 49 paragrafusból álló királyi céhlevél, kézzel lemásolva. A 10. cikkelyében még a vándorlásra bocsátandó legény tanúlevelének (Kundschaft) szövegezését írja le.[47] A 12. cikkelyben is a Kundschaft céhládába adásáról rendelkezik.[48] Ugyanígy a 15. cikkelyben a földesúrnál szolgálatban állott legény is mesterré válásához bizonyságlevelet köteles hozni az utolsó céhes mesternél töltött idejéről. A 26. cikkelyben a mesterré válás taksájaként 15 forintot ad meg (a későbbi 25 forinttal szemben). Egyéb szövegezésben teljesen megegyezik a pápai bodnár céh előbb ismertetett nyomtatott privilégiumával.

A végén olvasható záradék szerint: „Az Originális Articulust meg akarvánn kímélleni, a' Ns. Czéh Érdemes Elöljárói a' XLVIII-dik Czikkelybéli Parantsolat szerént Párban ekképpen íratták le. 1820-dik Esztendő Május Hónapjában Rátz Keviben. a' Reformátusok Leányi Oskolájában Tanító Kurtán 'Sigmond által."

A ráckevei, eredetileg 1697-ben királyi szabadalomlevelet nyert[49] csizmadiák 1817-ben újították meg artikulusaikat, ennek másolata az ismertetett irat. Az eredeti privilégiumok a céh több tárgyával, dokumentumával együtt a Ráckevei Árpád Muzeális Gyűjtemény és Kiállítóhely őrizetében vannak.[50]

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

[44] Reizner János idézett művében a kádárok (pintérek) 1701. július 27-én, Pápán, Esterházy Antal gróf által megerősített, 22 pontból álló céhszabályzatát említi, hiteles, magyar nyelvű másolatban az Esterházy grófi család, azóta megsemmisült, pápai levéltárának leírásakor . Ugyancsak egy 1760. november 23-án, Esterházy Károly gróf által megerősített, 18 artikulusból álló német nyelvű rendszabály meglétét írja le (Reizner J.: 636.), az 1701. évi szabadalom megtalálható MOL. C 25 – *Helytartótanácsi levéltár – Acta mechanica* - Veszprém m - N. 1/12. és N. 2174. (Céhkataszter II. 209.).

[45] MOL. A 39- 1845 - N. l.; E 166-V. Ferdinánd-N.251. (Trostovszky G.: 124.)

[46] A Céhkataszterben nem szerepel. 1986. december 15-én leltározták. Vétel.

[47] Nem a vándorkönyvét, melyet 1816-tól tettek kötelezővé, de még évtizedek múlva is adtak ki egyes céhek vándorlevelet. Horváth Gergely Krisztián: Útlevélpolitika a rendi korszak végén. Moson vármegyei tapasztalatok. In: Regio. Kisebbség, politika, társadalom. 16. évf. (2005.) 1. sz. 27–51. http://www.epa.hu/00000/00036/00057/pdf/27-51.pdf

[48] Míg az 1829 utáni nyomtatott szabadalomlevelek e paragrafusban a vándorkönyvekre vonatkozó 10492. számú Helytartótanácsi rendelkezés követelményeire utalnak.

[49] E legkorábbi privilégiumuk az Országos Levéltárban található, a Pest Megyei Levéltárban a mezőváros iratai között fellelt adat szerint azonban már negyven évvel korábban létezett a céh, mert 1656-ban Wesselényi Ferenc nádortól kapott articulusaikat a kecskeméti csizmadiák vették át. Miskei Antal: Egy mezőváros kézműipara a 15-16. században. In: Eszmék, forradalmak, háborúk. Vadász Sándor 80 éves. Háda–Ligeti–Majoros–Maruzsa–Merényi–Petneházi (szerk.), ELTE Újkori Egyetemes Történeti Tanszék, Bp. 2010. 423–434. http://tortenelemszak.elte.hu/data/23762/MiskeiAntal.pdf

[50] Céhkataszter II. 376.

7. Az esztergomi magyar szabó céh legényrendtartása
(1869 – Esztergom, Esztergom vm.)

AI. 3900. leltári szám.[51]
14 x 21,5 cm, 4 oldal. Nyomtatott. Magyar nyelvű.

Tartalom: A „kis czéh" vagyis legénycéh számára általános szokás szerint a fő céh, itt az esztergomi magyar szabó céh mesterei alkották meg az artikulusokat. Magyarországon a legkorábbi legénycéh 1429-ben a kassai takácsok, 1433-ban pedig a pozsonyi pékek céhe mellett alakult.[52]

Az esztergomi szabó céh szabadalomlevele 1763-ból maradt fenn, de a Céhkataszter adatai szerint már 1737-től találhatók iratai, s a céh mestereinek fogalmazásában keletkezett első legényrendtartása 1749-ben kelt. Ezek is, valamint az 1830-as évekből fennmaradt legények ládája más gazdag tárgyi és dokumentumanyaggal az Esztergomi Balassa Bálint Múzeum gyűjteményében találhatók.

A 14 cikkelyből álló legényrendtartás teljes szövegét a Függelékben közöljük.

II. CÉHKÖNYV

1. Pékek céhkönyve
(1741-től vezetve – Pécs, Baranya vm.)

AI. 4121. leltári szám.[53]
22 x 32 cm, 133 lap (176 beírt oldal), kötet, bordás gerincű, valódi bőrkötésben. Kézírásos. Német nyelvű.

Tartalom: A céhkönyv a pécsi székhelyű, Baranya és Somogy megyék területén működő pékek céhének bejegyzéseit tartalmazza. Találhatók benne „Stadt-Meister"-ek és landmajszterek[54] (mohacsi,[55] szombori,[56] copesvari,[57] canisai,[58] sziklosi,[59] ratzvarossi,[60] manoki,[61] petsvari[62] Gross-szigethi[63] vidéki mesterek), akik egy céhet alkottak. Elég rendszertelenül töltötték ki, a helységnevet nehéz megtalálni, vagy sok helyütt nem jelölték. Több részre tagolódik. Az első bejegyzés 1741-ből származik.

Magyar Nemzeti Múzeum és Könyvtár

[51] Céhkataszter II. 71. Privilégiumként megadva. Múzeumba kerülése 1964-ben, vétel útján történt.
[52] A legénycéhek a 16. századtól egyre önállóbb érdekvédelmi szervezetekké váltak, és sokszor kerültek szembe a mesterek testületeivel. Az 1813. évi céhszabályok, majd az 1852. évi rendelkezések csak a segélyezés céljából alakult testületek működését engedélyezték. (Dóka Klára: Pest-Pilis-Solt megye kézműipara a török kiűzésétől 1872-ig. Bp. 2010. Kézirat 40-42.)
[53] Céhkataszter II. 405. Molnár céhkönyvként. Múzeumba kerülése vétel útján, 1964-ben történt.
[54] Bodó Sándor: Céhes mesterek, landmajszterek és kontárok Észak-Magyarországon 1872-ig. In: Ethnographia 1975. 542.
[55] Mohács
[56] Szombor=Zombor (ma: Sombor, Szerbia)
[57] Copesvar=Kaposvár
[58] Canisa=Kanizsa a ma Vajdaságban (Szerbia) fekvő Kanizsamonostor (Banatski Monoštar), Törökkanizsa (Novi Kneževac), esetleg Magyarkanizsa (Kanjiža) is lehet, kevéssé valószínű, hogy a Zala megyei Nagykanizsáról van szó.
[59] Siklós
[60] Rácváros, 1954 óta Pécs településrésze.
[61] Mányok, ma Nagymányok (Tolna m.).
[62] Pécsvárad
[63] Szigetvár

I. része: Mesterek évenkénti befizetett Jahrschillingjeit tartalmazza. Ez általában 51 xr. Az erre vonatkozó bejegyzések 1774-1800-as évig tartanak.

II. része: 1801-el kezdődik a protocollumnak az a része, amelyben a céhláda átadásakor, a ládapénz állásáról, illetve a céhmesterek és alcéhmesterek választásáról találhatók rövid bejegyzések egészen 1852-ig, majd egy rész foglalkozik a kiadások könyvelésével és az eskü-letételekkel (1740-1793).

III. része: Az árak limitációit 1807–1821-ig évenként többször is rögzítették. Itt nagyrészt a különféle lisztminőségek árai találhatók.

Utolsó két oldalon a pékek céhének kétféle esküszövege.

A baranyai pékek (sütők, fehérpékek, zsemlesütők) céhének a Baranya Megyei Levéltárban találhatók még fontos iratai, így ott is megvan egy protokollumuk az 1699-1855 közötti időszakra, melyet jegyző- és mesterkönyvként, valamint pénztárkönyvként használtak. Más, ugyancsak baranyai szakmák (így a kovácsok) testületeihez hasonlóan, egész megyére kiterjedő, sőt még annál is szélesebb hatókörrel működött a testület.[64]

2. Molnárcéh eskümintája (1780 körül – Székesfehérvár, Fejér vm.)

AI. 64. leltári szám.[65]
12 x 18 cm, 12 lapos füzetbe fűzve. Restaurált. Német nyelvű.

Tartalom: Kézírással készült kis füzetecske, mely az 1748-as privilégiummal rendelkező, székesfehérvári molnárcéh eskümintáit tartalmazza. Az 1-3. oldalon a céhmesterek, a 4-5. oldalon a molnármesterek, a 6-7. oldalon a fiatal mesterek, 8-9. oldalon egy molnárifjú, a 10-12. oldalon a céhbeli fiatalok esküje. A 13. oldalon utólagosan, más kézírással egy általános, rövidebb esküszöveg szerepel.

III. CÉHES BIZONYSÁGLEVELEK[66]

A céhiratok jelentős és többnyire dekoratív irattípusa a bizonyságlevél (köznyelvben néhol tévesen céhlevélnek minősítik). A bizonyságlevelek egyéb, korabeli és céhirodalomban használt elnevezései: Kundschaft, vándorlevél, munkaigazolvány, Lehrbrief, Briefzeugen, testimoniális levél, tanulólevél, tanúságlevél, tanúsítvány, bizonyítvány, szabadulólevél, felszabadító levél (és a Céhkataszterben ide sorolták a mesterlevelet és ajánlólevelet is).[67]

Formai (hitelesítők száma, tisztsége) és tartalmi szempontok szerint is némi eltérés található a tanulólevél (inasfelszabadító levél) és a Kundschaft (vándorlevél) között, de a használat módja (vándorolni készülő, felszabadított inas vagy vándorláson lévő legény igazolása) és a külső forma is (igényes nyomdai vagy díszített

[64] Baranya Megyei Levéltár IX. 17. 1. Pécsi Pék (sütő, fehérpék, zsemlyesütő) céh protokolluma. Ebben nagyrészt Pécs város és a közvetlen környékén lévő helységek mellett Somogy és Veszprém megyei települések is szerepelnek, részben mint a mester születésének, részben mint működésének helye. (Papp Zsófia, Baranya megyei levéltáros szíves tájékoztatása alapján.)

[65] Céhkataszter II. 91. 1961-ben leltározva, forrása ismeretlen. (RMA).

[66] Kaszás M., 25.

[67] Rózsa M., 224.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

kézírásos kivitel) sok hasonlóságot és átfedést mutat.[68] E speciális okiratfajta már a 15. században ismert volt, elkészítésére a céhviszonyokat szabályozó előírások később kötelezték a munkaadókat: „tartozik is a Czéh őtet [inast... felszabadítani, ... és Mesterlegénynek... kinevezni;... felszabadításárúl bizonyságlevél készíttessék".[69]

1. Mészáros céh vándorlevele (1611 – Győr, Győr vm.)

AI. 559. leltári szám.[70]
43 x 28 cm, 2 lap. Kézírásos. Német nyelvű.

Tartalom: A győri mészáros céh vándorlevele (Kundschaft) Gwalth Balthausar andresall-i, bajor-alföldi [Niederbayern] születésű, két évet kiszolgált mészáros inas részére. Michael Frőlich, Elias Müller és még egy mester aláírásával, hármójuk gyűrűspecsétjének papírfelzetes lenyomatával. Győr, 1611. március 30.

Ez a céhvel kapcsolatos legkorábbi irat. *(Lásd 1. sz. kép)* A győri mészárosok legrégibb céhlevele 1581-ből való. A török hódoltság alatt ez elveszett, így a pozsonyi mészárosok 1563. évi céhlevelét kérték el, melyet a győri káptalan 1627-ben, a király pedig 1649-ben megerősített.[71]

2. Mészáros céh vándorlevele (1613 – Kőszeg, Vas vm.)

AI. 590. leltári szám.[72]
20 x 32 cm, 1 lap. Kézírásos. Német nyelvű.

Tartalom: Rudolf Conrad, a günsi (kőszegi) mészáros céh tagja által Gwaldt (!) Balthausar andresall-i születésű mészáros legény részére kiállított második vándorlevél. 1613. március 20. Kőszeg. A mester gyűrűspecsétjének papírfelzetes (olvashatatlan) lenyomatával.

A testület már a 16. század végén működött, 1641-ben a városi vezetőségtől kapott céhlevelet.[73]

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

[68] Nagybákay Péter: A Rába alsó vizén levő molnárcéh kézi festésű bizonyságlevelei a veszprémi Bakonyi Múzeumban. In: Veszprém MMK 15 (1980) 225–236. http://epa.oszk.hu/01600/01610/00015/pdf/vmm_15_1980_14_nagybakay.pdf

[69] Magyarországon a 15. század elejétől állnak rendelkezésünkre adatok, hogy mesterséget önállóan az folytathat csak, aki mesterségét 2-5 évig tanulta, s e tanulóévek szabályszerű eltöltését igazolta. Rózsáné Lendvai Anna: 19. századi inasfelszabadító levelek az első magyar ipartörvényig. In: Zalai Múzeum 7 (1997) 95–100. http://www.epa.hu/01600/01613/00007/pdf/zm_07_1997_95-100.pdf

[70] Céhkataszter II. 142. 1962. évben leltározva, forrása ismeretlen. Régi múzeumi anyag (RMA).

[71] Céhkataszter II. 143. Ismert a győri mészároscéh 1570. évből származó pecsétnyomója is. Kovácsoltvas, ezüst. Átm.: 43 mm, M.: 100 mm. Xántus János Múzeum, Győr. László Ferenc: Adatok a győri mészároscéh történetéhez In: Arrabona 1965. 375-412.

[72] Céhkataszter II. 109. 1962. évi leltározás, forrása ismeretlen. Régi múzeumi anyag (RMA).

[73] Céhkataszter II. 108.; Céhszabadalom megújításukat ld.: ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirat és ritkaságtár. XXXVI. Laniones (Mészárosok). 21. Ginsienses. „Nos Josephus II . . . Datum in Vienna: 1781." Pergamen. - Germ. In: ELTE Elektronikus könyvek, kéziratok. Tom. II. Pars I. Catalogus librorum manuscriptorum. Bp. 1889. http://www.konyvtar.elte.hu/szolgaltatasok/e_szolg/catalogus1.pdf 137.

3. Mészáros céh „nyílt levele"
(1614 – Rajka, Moson vm.)

AI. 552. leltári szám.[74]
32 x 21 cm, 2 lap. Kézírásos. Német nyelvű.

Tartalom: A Mosonmagyaróvári uradalomhoz tartozó Ragendorf (Rajka) mezőváros mészáros céhének mesterei által kiállított nyílt levél („offener Brief", valójában Kundschaft) Hans Haidenfaller egy évet kiszolgált mészároslegény részére. Gyűrűspecsét lenyomatának helyével. 1614. szeptember 25. *(Lásd 2. sz. kép!)*

Ez az első irat a Céhkataszter szerint, mely a mészáros céh működését igazolja.

4. Mészáros céh tanúságlevele
(1709 – Rajka, Moson vm.)

AI. 544. leltári szám.[75]
20 x 31 cm, 1 lap, kézírásos, vázlatos feljegyzés. Német nyelvű.

Tartalom: Igazolás 1709. január 28-án kiállítva Georg Lämm mészároslegény számára, hogy a helyi mészárszékben mestermunkáját („Handmeisterstück") elvégezte. A végzett munkafajták öt pontban felsorolva (ütés, mérés, hasítás stb.), Mathias Unger és Johannes Sträck céhbiztosok jelenlétében és igazolásával.

5. Mészáros céh felszabadító levele
(1742 – Körmöcbánya, Bars vm.)

AI. 288. leltári szám.[76]
31,5 x 21 cm, 1 lap. Nyomtatott, kézírással kiegészítve. Német nyelvű.

Tartalom: Körmöcbánya (királyi szabad fő-bányaváros) mészáros céhe tanúságlevelet („Brieffs-Zeugert") állít ki Kastner János mészárosinas részére 1742. február 13-án, aki egyik céhükhöz tartozó mesternél (Johan Georg Bernhardingnál) egy év inasidőt töltött és vándorlását megkezdi.

A záró, papírfelzetes pecséten olvasható: „Sigillum Lanionum Kemnicten – 1687." A nehezen kivehető ábra: angyal és kétoldalt egy-egy szárnyas oroszlán tart egy kerek pajzsot. A pajzs ábrája: rét, felette csillag, a réten hátsó lábra emelkedett patás állatokat készül mészárosbárddal lesújtani egy oroszlán.

A körmöcbányai mészárosok 1609-ben nyerték privilégiumukat a Selmec, Beszterce és Korpona városbeliekkel II. Mátyástól, melyet 1669-ben megújítottak, s ugyanekkor a jolsvaiaknak kölcsönöztek.[77] Körmöcbányán egy önálló mészáros

[74] Céhkataszter II. 139. 1962-ben leltározva, bekerülés módja ismeretlen. (RMA)
[75] Céhkataszter II. 139. 1962. évi leltározás, forrása ismeretlen. (RMA)
[76] Céhkataszterben nem szerepel. 1961-ben leltározva, forrása ismeretlen. (RMA)
[77] ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirat és ritkaságtár. XXXVI. Laniones (Mészárosok). 5. Cremnicienses, Schemnicienses, Neosolienses et Corponenses. Privilegium a Mathia II. a. 1609. extradatum pro Jolsvensibus. „Wir Richter u. Rath der k. f. Perg-Stadt Newsohl . . . Neusohl. 1669." Másolat, papir. Germ. In: ELTE Elektronikus könyvek, kéziratok. Tom. II. Pars I. Catalogus librorum manuscriptorum. Bp. 1889. http://www.konyvtar.elte.hu/szolgaltatasok/e_szolg/catalogus1.pdf 136.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

céh létezését igazolja az 1643-ban kiadott privilégium,[78] melyet az ELTE Egyetemi Könyvtár őriz egy 1761. évi, hiteles, német nyelvű másolatban.[79]

6. Szíjgyártó céh inasfelszabadító levele (1794 – Vác, Pest vm.)

AI. 8065. leltári szám.[80]
47 x 34 cm, 2 lap. Kézírásos, töredezett, olvashatatlan viaszpecséttel. Rajzolt kerettel. Magyar nyelvű.

Tartalom: A váci szíjgyártó céh inasfelszabadító levele Baros János számára, 1794.

„Mi Nemes Pest Vármegyében Püspöki Vacz Varossaban lakozó Czéhbeli Sziártó Mester Emberek ugy mint Giber Istvány Czéh Mester, Panis Ádám Atya Mester, Miklosovits Mártony Béjáró Mester, és több Czéhbéli MesterEmberek Miklosovits Istvány, Zsubori Ferencz, Balinel Istvány, Panis János agyuk tudtára az kiknek illik ez levelünk rendiben Tettes és Nagyságos Uraknak betsületre Méltó Nagy, és Alacson rendeknek, Fő és Vicze Kapitányoknak, Hadnagyoknak s más Kiralyi Kultsos szabad Varasokban lakozó Bíráknak Polgar Mestereknek, és Minden betsületes Embereknek kiválóképen pedig az Betsületes és Nemes Czéhbéli Társainknak, hogy ezen Levelünk mutató Boros János Sziártó Mesterlegény, az mi Őseinknek jó dítséretes rendtartása es Nemes Czéhünknek Articulusa continentiája szerint, az ő apród három esztendeit jámborúl híven, es szép maga viselésével ki-töltötte közöttünk lévő betsületes Mesterember Társunknál ugy mint fellebb írt Giber Istványnál, azután is pedig a' több Mester legények között híven, és Szorgalmatossan megmutatván maga hívatallyát, meg-tekéntvén azért Miis jámbor Szolgállatyát, méltó kérésére és kévánságára az ő ki-töltött híven el-végzett három inas esztendeéről Testimonialis Levelünket, és jó akaratunkbúl ezen Recomendatoriat igazán ki attuk, mellyért Kegyelmetek-is Meg-tekéntvén ezen jámbor Iffiat Boros Jánost Sziártó Mesterlegénynek lenni, és Maga viselésiben semmit nem kételkedvén a'hova menni találkozik szabadon Mívet adhat Kegyelmetek, mellyet mi-is minden moddal meg-szolgálni igyekezünk azokk[al] kik az Kegyelmetek Petsétyével meg erősétett Levelekkel hozzánk jönni találkoznak. Ennek Nagyobb erősségére, és el-hitelére attuk ezen Testimonialis Levelünket szokot Czéhbéli Petsétünkkel meg-erősétvén. Actum Vacii die 1-o February 1794.

Hogy pedig a' Kis Társaságban is Betsületes Mesterlegény Társait meg-elégítette, vagy-is a' Járó poharat meg-atta légyen. Mi közönségesen álítyuk és bizonyítyuk"

---

[78] Céhkataszter II. 405.
[79] Szádeczky II. kötet 255. oldal és Céhkataszter II. 405.; ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirat és ritkaságtár XXXVI. Laniones (Mészárosok). 3. Cremnicienses. „Wir Richter u. Rath der k. f. St. Cremnitz . . . 1643." Hiteles másolat 1761-ből, papiron. - Germ. In: ELTE Elektronikus könyvek, kéziratok. Ld. 68. jegyzet!
[80] Céhkataszterben nem szerepel. 1986. december 15-én leltározták. Vásárlás révén került be.
[81] ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirat és ritkaságtár. XIX. Coriarii (Szíjgyártók). Rév-Komáromienses et item Vácienses. „Nos Leopoldus . . . Datum Viennae 1692." A rév-komáromiak által a váczi czéhnek 1714-ben kiadott hiteles másolat, pergamenen, 1714. és 1737-iki megerősítésekkel. Art. hung. In: ELTE Elektronikus könyvek, kéziratok. Tom. II. Pars I. Catalogus librorum manuscriptorum. Bp. 1889. http://www.konyvtar.elte.hu/szolgaltatasok/e_szolg/catalogus1.pdf 123. és Dóka Klára: Pest-Pilis-Solt megye kézműipara a török kiűzésétől 1872-ig. Bp. 2010. (Kézirat) 14.

A váci szíjgyártó, nyerges és csiszár céh 1715-ben a révkomáromiak céhlevelét vette át,[81] de már a 18. század végén a szíjgyártók külön működtek. 1816-ban és 1836-ban önálló kiváltságokért folyamodtak.[82]

7. Inasfelszabadító levél (kitöltetlen) (1800-as évek – Esztergom, Esztergom vm.)

AI. 942. leltári szám.[83]
61 x 50 cm, 1 lap. Nyomtatott. Német nyelvű.

Tartalom: Kundschaft mesterség-megadás nélküli, üres nyomtatványa az érseki Esztergom-Víziváros és a Tamáshegy látképével. (Metsző neve és a kép forrása nem található a nyomtatványon). A Dunán sajkák és a rév kompja látható. 1762 és 1842 között készült a metszet, mert a repülőhíd látszik a képen.[84] Az űrlap négy sarkán egy-egy szent, Péter, Pál, István és Albert álló alakja, fent középen két angyal tart egy Madonna-képet,[85] fölötte a magyar koronával.

8. Kovács és bognár céh tanulólevele (1813 - Magyaróvár, Moson vm.)

AI. 861. leltári szám.[86]
49 x 37,5 cm, 1 lap. Kézírásos, akvarellel színezett, jelenetes, kézi rajzdíszítéssel. Restaurálandó állapotban. Német nyelvű.

Tartalom: Magyaróvár kovács és bognár céhe tanuló-levelet (Lehrbrief) állít ki Schmied György részére 1813. január 13-án. Lorentz Zimmer főcéhmester és Paul Stiburger alcéhmester gyűrűs pecsétjével és aláírásával. Középen nagyobb pecsét nyomával.

Fent középen I. Ferenc címere, kétoldalt Magyaróvárt ábrázoló tájkép (a baloldalin a Duna, rajta két sajka, a jobboldalin a katolikus templom), lent jobbra és balra egy-egy íjat fogó, tegezt vállán tartó, görög előképet idéző,[87] szárnyas alak. A rajzok elég kezdetlegesek. *(Lásd 3. sz. kép!)*

A kovács és bognár céh már 1638-ban királyi kiváltságlevelet kapott. Ezt 1816-ban újíttatták meg.[88]

Magyar Nezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

[82] Eperjessy Géza: Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon 1686-1848. Bp. 1967. 242.
[83] Céhkataszterben nem szerepel. 1963. évi gyarapodás, vétel.
[84] Amikor 1762-ben Esztergom városát felszabadították, egy repülő hidat — ingaköteles kompot — állítottak forgalomba. Ez egy speciális, 7 ladikra helyezett úszómű volt, amit 400 méter hosszú kötél tartott, és a víz árja hajtotta egyik partról a másikra. Ez a megoldás nem gátolta a hajóközlekedést sem, és mellette a felső és alsó rév is tudott közlekedni. A nagyobb vámbevételek reményében 1842-re ismét hajóhíd épült. http://www.sulinet.hu/tart/fncikk/Kjc/0/8340/mariavaleria.html
[85] Az ülő vagy álló Szűz Mária alakja karján a kis Jézussal, vállán hangsúlyozott köpeny vagy lepel-ábrázolással, vagy országalmával és jogarral, a 17–18. században a királyok pénzein, a bandériumok zászlóin és a céhek jelképei között is igen elterjedt volt (Mária különböző szimbólumokkal kísért megjelenítései között Esztergomhoz éppen a 18. században felerősödve kötődött a Köpönyeges Madonna vagy a Patrona Hungariae Mária-tiszteleti jelkép).
[86] Céhkataszter II. 139. 1963. évi gyarapodás, forrása ismeretlen.
[87] Talán Apollónt–Artemiszt, az íjazó, nyilazó ikerpárt ábrázolja.
[88] Céhkataszter II. 138.

9. Molnár céh felszabadító levele (1815 – Szered-Újváros, Pozsony vm.)

AI. 7870. leltári szám.[89]
49 x 40,5 cm, 1 lap. Kézírásos. Lángoló szíveket, puttókat és tulipánokat ábrázoló, akvarellel festett keret-rátét a pecsét körül. Magyar nyelvű.
Tartalom: Szered,[90] Sempte[91] és Ujváros[92] mezővárosok molnármesterei által kiadott bizonyságlevél Mállya Pál molnárlegény részére. „Apród esztendeinek" leteltével Mállya Pált mestere felszabadította, s miután a Társpoharat „minden fogyatkozás nélkül megadta", vándorlása megkezdésekor a többi molnár céh jóindulatába ajánlják tanítványukat. *(Lásd 4. sz. kép!)*

„Mi Szeredi Semptey és Ujvárosi Mező Városokban lévü bötsületes Molnár Czéhbéli Mesterek, ugy mint bötsületes Páltsy József Czéh Mester Lőrintz Mártony Atya Mester, Antala András Bejáró Mester, Hanzlik Antal, Otskovszky Jozseff, Praznovszky György, Praznovszky[93] [...], adgyuk tudtára mindenkinek a kiknek illik, hogy ezen levelünket prezentáló jámbor és Bötsületes Iffiu, Nemes és Nemzetes Mállya Páll Mester az Czéhbéli Társaságunknál Bötsületes és Méltó Mandelik György Uramnál tanulván, amint annak szokása, és rendi folása tartya azó aprod Esztendeit hiven és jámborul valamint minden tökéletes iffiakat /?/ illeti, teljességgel minden fogyatkozás nélkül ki töltötte, minek okáért ugyan azon föllül meg nevezett Mandelik György Uram, és atöbb itt való Bötsületes Czéhbéli Molnár Mesterek jelenlétökben le tette Tanítványát Szabadon mondván, annak ditsiretes Szokása szerint fölis szabaditotta, az Társpoharat is ami Czéhünknek régi rendtartása szerint, az Bötsületes Molnár Társaságnak, 1815 Esztendőben Szent András havának 12-kében minden fogyatkozás nélkül meg atta. Melynek nagyobb bizonságára és erősitisire e jelenvaló levelünket emlitet Nemes és Nemzetes Mállya Páll Mesternek ki adván, ami Nemes Czéhünknek ereivel és Privilegiális Szabadságával adgyuk ezen Testimoniális Levelünket nevünk alá irásával és szokott Pötsétünkel erősittyük. Annak okáért ajánljuk minden Tisztessigben és Méltóságban helyheztetett személeknek, de kiváltképpen az Bötsületes Molnár Czéhekben, hogy mindenütt bé fogadgya kigyelmetek; tisztessiges nevét adván néki, minden ügyben segitséggel és illendő oltalommal hozzája lenni méltóztassanak Kigyelmetek; mellyért miis Kegyelmeteknek, Kegyelmetek tanitványinak hasonló Atyafisággal, barátsággal igyekezünk lenni. Költ Szered Ujvárosban 1815-dik Esztendőben 12-dik Novemberben.

Per me Josephum Fekete mp. Judice Szered Ujvarosba".

Pecsét körirat töredéke: „Sigil Miller.... Unv – Schind - Dav." Pecsét közepén két oroszlán tart egy malomkereket, felette malomvas ábrája.

Szered Pozsony vármegyei mezőváros, az Esterházy grófok birtoka. Ugyancsak a sempteiekkel és az újvárosiakkal együtt alkottak céhet: a szabók (1636), a vargák (1631), a csizmadiák (1644) a takácsok (1663) és a sempteiekkel együtt a fazeka-

[89] Céhkataszterben nem szerepel. Leltározva 1984. február 10-én. Antikváriumi vétel. „A könyvtár vásárlása".
[90] Szered (ma Sered, Sl.)
[91] Sempte (ma Šintava, Sl.)
[92] 1886-tól Szered része.
[93] A keresztnév olvashatatlan.

sok (1662).[94] Mátyusföld legelterjedtebb kézművesei közé tartoztak a molnárok. A Semptei molnároknak 1646-ban már volt önálló céhe, melynek artikulusait 1727-ben újították meg.[95] A Vág menti molnárok (Szered, Sempte) számára III. Károly adott ki céhartikulusokat 1728-ban.[96]

10. Kádár mesterlevél (1815 – Ó-Arad, Arad vm.)

AI. 7189. leltári szám.[97]
42 x 55 cm, 1 lap. Nyomtatott, a kézírással kitöltött részek olvashatatlanra fakultak. Akvarellel színezett, körbefutó kékszőlő indák és fürtök keretében fent középen az osztrák kétfejű sas, mellén a magyar címerrel. Bal és jobboldalt kis képek, a baloldalin a mesterség-tudomány-alkímia szimbolikus ábrázolása, a jobboldalin Minerva, a tudomány istennője babérkoszorút tartva. Lent a középen lévő, ábráját vesztett vörös viaszpecsét körül egy-egy hordón álló kádármester a pecsét fölé koszorúkat tart, melyek egyikében pohár bor, a másikban a kádár szakma jelképei (a hordó, a fakörző, a hajtófa és a bodnársulyok) láthatók. A pecsétet belső körben még egy-egy deréktól lefelé szőlőindába átmenő nimfa is átkarolja. Lent jobb és baloldalt tájképek domboldalon lévő szőlőültetvénnyel és présházzal. Német nyelvű. *(Lásd 5. sz. kép!)*

Tartalom: Az ó-aradi egyesült kádárcéh fő- és alcéhmesterei Johan Kádár nevezetű legényt mesterré nyilvánítják, a mesterlevelet kiadják számára.

„Wir N. N. Ober- und Unterzechmeister, sammt dem ganzen ehrsamen Handwerk der bürgerlichen Fassbinder-Meister in der königl. Kammeralstadt Alt-Arad in Hungarn, bekennen hiemit öffentlich und Jedermänninglich: wie das Vorzeiger dieses, der ehrbare Johan Kinder von [...] uns bei unserer öffentlich königl. privil. Hauptlade angegangen, und um in das ehrsame Handwerk als ein ehrlicher Mitmeister einkorporirt werden zu mögen geziemend anersuchet; als wir ihme sein billiges Begeren nicht verweigern, noch verhindern, sondern vielmehr zur Bestättigung seiner Vorhabens haben willfährig seÿn wollen; da wir Kraft Ausweisung seines erforderlichen Geburts- und Lehrbriefes, woraus wir dergestalten sein ehrliches herstammen, als auch ihme sein Handwerk ehrlich erlernet zu haben vernommen und verstanden ein sattsames Genügen tragen also: dass ein ganz ehrsames Handwerk gedachten Herrn aus Erspriesslicher zufolge seiner Authenticorum und zwar ohnweigerlich als einen ehrlichen Mitmeister zu an- und aufgenommen. Gelanget demnach an Alle und Jede unser respective gehorsamstes Bitten: unsern mehrgedachten Herrn Mitmeister in allen Rechten bestermassen zu manuteniren und anrekommandirt seÿn zu lassen. Urkund dessen, und zu mehrerer Bekräftigung wird ihme gegenwärtiger Meisterbrief ertheilet, und unser gewöhnliches Handwerks-Insiegel anbeigefüget. So geschehen in der Königl. Kammeralstadt Alt-Arad in Hungarn den [...] im Jahre Christi 1815.

Vasas Veronika Magán Múzeum és Könyvtár

[94] Szádeczky L., 310–311.
[95] (Tagányi Károly): A sempthei molnárok 1646-iki czéhszabályai. In: Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1900. 123-125. http://kt.lib.pte.hu/cgi-bin/kt.cgi?konyvtar/kt03093004/7_0_2_pg_123.html
[96] Novák Veronika. A mátyusföldi céhek. http://www.foruminst.sk/publ/lokreg/4/lokreg4_163-171.pdf
[97] Céhkataszterben nem szerepel. Leltározva 1972. január 14-én, vásárlás révén került be.

[Olvashatatlan, elhalványult aláírás].

N. N. Ober- und Unterzechmeister, sammt dem ganzen ehrsamen Handwerk der privl. bürgl. Fassbinder-Mesiter.

[További, olvashatatlanra halványult kézírás]".

Az ó-aradi kádár céh 1770-ben kapott királyi privilégiumát 1818-ban újíttatta meg.[98] A szegedi kádárok, vagy pintérek is az aradi kádárcéhhez tartoztak, amelytől csak 1852-ben váltak külön és hét mester ekkor szervezte meg az önálló szegedi céhet.[99]

11. Molnár céh felszabadító levele (1829 – Beled, Sopron vm.)

AI. 75. leltári szám.[100]
49 x 32 cm, 1 lap. Kézírásos. Restaurálandó állapotban. Magyar nyelvű.

Tartalma: A Sopron megyei Felső-Rábai Molnár Céh tanúságlevele Tóth István molnár legény részére, aki a 3 éves tanulóidőt Kisfaludi Partser(?) János mesternél kitöltötte és vándorlását megkezdi. Beled, 1829. április 30. Rajts Erneszt fő-céhmester, Vargyai József al-céhmester, Kefler Ferenc, Kováts Ferenc céh-esküdtek. Középen pecsét helyével.

A testület már a 18. században működött, 1829-ben szerzett új kiváltságlevelet.[101]

12. Szíjgyártó céh bizonyságlevele (1837 – Kecskemét, Pest-Solt vm.)

AI. 8063. leltári szám.[102]
Méret, terjedelem: 37 x 23 cm, 1 lap. Nyomtatott, virágkeret díszítéssel. Gyűrött, penészes, beszakadt, pecsét helyén egy lyuk látható. Magyar nyelvű.

Tartalom: A kecskeméti szíjgyártó céh bizonyságlevele (Kundschaft) Mészáros Sándor legény számára, 1837.

„Mi tekintetes nemes Pest vármegyében privilegiált Ketskemét mező-városában lévő betsületes nemes szíj-jártó Czéhnek Czéh-Mestere, és több Mester-Emberek, mind közönségessen, adjuk tudtára mindeneknek akiknek illik: hogy ezen Levelünket mutató Szí-jártó Legény Mészáros Sándor nevezetű, hazájára nézve Kiskun Fülöpszálás Tekintetes Nemes = = = = Vármegyéből közepes termetű, kerek ábrázatú Gesztenyhajú 16 Esztendős, itt nálunk mint Legény [...] Esztendeig [...] hónapig munkában lévén, és azon idő alatt magát szorgalmatosan, híven, józanon, s jámborul, valamint egy betsületes Legényhez illendő, úgy viselte. Annakokáért őtet szokásunk szerént e' mi Mesterségünkön lévő minden Mestereknek recommendáljuk. Költ Privilegiált Ketskemét Mező-Városában. Boldog Asszon Havának [...] napján 1837 Esztendőben.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

[98] A 72 Kancelláriai levéltár - Privilegia coehalia abolita et preces pro articulis coehalibus - N. l40. (1770) és A 39 – Kancelláriai levéltár – Acta generalia – 1770 - N. 5378., 1818 – N. 10854. In: Trostovszky G., 116.

[99] Hilf László: A szegedi iparosság története. Szeged 1929. http://www.sk-szeged.hu/component/content/article/66-digitalis/765-hilf-laszlo-a-szegedi-iparossag-toertenete.html III. fejezet. 9. Kádárok céhe. 23.

[100] Céhkataszter II. 171. Régi múzeumi anyag (RMA). 1960-ban leltározva.

[101] Céhkataszter II. 171.

[102] Céhkataszterben nem szerepel. 1986. december 15-én leltározták. Vétel.

Czéh-Comissárius Sárközy Sándor
Fő-Czéh Mester Molnár János
Atya-Mester Ns. Gazits István
Kézírásos megjegyzés:
Hogy ezen betsületes [...] Vetsei László,
Kots Balás Úrnál mint Ketskeméti Ché filiárissánál
kitöltvén közben már [...] adjuk ezen Levelet [...]".

A kecskeméti szíjgyártó céh legkorábbi szabadalmát a Bars megyei Oszlányból vette át. Kelt: 1718-ban, kihirdetve: 1724-ben.[103]

13. Jobbágy molnár mester elbocsátó levele (1847 – Lajtafalu, Moson vm.)

AI. 9543. leltári szám.[104]
25 x 39 cm, 2 lap. Viaszpecséttel. Magyar nyelvű.

Tartalom: Elbocsájtó levél Ziczelsberger Lipót jobbágy, molnár mester részére a Lajtafalvi uradalom részéről.[105] Lajtafalva, 1847. május. 20.

„47 Ügyészi hivatali szám. Elbocsájtó levél, hogy Ziczelsberger Leopold eddigi Tekintetes Lajtafalusi Uradalom Lajtafalusi mezővárosának jobbágya, és molnár mestere az itten tartott lakása ideje alatt példás magaviseletével, munkassággal, 's rendes élelmezésel élt vala, és hogy ellene soha semmi nemű panasz nem tétetett ezennel megbizonyittatik. – Ennél fogva kívánt költözkedése tekintetébül a' szükséges engedelem ezen T. Uradalom részéről is megadatik. – Költ Lajtafalván Május hó 20ik napján 1847. Króncz János uradalmi ügyész".
„Sigillum Dominii Lajthafalu" feliratú, ép viaszpecsét.[106]

14. Molnár céh tanulólevele[107] *(1858 – Somorja,*[108] *Pozsony vm.)*

AI. 5137. leltári szám.[109]

54 x 45 cm, 1 lap. Nyomtatott, díszes keretezéssel. Fejlécében indák között a Madonna alakja mellett kétoldalt a faragómolnár eszközei (malomkerék, malomvas, ácsszekerce). Lent a díszes keret alatt: „Előbb Schmidféle Könyvnyomdában, sétatér

[103] MOL. A 72-N. I00. (1718) (Trostovszky G., 315.)
[104] Céhkataszterben nem szerepel. 1998. évi leltározás, antikvár vétel.
[105] Lajtafalu (ma Potzneusiedl, A.) mezőváros Moson vármegyében, Ausztria szélén a Lajta mellett, regényes vidéken, 600 kath., 36 ágostai, 3 zsidó lak., kath. fiókegyházzal, csinos urasági kastélylyal, 2 vízimalommal. Batthyány-birtokközpont. (Fényes Elek: Magyarország geográfiai szótára, Pest 1851.)
[106] A Batthyány-címerrel a közepén. (A fészkében fiait vérével tápláló pelikánnal és a sziklafalból kiugró, aranymarkolatú kivont kardot ferdén tartó, jobbra fordult arany oroszlánnal.)
[107] A dokumentum képét lásd a Magyar Mezőgazdasági Múzeum honlapján. http://www.mezogazdasagimuzeum.hu/upload/gallery_files/3/5.jpg
[108] Somorja (ma Šamorín, Sl.) nevét egy ott állt, középkori Mária-kegyhelyről kapta, s elnevezése a Sancta Maria zu Samaria formából egyszerűsödött. Egykor Duna menti szabad királyi város volt, pallosjoggal (városi kiváltságait 1405-ben Zsigmond királytól kapta).
[109] Céhkataszter II. 63. 1965. nov. 5-én leltározva. Vétel.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

3-ik szám Pozsonyban. Bokor Ignatz föltalalt". Lent középen céhpecsét, amelyen jobboldalt malomkerék, fölötte malomvas, baloldalt a koronás, jogaros Szűz Mária, karján a kis Jézussal látható.[110] A körirat olvashatatlan. Magyar nyelvű.

Tartalom: A somorjai molnár céh (amelyhez, mint generális céhhez, a püspöki,[111] csöllei,[112] gútori,[113] csölösztői,[114] tejfalusi[115] határon lévő mesterek is tartoztak), díszes bizonyítványt ad Fülöp Vincének felszabadításáról 1859-ben, a jegyző, a céhmester, az atyamester, a két „bejáró" és a két Ládamester aláírásával. A névegyezés szerint apjánál, Fülöp Istvánnál tanult, aki egyben a céh hites jegyzője is volt.

„Tanuló-levél. Mi Czéh-mesterek, és a többi ugymint: Püspöki, Csöllei, Gútori, Somorjai, Csölösztői és Tejfalusi határon lévő Becsületes Molnár Czéhbeli-Mesterek, mint a privilegiált Csallóköz Somorja Városában létező Molnár Czéh tagjai Királyunk ő Felsége parancsolatából és a Somorjai Becsületes Molnár-Czéh Előljárói határozatából emlékezetül adjuk mindeneknek, a kiknek illik: hogy ezen Levelünket előmutató ifju, nevezet szerint: Fülöp Vincze születés, Szúnyogdi tekintetes Pozsony vármegyében, vallása katólikus termete középszerű, haja Gezgenyeszí, képe hosszúkás halaván, különösjegye nints, 1855 esztendőben, Januárius hónap, 8-dik Becsületes Somorjai Molnár-Czéhünkben megjelenvén, előnkbe terjeszté, hogy a tisztességes Molnármesterséget a Somorjai Czéhen kitanulni kívánná, becsületes keresztelőlevele, és iskolai bizonyítványai mellett nem akarván kivánságát meggátolni 3 esztendőre Tanuló Ifjunak az egész Czéhtől fölfogadtatott, és ezen Becsületes Ifju Fülöp Vincze három inasi esztendeit Fülöp István Mester-Társunknál becsületesen végezvén, Tanító-Mestere illendő viseletével egészen megelégedett. - És 3 esztendei tanulása után Tanító-Mesterével megjelenvén az egész Somorjai Molnár-Czéh szine előtt, kinek is jóviseletével végképen megelégedve volt az egész Czéh, és tisztességes hitbeli bizonyitványai fölmutatása mellett 1858 esztendőben, Januárius hónap 10-dik Mester-Legénynek fölszabadíttatott, s declaráltatott.

Mellynek nagyobb bizonyságaul s hiteléül ezen Tanuló-Levelet Czéhbeli szokott pecsétünkkel megerősítve neki kiadtuk.

Költ Somorjában 1859. esztendőben Április hónap 10-dik.
Kis Dékányságot nem szolgálta.
Kiadta: Fülöp István czéhites jegyzője
Czéh-Mester: Búkor Ignátz
Atya-Mester: Mikus Mihály
Bejárók: Blau Ágost /?/, Jubik János
Láda-Mesterek: Joseph Mayer, Bangha Ferenc
Láttam: Czinner czéhbiztos
Középen céhpecsét".

[110] Somorja város legrégibb, gótikus pecsétnyomójának is a megkoronázott, jogaros Madonna volt a központi ábrája. (Radoslav Ragač és Streśňák Gábor: Somorja pecséttörténetének forrásai a 19. század derekáig. In: Fejezetek Somorja város történetéből. Forum Institut. Somorja–Dunaszerdahely 2005. 145-156. (Disputationes Samarienses 4.) http://www.foruminst.sk/publ/disputa/4/disputa4_ragacstresnak.pdf

[111] Pozsonypüspöki (ma Podunajské Biskupice, Sl.) Pozsony városrésze.

[112] Csölle (ma Rovinka, Sl.)

[113] Gutor (ma Hamuliakovo, Sl.)

[114] Csölösztő (ma Čilistov, Sl.) Somorja városrésze.

[115] Tejfalu (ma Mliečno, Sl.) ma Somorja városrésze.

Somorja molnármesterei 1712. július 1-jén nyerték legrégibb privilégiumukat III. Károlytól.[116]

15. Molnár céh tanulólevele (1860 – Nyergesújfalu, Esztergom vm.)

AI. 7958. leltári szám.[117]
52 x 41,5 cm, 1 lap. Nyomtatott, díszes keretben. Papírral helyenként megerősített, rongálódott állapotban. Német nyelvű.

Tartalom: A nyergesujfalui molnár céh a 19 éves Martin Holdampf részére 3 éves tanulóidejéről bizonyságlevelet állít ki 1860. február 12-én. A céh pecsétjének töredékével, melyen két heraldikai oroszlán tartja a malomkereket, fölöttük malomvas és kitárt szőgmérő. Jobboldali oroszlán fölött KF monogram. A másik fölötti rész kitört, nem látszik.

„Wir Ober- und Untervorsteher eines ehrsamen Müller-handwerks zu Sattel-Neudorf im löblichen Graner Comitat, geben hiemit Jedermann zu wissen, dass Vorzeiger dieses Martin Holdampf welcher von S. Neudorf gebürtig 19 Jahre alt, röm[isch[-kathol[isch] Religion, bei unserem Herrn Mitmeister Martin Holdampf durch 3 Jahre das Müller-Handwerk erlernt, und nach ordentlich überstandener Lehrzeit im Beisein der hiezu erbetenen Zeugen, als Gehilfe freigesprochen wurde, und nachdem uns Obgenannter um die Ausfertigung eines Zeugnisses bat, so geben wir ihm diesen mit unserer eigenhändigen Unterschrift und Handwerksinsiegel versehenen Lehrbrief.

Begeben zu Sattel-Neudorf, den 12-ten Február 1860.
Johann Bauer notar, Johann Razzmeyhintz (?) obervorsteher;
Druck von J. Beimel in Bran.[denburg]".

A nyergesújfalui molnárok 1836-ban nyerték el céhlevelüket.[118]

16. Vegyes céh bizonyítványa ács legénynek (1869 – Ozora, Tolna vm.)

AI. 4124. leltári szám.[119]
20 x 34 cm, 1 lap. Rövid, kis kézzel írt szöveg. Magyar nyelvű.

Szöveg:
„Czéh-Bizonyitvány
Hogy ezen föllül nevezet Pántli Jakap becsületes Ács legény nálunk Ozorán Tolna vm. Vegyes Czéhünknél fölszabadult 1869-dig évben Május 27-dig kén, Tanitto mester Frics Jozsef ács és az idő alat magát jámborul viselte `s légyen ugy mind egy becsületes mester legényhez illik, ezenel bizonyitjuk kezünk alá írásával és a` czéhünk pecsétjével erősitjük.

[116] MOL. A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 29. kötet - 382 - 392.
[117] Céhkataszterben nem szerepel. 1985. június 3-án leltározták. Vétel.
[118] Eperjessy G., 1967. 226.
[119] Céhkataszter II. 189. 1965-ben leltározták. Vétel útján került be.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Horvát János Czémester sk.
Plevnik Károly A.cm. sk.
Grünvald János czéhjegyző."

A testület 1808-ban fordult céhlevélért az uralkodóhoz.[120]

17. Mesterlevél
(1856 – Bicske, Fejér vm.)

AI. 8616. leltári szám.[121]
68 x 54 cm. 1 lap. Nyomtatott, színes. Restaurált. Magyar nyelvű.

Tartalom: Kék István mesterlevele, mely szerint a kovács, lakatos és bognár czéhfőláda tagjai Bicske mezővárosában bognár mesterként felvették 1856. június 15-én. A nyomtatott céhlevél felső részén Bicske látképe,[122] jobbra a Batthyány-kastély és a park, valamint a környező uradalmi épületek, balra a mezőváros a katolikus és a református templom tornyával.

Középen piros viasz céhpecsét (töredezett). Körirata: „Bitsker kreisse in stulweissenburger Comitad." Ábrája: középen háromszögletű lakat, alatta két régi, kerek fejű kulcs keresztbe fektetve, jobboldalt 3 patkó, a kulcsok nyelvei között egy kengyel, baloldalt egy kerék. *(Lásd 6. sz. kép!)*

„Mesterlevél Kék István

Mi Czéhmesterek és mestertársak Mint a becsület. Kovács Lakatos és Bognár egyesült szab. czéhfőláda tagjai Bicske Mezővárosában

Ezennel nyilvánosan megismerjük, hogy e' levél előmutatója Kék István úr, az ő illendő megkeresésére mint bognár mester Bicsken felvétetett, és egyszersmind a' mesterek sorába beigtatott, mi által is minden jógoknak, mennyiben azokat többi mestertársaink élvezik, részesévé tétetett. Ennél fogvást megkerestetik mindenki, különösen pedig az elöljárók és a' mi mestertársaink, hogy őtmint becsületes czéhhünkbe beigtatott társat elismerjék.

Mellynek hiteléül jelen mesterlevél kibocsáttatott és kézbesíttetett.
Kelt Bicske Mezővárosában Junius 15-én 1856.
Mori Jósef Fő czéhmester készíttete
Szabó Jósef Al-chéhmester
Látt. Kis Istvány czéh biztos
Nyomt. Giessendorff Károly Budán, 1856."

A bicskei bognár, kovács, lakatos vegyes céh privilégiuma 1817-ben kelt.[123]

[120] Eperjessy G., 1967. 252.
[121] Régi múzeumi anyag (RMA) későbbi leltározása. Céhkataszterben nem szerepel.
[122] A közel kortárs leírás szerint: Bicske népes magyar m.város, Székes-Fejér vmgyében, Fejérvártól keletészakra 5 mfd. 1394 kath., 2363 ref., 5 evang., 3 óhitű, 7 zsidó lak., kath. és ref. anyaszentegyházakkal. Az uraság kitünő gazdálkodást folytat, s az ujabb czélszerű gazdasági találmányok és eszközök itt épen nem ismeretlenek. F. u. gr. Batthyáni Kázmér zártömege. (Fényes E. Im.)
[123] MOL A 39 – 1817 - N. 7483.; A 74 – 582. lap; E 166-1. Ferenc – N. 306. (Trostovszky G., 138. 164. 207.)

Magyar Kézműipari Múzeum és Könyvtár

18. Molnár mesterlevél
(1872-74 – Vajka,[124] Pozsony vm.)

AI. 7600. leltári szám.[125]
47 x 37,5 cm, 1 lap. Nyomtatott és kézírásos. Restaurált. Magyar nyelvű.

Tartalom: A vajkai molnár céh 1872-ben bekebelezett „remekes és iparos" molnár mesternek ad ki igazolást 1874-ben, Vajkán tartott céhgyűlésén. Az 1874. január 6-án kelt iratot a főcéhmester, az alcéhmester és a céhjegyző írta alá. A céhbiztos neve már kitöltetlen. Érdekessége, hogy két évvel a céhrendszer eltörlése után szabályszerű céh-szervezeti működésre enged következtetni.

Rányomott, széttöredezett céhpecsét. Hátoldalon: 30 koronás illetékbélyeggel felülbélyegezve: 1905. nov. 29. Pozsony vm. Alispánja.

„Mi Czéh-mester és többi mesterei az itteni Pozsony Vármegyében Vajkai Grében Némes Molnár czéhnek adjuk emlékezetül mind azoknak, kiket illet: hogy Vajkai születésű Nagy Lojzi erkölcsös magaviseletének s iparszakábani gyakorlati képességének kellő kimutatása, s a remeklések 1872. évi május 15-én dícséretes bevégzése után czéhünkben remekes és iparos molnár mesternek felvétetett és bekebeleztetett.

Minek nagyobb valóságára és hitelére ezen Molnár-Mester-Társunknak maga igazolására kiadtuk jelen czéhbeli pecsétünkkel megerősített mester-levelet.

Kelt Vajkán az 1874. évi január hó 6-ik napján tartott czéh-gyűlésünkből.

Czéh-biztos (kitöltetlen)
Fő-czéhmester: Hőgye Ignatz sk.
Al-czéhmester: Klaris Antal sk.
Czéh-jegyző: Szabó Florí sk."

Vajkát kiváltságokkal rendelkező érseki nemesek lakták. A céh kiváltságai nem ismertek.

IV. VÁNDORKÖNYVEK

1. Tímárlegény vándorló könyve
1832-1841
(Debrecen, Bihar vm. és Arad, Temes, Krassó-Szörény, Hunyad, Alsó-Fehér, Torda, Maros-Aranyos, Maros-Torda, Kolozs, Pest-Pilis-Solt vm.)

AI. 4135. leltári szám.[126]
12 x 17 cm, 1 db, 16 lap. Nyomtatott és kézírásos. Magyar nyelvű.

[124] Ma: Vojka nad Dunajom (Sl.)
[125] 1976. október 8-án leltározva. Régi múzeumi anyag (RMA). Céhkataszterben nem szerepel.
[126] 1965. májusban leltározva. Vétel. Céhkataszterben nem szerepel.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum Archívum

Tartalom:

„No. 97.
Vándorló könyv
mely

A' Nagy Méltóságú Magyar Kir. Helytartó Tanátsnak 1816-dik Esztendő Julius 16-kánn a' 21080-dik Szám alatt költ Kegyelmes Parantsolatja szerént, az eddig szokásbann vólt Úti és Bizonyító Levelek (Kundschaft) helyett kiadódik.
Somogyi Jósef Tímár legénynek.

Szabad kir. Debreczen Városa Tanátsa által.

REGULÁK
Melyeket a' Vándorló Legény kemény büntetés alatt megtartani tartozik.

1-ször. Nem szabad a' Vándorló Legénynek a' Felsőségnek különös Engedelme nélkül, az ő Felsége örökös Tartományiból kimenni.

2-szor. Tartozik ezen Vándorlásra való Könyvet minden olyan Helyenn, a'hol megfordúl, a' Hely Előljáróinak bémutatni, a'végett, hogy visáltasson.

3-szor. Köteles a' Vándorló Legény, hogy a' Vándorlására kirendelt idejét, hasznos Munkával töltse el, és hogy ezen Vándorlásra való Könyvbe, a' Munkábann eltöltött ideje, úgy nem külömbenn az Erköltse, és Magaviselete felől való Bizonyságokat irassa bé, annakutánna pedig annak a' Helynek, a'hol megfordul, az Előljárói által megerősíttetni.

4-szer. Ott, a'hol semmi Munkát nem talál, kétszer 24. óránál tovább ne maradjon, 's ennélfogva, a' koldúlás, és minden Czél nélkül ide's tova való kóborlás megtiltódik.

5-ször. Minden esztendőbenn tartozik a' Lakhelye Előljáróinak bejelenteni azt, hogy hol van.

6-szor. Minekutánna a' Vándorlásra kiszabott idejét eltölti, tartozik annak meghosszabbítása eránt magát újra jelenteni, vagy pedig a' Lakhelyére viszsza menni, és ott ezen Vándorlásra szólló Könyvet, a'mely egyetlen egy Bizonysága lehet a' Vándorlásának, és a'mely nélkül a' Czéhbe állást soha sem nyerheti meg, az Előljáróknak bémutatni, 's annálfogva ezen könyvre, hogy el ne veszszen, vigyázni tartozik.

7-szer. Hogyha valamely Vándorló Legény a' Vándorló Könyvet meghamissitaná, mint valóságos tsalárd keményen meg fog büntetődni."

Somogyi József (belső oldalon cirill betűkkel is felírva a neve).
Szentesi (Csongrád vm.) születésű, 27 éves, nőtlen, református, alacsony, kissé himlőhelyes, fekete hajú és szemű tímár legény.

„Passuáltatik 1832. okt. 7-én Debrecen Város tanácsa által Kolozsvárra", Derecskey József nótárius aláírásával. Másik oldalon a céhmesterek igazolása, hogy Debrecenben két emberséges mesternél egy évet és kilenc hónapot „dícséretesen szolgált." Késmárki Samu első céhmester, Fejér István második céhmester és Nagy Mihály jegyző aláírásával. A debreceni tímár céh pecsétjével, melyen egymással szemben álló oroszlánok rámára kifeszített bőrt tartanak a kezükben, fölöttük korona, a pecséten olvasható évszám 1824 (vagy 1827?).

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

1832. október 28-án 2 hetet igazol neki Magyarosi József tordai atyamester.

1833 novemberében egy év és két hétről kap igazolást Marosvásárhelyen Nagy József Fő Céhmestertől.

1833. november 11-én láttamozás Erszényes József Senátor és Polizey Directortól „Nagyenyedre leendő menetelés jelentvén."

1834. január 6-án Lugoson egy hónap 2 hetet igazol neki Kollarik Pál tímár mester.

Január 7-i beírás szerint tovább utazik Temesvárra, 1834. január 10-én Csákován láttamozzák, majd Nagybecskerekre megy, ahol február 10-én két hétről igazolást kap.

Február 15-én indul Nagybecskerekről Temesvárra, majd a beírás szerint Lippáról Dévára indul még e hó 19-én. 1834. március 4-én Fogarasra érkezik és itt 2 hetet dolgozik.

1834. április 14-én indul Kolozsvárra, ahol 1834. május 9-ig dolgozik 3 hetet. Innen Nagyváradra megy és innen 1834 szeptemberében indul tovább, miután 3 hónap és 20 napot dolgozott. (A nagyváradi céhpecsét ugyanolyan, mint a debreceni.)

Ezután visszatér Debrecenbe, a következő bejegyzés 1836. április 23-án kelt és igazolja, hogy itt „egy év és 32 hetet dítséretesen dolgozott". Varga Balázs Fő czéhmester, Ifj. Csurka Mihály 2-ik Czéh mester és Tőkés István hites jegyző aláírásával.

Az utolsó bejegyzés 1841. január 8-i, mely szó szerint így szól:

„Hogy ezen betsületes Ifiú Tímár Legén Somodi Jósef a mi Privilegizált Tímár Czéhünknél és pediglen Csech Paál Úrnál Négy évig és 32 Hetekig munkában lévén, mell idők lefolása alatt magát betsületessen viselte légyen, Melről is bizonságot tészünk szokott Czéhünk Petsétjével megerősítve. Költ Pesten Fő Czéh Mester Csech Paál Úr, Al Czéh Mester Jufejő Ferentz úr, Atya Mester Varga János úr, Czéh Jedző Dobronyi Adalbert."

A könyvecske végén valamilyen vegyszer összeállítási receptje, 4 sornyi, kézzel beírva.

A debreceni tímár céh igen gazdag forrásanyaggal rendelkezik. 1599-ben kelt szabadalomlevelének eredeti példánya több, későbbi másolatával és a céh nagyszámú működési iratával együtt megtalálható a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban. A Déri Múzeum érdekes tárgyi anyagot,[127] a Debreceni Refomátus Gyűjtemény és az Országos Levéltár szintén több iratot őriz.

2. Molnárlegény vándorló könyve (1843-1856 – Kőszeg, Vas, Sopron vm.)

AI. 4123. leltári szám.[128]

10,5 x 17 cm, 48 számozott lap. Kemény borítású könyvecske, nyomtatott és kézírásos. Német és magyar nyelvű. A könyvet 1840-ben nyomtatták Kőszegen, „találhatni Zsák Móritz polg. Könyvkötőnél. 1840" és a címlap előtt viaszba nyomott pecsét fűzi egybe, melyen a „Dominii Pernstein" kancelláriai hivatala körirat olvasható ki. Több bejegyzés végén molnármesterek vörös viasz gyűrűspecsétjei, és néhol céhpe-

[127] Pecsétnyomó 1878, pecsétnyomó év n., legények ládája 1811, fémkanna 1719, egyéb edény 4 db, helyfoglalási nyíl 1852, hitelesítőjegy év.n., egyéb adománytárgy 1850. (Céhkataszter alapján).

[128] 1965-ben, vétel útján került a múzeumba. Céhkataszter II. 109. – mészáros vándorkönyvként szerepel (!)

csétek szerepelnek, illetve kapitányi hivatalok bélyegzőlenyomatai. Ezek legtöbbje olvashatatlanra kopott. Viszonylag épen maradt pecsét látható Rohonc „Molnár és pék czéhpecsétje 18[...]" felirattal az 1849. március 30. és 1849. augusztus 26-iki bejegyzés után.

Tartalom: Frantz Fritz, Neumarktban született,[129] 16 éves, kicsi termetű, kerekarcú, barna szemű, bajusztalan, rendes homlokú és szájú, írástudatlan molnárlegény vándorlókönyve. A címlap előtti bejegyzés szerint a könyvecske „duplikátum".

1843-ban indul a bejegyzés, június 20-án állítja ki a Rettenbach-i céhmester.[130] Majd a molnárlegény Borostyánkőn láttamoztatja,[131] s 1844 februárjáig, 24 hetet Máriaföldén dolgozik.[132] 1844 szeptemberében Günstben (Kőszeg) jelentkezik, majd egy 1845. novemberi, soproni bejegyzés után 1846 januárjában Bettelsdorfban kap igazolást.[133] 1846. januárban a soproni várkapitány bejegyzése szerint Kőszegre utazik, majd pár hónapot Siklóson tölt. Varašon (Szentgotthárd) írják be a következő bejegyzést, de munkát legközelebb Kőszegen kap, ahol 15 hétig dolgozik. A további bejegyzések szerint később is sokat tartózkodik Kőszegen, majd Lukácsházán, Szombathelyen (Steinamanger), Szentgotthárdon, Sopronban, sőt megfordul Feistritzben, Rechnitzen,[134] sőt eljut Stotten és Schilding környékére az 1850-es években. Az utolsó bejegyzést 48 heti munkája után, 1856 februárjában tették „Marckt Neckenmarkt"-ban.[135]

A kőszegi molnár céh 1726-ban kapott a városi tanácstól kiváltságlevelet, s a Céhkataszter adatai szerint királyi privilégiuma nem volt. Eredeti szabadalomlevele és céhládája is a kőszegi Jurisics Miklós Múzeumban található.

FÜGGELÉK

MMgM. AI. 951.
Pápai gombkötő céh privilégiuma
(1676, a végén bejegyzések 1795-ig)

(A céhlevél teljes szövege)[136]

Mÿ Galanthaÿ Groff Esterhass Ferencz Frakno Varának Örökes Ura Szentelt Vitéz, Szala, Somogy Varmegyieknek fő Ispanya, Chaszár és Koronás Király Urunk eö Feölsége Tanacsa

[129] Feltehetően Neumarkt an der Raab, A. (Farkasdifalva).
[130] Rettenbach=Mencsér, Kőszegi járás, ma Bernstein, A. településrésze. Borostyánkő mezőváros és vár az 1840-es években Batthyány-birtok volt.
[131] Ma Bernstein, A.
[132] Mariasdorf, Vas megye, Felsőőri járás, ma: Mariasdorf, A.
[133] Bettelsdorf=Petőfalva, Sopron vm. Nagymartoni járás, ma: Pöttelsdorf, A.
[134] Rechnitz=Rohonc, ma: Rechnitz, A.
[135] Neckenmarkt=Sopronnyék, Sopron megye, Soproni járás, ma: Neckenmarkt, A.
[136] A közlés betűhűségre törekszik. Az 1-3. oldal és a 13. oldal egy kéz (a 3. oldalon, a szövegben jelölt helyen, későbbi betoldás), a 4-12. oldal más kéz írása. A 14-22. oldalakon céhmesterek eltérő bejegyzései.
Bak Borbála: A 16-18. századi, magyar nyelvű források kiadásának kérdései. Ajánlás a magyar nyelvű források közreadásához. In: Fons. VII. évf. 2000. 1. szám. 91-137. figyelembe vételével a bekezdések, a központozás, a kis- és nagybetűk az eredeti szerint, a szavak egybe- és különírása szintén az eredetit követi. A következetes abbreviatúra-használat miatt azokat (külön jelzés nélkül) feloldottuk a szövegben (Iñi =Isteni; Mesterekk = mestereknek; Urakk = Uraknak; Varosbå = Varosban, üñepekre = ünnepekre). Megfigyelhetők a terjedelmesebb szövegrészben a következetes hangzójelölések. Általában az ó helyett ő-t, ő helyett ű-t, v helyett u-t, szóvégi i helyett j-t írt. Előfordul, hogy az i helyett ÿ-t, a gy és ny esetében az y fölött egy pontot használt, utóbbit nem jelöltük. Az értelemzavaró írásmóddal írt szavak jelentése jegyzetben megadva.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

s Komornékja. Papa és Sempthe Vég-hazainak Eörökes feö Kapitanya. Adgyuk tudtara mindeneknek az kiknek illik most és iövendőben, hogy megh találván bennünköt magok és több sok emberséges emberek által instantiat tevén itt Pápai Varasunkban Besprim Varmegyében levő Gombkotő Iffiu Mesterek Nevezet szerint peniglen Gombkotő Andras aliter Vitkovics, Szelessi Istvan, Bimbo János és Szeredi Miklós. Hogy mivel megh eddiglen az eö tanult Mesterségeket illendő Articulusok maganoson nem lévén, hanem az Szabo Mesterek tarsosagokban szamláltatván, azok dispositiojatól[137] vólt dependentiajok,[138] azoknak pecséttyek s nevek alat kőlletet gyakorlani mesterségeket, melly miat nalok tanult iffiaknak más Chéhes Varosokban hely sem adatot, az miglen vagy fizetés vagy szolgalot szerént nem végezet velek. Azért hogy mindenűt nalok tanult iffiaknak hitelek s bötsületek és tanult mesterségeknek follyasa lehessen, Kérték azon bennünkőt hogy Földes Uri és Magistratusi Authoritasunkkal Maganos Chéhet és Mestersegeket illendő Articulusokot adnank ki nékiek privilegialiter[139] az mint a' töb itt lévő Chéheknek hogy ők is a' töb Chéhek szép rendi szerént mesterségeket gyakorolhassak. Melly kivánságokot io Consideratioban[140] vévén annualvan[141] admittaltuk[142] Kéréseket és mivel azon emlitet Gombkötő Mesterséget concernalo[143] Articulusok nem lévén, hogy az mint más heleken micsoda szokast rendet tartanak Nagy Szombati Nemes Király Várost megh találván, hogy ezen Szandékűnkot az ott lévő Articulusoknak kiadasával effectualhatnak.[144] Az mint azon Nemes Város instantiankot[145] respectusban[146] vevén de puncto ad punctum[147] az mint azon Nemes Városban szoktanak elny azon Mesterséggel. Mind az Város, mind az Chének igaz élő peczéttye alat ki adták in transumpto[148] réghi Királyoktol nékiek, adatot Articulusokot kezünkhez küldöttek. Melly Articulusokot mijs kezünk irásával és pecsétünkkel megh erősitvén privilegialiter[149] ki adtuk nékik. Ezekhez addalvan azt, az mint ezen varosunkban lévő töb Chéheknek Articulusiban inseraltattank,[150] és azon Articulusok erősitésére Császár és Király Urunk eö Feölsége kegyelmessen ki adatot Privilegiumja és Confirmatioja[151] accedalvan[152] kötelez úgy mint

Elsőben is:

Mivel minden dolgoknak feje az Isteni Tisztőlet, mellyen kivől a'ki iár Istennek nagy büntetését varhattya magára Kiványuk, hogy valakik ezen Chéhünkben akarnak lenni, elsőbenis az igaz Romai Catholica Anya Szentegy-hazot profitealya[153] azon hitbenis éllyen előtte viselvén az Isteni félelmet sub Confiscationis omnium bonorum.[154]

Másodszor.

Hogy senki legh kisseb karomkodo szótt némeresz ellyen mondani az Boldogságos Szűz Christusnak Szent Annya vagy más mennyei Szentek ellen, mert az ollyanoknak nem csak iavok confiscaltaték, hanem mint afféle karomkodokot kemény büntetés alá veszük.

Harmadszor.

Az Urnapi[155] Processioban Zaszloiok lévén Musikával aitatossan viselvén magokot minden Mester tartozék ielen lenni, a' ki Mesterek kezül el mulattya, harmincz három pinzbüntetése,

---

[137] rendelkezésétől
[138] függésük
[139] kiváltság formájában, kiváltságképpen[140] megfontolásba
[141] ráhagyván, helyeselvén
[142] elfogadtuk, elismertük
[143] illető
[144] elintézhetnék, érvényesíthetnék
[145] kérvényünket
[146] tekintetben
[147] pontról pontra
[148] átiratban
[149] kiváltság formájában, kiváltságképpen
[150] bennfoglaltatnak
[151] megerősítése
[152] hozzájárulván
[153] vallja
[154] teljes vagyonlekobzás terhe mellett
[155] Szentháromság vasárnapja utáni csütörtök.

Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtár

mely az Ché szükségére forditassék. Ha közenségessen mulattyák el tizen két forint büntetése lészen, mely az Egy haz épületére forditassék gondviselőnk altal.
Negyedszer.
Minden Satoros Ünnepekre egy egy funt Viasz gyertyat tartozzanak az oltárra adnÿ, kit ha el mulatnanak egy forint büntetések legyen.
Eötödszer.
Minden esztendöben Szent Kereszt feöl talalása napjan[156] az Eretnekségh ki gyomlálásaért tartozék Ché Mester az iffiu Mester altal öszve gyüitvén az mestereket Énekes Misét mondatni, az Mise alat égő gyertyaiok lévén offertoriumra[157] mennÿ, a' ki el mulattya, harmincz három pinz büntetése, mely az Ché számára lészen, ha közenségessen tizen két forint büntetése, melly az Egy hazra forditassék gond viselönk által. Az mely Pap az Misét mondgya tartozzanak nikie adnÿ egy forintot.
Hatodszor.
Senkit a' ki nem Catholicus magok kőzé ne legyen szabad bé vennÿ sub Confiscationis omnium bonorum.[158]
Hetedszer.
Minden Vásárkor minden külső ember Méster, tartozék tizen hat pinzt, lato pinzt le tennÿ.
Es ha ollÿan Talalkozék, az ki Sinorral[159] kereskednék tartozik az Nemes Chének igasságot letenni, ugy mint harmincz két pinzt.[160]
Az töb Articulusok peniglen az mint következnek, azokhoz köl magokot mindenben conformalnj.[161] Mijs úgÿ mindennekben az Felől megh nevezet Nemes Chének tartoziék partjokot fogni.

Nos Iudex et Senatores Libirae ac Regiae Ciuitatis Tyrnaviensis Memoriae commendamus tenore praesentium significando quibus expedit uniuersis. Quod Circumspecti et honesti Viri, Georgius Péréczi, primarius Magister Cehae Nodificum, nec non Nicolaus Szélessi et Joannes Laukovicz, Andreas Simkowicz, Franciscus Kis, Georgius Fősőminj, alter Georgius Kosztolanj, tertius Georgius Novoszszedlék et Stephanus Hanzlénger, Magistri Nodifices, in ista Civitate commorantes, nostram personaliter venientes, inpraesentiam rogauerint nos, debita cum obseruantia, quatenus de et super extradatione certorum Articulorum suorum, Regulas videlicet, et obseruationes, consuetudinesque in Ceha eorundem Nodificiaria ab antiquo obseruari solitas, continentium assensum nostrum beneuolum praebere, ac pro parte similiter honestorum Virorum, Andrae Gomkőtő aliter Vitkovics,[162] Stephani Szélessj, Joannis Bimbo et Nicolai Szeredi, Magistrorum alias Nodificum, inque Sacratissimae Suae Maiestatis Domini Domini nostri Clementissimi Praesidio Papensi, degentium emanationem eorundem Articulorum, secundum quos et ipsi ad bene honesteque vivendum, commodius, se se ac familiam quoque suam instituere Collegialiter possint, concedere vellemus; Quorum utrinque factae petitioni tanquam iustae, et aequitati consonae haud difficulter annuentes nos subinsertos antedictae Cehae nodificiariae; universos Articulos praesentibus Literis nostris nativa lingva insertos, extradari fecimus qui de verbo ad verbum sequerentur in hunc modum.

Elseő articulus

Hogy az Gombkőtő Mesterek minden Esztendőben ő magok kőzzűl egyenlő akarattal miltó Chih Mestert valaszanak, ki az ű kőzőnséges ládájokat és Leveleket tarcsa. Az Chih Mesternek valasztasanak napia is ideje lészen, az Ur nap előt való vasarnap, Mely valasztot

[156] Május 3.
[157] miseáldozat[158] teljes vagyonelkobzás terhe mellett
[159] zsinórral
[160] A 7. pont második és negyedik mondata utólagos beszúrás más kézírással.
[161] igazítani
[162] aliter Vitkovics – utólag beszúrva

Magyar Nemzeti Múzeum Gyűjteményei

Chíh Mesternek ez lészen tiszté, és hiuatallja. Először hogy minden holnapban tartozék az Chih Mester az Chihnek régé szokasa szerint az Mestereket az ű dolgoknak job moddal való véghez vételéjrt egy-szer be jartatni. Es ha vala mely az Mesterek kőzől meg keresteték és othon talaltaték, a'vagy az Chihnek Tablajaval meg keresvén, othon nem talaltaték, mind az altal gazdája Aszszony avagy haza népe altal, neki meg jelentéték, és meg-is ha az Chih Mesternek haza hoz be nem jűn, és ha valami jo moddal való mentsége affélének nem lehet szabad légyen az Chih Mesternek, kett iffiu Mesterrel annak haza hőz mennj és hazatűl zalogat el hoznj és mind addeg tartanj, meg lén kett font viaszat az Chihnek szüksegére engedetlensegéért nem ad. Hogy ha penég Valaki magaban az Che ellen fel fuvalkodék, te hat a fele tartozék az kőzőnseges ladaba, kett forintot adnj engedetlen voltaért. Masodszor. Hogy az Chih Mester minden holnapba a' vagy minden hétben meg jarja az tőb Mestereknek műhelyeket, és hogy ha az Chíh Mester vala mj oly hitvan munkat talal, vagy mivét vala mely Mesternek, az ű műhelyében ki az Chinek és az szokasnak kévőle volna, a`vagy az Chihnek az ű rendé szerint, nem csinaltatot volna, tehat az ollyan mester meg büntetessék az tőb Mestereknek akaratjok és itéletek szerént, olly moddal penig, hogy az Chíh Mester iol meg lasa, először hogy ű maga ugyan azon vétekben ne talatassék,[163] hogy ím ez közönséges pílda beszéd rea ne harítassék, Orvos-gyogiecz[164]-meg magadat. Harmadszor. Hogy ha vala méljek az Gombkőtő Mesterek kőzűl az Ché ellen ű magat vak-merű képpen engedetlené tészi, a`vagy ha valameljet az Mesterek közzöl tésztessegében meg sért, a`vagy ha uala mj oly-szot ejtt, két meg nem bizonithat, te hat a' féle, hat forint bersagon maradgion, ha penég az ű vak-merűségében végég meg marad, és engédelmeségre térni nem akar (mind az altal jol meg kel látnj hogy giűlőlségből vala mj ne esék) te hat a' féle, mélto hogy az Chéhből ki vetessék, és mind addég-is - az Chéhnek kivőle légien - méglen engedelmességére nem tér. Negiedszer. Szabad legien az Chéh Mesternek ugian azon Gombkőtő Mesterek kőzőt tézen-ket forintég való adosagért eleget tennj, hogy minden kécsén dologért, Bíró Uram, és az egéz Tanacs Urak jűvendőben ne haborgatassanak, hogy ha pe-[165] penég az tőrvény, valakének sulosnak latataék lenni, szabad legien, ha akarja az tőrvénjét, az Tanács Urakra appellalni,[166] az Chéh Mester is tartozék meg engedni az appellatiot.[167] Ötődször. Ha uala mely kővől való Mester ebbe, az Varasba jövend, és tétkon uala mely házban, az Chéhnek hére nekűl Mesterségét űznj akarna, és ha azt a Chéh Mester meg tudhatia, tartozék először Biró-Uramnak meg jelentenj, akkor szabadsagot vévén Biró Uramtől Szabad legien atől a' kőlső Mestertől minden műhez való szerszamat és marhaiat el vennj, Annak penég az el vet marhának fele az Tanacs-bélj Uraknak adassék, fele penég az kőzőnséges ládában az ű kőzőnséges szűkségekre meg tartasék. Ezekről ki valvan, kék az Urak Uduaraba uadnak, kék csak az Udvarnak és Uroknak szüksegére méelnek. Hogy ha valaki penéglen az Polgari rend-kőzől a' vagy az Udvar népe kívől az ő miveket tőlök meg veszi, és rajta talaltaték, te hat atűl a' vévőtől, Biró Uramnak akaratiaból, az Udvar béli Gombkötőtől vet marha, az mint főlől meg vagion mondva – el-vétessék. Vészont hogy ha vala mely Kőlső Mester, az ű mivét ebben az Uárasban az kőzőnséges sokadalmak kivől arulni be hozza, az mint Biro Uramnak hatalmaval, tőle - el vétessék és az féle az Tanacs-béli Uraknak adassék, fele penég az Ché Ladaiaban tétessék sp(?).[168]

Masodik articulus

Hogy ha vala mellék az Mesterek kőzől az Inassal, avagy a' mint hijak, az tanulo iffiuval, meg akar szőgődní, te hat az szőgődést, három a' vagy négy Mester előt tartozék tenni. Es ha a féle Inas őrög lészen, harom Esztendeíg szolgaljon, ha penég kécsén, te hat azoknak az Mestereknek rendelések és ítéletek szerént kék akkor a' szegűdésben, jelen vadnak, tartozek

[163] találtassék
[164] gyógyítsd
[165] tollhiba
[166] fellebbezni
[167] fellebbezést
[168] értelmezhetetlen betűkép, talán sp. = sua pecunia – saját pénzéből

negied fél[169] Esztendeíg az Mestersegnek okaért szolgalni, Mely szolganak, a vagy Inasnak, az űdő közbőn tartozék az Ura elegendő ételt-is italt adni. Az szőgődésnek, ideje penég be telvén, tartozék az Ura illendő ruhat adnj, avagy ket forintot ruha heliet. Veszontag az a szolga tartozék az szőgődésnek, kívőle, az ű Mesterenél fél Esztendőt szolgalni, mely mester tartozek annak az Inasnak fél anni bért adni, mint az két az tudos Mester legének adnak egy hétre. Ki tőltvén penég azt a' fél Esztendőt, akkor osztan ha nala nem akar maradnj szabadsaga lészen el menésre. Hogy ha peneg, szabad akaratia szerént, ugian azon Mesternél meg akar maradni, és mivelni akar, avagy akar mellék Mesternél ugian azon Mesterségnek Mesternél, akkor tartozék az a' Mester heti bért ennek-is szintén annit adnj mint az tőb Mester légenieknek. Az Legínieknek peneg bérek, kék azt a' Mesterségét tudgiak igy rendentessék: Az jo tudoslegénnek, az ki mínden féle mesterségét, az ki ezt a Mesterségét illeti ő magától mas mutatasa nekűl, el tud végezni, annak egy hítre harmincz őtt penz adassek, az ki penig nem annira tudos, és minden dolgokat, az ki ezt a Mesterségét illeti el nem tud vegeznj, annak huszon őtt pénz adassek egy hétre. - Ha peneg valamelj tudos iffiu, az Mesterek kőzőben szamlaltatni - és magat be akarna adnj, minek előtte penég az Mesterek kőzőbén szamlaltatnek, tartozék az Polgari Tarsasag kőzőbe ű magat be adni, mint a tőb Polgarok-is kék ebben az ő Felsíge Szabad Varasaban lakoznak szoktanak cselekedni. - Annak főlőtte Biro Uramnak, és az egéz Tanacs-beli Uraknak tartozék hivségel és engedelmességel lenni. Akkor peneg tanulo levelét, és egieb Levelet-is az ű Mesterétől az kinél tanulta Mesterségét, azért hogy az iffiu, a'vagy az mint hijak az apro Esztendőket, ha hiven ki toltette é, Annak fölötte Az Chehnek szokasa szerint, tartozék Nemzeteseg Levelet-is hoznj, akkor peneg az Chéhnek Ladajaban tartozék ket forintot tenni, annak főlőtte köszönjű Pohart és Mester Asztalt adni. Hasonlo képpen ha valamely idegen Mester ebben az Varosban laknj be jűne és míelnj akarna, mindeneknek előtte, Biro Uramnak, és az egész Tanacs Uraknak akaratiaból az Polgarok kőzőbe adgia magat, midőn peneg be fogattaték, Nemzeteseg Lévelet, tanulo Levelét, Mester Levelét, az egész Chéh előt meg mutassa, és az kőzőnséges ladaba kett forintot adgion. Ezek mint meg levén az kőszönjő Pohart és az szokas szerént való Ebedet tartozék meg adnj. Hogy ha peneg Valaki, az kőszönjő Pohart és a szokas szerént való Ebedet pénzzel meg akaria váltanj, szabad legyen azt cselekednj. De az kőszönjő Poharert hat forintot tegien le, az Ebedért peneg husz forintot adgion az kőzőnséges Ladajokban. Mindeneket peneg egy Esztendőnek forgasaban be kell tellieséteni. És ha Iffiu Mester ki Hazassag kivűl vagion az Mesterek kőzőbe fogatatték tartozék Egy Esztendőnek forgasaban meghazasodnj Ha penég valami kölső, ki Ché kővől tanulta az mivét és ha az Tanuló Levelért, bizonjsag Leveléér akarna vala mely Mesternél ebben az Chihben egy Esztendeig szolgalni szabad légyen, kitöltvén peneg az egy Esztendőt, tartozék az a' szolga hat forintot le tennj, mely pénznek fele az é Mesteré legien az kének szolgalt, fele penig az Chehnek Ladajaban tétessék.

Harmadik artikulus

SHogy senkenek ne legien szabad akar minemő szén alat az mas Ember Inasat, a' vagy szolgajat, hozza hénnj, a' vagy el hitetnj. Ha valaki kőlőmben cselekeszék, és elegendő bizonjsagal meg bizonjétaték, te hat a féle, minden engedelem és kegielem nekűl, ket forint bérsaggal meg buntetessék, mely pénz az Chéh ladajaban tétessék, és a szolga az előbé Urának az kitől el hitetett volt - meg adassék.

Negiedik artikulus

Hogy ha valamely iffiu jűvevénj, az ki ennek az Mesterségnek tudoja Volna, erre az Varasra jűne és itt laknj és míelnj akarna, te hat a' féle, nem akar hol akarna szalas foglalion maganak. Ha nem annal a' Mesternél, kit az Chéh kőzőnségessen választ őnőn magog[170] kőzőt, Legénnék Atianak,[171] ki minden jűvevénj Iffiunak, Szalas adassal ételel-italal, annak

[169] három és fél
[170] tollhiba: maguk
[171] legények atyjának=Atyamesternek

fölőtte Mester keresséssel, el kezvén először az régé mesteren és ugy rend szerént, mind az Iffiakékan iarjon. És hogy ha vala meljknek,[172] nem lészen szolgaia, te hat a féle jüvevény-Iffiu annal maradhat, és az még akar nala míelhet.

Ötödik artikulus

Hogy ha vala mely Iffiu, erre az Varasra jövend és Levele az ő Mesterétől azkénél az Mestersegét tanulta, nem léend: Tudni-illik hogy az ő Apród Esztendőket híven ki tőltőtte, és hogy az mesterségét Ché helyen tanulta legien, meg nem bizonithattia, te hat a' féle tartozék vala melljek Mesternél, Egy Esztendeig tanulo Iffiu keppen szolgalnj, ki tőltvén peneg az egy Esztendőt, és az Mestertől Levelét vévén, és az Varasnak tagiava lévén, akkor osztan miltan[173] az Mesterek kőzőben fogatathaték. Vészont minek élőtte, minden, valaki Mesterré akarna lennj (semmi személy valogatas-nelkül) tartozék, Bizonios nappokon Offertoriumra[174] és Processiora[175] el mennj, az Remeket-is az szerint csinalni, ugy mind: Egy ruhara valo Széves Rosas szaras Gombokat, vészont egy-ruhara való vűlgijes Gombokat, Vézont egy ruhara való Jancsar gombokat, végezetre egy Ruhara való Som Gombokat.[176] Ezeket penég mindt az Chéh Mester hazanal meg kék csinálnj.

Hatodik artikulus

Hogy egiék Mesternek se legien az Chéhben a vagy az Attiafiuságban egy Mesterlegénél és ket Inasnal tobbet tartani, ha nem ha történiet szerént vala mely Inasnak szegődísnek ideje el kezelgetne. Te hat az ődő alat mas Inast kereshet magának az Mester és aval az fölől meg írt mod és rend szerént Mesterek előt meg szerződheték. Ha peneg Mester Legenniek oly sokan volnanak, hogy először egy mester legennie lévén, mas-is azonba jünne, szabad legien ket Mester legent tartanj az Mesternek, de illy ok alat, hogy, se egyek - se masek Mesternek fogiatkozasara és karara ne légien. Mely Mester Legíennék és Inasok, el kőzdvén Szent Mihaly ArchAngial napian[177] az giertianal[178] való méelesre, reggel negy orakor föl kelésre és estve kilencz oraig való mielisre - mint Husvét napig kőtőlőssek légienek. Az Mester penig tartozék azon Estve az Mester Legénieknek egy Ludat, és egy pént Bortadnj, vézont az Legenniek-is tartoznak az ő Mestereknek midőn az giertyanal való míelést el hadgya, egy étekkel és egy Pint borral.

Hetedik és utolső artikulus

Hogy ha vala mellék ő kőzzűlek meg betegedik, az Ché Mesternek, kett mester kely[179] önön magog kőzől valasztanj, és az Beteghez éjelj végiazasnak[180] okaért helyheztetnj: Ha penég vala mely Mester ez dologban engedetlen volna, meg bűntetessék az Ché Mester altal, Zalognak vételéuel, mely Zalogot kett font viaszal tartozík az engedetlenségéért meg valtani. Az szőkőlykődő Betegnek, ha a' szukség kivánnia az kőzőnséges ladaból pénzt adgianak, és ha ez vélagból kimulék, az ő testét tésztésségel el- temetnj tartoznak. Ha penég a' féle meg holt Mesternek - holta utan hazas-tarsa marad, tehat, szabad légyen az ű özuegyén maradot hazas Tarsanak, míeltetnj, Mester legiénnieket és Inasokat tartannj, mint addég vala még az Ferjenek nevét és herét[181] véselje, és mas-hoz ő magat, hazasagnak kötőlével nem kőtőlőzé.

---

[172] valamelyiknek
[173] méltán[174] miseáldozat
[175] körmenet
[176] A soproni gombkötő céh 1633. évi szabályzatában csaknem ugyanezek a gombfajták szerepelnek remekként, így feltételezhető, hogy a „Széves" kifejezés nem szíves, hanem szövéses akar lenni. (Domonkos Ottó: A soproni gombkötők céhszabályzata 1633-ból. In: Soproni Szemle 1955. 1–2. szám 118-128.) http://epa.oszk.hu/01900/01977/00031/pdf/. A gombnak a formája lehetett tojás- vagy gömbalak, aztán „kerekded", vagyis kör alakú, mégpedig „völgyes", vagyis bemélyedő, és „völgyetlen", vagyis lapos. (Bogdán István: Régi magyar mesterségek, Neumann Kht., Bp. 2006. 34. A gombkötőmesterség. http://mek.niif.hu/04600/04683/html/rmme0035.html)
[177] szeptember 29.
[178] gyertyánál
[179] két mestert kell
[180] vigyázásnak
[181] hírét

Mi annak okaért alhatatos és melto kőnőrgéseket, az felől meg nevezet bőcsűletes és tiszteletes Gombkotó Mestereknek nékűnk Jambor Polgartarsainknak meg alvan, és meg engedvén, minden miltossagos kéréseket, akarvan hogy minden dologban jo moddal való rend tartas volna ő köztők. És hogy az Chéhnek dicséretes szokasa ne késsebűltetnék, sőt az meg neuezet Mesterek és Mester Legenniek altal napról napra örőgbednek. Annak fölőtte az főllől meg Nevezet Artikulusokat, és mind azokat, meliek az Artikulusokban vadnak rend szerint foglalua, minden pontcba és Czekelyében iaualuan őrősétetvén és meg engeduén, ez jelen való Leuélben, Priuilegium szerint be irattűnk és az fölől meg neuezet Mestereknek auagy Chéhnek jűvendőben való szabadsagok oltalmaért, az mi bizonios tudományűkből, és io akaratűkből ki adni vegeztűnk. Intuén minden Gombkőtő Mestereket és Mester Legennieket, mostaniakat és jűvendőben valokat, jelen valőkat és azokat-is kék jűvendőben lakasnak okaért ebben az Varasba jőnnének hogy azokat az Artikulusokat minden ponctban és Czékelyben meg tarcsak es Mester Legénékkel-is meg tartassak, és azoknak modgyok és rendeg szerént ki ki mint magat veselie és élyen. Mely dolognak hitélére és nylvan való bizonysagara az mj Levelunket nagyobék pecsétűnkől meg őrőstétvén, nekiek attűnk és engettűnk. Adgyűk és engedgyűk ez jelen valőknak ereje altal. Kőlt az fölöl meg nevezet Nagy-Szombatban, az Nemes és Bőcsűletes Goda Cristoph, ennek az Varasnak eskűt Notariussa keze altal. Szent Mihaly havanak tézedék napian Ezer őtt szaz kélenczven kélencz Esztendőben.

Nos itaque tam nostrorum, quam in dicto Praesidio Papensi, commorantium Magistrorum Nodificum petitionibus coram nobis, debito modo, factis, uti Justis et legitimis benevole annuentes praeinsertos universos Articulos, in Transumpto praesentium Literarum nostrarum et sub istius Civitatis Tyrnaviensis ac memoratae Cehae Nodificariae Sigillis Authenticis, et usualibus communitarum extradandos duximus et concedendos communi id requirente justitia. Datum Tyrnaviae diae 13. Mensis Junii. Anno Domini Millesimo Sexcentesimo[182] Sexto Stephanus Récsei Civitatis Tyrnaviensis Juratus Notarius

[Két papírfelzetes pecsét]

- - -

Mivel penighlen vannak ezen Articulusokban olly punctumok, mellyek csak az Nagy Szombat Varossanak authoritasat[183] illetik, mellyre eők nem kőtelesek, azokra mijs nem obligalyuk, hanem az tőb Chéhek szokásához szabjak magokat. Azért kivannyuk hogy minden punctumit inviolabiliter[184] megh tarcsák. Mi is azért helyesnek hagyvan azon Articulusokot arra ajanlyuk magunkot, hogy őköt megh tartyuk bennek. Segitséget-is igérvén nékik, hogy magunk, és Gondvéselőnk altal minden ellenkezők ellen Manuteneallyuk[185] protegallyuk.[186] Melynek nagyob erősségére adtuk ezen kezünk irása, s pecsétyuk erősétése alat ki nékiek ezen Articulusokot. Actum in Arce nostra Papa Die 21 Junÿ Anno 1676. Comes Franciscus Essterhásy

[Pecsét helye]

- -

[Későbbi bejegyzések:]

In Anno 1677. Die 7 Aprilis. Kőzőnséghes Gyűlések lévén az Papaÿ bőcsűletes Mestereknek, az kik ezt az bőcsűletes Nemes Chéhet Nagy Szombatbul szerzették Nevek rend szerint bé irattattak, ugymint: az kik jmmar ennekutanna az föllyűl specifikalt Mesterek urak az Chéhben atták magokat.

Crakkaÿ Gombkőthő Christoph – 1 Eleghet.

---

[182] A felzetes pecséttől olvashatatlan a dátum egy része.
[183] hatáskörét
[184] sértetlenül
[185] megtartjuk
[186] támogatjuk

Soproni Levéltár Gazdaságtörténeti Könyvtár

Geördömits Gombkőthő Mihalÿ – 1 Eleghet.
Crakkaÿ Gombkőthő Ferencz – 1 Eléghet.
Matheik Gombkőtő Istvan – 1 Eléghet.
NEmetÿ Gombkőtő Istvan – 1 Eleghet.
Orszag János – 1 Eleghet.
Horvat Pál – 1 Elegeteté az Cehet
Potravaj Gomkőtő Janos – 1 Elegeteté az Cehet.
1697. 22. decembris
Gregoriuss Gomkőtő Janos - Elegetete az bőcűletes Chet
Michalec Janos - Megh Eligeteté Az bőcűletes Chét embörül. Anno 1699
Birovoczi Gombkőtő Pal - megh elégiteté az bőcűletes Chét Gombkötő Imrével – megh Eligité az bőcületes Chét
Szeregh Gyombkötő Andras – megh élegetette az böcsuletes Nemes Chét Anno 1706

Anno 1714 die 4. 8-bris.[187] Bé advan magát az czéhben Lengyel Gombkőtő Miklos meg elégetetté az Nemes Czéhet egészlen.

Anno 1717. Die 29. Decembris Bé advan magat Nemes Czéhben meg elégettetté Nemes Chéhet mindenekrűl Ondrejovics Mátyás nem maradvan semmi is hatra. Matey István Czéh Mester Ur Czéhmesterségében.

Anno 1722. Die 26. Mensis Xmbris. Infesto S. Stephani Martiris[188] bé adván Nemes Gombkőtő Czében magát Primosics Gombkőtő György Uram, és az Nemes Chéhet mindenekrül becsületessen meg eligitteté, Miholics Gombkötö János Uram Czéh Mesterségében.

Anno Domini 1726 die 30. Mensis Januarÿ bé advan N. Gregorics Gombkötö Pál Uram az N. Gombkötö Czéhben magátth és ezen a napon tette le hitit is.

Anno 1728. dje vero 26-a Mensis 7mbris[189], ezen Papái T.Nemes Gombkőtő Czéhbe Iffiu Mester Ember Gregorics Adám uram mai napon bé adván magáth, és maj napon az nemes Czében hititis lé tette. s-az Nemes Czéhetis mindenekrül becsületessen meg elégitette, ugyan az maga édes Attya Gregorics Gombkőtő János Ur Czéhmesterségében.

Anno 1730. die 15 Mensis Julÿ bé advan Nemzetes Sergalin[190] Joseph Uram az Nemes Gombköttő Czéhben magatth ezen az napon le is tette az hittet és az Chehettis böcsületessen Contentalta[191] mindegÿ penzig.

Anno 1731. Die 15 Maÿ correcta ex attestare et litteris testimonialibus pré defuncti Parentis Andreas Sergalin nunc memorati Josephi Sergalin cognomen Sergalin per me Adamis Lengyel Judicem Primarius Oppidi Privilegiati Papensis.

Anno 1737. die 26. Mensis Januarÿ.

Béadván Magát az Bőcsületes nemes Cshében Benyobhardj[192] Mihál és az Nemes Chéhet Böcsületessen Conthentálta és megelégétette Miholics Gombkötő János Uram Czéh Mesterségében eccer s mind hitit is letévén leis tette.

Anno 1729/!/[193] die 29na Junÿ. Beadván magat az Bőcsületes Nemes Chéhben N. Stefánics Ferenc Uram, kiis azon Esztendőben hititis letevén az N. Czhehet is Plenariter[194] Contentalta.

Anno 1738 dije 26ta Xbris[195] Beadván magukat az Böcsületes N. Czhében Nemzetes Kráncsis Miháll uteris mind hitit letevén az Böcsületes Nemes Czhehetis Plenariter Contentalta.

---

[187] október
[188] december 26. – Szent István vértanú ünnepe.
[189] szeptember
[190] Az áthúzott név fölé írva, a név kiolvasása bizonytalan.
[191] megelégítette
[192] név kiolvasása bizonytalan
[193] az 1749-es évszám utólag 1729-re átírva
[194] teljesen
[195] december

Anno 1741 dije 26ta. Xbris. Be Adván magát az Böcsületes N. Chében Nemzetes Rusek Ferencz eccersmind hitét letevén az Nemes Chéhet Böcsülettel Contentálta, ugj mint f. 95, idest[196] kilencven ött. Gregorics Gombkötő Adam Chéhmesterségében.

Anno 1742 die 18va Mensis Januarjj. Be adván magát az Nemes Chében Gregorius Josef,[197] ugyan azon napon Hitét letévén es mivel az Atyaért és az Feleségeért respectálta az Nemes Ché, azért nem Füzetet többet harmincz három Forintnál es Öttven pénznél. Idest F. 33 xr.50. Gregorics Gombkötő Ádám Uram Chéh Mesterségében.

Anno 1744. die 7mo Mensis 8bris.[198] Beadván magát az Nemes Chében Bartavics István Ugjan azon az napon Hitét leis tevén az Bötsületes Nemes Chéhet is Contentálta Plenariter. Gregorics Gombkötő Ádám Czéh Mester.

Anno 1745. dje 16ta Februarjj. Be adván magát N. N. Doloscsáli György Uram az Böcsületes Nemes Czéhben ugjan azon napon az hitit leis tette és az Bötsületes Nemes Chéhetis Contentálta egészen.

Anno 1747. die 10ma Februarj.

Be Adván magát az Bőcsületes Cshében Andreovics Gomkóttó Ferencsz és azon az napon Hitit leis Tette és az B. Cshéhet egészen Contentálta egészen.[199]

N. Bene Anno 1756. die 28. deceX-bris.

Be Adván magát az Bőcsületes Cében Györgyik Gombkőtő János Uram es azon az napon Hitit Le is tette és az B. Cshét egeslen Contentálta egeslen még elegetete.

N. N. Anno 1758. Die 9dég[200] Januarÿ.

Be Adván Magat az Böcsületes Chében Wagtér Joseff Gombkötő Uram és azon az napon Hitét le is tette és az B. Cshehet egészen Contentálta egeszen. Dolovstyák Györ[gy] Uram Chehmestersegeben

Anno 1761. Die 14dég February Még Elegetete az N. Böcsulletes Chéhet az Kovács Adany Uram Bé Adván Magát az Chéba. Dolovstyak György Czéhmesterségében.

Anno 1761. die 14. Octobris. Romláitner Mihály Uram meg eligitete az bőcsületes nemes Céht be adván magát a Cehben. Ruszek Ferencz Céhmesterségeben.

Anno 1767. die 28. Februarÿ.

Ruszek Janos Uram meg eligetete az bőcsuletes nemes Ceht és az Remeket is bőcsűletessen meg Csinyalta. Wacrer Josef Céhmesterségében.

Anno 1767. die 28. Februarÿ.

Romlairner Andraty Uram meg eligetete az Bőcsületes nemes Céht. és az Remeketis bőcsuletessen meg csinyalyta. Wacrer Josef Cehmestersegeben.

Anno 1767. die 2. Novembris.

Horvat Janos Uram, meg ölégetete az bőcsuletes nemes Ceht és az Remeketis bőcsuletessen meg Csinyalta. Ruszek Ferencz Cehmestersegeben.

Anno 1768. Die 8-dig. Martius.

Perssics Mihal Ur még ellegette az bocsületes Nemes Cehett és az Remeketis Bőcsületesen még csinalta. Kovács Adany Ur Cehmestersegeben.

Anno 768. die 12. Januarÿ Szilagi István meg elegitette az bősűletes Cehet és az hitétt le tette. Ruszek Ferenc céhm.

Anno 1773. Györgyik Györg[y]: be állot az bőczületes Cehben az Hitét le tette. A Sumaba restat. f. 10.[201]

Anno 1774. Die 26. Marcÿ Bizsoczki Ferencz az Bőcsületes Cehben azo[202] Remekjét bé mutattván és 27-dik Decemberben meg Elegetette az bőcsűletes Cehet és föl esküdöt. Ruszek Ferenc Cehmestersegeben.

---

[196] azaz

[197] a név utólag, más tintával fölé írva

[198] október

[199] tollhiba (egészen kétszer)

[200] Die 9dég: kilencedik napon

[201] 10 utólag áthúzva.

[202] az ő

Nyomtatásra nem jogosító példány © Kézirattár

Anno 1778. Die 28. Xbris.[203] Horvát István az Böcsülletes Czeht Contelván[204] az Hitét le tette. Romláirner Mihál Céh mester Mpa.[205]

Anno 1781. Die 18dig Julÿ. Györgyik Janos az Bőcsuletes Chet Contelván az Hitet le tette az Remekjet böcselletel bé mutatvan. Romlájrner Mihál Ur Chemester Ms.

Anno 1788. die 22. Maÿ. Stefanick Ádám, az Böcsületes Chét Contentálván az Hitet letete az Remeket is be mutata. Romlajner[206] Ruszek Ferencz Ur Che mesterségében Mp.

Ugyan akor esküdöt Föl essküdöt föl[207] Ujvarÿ János Ur, az Filiariusnak és az Chéhet is meg elegetete.

Anno 1785. die 28. Decemb. Storatsi[208] István az bötsületes Cheben az ő remekjét be mutatta és az bőtsűletes Chet meg elegitette es föll esküdött. Romleiter Antal Chem.

Anno 1787. die 28. Decembris Lovatis János az bötsületes Cheben az ő remekjét be mutatta es az bötsuletes Chett meg ellegitette és föll esküdött. Romleiter Antal Chemest.

Anno 1788. Die 27 Xbris Bellavics Márton a Hitét le tete.

Anno 1793. Die 15. Januari nagy G[y]örgy az Becsületes Cehben az remekjét be mutatvan az Céhnek mindenek ben eleget tett és az hitit 1795. Esztendőben 26 majj Tette le. Rusek János Cehmes.

Az Esküvésnek Formája ez.

A Tellyes Szent Háromság Atyafiu és Sz. Lelek Ur Isten tegedet ugy Segillyen Boldog Asszony és Istennek minden Szenti, hogy Mestersége eránt, az Articulussoknak minden részeit és punctumit, tisztán és igazán meg tartva, annak leg kissebbik Czikkelyiben sem fog ellenkezni, minden kőzőnséges jóban meg egyezni és a bőcsületes Chének öregbűlésére, előtte jaroinak Che Mesterének, szavát fogadgya őregbeknek bőcsületit meg adgya, és ha valami oly dolgot hal, mely a bőcsületes Chének artalmára, és gyalázattyára skissebségére lenne, azt meg jelenti, a bőcsületes Chének titkos dolgait masokkal nem kőzli, mind ezekre, erős igaz hittel magad kötelezed. Isten tégedet úgy segíllyen. Amen.

Anno 1774. Die 24. Maj. In Pápán.

Uji Vári Janos Vásárheli[209] fi Sumegi Tanítván Itt Nalunk a Cehunkel meg egyezett félcehre Filiarisnak, Devecserbe fog lak[n]i ha az Ur Isten pedik modott ád néki hogy ideeges[210] cehebe akarna itt Lakos Lenni a Sumának meg felét ugy mint hétforint ötven pénz idest f.7.50. Azon kívül az Egész Remeket meg Cenyalni tartozik.

Ruszek Ferencz Ceh mester.

MMgM. AI. 3900.
Az Esztergomi Szabó Céh szabályai a „kis céh" vagyis a legények számára 1869. Január 1-jén

Esztergom kir. v. magyar szabó czéh, ezen jóváhagyott Szabályokat a kis czéhnek, vagyis az ifjuságnak megtartás végett ezennel megküldi.

1-ör. Minden segéd magát vándorkönyvvel ellátni köteles.

2-or. A szabósegéd czéhünknél először is az atyamestert köteles felkeresni, és általa magának munkát szereztetni, és ha munka adóra talált, az esetben a segéd rendezőjegygyel ellátandó, melyért dijfeiben 6 krt. fizetend. De ellenkező esetben ha a munka kérő részére munka sehol nem találtatnék, azon esetben a segéd tovább 48 óránál az atyamesternél nem tartózkodhatik.

---

[203] december
[204] contentálván: megelégítvén
[205] manu propria: saját kezűleg
[206] áthúzva
[207] tollhiba (föl kétszer)
[208] név kiolvasása bizonytalan
[209] Somlóvásárhely (Veszprém vm.), mezőváros.
[210] nehezen olvasható, jelentése talán: ide valósi

Magyar Mezőgazdasági Múzeum Könyvtár

3-or. Ha valamely segéd az atyamester tudta vagy híre nélkül munkába állna, és az kitudatik, úgy azon ifiu az atyamester felhívására az első esetben egy társpohárra lészen büntetendő és azon műhelyből kitiltandó.

4-er. Hasonló büntetésbe részesül az olyan segéd is, ki merészeli segéd társát, bár mely más műhelyből csábító igéretekkel kihívni.

5-ör. A munka adó mester valamely fontos okok közbejöttével segédjét azonnal elbocsáthatja, mely esetben a segéd is teheti a kilépést, ha munka adója a szerződési kötelezettségét nem teljesíti, de megjegyzendő a sátoros ünnepek előtt és utána két héttel hagyhatja el a segéd munka adóját, a darabszámos segéd a darab bevégeztével teheti a kilépést a fent nevezett ünnepek kivételével.

6-or. A munkaadó- és segédek közötti viszályt a czéh előljáró intézendi el békés úton, ha a tényállás nem oly súlyos, hogy azt bírói úton kelljen intézni.

7-er. Az atyamester éven át négyszer köteles az ifiuságot évnegyedenkint egybehivatni, mely esetben köteles minden ifiu megjelenni, s a szabályszerű tagsági díját lefizetni.

8-or. A felszabadult tanítványok a legközelebbi kis czéh gyűlésben kötelesek megjelenni és a szokásos társpoharat egy forint o.é. lefizetni tartoznak.

9-er. A vándorló segédek, mindenben jó példával álljanak a tanítványok előtt, a tanítványok tisztelettel tartoznak az öregebb eránt, különösen a gyülekezetben az elsőbbségi hely a vándorló ifiuságot illeti.

10-er. A segédség - az általuk befizetett díjakból, kötelesek az ügyefogyott segédtársaiknak, valamint betegeiknek minden esetben segédkezet nyújtani.

11-er. A kisczéh évi számadása, a czéh előljáróság által lészen megvizsgálandó.

12-er. Valahányszor a segéd más műhelybe lép, minannyiszor új jegygyel láttatik el, és azt bár melyik is kikerülni akarná, oly esetben az atyamesternek jogában áll minden újabb helyváltság díj feiben hat krajczárt fizetni.

13-or. A czéhmester felhívására vagy rendeletére a főbb processiókon úgy érdekelt temetéseken a segédség köteles megjelenni, csupán a testi erőben gyengélkedők felmentendők, de senki saját hibája miatt, semmi védelem által magát nem igazolhatja, és a beparancsolt büntetés összeg felébe lészen büntetendő.

14-er. A czéhtől vagy műhelyből távozni akaró segéd, köteles búcsú hét képen 2 hetet tölteni, úgy az atyamester által, a czéhnél töltött időt magának mindenki tartozik bejegyeztetni, ha a munka idő meghaladja a 4 hetet, de kevesebb időt beiratni senki sem tartozik, a beírás díjfeiben 10 kr. fizetendő.

Jelenlétünkben
Vándor József tanácsnok és czéhbiztos
Iványi Ferencz czéhmester
Mészáros Ignátz atyamester

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Céhkataszterben szereplő, jelenleg nem ismertetett egyéb iratok

AI. 65. Molnár céh igazolása egy évi ingyen őrlésről. 1804, Kunszentmárton (Nagykunság) 1 db, 1 lap 21 x 24 cm.[211]

AI. 66. Molnárok kérvénye Illésházy István grófhoz. 1804, Érd (Pest-Pilis-Solt-Kiskun m.) Másolat. (Latin nyelvű). 1 db, 2 lap, 25 x 38 cm.[212]

AI. 68. Az érdi molnárok céhének elismervénye a jégzajlási károkért kapott összegekről. 1809, Érd (Pest-Pilis-Solt-Kiskun m.) (Német nyelvű).

AI. 69. Nyugta 252 rhénes frt-ról, melyet az érdi molnárok a felkelő nemes sereg segélyezésére felajánlottak. 1809, Érd (Pest-Pilis-Solt-Kiskun m.)

AI. 70. Az érdi molnár céh 1800. évi hadi adó fejében 57 rhénes frt-ot fizet. 1800, Érd (Pest-Pilis-Solt-Kiskun m.) (Latin nyelvű).

[211] Céhkataszter II. 375.

[212] Céhkataszter II. 93. – Ez és a következő érdi molnár céhes iratok itt szerepelnek „Egyéb irat" elnevezés alatt.

AI. 71. Szerződés a pesti katonai élelmezési raktár és az érdi molnárok között. 1841, Érd (Pest-Pilis-Solt-Kiskun m.), (Német nyelvű) 1 db, 4 lap, 22 x 35 cm.

AI. 72. Kimutatás a pesti katonai élelmezési raktár és a hamzsabégi molnár céh közötti elszámolásról. 1856, Hamzsabég (Pest-Pilis-Solt-Kiskun m.) (Német nyelven). 1 db, 1 lap, 34 x 42 cm.

AI. 182. Érdi molnárok kérvénye, melyben a bérrel elszámolnak és kérik, hogy több vizimalom ne engedélyeztessék, 1828, Érd (Fejér m.) (Német nyelvű.) 2 db, 2 lap, 24 x 40 cm.

AI. 956. Soproni molnár céh beadványa a városi tanácshoz a malmok javításához szükséges faanyag ügyében. 1711, Sopron (Sopron m.), 1 db, 1 lap, 21 x 33 cm.[213]

Szereplő céhek helyek szerint

Arad vm. (Ó-Arad)	kádár	1815	7189.	bizonyságlevél
Baranya és Somogy vármegye	pék	1741–1852	4121.	céhkönyv
Bars vm. (Körmöcbánya)	mészáros	1742	288.	bizonyságlevél
Bihar vm. (Debrecen)	tímár	1832–1841	4135.	vándorkönyv
Esztergom vm. (Esztergom)	általános	1800-as évek	942.	bizonyságlevél
Esztergom vm. (Esztergom)	szabó (magyar)	1869	3900.	legényrendtartás
Esztergom vm. (Nyergesújfalu)	molnár	1860	7958.	bizonyságlevél
Fejér vm. (Bicske)	kovács, lakatos, bognár	1856	8616.	bizonyságlevél
Fejér vm. (Székesfehérvár)	molnár	kb. 1780	64.	esküminta
Győr vm. (Győr)	mészáros	1611	559.	bizonyságlevél
Komárom vm. (Komárom)	mészáros	1692	284.	privilégium kapcs.
Moson vm. (Mosonmagyaróvár)	kovács, bognár	1813	861.	bizonyságlevél
Moson vm. (Lajtafalu)	molnár	1847	9543.	bizonyságlevél
Moson vm. (Rajka)	mészáros	1614	552.	bizonyságlevél
Moson vm. (Rajka)	mészáros	1709	544.	bizonyságlevél
Moson vm. és Mosonmagyaróvár	kovács, bognár	1638, 1640 és év nélkül	7627.	privilégium
Nagykunság (Kunszentmárton)	molnár	1804	65.	egyéb irat (nincs ismertetés)
Pest-Pilis-Solt vm. (Érd)	molnár	1800	70.	egyéb irat (nincs ismertetés)
Pest-Pilis-Solt vm. (Érd)	molnár	1804	66.	egyéb irat (nincs ismertetés)
Pest-Pilis-Solt vm. (Érd)	molnár	1809	68.	egyéb irat (nincs ismertetés)
Pest-Pilis-Solt vm. (Érd)	molnár	1809	69.	egyéb irat (nincs ismertetés)
Pest-Pilis-Solt vm. (Érd)	molnár	1828	182.	egyéb irat (nincs ismertetés)
Pest-Pilis-Solt vm. (Érd)	molnár	1841	71.	egyéb irat (nincs ismertetés)
Pest-Pilis-Solt vm. (Érd)	molnár	1856	72.	egyéb irat (nincs ismertetés)
Pest-Pilis-Solt vm. (Kecskemét)	szíjgyártó	1837	8063.	bizonyságlevél
Pest-Pilis-Solt vm. (Ráckeve)	csizmadia	1820	8064.	privilégium
Pest-Pilis-Solt vm. (Vác)	szíjgyártó	1794	8065.	bizonyságlevél
Pozsony vm. (Somorja, Gútor, Csölle, Csölösztő, Püspöki, Tejfalu)	molnár	1858	5137.	bizonyságlevél
Pozsony vm. (Szered, Sempte, Újváros)	molnár	1815	7870.	bizonyságlevél
Pozsony vm. (Vajka)	molnár	1872–74	7600.	bizonyságlevél
Somogy vm. (Lásd Baranya vm. alatt is)				
Sopron vm. (Sopron)	molnár	1711	956.	egyéb irat (nincs ismertetés)
Sopron vm. (Beled)	molnár	1829	75.	bizonyságlevél
Sopron vm. (Lásd Vas vm. Kőszeg alatt is!)				
Tolna vm. (Ozora)	ács (vegyes)	1869	4124.	bizonyságlevél
Vas vm. (Kőszeg)	mészáros	1613	590.	bizonyságlevél
Vas vm. (Kőszeg) és Sopron vm.	molnár	1840-1856	4123.	vándorkönyv
Veszprém vm. (Pápa)	bodnár	1845	952.	privilégium
Veszprém vm. (Pápa)	bognár, ács	1660	950.	privilégium
Veszprém vm. (Pápa)	gombkötő	1676-1795	951.	privilégium

[213] Céhkataszter II. 156.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Sources of guild-organised handicraft industries in the Museum of Hungarian Agriculture. Part II. Documents

RÓZSA TAKÁTS

The Historical Papers collection of our museum, which keeps nearly 10,000 items of different historical source value, includes about 130 documents related to the handicraft industries of guilds. These represent different branches concerning agriculture, raw materials and products. This paper presents those documents that are directly related to the foundation, internal functioning and regulations of these organisations. In the order of importance, the most valuable are letters patent (five charters, an apprentice regulation), a guild book from Baranya and Somogy Counties, and also remarkable are the eighteen certificates and two journeyman's permits. The remaining documents related to the history of handicrafts are of less importance. These include pleas, licences, limitations as well as bills concerning the work of masters; a further twenty documents connected to guild management (applications, contracts), but the collection also contains three documents detailing national or local regulations of general guild rules. Due to constraints of space, the latter types are not presented in this paper.

The documents reviewed in this study date from between 1611 and 1872, therefore they give an insight into various periods of the trade history of guilds. Among the original documents some are embedded into the main text, while others (such as the charter of the button-makers guild of Pápa from 1676) are in the appendix and can be read in their entirety.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum Könyvtár

1. kép. A győri mészáros céh vándorlevele Gwalth Balthausar andresall-i születésű mészáros legény részére. 1611. március 30. (AI. 559.)

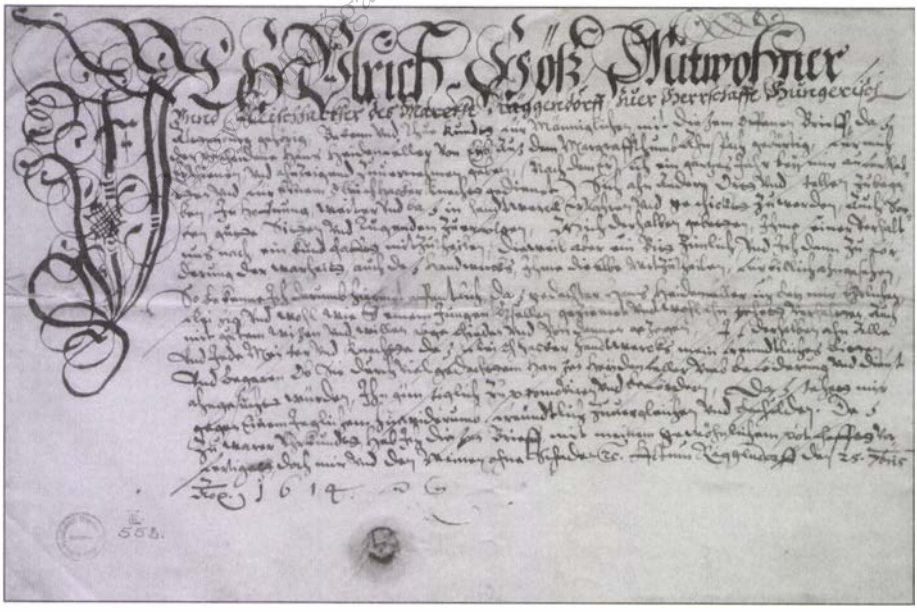

2. kép. A ragendorfi (rajkai) mészáros céh vándorlevele Hans Haidenfaller mészároslegény részére. 1614. (AI. 552.)

Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

3. kép. A magyaróvári kovács-bognár céh által kiállított tanulólevél Schmied György felszabadult inas részére. 1813. január 13. (AI. 861.)

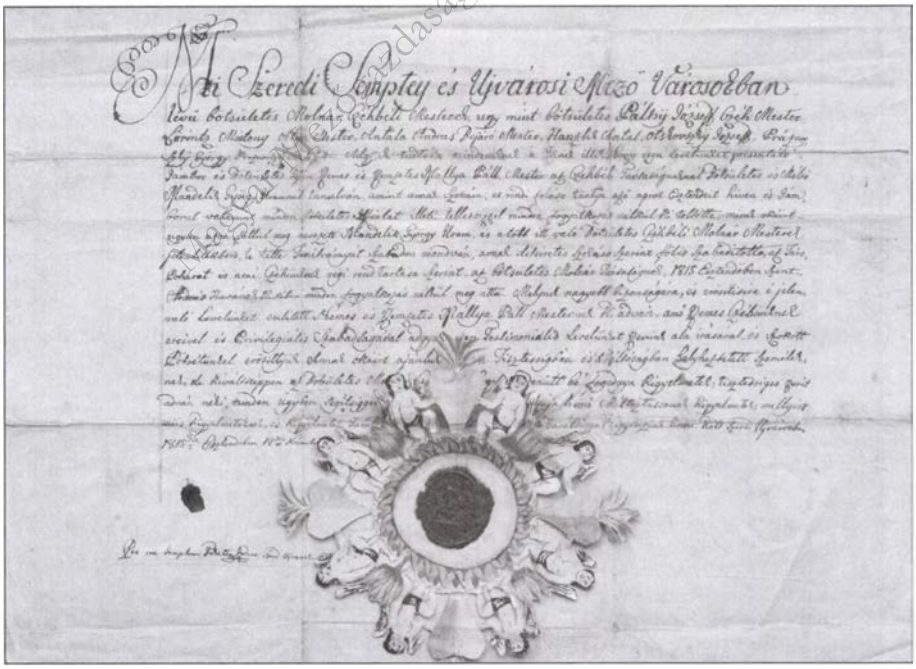

4. kép. Szered, Sempte és Újváros molnár céhe által kiadott bizonyságlevél Mállya Pál molnárlegény részére. Szered-Újváros, 1815. (AI. 7870.)

5 kép. Az ó-aradi egyesült és generális kádárcéh mesterlevele Johan Kinder kádár számára. 1815. (AI. 7189.)

6. kép. A bicskei kovács, lakatos és bognár egyesült céh mesterlevele Kék István bognármester számára. 1856. jún. 15. (AI. 8616.)

Az első magyar nyelvű, erdélyi református lelkész által írt kertészeti szakkönyv (1669)[1]

CSOMA ZSIGMOND

A 16–17. században Erdély ugyan még a késő reneszánsz, az ún. „virágos reneszánsz" éveit élte, de mindezt a hagyomány tiszteletében és fogságában. A modern fejlődés ugyanis a kertészeti szakirodalom tekintetében is még pár évtizedig váratott magára. Nadányi kertészeti szakkönyvfordítása is ezt mutatja. (Kőrös-nadányi) Nadányi János (1643–1707) református lelkész és tanár volt, 1643 körül Kőrös-Nadányban (Békés vm.) született és nagybátyja, Nadányi Miklós nógrádi főkapitány segítségével és támogatásával a leideni egyetemen tanult és 1658-ban Utrechtben jogot hallgatott. Erdélybe visszaérkezve tanár lett 1666-ban a nagyenyedi kollégiumban, a zsidó nyelvet és a logikát tanította. Tanítványai azonban nem voltak elégedettek vele durva bánásmódja és állítólagos hanyagsága miatt. Ideges természete tovább űzte. 1671-ben Nagyváradon lett tanár, majd 1703-ban Nagybajomba ment lelkésznek. Nagy szegénységben halt meg 1707-ben.[2]

Nadányi János magyar nyelvű kertészeti, kerti virágokkal foglalkozó könyvfordítása 1669-ben jelent meg. A reneszánsz időszakban született kertészeti és orvosi kert témájú könyveket és szerzőket fordította magyarra. Ezt feladatul Bornemisza Anna fejedelemnétől, I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem feleségétől kapta, akinek rokona is volt. Nyugat-európai diák korában nem érdeklődött a kertészet, illetve a természettudományok iránt, elsősorban a történeti és a teológiai munkák érdekelték. Mindezt be is vallotta a kertészeti könyve előszavában, hogy a németországi tartózkodása idején nem az volt a célja, hogy a kertészet tudományában elmerül-

Magyar Nyelvtudományi Múzeum és Könyvtár

[1] Nadányi János erdélyi református lelkész kevésbé ismert kertészeti szakkönyve: Nadányi János: Kerti dolgoknak le-irá*f*a. Négy könyvekben rende*ff*en bé-foglaltatott: Mellyek ko^{e}zzu^{e}l az elso^{e} A KERTEKNEK Gondvi*f*elését, éke*f*itését, és *f*ok rend-béli titkait mutattya elo^{e}nkben: az harmadik kerti holmiknek orvos hasznait rendre irja ki: a negyedik a kerti holmiknek parajoknak, gyo^{e}kereknek, gyu^{e}mo^{e}lcso^{e}knek, *f*zo^{e}lo^{e}knek, bornak és hu*f*nak gyo^{e}nyo^{e}ru^{e}séges állapotban meg-tartá*f*oknak módgyát fejtegeti. Magyarrá penig fordittattak és *f*ok helyeken továbra-is értelme*ff*ebben magyarázttatak. Kolozsvár 1669. Technikai okokból az „ő" és „ü" értelmű „o" és felette „e", illetve „u" és felette „e" betű helyett „o^{e}" és „u^{e}" karaktert, ugyanúgy, mint a hosszú „s" helyett „*f*" betűt használok, jelezve az eredeti szöveg betűhasználatát.

[2] Főbb munkái:

1. Disputatio Juridica De Jure Belli. Quam annexis Favente Deo Ter Opt. Max. Sub Praesidio... Pauli Voet... in ill. Academia Rheno-Trajectensi... Publice eruditorum disquisitioni subjicit... Ad diem 30. Junii... Traj. ad Rhenum. MDCLVIII.

2. Disputatio Juridica De Justitia et Jure Nona. Quae est de Principum Constitutionibus. Quas... Sub Praesidio... Pauli Voet... Publice ventilandam proponit... Ad diem 8 Decembris... Ultrajecti. MDCLVIII.

3. Disputatio Juridica De Jure Pacis, Quam... Sub Praesidio... Alberti Russi... Publicae eruditorum disquisitioni subiicit... Die 17. Januarij... Lvgdvni Batavorum, 1660.

4. Florus Hungaricus. Sive Rerum Hungaricarum Ab ipso exordio ad Ignatium Leopoldum deductarum Compendium... Amstelodami, MDCLXIII. Ez a történeti munkája tette ismertté a nevét, ami angol fordításban is megjelent. A 17. századi magyar historiográfia külhoni vonulatát Inchofer Menyhért, Nadányi János és Otrokocsi Fóris Ferenc alkotta. Nyugat-Európában olyan törekvések fogalmazódtak meg ekkor, amelyek az eddig elszigetelt történetírást szervessé és egyetemessé tették, a mai értelemben vett tudományos módszerek kidolgozásával. A kutatás tárgyában, miként jében gyökeres fordulat állt be: a humanisták politikatörténeti iránya helyébe ugyanis a szigorú forráskritikán alapuló egyháztörténet lépett. A reformáció nagy fegyvertényе az eredeti kútfők programszerű felkutatása és alapos bírálata volt, mert így a skolasztikus tekintélytiszteletet száműzték a tudomány eszköztárából.

5. Kerti dolgoknak le-irása. Négy könyvekben rendessen bé-foglaltatott... Colosvarot 1669.

jön. De a hivatkozott ókori szerzők és orvosdoktorok munkáiban megbízott, Ők egyféle garanciát, mondhatnánk túlzott garanciát is jelentettek számára.[3] Meg is fogalmazta és papírra is vetette, „...én-is merem mondani kuelsoe ... kert ékeffégére s holmi betegeskedéfek ellen való job koenyvet ennél Magyar Orfzágunkban Orvos Doctorok s patikák nem igen vadnak", ezért is tartotta szükségesnek a könyv lefordítását és megjelentetését magyar nyelven: „...fzuekseges-is volt erre nézve ily koenyvet valaha Magyari nyelven irni..." – mint ki is hangsúlyozta. [4]

A könyv fordítása során jött rá, hogy mennyi terminológiai hiány, nehézkesség adódott, illetve a tájékozatlansága milyen nagymértékben nehezíti a könyv magyarra fordítását. Meg is jegyezte tapasztalatai alapján: „...Mennyi munkával eshetet penig ez koenyvnek forditáfa, ebben az Orfzagban igen kevés ember itilheti-meg egyéb, hanem a ki meg-gondollya, az igen koez-befzédben ritkán forgot itlévő, s dictionáriomban-is fel nem találtatot fzoknak fokaságát, és az ki vagy egy, vagy két közepe táján valo levelét, s néhol néhol rythmufokkal-is amint itt vagy máfut forditani kezd."[5] Valóban sokat küszködhetett, hiszen 526 oldalas monumentális könyve tartalomjegyzéke is imponáló téma- és részletgazdagságról árulkodik. Az első könyv a (virágos)kert készítésével, hasznával, a veteméný előkészítésével, a (virágmag)vetés és az ápolás munkáival, eszközeivel, és igen részletesen a növényvédelem kérdéseivel foglalkozik mintegy 39 oldalon. A könyv második része, fordítása a kerti veteményekkel (a salátával, káposztával, petrezselyemmel, céklával, vad salátával, endíviával, a spárgával, a sóskával, a macskatövissel, a hagymákkal (pór-, fok- és vereshagymával), a kabakosokkal (tök, úborka, dinnye), a kerti articsókával foglalkozott.[6] Természetesen a kerti virágokat is említette (rózsát, liliomot, violát), de a fűszernövényeket sem hagyta ki, így a köményt, a bazsalikomot, a zsályát, a levendulát, a majorannát, az ürmöt a nem fűszerekként használt eper, szeder és ribizli mellett.[7]

A könyv harmadik részében a gyümölcsfákkal foglalkozott. Az oltási módokat, az alma, a körte, a birsalma, a cseresznye, a barack, a naspolya, a berkenye, a dió, a mandula, a pomogránát (gránátalma), sőt a citrom, a narancs, a fügefa, az olajfa, valamint a bodza termesztését ismertette részletekbe menően.[8] Érdekes, hogy a napraforgót, mint újvilági növényt is említette és leírta hasznát.[9] Az oltásról szóló részben a könyv fordítója az eredeti reneszánsz szerzőt követve sok ókori mezőgazdasági szerző véleményét tolmácsolta (Vergilius, Columella, Plinius, Palladius, Peter Crescentius, Pontanus).[10] Egy érdekességre is felfigyelhetnek a mai olvasói. Már a reneszánsz szerzőnek, Mizaldnak (Mizaldus) is feltűnt a 16. század második felében, majd pedig a fordító erdélyi lelkésznek is, hogy a gyümölcsfa oltások tekintetében az ókori szerzők sokszor egymásnak is ellentmondóan nyilatkoztak.

Nadányi könyvfordításában a 262. oldaltól Aisklepios „Alexikepus" Mizald (Mizaldus) által feldolgozott Orvoskert című munkáját dolgozta be a Kerti dolgok leírásába. Ebben a fejezetrészben ismét és erőteljesen a növények orvosi hasznait említette, ugyanúgy, mint Mizald másik könyvéből, amely az utolsó fordítást jelzi

[3] Nadányi János 1669. 4.
[4] Im. 5.
[5] Im. 5.
[6] Im. 42–90.
[7] Im. 90–119.
[8] Im. 119–196.
[9] Im. 12. és 373.
[10] Im. 196–223.

az erdélyi lelkész könyvében „A Kerti gyuᵉmoᵉlcsoᵉknek, parajoknak, gyoᵉkereknek, fzoᵉloᵉknek..." címmel. Ez a rész a szőlő-borleírást tartalmazza részletesen a nagy könyvfordításában.[11]

Nadányi János, aki körül számos botrányos jelenetnek lehettek szemtanúi erdélyi kortársai (a tanítási-oktatási módszerei és a tanárkollégáihoz való rossz emberi viszonya miatt, érdes modora révén), mentegetőzve kéri a fejedelemnét, hogy ne őt gyalázzák a könyvért, hanem fogadják ezt így el, amíg valaki jobbat nem ír. Valószínűleg a fordítás közben jött rá, hogy az a könyv, amin fordítóként dolgozott, nem a legújabb, legértékesebb, a legmodernebb, legtanulságosabb. Bornemisza Annának ugyanis, a későbbi szakácskönyv fordíttatónak,[12] a 16. századi Mizald kertészeti könyvek lefordíttatására meghatalmazást adó fejedelemnének, a könyvekre Gilanyi Gergely hívta fel a figyelmét. Gilanyi (Ghillányi, Gillanj) Erdélyben Teleki Mihály előtt a fejedelmi tized főárendátora volt, Apafi fejedelem sógora.[13] A főárendátor feladata a fejedelemkori tizedszedés megszervezése és végrehajtása volt. A vagyonos főárendátor becses könyvtárral is rendelkezett, ismerhette Mizald könyvét, nem véletlen, hogy ezt alapműként javasolta a fejedelmi udvarban. Mindezek alapján vállalta az erdélyi fejedelem felesége a fordíttatás és a kiadás költségeit, megbízva Európát járt rokonát, Nadányi Jánost a könyv magyarra történő fordításával. A fordító, a kertészkedéshez nem értő lelkész, mentegetőzött ugyan, hogy hivatkozásokat nem használt, de „...az Deák fzót-is belé írtam,...", mint említette, mert a fordítás nehézsége és a virágok nevei, a szaknyelvi „...micsoda fuᵉnek.." említése, a neveiknek visszaadása, azonosítása így is sok feladatot rótt rá, és a jegyzeteléssel még terjengősebbé vált volna a fordítása. Kérte is a fejedelemnét, hogy oltalmazza könyvét az igaztalan támadásoktól, így a szerzőt-fordítót is védje meg.

A könyve előszavát 1669. január 29-én Nagyenyeden fejezte be, de Kolozsvárt jelent meg Nadányi könyvnyi vastagságú fordítása. Epés epilógusként külön oldalra szedetve írta a könyv elején: *„Nem minden olvasó, s' halgatonak teczem, Nem minden olvasó, s' halló teczik nékem."* A kész fordítást az év május 5-én adhatta át a nyomdának négy hónapi fordítás után,[14] azzal az óhajjal, hogy a könyve mielőbb megjelenhessen, illetve a diplomáciai kötéltáncot járó Erdélyben a fejedelemné és az ország, mint írta: „...ez haza továbra-is meg-tarthafsék: s' gyarapodhafsék, és orfzágoftul csendefségben valo megmaradáft reménlhefsuᵉnk."[15]

A fordítással ugyan négy hónap alatt készen volt Fogarasban, de a fordítás megkezdése elhúzódott, Bornemisza Anna ugyanis 1666-ban adta a megbízatást a fordításra. Lehetséges, hogy Lippay János 1664-ben, majd 1667-ben megjelent Posoni kertje, amit valószínleg nem rögtön, hanem kis lemaradással vettek tudomásul Erdélyben, lassíthatta a Nadányi-féle kertészeti könyv megjelenését. A korábbi nyomdában ugyanis majd két évig állt a könyv kinyomtatása. A fordító erdélyi lelkész meg is fogalmazta, mintegy nyomatékot adva fordításának, hogy – ha esetleg Lippay kertészeti könyvét ismernék is – Erdélyben is legyen egy kiadvány, ami a szép és illatos virágokat termesztő gazdálkodási területtel, ággal foglalkozik: „...adgya Iften hogy ily koᵉzoᵉnséges jora valo koᵉnyvnek valoságos hafznat-is a mi Orfzágunkban

[11] Im. 489-492, 495-526.
[12] Max Rumpolt 16. századi szakácskönyvét fordíttatta le Keszei Jánossal, amely szakácskönyv 1680-ban meg is jelent.
[13] Ezt az azonosítást Tüdősné Simon Kingának köszönöm. Vö. még: Kázmér Miklós: Régi magyar családnevek szótára XIV-XVII. század. Bp. 1993. 402., „...föllyeb meg jrtam Gillanj Gergely Fö Arendator.." Főárendátor. In: Szabó T. Attila: Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. IV. Bukarest 1984.
[14] Nadányi János im. 526.
[15] Im. 7.

tapafztalhaffuk. Noha ugyan vadnak itt nem kevés dolgok, a'mellyek magamnak-is nem igen teczenek, mint afféle Pápiftai babonához fzokot ember irt, fok helyeken afféle dolgokat, mellek nem terméfzeti dolgok lévén minden okofság kivu^{e}l lenni láczanak...", mert a babonaságot a református lelkész fordító igyekezett kihagyni és a protestáns célszerűséget, ésszerűséget helyezte előtérbe.[16] Természetesen neveket nem ír, de Mizald majd egy évszázaddal korábban írt könyvére és benne a sok ókori szerzőre gondolhatott, ugyanúgy, mint Lippay Jánosra, a jezsuita nagy konkurensre, aki kerti szakkönyvet jelentetett meg. Bár Lippay könyvei (1664, 1667) – nyugodtan mondhatjuk – viszonylag kevés babonás, megmagyarázhatatlan természeti jelenséget említettek.

De ki volt a könyvek eredeti szerzője, akinek műveit az erdélyi fejedelmi udvarban ajánlották, aki nagyhatású kertészeti szakkönyveket írt, amit megjelenésük után száz évvel is érdemesnek láttak magyar fordításban kiadni? Antonius Mizaldus (vagy Anton Mizald, Anton Mizauld) a 16. század második felének sikeres és elismert francia szerzője volt, akinek több könyve jelent meg, a kor divatos témájának számító orvosi kertek, a virágok, a gyógyfüvek, a kertészkedés és a szőlő-bor gyógyhatásairól.

Mizald (Mizauld) (1520–1578) francia orvos, botanikus és csillagjós „természetvizsgáló" kertészeti-(gyógy)növény könyve Nadányi János fordításában 1669-ben Kolozsvárott jelent meg Veresegyházi Szentyel Mihály műhelyében, aki 1668 körül állt az akkor már évek óta szünetelő Heltai-féle kolozsvári tipográfia élére.

A reneszánsz bőrkötéses kis könyvek önállóan, majd pedig egybefűzve és egybekötve jelentek meg, a sikert jelentő ismételt kiadásokban. 1560-ban jelent meg Lutetiae-ben a Secretorum Agri Enchiridion Primum, Hortorum... című könyve, majd ugyanebben az évben a De Hortensium Arborum Insitione Opusculum... című.[17] 1574-ben jelent meg az orvosi könyvecskéje a termések, gyümölcsök, gyökerek, bogyók, szőlők, borok gyógyhatásáról, amit latinról németre fordított és Bázelben megjelentetett a bártfai Georg Henisch.[18] Ez kisebb volt ugyan, mint az 1575-ben kiadott 125 oldalas könyvecske, amely a 43. oldalon kezdett a borok gyógyhatásával foglalkozni. Egy másik példányt összekötöttek az Artztgarten. Von Kreutern... című évszám nélkülivel, míg az Artztbüchlin...1577-es kiadású, kapcsos bőrkötésű és gerincű, reneszánsz nyomott mintájú, díszes kötetként látott napvilágot.[19] 1574-ben Bázelben jelent meg a Neu^{e}nhundert Geda^{e}chtnuß wu^{e}rdige Geheimnuß und Wunderwerck. Von mancherley Kreutern /Metallen/ Thieren, Vo^{e}geln und anderern natu^{e}rliehen Ku^{e}nften und Historien... című, mindenféle természettudománnyal foglalkozó könyvecskéje, amely 1582-ben újra kiadásra került.[20] 1575-ben, majd hamarosan 1577-ben is megjelent az Artztgarten. Von Kreutern so in den Ga^{e}rten gemeinlich wachfen und wie man durch diefelbigen allerhand Kranckheiten und gebra^{e}chen leichtlich, heilen sol című újabb könyve fordítása.[21] Nem véletlen, hogy Erdélyben is, mint a kertészeti témájú könyvek szer-

[16] Im. 4.
[17] OSZK. Ant. 5589 és Ant. 5589/2 raktári számon.
[18] Artzbu^{e}chlin. Neume unnd wunderbare weiß begreiffed wie man allerhand fru^{e}cht, /ga^{e}rten kreuter/wurzel/ beer und trauben artznen /oll daß man diefelb zum purgieren mo^{e}ge brauchen. Auch ein /cho^{e}ne weißt und Kun/t mancherley wein zumachen /ampt einer erzehlung ettlicher geartzneten wein/ /o fu^{e}r allerhand Kranckheiten nu^{e}tzlich /ein. OSZK. RMK. III. 635.
[19] OSZK RMK. III. 660.
[20] OSZK RMK. III. 637., 1582-es kiadása: OSZK RMK. III. 711 a.
[21] OSZK RMK. III. 645., 1577-es kiadása: OSZK RMK. III. 660.

zője rögtön előtérbe került, amikor Bornemisza Anna, talán a kertészet fontosságát és jövedelemtermelő képességét felismerve, az erdélyi kertészeti szaktudás emelése érdekében éppen Mizald munkáinak lefordíttatására gondolt, bár valószínűleg Ő nem, vagy alig ismerhette a könyveket.[22] Ugyanis akkor láthatta volna, hogy a középkori ismeretanyagot konzerváló művekről van szó, amikkel egyféle modernebb és korszerűbb gazdálkodási célt nem lehet elérni.

A könyv fordítása érdekes részletekkel gyarapíthatta a mű olvasóját. Mizald ugyanis, néha-néha, alkalmilag kiszól, kikacsint az olvasóhoz, amit a könyv fordítója természetesen hűségesen le is fordított. Így például a gyümölcsök leírásánál, az egészségre gyakorolt hasznosságuknál, az ókori szerzők idézésénél is.[23] A könyv nyomdásza ugyanis a nyomtató ívek teljes kihasználása miatt kérte Mizaldot, hogy hirtelenjében írjon még pár oldalt. Kapóra jött Mizaldnak Johann Langius Rajnamenti orvos, a sajtok egészségre gyakorolt hatásáról szóló elmélkedése, amit kommentárral elküldött a kiadónak. Az olvasónak pedig tegező barátságos viszonyban megmagyarázta, hogyan került most váratlanul a kerti-virágos könyv lapjaira a sajt, mint nem odaillő téma a könyv lapjai közé.[24]

Nadányi a könyvfordítás végén Mizald alapján a gyógyborokat is ismertette. Először a testet gyengén tisztító, alvás, méreg ellen ható borokat, majd a betegségek ellen ajánlottakat. Javasolta a szüretben ún. orvosbort készíttetni, majd a görög Florentinus borreceptjeit ismertette, (rózsa és kaporbort, kapotnyak-, csombor-, kömény-, borostyán-, dió-, petrezselyem-, balhafűbort, ugyanúgy, mint ruta-, izsóp-, üröm-, kakukkfű-, méhfűbort), majd Catótól a borkészítést, illetve a hasindításra, vizeletindításra, csípőcsont fájdalma ellen, vérhas és májfájdalom, giliszta ellen, nehéz gyomorműködésre, emésztési nehézség ellen ajánlotta a gyógyító hatású borokat. Dioscoridestől a rózsás, az izsópos, méhfüves, ürmös, sebfüves, kapotnyakos, zsályás, gránátalmás gyógyborokat említette. Villanovai Arnoldtól[25] pedig a fenti füves borokat, és magzatelhajtó, szülésre előkészítő, kőnemzés elleni borokat írta le a szél, a hurut, a nehéz lehelet elleni borként. De orcapirosító, arcráncatlanító, látásjavító borokat is ajánlott az orvosságok mustba való áztatása mellett.

Mizald bár bedolgozta és erőteljesen épített az ókori, nagynevű szerzők munkáira, ám mint igazi késő reneszánsz természetvizsgáló és szakkönyvíró, olykor kételyeket is megfogalmazott, és kiszólva az olvasónak a korábbi szerzőket enyhe kritikával illette. Forráskritikai érzékét csillantja fel egy pillanatra, amikor például Crescentius 12–13. századi megfigyeléseinél a gyümölcsoltásról hitetlenkedve azt írta: „...Ezeket irja Crefcentius Péter a' ki az Oltáfrul igen kerefztúl koful, és zurzavar modon írt, a' mint az olvafo efzébe veheti. Melyben femmit el nem akartam változtatni, vagy befzédére vagy egéfzlen ki-mondott fzavára nézve, noha fok helyeken illetlen és nevetségre méltó: mivel ez a dolog czifrázáfnak, hanem tanitáfnak okáért irattatik. Sok dolgok léfznek itt nyilván a' mellyek nem Davuft vagy Dáciai embert kivánnak, hanem Oedipuft vagy Go^e^ro^e^gorfzágit, mellyet tulajdonits a' megvefztegetett példámnak, melybu^e^l ezer fzorul fzora le-írtam." [26]

---

[22] Vö: Csoma Zsigmond: Késő reneszánsz, kora újkori kertek és borok Erdélyben. Szerk: Estók János. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum és az Agroinform Kiadó és Nyomda kiadása, Bp. 2009.
[23] Nadányi János 1669. 227-228, vagy 249.
[24] Im: 249. „...a' köny-nyomtatonak el-küldöttem hogy hafznodra ki-adgya."
[25] Villanovanus, Arnoldus alkímista, 1235-ben Villanovában (Katalónia) született. Filozófiai és gyógyszerészeti tanulmányai után Párizsba menekült és aranycsinálóként működött. 1312-ben hajótörés következtében halt meg.
[26] Im. 220-221.

Majd ezután a Mizaldot fordító és vele egyetértő Nadányi kisebb betűnagyságban, más betűtípussal szedetve, odaírta a saját epés megjegyzését, véleményét is Mizald elmarasztaló sorai alá: „A mi Magyar fordítását illeti igyekeztem bolond fzavait helyeffen le-irni, de terminufit néhul még Antiprifcianus is alig érthette valna-meg, mely mia ennekem hat annyi munkám volt vélle mint akar mely réfzével e' Ko[e]nyvnek a' hol igaz Deák fzoval élnek az Auctorok."[27] Valószínűleg Nadányi is érezte – és így összefűzve méginkább érezhette –, hogy Mizald kertészeti könyvei vontatottak, nehezen olvashatók, netalán a kor igényének már nem is megfelelőek. Nem véletlen, hogy csak 75 darabot nyomtak ki a könyvből, ami nem csak a kiadás költségeivel magyarázható.

Nadányi a könyvfordításával ugyan hűen teljesítette Bornemisza Anna megbízatását, de ekkorra már a korszerűtlen, a történelem kereke által továbbgördült Mizald könyvek magyar nyelven történő megjelentetésével konzerválódott az ókori szerzők nem egy idejétmúlt véleménye, amelyeket így ismét és továbbra is beemelt a mindennapok világába. Persze a fordítás szöveghűsége a gazdálkodáshoz, a (virág)kertészkedéshez nem értő, az után nem érdeklődő erdélyi református lelkészt kötötte a szöveghez, de akik kiválasztották a könyvet fordításra, kétségtelen jóindulattal és jóhiszeműséggel (sőt megrendelést is adtak), azok nem érzékelték, hogy a gazdálkodás megváltozott, és már a racionálisabb, életszerűbb könyvek, akár kalendáriumok, csíziók, vagy például Lippay János magyar nyelvű kertészeti szakkönyve iránt nyílt meg az érdeklődés. Lippay könyve és Nadányi könyvfordítása ég-és föld volt, össze sem egyeztethető, talán csak abban, hogy mindkettő a (virág)kertészet 17. századi magyar nyelvű szakirodalmát, választékát növelte. Lippay gyakorlatias, saját megfigyelésein alapuló, európai kitekintéssel rendelkező írást tett az asztalra, ami alapján virágot termeszteni, kertészkedni-termelni, gazdálkodni lehetett.

Erdélyben felismerték az ilyen jellegű szakkönyv hiányát, azonban egy idejétmúlt, az ókori gyökerekig visszanyúló, nem modern, nem racionális, nem gazdálkodásközpontú könyv fordításával próbálkoztak. Így ez a könyv inkább – úgy mondhatnánk – könyvkülönlegességgé vált, ugyanakkor Lippayét Erdélyben is használták a gyakorlati, kertészeti munkáknál a nemesi udvarházakban. Lippay kertészeti könyve kritikusabb, frissebb, összehasonlítóbb és korszerűbb volt Nadányi János erdélyi kertészeti szakkönyvfordításával szemben.

Lippay saját tapasztalatai, a hazai gyakorlati ismeretek friss halmazát jelentették, így győzhette le a már korszerűtlen gazdálkodási ismereteket jelentő, az ókortól azokat összegyűjtő és a késő reneszánszkori Erdélyben még mindig példának ajánló szakíró-fordító református lelkész munkásságát.

[27] Uo.

The first Hungarian-language horticultural book by János Nadányi of Transylvania, 1669

ZSIGMOND CSOMA

Even though in 16-17th-century Transylvania, in the years of the late Renaissance, the so-called 'high Renaissance' was dominant, it was highly bound by ancient tradition. It also took a couple of decades for modern horticultural expert literature to evolve. This is proven by Nadányi's horticultural specialist book translation. János Nadányi of Kőrös-Nadány (1643-1707) was a Presbyterian pastor and teacher who translated the 16th-century book written by Mizaldus (or Mizauld), in which the author published the collected horticultural works of ancient authors.

Although Nadányi fulfilled Anna Bornemissza's commission, who was the wife of Mihály Apafi, Prince of Transylvania, by that time the original French work had become outdated. Due to the publication of the book by Mizaldus, however, the influence of classical authors were perpetuated. Of course, the Transylvanian Presbyterian pastor being neither competent nor interested in floriculture was bound to textual fidelity in his translation. But those who selected the book in good faith and ordered its translation did not notice that in the meantime farming methods had changed and readers were more interested in rational, updated books and calendars such as the Hungarian horticultural specialist book by János Lippay. Lippay's book and Nadányi's translation were poles apart, they were not to be compared, and probably had one thing in common: they both enriched 17th-century Hungarian professional literature and the scope of horticulture. Lippay produced a practical volume based on his own experience with some references to Europe, which served as a guide for horticulture, gardening, agriculture and effective farm management..

In Transylvania the lack of specialised textbooks of this kind was realised, nevertheless the translation of obsolete books dating back to the ancients, with no focus on farming and gardening, continued. Thus, this volume had became something of a rarity (only 75 copies were issued in 1669), while Lippay's book was widely used in Transylvania as a guide for the improvement of gardening on noble estates. Lippay's horticultural book (1664-1667) was more critical, recent, more comparative and much more contemporary than János Nadányi's Transylvanian horticultural specialist book translation (1669).

MTA Könyvtár Digitális Tudományos Archívum

Mizaldus Centuriae XII. könyve a kertkultúráról, 1681

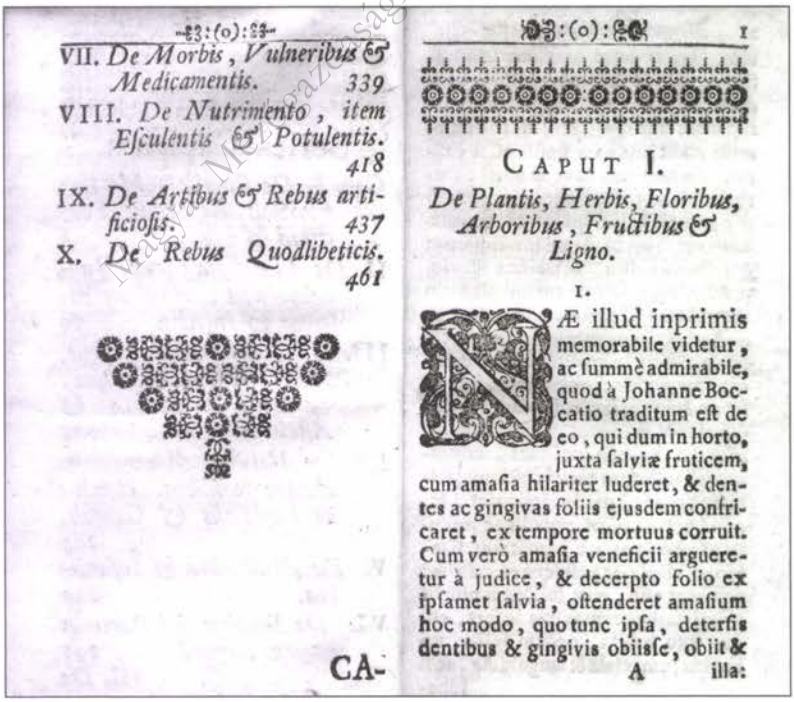

Reneszánsz kertkultúra könyvtartalomként és könyvdíszítés, tipográfia Mizaldus 1681-ben megjelent könyvében

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

A Pannonhalmi Maggyűjtemény

NAGY ÁGOTA

> „Ez a' plántának legnemesebb része; a' virágnak és termésnek utolsó czélja; ebben van a' következendő plántáknak *Alakja (Elementum)*; és a' Földbe vettetvén, ebből kél ki ahoz hasonló plánta, a' melly őtet termette. Formája számtalan sokféle."[1]

A GYŰJTEMÉNY ÚTJA A MAGYAR MEZŐGAZDASÁGI MÚZEUMIG

A fák és bokrok java része – amelyek a termésükben rejlő magvakat kínálták a címben jelölt gyűjteményhez – már élt, amikor Diószegiék az 1800-as évek elején meghatározták a fenti idézet szerint a mag fogalmát.

Ma csaknem 200 éves ez a jeles anyagot képviselő maggyűjtemény, mely 2005. május 31-én – ajándékozás révén – került a Magyar Mezőgazdasági Múzeum Agrobotanikai Gyűjteménytárába. A több mint 300 darabos együttes hazánkban a legelső oktatási célra használt természettudományos gyűjtemények körébe tartozó segédanyag.[2] A gyűjteményt a tápiószelei Agrobotanikai Intézet ajánlotta fel a múzeumnak. Az eredetileg Pannonhalmán őrzött kollekció a Pécsi Tanárképző Főiskoláról (jelenleg Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar, Biológiai Intézet Növényrendszertani, Geobotanikai Tanszéke) 2002-ben került Tápiószelére (jelenleg Növényi Diverzitás Központ, Tápiószele). Pannonhalmáról a pécsi főiskola előzőleg 1969-ben kapta meg azt, s több mint harminc évig oktatási célra használta. A költözésre az oktatási intézményben végbement átalakítások miatt került sor. A gyűjtemény Magyar Mezőgazdasági Múzeumba kerülését az Agrobotanikai Intézet igazgatója, Holly László, valamint tudományos főmunkatársa, Gyulai Ferenc kezdeményezték. Az előzmények között említésre méltó tény, hogy az intézet és a múzeum között 2002-ben már egy olyan együttműködési megállapodás-tervezet jött létre, mely e gyűjtemény későbbeni átadását is magába foglalta. Az Agrobotanikai Intézet mindössze néhány mintát vett a gazdag gyűjteményből, ezt követően már nem vették hasznát annak. E minták vizsgálatáról pillanatnyilag nem áll rendelkezésünkre adat, de ennek közlése nem is célja jelen tanulmánynak.

A MAGGYŰJTEMÉNYEK HELYE, SZEREPE A TERMÉSZETTUDOMÁNYI GYŰJTEMÉNYEKBEN

Múlt és jelen

A természettudományi gyűjtemények mindazokat a képződményeket tartalmazzák, melyek a bennünket körülölelő világban fellelhetők, vagy egykor fellelhetők voltak. Így az ásványtárak, kőzettárak, földtani, őslénytani, növénytani, állattani és

[1] Diószegi Sámuel–Fazekas Mihály: Magyar füvész könyv. Debrecen 1807.; facs.: Bp. 1988. 21.
[2] Vöröss László Zsigmond: Pannonhalmi maggyűjtemény az 1830-as évekből. In: Botanikai Közlemények 58. 3. 1971. 179–180.

embertani gyűjtemények egyaránt ide tartoznak. A maggyűjtemények a növénytani gyűjtemények részét képezik, általában herbáriumokkal és termésmintákkal együtt fordulnak elő. A magvak, feladatukból eredően felépítésüknél fogva a legellenállóbb, legidőtállóbb, ezáltal a legtovább fennmaradó növényi részek. A növények jellegzetes tulajdonságainak megőrzésére és továbbvitelére hivatottak.

A természettudomány kutatásával, oktatásával párhuzamosan azok segédanyagaképpen születtek meg a maggyűjtemények. Valószínűleg a pannonhalmi gyűjtemény keletkezésének ideje előtt is voltak már ilyenek, de a korai gyűjtemények közül valóságos, máig kézzelfogható nyoma ismereteink szerint csak ennek van.

A kortárs gyűjtemények között találhatnánk például Wilckens Henrik Dávidnak (1763–1832), a magyarországi erdészeti felsőoktatás megteremtőjének rügy-, lomb, virág- és maggyűjteményét is. Wilckens előadásainak csupán a hallgatók által lejegyzett anyaga maradt fenn, de ebben tökéletesen nyomon követhetők a professzor e témakörre vonatkozó gondolatai. Ennek egyik legérzékletesebb kifejezését a „Forstkunde" címet viselő írásban, azaz az egyik hallgató, Nedeczey Ferenc jegyzetének mottójában találjuk: „E nuce fit corylus, ex glande ardua quercus. Exiguum nihil esse putes, quod crescere possit." – Magból lesz a mogyoró, makkból a büszke égretörő tölgy. Jelentéktelen semminek hinnéd, mi fává terebélyesedik később.[3]

Mint a budapesti Vetőmagvizsgáló Állomás igazgatója, ugyancsak jelentős, háromezer fajt tartalmazó gyűjteményt hozott létre Czakó Kálmán (1843–1895) orvos és botanikus is. Elsősorban a főváros környéke növényzetének és a Tátra flórájának vizsgálata tartozott kutatási körébe, így eleinte a gyűjteményében fellelhető magvak is főleg e körből származhattak. Később kiegészültek a vetőmag vizsgálati anyagokkal is, például az 1894. évi jelentés szerint 14244 magmintát vizsgált az intézet.[4]

A speciális, szűkebb területre vonatkozó gyűjtemények körébe sorolható „A magyar búza gyommagvai" címmel 1936-ban, több példányban is elkészített szemléltető anyag, mely kis fiolákba rendezve 120 féle gyommagvat tartalmaz.[5] A Zsák Zoltán és Gerhardt Guidó által összeállított gyűjtemény egyik példánya a Magyar Mezőgazdasági Múzeum Archeobotanikai Gyűjteményét is gazdagítja. Az 1988-ban megnyílt, és több mint egy évtizeden át nyitva tartó gabona-termesztéstörténeti állandó kiállításban ez a gyűjtemény is szerepelt.

A növénytan, növényrendszertan oktatása, s a hallgatók általi elsajátítása napjainkban sem nélkülözheti a magvak szerepének, a maggyűjtemények fontosságának ismeretét. Egyetlen példát kiragadva a sok közül, a szombathelyi biológia szakos hallgatók a növényrendszertani gyakorlatok alkalmával napjainkban egy félév során két ízben is e témával foglalkoznak a következő órák keretében:

- Magvak és magértékű termések mint genetikai tartalékanyagok. Magvak tárolása, aktív és bázis-gyűjtemények
- Maggyűjtemények és magbankok. Magcsere kiadványok (Index Seminum)[6]

[3] Oroszi Sándor: Wilckens Henrik Dávid. In: Magyar Agrártörténeti Életrajzok R–Zs. Szerk. Für Lajos és Pintér János. Bp. 1989. 645–647.

[4] Fülöp Éva Mária: Czakó Kálmán. In: Magyar Agrártörténeti Életrajzok A-H. Szerk. Für Lajos és Pintér János. Bp. 1987. 293–295.

[5] W. Nagy Ágota: Zsák Zoltán. In: Magyar Agrártörténeti Életrajzok R–Zs. Szerk. Für Lajos és Pintér János. Bp. 1989. 677–680.

[6] http://www.bdf.hu/Build/Qualification/Targy.aspx?TargyKod=BANBI3324&ModulID=17 (megtekintve: 2011. augusztus 2.)

JÖVŐ

Az eddig tárgyaltakon túl napjainkban új, nagy jelentőségű szerepkörrel bővültek a maggyűjtemények; hivatásukká vált a jövő generációk számára a lehető legbiztonságosabban átmenteni a növényi örökítő anyagokat.

A maggyűjtemények fontossága tehát az elkövetkezőkben is kiemelkedő, ennek bizonyságául említhetjük hazai vonatkozásban a „Pannon Magbank" programot is, mely a következő nemzedékek számára hív életre növényi magbankot. A 2010 és 2014 között, az Európai Unió élővilág-megőrzési stratégiájának keretében megvalósuló program az MTA vácrátóti Ökológiai és Botanikai Kutatóintézete, az Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság, valamint a tápiószelei Növényi Diverzitás Központ közös munkájával jön létre, a Vidékfejlesztési Minisztériummal karöltve. E gyűjtemény elsősorban a fokozottan védett, illetve a ritka fajok (például magyar kikerics, bánáti bazsarózsa, pilisi len, királypáfrány) megőrzésére hivatott. A magok egy részét a nemzeti parkhoz tartozó Esztramos hegy gyomrában fogják tárolni, s a bennük lévő örökítőanyagok a különleges tárolási eljárásnak köszönhetően akár száz évig is termékenyek maradnak.[7] Itt tehát a maggyűjtemények új, értékmentő, túlélést biztosító funkciója is megjelenik az eddigiek mellett. Meg kell jegyeznünk, hogy ez sem újkeletű, hiszen a tápiószelei Agrobotanikai Intézetet éppen hasonló céllal hozták korábban létre. Itt kell megemlítenünk Jánossy Andor (1908–1975) akadémikus kimagasló szerepét, aki 1959-ben kapott megbízást az Országos Agrobotanikai Intézet megszervezésére. Az intézet az Országos Növényfajtakísérleti Intézet fajtagyűjteményes osztályából alakult. A nagyüzemi gazdálkodás terjedése miatt egyik fontos feladata volt a tájfajták begyűjtése, melyet sikerrel be is végzett. Az eltérő klímaigényű gyűjtemények fenntartására és vizsgálatára három telepet létesített. Egyet Szombathely mellett Táplánszentkereszten, egyet a Bakony hegyei között Lókúton és végül a harmadikat a Nyírségben, Nagykállón. Már az 1970-es években hirdette, hogy a génbankok rendszere az értékes és változatos növényi populációk megőrzésével messzemenően hozzájárul a természetvédelem, az élő környezet fenntartásához.[8]

A külföldi gyűjtemények közül említésre méltó az a norvégiai magbank, mely a világ legnagyobb ilyen típusú intézménye. A norvég kormány 2008 februárjában létesítette a magbankot a Svalbardon, egy Norvégia és az Északi-sarkpont között elhelyezkedő szigetcsoporton. A kezdeményezés célja, hogy összegyűjtsék a világ összes terményének magmintáját arra az esetre, ha ember által előidézett vagy természetes folyamatok révén fajok pusztulnának ki. Itt már félmillió magmintát őriznek, a helyi klímának köszönhetően ideális körülmények között.[9]

A MAGYAR MEZŐGAZDASÁGI MÚZEUM MAGGYŰJTEMÉNYEI

A Magyar Mezőgazdasági Múzeum gyűjteményei között két, magokat tartalmazó is fellelhető; az Archeobotanikai, illetve az Agrobotanikai Gyűjtemény. Mindkét gyűjtemény az 1960-as években került kialakításra. Az Archeobotanikai Gyűjtemény régészeti ásatások anyagát tartalmazza, s a régészeti és növénytermesz-

[7] http://mta.hu/tudomany_hirei/novenyi-magbank-a-kovetkezo-nemzedekek-szamara- (megtekintve: 2011. augusztus 2.)
[8] http://www.rcat.hu/magyar/magyar.htm (megtekintve: 2011. szeptember 7.)
[9] http://www.origo.hu/tudomany/20080226-megnyilt-a-globalis-vetomagtarolo.html (megtekintve: 2011. szeptember 7.)

tési, növénytermesztéstani kutatásokhoz kiinduló-, illetve segédanyagként szolgál. E gyűjtemény párja, az Agrobotanikai, mely recens anyagával egyrészt a régészeti magleletek azonosítását könnyíti, másrészt áttekintést ad a termesztett növényfajtákról, a nemesítési eredményekről, a tájfajtákról. Mint minden gyűjtemény, ez is elsődlegesen annak a kornak, korszaknak adja jellemző keresztmetszetét, amelyben életre hívták. Így a nagyüzemi szántóföldi növénytermesztés 1960-as, 1970-es évekbeli anyaga jól kutatható itt, de a szintén e korban, főként nemesítési alapanyag céljából begyűjtött tájfajták sorával is büszkélkedhet a gyűjtemény. Az újonnan bekerült Pannonhalmi Maggyűjtemény tíz, egyenként 40x60 cm-es, 14 cm magas műanyag rekeszben, a reneszánsz-barokk épületszárnyban található gyűjteménytár emeleti, polcos részében nyert elhelyezést. A tárolás ezen módja könnyű áttekinthetőséget, biztonságos mozgathatóságot tesz lehetővé.

Itt kell megemlítenünk a sokoldalú gyűjtőszenvedély eredményeként létrejött, majd végül múzeumba kerülő gyűjteményeket is. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum vonatkozásában Németh Jenő vasegerszegi nyugdíjas tanár évtizedeken át meghatározó adományozója volt több gyűjteménynek, így az 1960-as évektől kezdődően az 1990-es évekig adta ide különféle természettudományi magángyűjteményeit az utókor számára megőrzésre. Eképpen adományozta 1993-ban múzeumunknak azt a közel 4000 tételt magába foglaló maggyűjteményt, melyet előzőleg több éven át – elsősorban lakóhelye közvetlen környezetében – gyarapított. Saját készítésű lapos, rekeszekre osztott dobozokban helyezte el a magvakat. A dobozokat 1-135-ig terjedően sorszámozta, egy-egy dobozt 5 x 7-es rekeszekre osztott, így dobozonként 35 növényfaj magvait tudta elhelyezni. Erős fóliával borította, melyre rávezette a növény nevét, lelőhelyét, a mag gyűjtésének idejét. A gyűjteményt katalógus, valamint négy jegyzetfüzet teszi teljessé. Tulajdonképpen a pannonhalmi maggyűjteménnyel párhuzamba is állítható, hiszen tanítványai oktatására használta, s tudjuk, hogy a pannonhalmi gyűjteményt is oktatási célra őrizték és az apátság közvetlen környezetéből gyarapították elsődlegesen.

A PANNONHALMI GYŰJTEMÉNY ISMERTETÉSE

Pannonhalmán a természettudományi gyűjtemények igen jelentős szerepet töltöttek be az oktatásban. A rend 1786-os feloszlatása előtt nem rendelkezett gyűjteményekkel; a különféle gyűjtemények kialakítására az 1802-es visszaállításkor vállalt iskolákkal kapcsolatosan került sor. A Pannonhalmi Főapátság honlapján ma már az összes rendi gyűjtemény története megtalálható. Itt Mayer Farkas OSB (1929–2010) részletesen ismerteti a maggyűjtemény Pannonhalmára kerülésének körülményeit. Írásában többször elismerően hivatkozik Vöröss László Zsigmondra, mint a gyűjtemény későbbi, elemző feldolgozójára. A rendi gyűjtemények leírása során azt is részletezi, hogy Mitterpacher Lajos, a pesti egyetem természetrajz és mezőgazdaságtan tanára kollekcióját annak unokaöccse, György ajánlotta föl megvételre, 1828-ban. Ekkor a rendi építkezési munkálatok miatt erre nem tudtak pénzt áldozni, de 1833. január 24-én 2500 konvencionális forintért az apátság tulajdonába került. Maga az eladó végül Mitterpacher György örököse, Kunz Borbála lett. A maggyűjtemény egy olyan tekintélyes együttes része volt, mely pénzeket, ásványokat, conchyliákat,[10] kövületeket, lepkéket és bogarakat, fagyűjteményt, bronz, vas és kő

[10] Kagyló vagy csigahéjak.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum e-Könyvtár

régiségeket, római mécseseket, germán kardot, páncél-öltözethez tartozó kesztyűt, üvegben lévő növényeket, rákokat és nagyobb csigákat, hét kötetnyi herbáriumot,[11] két mikroszkópot, hat db achátcsészét, 311 kötet könyvet tartalmazott.[12]

Novák Chrysostom pannonhalmi főapát 1815 decemberében vállalta át a győri és pozsonyi akadémiák bölcseleti karának oktatási feladatát. Az idő tájt a bölcseleti évfolyamok tárgyai többek között a következők voltak: vízműtan (hydrotechnika), természettan (physica), természetrajz és mezőgazdaságtan (historia naturalis, oeconomia ruralis), egyetemes történelem, magyar nyelv és irodalom, görög nyelv.[13] A megadott tantárgyak kifejezik, hogy a természettan és a mezőgazdasági ismeretek oktatása akkoriban egyenrangúnak számított a történelem, irodalom és a görög nyelv oktatásával, egyszersmind indokolják is a segédanyag szerepét betöltő maggyűjtemény szükségességét. Jóllehet e tanulmány azt is igyekszik megvilágítani, hogy milyen kívánatos mértékben gyarapodott a kollekció a bekerülést követő – főleg egy – évtizedben, a rendtörténet a nagy számok későbbi viszonylatában ezt észre sem veszi: „A természetrajzi szertárban 1802-ben egynéhány állat és kis ásványgyűjtemény volt. Nagy fejlődésnek indult 1850 után. 1890-től évi 300 koronát fordít az intézet ezen szertárra. Mostanság vagy 24 000 darab az állat-, növény- és ásványtani gyűjtemény állománya és képes táblákban, szétszedhető mintákban vagy 600 segédeszköz támogatja az oktatást."[14] Tehát az 1830-as évek említésre sem kerülnek.

Csaknem 150 évig maradt rendi tulajdonban a maggyűjtemény, majd – anyagiak és munkaerő híján – a herbáriumokkal együtt a Pécsi Pedagógiai Főiskolának ajánlották fel azt. Az ajándékozás elindítója és lebonyolítója Mayer Szixtusz rendi botanikatanár volt. Intézkedése révén három részletben, 1969-ben, 1972-ben és 1977-ben került át az anyag Pécsre. A 324 üveget tartalmazó maggyűjtemény többségében magvak, termések, tobozok vannak, 23-ban pedig gubacsok. Az üvegek formája és a feliratok alapján Vörösss László három eredeztethetőséget fedezett fel: Szerinte a legrégebbi, 49 üveget magába foglaló rész Mitterpacher Lajos gyűjtése; 228 üveg Rómer Flóris OSB, míg a fennmaradók közül több Ballay Valér OSB révén került oda.[15] Mayer Farkas adatai, Vörösss László Zsigmond adatai, valamint a jelen helyzet apróbb eltéréseket mutatnak egymástól, melyeket érdemes tisztázni: A Botanikai Közlemények hivatkozott cikkében Vörösss „kereken 300 darab" üveget említ. (Jóllehet az általa készített, gépelt formátumú katalógus 324 tételt sorol fel), míg Mayer Farkas szintén ezt a számot adja meg. Ma, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum gyűjteményében ténylegesen 302 db üveg található, de a leltározás során a 22 hiányzó tételt is feltüntettük, mint a teljes kollekció jelenleg hiányzó részét. E tanulmány írásakor felvettük a kapcsolatot mind az egykori Pécsi Tanárképző Főiskolával, mind az egykori tápiószelei Agrobotanikai Intézettel, de egyik helyen sem tudtak a hiányzó üvegek sorsáról.

Az üvegek mérete nem teljesen azonos, találhatók köztük javarészt nagy, széles szájú, keskeny peremű, 3,4, vagy 2,4 dl űrtartalmúak, illetve keskeny nyakú, lapos peremű, 3 dl űrtartalmúak, valamint 1dl űrtartalmú kis üvegek is.

---

[11] A herbáriumok jelenleg a pécsi egyetemen vannak, mivel eredetileg a maggyűjteménnyel együtt őrizték azokat.
[12] http://collections.osb.hu/szertar.html (megtekintve: 2011. augusztus 1.)
[13] A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története, Szerk. Sörös Pongrácz, 1–6. Bp. 1916. 6/b. 76-77.
[14] A pannonhalmi, 82.
[15] http://collections.osb.hu/szertar.html (megtekintve: 2011. augusztus 1.)

A gyűjtemény része ezen kívül még két, egészen apró, 0,3 dl űrtartalmú üveg. Az üvegek töltöttsége az egy szemnyitől (magyal, sulyom) a színültig teltig (bab, takarmányfüvek) változik.

Az üvegeken 1-től 324-ig terjedően, utólag felragasztott sorszámokat találunk, melyekkel minden bizonnyal Vörössy idejében látták el azokat Pécsett. Ez a sorszámozás a rendszerezési elve az itt következő táblázatos listának is, mely egyben az első, nyomtatásban megjelenő katalógusa a gyűjteménynek. A növények neve előtt olvasható sorszám megegyezik az üvegeken található számozással. A középső oszlopban Vörössy László Zsigmond esetenkénti kiegészítései, hozzáfűzései láthatók, a harmadikban pedig a most hozzájuk rendelt magyar nevek. Ehhez Priszter Szaniszló (1917–2011) növénynév-szótárát tekintettük irányadónak.[16] A sorrend követi a Vörössy által leírtat. Az eredeti felsorolás tehát kiegészül a magyar nevekkel, valamint a gubacsok későbbi meghatározójának, Ambrus Béla[17] zoológusnak adataival (a pécsi összeállítású lista és gubacs-meghatározás gépelt változatban a gyűjtemény kiegészítéseként 2005-ben szintén a múzeum birtokába került).

Néhány tételhez megjegyzés kívánkozik:

- A Vörössy-féle sorszámozás a 27. szám esetében két üveget takar, a 27 a., illetve 27. b. alszámozás alatt. Ez az a két gubacsféle, aminek gazdanövényét már Ambrus Béla előtt korabeli gyűjtője meghatározta.
- Az 50-51. sorszám egyetlen üvegre került, mely bekötőpapírján a Pinus abies nevet viseli. A gyűjtemény azonban egy számozatlan – Juniperus sabina 1833 feliratú – üveget is tartalmaz, így ez került az „üres" 51-es helyre, míg a kettős számozású üveg az 50-es helyet tölti be.
- A 277-es számú üvegre Ambrus Béla, mint gubacsot tartalmazó üvegre hivatkozik, a következőképpen: „Pistacia »terebintus-on« »Carobe di Juda« szövegezéssel." Tehát ebben az üvegben Ambrus meghatározása szerint nem szentjánoskenyérfa termése, azaz Carobe di Juda található, hanem a Pistacia terebinthus (terpentin pisztácia) fáé.
- A 287-es üvegen évszám-megjelölés (1853), és kis belső cédula is található. A korabeli kézírással írt cédulán vélhetően a gubacs találati helyét (gazdanövényét) tüntették fel. Jelen olvasat szerint ez „hosszú szilván" megjelölésnek tűnik, ami – ha valóban a gazdanövényre utal – némiképp ellentmond az Ambrus által megállapított kocsányos tölgy gazdanövény megjelölésnek.

[16] Priszter Szaniszló: Növényneveink. A magyar és a tudományos növénynevek szótára. Bp. 1998.

[17] A meghatározó kilétét felfedő adatért köszönet illeti Varróné dr. Darók Juditot, a Pécsi Tudományegyetem docensnőjét.

Eredeti megnevezés az üvegen	Vöröss László Zsigmond kiegészítései 1–279 A gubacsok későbbi meghatározásai 280–300	Magyar név
1. Thuja occidentalis		tuja, keleti életfa
2. Juniperus communis		közönséges boróka
3. Ranunculus asiaticus		ázsiai boglárka
4. Nux moschata		szerecsendió
5. Rosa damascena		damaszkuszi rózsa
6. Rosa Belle-Alliance		rózsaféle
7. Ilex aquifolium		magyal
8. Sambucus racemosa		fürtös bodza
9. Tilia europaea		hárs
10. Euphorbium lathyrus		kutyatej
11. Nicotiana ex Lelei Com. Csanád		dohány
12. Nicotiana ex Iratos & Vizely Com. Csanád		dohány
13. Crepis rubra		zörgőfű
14. Helianthus annuus		napraforgó
15. Carduus marianus (Silybum Marianum)		máriatövis
16. Xeranthemum annuum		ékes vasvirág
17. Centaurea Benedicta (Cnicus Benedictus)		benedekfű
18. Calendula hybrida		körömvirág
19. Senetio elegans		aggófű
20. Beta rubra (B.vulg.ssp.esculenta f. rubra)		vörös répa
21. Corylus avellana Ficula		mogyoró (fügécske, kis füge alakú?)
22. Corylus avellana turcica		törökmogyoró
23. Corylus avellana rubra		mogyoró, vörös
24. Juglans regia		dió
25. Juglans ovata (Carya ovata)		hikoridió
26. Galla quercus		tölgy gubacs
27. Galla Ulmi-campestris (27.a), Galla Populi italiace (Pemphigus lichensteini Tullgren) (27.b)		mezei juhar gubacs, nyárfagubacs
28. Juniperi communi		boróka
29. Juniperi communi		boróka
30. Prunix spinosae		kökény
31. Pruni mahaleb		sajmeggy, törökmeggy
32. Crataegi oxycanthae		cseregalagonya
33. Spiraea viburni		gyöngyvessző
34. Robinia pseudoacaciae		akác
35. Berberis vulgaris		sóskaborbolya
36. Cytisi laburni		aranyeső
37. Pteleae trifoliaceae		alásfa
38. Rhamni cathartic		varjútövis

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

39. Viburni lantanae		ostorménfa
40. Viburni opuli		kánya bangita
41. Lycii barbari fanzár		lícium, ördögcérna
42. Semina betulae		nyírfamag
43. Mespilus		naspolya
44. Fraxini excelsioris		kőris
45. Fagi silvaticae		bükk
46. Castanea vescae		gesztenye
47. Quercus cerris		csertölgy
48. Volute Nucleus Olivae	(egészen kicsiny üvegben)	olíva mag, csigaforma
49. Secale cereale Fer. 1819	(itt egyetlen évszámmal jelölt)	rozs
50. Pinus abies Pestino 1837		jegenyefenyő
51. Juniperus sabina 1833		nehézszagú boróka
52. Pinus balsamea 1839		balzsamos fenyő
53. Pinus canadensis 1839		kanadai fenyő (toboz)
54. Pinus cembra 1839		havasi cirbolya
55. Pinus nigra 1839		feketefenyő
56. Pinus picea e Zircz		lucfenyő
57. Pinus strobus		simafenyő
58. Pinus taeda		terpentinfenyő
59. Pinus tenuifolia 1839		feketefenyő
60. Pinus pinea		mandulafenyő
61. Pinus c.		mandulafenyő
62. Pinus larix posonii 27. oct. 1832		vörösfenyő
63. Liriodendron tulipifera		tulipánfa
64. Menispermum Cocculis		halmaszlag
65. Nigella damascena		borzaskata
66. Aquilegia vulgaris		harangláb
67. Delphinium elatum annuum 1835		szarkaláb
68. Delphinium staphysagria		szarkaláb
69. Delphinium Ajacis pumilum flora plena 1838		egynyári szarkaláb
70. Paeonia officinalis		pünkösdi rózsa
71. Berberis vulgaris		sóskaborbolya
72. Piper Cubeba		Cubéba bors
73. Platanus orientalis		platán
74. Spiraea opulifera (Physocarpus opulifera) 1833		hólyagvessző
75. Crataegus torminalis 1838		barkócaberkenye
76. Mespilus germanica 1838		naspolya
77. Sorbus latifolia 1834		széleslevelű berkenye
78. Sorbus Aucuparia 1834		madárberkenye
79. Rosa canina		csipkerózsa
80. Poterium sanguisorba 1837		csabaíre vérfű
81. Pisum Deáki termés 1838		borsó
82. Pisum Karós, zöld magú, fejér virágú 1837		borsó

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

83. Pisum Törpe, fejéres magú, fejér virágú borsó 1837		borsó
84. Pisum Karós, sárga magú, fejér virágú 1837		borsó
85. Pisum Karós, tarka magú, kékes virágú 1837		borsó
86. Pisum Stockeraui 1837		borsó
87. Pisum Vad borsó 1837		borsó
88. Lupinus varius		csillagfürt
89. Phaseolus Fejér gugos bab	Convar. gonespermus	bab
90. Phaseolus	Convar. ellipticus 7x12 mm	bab
91. Phaseolus	Convar. sphaericus 8x10 mm	bab
92. Phaseolus	Convar. subcompressus 7x14 mm	bab
93. Phaseolus medjbab 1837	Sphaericus	bab
94. Phaseolus veres, fejér tarkás, fejér sárgával kerített billegű 1837		bab
95. Phaseolus Kullancsbab 1837	Compressus 9x12 mm	bab
96. Phaseolus Vaisz bab, sárga virágú, nem felfutó 1838	Vigna sinensis	bab
97. Phaseolus	Compressus 7x10 mm, sárgásbarna	bab
98. Phaseolus	Compressus 8x12 mm, vörösbarna	bab
99. Phaseolus	Compressus 8x12 mm, barnásvörös	bab
100. Phaseolus	Compressus 8x12 mm, sárgásbarna	bab
101. Phaseolus	Oblongus 8x17 mm, vörösbarna	bab
102. Phaseolus	Compressus 7x10mm, barna, lapos, cifra	bab
103. Phaseolus	Sphaericus 9x11 mm, barnásvörös	bab
104. Phaseolus	Sphaericus 10x14 mm, barnásvörös	bab
105. Phaseolus	Ellipticus 7x10 mm, vörösesbarna	bab
106. Cytisus alpinus 1839		havasi aranyeső
107. Cytisus austriacus 1839		buglyos zanót, osztrák zanót
108. Cytisus biflorus 1839	C. ratisbonensis var. microphyllus	zanót
109. Cytisus capitatus 1839	C. supinus	zanót
110. Cytisus elongatus 1839		zanót
111. Cytisus hirsutus 1839		borzas zanót

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

112. Cytisus nigricans 1839		fürtös zanót, feketéllő zanót
113. Cytisus polytrichos 1839		zanót
114. Cytisus quercifolius 1839		zanót
115. Cytisus sessilifolius 1839		déli zanót
116. Cytisus laburnum 1831	Laburnum anagyroides	aranyeső
117. Trifolium alexandrinum Alexandriner dreyblättriger Klee		alexandriai here
118. Trifolium incarnatum 1837. Pestino 3. Apr. 1838 1.40 xr M.C.		bíborhere
119. Trifolium repens 1837 1 20 xr M.C.		fehérhere
120. Trifolium rubens 1837 1 40 xr M.C.		vöröshere
121. Trifolium rubrum 1833	Tr. pratense (más írás!)	vöröshere
122. Lathyrus articulatus 1837		lednek
123. Lathyrus magelannicus 1837	L. megalanthus? =latifolius	lednek
124. Lathyrus magelannicus 1837	barna	lednek
125. Lathyrus odoratus 1835		szagos lednek
126. Lathyrus sativus 1837		szegletes lednek
127. Vicia faba		lóbab
128. Vicia sativa 1837		takarmány bükköny
129. Vicia sativa nigra 1837 1. 6 x M.C.	V. angustifolia	takarmány bükköny
130. Vicia sibirica Sibirische linsenastige Wicke		bükköny
131. Medicago sativa 1833		lucerna
132. Medicago falcata alba		sárkerep lucerna
133. Robinia viscosa 1833		enyves akác
134. Robinia pseudoacacia 1832		akác
135. Robinia caragana 1831	Caragana arborescens	csüngő borsófa
136. Gleditschia triacanthos 1831		lepényfa
137. Colutea arborescens 1831		pukkanó dudafürt
138. Trigonella foenum graceum		görögszéna
139. Dolichos Lablab		sisakbab, jácintbab, lablab
140. Sparthium junc	-eum	jeneszter
141. Hedysarum onobrichis 1831	Onobrychis sativa	szegletes lednek
142. Cassia fistula		kasszia
143. Ceratonia siliqua		szentjánoskenyérfa
144. Ceratonia		szentjánoskenyérfa
145. Tamarindus Indica		tamarindusz
146. Caryophyllus aromaticus	Syzygium aromaticum	szegfűszeg
147. Mirtus Pimenta	Pimenta officinalis	szegfűbors
148. Metrosyderos lanceolata		mirtuszféle
149. Brasilianische Haselnusz	Bertholet=Bertholletia excelsa	paradió
150. Trapa natans – Gemeiner wassersnuss		sulyom
151. Citrus medica		olasz óriáscitrom
152. Ptelea trifoliata 1832		hármaslevelű alásfa

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

153. Spondias mirabolanus		spondias, trópusi gyümölcs
154. Rhus cotinus	Cotinus coggygria	cserszömörce
155. Euonymus europaeus 1835		csíkos kecskerágó
156. Staphylea pinnata 1831		hólyagfa
157. Cornus sanguinea 1833		veresgyűrű som
158. Daucus carota Goldgelb ....Media ab ...in Val. 1838		sárgarépa
159. Coriandrum sativum		koriander
160. Illicium anisatum alias Anisum stellatum	Illicium verum: Csillag ánizs, Magnoliaceae	csillagánizs
161. Phellandrium aqaticum	Oenanthe aquatica	vízi kapor, vízi kömény
162. Apium petroselinum		petrezselyem
163. Scabiosa atropurpurea		ördögszem, kenyérmorzsavirág
164. Lavatera trimestris fl. rubra		kerti madármályva, vörös
165. Lavatera trimestris fl. alba		kerti madármályva, fehér
166. Malva theresiana 1837		mályva
167. Hibiscus trionum 2 tort. 4 xr MC		varjúmák
168. Hibiscus manihob		mocsármályva
169. Malope grandiflora 1837	M. trifida	tölcsérmályva
170. Gossypium herbaceum		gyapot
171. Linum usitatissimum		házi len
172. Oxalis tetraphylla 1837	O. Deppei	madársóska
173. Tropaeolum majus		kerti sarkantyúka
174. Euphorbium 1835		kutyatej
175. Ricinus communis 1835		ricinus
176. Fraxinus excelsior 1831		magas kőris
177. Ligustrum vulgare 1835		fagyal
178. Ignatia amara	Strychnos...	Ignác-bab
179. Convolvulus bicolor 1833		szulák
180. Ipomea tricolor		hajnalka
181. Cynoglossum linifolium 1835		ebnyelvűfű
182. Lithospermum officinale		kőmagvú gyöngyköles
183. Dracocephalum moldavica		sárkányfű
184. Datura stramonium		csattanó maszlag
185. Datura fastuosa 1833	D. innoxia?	egyiptomi maszlag
186. Hyosciamus niger		beléndek
187. Solanum tuberosum 1833		burgonya
188. Solanum melongena		padlizsán
189. Nicotiana tabacum 1836		dohány
190. Nicotiana tabacum ex Malomsok 1836		dohány
191. Nicotiana rustica		kapadohány
192. Capsicum annuum 1837		paprika
193. Digitalis purpurea 1832		piros gyűszűvirág
194. Antirrhinum majus 1835		kerti oroszlánszáj

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

195. Bignonia catalpa 1833		szivarfa
196. Papaver bracteatum		évelő díszpipacs
197. Papaver orientale bracteatum		évelő díszpipacs
198. Papaver album	P. somniferum convar. album	mák, fehér
199. Sinapis alba		mustár
200. Brassica rapa 1836		tarlórépa
201. Raphanus sativus aestivus		hónapos retek
202. Raphanus sativus hyemalis 1834/5	R. sativus var. niger	fekete retek
203. Rapuntia 1837		harangvirág
204. Iberis umbellata 1832		ernyős tatárvirág
205. Iberis amara 1835		keserű tatárvirág
206. Cucurbita pepo 1837		spárgatök
207. Cucurbita pepo cortice albo-flavescente, glabro, carne colore cortici simili, semine mediveri, caule fasciaeformi 20. Libr. 1837		spárgatök
208. Cucurbita pepo compressa, globosa, cortice glabra, rubeo-fulvo, carne, aurantii coloris, semine, maximo ex Dénesd. 30. Libr. 1837		spárgatök
209. Cucurbita turbinata 1837		kolbásztök (lopótök)
210. Cucurbita c		tök
211. Cucurbita lagenaria altera, etiam, extcemitate, quamis minus, nodosa longinor, duos et ultra pedes producta 1837		lopótök
212. Cucurbita lagenaria latiformiles elongata, siphonis usum prolestans 1837		lopótök
213. Cucurbita cytrullus carne rubra, cortice lucido viridi 1837		görögdinnye
214. Cucumis colocynthis		sártök?
215. Cucumis sativus 1837		uborka
216. Cucumis melo 1833		sárgadinnye
217. Campanula pyramidalis		tornyos harangvirág
218. Campanula speculum	Legousia Speculum-Veneris	tükörvirág
219. Zinnia elegans fl. albo		rézvirág
220. Zinnia elegans Grandiflora		rézvirág
221. Zinnia multiflora		rézvirág
222. Zinnia singularis 1837		rézvirág
223. Zinnia 1837		rézvirág
224. Crepis barbara		zörgőfű
225. Helianthus annuus flore luteo 1837		napraforgó
226. Helianthus annuus flore luteo, semine nigro 1837		napraforgó
227. Helianthus annuus flore luteo, semine cinereo 1837		napraforgó
228. Chrysanthemum coronarium 1835		koronás aranyvirág, margitvirág

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

229. Chrysanthemum indicum fl. alba		krizantém
230. Aster chinensis 1832	Callistephus chinensis	csillagvirág, őszirózsa
231. Dahlia variabilis		georgina, dália
232. Tagetes patula 1831		bársonyvirág, büdöske
233. Coreopsis		menyecskeszem
234. Cinara scolymus	Articsóka	articsóka
235. Cinara scolymus hollandica 1831		articsóka
236. Cacalia sonchifolia	Senecio...	bojtocskavirág
237. Mirabilis jalapa		csodatölcsér
238. Phytolacca decandra 1837		alkörmös
239. Tetragonia expansa – Neuseeländischer Spinat 1837		új-zélandi spenót
240. Dianthus Carthusianorum		barátszegfű
241. Saponaria officinalis 1837		szappanfű
242. Lychnis laeta		kakukkszegfű
243. Lychnis fulgens		kakukkszegfű
244. Spergula arvensis major 1837. 1. 10 xr. Mon. C.		csibehúr
245. Beta cicla altissima		cukorrépa
246. Beta Mangold		mángold
247. Amaranthus caudatus 1833		amaránt
248. Celosia cristata		kakastaréj
249. Gomphrena globosa 1835		bíborka
250. Polygonum orientale 1833		pulykaorrú keserűfű
251. Plantago psyllium		balhafű
252. Morus alba Pestino 1833		fehér eperfa
253. Ulmus campestris		szilfa
254. Celtis australis 1833		ostorfa
255. Corylus avellana		mogyoró
256. Fagus silvatica ex Bakon		bükk
257. Juglans glabra		dió
258. Colchicum autumnale		őszi kikerics
259. Veratrum sabadilla		szabadilla
260. Lilium martagon		turbánliliom
261. Asparagus officinalis 1835		spárga
262. Tradescantia virginiana 1837		virginiai pletyka
263. Triticum aestivum 1839		búza
264. Triticum p 1839		búza
265. Zea mays 1837		kukorica
266. Zea mays praecox 1837		kukorica, korai
267. Avena elatior 1831		zab? franciaperje?
268. Avena communis 1833		zab
269. Holcus sorghum		cirok
270. Holcus 1837		selyemperje
271. Lolium perenne 1831		angolperje
272. Lolium perenne italicum 1837. Pestini 1838 emptum Libra 48 x M.C.		olasz perje

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

273. Panicum miliaceum 1835		köles
274. Phleum pratense Timothee Gras		réti komócsin
275. Orysa ex Ost-india		rizs
276. Secale cornutum		anyarozs
277. Carobe di Juda		szentjánoskenyér
278. m 4		ismeretlen
279. Anonim		ismeretlen
280. Anonim	Andricus caput-medusae HTG.♀	gubacs kocsányos tölgy gazdanövényen
281. Anonim	Andricus seckendorffi WCHTL♀	gubacs kocsányos tölgy gazdanövényen
282. Anonim	Andricus quercuscalicis B.♀♀	gubacs kocsányos tölgy gazdanövényen
283. Anonim	Andricus caput-medusae HTG.♀	gubacs kocsányos tölgy gazdanövényen
284. Anonim	Cynips quercusfolii L.♀♀	gubacs kocsányos tölgy gazdanövényen
285. Anonim	Andricus quercusradicis FABR. ♀♀	gubacs kocsányos tölgy gazdanövényen
286. Anonim	Andricus kollari HTG.♀♀	gubacs kocsányos tölgy gazdanövényen
287. Anonim 1853	Andricus coronatus GIR. ♀	gubacs kocsánytalan tölgy gazdanövényen
288. Anonim	Cynips quercusfolii ♀♀	gubacs kocsányos tölgy gazdanövényen
289. Anonim	Andricus seckendorffi WACHTL.♀	gubacs kocsányos tölgy gazdanövényen
290. Anonim	Neuroterus numismalis FOURC.♀♀	gubacs kocsányos tölgy gazdanövényen
291. Anonim	Andricus seckendorffi WACHTL.♀♀	gubacs kocsányos tölgy gazdanövényen
292. Anonim	Cynips quercusfolii L.♀♀	gubacs kocsányos tölgy gazdanövényen
293. Anonim	Andricus mayri WACHTL.♀	gubacs kocsányos tölgy gazdanövényen
294. Anonim	Cynips quercusfolii L.♀♀	gubacs kocsánytalan tölgy gazdanövényen
295. Anonim	Cynips longiventris HTG.♀	gubacs kocsányos tölgy gazdanövényen
296. Anonim	Andricus gallaetinctoriae OLIV.♀	gubacs kocsányos tölgy gazdanövényen
297. Anonim	Cynips quercus FOURC.♀	gubacs kocsányos tölgy gazdanövényen
298. Anonim	Andricus lucidus HTG.♀	gubacs kocsányos, esetleg kocsánytalan tölgy gazdanövényen
299. Anonim	Neuroterus numismalis FOURC.♀♀	gubacs kocsányos tölgy gazdanövényen

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

300. Anonim	Andricus tinctoriusnostrus HTG.♀♀	gubacs kocsányos tölgy gazdanövényen
301. Acer platanoides		korai juhar
302. Aesculus pavia		vörös vadgesztenye
303. Althaea rosea		mályvarózsa
304. Amaranthus cristatus raber 1833		amaránt
305. Amaranthus cristatus viridis 1833		amaránt
306. Amaranthus tricolor		tarkalevelű amaránt
307. Amorpha fruticosa 1831		gyalogakác
308. Amygdalus communis 1835		mandula
309. Anacardium orientale „Elephantculausz"		kesu
310. Anacardium „semecarpus"		kesu
311. Anisum vulgare		ánizs
312. Citrus aurantium 1935		citrom
313. Campanula medium		csupros harangvirág
314. Anthoxanthum odoratum 1837 Pest		illatos borjúpázsit
315. Articsóka		articsóka
316. Cercis siliquastrum 1831		júdásfa
317. Aesculus hippocastanum		vadgesztenye
318. Ailanthus glandulosa		bálványfa
319. Quercus „Cser makk"		tölgy
320. Quercus		tölgy
321. Alnus		éger
322. Ricinus		ricinus
323. Rosa canina		csipkebogyó
324. Rhabarbara		rebarbara

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Végül az alábbi táblázat a 324 db-os gyűjtemény mai hiánylistáját szemlélteti. Ezekről nem tudjuk, megvannak-e még, illetve most hol lehetnek. A katalógusban e hiányzó tételek is feltüntetésre kerültek.

	Sorszám az üvegen	Név
1.	9	Tilia europeae
2.	17	Centaurea Benedicta
3.	24	Juglans Regia
4.	65	Nigella Damascea
5.	88	Lupinus Varius
6.	93	Phaseolus
7.	95	Phaseolus (kullancsbab)
8.	124	Lathyrus megalannicus
9.	171	Linum usitatissimum
10.	191	Nicotiana rustica
11.	194	Antirrhinum majus
12.	198	Papaver album
13.	211	Cucurbita lagenaria
14.	247	Amaranthus caudatus

15.	250	Polygonum orientale
16.	260	Lilium martagon
17.	263	Triticum aestivum
18.	268	Avena communis
19.	271	Lolium perenne
20.	273	Panicum miliaceum
21.	274	Phleum pratense
22.	300	„Anonim" gubacs

A GYŰJTEMÉNY A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG TÖRTÉNETE A KEZDETEKTŐL 1945-IG CÍMŰ ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁSBAN

Mivel a magvak egyaránt szemléltetik a kor ismert és termesztett növényeit, egyszersmind tananyagként is szolgáltak. A gyűjteményből egy reprezentatív minta a Magyar Mezőgazdasági Múzeum mezőgazdaság-történeti állandó kiállításában is helyet kapott. Olyan agrártörténeti nagyságok képének társaságában látható, mint a gyűjtemény megalapozójaként ismert Mitterpacher Lajos, vagy a szarvasi lelkész, Tessedik Sámuel, akinek nevéhez többek között az akác magyarországi elterjesztése fűződik. Tessedik működésének például ékes bizonyítéka az akácmag megjelenése a gyűjteményben, 1832-es datálással. Pethe Ferenc, a Georgikon tanára, Nagyváthy János, az első magyar nyelvű mezőgazdasági kézikönyv szerzőjének portréja található még a korabeli, egyszersmind kezdeti, hazai mezőgazdasági szakoktatást szemléltető tárlóban. Az ide kiemelt minták:

Triticum	búza
Zea mays praecox	kukorica (korai)
Helianthus annuus	napraforgó
Betacicla altissima	cukorrépa
Vicia sibirica	szibériai (?) bükköny (takarmánynövény)
Anthoxanhum odoratum	illatos borjúpázsit (takarmánynövény)
Trigonella foenum graecum	görögszéna (takarmánynövény)
Ricinus communis	ricinus
Cucurbita pepo	közönséges tök
Capsicum annuum	paprika
Amygdalus communis	mandula
Fagus sylvatica	bükk
Corylus	mogyoró
Gleditschia triacanthos	lepényfa/Krisztus-tövis (díszfa)

Magyar Mezőgazdasági Múzeum Könyvtár

ÉSZREVÉTELEK, KÖVETKEZTETÉSEK

Vörös László Zsigmond 1971-es közleménye óta jelen tanulmány foglalkozik először a gyűjteménnyel. A többszöri költözés tényének rögzítésén kívül figyelemre méltó ok erre a gyűjteményt gyarapító személyek kilétének kiegészítése is. Az eddig valószínűsített Mitterpacher Lajoson (1734–1814), Rómer Flórison (1815–1889), Ballay Valéron (1802–1885) kívül most már egy negyedik gyarapító is biztosan megnevezhető. Az illető Szeder Fábián (1784–1859), szintén a bencés rend tagja, az apátsági kertészet jószágkormányzója, több gyűjtemény őre 1831–1841-ig. A táblá-

zatos katalógusból kitűnik, hogy bizonyos üvegeken dátum és helymegjelöléssel is találkozunk. Megállapítható, hogy a datált üvegek pontosan e korszakban kerültek a gyűjteménybe, 1831-ben indulnak, és 1839-ben véget is érnek (kivéve az 1853-as gubacsos üveget). Döntő bizonyítékként a szerzetes kézírása szolgál, mivel az általa írt és tíz éven át vezetett, ma Pannonhalmán őrzött „Kertészeti napló", s a hozzá tartozó „Jegyzőkönyvek" is 1831-től kezdődnek.[18] A naplóban fellelhető kézírást, és az üvegek közül számoson fennmaradt kézírást összevetve azok láthatóan egy kéztől, Szeder Fábiántól származnak. A gyűjteménynek vélhetően nemcsak őre, hanem gyarapítója is volt, hiszen naplójából kiderül, hogy nemegyszer vásárolt azokon a helyeken vetőmagot az apátsági kertészet számára, amelyek nevei az üvegeken olvashatók. Így beszámolt arról, hogy – többek között – bíborherét, lucernát, bükkönyt 1836-ban Bécsből, lóherét és perjét pedig 1838-ban Pestről vásárolt. A növények megnevezései Szeder naplójában, illetve az üvegek bekötő papírjain teljességgel megegyeznek, mind az előbb felsorolt szántóföldi, mind a további dísz- és zöldségnövények, gyümölcsök esetében. Kiemelendő például a Vicia sibirica (szibériai [?] bükköny), mely megnevezést egyéb kordokumentumban jellemzően nem találni, illetve a Betacicla altissima (cukorrépa) név, mely szintén csak itt szerepel, sőt, a magminta segített eldönteni, hogy naplójában Szeder valóban a cukorrépát nevezi így. Tehát, minden bizonnyal, az apátság gazdaságában megtermett növények magvaival ő gyarapította a gyűjteményt. A részletes tök, illetve bab leírások szintén rá vallanak, csakúgy, mint az évszámok jelölései. Végül még egy érv Szeder szerepe mellett: az apátság 33 holdnyi kertészetét, melynek 1833-tól felügyelője volt, más néven „Szedresnek" (a névegyezés érdekes véletlen!) nevezték, a benne található jelentős számú szederfa (Morus alba) miatt. A szederfa ültetvényre az akkor egyre inkább divatba jövő selyemhernyó-tenyésztés miatt volt szükség. Tudjuk, hogy a szerzetes Pestről több ízben hozatott magvakat, szaporítóanyagokat a kertészet részére. A „Morus alba Pestino 1833" feliratú, 252. sorszámú üveg ezt fényesen alátámasztja.

Vörösss László Zsigmond írásában feltételezi, hogy a bekötőpapíron olvasható latin szövegek (például a tök esetében) Ballay Valértól származnak, aki ódákat is írt latinul. A magyar feliratokat Rómer Flórisnak tulajdonítja. Azt is megemlíti, hogy az írások hasonlítanak egymáshoz.[19] Ettől függetlenül az is elképzelhető, hogy egy kéz írta őket. Szeder kézírásának ismeretében vélhetően inkább ő volt az írások szerzője, hiszen latinul ő is tudott. Tudjuk róla, hogy „amihez hozzáfogott, rendkívüli ügyszeretettel végezte. Sokoldalúságát, megbízhatóságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy rendi munkakörökben számos helyen tejesített szolgálatot. Mindig oda helyezték, ahol egész emberre, megbízható, hozzáértő főre volt szükség. A számára kijelölt feladatokon túlmenően igen sok mindennel foglalkozott. Szeretett mindent rendszerezni, gyűjteni, az egyes országok, városok címereitől (ezekről aprólékos gonddal rajzokat készített) a növények alaktani elnevezésein keresztül a háziállatok különféle elnevezéséig."[20]

[18] W. Nagy Ágota: „...Az időt okosan használni..." Bp. 2000. 42–45.
[19] Vörösss, L. Zs.: Pannonhalmi maggyűjtemény, 180.
[20] W. Nagy, Á.: „...Az időt okosan, 15.

Összefoglalva az adatokat, a gyarapítók kiléte alapján a gyűjtemény tagolása a következőképpen ejthető meg:

49 üveg a legrégebbi, Mitterpacher idejéből származó gyűjtés
228 üveg Rómer Flóris és/vagy Ballay Valér, és/vagy Szeder Fábián gyűjtései
21 üveg „anonim" (később meghatározott) gubacs
26 üveg egyik csoportba sem sorolható
Összesen 324 üveg

A növényfajok összetételére vonatkozóan az alábbi grafikon ad tájékoztatást:

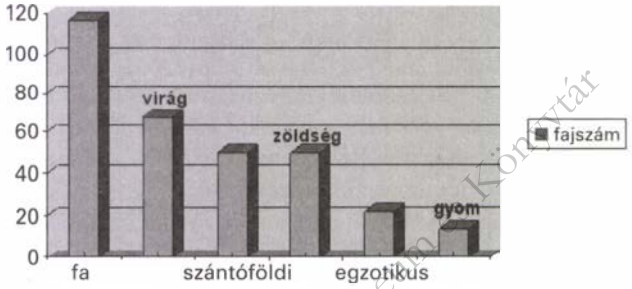

Kiemelkedő a dísz- és gyümölcsfák, díszbokrok magvainak, terméseinek száma; összesen 117 fajtól származóan. Közülük is kimagaslanak a fenyőfélék és a tölgyek. Ebben a csoportban találhatók a gubacsok is, melyek zoológiai meghatározását Ambrus Béla utólag végezte el. A gyümölcsfák közül inkább a csonthéjasok jelenléte a jellemző; a naspolyán kívül érdekes módon alma, körte, szilva, bogyós gyümölcsű növény nem szerepel, jóllehet az apátság kertészetében ezeket is termesztették. A kerti virágok 68 fajjal képviseltetik magukat, míg a szántóföldi és zöldségnövények 50–50 fajjal. Említésre méltó a burgonya magminta, ugyanis ennek magja – mivel nem termését, hanem föld alatti gumóját fogyasztjuk, s a szaporításhoz is ezt használjuk – jellemzően nem kerül sem a tudományos, sem az általános érdeklődés előterébe. Többször fordul elő a dohány is. A gabonafélék közül a búza, rozs, zab, köles, kukorica és cirok mind megtalálható, árpa viszont nem került a kollekcióba. A zöldségnövények mintaszáma magas ugyan, ám palettája nem túl változatos; főleg a bab, borsó és tökfajták uralják. Ebben a csoportban található a legtöbb évszámmal és gazdag címkeleírással ellátott magminta. 17 bab, 7 borsó és 7 tökfaj mellett 3 napraforgó, valamint többek között petrezselyem, sárgarépa, paprika, retek, uborka, sárga- és görögdinnye, articsóka tartozik ide. A nyilvánvalóan ajándékozás, utazási emlékek révén bekerült egzotikus magvak 22 üvegben, míg néhány vadvirág, gyomnövény elég kis számban, mindössze 14 esetben került a gyűjteménybe, elképzelhetően esetleges gyűjtések révén.

Összefoglalásul megállapítható, hogy a Pannonhalmi Maggyűjtemény – ha nem is egészében, de nagy vonalaiban – tükrözi a környezet növényösszetételét a természetes növénytakaró, illetve az 1800-as években Pannonhalmára jellemző kertészeti (angol kert, díszkertek, zöldség-és gyümölcskertek) irányvonal szempontjából egyaránt. Mivel a gyűjtés nem szisztematikusan történt, hanem esetenként kam-

Kézirattár Mezőgazdasági Múzeum Könyvtár

pányszerű volt, máskor a véletlenszerűség eredményezte, továbbá nem egy, hanem számos gazdája volt, ez nem is várható el. Mindazonáltal olyan botanikai, gazdaság- és kultúrtörténeti értékkel bír, ami a feltétlen védelmet, biztonságos őrzést és állagmegóvást indokolja. 2005-től ez a Magyar Mezőgazdasági Múzeum szép szakmai feladata, felelőssége.

The Seed Collection of Pannonhalma

ÁGOTA NAGY

This collection, which contains 324 items, is a nearly 200-year-old teaching aid, and was acquired by the Museum of Hungarian Agriculture in 2005. As such, it is the oldest existing seed collection in Hungary.

The collection was originally owned by the Arch-abbey of Pannonhalma, which purchased it in 1833. After nearly 150 years it was transferred to the Teachers' Training College of Pécs in 1969, where it was used as a teaching aid for natural history lessons. In 2002, as a result of the reorganisation of the college, the collection was moved again, this time to the Agrobotany Institute at Tápiószele. There some samples were taken from the vials for experimental purposes and these continue to be stored at the institute. In the spirit of the contract of cooperation with the Museum of Hungarian Agriculture the institue finally donated the collection the museum.

It was László Zsigmond Vörös, the botanist of the Pécs training college, who first described the collection scientifically in 1971. His system of serialisation was the basis for the catalogue of Latin-Hungarian plant names that is presented in this paper. A new discovery is the contribution of the Franciscan monk Fábián Szeder, who expanded and classified the collection in the 1830s.

As regards its content, the flora of 1800s Pannonhalma is represented in the collection in true proportions. The majority is trees and bushes, followed by flowers, and finally vegetables and field plants are represented in equal proportions.

The collection has remarkable values in terms of botany and economic-cultural history. Therefore, a museum is the best environment for its keeping, a duty that the Museum of Hungaian Agriculture performs readily.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum

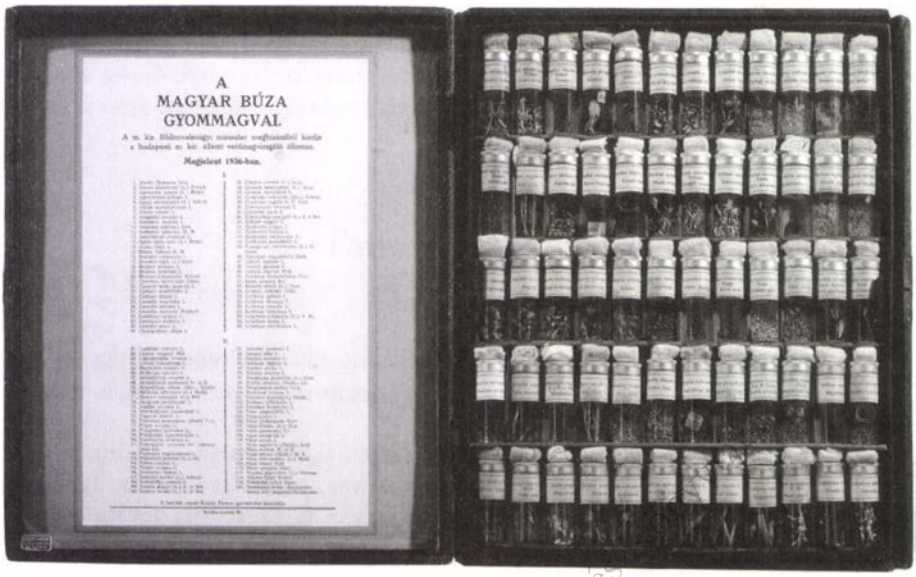

1. Példa egy maggyűjtemény típusra: A magyar búza gyommagvai. 1936

2. A Pannonhalmi Maggyűjtemény egy része, feldolgozásra előkészítve

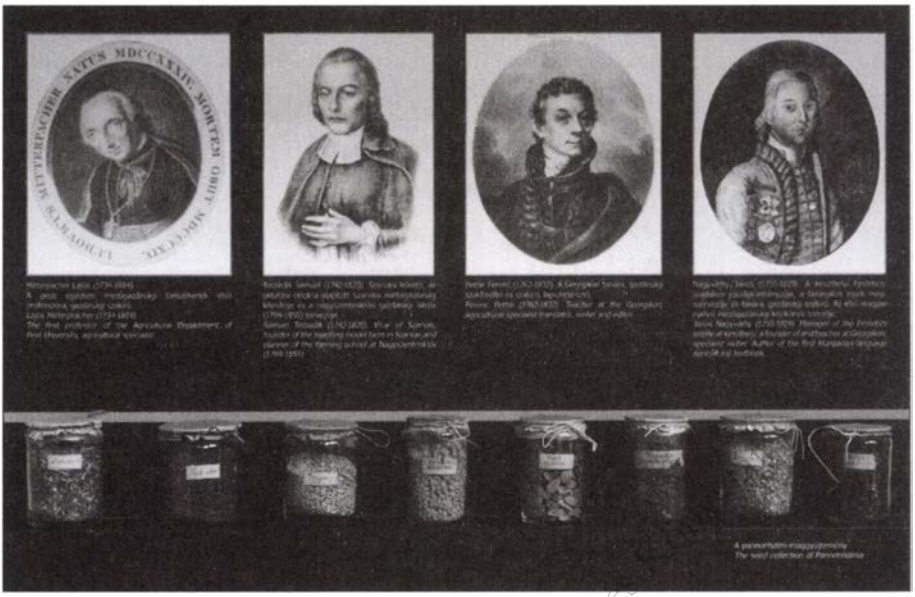

3. A szakoktatás-történetét bemutató tárló a Magyar Mezőgazdasági Múzeum állandó kiállításában

4. A cukorrépa magot őrző üveg felirata: Betacicla altissima

Magyar Mezőgazdasági Múzeum e

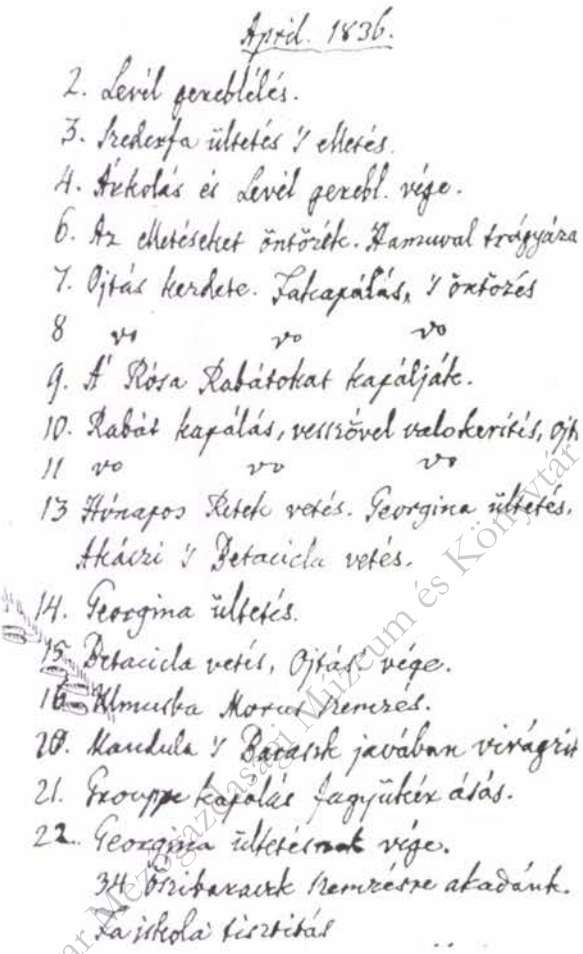

Április. 1836.
2. Levél gereblélés.
3. Iredezfa ültetés ’s elletés.
4. Ásókolás és Levél gerebl. vége.
6. Az elletéseket öntözék. Kamuval trágyázva
7. Ojtás kezdete. Fatcapálás, ’s öntözés
8 vo vo vo
9. A’ Rósa Rabátokat kapáljáik.
10. Rabát kapálás, vesszővel valokerités, ojt
11 vo vo vo
13 Hónapos Retek vetés. Georgina ültetés.
Akázri ’s Betacicla vetés.
14. Georgina ültetés.
15. Betacicla vetés, Ojtás vége.
16. Almuba Mores ültetés.
20. Mandula ’s Barack javában virágzik
21. Groupe kapolás Jagyüték ásás.
22. Georgina ültetéseink vége.
34 Öröktaxusok ültetésre akadánk.
Fa iskola tisztitás

5. Szeder Fábián bencés szerzetes naplórészlete – kézirat. Betacicla. Egyező írásjegyek

6. Egy a latin feliratok közül 1937-ből. Cucurbita – tök

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Erdőgazdálkodás a Duna-ártér alsó vidékén: Pancsova és Újvidék

OROSZI SÁNDOR

A Duna egykori magyarországi szakaszának alsó folyása tulajdonképpen Mohácstól Turnu Severinig (Szörényvárig) tartott. A történelmi Bácska és Bánság erdőgazdálkodási szempontból tehát nemcsak a Duna, illetve mellékfolyóihoz köthető síkvidéket, hanem a Délmagyarországi-hegyvidék erdeit is érintette. Ezekről, továbbá a homokhátság (Deliblát) erdészettörténetéről külön tanulmányban, illetve könyvben írtam.[1]

Így most a síkvidéki erdők további részei következnek, négy nagy csoportban: (homoki) síkföldi, magasártéri, mélyártéri- és szigeti erdők. (A delibláti és szabadkai homoki viszonyokról lásd az előbb idézett tanulmányokat.) A kortársak ezen gyakorlati kategorizálása természetesen eltérő tulajdon- és gazdálkodási viszonyokat is tartalmazott úgy, hogy azt az erdészeknek figyelembe kellett venni. Mégis a szűkebben vett szakmai eljárásoknak az említett négy terület sajátosságai határozták meg a keretét, ha úgy tetszik, erdészeti mozgásterét.

A *síkvidéki erdőkben* folyó kincstári erdőgazdálkodásról a közelmúltban két magyar nyelvű közlemény is megjelent.[2] Bezdán és Doroszló „magyar idők"-re összpontosító erdészettörténete jó adalékokat szolgáltat úgy az állami erdőgazdálkodáshoz, mint az említett síkvidéki, ezen belül is a „síkföldi" és a magasártéri viszonyokra. Mielőtt azonban az egész vidékről átfogó, ha úgy tetszik, összefoglaló tanulmányt írhatnánk, szükséges további kutatásokat végezni mind az illető vidéket, mind a gazdálkodókat illetően. S ha most a terület közigazgatási egységeit, Krassó-Szörény, Temes, Torontál, Bács-Bodrog és Baranya megyéket tekintjük, egy-egy várost, Torontálból Pancsovát, Bács-Bodrogból pedig Újvidéket emelhetjük ki. Határukban ugyanis magasártéri erdőgazdálkodást valósítottak meg, amihez – hasonlóan Szabadka homoki erdőtelepítéséhez – *állami erdőkezelést* vettek igénybe. A dualizmus korának ezen sajátos, magyar erdészeti megoldása természetesen mindkét város esetében más és más szempontokat helyezett előtérbe, illetve szorított háttérbe. Próbáljuk most ezeket áttekintetni!

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

[1] Oroszi Sándor: A bánsági volt határőrvidéki közösségek (Krassó-Szörény vármegye) erdőgazdálkodása. Bp. 2003. (Erdészettörténeti Közlemények LVIII.) (a továbbiakban: ETK), Uő: Erdősítések a Delibláti-puszta homokján. In: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1988–1989. (a továbbiakban: MMMK) Bp. 1990. 443–469., Uő: Államerdészeti erdőtelepítések Szabadka város határában (1896–1918). In: MMMK 1992–1994. Bp. 1994. 109–124., Uő: Fehértemplom helység szerepe a magyar erdészeti igazgatásban. In: MMMK 1995–1997. Bp. 1997. 193–208., Uő: Temessziget kontra kincstár. In: MMMK 2001–2004. Bp. 2004. 170–191.

[2] Abonyi István: Egy elveszett magyar királyi erdőhivatal: Bezdán. In: ETK XXV. Bp. 1996. 5–132., Kovács Endre: A doroszlai Nagyerdő története és néprajza. Szabadka 2008.

PANCSOVA

A város a Bánság azon részén fekszik, amelyről egy 15. századi utazó írta: Belgrádtól Szegedig „egész hosszú utamban egy patak mellett elterülő két kisebb bereken kívül, egyetlen fát sem láttam."[3] A teljes fátlanság tehát – s a tudósításban ezt kell észrevennünk – a *vízfolyások* mellett megtört. A török háborúk aztán ezt két irányba befolyásolták. A fátlanabb vidékek kiterjedtebbé váltak, míg a vízfolyásos, mocsarasodásra hajlamos vidékek – az átkelőhelyek, netalán a fokgazdálkodás, egyáltalán a gazdálkodás (kényszerű) elhanyagolásából következően – elvadultak. A 17. századi utazó, Evlia Cselebitől viszont azt tudhatjuk meg, hogy Temesvár faellátásának biztosítására 60 falut rendeltek, akik az erődítménybe egész évben hordták a tűzi- és épületfát.[4] A korabeli harci cselekmények egyébként is sok fát igényeltek, s nem véletlen, hogy a Temesköz 18. század eleji visszafoglalásakor a bécsi udvar a faültetést szorgalmazta. Ezt részben a további erődítésekhez kívánta felhasználni, de fontos felismerés volt: az erdős, facsoportokkal tarkított terep könnyebben védhető. S mivel újabb és újabb török betörésektől lehetett tartani, a temesi bánsági erdőhivatal (amely a temesvári katonai parancsnokságnak volt alárendelve) 1742-től nagyobb szabású *erdőtelepítésekbe* kezdett, elsősorban a Tisza mentén. Az ide-oda vonuló katonák, a Bánságba betelepülő lakosok, no meg az időjárási nehézségek azonban ezeket a fásítási próbálkozásokat rendre meghiúsították.[5] Egy későbbi értékelésben pedig már ezt olvashatjuk: a fákkal, a fásításokkal „a kutya sem törődik".[6]

Erdészettudományi szempontból mégis fontos: a bánsági, illetve temesvári erdészek (F.J. Waldfortner, A. Eberl, H. Demelmaier és Chr. Schönn) a *nyár- és fűzfák ültetését*, továbbá a tölgymakkvetést szorgalmazták. Azaz követték a természet „ujjmutatását". A gondot a már említett emberi károsításokon kívül a folyók hosszan tartó áradása, a makkal bevetett területek hetekig, sőt hónapokig tartó elöntöttsége okozta.

Nagy esemény volt a fegyverrel visszaszerzett területek benépesítése, amelyet – mind a kortársak, mind a utókor – „svábvonulás"-ként emlegetett.[7] A betelepülő lakosság elkezdte a mocsarak lecsapolását (benne a facsoportok, erdők irtását), a mezőgazdasági kultúra kiterjesztését, miközben a lakóhelyek környékét is rendezték.[8] 1772-től „minden gazda köteleztetett a kertjébe ültetendő gyümölcsfákon kívül, a talaj minőségéhez képest, háza előtt az utcán vagy udvarában legalább is 20 jegenyét vagy eperfát ültetni és azok tenyésztéséről felelősség terhe alatt gondoskodni".[9] Ráadásul ezek a *belterületi fásítások* nemcsak jobban megóvhatóbbak,

---

[3] Bertrandon de la Brocquére utazása, 1433. In: Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten, 1054–1717. Összegyűjt. és jegyzetekkel ellátta: Szamota István. Bp. 1891. 90–91.

[4] Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai, 1660–1664. Fordította: Karácsony Imre. Az előszót és a szómagyarázatot írta, a jegyzeteket átdolgozta: Fodor Pál. 2. kiadás. Bp. 1985. 28.

[5] Tagányi Károly: Magyar erdészeti oklevéltár. (A továbbiakban: EOT) I–III. Bp. 1896. II. 1–12., 73–96., 121–129., 132–134., 146–149., 197–198., 217–221., 235–243., 329–330., 340–341.

[6] Biró Zoltán: Krónika 3. In: Erdészeti Lapok (a továbbiakban: EL.) 1939. 354.

[7] Agárdi Ferenc: A svábok bejövetele. A németek szerepe Magyarországon Szent Istvántól napjainkig. Bp. 1946. 143., 144–147., 185., Büchl Antal: Letelepedés és gazdálkodás a Bánságban (1716–1848). In: Korunk Évkönyv 1979. Kolozsvár-Napoca 1978. 282–289. és Carl Göllner (Red.): Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens. I. Bd. 12. Jahrhundert bis 1848. Bukarest 1979. 277–307., 308–320.

[8] Bárány Ágoston: Torontálvármegye hajdana. Buda 1845. 33., Kovách Géza: A Bánság demográfiai és gazdasági fejlődése, 1716–1848. (Dél-alföldi Évszázadok 11.) Szeged 1998. 23–25.

[9] Szentkláray Jenő: Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből. I. 1779-től napjainkig. Temesvár 1879. 280.

hanem ellenőrizhetőbbek is voltak, mint a korábban említett, a folyók árterére kerülő erdők.[10]

Az ellenőrizhetőséget fokozta a *határőrvidék* 1768–73 közötti megszervezése. Pancsova ebben kiemelt szerepet kapott, mivel a német-illír (-bánsági) határőrvidék központja lett. Ez nemcsak sárgára festett házaiban, netalán a katonai adminisztráció székhelyéhez kötődő életében, hanem bizonyos fokig a már említett bel- és külterületi fásításokban is megnyilvánult.[11] Ugyanakkor nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy a jellegében elsősorban német helyőrségű város a Temes folyó partján feküdt, amely folyó már akkor szállítási, így faanyag-továbbítási feladatokat is ellátott.[12] Az eleinte két határőrszázadba szervezett vidék központja faszükségletét a Temes- és a Duna-ártér erdeiből tudta fedezni, s nem volt távolabbi vidékek faanyagára utalva, mint például Temesvár, ami ebben az időben elsősorban szállítási – jórészt vízi szállítási – feladatokat adott.

A határőrség erdészeti adminisztrációját egy korábbi tanulmányunkban már áttekintettük,[13] így itt főleg Divald Adolf *1871. évi jelentését* szeretnénk idézni, aki a német-bánsági ezred összes erdőterületét 8549 kh-nak (4920 ha) adta meg.[14] Ebből 4300 kh (2475 ha) volt a „síksági" és 4249 kh (2445 ha) a szigeten lévő erdők kiterjedése. Külön is kitért a Pancsova melletti *Vojloviczi-erdőre*, ahol 15-20 cm átmérőjű és 10-12 méter magas, „egyenes, szép növésű" török mogyorók fordulnak elő, ráadásul ezek „nagyobb csoportot képez"-nek. Ugyanerről az „öregebb tölgyerdőről" egy 1874-ben kelt leírás szerint benne alászorultan, „alfa"-ként, egyedül a bodza fordult elő.[15] A 4–5 cm átmérőjű fákat a 19. század közepétől használták szőlőkarónak, sőt az 1862. évi erdőtermény-árjegyzékben is szerepelt. Az esztendőként 8-10 ezer szőlőkarót adó, mintegy 200 kh-nyi (kb. 120 ha) erdőrész tehát a határőrvidék időszakában is intenzív használat alatt állt.

A határőrvidék polgárosítása (1873) után Pancsova Torontál megyéhez került, majd az *1879. évi erdőtörvény* alapján kiépülő erdészeti adminisztráció a szegedi erdőfelügyelőség kerületébe sorolta. Az általunk most részletesebben vizsgálandó erdőgazdasági-erdészettudományi kérdések ebben a keretben találhatók, azzal, hogy a város nemcsak földrajzilag, hanem gazdaságilag bizonyos szempontból a megye (és az ország) perifériájának számított. A „végvidéki" helyzet azonban erdészetileg nagyon is illeszkedett a Duna vonalához, annak erdészeti problémáihoz.

Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtár

[10] Szentkláray Jenő: Mercy kormányzata a Temesi Bánságban. Újabb részletek Délmagyarország XVIII. századi történetéhez. Bp. 1909. 132.

[11] Luka Ilič, (Dgst.): Historische Skizze der kaiserlich königlichen Militär-Communität Pančova. Pančova 1855., Fr. Vaniček: Spezialgeschichte der Militärgrenze. I-IV. Bd. Wien 1875. I. 582–588., III. 21., 28–29., 354–361., IV. 282–284., 309–373., 376., Felix Milliker: Kurze Geschichte der Banater Militärgrenze, 1764–1872. Wrschatz 1937., Otto Vogenberger: Pantschova. Zentrum des Deutschtums im Südbanat. Freilassing (in Bayern) 1961.

[12] Vö. Fát szállító hajó a Begán. In: Jakó Ágoston: Vízszabályozás és árvízvédelem. In: Torontál vármegye. Magyarország vármegyei és városai. Szerk.: Borovszky Samu. Bp. é.n. [1911.] 190., Ákos László–Aba Iván: Erdők országa. Bp. 1954. 23.

[13] Vö. Oroszi, S.: Fehértemplom helység. 193–196. A határőrvidéki törvények és rendeletek erdőkre vonatkozó részei pedig megtalálhatók: I.H. Schwickel: Geschichte der österreichischen Militägenze. Wien–Teschen 1883. 226–261., 335–346. és Guggenberger Gyula: A határőrvidéki határközösségekre és a határőrvidéki ingatlanokra vonatkozó törvények és rendeletek. Bp. 1904. 69–81.

[14] Magyar Országos Levéltár. Földművelésügyi Minisztérium iratai (a továbbiakban: MOL K–184.) 1912–B/2–42.765. (119/1872.) Divald Adolf 1871. évi jelentése a határőrvidéki erdőkről.

[15] Herger János: A bodzafa mint szőlőkaró. In: EL 1874. 402–403.

Az 1879. évi erdőtörvény után a szegedi erdőfelügyelő, Ruzinszky Béla a városi tanács figyelmét az erdészeti teendőkre külön is felhívta.[16] Pancsova határában – írta Ruzinszky – „az erdőterület sziget és kopár, ennek beerdősítésére [azonban] a város pedig mit sem tett". A következő évben – a vármegyei erdészeti albizottság ajánlásának megfelelően – a rendszeresen vízzel borított, *mélyártéri* részeken elkezdték a nyár- és fűzdugványozást. A vízzel nem borított, a kataszteri íveken erdőként szereplő területeken azonban továbbra is legeltettek. Az erdőfelügyelő véleménye szerint azonban itt szántóföldeket kellene kialakítani. Ezzel nemcsak a város bevételét növelhetnék, hanem az elkövetkezendő erdősítéseknek is kedvezőbb talajviszonyokat teremthetnének. Az 1884. évről szóló jelentésében aztán megelégedéssel írja: „A város tulajdonát képező 50 kat. hold terület vízzel borított része fűz és nyár dugványokkal erdősíttetett; a vízzel nem borított rész pedig szántás által a csemeték elültetésére előkészíttetett."

Az erdőtörvényben előírt üzemterv készítésére a pancsovai (kincstári) erdőtisztet kötöttek szerződést, miközben a vármegye ekkor már az *állami erdőkezelés* kérelmét készítette elő. Ez 1889-ben valósult meg, és Pancsova erdőit a nagybecskereki (korábban pancsovai) kincstári erdőgondnok kezébe adták. Ez az ideiglenes állapot – amivel a város Torontál megye többi, szintén üzemtervezésre kötelezett erdőbirtokával össze volt kötve – a szomszédos Bács-Bodrog vármegye hatóságai hasonló döntésével megszűnt. Ott önálló, csak az idegen, tehát nem kincstári erdőket is kezelő erdőgondnokság létesült. Az *újvidéki gondnok*, Kürthy Géza aztán Pancsova város erdeinek szakirányítási, illetve a vonatkozó üzemterv szerinti gazdálkodását végezte.

Kürthy első, 1890-ben kelt jelentése szerint a városnak 50 kh (29 ha) erdeje van, amelyet fele-fele arányban fűz- és nyárfák alkotnak.[17] Az 1887-ben jóváhagyott üzemterv szerint itt *fafajcserét*, nevezetesen 40 éves fordában sarjerdőüzemet kívánnak meghonosítani. „A városi képviselők – írja – önnön magoktól buzgólkodva iparkodnak tölgy csemetékkel beerdősíteni, melyek, daczára minden évben a tavaszi nagy vízáraknak vannak kitéve, lehet mondani, hogy sikerült egy fiatalos (...)." Az erdő őrzését a városi kertészre bízták, „ki a megbízásnak teljesen meg is felel, sőt az ülteti is széj[j]el a tölgycsemetéket".

Mielőtt az erdészeti adminisztráció híradásait tovább idéznénk, el kell csodálkoznunk azon, hogy egy magasártéren levő város csak ilyen kis erdővel bír. A magyarázat a dél-magyarországi *népességtelepítésekben* található. Pancsova ugyanis a város közelében lévő, a Divald által is megcsodált Vojloviczi-erdőt mintegy 2000 kh-dal (kb.1151 ha) a Bukovinából hazatelepítendő székelyek számára ajánlotta fel. Ott – magas, árvíznemjárta területen – alapították meg Hertelendyfalvát. A pancsovaiak így estek el a „granicsáridőkből" megmaradt tölgyesüktől.[18] A különböző építkezésekhez azonban szükségük volt keményfára, mint ahogyan a tüzelőt is az szolgáltatta. Az említett erdő kitermelése után azonban ez a közelben nem állt rendelkezésre, így többnyire távolról, Szlavóniából szerezték be. Törekvésük a tölgyerdőre érthető, de a nehézséget a következő jelentette: a Duna – beleértve a közeli három szigetet – a magyarországi szakaszán itt volt a legszélesebb, 3 km.

[16] MOL Földmívelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium iratai (a továbbiakban: K–168.) 472., 473., 474., kötet. Erdőfelügyelőségi jelentések, 1882., 1883. és 1884. Szeged.

[17] MOL K–184. 1890–3–643. (2670/1890.)

[18] Graff János Pál: Pancsova kereskedelmi és forgalmi viszonyairól. In: Pancsovai emlékkönyv hazánk ezeréves fennállásának örömünnepségére. (Pancsova, 1872–1896). Szerk.: Wigard János. Pancsova 1896. 283.

A város ugyan nem közvetlenül a Duna-partra épült, de a folyó „hatalmát – írták egy pancsovai ismertetőben – majdnem minden évben megérezzük, midőn tavasszal medréből kilép és hazánk déli sík határát elönti, hogy meddig a szem ellát, mindenütt a víz tükrén pihenhet. Ilyenkor a Duna egy kis tengerré növekszik, mely haragosan zúg és csapkodja a temesparti töltés falait, ha a vad Kossava szél megharagítja."[19] A megmaradt erdő tehát *hullámtéren*[20] feküdt, s részben a gátak elhabolása ellen is védelmet nyújtott. Ezt a puhafaállományt kívánták a pancsovaiak „önnön maguktól" jobban felhasználható keményfájúvá, tölgyessé átalakítani. S itt térünk vissza az erdészeti jelentésekhez, az átalakítás fejleményeihez.

A tölgytelepítés érdekében az erdőgazdasági művelés alá tartozó területet kibővítették. 1893-ban 26,20 kh (15,08 ha) fűzzel és 138,39 kh (79,64 ha) tölggyel számoltak.[21] Ez utóbbiból 43,43 kh (24,99 ha) beerdősült, míg a többi erdősítésre várt. A füzes célja a pancsova-kubini töltés „felkorbácsolt hullámok" elleni védelme. A tölgyest pedig a város házi (hivatali) szükségletének fedezésére ültették.

Az 1894-ben készült *üzemtervben* két üzemosztályt létesítettek:

1. A üo. (Szúnyog-sziget) – 138,09 kh (79,47 ha). Ebből 46,43 kh-at (26,72 ha) már *tölggyel* beültettek, míg a többi még erdősítésre vár. Fontos tanulság volt, hogy „az árvizek által állandóan látogatott területen" nem lehetett csemetékkel boldogulni, hanem a makkvetés hozott eredményt.

A makkvetés előtt a földön két évig mezőgazdasági művelést folytattak, amitől a talaj porhanyóssá tételét várták. Az erősen kötött agyagtalaj ugyanis a nyári hőségben nagyon megrepedezik. A repedések pedig a csemeték gyökerének elszakadásához, így a növény kipusztulásához vezetnek. Tehát vetni kell, mert „a kikelt csemete az árvíz által helyzetéből ki nem mozdíttatik, hogy a lefolyó árvíz után a makkból kelt csemete életműködését azonnal megkezdi, s hogy a megrepedő talaj gyökérzetében csekély kárt tesz". A kikelő csemetéket azután nyáron kapálják, s hogy a repedések ne érjék el a gyökerét, a tövét enyhén fel is töltik. Az alkalmazott, kikísérletezett módszerrel az eddigi „beteges szunnyadásból felébredt" csemeték akár 1 m-es növekedést is produkáltak.

2. B üo. – 26,22 kh (15,09 ha). *Fűzdugvánnyal* és gyökeres *nyár suhángokkal* létesítették. Ez utóbbi „ültönczök" felhasználását a gyenge talajjal indokolták, amellyel jobb eredményt értek el, mint a füzekkel. 1898-ban azonban már egyértelmű volt: a talaj „erdősítésre csaknem alkalmatlan", ugyanis a lágylombok is gyenge fejlődést mutatnak. Ezért a város közigazgatási bizottságának erdészeti albizottsága levélben kereste meg az erdőgondnokot: vajon a fűzerdősítésekkel fel kell hagyni?[22] Erre sem az újvidéki erdőgondnok, Lohr Antal, sem a korabeli erdészeti szakemberek ártéri-hullámtéri erdőkkel foglalkozó képviselői nem tudtak egyértelmű választ adni. További megfigyeléseket, kísérleteket javasoltak.

A város erdészeti, fásítási erőfeszítéseihez meg kell még említeni a következőket. A régi, még az újratelepedés, illetve határőri szervezet idejéből való *eperfaültetés* a 19. század végén is újabb feladatokat adott.[23] A város faiskolát tartott fenn (1,2 kh

[19] Gesser Béla (összeáll.): A Pancsova és vidéke ipari és mezőgazdasági kiállításának útmutatója 1905. aug. 15-től szept. 15-ig. Pancsova 1905. 3–4.

[20] A vízügyi, ill. erdészeti alapismeretekkel nem rendelkezők részére: az *ártér* az árvízvédelmi gáttal *mentett oldalra* és gáton belüli, *hullámtérre* oszlik. Amíg nem voltak gátak, általában a hullámteret mélyártéri, a ritkán árvízjártát pedig magasártéri résznek mondták.

[21] MOL K–184. 8171. kötet. Erdőgondnoksági jelentések, 1894. Újvidék.

[22] MOL K–184. 8172. kötet. Erdőgondnoksági jelentések, 1898. Újvidék.

[23] A Temesvári Kereskedelmi és Iparkamara jelentése kerületének közgazdasági viszonyairól az 1890. évben. Temesvár 1891. 67–68.

– 0,69 ha), ahol főleg ezt, illetve dísz- és gyümölcsfákat neveltek.[24] Kezelője az a városi kertész, aki egyben felesketett erdőőr is volt. (Segítségét főleg egy szakvizsga nélküli, de felesketett segéderdőőr jelentette.)

Ugyancsak ketten üzemeltették a *csemetekertet* a Hajógyári-szigeten.[25] Itt erdészeti útmutatások alapján nevelték az erdeifa-csemetéket. Ebből adták ki azokat a tölgy- és más „ültönczöket", amelyek a korábban említett fásítási próbálkozásokban szerepeltek. Azért itt még hadd tegyünk egy újabb megállapítást, amit az 1897. évi jelentés támaszt alá. Az erdősítési hátralékban kimutatott „területből 46,43 kat. hold ugyan be lett tölggyel erdősítve, de az nem sikerült; ennélfogva az 1897. évben megváltoztatva, [a] jóváhagyott üzemterv szerint az egész terület fűzzel erdősítendő be, s ezért számíttatott az összes beerdősítendő terület hátraléknak. Az erdősítést 1897. évben dugvány hiánya miatt nem lehetett elkezdeni, úgy az csak 1898. évben kezdhető el."[26] Tehát voltak szervezési nehézségek is, amelyek ugyan önmagukban a sikertelenséget nem indokolhatják, de mutatják: az elmaradt eredmény a további munkákat is bénította.

A fűzzel kapcsolatban jegyezzük meg, hogy a pancsovai fogházban a rabok *kosárkötést* végeztek. A kosárfonóipar nyersanyagát az állam által birt Garcesz-szigetről szerezték be. Azt azonban nem tudjuk, hogy ott nemesfűzültetvény vagy csak természetes fűztelep adta-e az alapanyagot.[27]

ÚJVIDÉK

A város – miként a neve is mutatja – a 18. században, az újjáépítés századában keletkezett. A korábban tárgyalt Pancsovától eltérően azonban nem a Bánságban, hanem a Duna-Tisza közén terült el, bár meghatározója ennek a településnek is a Duna volt. Erdészeti szempontból majd csak a 19. század második felében kapcsolódnak össze, igaz, az első erdővel kapcsolatos nyomok itt is a török időkbe, illetve az az előtti időszakra nyúlnak vissza. Egy forrás szerint Bácsban már a 16. század első felében elkezdődtek az *erdősítések*, amelyek azonban feltehetően nem a folyók lapályát érintették.[28] A török időkben a hadászati berendezésekhez, sőt a harcászati eljárásokhoz, netalán a helyőrségek fűtéséhez rengeteg fára volt szükség a Duna-Tisza közén is. Erre a vidékre – eltérően a Bánságtól – nem a „saját" hegyvidékről, hanem elsősorban Szlavóniából hoztak fát (amit az ottani rendek nem mindig néztek jó szemmel). A török kiűzése után pedig még évtizedekig érvényes volt az egykori utazók megfigyelése: „Magyarország [ezen részének] vize és levegője dögletes!"[29]

A Duna jobb partján lévő pétervárad erőd bal parti „sánca" aztán előbb az újjáalakult Bodrog vármegye székhelye lett, 1748-ban pedig Újvidék néven *szabad királyi város*. Ezt azért érdemes kiemelnünk, mert a továbbiakban a különböző erdőket érintő rendelkezések a királyi városokra fokozottan érvényesek voltak, azok végrehajtásáról maga az Udvar kívánt meggyőződni. Ezzel összefüggésben rögtön megemlítjük Mária Terézia 1769. évi *erdőrendtartását*. A „jóakaratú", egyszersmind

[24] Graff János Pál: Pancsova mezőgazdasága. In: Pancsovai emlékkönyv hazánk ezeréves fennállásának örömünnepére. (Pancsova, 1872–1896). Szerk.: Wigard János. Pancsova 1896. 324.
[25] MOL K-184. 8113., 8114., 8115., 8116., 8117. kötet. 1892–1897. Pancsova és Újvidék.
[26] Uo. 8117 kötet Az állami kezelés alatt álló erdők nyilvántartókönyvei, 1897. Pancsova és Újvidék.
[27] A Temesvári Kereskedelmi és Iparkamara jelentése a kamarai kerület gazdasági, kereskedelmi, ipari és forgalmi viszonyairól az 1882. évben. Temesvár 1884. 79.
[28] Hunfalvy János észrevételei Erdődy Adolf válaszára az erdők ügyében. In: EL 1865. 94.
[29] Takáts Sándor: Rajzok a török világból. I–III. Bp. 1915–17. II. 83–84. és 134.

a korabeli erdészettudományi eredményeket jól tükröző ajánlások szerint a szabad királyi városok polgárait évente 20 fa elültetésére kötelezték, amihez csemetéket kellett nevelni. Ugyancsak szorgalmazták a „szederfák" (eperfák), továbbá a vizenyős helyekre a fűzfák ültetését.[30] A füzekkel a gátak, vízügyi berendezések védelmét kívánták fokozni – a nyilvánvaló faanyagnyerésen kívül.[31]

A beszámolók szerint Újvidék mind az említett füzekkel (egy 1759-ben készített kimutatás szerint addig 15 ezer darabot ültetett el), mind a nyár- és akácfásításokkal foglalkozott.[32] A sikerességéről szóló jelentések gyakran a „kincstári optimizmus" kategóriájába sorolhatók, de egyértelmű: a fák, az erdők a város ügyeinek részét képezték. Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg a szabad királyi város jó példájáról sem, ami bizonyára a környezetére is hatással volt.

A 19. század közepe-második fele természettudományos, így részben erdészeti vélekedésére nagy hatással volt Anton Kerner véleménye. Ő a „fagyilkos" éghajlatú síkság (ti. az Alföld) befásítására a *fűz-* és *nyárfajokat* ajánlotta. Megfigyelései még a *kocsányos tölgy* ültethetőségét igazolták, míg az akácot a „központi erdőtlen sivatag"-on – hasonlóan más idegenhonosokkal – kísérletezésekbe kívánta vonni.[33] Ez utóbbi nyomvonalon haladva az 1870-es évek osztrák szaksajtójában már egyenesen azt írták, hogy az akác és a kanadai nyár „Amerikában különösen Magyarország számára lett felfedezve."[34]

Ugyanebben az időben, tehát már az osztrák-magyar kiegyezést követően a vidék első *erdészeti szempontú* leírását az a Divald Adolf végezte el, akit már Pancsovával kapcsolatban idéztünk. Divald fontos, tulajdonképpen az egész Duna-völgyre érvényes megállapítása volt: a folyóárterek mentesített részén álló erdők *nem feltétlen erdőtalajúvá* válnak.[35] Azaz addig, amíg a Duna rendszeresen kilép medréből és árterét elönti, ott a mezőgazdasági termelésnél az erdőgazdasági nagyobb hasznot hoz (a *feltétlen erdőtalaj* fogalma ezt jelenti), amint azonban a gátépítéssel mentetté válik, azon mezőgazdasági művelést lehet meghonosítani. Tehát az erdő átadja helyét egy nagyobb jövedelmet hozó, belterjesebb gazdálkodásnak. Ugyanakkor viszont a hullámtéren, illetve a folyó szigetein a gazdálkodás megmarad az erdők mellett – ha valóban a biztonságos és hosszú távon is jövedelmező termelést tartják szem előtt.

Az *1879. évi erdőtörvényt* követően kiépülő erdészeti igazgatás Újvidék város erdeit – hasonlóan Pancsovához – a szegedi erdőfelügyelőség kerületébe sorolta. A város erdei a törvény 17. §-a alá tartoztak, azaz kezelésükre *szakértő erdőtisztet* kellett alkalmazni és erdészeti *üzemtervet* készíteni. A város keresett is erdőtisztet,[36] de aztán – Bács-Bodrog megyével egyetemben – erdeit 1887-ben mégis *állami kezelésbe adta*. S ezzel Újvidék erdészeti központtá vált, mivel előbb állami erdőgondnokság, majd a gondnokságokat irányító erdőhivatal székhelye lett. A továbbiakban az itt dolgozó erdészek véleményét, jelentéseit, főleg pedig törekvéseit és eredményeit tekintjük át.

---

[30] A fáknak és erdőknek neveléséről és megtartásáról való rendelés. Pozsony 1770.

[31] A fűz-fák s egyébb serényebben nevelhető tsemetéknek bé-ültetése és nyölésben való szaporítása, s illendő s gondos meg-tartása eránt 1780. esztend. ki-adattatott hasznos regulák. Pozsony 1780.

[32] Vö. EOT II. 141–145., 193–196., 199–205. és III. 291.

[33] Kerner Anton: A Duna menti országok növényvilága. A magyar Alföld és a Bihar-hegység. Fordította: Madas László. (ETK LXII.) Bp. 2004. 40.

[34] A kanadai nyár- meg az ákáczfa és Magyarországba bevándorolt német köszönő barátsága. In: EL 1873. 481.

[35] Divald Adolf: A bácskai kincstári erdőkről. In: EL 1872. 121.

[36] Vö. EL 1885. 2. füzet VII. Újvidék hirdetése.

Az 1882. évi erdőfelügyelői jelentés a város szolid erdőgazdálkodásáról számol be azzal, hogy az eddigi gyakorlat tulajdonképpen az erdőtörvény rendelkezéseinek megfelel. Egyedül azt kifogásolta, hogy az erdőőröket az előírt jelvénnyel nem látták el, s ez erdőrendészeti áthágásnak számít.[37]

A város – írta Rozinszky Béla – erdeiből házi szükségletét elégíti ki, s gondoskodik az erdőfelújításról is. A magasártéri részeken *tölgymakkvetést* alkalmaz. Az erdőfelügyelő csak azt kifogásolta, hogy a másod- és harmadéves sorokban túl sűrűn álló csemetéket nem ritkították ki. Az így kiszedett tölgyekkel pedig – vélte – a hiányos foltokat lehetne kiegészíteni. A hiányosságot a szakismeret gyengeségére, azaz az erdőőrök, illetve a közteshasználatot vállalók hanyagságára vezette vissza. A mélyártéren *dugványozással,* ráadásul *„kanadai nyár"-ral* próbálkoznak, de a magas vízállás ezt csekély területen engedi meg.[38]

A következő évben a tölgyerdő-kitermelési lehetőség megszűnt.[39] Így a tanácsi szükségletek kielégítése a mélyártéri erdőkre korlátozódott. Ezzel egyidőben a már növekvő tölgyfiatalos – a futaki út mellett – „a korai legeltetés által elsatnyult." Meg kellett ismételni, s a város egyre inkább belátta: sem az erdősítési, sem az üzemtervezési feladatokkal nem boldogul. Az erdősítési teendők azzal nőttek, hogy nemcsak a kitermelt erdők helyén, hanem a lecsapolt mocsarak,[40] a „rétségi földek" egy részének erdészeti művelésbe való átadása révén Újvidék *kiterjedtebb erdőtelepítésbe* kezdett.

Az újonnan létesített *újvidéki erdőgondnokság* vezetője, Gorzó László jelentése szerint, a „rétségi földek" beerdősítése 1887 őszén kezdődött, s 1894 őszén – tehát hamarább, mint tíz év – befejeződött, „daczára annak, hogy ezen rövidebb határidőn belül nem az eredetileg megállapított, s az államrendészetnek szerződésileg, részletenként átadott 800 kat.hold, hanem 832,41 kat.hold erdősíttetett be."[41] Mellette még kosárfonófűz-telepet és „a rendes erdőtelepítésnél költségesebb eperfa erdőt" is létesítettek (az előbbit 12,43 – 7,15 ha –, utóbbit 12,03 – 6,92 ha – kat. holdon).

Az *erdőgazdálkodás célját* úgy határozták meg: „hivatva van a város faszükségletein kívül (árvíz védelmi czélokra szolgáló rőzseanyag; szegények részére kiszolgáltatandó csekélyebb értékű faanyag; a város saját szükségleteit fedező tűzifa- és épületfaanyag; a város területén lakó, fát feldolgozó kisebb iparosok és ipartelepek részére kiadandó faanyag), a selyem gubó termelést elősegíteni és a város klimatikus és közegészségügyi érdekeit szolgálni."

Mielőtt a fenti, tulajdonképpen az erdőgazdálkodás, benne a üzemtervezés során érvényesítendő célokat részletesebben is megvizsgálnánk, már most le kell szögezni, hogy azért nem ilyen simán és problémák nélkül mentek a dolgok.

Legelőször megemlítendő, hogy az ármentesített, majd felszántott „rétségi földek" előbb mezőgazdasági (szántóföldi) használatba kerültek, amelynek során (rendszerint a második évben) a vállalkozó *makkvetést* végzett. Az ápolást aztán kapásnövénnyel (rendszerint kukoricával) együtt oldotta meg. Az 1891 őszén 81,89 kh (47,13 ha) ilyen rét beerdősítésére vállalkozó titeli Gertner Hermann (és neje)

[37] MOL K–168. 472. kötet. Erdőfelügyelőségi jelentések, 1882. Szeged.
[38] A „kanadai nyár" itt feltehetően a korai nyarat (*Populus x euramericana* 'Serotina') jelenti. Vö. Bartha Dénes: Hungarian Forests from the Point of View of Environmental History. In: Hungarian Agricultural Research 1995. 3:36.
[39] MOL K–168. 473. kötet. Erdőfelügyelőségi jelentések, 1883. Szeged
[40] Érdújhelyi Menyhért – Marcekovich Imre – Profuma Róbert: Újvidék. In: Bács-Bodrog vármegye. I. Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: Borovszky Samu. Bp. é.n. [1909.] 255–256.
[41] MOL K–184. 8171. kötet. Erdőgondnoksági jelentések, 1894. Újvidék.

azonban a munkát nem végezte el.[42] Sőt az erdőgondnokot is kellemetlen helyzetbe hozhatta, mert Gorzó László ellen a nagybecskereki kincstári ügyészség és az újvidéki adóhivatal vizsgálatot indított. A „bűnfenyítés" okait és részleteit azonban nem ismerjük. *Erdőrendészeti áthágás* miatt viszont az erdőfelügyelőség 1892-ben vádat emelt a város ellen, mert az erdészeti személyzeti változást nem jelentették be, illetve az üzemtervtől eltérő erdőhasználatot és mezőgazdasági közteshasználatot folytattak.[43] Ezt a vezető erdőgondnok, Péchy Kálmán nem tartotta helytállónak, mert a rendszeres gazdasági terv – amit átdolgozásra a városnak visszaadtak – az említett használatokat tartalmazta. Mindenesetre a városi kapitányi hivatalnál elindított ügyet „elaltatták", mivel még 1897-ben sem tárgyalták.

A második, az üzemtervezéssel összefüggő kérdésről a következőt kell tudnunk. Kürthy Géza újvidéki erdőgondnok 1890. évi jelentésében leírja, hogy a város erdeire vonatkozó üzemtervet elkészítette és jóváhagyásra terjesztette be.[44] Az említett okmányban rögzítették, hogy 10 éven keresztül évi 80 kh-on (46 ha) kell a „rétségi földön" erdősíteni, amely munkát a „magas Minisztérium" (természetesen a város költségén) vállalta magára. Következésképpen „az ültetés és erdősítés a legpontosabban történik". A korábbi 240 kh (138 ha), illetve az 1889–90. idényre előírt terület részben *tölgymakkal,* részben – a vizenyős helyeken – *fűz- és nyárdugványokkal* történt. A tölgy- és lágylombfa-erdősítésben a legeltetést „közhírré tétel által" tiltották. A „rétségi föld" 800 kh-as (460 ha) területe természetes határait északnyugatról víz, míg kelet-dél-délnyugat felől a város által létesített árvízvédelmi töltés jelentette.

Újvidék másik erdőterületét, a „Vrbák"-ot lágylombfák jellemezték, s területe 500 kh (288 ha) volt. Fafajmegoszlás: 85% fűzfélék, 15% nyárak. Itt az állami kezelés folytán elkészített üzemterv mindenféle fahasználatot megtiltott. Mondván: a városnak „két helyütt is van nekie [ti. keményfaerdeje], melynek talaját szántásvetés alá készített, és így ezen lágy erdő később nagyobb szükség beálltával fog kihasználtatni."

Mind az erdősítés alá vont területeket, mind a „Vrbák"-ot egy, a kincstár által fizetett erdőőr őrizte. Jó sikerrel, mert egy év alatt csak hat *erdőkihágást* észleltek. Az erdőőrt – miként már utaltunk rá – az erdőfelügyelőségen nem jelentették be, illetve a személyi változásról a szegedieket nem tájékoztatták. Később – összefüggésben az erdősítések területének növekedésével – a fa- és fűlopások nőttek. Ez utóbbi esetben a fű között levő csemetéket is kivágták. A kár behajtása, illetve megtorlása azonban nehézkes volt. Ezért inkább a megelőzést, az őrzést erőltették, ajánlották az erdőtulajdonos város figyelmébe. A büntetéseket – írja az erdőgondnok 1894-ben – nem lehet kivetni, mert az elkövetők gyakran meg sem idézhetők; „mert ma itt, holnap ott tartózkodnak." Ha a tárgyaláson megjelentek, és elítélik őket, akkor feltétlenül fellebbeznek, amivel a végrehajtást késleltetik. Ha pedig – akár évek múlva – végrehajtásra kerülne sor, kiderül, hogy teljesen vagyontalanok. „A pénzbüntetési összegnek megfelelő elzárással, emberbaráti szempontból, csak télen sújtják a kártevőket – nyáron nem, mert élelmet kell keresnie –, a télen való egy-két napi elzárás pedig csak jótétemény az ily emberekre nézve. Büntetés helyett tehát jutalmazva érzi magát."[45]

[42] Uo. 1896–3–3647.
[43] Uo. 8113. kötet Az állami kezelés alatt álló erdők nyilvántartó könyvei, 1892. Újvidék és Pancsova város.
[44] Uo. 1890–3–3643. (2670/1890).
[45] Uo. 8171. kötet. Erdőgondnoksági jelentések, 1894. Újvidék.

Később a város a szakképzett erdőőrön kívül alkalmazott egy segéderdőőrt is, akinek idején – hanyagságából kifolyólag – az erdőkárosítások megszaporodtak. Az 1898-ban kelt jelentés szerint így a nép a „kihágásokhoz annyira hozzá szokott, hogy újabb, erélyes intézkedésekkel lesz csak lehetséges attól újra elszoktatni."[46]

Ezek után térjünk vissza a rendszeres gazdasági tervre. Az 1893-ban elkészült *üzemterv* a városi erdőket *öt üzemosztályba* sorolta:[47]

1. A üo. – 301,30 kh (173,40 ha). Az árvízvédelmi töltésen belül lévő *fűz-* és *nyárfák,* többnyire szórt állásban. Közéjük három tisztás és két mocsárterület is ékelődik. A legeltetés tilalmazásával, továbbá a falopások megakadályozásával az üzemosztály teljes beerdősülését kívánják elérni. Az öreg fákat 1894-ben többékevésbé kihasználták. A fát részben ipari célra (rönk), részben tűzre (téglaégetés), végül pedig teknővájásra adták el. „A nagy mennyiségű gally- és tuskófa pedig azon városi szegények közt osztatott fel ingyenesen, akik a fadöntésnél közreműködtek."

2. B üo. – 428,26 kh (246,46 ha). A mentett oldalon levő, de árvizek által továbbra is meglátogatott területen álló erdőrész, amelynek csak egyötöde magasabb fekvésű. Ide *tölgy, juhar, kőris és szil,* sőt egyes homoktalajfoltokba *akác* került. Ezt az üzemosztályt (az egykori „rétségi földet") mesterségesen ültették be. Egyes helyeken azonban „a tölgy nem tud megbarátkozni a termőhely mostohaságával." Így helyette kénytelenek kőrist és szilt ültetni.

3. C üo. – 386,08 kh (222,19 ha). Mentett oldalon álló *tölgytelepítés,* ahová kisebb foltokba *füzet,* míg a szikesekre „kórós növényeket" írt be az üzemtervező. A tölgymakk egy részét Szlavóniából, illetve Bácska déli részéről szerezték be.[48] Így a faj későnfakadó változata, a *Quercus robur L. ssp. slavonica* /GÁY./MÁTY., is bekerült az erdősítésbe. Ezzel is növelte a leendő erdő értékét.[49]

4. D üo. – 12,03 kh (6,92 ha). „Homokos agyag" talajon létesített *eperfaültetvény.*

5. E üo. – 12,43 kh (7,15 ha). *Kosárfonófűz-telep.* „Homokos részen a *Salix caspica* gyönyörűen fejlődik, a vesszők nem ritkán 4 m magasságot is elérnek, vizenyősebb helyeken a *Salix purpurea* bizonyult eddig a legjobbnak." A telep létesítése a városi tanács azon szándékával volt összefüggésben, hogy a legszegényebb lakosokon segítsen. Évente ugyanis legalább 10 személyt meg kívántak taníttatni a kosárfonásra, akiknek a továbbiakban is adtak volna (ingyen!) vesszőt, hogy mesterségüket gyakorolhassák.

A *Salix caspica* – miként arról az 1898. évi beszámolóból olvashatunk[50] – eleinte igen szépen fejlődött, évente akár 3 m-t is nőtt. A negyedik évtől kezdődően azonban sok kipusztult, a megmaradók pedig rövidebb hajtásokat hoztak. Lohr Antal erdőgondnok a jelenséget azzal magyarázta, hogy a laza homok, ahová a fűztelep került, az első években a fákat „meghajtotta", de a talaj „termőereje" kimerült. Így a telep 5 év alatt átalakításra, illetve trágyázásra szorul. Egyébként meg – vélte az erdész – egy ilyen telepnek (ugyanazokkal az anyákkal!) 10-12 évig ki kell tartania. A többi fűzféle nem mutatott ilyen gyors és látványos összeomlást. Igaz, teljesítményük azoknak is csökkent.

[46] Uo. 8172. kötet. Erdőgondnoksági jelentések, 1898. Újvidék.
[47] Uo. 8171. kötet. Erdőgondnoksági jelentések. 1894. Újvidék.
[48] Kressák Pál: A későtölgyön észlelt fagykárokról. In: EL 1901. 493–494.
[49] Oroszi Sándor: A szlavón tölgyesek legendája és valósága. In: MMMK 1990–1991. Bp. 1991. 186.
[50] Uo. 8172. kötet. Erdőgondnoksági jelentések, 1898. Újvidék.

Az üzemtervben előírt erdősítési kötelezettségek megvalósítását államköltségen létesített *csemetekert* segítette. Igaz, a fűz- és nyárdugványokat nem itt, hanem „az erdősítéssel megbízott vállalkozók saját költségükön nevelték".[51] Mind ezzel, mind a kijelölt csemetekerttel azonban bajok voltak. „A csemetekert – írták 1894-ben – a túl magasra nőtt belvizek által tönkretétetett."[52]

A magas vízállás a nemesfűztelepet is károsította. Az E üzemosztályban 1895-re 5,4 kh (3,11 ha) elültetését tervezték, de a tavaszi nagy ár miatt csak 3,4 kh (1,96 ha) sikerült.[53]

1895-ben állami területen 6400 □ölnyi (23014m^2) „epres" csemetekertet létesítettek.[54] A kertben 1898-ban 80 liter eper-, 1,5 liter nyír- és 1 kg égermagot vetettek el. Ugyanitt készletben volt 356 ezer db különböző korú csemete. Kiadtak – a selyemtenyésztési felügyelőség rendeletére – 145 ezer db 5 mm (tő)átmérőjű epercsemetét „magánosoknak", míg a többi készletben maradt, azzal, hogy az epres csemetekertet a továbbiakban is fenn kell tartani. Magával az eperfaültetvénnyel azonban baj volt.

6. F üo. 1898-ban arról írtak, hogy az *eperfák* elérték a nem túl mélyen lévő talajvizet és satnyulni kezdtek. Ez nemcsak gyenge évi új hajtások megjelenését takarja, hanem a törzsön gombák mutatkoznak, sőt az ágak száradnak. Azaz a nagyralátó tervet visszább kell fogni. Kísérleteztek az Ausztráliából származó *Eucalyptus globulus* meghonosításával is.[55] A „rétségi földek"-en 337 db-ot szétszórtan ültettek el, amelyből 260 érte meg az őszt. Ezeket 1894 őszén gyékénnyel bekötötték, s többet valóban sikerült is kiteleltetni. Az ültetvény további sorsáról azonban nincs adatunk. Az üzemtervben meghatározott erdőgazdálkodás, illetve -telepítés ügyét azonban évről évre nyomon tudjuk követni.

Az *A üo.-ban* elkezdték a kihasználást, és 1898-ig 30,12 kh-t (17,33 ha) letaroltak.[56] Helyette nyár- és fűzfákat ültettek, bár a magasabb részeken megkísérelték a tölgyet is. Csemetehiány miatt azonban 1897-ben csak 18,69 kh-t (10,76 ha) erdősítettek be, a többi a következő évre maradt.[57]

A *B üzemosztályt* alkotó „rétségi földön" például 1895-ben 152,06 kat. holdat (87,51 ha) vetettek be tölgymakkal.[58] Úgy számoltak, hogy „a telepítés alatt álló új erdőben: fűz és nyár – 50%; tölgy és más k.[emény] lombfa – 50%; 55% sarjerdő [20 éves vágásfordulóval] és 45% szálerdő [80 éves vágásfordulóval]."[59] Nehézségek azonban szinte évről évre akadtak. Ezekből egyet idézünk.

Újvidék határában, a Mészáros-sziget („Kaszabszka Ada") 152,02 kh-nyi (87,49 ha) területét Katatits Ferenc és „érdektársai" 1894 őszén beerdősítési kötelezettséggel vették bérbe.[60] A terület minden oldalról nádasokkal volt határolt, így azt csak rőzsével megjavított úton lehetett megközelíteni. A bérlők ősszel makkvetéssel, illetve búzával a területen elkezdték a gazdálkodást. 1895 tavaszán-nyarán azonban olyan vizek voltak, hogy a learatott gabonát nem tudták kihozni. Ezért kérték az

[51] Uo. 8171. kötet. Erdőgondnoksági jelentések, 1894. Újvidék.
[52] Uo. 8113. kötet. Az állami kezelés alatt álló erdők nyilvántartókönyvei, 1892. Újvidék és Pancsova város.
[53] Uo. 8116. kötet. Az állami kezelés alatt álló erdők nyilvántartókönyvei, 1895. Újvidék és Pancsova város.
[54] Uo. 8172. kötet. Erdőgondnoksági jelentések, 1898. Újvidék.
[55] Uo. 8171. kötet. Erdőgondnoksági jelentések, 1894. Újvidék.
[56] Uo. 8172. kötet. Erdőgondnoksági jelentések, 1898. Újvidék és 8117. kötet. Az állami kezelés alatt álló erdők nyilvántartókönyvei, 1897. Újvidék és Pancsova város.
[57] Uo. 8117. kötet. Az állami erdőkezelés alatt álló erdők nyilvántartókönyvei, 1897. Újvidék és Pancsova város.
[58] Uo. 8116. kötet. Az állami erdőkezelés alatt álló erdők nyilvántartókönyvei, 1895. Újvidék és Pancsova város.
[59] Uo. 8114. kötet. Az állami erdőkezelés alatt álló erdők nyilvántartókönyvei, 1893. Újvidék és Pancsova város.
[60] Uo. 1896–3–36478.

erdőgondnokságot, hogy 2 kh (1,15 ha) területen nyomtatóhelyet létesíthessenek, ami a kikelt tölgyfák feláldozásával járt volna. Az erdőgondnok a kérvényt azzal a véleménnyel továbbította a minisztériumba, hogy amennyiben Katatitsék a hiányt saját költségükön előteremtett csemetékkel pótolják, hadd létesítsenek gabonanyomtató-helyet. A minisztériumban a kéréshez valóban hozzá is járultak, de kikötötték: a terület még 1895 őszén csemetékkel beültetendő, majd az esetleges hiányok pótlandók. A bérlők azonban mégsem éltek a helyszíni nyomtatási lehetőséggel, hanem az utat megjavítva a gabonát kiszállították.

Az erdőhivatal 1899. évi beszámolójában külön kitért a *mély- és magasártéri felújítások* sikerességére, illetve sikertelenségére.[61] A hullámtéren – írták – „az elmúlt évben három ízben is bekövetkezett magas vízállás a tuskók sarjképességét kiölte, és ezen erdőkben a vágásterek felújításánál jövőben a fősúly inkább a dugványozás útján való erdősítésekre fog helyeztetni." Ez utóbbival már próbálkoztak, de – miként arról a jelentés beszámol – a magas vízállás azokat is kiölte.

A magasártéri felújításokkal összefüggésben az újvidéki erdőgondnok, Kressák Pál az Erdészeti Lapok hasábjain fejtegette: meg kell próbálkozni az amerikai kőrissel (*Fraxinus pennsylvanica* Marsh.).[62] Főleg azzal érvelt, hogy az mind az alacsonyabb, mind a magasabb fekvésű területeken is megfelelően nő, és a kőrisbogár nem károsítja. Később ez az általa pártolt fafaj széles körben elterjedt mind az ártéri, mind az erdőn kívüli fásításokban úgy, hogy ma már *özönnövénynek*, nemkívánatos betolakodónak számít.[63]

ÖSSZEFOGLALÁS

A közismerten gazdag Bácska és Bánság két Duna-parti városa erdői az 1879. évi erdőtörvényt átalakulás közepette érték meg. A hagyományos, „magától nőtt" faállományok részben a növekvő lakosság igényei, részben a népességtelepítések, részben pedig a vízügyi építkezések és átalakítások miatt megcsappantak. Helyettük mesterséges módon, vetéssel, ültetéssel és dugványozással próbáltak meg új erdőket létrehozni. Ezek mély- és magasártéri területekre kerültek. A szakértelmet az állami erdőkezelés biztosította, míg a munkavégzést mezőgazdasági közteshasználattal oldották meg. A két város elöljáróságának erdősítési, fásítási elkötelezettsége csemetekert- és faiskola-alapítást tett lehetővé. Ezekben a hagyományos délvidéki eperfaültetéshez és gyümölcsfaneveléshez is biztosították a szaporítóanyagot.

Az erdőkkel kapcsolatos számszerű kimutatások az eredményeket jelzik.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

[61] Uo. 1900–3/a–2268.

[62] Krassák Pál: Az amerikai kőrisről. In: EL 1901. 1267-1268. Hadd jegyezzük itt meg, hogy ez az amerikai vörös kőrist jelenti, amit korábban – tévesen – *F. americana* L. név alatt közöltek.

[63] Csiszár Ágnes–Bartha Dénes: Amerikai kőris. In: Biológiai invázió Magyarországon. Özönnövények. Szerk.: Mihály Botond–Botta-Dukát Zoltán (A KVM Természetvédelmi Hivatalának Tanulmánykötetei 9.) Bp. 2004. 131–142.

Az *erdőtörzskönyvi adatok* Pancsovát illetően a következőről tanúskodnak:[64]

	1885	1896	1918
Feltétlen erdőtalajon álló erdő	57 kh (33 ha)	57,05 kh (32,83 ha)	3 kh (2 ha)
Nem feltétlen erdőtalajon álló erdő	17 kh (10 ha)	17,27 kh (9,94 ha)	296 kh (170 ha)
Összesen:	74 kh (43 ha)	74,32 kh (42,77 ha)	299 kh (172 ha)

A tölgyerdők értéke az első és második közölt időszakban, az 1885. és 1896. évben nincs kimutatva – hiszen a tölgyerdősítés nem sikerült –, míg 1918-ban 137 kh-dal (79 ha) szerepel. A város nevén lévő erdők pedig 70,70 és 184 holddal vannak feltüntetve.

Ugyanezek az adatok Újvidéken a következőképpen alakultak:

	1885	1896	1918
Feltétlen erdőtalajon álló erdő	100 kh (58 ha)	255,15 kh (146,84 ha)	255 kh (147 ha)
Nem feltétlen erdőtalajon álló erdő	831 kh (478 ha)	894,98 kh (515,06 ha)	895 kh (515 ha)
Összesen:	931 kh (536 ha)	1150,13 kh (661,90 ha)	1150 kh (662 ha)

Számunkra érdekes még, hogy az első közölt évben a tölgy 517 kh-t (298 ha), a másodikban 838,80 kh-t (482,73 ha), míg a harmadikban 839 kh-t (483 ha) tett ki. Ugyanakkor a városi erdő túlsúlya (921, 1140,13 és 1140 holddal) a néhány magántulajdonú mellett végig megmaradt.

Erdészettudományi szempontból értékelnünk kell, hogy mindkét város igyekezett az ártérre a korábbi lágy- és keménylombfafajokat visszaültetni. A nehézséget az okozta, hogy a gátak közé szorított folyó(k) tavaszi és őszi *árvize* mind a talaj-előkészítést, mind a már elvetett, illetve elültetett szaporítóanyagot az előtt *tönkretette*, mielőtt azok felnőttek volna. A mezőgazdasági közteshasználatot vállalók lelkiismeretes munkájában nem kételkedhetünk, de az elöntések ellen ők sem tudtak mit csinálni.

Az idegenhonos fafajok közül a nemesfüzek, továbbá a nemesnyárklónok nagy teljesítőképességét csak részben ismerték fel. Ez főleg abból adódott, hogy a belterjes (elegyetlen állomány, nagy sor- és tőtávolság) termesztési fogásai még ismeretlenek voltak. Az amerikai kőris ártéri alkalmazhatósága viszont előremutató lehetett, bár ültetésének hatásaival – természetesen – nem lehettek tisztában.

[64] Bedő Albert: A Magyar Állam erdőségeinek gazdasági és kereskedelmi leírása. I–III. 1. kiadás Bp. 1885. II/2. 768–769., Uő: A Magyar Állam erdőségeinek gazdasági és kereskedelmi leírása. I–IV. 2. kiadás. Bp. 1896. II/2. 686–687., Erdészeti Zsebnaptár az 1919. rendes évre. Szerk.: Horváth Sándor. Bp. 1918. 284–285.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Az, hogy a hullámterek potenciális termőképességét egyetlen faültetvénnyel, illetve erdővel sem lehet kihasználni, ekkor még sejtés szintjén sem merült fel. Igaz, azzal, hogy a századforduló „divatos" erdőalakját, a legelőerdőt[65] például a Duna-ártéri tapasztalatokkal rendelkező Fogassy Gyula már egyedül csak a jó termőhelyű területeken, így az ártereken látta indokoltnak, tulajdonképpen ebbe az irányba is megtette az első lépést.[66] Szintén részben erdészettudományi, de inkább *közgazdasági tanulság* az egykori újvidéki erdőhivatal-vezető, Márton Sándor fejtegetése.[67] Ő egy 1912-ben készített tanulmányában a két város erdőtörzskönyvi adatait is részletezve a következőkre jutott: Az 1910. évi kimutatás szerint Pancsovának feltétlen erdőtalajon álló erdeje 2 ha, nem feltétlen erdőtalajon álló pedig 170 ha, összesen 172 ha volt. Újvidéknek feltétlen erdőtalajon álló 147 ha, nem feltétlen erdőtalajon álló 517 ha, összesen 664 ha erdeje volt.

Ha a gátépítéssel és árvízmentesítéssel megváltozó termőhelyi viszonyokat vesszük – vélte Márton –, akkor mindkét városnak csak nem feltétlen erdőtalajon álló erdeje lenne. A talaj minősége ugyanis nem indokolja az erdő meglétét, azokon a területeken sikerrel lehetne mezőgazdasági művelést folytatni. Márton ugyan elismerte az árvizek romboló, a szántóföldi művelést akadályozó hatását, de ezt a rövid tenyészidejű (például kukorica)fajták termesztésével és intenzív legelőgazdálkodás meghonosításával látta kiküszöbölhetőnek. Azaz csatlakozott az előbb idézett Fogassy Gyulához: a *folyók mente potenciális termőképességét csak intenzív gazdálkodással lehet kihasználni* – ami akár az erdészet körein kívül is „működhet". Továbbá igazolta Divaldnak az 1870-es években kifejtett nézeteit.

Mindezek ismeretében nem csodálkozhatunk, hogy a jeles erdészeti szakember, Kallivoda Andor 1909-ben a megelőző fél évtized Bács-Bodrog megyei erdőterület-csökkentését 15%-ban adta meg.[68] Ráadásul ezen erdőirtás elsősorban a „lapályi" (magas- és alacsonyártéri) tölgyeseket érintette. Hogy a most vizsgált két város ebből a folyamatból a dualizmus idején kimaradt, a részletesen bemutatott áldozatvállalásuknak köszönhető. A vidék erdeinek fogyása, illetve további gazdálkodási eljárások bemutatása pedig egy következő tanulmány témája lehet.

***

Mielőtt a két várostól végképp elbúcsúznánk, hadd utaljak a *belterületi fásításokra*. A polgárok nemcsak a gyümölcs- és szederfák telepítésében, gondozásában jeleskedtek, hanem sokat törődtek az udvaruk és utcáik, tereik kialakításával is. Pancsováról egy tudósításban arról olvashatunk, hogy a „korzó" (Gromon utca) a torontáli főispán, B. Zakó Milán „gavallérságának" köszönhetően lett fákkal beültetve. A „legtöbb udvar [pedig] egy-egy kis liget, vagy illatos virágos kert."[69]

Újvidéken az alföldi városok belterületi fásításának első nagy időszakában, az Erzsébet királyné emlékére ültetett ligetek idején, a „város közönsége a sétatéren levő tóban egy szigetet létesített, melyet 1300 drb különböző nemű díszfával és

[65] A legelőerdőkről lásd legújabban: Saláta Dénes: Legelőerdők egykor és ma. A fás legelők és legelőerdők kialakulásának és hasznosításának emlékei egy öreg-bakonyi (pénzesgyőr-hárskúti) fáslegelő tájtörténeti feltárásának példáján keresztül. (ETK LXXIX.) Bp. 2009.
[66] Fogassy Gyula: A kivándorlás és a legeltetés kérdése. In: Magyar Erdész (a továbbiakban: ME) 1904. 85.
[67] Márton Sándor: Magyarország mai helyzete és a magyar erdészet. In: ME 1912. 294–295.
[68] Kallivoda Andor: Bács-Bodrog vármegye erdőgazdálkodása. In: Bács-Bodrog i.m. monográfiája 425.
[69] Gesse B. i.m. 3. és 5.

cserjével ültetett be."[70] Az „Erzsébet királyné-liget" idővel mintegy a város nevezetességévé is vált.[71] S így Újvidék a „nagy folyó" mellett szemet-lelket gyönyörködtető állóvízzel is rendelkezett.

Forest management in the lower Danubian flood plains: Pancsova és Újvidék

SÁNDOR OROSZI

It is extremely important from the viewpoint of forestry science to determine when and where the development of the goals and methods of farming in riparian forests (still playing an important role in present-day Hungary) started. Traces lead to the lower section of the Danube flood plains that now belong to Serbia. The two towns discussed, Pancsova (Pančevo, Pantschowa) and Újvidék (Novi Sad, Neusatz), attempted in the late 19th century to establish forests on the Danubian flood plains. The towns started to plant trees after different preliminaries and with only partly similar methods, but reached similar results: the once natural oak or willow-and-poplar gallery forests could not be re-established. This was caused partly by the altered water courses as the result of water regulations, and partly by the inability of contemporary science to realise the enormous potentials of riverside alluvial soils, that could not be put to use by forestry methods. To this end, the introduction of recent summer clones suitable for intensive farming would have been needed, but until then only the first steps were taken towards the selection of new breeds. The observations of local forestry experts (some of which were published in specialist papers) had not been lost as the occasional failures also helped forestry to find the right path. The disclosure of the results of forestry efforts in that particular region will also serve as a colourful contribution to the local history of the towns in question, with special regard to the Dualist Period.

[70] Erzsébet királyné emlékfái. Bp. 1899. 8.
[71] Érdújhelyi – Marcekovich – Profuma i.m. 272.

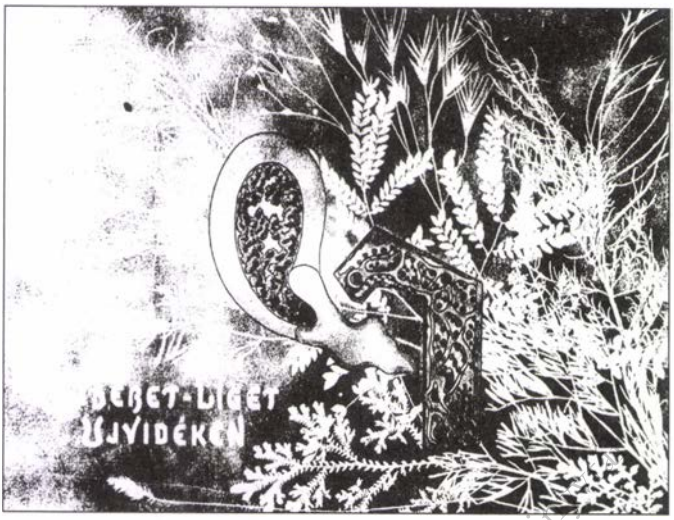

Az Erzsébet királyné-liget Újvidéken (forrás: Erzsébet királyné emlékfái. Bp. 1899. 23. rajz)

A német-bánsági határőrvidék 1811-ben.'

A német-bánsági határőrvidék 1811-ben (forrás: Böhm Lénárt: Dél-Magyarország vagy az úgynevezett Bánság külön történelme. I–II. Pest 1867. II. kötet mellékletek)

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

A járási beosztás története a Magyar Mezőgazdasági Múzeum közigazgatási térképeinek tükrében a 18. század elejétől 1950-ig

GERGELY GÁBOR

Magyarország történeti-politikai földrajzának és ezen belül közigazgatási beosztásának kutatói nagyrészt a vármegyék kialakulásával,[1] területük, határaik változásával és a megyei reformok történetével foglalkoztak. A megyén belüli kisebb egységek, a járások története és a járási beosztás változásai eddig nem kaptak nagyobb figyelmet. Ennek egyik oka lehet a tény, hogy a megyékhez képest a járások jóval kevésbé stabil rendszert alkottak, több és jelentősebb változáson mentek keresztül (mind területüket, mind székhelyüket és ebből adódóan sokszor nevüket illetően), a másik ok pedig az általános vélekedés, hogy a járások későn létrejött, mesterséges képződmények, amelyek nem hordoztak történelmi vagy néprajzi tartalmat, és kizárólag racionális közigazgatási funkciójuk volt.

E tanulmány célja egyfelől bemutatni a magyar járásrendszer eredetét, kialakulását és változásait, másfelől rámutatni arra, hogy – ellentétben a fent vázolt nézettel – a történelmi (1876 előtti) járások többsége nem tervezőasztal mellett kialakított közigazgatási egység volt, hanem olyan terület, amely élő történelmi-néprajzi kistájakkal esett egybe, és ezzel a helyi identitás megőrzésének és integrálásának egyik fontos eleme volt.[2] E célból a Magyar Mezőgazdasági Múzeum Térképgyűjteményében található 19–20. századi közigazgatási térképek, illetve a korra vonatkozó helységnévtárak és történeti-statisztikai feldolgozások segítségével bemutatunk egy olyan táblázatot is, amely az 1949-es közigazgatási reform előtt létezett összes ismert olyan járásnevet tartalmazza, amely kistájak nevét viseli vagy egyéb földrajzi vonatkozása (például folyónév) van. Mint látható lesz, a rendszer akár fordítva is működhetett, azaz újonnan létrehozott, a hatalom által adott járásnév később élő tájnévvé alakulhatott át (ehhez természetesen szükség volt arra, hogy az újonnan kreált név összhangban legyen a magyar tájszemlélettel és névadási hagyományokkal).

A JÁRÁSOK EREDETE

A magyar járási rendszer kialakulása alapvetően a szolgabírók megjelenéséhez köthető. Bár a szolgabírói rendszer későbbi formájában a 13. század első évtizedeiben jelenik meg, már a korábbi évszázadokból származó törvények is utalnak olyan vármegyei tisztségviselőkre, akiknek a fennhatósága a megye bizonyos meghatározott részeire terjedt ki. Így például Szt. László harmadik törvénykönyvében szerepel egy

[1] A megyék kialakulására vonatkozó két alapmű: Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Nemzet és emlékezet. Bp. 1988., illetve Győrffy György: István király és műve. Bp. 1971 (főleg 191-233.). A két szerző a megyék eredetét és Szt. István-korabeli számukat illetően alapvetően más következtetésekre jut.

[2] Paládi-Kovács Attila: Kistáj, járás, kistérség. In: Szabadpart 37. (2009 ősz). www.kodolanyi.hu/szabadpart/37/37_tarstud_paladi.htm (megtekintve: 2011. július 5.)

kitétel, mely szerint minden bíró a maga „járásában" ítélkezzen *(unusquisque iudex in parochia sua iudicet).*[3] Természetesen nem állíthatjuk, hogy a törvényben szereplő *parochia* (táj, vidék, körzet) a későbbi járások területét vagy funkcióját takarta, de már utalhat egy olyan kezdeményezésre, hogy a megyét igazgatási és bíráskodási szempontból kisebb egységekre tagolják.

A helyi bíráskodás egy későbbi megjelenésének a királyi „falus-ispán" *(bilochus)* tisztségét tekinthetjük. Ez a tisztség az Aranybulla V. cikkelyében bukkan fel, ahol is a következő szerepel: „A lopókat és latrokat ítéljék meg a király falus-ispánjai, de ugyanazon megye ispánja széke előtt".[4] A falus-ispánok itt még a királyi birtokok helyi tisztségviselői, összhangban a királyi vármegyerendszer akkor már felbomlóban levő állapotával. Az egy évtized múlva keletkezett kehidai oklevél (1232) azonban már egyértelműen és név szerint említi a szolgabírót *(iudex nobilium),* mint a kialakuló nemesi vármegye egyik fontos tisztségviselőjét. Az oklevélben a szolgabírók mint a királyi szerviensek peres ügyeit intéző tisztségviselők jelennek meg; a 14. század közepére már 51 magyar és 6 erdélyi megyében működtek szolgabírók.[5] A szolgabírók szerepét, hatáskörét és választását fokozatosan kiszélesítő és szabályozó törvények voltak elsősorban az 1290: XVI., 1435: II., 1486: IX., 1546: IX., 1649: LXXXVI. és 1792: XII. törvénycikkek. Ezek értelmében a szolgabírókat egy évre választják, megyénként négyet, hatóságuk pedig kiterjedt az idézés, kihallgatás, végrehajtás, adóösszeírás, -kivetés, -behajtás, úrbéri panaszok kivizsgálása, közmunkák felügyelete stb. körére, az alispán felügyelete alatt. A polgári korban a szolgabírók hatásköre még szélesebb lett, a hatóságuk alá eső községek felügyeletétől a filoxérakihágások felülvizsgálatáig (1870: XLII., 1886: XXI. törvénycikkek).

Mivel a szolgabírók száma a 13. századtól kezdve megyénként négy volt, és mint látni fogjuk, a legtöbb megyének négy járása volt, adódik a következtetés, hogy a négy szolgabíró eleve egy-egy járáshoz volt beosztva. A megyék járásokra *(processus)* osztásának azonban a 15. század előtt nincsenek egyértelmű jelei.[6] Az 1600-as évek elejére azonban már kialakult az a rendszer, amely – jelentős változásokkal ugyan – de egészen a polgári kori közigazgatási reformjaiig fennmaradt.[7] A szolgabírók és járásuk közötti kapcsolat legfontosabb eleme volt, hogy a szolgabírónak az adott járás területén kellett laknia, és a 19. század derekáig a szolgabíró lakhelye volt egyben a járás székhelye is.[8]

A JÁRÁSI BEOSZTÁSRA VONATKOZÓ TÉRKÉPI FORRÁSOK

Az egyes megyék járási beosztására tehát már a 16. századtól rendelkezünk forrásokkal (például a megyei dicajegyzékek szinte minden esetben járások alapján készültek), de az ország egészére kiterjedő, egységes elvek alapján készült statisztikai összeírások (a járási beosztás szempontjából) csak a 18. század második felétől jelennek meg. A legfontosabb és a jelek szerint legkorábbi ilyen átfogó összeírás az 1773-as Lexicon Locorum.[9] A kiadvány a szűkebb értelemben vett Magyarország

[3] Corpus Iuris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1000-1526. évi törvénycikkek. Bp. 1899. 83.
[4] 1222: V. tc. I.m. 133.
[5] Engel Pál: Szent István birodalma. Bp. 2002. 104-105.
[6] Kristó Gyula: Az alföldi megyék kialakulása. In: Rakonczai János – Szabó Ferenc (sz.): A mi Alföldünk. Békéscsaba 1996. 186.
[7] II. Mátyás 1608., 1613., 1618. és II. Ferdinánd 1622. évi dekrétumaiban már néhány járás nevesítve szerepel.
[8] Csíkvári Antal (sz.): Borsod vármegye. Vármegyei monográfiák V. Bp. 1939. 44.
[9] Lexicon Locorum Regni Hungariae Populosorum anno 1773 officiose confectum. Hasonmás kiadása: Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása. Magyar Békeküldöttség, Bp. 1920.

megyéit abc-rendben sorra véve járásonként sorolja fel a településeket, lakóik jogállását, felekezetét és nyelveit. A Lexicon Locorum által adott kép azonban feltehetőleg egy korábbi, a század első felének közigazgatási állapotát tükrözi. Erre utal, hogy több olyan exempt (a járás adófennhatósága alá nem eső) birtokot is felsorol, amelyek 1773-ra ezt a kiváltságukat elvesztették.[10] Pár évre a Lexicon Locorum megjelenése után adták ki a Tabella Locorum című összeírást (1780-81), amely a Lexicon Locorumhoz képest több változást mutat a járási beosztásban, így feltehetőleg már a valós korabeli helyzetet tükrözi.[11]

A 18–19. század fordulójáig a járási beosztás térképi ábrázolásának első jelentős sorozata a Mikoviny Sámuel által készített megyei térképek voltak, amelyeket Bél Mátyás *Notitia Hungariae...* című sorozatához készített. Összesen kilenc megye térképe jelent meg 1735 és 1742 között, de több fennmaradt kéziratban is.[12] A legfontosabb korabeli térképi feldolgozás, amely a Magyar Királyság (a Határőrvidékkel, de Erdély nélkül) vármegyéit és azok közigazgatási beosztását mutatja be, a Görög Demeter és Kerekes Sámuel által először 1802-ben, majd 1860-ig több alkalommal kiadott Magyar Atlasz volt.[13] Múzeumunk Térképgyűjteményében megtalálható ez a rendkívül értékes és a 19. század első felének legfontosabb közigazgatási térképének tekinthető, hatvan lapból álló kiadvány.[14] Az egyes megyék térképeit különböző időpontokban különböző mesterek rajzolták és metszették, így sok esetben nem szerepel rajtuk dátum, és a tervező vagy metsző személyére sincs mindig utalás. A legkorábbi dátummal ellátott térkép Somogy vármegyéé 1793-ból, a legkésőbbiek Kőrös vármegye és a határőr ezredek lapjai 1811-ből.

A Magyar Atlasszal egyidőben készült el egy rendkívül alapos és páratlanul szép kiállítású térkép, Lipszky János 1806-ban kiadott, csillagászati méréseken alapuló Mappa Generalis Regni Hungariae című műve.[15] Az összesen 12 szelvényből álló, falitérképnek is összeállítható fekete-fehér térkép szintén feltünteti a járási beosztást, amely néhány járásnévtől eltekintve megegyezik a Magyar Atlasz által bemutatott beosztással. Ebből arra következtethetünk, hogy kb. 1800-ra kialakult az a járási beosztás, amely a Bach-korszak osztrák mintájú rendszerétől eltekintve 1876-ig lényegében változás nélkül érvényben maradt.

A Görög és Kerekes által kiadott atlasz olyan jelentőséggel és befolyással rendelkezett, hogy (eltekintve a Bach-korszak osztrák térképeitől) a kiegyezést követő időszakig nem is készült Magyarországon más, kifejezetten megyei közigazgatási térképsorozat. Az 1870-es évektől azonban – nem utolsósorban a folyamatos területi reformok miatt – sorban jelentek meg a rendkívül pontos, szép kiállítású és népszerű megyei térképek, így az 1867–1914 közötti időszakot bízvást tekinthetjük a magyar megyetérképek fénykorának. Gyűjteményünkben található egy viszonylag korai és még sok tekintetben a folyamatos reformok átmeneti állapotát tükröző, de

[10] Gyalay Mihály: Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon I-II. Bp. 1997. 343.
[11] A KSH megyei sorozata – Magyarország történeti helységnévtára. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, Budapest – statisztikai adatait elsősorban a Tabella Locorumra alapozza.
[12] Stegena Lajos: Korok és térképek. Bp. 1984. 119.
[13] Magyar Átlás, az az Magyar, Horvát, és Tót országok' Vármegyéji' 's Szabad Kerületei' és a' határ-őrző Katonaság' Vidékinek közönséges és különös táblái. Közre botsátotta Görög. Bécs 1802.
[14] Lt. sz. VIII. 6590-60.
[15] Dvd-rom kiadása: Lipszky János: A Magyar Királyság és társországai térképe és névtára (1804-1808). Cartofil-Arcanum é.n.

éppen ezért érdekes atlasz:[16] Hátsek Ignác megyei sorozata.[17] A némileg egyszerű kiállítású, de pontos és kezelhető sorozat hangsúlyozottan közigazgatási szempontból készült, és először jelennek meg itt a már többé-kevésbé rögzítettnek tekinthető járási székhelyek.

A magyar megyei térképek utolsó nagy sorozata Kogutowicz Manó nevéhez fűződik. Az első, 1885-1890 között kiadott megyei térképsorozata még Gönczy Pál államtitkár neve alatt jelent meg, és elsősorban domborzati jellegű volt, a járási határok feltüntetésével. Kogutowicz 1895-ben alapította meg saját cégét, a Magyar Földrajzi Intézetet, amely 1905-ben adta ki a Kogutowicz által tervezett teljes megyei sorozatot, rendkívül szépen megrajzolt és gazdagon színezett kivitelben.[18] Mind ezek, mind az intézet által kiadott többi térkép is elsősorban iskolai célokat szolgált, de az 1905-ös kiadvány fő jelentősége abban rejlik, hogy ezt a sorozatot tekinthetjük a történelmi Magyarországot ábrázoló utolsó teljes atlasznak, amely mintegy pillanatképet közöl az ország közigazgatási állapotáról nem sokkal a felbomlás előtt.[19] Kogutowicz sorozata szintén a tartós és nagy hatású térképek közé tartozik; ezt jelzi az is, hogy a második világháború végéig később kiadott megyei közigazgatási térképek is a Kogutowicz-féle térképeken alapultak, mindössze a megváltozott belső és külső határok okozta változásokat igazították ki rajtuk újrametszéssel.

A késői térképek közé sorolható az a két sorozat is, amely nemrég került a Térképgyűjtemény tulajdonába: a Magyar Királyi Honvédelmi Térképészeti Intézet 1941-es, illetve a Magyar Földrajzi Intézet 1947-es megyei térképei (ez utóbbiakat Tallián Ferenc rajzolta Kogutowicz után).[20] Különösen az 1941-es kiadás érdekes közigazgatási szempontból, mert a sorozat darabjai már feltüntetik a két bécsi döntés által visszacsatolt területeket és azok visszaállított járási beosztását is.

A JÁRÁSI BEOSZTÁS VÁLTOZÁSAI A 17. SZ. VÉGÉTŐL 1950-IG

A fenti térképi ábrázolások, valamint a korszakban kiadott helységnévtárak (1863, 1873, 1907, 1926) alapján megkísérelhetjük felvázolni a történelmi Magyarország járási beosztásának történetét a 18. század első felétől az 1950-es közigazgatási reformig.

Amint a fenti elemzésből kiderült, eredetileg minden vármegyében négy (Erdélyben két) szolgabíró működött, akiknek a hatásköre nagyjából a 15. század végétől kezdve járásokhoz volt rendelve. A török kiűzése előtti korszakban valóban úgy tűnik, hogy minden megyének – területétől, népességétől, földrajzi viszonyaitól függetlenül – négy járása volt. A 18. század elejére ez a kép azonban változik. Elsősorban a Hódoltság területén elhelyezkedő és a törökellenes harcok pusztításait elszenvedő megyékben a járások száma a 17. század végére csökkent: 1693-ban Baranyának három, 1696-ban Fejérnek két, 1715-ben Somogynak két járása volt;[21] míg a Dél-Alföldön a pusztulás olyan mértékű volt, hogy néhány újraszervezett

[16] Lt. sz. VIII. 6693.
[17] Hátsek Ignác: A magyar Szent Korona országainak megyei térképei. Bp. 1880.
[18] Hasonmás kiadás: Kogutowicz Manó: Magyarország vármegyéinek kézi atlasza (1905). Bp. 2003.
[19] Bencsik Gábor: Kogutowicz Manó és Magyarország vármegyéinek atlasza. In: Kogutowicz Kézi atlasz 4-5.
[20] Lt. sz. T. 2011.1.1-2011.33.1.
[21] Magyarország történeti-statisztikai helységnévtára. Baranya m. Bp. 2001. 12.; Fejér m. Bp. 1995. 11.; Somogy vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Bp. é.n. 485.

megyének (például Csanád) még a 19. század közepén sem voltak járásai, de Békés megyét is csak 1748-tól osztották két járásra.[22]

Az 1773-as Lexicon Locorum (ami tehát inkább a század közepének közigazgatási állapotát mutatja) adatai szerint már megkezdődött a járások számának hozzáigazítása az egyes megyék viszonyaihoz. Az átlagos területű és népességű megyék (Borsod, Nógrád, Somogy) négy járással rendelkeztek, míg a legnagyobb megyéknek jellemzően öt járásuk volt (Pozsony, Zala, Nyitra, Sopron). A kisebb megyék két (Esztergom, Árva, Ugocsa) vagy három (Tolna, Fejér, Szepes) járásra voltak osztva. Csongrádnak, Csanádnak és Mosonnak ekkor nem voltak járásai. 1773-ra Magyarországon (Erdély és Horvátország nélkül) 145 járás alakult. Az 1780-as Tabella Locorum adatsorai, de főleg Görög és Lipszky 19. század elején keletkezett térképei újabb változásokat mutatnak. A Tabella Locorum már tucatnyi újabb járást tüntet fel, míg a két térképi forrás további mintegy húszat, így Magyarországon 1800 körül összesen 186 járás oszlott meg 46 vármegye között; a jelek szerint 1773 és 1793 között a legtöbb megyében megtörtént a járási beosztás felülvizsgálata és esetleges megváltoztatása – ebben feltehetőleg szerepe volt a II. József által bevezetett radikális, de rövid életű (1785–1790) közigazgatási reformokból származó tapasztalatoknak is. Általában véve a megyék fele esetében történt meg a járások számának emelése, illetve a járási határok átrajzolása. Bizonyos megyék beosztása jelentős változáson ment át, így például Vas, Szepes, Sáros, Moson és Veszprém esetében teljesen új beosztás lépett életbe, míg más megyékben a járási határok gyakorlatilag változatlanok maradtak.[23]

E rendszer szembetűnő vonása az igen nagy területi aránytalanság volt. Az olyan hatalmas, országrész méretű vármegyék, mint Pest vagy Bihar öt járással rendelkeztek, míg a legkisebbek közé tartozó Turóc, Liptó és Árva néggyel. Egy nagyobb megye egyetlen járásának területe, népessége és adóbevételei meghaladhatták egy egész kisebb megyéét. Ez az aránytalanság természetesen igen nagy terhet rótt a nagyobb megyék szolgabírói karára, ahol egy tisztviselőre hat-hétszer nagyobb adminisztratív teher nehezedett, mint a legkisebb megyékben.[24] Az 1800-as évek elejére kialakuló beosztás a Bach-korszak osztrák mintájú helyi igazgatási epizódját leszámítva az 1876-os területrendezésig érvényben maradt, bár néhány megyében (Vas, Sopron, Veszprém, Zólyom, Ung, Békés) már a provizórium idején megkezdődött a járások átszervezése.[25]

Bár szorosan nem tartozik e tanulmány keretébe, de néhány szóval kitérhetünk Erdély és Horvátország 1876 előtti járásaira is. Az erdélyi járásokat illetően ismét Lipszky szolgál adatokkal, Erdélyt ábrázoló[26] térképe a Mappa Generalishoz hasonló rendszerben sorolja fel az erdélyi magyar megyék és székely székek járásait (a szász székek nem voltak járásokra osztva). A magyarországi viszonyokhoz képest feltűnő az erdélyi járások jóval nagyobb száma és kis mérete. Csíkszéktől eltekintve, ahol a járások a korábbi kisebb székek határaival estek egybe, egy átlagos erdélyi megye kb. háromszor annyi járással rendelkezett mint egy magyarországi.[27] Az erdélyi

[22] Dr. Karácsonyi János: Békésvármegye története I-II. H.n. 1896. 346.

[23] A változatlan járási beosztásra a klasszikus példa Komárom vármegye: itt 1773 és 1920 között a járások határait és nevét illetően nem történt lényegi változás.

[24] Hajdu Lajos: II. József igazgatási reformjai Magyarországon. Bp. 1982. 277-282.

[25] Így például az 1863-as Helységnévtár szerint Vas megyében a korábbi hatot 24 (!) járás váltotta fel, igaz, hogy ezeket 1876-ra tízre csökkentették. A Sopronban kialakított hét új járás viszont egészen 1920-ig fennmaradt.

[26] Herner János (szerk.): Erdély és a Részek térképe és helységnévtára. Szeged 1987. 199-201.

[27] Néhány példa: Hunyad megye területe a fele volt Biharénak, de 18 járása volt, a nagyobb Kolozs és Torda 12-12, míg a kisebbek közé tartozó Kraszna és Zaránd 4-4 járásra volt osztva.

megyék járásai két szakaszba *(circulus)* voltak csoportosítva – ezek feltehetőleg az eredeti, középkori erdélyi járásokból alakultak ki. Horvátország és Szlavónia esetében a helyzet a magyarországihoz hasonlított, megyénként 2-6 nagy területű járással. A korszakban a 18 erdélyi és partiumi megye és székely szék összesen 132, míg a három horvát és három szlavóniai megye összesen 23 járásra volt osztva – a 19. század közepén tehát a magyar korona alá tartozó polgári igazgatású területeken összesen 341 járás volt.

Az 1876: XXXIII. és az 1871: I. törvénycikkek újrarendezték a magyar vármegyék területi rendszerét. Eltekintve a török kiűzését követő korszaktól, amikor a Dél-Alföldön és a Duna-Tisza-közén nagyrészt elpusztult középkori megyék területét rendezték, ez volt a magyar vármegyék történetének első átfogó területi reformja. Ezzel együtt is a tényleges területi változások nagyrészt az erdélyi megyéket érintették, ahol a területi átszervezés elkerülhetetlen volt; a magyarországi megyék döntő többségét a változások szinte egyáltalán nem érintették – a reform nagyrészt kimerült a kiváltságos területek (Jászkun kerület, hajdú városok stb.) illetve a törpe megyék (például Torna) beolvasztásában vagy új megyévé szervezésében.[28] A járási beosztásban viszont már igen jelentős változások történtek. Ennek elsődleges formája a járások számának drasztikus emelése volt: például Pest megyében ötről tizenháromra, Biharban ötről húszra, Sárosban hatról tizenkettőre, Szatmárban négyről tízre emelték a járások számát, de eltekintve a legkisebb megyéktől általában két-három új járás jelent meg megyénként; így 1876-ban Magyarországon és Erdélyben összesen 495 járás jött létre.[29] Sok esetben a korábbi járásokon belül már létező szakaszokból hozták létre az új járásokat (erre utalnak például az olyan új járásnevek, mint dadai alsó és felső, tiszai alsó, közép és felső stb.), de a megyék túlnyomó többségében a korábbi, elsősorban földrajzi egységeket integráló járási beosztást felváltotta a településközpontú, közlekedési és gazdaságföldrajzi megfontolásokon alapuló rendszer. Ezzel együtt a járások határainak, nevének és székhelyeinek meghatározása továbbra is a vármegye hatásköre maradt (1883: XV. tc. 16. bek.). Ez volt az első alkalom tehát, amikor a járásoknak állandó székhelyük lett.

Az 1876-ban létrehozott és a megyék által 1884-ig végleg rendezett járási beosztás voltaképpen 1949-ig jelentős változások nélkül fennmaradt. 1884-re némileg csökkentették az 1876-os rendszerben létrehozott járások számát, így az 1900 és 1913 között létrehozott 17 új járással együtt Magyarországon (Horvátország nélkül) az első világháború előestéjén 426 járás volt (ebből 79 Erdélyben), míg a szintén jelentősen átrajzolt nyolc új horvátországi megyében összesen 70 járás alakult.

A trianoni területvesztés a járási beosztást lényegében nem érintette. Mindössze a csonkán maradt vármegyék töredék járásait vonták össze egész járásokkal (sokszor feltüntetve mindkét nevet is, például cséffa-nagyszalontai, körmend-németújvári), vagy új járásokat hoztak létre (például a torontáli és tornai, az azonos nevű vármegyék határokon belül maradt részeiből). Ezzel együtt az 1921–38 közötti időszakban a járások száma fokozatosan csökkent, 163-ról 149-re.[30] Az 1938 és 1941 között visszaszerzett területeken az első világháború előtti beosztást élesztették újra, így 1944-re a járások száma 247-re emelkedett.[31]

[28] Az 1876-os területi reform elemzéséhez és kritikájához: Hencz Aurél: Területrendezési törekvések Magyarországon. Bp. 1973. 130-135. és Stipta István: Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Bp. 1995. 173-187.
[29] Gyalay i.m. 355-357.
[30] Hajdú Zoltán: Magyarország közigazgatási földrajza. Bp.–Pécs 2001. 158.
[31] Gyalay i.m. 361-362.

A járások történetének harmadik szakasza 1950-ben kezdődött, a megyék újabb területi rendezésével párhuzamosan. A 144/1950 (V. 20) M.T. sz. rendelet megszüntetett 16 járást és létrehozott hat újat, egységesítette a járások elnevezését és néhány esetben megváltoztatta székhelyüket.[32] 1950-re így a járások száma 140-re csökkent; számuk ezután is fokozatosan csökkent a városkörnyéki rendszer létrejöttével párhuzamosan. 1984-ben, a járási rendszer végleges megszűntekor számuk már csak 83 volt.

A JÁRÁSI BEOSZTÁS ÉS A TÖRTÉNELMI-NÉPRAJZI KISTÁJAK ÖSSZEFÜGGÉSEI

A járási beosztás történetének áttekintése után érdemes megvizsgálni, hogy milyen elvek alapján történhetett a „klasszikus" (polgári korszak előtti) járások határainak megállapítása.

Amint az a fent elemzésből kiderült, a középkori és koraújkori járások területe jóval nagyobb volt a 19. század második felében létrejött egységeknél. A térképi és statisztikai adatok vizsgálata azt mutatja, hogy a megyék döntő többségében a járások a földrajzi viszonyokhoz igazodva a folyók, hegyek, mocsarak, tavak által alkotott természetes határok között jöttek létre. Ennek oka egyfelől a korabeli közlekedési viszonyok kezdetlegessége volt, másrészt pedig megfigyelhető a járások és a már régóta (akár a honfoglalás koráig visszamenően) létező kistájak közötti átfedés, amely a helyi közigazgatás szervezését könnyítette meg, és erősítette a járás területének politikai és igazgatási integrációját. E fenti egybeesésre hozunk az alábbiakban néhány példát.

A kis területű, de földrajzilag igen tagolt Győr vármegye három táji egységre osztható: a Sokoróalja, a Rába és a Csanak-Sokoró dombjai között; a Győri puszták, a Duna és a Sokoró vonalától keletre; és a népi köztudatban Vízköz néven ismert, a Rába, Rábca, Mosoni-Duna és a Csallóköz között elterülő vidék, amely három kisebb egységre oszlik: a Tóköz, a Szigetköz és (a Duna bal partján) a Csilizköz. Győr megye járási beosztása már 1609-ben tükrözte ezeket az egységeket: az I. járás a Rábától délre eső területet (Sokoróalja és Puszták), a II. a Szigetközt és Csilizközt, a III. a Tóközt fedte. 1729-re a járások száma négyre emelkedett, a Csilizköz is saját járást kapott.[33] A 18. század közepére a beosztás ismét megváltozott, és a négy járást már az általuk igazgatott kistájak alapján nevezték el tóközi, szigetközi vagy csilizközi, pusztai és sokoróaljai járásoknak, míg 1780-ra a Csilizköz a szigetközi járáson belüli kerületté alakult, külön alszolgabíróval.[34] A 19. század elejére alakult ki az a beosztás, amely egészen 1950-ig fennmaradt: a tóközi, szigetközi és csilizközi területet egy egységbe vonták össze, tószigetcsilizközi járás néven.[35]

Hasonló karakterisztikus táji-közigazgatási tagolást figyelhetünk meg a szomszédos Pozsonyban is. A vármegye három fő tájegysége: a Csallóköz a Kis-Dunától délre; a Hegyentúl, a Kis-Kárpátok északi előterében (amely Nyitra és Trencsén

[32] Hencz i.m. 529-534.
[33] Győrvármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Bp. é.n. 337., 361.
[34] Magyarország történeti helységnévtára. Győr 1773-1808. Bp. 2002. 14-16.
[35] Lipszkynél az egységes járás Processus Insulanus néven szerepel, amelyen belül a Tóköz, Szigetköz és Csilizköz három districtust alkot. A Magyar Atlaszban – ezzel gyakorlatilag egyidőben – a Tóköz a sokoróaljai járáshoz van sorolva, a Vízköz többi része pedig szigetközi járás néven szerepel. Ez a kettősség is illusztrálja a járási beosztás és elnevezés bizonytalanságait még a 19. század elején is.

megyékre is átterjedt), illetve a Mátyusföld, a Kis-Duna és a Nyitra folyók között. A megye a 18. században öt járásra volt osztva: a csallóközi alsó és felső, illetve a hegyentúli járás megfeleltek az azonos nevű tájegységeknek, míg a „külső" (*Extraneus*) alsó és felső járások a Mátyusföld déli és északi felét ölelték fel. A két külső járást később három új járássá szervezték át és a többi járással együtt átnevezték, de a beosztás alapvetően 1920-ig megmaradt.

A hegyek által szabdalt megyék belső tagolására jó példa Szepes vármegye. Itt a 18. század végén létrehozott négy új járás a hegyláncok által tagolt medencékben jött létre: a magurai a Szepesi-Magurán túl, a Dunajec völgyében; a kárpátaljai[36] a Magas-Tátra alatt, a Poprád völgyében; a lőcsei a Lőcsei-hegység alatt a Hernád völgyében, és a „hegyi" (*Montanus*) a megye déli részén a Gölnic völgyében. 1876 és 1894 között a járásokat tovább bontották hernádvölgyi, poprádvölgyi és tátrai járásokra,[37] de 1894 után már teljesen új beosztás lépett életbe.

Számtalan egyéb megyéből tudunk még példákat hozni a járások és kistájak közötti szoros összefüggésekre (jellemző példák lehetnek még Szatmár, Heves, Zemplén, Csongrád, Sopron és Zágráb), de néhány további példa mutathat további összefüggéseket is. Abban az esteben ugyanis, ha egy megyébe egy kisebb megyét kebeleztek be, vagy ha egy megye területet szerzett egy másik megyétől, az a járási beosztásban is tükröződött.

A 17. század végére, a török kiűzését követően került sor Pest vármegye újjászervezésére. A megye területén 1686-ban még csak két járás volt, az I. (később kecskeméti, a megye déli felén) és a II. (később váci, északon). Még 1659-ben törvényhatóságilag egyesítették Pestet a kicsi Pilis vármegyével a Duna jobb partján, illetve a Kalocsa központú Soltiszékkel, amely a középkorban Fejér megyének a Duna-Tisza-közére átnyúló járása volt. Így 1711-ben Pilis területéből létrehozták a III. vagy pilisi járást, a Soltiszékből pedig ugyanekkor a IV. vagy solti járást. 1709 és 1711 között létezett egy „pesteleji", azaz Pest környéki járás is, ez 1800 körül pesti járás néven szerveződött újjá.[38] Az 1870-es években meginduló területi újjászervezés keretében a nagy területű járásokat két-három kisebb járásra bontották, amelyek átmenetileg megőrizték a régi neveket (pilisi alsó, felső, solti alsó, közép, felső), és a Kiskunság Pest megyéhez csatolásával jött létre a kiskun alsó és felső járás is.[39] A 20. század elejére a megyében a járások száma tovább emelkedett, ezzel párhuzamosan a régi neveket felváltotta a székhely szerinti elnevezés, de az új vármegyén belüli korábbi történelmi egységek emlékét fenntartotta a Pest-Pilis-Solt-Kiskun elnevezés is.

Hasonlóan a Pest megyei példához, 1881 után, amikor Torna vármegyét egyesítették Abaújjal, létrejött az új tornai járás is, 1923-ban pedig a Csanáddal egyesített Torontál megyei részek jelentek meg egy külön torontáli járásban.

A fent bemutatott példák tehát jól illusztrálják azt a tendenciát, hogy a polgári kor előtti vármegyék belső igazgatási tagolása nem szigorúan racionális, tervezőasztal mellett meghúzott határokkal, hanem a magyar történelmi és népi tájszemlélethez igazodva, évszázadok során kialakult egységekkel operált, a természetes határokat és hagyományos térszervezési (közlekedés, birtokhatárok stb.) szempontokat előtérbe helyezve.

---

[36] Természetesen ez a kistáj nem keverendő össze a Kárpátalja néven ma ismert, jóval nagyobb tájegységgel.
[37] Ezt az átmeneti állapotot ábrázolja Hátsek térképe is.
[38] Magyarország történeti statisztikája. Pest megye. Bp. 2000. 41-42.
[39] Hátsek, i.m.

A JÁRÁSOK NEVE ÉS A NÉVADÁS TÍPUSAI

A járások történetének egyik legérdekesebb része annak vizsgálata, hogy a különböző korokban a járások milyen nevet viseltek, illetve hogy a járások elnevezése mutat-e valamilyen összefüggést történeti-néprajzi tájnevekkel.

Amint az a fentiekből kiderült, a járások történetének korai szakaszában a járásokat egyszerűen római számokkal látták el vagy a szolgabíró után nevezték el, általában a *Processus Domini XY* („XY járása") megjelölést használva. Tekintve, hogy a szolgabírók a járásokban évente váltották egymást, ez a módszer nem volt praktikus, így már a 16. századtól kezdtek megjelenni más típusú elnevezések is. Így például a már korábban említett 17. század eleji dekrétumokban előfordulnak olyan járásnevek mint alsó, felső, hegyentúli (Trencsén), dadai, szabolcsi (Szabolcs) vagy egerszegi, szentgróti, Lesencén túli (Zala) stb. Ezeket a – feltehetőleg egyelőre – nem hivatalos megnevezéseket párhuzamosan használták a korábbi megnevezésekkel, így egy adott járást akár több különféle néven is említhettek egyszerre. Veszprém vármegye 1780 előtti három járása előfordul I., alsó vagy veszprémi, II., középső vagy devecseri és III., felső vagy pápai nevekkel is.[40]

A 18. század elejétől figyelhető meg az a törekvés, hogy minden járásnak egy, egyértelműen azonosítható és hivatalosan használt elnevezése legyen. Ez azonban egy hosszabb folyamat része volt, mert még az 1773-as Lexicon Locorum is mutat következetlenségeket és ellentmondásokat. A 19. század legejelére azonban már kialakult az a névadási rendszer, amely egészen az 1870-es évekig használatban volt, és amelynek elemei bizonyos megyék esetében egészen 1950-ig megmaradtak.

Egy korábbi fejezetben már rámutattunk a járások határai és a természetes határok, illetve az ezek által körbefogott történelmi-néprajzi kistájak közötti szoros összefüggésekre. Megjelennek-e ezek az összefüggések a járások elnevezésében is? A rendelkezésre álló források szerint a válasz – legalábbis az 1876 előtti időszak esetében – egyértelműen igen. Azok a megfontolások, amelyek a magyar népi tájszemléletre vonatkoznak, szintén érvényesek a járások elnevezésére is: „Idegen tőle mind a geográfiai látásmód, mind a mesterkélt névadás. Elsősorban a felszín tagolódásához igazodik, annak jellegzetességeit ismeri föl [...] A tájnevek általában tömörek, ritka közöttük az összetett, bonyolult kifejezés. A névtípusok igen régiek."[41] A fenti megállapításhoz tehetjük hozzá a magyar járások elnevezésének a 19. század végéig fennálló azon sajátosságát, hogy névadáskor kizárólag az adott megyén belüli szempontok érvényesültek, így több megyében is lehettek azonos nevű járások (például tiszai, hegyentúli), mert a hivatalos névhasználat is tükrözte az egész országra kiterjedő földrajzi látásmód hiányát, a helyi jellegzetességek és hagyományok dominanciáját. Mint látni fogjuk, még a polgári korszakban is, amikor már a járások elsöprő többségét székhelyük után nevezték el, volt kb. három tucat olyan járás, amely vagy megtartotta történelmi nevét, vagy új nevét történelmi-néprajzi kistájakról kapta.

A fentiek alapján a 16. század végétől 1920-ig a következő típusú névadási jellemzőkkel találkozhatunk:

Számozás. A legkorábbi módszer, a járások római számokat kaptak I-től IV-ig. A 18. század elejére ez az elv már erősen elavult, csak Szepes megyében maradt fenn kb. 1780-ig és Turócban egészen 1862-ig, de ekkor már kiírva (*primus, secundus* stb.).

[40] Ila Bálint–Kovacsics József: Veszprém megye helytörténeti lexikona I-II. Bp. 1964. 23-24.
[41] Kósa László–File Antal: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Néprajzi Tanulmányok. Bp. 1978. 46.

Szolgabírók neve alapján. Szintén igen régi és hivatalosan használt módszer, de a számozással együtt a 18. század elejére már szinte teljesen háttérbe szorult. Ennek ellenére a Lexicon Locorum még két vármegye (Vas, Sáros) járásait a szolgabírók neve alapján sorolja fel – de ez inkább a forrás idejétmúlt jellegét hangsúlyozza.

Égtájak. Egyetlen vármegye, Liptó esetében ismert, a négy járást a négy égtájról nevezték el egészen 1873-ig.

Megyén belüli helyzet. Rendkívül elterjedt, sőt egy időben általános és egészen 1876-ig használt típus volt a járások megyén belüli elhelyezkedésének meghatározása, a felső (*superior*), középső (*medius*) és alsó (*inferior*) elnevezésekkel. Az alsó és felső név általában az alacsonyabban és magasabban fekvő területek megjelölésére szolgált, nem az északi vagy déli helyzetre utalt. Értelemszerűen főleg a két vagy három járással rendelkező megyék esetében volt gyakori (Torna, Zólyom, Veszprém), de más megyékben is igen népszerű megoldás volt. Ha az illető járást felosztották, a név általában eltűnt, ezért volt jellemző a magasabban fekvő, ritkábban lakott járásoknál a „felső" név megmaradása (Bars, Gömör). A 19. századtól egyre gyakoribbá vált a központi település együttes megjelelölése az ilyen járások hivatalos neveiben, például felső vagy besztercebányai, alsó vagy zólyomi járás. 1862 után jelent meg ennek a típusnak egy késői változata, a központi járás, amely hét megyében létezett (például Tolna, Hajdú, Temes). A „központi" elnevezés itt nem a megye földrajzi központját jelentette, hanem azt a járást, amelyben a megye székhelye helyezkedett el.

Folyók. A megyék belső tagolásában a folyók és vizek játszották talán a legfontosabb szerepet, és a magyar történelmi tájnevekben is elsőrendű viszonyítási alapként szolgáltak. A legrégebbi ilyen tájnevek közé tartoznak a vizek közötti területek nevei, amelyek járásnévként is feltűntek, például muraközi (Zala), bodrogközi (Zemplén), krasznaközi (Szatmár). Némileg későbbiek a -völgye, -melléke típusú nevek: sármelléki (Fejér),[42] répcemelléki (Sopron és Vas), izavölgyi (Máramaros). Az olyan megyékben, amelyeket folyó szelt ketté, igen jellemző volt a folyón inneni és túli elnevezés használata, például tiszán inneni és túli járások (Ugocsa, Csongrád). Ritkább, de jellegzetes megoldás volt a puszta folyónév használata is: tarnai (Heves), tapolyi (Sáros), bégai (Krassó), és az igen gyakori tiszai (Heves, Szabolcs, Krassó). A tiszai járásnév esetében érdekes rámutatni, hogy Jász-Nagykun-Szolnok megyében a régi tiszai járás felosztásával is megtartották a régi nevet (tiszai alsó, közép, felső járások).

Hegyek. Szintén fontos tagoló szerepet játszottak a hegyek, hegyhátak is, járásnevekben főleg viszonyítási alapként szerepelnek, mint a hegy alatti és mögötti (*submontanus, transmontanus*) területek választói. Ilyen nevek voltak például a hegyentúli (Pozsony, Trencsén), hegyháti vagy mecsekháti (Baranya), hegyaljai (Zemplén), sokoróaljai (Győr). Puszta hegynevek főleg a ritkán lakott, magasan fekvő járások esetében voltak jellemzőek: mátrai (Heves), magurai (Szepes).

Történeti-néprajzi kistájak. Ezt a csoportot több típusra is oszthatjuk. Ide tartoznak az igen régi, erős helyi identitással rendelkező, egységes kistájak nevét viselő járások: völgységi (Tolna), csereháti (Abaúj), sárréti (Bihar), tiszaháti (Bereg).[43] Egy másik típusba sorolhatók az etnikai vagy volt különkormányzati egységek nevei: tótsági (Vas), jászsági alsó és felső (Jász-Nagykun-Szolnok), csajkás (Bács). A har-

[42] Itt természetesen a Fejér megyei Sár rétjéről és völgyéről, nem a Balaton környéki településről van szó.

[43] Megjegyzendő, hogy bizonyos esetekben a járás nem mindig esett egybe teljesen a névadó tájjal. A kemenesaljai járás területe például jóval nagyobb volt a néprajzi értelemben vett Kemenesaljával, az 1790 utáni cseréhati járás pedig a tényleges Cserehháttól valamivel északabbra helyezkedett el.

madik típust a volt vármegyék nevét fenntartó járások képviselik: pilisi (Pest), tornai (Abaúj-Torna). Érdekes jellegzetessége a 19–20. század fordulójának járásneveiben a teljesen mesterséges, de a magyar névadási hagyományokhoz igen jól illeszkedő néhány új járásnév, amelyek közül az 1911-ben létrehozott ligetaljai járás (Szabolcs) neve a legtalálóbb (értelme: a Bátorligeti-láptól délre fekvő terület.)

Települések, várak. Az utolsó típusba sorolhatjuk a mai szemmel legkézenfekvőbb megoldást: a járás székhelyét vagy központi települését mint névadót. Mint a korábbiakban megjegyeztük, a járásoknak 1884 óta volt csak állandó székhelyük, így a korábbi időszakokban nem volt bevett szokás a járást település után elnevezni. Ennek ellenére több vármegye esetében már a 16. századtól kezdtek állandósulni bizonyos települések mint a járás névadói (például Borsodban a szendrői, miskolci, szentpéteri és egri járások). Itt elsősorban nem a járások székhelyeiről van szó (bár a szolgabíró természetesen lakhatott ezeken a helyeken), hanem egyfajta viszonyítási pontokról a megyén belül. Erre utal, hogy több esetben nem is a település, hanem a vár adta a járás nevét (füzéri – Abaúj, cseszneki – Veszprém), illetve hogy olyan település is szerepelhetett a járás nevében, amely nem is az adott megye területén feküdt. Erre jó példa a 18. század közepén Komáromban a győri (!) vagy legkésőbb 1790-ig Somogyban a kanizsai járás. A polgári korszak járásai azonban már egyértelműen székhelyük köré szerveződtek, így a települések neveit viselő járások lettek a legelterjedtebbek – csupán néhány megye tartotta meg történelmi járásneveit, mint Győr, Komárom, Jász-Nagykun-Szolnok vagy Abaúj.

Összegezve a fentieket elmondhatjuk tehát, hogy a magyar járások éppolyan régi és nagy múlttal bíró elemei a magyar közigazgatás történetének, mint a vármegyék. A középkori eredetű járás a nemesi vármegye korszakában a megyei önkormányzat, bíráskodás és közigazgatás legfontosabb helyi szerve volt, és kitüntetett szerepét a polgári korszakban is megtartotta. A járások emellett nem mesterségesen kreált egységek voltak, hanem olyan határokkal rendelkeztek, amelyek évszázadok óta fennálló, sokszor igen erős helyi identitással rendelkező területeket fogtak közre, ezáltal a helyi kultúra és önazonosság fenntartásában is fontos szerepük volt. A közigazgatás és a történelmi kistájak közötti összefüggést hangsúlyozza az is, hogy az 1876-os területi reformig a járások nagy része ezeknek a kistájaknak a nevét viselte.

FÜGGELÉK

A következőkben a lehetőségek szerinti teljes listáját mutatjuk be az összes olyan járásnak, amelyek a 17. sz. végétől 1950-ig valamilyen, a korábbiakban elemzett különféle típusú földrajzi nevet viseltek. A felsoroltak között egyes járásnevek évszázadokon át használatban voltak (például a völgységi Tolnában 1721-tól 1950-ig), míg mások alig pár évig léteztek (például a bakonyi Veszprémben mindössze 1785-90 között). A járások a Lipszky-féle Mappa Generalis által használt megyei sorrendben következnek. Ha az adott járást 1862 után szakaszai alapján tovább osztották, a felosztott járások neveit is felsoroljuk. **Vastag** betűvel szedtük a Lexicon Locorumban már szereplő neveket, ezzel is hangsúlyozva, hogy az adott név helyi közigazgatásunk legrégebbi nevei közé tartozik. *Dőlt* betűvel vannak szedve az 1900 után adott földrajzi típusú nevek, és *-gal jelöltük azokat, amelyek egészen 1950-ig

Néprajzi Múzeum Könyvtár

használatban voltak. Néhány esetben nem egyértelmű, hogy a járás neve földrajzi névből, vagy azzal azonos településnévből származik, ezeket az eseteket (?)-lel jelöltük. A harmadik rovatban a járások központjai szerepelnek. Amennyiben az adott járás 1884 után is létezett, akkor a hivatalosan megállapított járásszékhely szerepel, ha a járás 1884 előtt megszűnt vagy felosztották, akkor területének legnagyobb, legismertebb vagy legjellegzetesebb települését adjuk meg.

A táblázatot két térképvázlat követi, amely Heves és Külső-Szolnok (később Jász-Nagykun-Szolnok) vármegyék járási beosztását mutatja 1773-ban illetve 1913-ban, ezáltal is illusztrálva a járási beosztásban illetve a járások elnevezésében történt változásokat.

megye	járás neve	központ
Moson	lajtáninneni	Magyaróvár
	lajtántúli	Nezsider
Sopron	**rábaközi alsó**	Csorna
	rábaközi felső	Kapuvár
	rábántúli alsó	Csepreg
	rábántúli felső	Locsmánd
	sopronalatti	Sopron
	répcemelléki	Csepreg
Győr	vízközi, szigeti,	
	tószigetcsilizközi*	Győr
	tóközi	Győr
	szigetközi	Győr
	csilizközi	Győr
	pusztai*	Győrszentmárton
	sokoróaljai*	Tét
Komárom	**csallóközi**	Nemesócsa
Fejér	vértesaljai	Bicske
	sármelléki	Székesfehérvár
Veszprém	bakonyi	Zirc
Vas	kemenesaljai	Celldömölk
	alsó-kemenesi	Egervölgye
	felső-kemenesi	Hőgyész
	tótsági	Szentgotthárd
	körmendhegyháti	Körmend
	őrségi	Őriszentpéter
	répcemelléki	Répcelak
Zala	**muraközi**	Alsólendva
Somogy	**kaposi** (?)	Kaposvár
Tolna	**völgységi***	Bonyhád
Baranya	**hegyháti***	Sásd
Bács (-Bodrog)	telecskai I.	Kula
	telecskai II.	Topolya
	csajkás I.	Titel
	csajkás II.	Zsablya
	tiszai	Zenta
	tiszai I.	Ókanizsa
	tiszai II.	Óbecse
Pest (-Pilis-Solt-Kiskun)	**pilisi**	Buda
	pilisi alsó	Bia
	pilisi felső	Pomáz
	pestelejei	Pest
	kiskun alsó	Kiskunmajsa
	kiskun felső	Kerekegyháza
Hont	ipolyi	Szob
Bars	garami	Garamszentkereszt
Pozsony	**csallóközi alsó**	Dunaszerdahely
	csallóközi felső	Somorja
	hegyentúli	Malacka
	külső alsó	Galánta
	külső felső	Szered
	külső	Szered

© Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

megye	járás neve	központ
Trencsén	**hegyentúli**	Bán
Szepes	magurai	Szepesófalu
	kárpátaljai	Késmárk
	hegyi	Gölnicbánya
	bányai	Jékelfalu
	hernádvölgyi	Igló
	poprádvölgyi	Lubló
	tátrai	Kisóc
Gömör (-Kishont)	*garamvölgyi*	Nándorvölgy
	kishonti	Tiszolc
Heves	**mátrai**	Pétervására
	mátrai alsó	Lelesz
	mátrai felső	Ivád
	tarnai	Eger
	tarnai alsó	Heves
	tarnai közép	Verpelét
	tarnai felső	Szólát
	tiszai	Tiszafüred
(Külső-Szolnok,	**tiszai**	Szolnok
Jász-Nagykun-Szolnok)	tiszai alsó*	Tiszaföldvár
	tiszai közép*	Tiszaszentmiklós
	tiszai felső*	Kunhegyes
	tiszazugi	Cibakháza
	jászsági alsó*	Jászapáti
	jászsági felső*	Jászberény
Abaúj (-Torna)	**csereháti**	Szeps
	tornai*	Bódvaszilas
Sáros	tarcai alsó	Lemes
	tarcai felső	Kisszeben
	tapolyi	Girált
	szekcsői	Bártfa
	makovicai (?)	Szvidnik
Zemplén	**bodrogközi***	Királyhelmec
	hegyaljai	Tokaj
Beeg	**tiszaháti**	Beregszász
	felvidéki	Ilosva
	latorcai	Oroszvég
	munkács-latorca jobbp.	Munkács
	munkács-latorca balp.	Munkács
Máramaros	verchovinai	Ökörmező
	taracvízi	Taracköz
	tiszavölgyi	Rahó
	izavölgyi	Dragománfalva
	visói (?)	Felsővisó
Ugocsa	**tiszáninneni**	Halmi
	tiszántúli	Nagyszőllős
Szatmár	**nyíri**	Nagykároly
	szamosközi	Fehérgyarmat
	krasznaközi	Csenger
	avasi	Avasújváros
Szabolcs	tiszai*	Mándok
	*ligetaljai**	Nyíracsád
Bihar	**sárréti***	Biharnagybajom
	érmelléki	Bihar
Csongrád	tiszáninneni	Kiskundorozsma
	tiszántúli	Mindszent
Csanád (-Arad-Torontál)	*torontáli**	Kiszombor
Krassó (-Szörény)	marosi	Marosberkes
	bégai	Bálinc
	temesi	Székul
Varasd	mezőségi alsó	Varasd
	mezőségi felső	Vinica
	zagorjei alsó	Krapina
	zagorjei felső	Klanjec

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

megye	járás neve	központ
Zágráb	hegyi	Delnice
	kulpáninneni	Pisarovina
	kulpántúli	Károlyváros
	szávántúli	Sziszek
Kolozs	*nádasmenti*	Kolozsvár
Torda (-Aranyos)	mezőségi	Egerbegy
Maros (-Torda)	marosmenti	Marosvásárhely
	mezőségi	Mezősámson
	bekecsaljai	Magyarós
	küküllőmenti	Mákfalva
	nyárádmenti	Szentmiklós
	marosi alsó	Marosvásárhely
	marosi felső	Marosvásárhely
Udvarhely	homoródi	Okland
Csík	kászoni	Kászonaltiz
	csíki alsó	Csíkszentmárton
	csíki felső	Csíkszereda
	gyergyói	Gyergyótölgyes
	kászonalcsíki	Csíkszentmárton
	felcsíki	Csíkszereda
Háromszék	kézdi alsó	Al-Csernáton
	kézdi felső	Kézdivásárhely
	kézdi	Kézdivásárhely
	orbai	Kovászna
	sepsi alsó	Sepsiszentgyörgy
	sepsi felső	Kisborosnyó
	sepsi	Sepsiszentgyörgy
	miklósvári	Nagyajta
Brassó	alvidéki	Földvár
	felvidéki	Brassó
	hétfalusi	Hosszúfalu

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

The history of the rural district system in Hungary, as shown by maps in the Museum of Hungarian Agriculture

GÁBOR GERGELY

The historiography of Hungarian local government and political geography has so far been mainly concerned with the origins, development and territorial-political changes affecting the counties, and devoted little interest to lower-tier administrative units, such as the processus.

The aim of the paper is to prove that the processus are also ancient constituents of Hungarian local government, and that such districts before the mid-nineteenth century were not artificial administrative units but territories that were largely co-extensive with living historical or ethnographical regions, and as such had greatly contributed to the development and maintenance of regional identity.

The evolution of the processus system is directly related to the post of the iudex nobilium, which appeared in the 13th century; the processus itself, as a part of the county under the jurisdiction of the iudex, had developed since the late 15th century, usually four in each county. This number had gradually increased from

the mid-18th century and quadrupled by the early 20th century. The districts also played a prominent role in the Socialist period, and were finally abolished in 1983.

The most important statistical sources of the history of the processus in the modern period are the Lexicon Locorum from 1773, the Tabella Locorum from 1781, the gazetteers that were regularly published from the mid-19th century, and maps. The Map Collection of the Museum of Hungarian Agriculture keeps several valuable county maps or series, including the Magyar Atlasz published by Görög and Kerekes (1802/11), as well as Hatsek's county series from 1880. Other major sources are the Mappa Generalis by János Lipszky (1804) and the county series by Manó Kogutowicz from 1905.

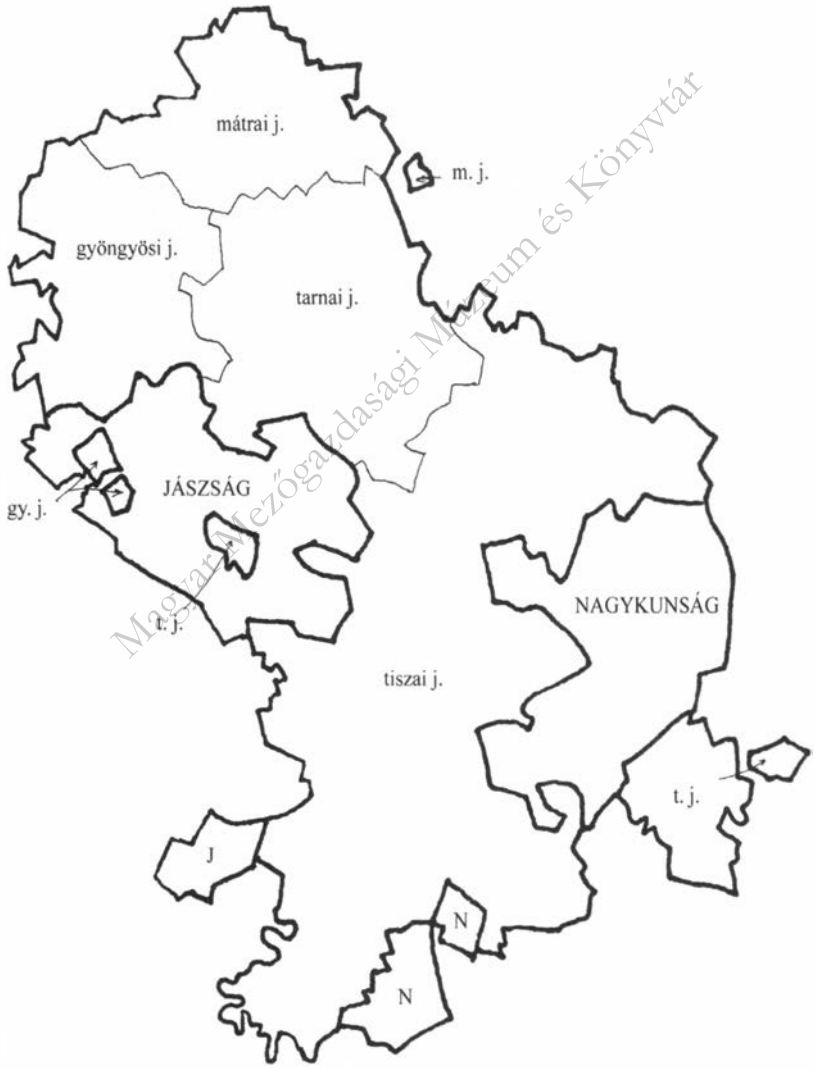

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Heves–Külső-Szolnok vármegye járásai, a Jászság és a Nagykunság 1773-ban

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Heves és Jász-Nagykun-Szolnok vármegyék járásai és rendezett tanácsú városai 1913-ban

Rt. városok, E: Eger, Jb: Jászberény, Kg: Karcag, Ks: Kisújszállás, Mt: Mezőtúr, Sz: Szolnok, Tk: Túrkeve

A 19. század közepének mezőgazdasági állapota a nagykállói esperesi kerületben Popovics Bazil munkácsi görög katolikus püspök levelei tükrében

SZOTYORI-NAGY ÁGNES

BEVEZETÉS

Egy görög katolikus püspöknek az egyházi hierarchiában neki alárendelt személyekhez címzett leveleivel, körleveleivel kapcsolatos tanulmányok többnyire történészek, egyháztörténészek, kánonjogászok tollából születnek. Ezen dokumentumokra mint agrártörténeti, gazdasági forrásokra ritkábban gondolunk.

A Magyar Mezőgazdasági Múzeum III. Agrártörténeti Iratok Gyűjteményében több görög katolikus forrás is található a hosszú 19. századból. A kutatás eddig kevés figyelmet szentelt e dokumentumokra. Közülük egyesek ugyan nem bírnak mezőgazdasági vonatkozással (így például oroszi község görög katolikus híveinek a káptalanhoz címzett levele 1810-ből, amelyben öreg papjuk helyett fiatal papot kérnek),[1] ám más források tartalmaznak a mezőgazdasághoz kapcsolható jelentős adalékot (így például a kállósemjéni görög katolikus egyház szőlejének a becslése,[2] vagy ugyenezen település parókusának levele, amelyben az egyház sérelmeit sorolja fel a kaszáló és a legelő használatával kapcsolatban).[3]

Jelen tanumány a görög katolikus egyházzal kapcsolatos iratok közül a Popovics Bazil püspök által a Szabolcs vármegyében található nagykállói esperesi kerületbe írt levelekre és körlevelekre koncentrál. Azt vizsgáljuk meg, hogy milyen gazdasági, mezőgazdasági témák és miként jelennek meg az említett forrásokban, illetve hogy ezek miként jelenítik meg az ország és a szűkebb környezet (Szabolcs vármegye) problémáit, helyzetét?

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

1. A GÖRÖG KATOLIKUS LAKOSSÁG HELYZETE SZABOLCS VÁRMEGYÉBEN ÉS A SZABOLCSI EGYHÁZI KERÜLETBEN

Szabolcs vármegye a Tisza balparti megyéinek egyike. A vármegye székhelye 1876-ig Nagykálló volt (ekkor áttették Nyíregyházára a székhelyt). 1857-ben 122 négyzetmérföldön 295451 lakos élt a megyében.[4] Ha a vármegye területi sajátosságait szeretnénk leírni: „(...) csupa homok-hullám, csupa apró domb és völgy egy 100 métert meg nem haladó, 200 métert el nem érő sík területen" (...).[5] Illetve: „Általában azt lehet mondani, hogy Szabolcsban bárminő foglalkozása legyen valakinek, mezőgazdálkodással, igen kevés kivétellel, mindenki foglalkozik (...) Kisebb községekben

[1] Leltári szám: Agrártörténeti Iratok Gyűjteménye (a továbbiakban: AI) 876.
[2] Leltári szám: AI 884.
[3] Leltári szám: AI 877.
[4] Fényes Elek: Az Ausztriai Birodalom statistikája és földrajzi leírása 1-2. Pest 1857, 328. 338.
[5] Simitska Endre–Vende Aladár–Németh József: Szabolcs vármegye mezőgazdasága és állattenyésztése. In: Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs vármegye, Budapest 1900. 258.

a lakosság, még a szatócs is, földmíves, s a kereskedés csak mellékfoglalkozása."[6] A homoktalajon a megye fő terménye a rozs volt, emellett a kukorica, búza, dohány és a burgonya játszott jelentős szerepet a mezőgazdaságban.[7]

A munkácsi görög katolikus püspökséget Mária Terézia előterjesztésére XIV. Kelemen pápa (1769–1774) létesítette 1771-ben, pontot téve ezáltal azon bonyodalmak végére, amelyek az 1646. évi ungvári unió révén a római pápa főségét elismerő keleti szertartású katolikusok és a Szabolcs vármegye legnagyobb részén területileg illetékes latin szertartású egri püspök között fennálltak. Az 1775-től kezdve Ungváron tartózkodó munkácsi püspök joghatósága az észak-magyarországi vármegyék görög katolikus hívőire terjedt ki. A munkácsi görög katolikus püspök metropolitája az esztergomi érsek volt (vagyis a munkácsi görög katolikus püspök az esztergomi érsek szuffragáneusa, azaz alárendeltje volt). A munkácsi püspök joghatósági területen lakó római katolikusok legtöbbje vonatkozásában az egri püspök volt illetékes. Az egyházmegye belső felosztása követte a terület világi közigazgatási beosztását annyiban, hogy alapvetően a vármegyék és az egyházi kerületek földrajzi határai egybeestek.[8] Így például ha megnézzük az 1842/43. évi schematizmust, az egyházmegye egyes egyházi kerületeit „(...) in I. Comitatu ejusdem nominis" nevezi meg. A jelen írás szempontjából érintett Szabolcsi egyházi kerület határai tehát egybeestek a történelmi Szabolcs vármegye területének határaival.[9]

A szabolcsi kerület a munkácsi püspök joghatósága alá tartozó hét egyházi kerületen belül sajátos helyzetben volt: északon és keleten a munkácsi püspökséghez tartozó görög katolikus vármegyék/kerületek határolták (Zemplén, Ung, Bereg és Szatmár), a nyugatra és délre eső vármegyékben (Borsod, Hajdú) nem. A szabolcsi kerület kezdetben kettő, később három esperesi kerületre oszlott, az 1842/43. évi schematizmus szerint pedig már öt kerületből állt. Ebben az időben a nagykállói esperesi kerületet észak-keleten a karászi, észak-nyugaton a tímári, keleten a gyulaji, délen és nyugaton a dorogi esperesi kerület határolta. Fontos ugyanakkor megjegyeznünk, hogy a nagykállói járás, mint a község és a megye közti világi közigazgatási egység és az egyházi közigazgatási egység, azaz a kállói esperesi kerület területileg nem teljesen fedte egymást.[10] A pontos földrajzi körülhatárolást

[6] Uo. 263.

[7] Uo. Továbbá Szabolcs vármegye mezőgazdasági terményeihez, a hasznosított földterület nagysághoz és művelési ágak szerinti felosztásához ld. Benda Gyula: Statisztikai adatok a Magyar mezőgazdaság történetéhez 1767–1867. Számok és történelem 1., Budapest 1973. 114–117. 125. 250-253. 280. 290. 307.

[8] Az egyházmegye felépítése a következő: az egyházmegye élén a megyéspüspök áll, akinek akadályoztatása és távolléte esetén helyettese a helynök. Az egyházmegye egyházi kerületekre, azaz főesperességrekre van felosztva, amelyek élén a főesperes áll, az egyes kerületek pedig esperességekből állnak, amelyek élén esperes áll. Az esprességek parókiákból állnak, amelyekben parókusok teljesítenek szolgálatot.

[9] A munkácsi egyházmegye a hosszú 19. században több területi változáson ment keresztül. Az egyházmegye püspökének joghatósága az 1792. évi egyházi összeírás idején még 13 vármegyére terjedt ki. 1816-ban az eperjesi görög katolikus egyházmegye felállításával vesztett területeiből, majd 1823-ban megalapították a nagyváradi egyházmegyét, 1853-ban a szamosújvári egyházmegyét, majd 1912-ben megalakult a hajdúdorogi egyházmegye. Ezek a változások a nagykállói esperesi kerületet nem érintették, az mindvégig a munkácsi görög katolikus püspök joghatósága alá tartozott a korban. A témáról bővebben ld. Bendász István: A munkácsi egyázmegye területváltozásairól. In: Bendász István–Koi István: A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészségeinek 1792. évi katalógusa. Nyíregyháza 1994. 17–22.

[10] A nagykállói esperesi kerület települései az 1842/43. évi schematizmus alapján: Biri (filia: Balkány, Perked), Hugyaj (filia: Geszteréd, Lónya, Zöld-Ág, Fövényes, Szemszúró, Bullyka), Nagy-Kálló (filia: Kis-Kálló, Szirond, Nicol.), Kálló-Semjény, Napkor (filia: Peczkés, Nyírhegy), Nyír-Egyháza (filia: Király-Telek, Sima, Sós-tó), Oross (filia: Harangod), Pazony (filia: Kereszt-út al. Kotaj, Senyő, Tura, Bogdány, Kemecse, Megyer, Rád, Nagy-Halász, Beszterecz) A felsorolt települések közül Nagykálló és Nyíregyháza volt városi rangban. A települések, filiák és az ezekhez tartozó puszták és telepek beazonosítását nehezítik a névváltozások, illetve az, hogy egyes települések, lakott területek eltűntek. Az ezekkel kapcsolatos változásokról számos hasznos infomárciót közöl egy közelmúltban, a Debreceni Egyetemen készült szakdogozat: Halmos Judit: Szabolcs vármegye településnevei a 18–19. században, Debrecen 2010.

ráadásul nehezíti, hogy Szabolcs megyében a járások száma több változáson ment keresztül. A kezdetben négy szolgabírói járásra (dadai, kisvárdai nyírbátori, nádudvari) tagolódó területet Bach 1850-es rendelete nyomán tíz járásra (Kisvárdai, Nyíregyházi, Bogdányi, Nyírbátori, Nagykállói, Hajdúnánási, Hajdúböszörményi, Hajdúszoboszlói, Püspökladányi és Debreceni) osztották fel.[11] Az 1876. évi XXXIII. tc. az egyes közigazgatási egységek megváltozását rendelte el, amelyek következtében nem csupán a történelmi Szabolcs vármegye területének kiterjedése változott, hanem járási képe is átrendeződött, ezt követően hét járásból állt a vármegye.[12]

A görög katolikus lélekszám vonatkozásában az 1842/43. évi schematizmus adatai alapján az egyházmegye hét főesperesi kerületéből Szabolcs vármegye az 5. helyen állt a maga 40737 főjével, ami az egyházmegyében összeírt 466308 görög katolikus hívő 8,7%-át jelentette.[13] A nagykállói esperesi kerület görög katolikus lélekszámát illetően a 18. század utolsó évei és a 19. század utolsó harmada közötti adatokat vizsgálva egyértelműen elmondható, hogy az folyamatos növekedést mutat. Jóllehet a rendelkezésre álló, 1792 és 1869 közötti források eltérő jellegűek (országos népszámlálások vallási adatai, egyházi összeírások),[14] mégis összességében megállapítható, hogy míg a *Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészségeinek 1792. évi katalógusa* a szóban forgó településeken 3906 görög katolikus lelket számlált össze,[15] az 1806. évi egyházmegyei összeírás szerint 6930 görög katolikus lakott a területen.[16] Az *1842/43. évi országos római és görög katolikus schematizmus* adatai szerint 7570 görög katolikus élt a nagykállói esperesi kerületben, az 1869. évi országos népszámlálás felekezeti hovatartozást rögzítő pontja pedig már 9416 főről tud.

Ami a terület felekezeti, etnikai és jogállásbeli hovatartozását illeti, a vizsgált korszakból Popovics Bazil püspöksége idejéről jelenleg nem áll rendelkezésünkre teljes adatsor, de úgy véljük, hogy az 1806. évi egyházi összeírás, illetve néhány,

[11] Érdemes ugyanakkor megjegyeznünk, hogy az 1863. évi helységnévtár, valamint Fényes Elek 1857. évi statisztikája még a régi, négyes járási felosztást követi. Vö. Magyarország helynévtára a különféle kormányzati ágak szerinti beosztás kimutatásával mint az 1863. év elején fennállott, Pest 1863. 42-43., valamint: Fényes Elek: Az Ausztriai Birodalom statistikája és földrajzi leírása, 1-2., Pest 1857. 338.

[12] Czövek István: Az önkényuralom és a dualizmus kora. In: Szabolcs Szatmár-Bereg megye monográfiája 1. Szerk. Cservenyák László. Nyíregyháza 1993. 297–320. 299.

[13] Az 1792. évi összeírás szerint 22 941 görög katolikus lakosa volt a szabolcsi kerületnek, az egyházmegye görög katolikusainak száma 443514-re volt. Vö. Bendász István–Koi István: A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészségeinek 1792. évi katalógusa. Nyíregyháza 1994. 27. Az 1806. évi összeírás alapján Szabolcs vármegye három esperesi kerületében összesen 29682 görög katolikus hívő volt, az egyházmegye 541963 megszámlált görög katolikus hívőjének 5,4%-a; ld.: A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészségeinek 1806. évi összeírása. Vasvári Pál Társaság Füzetei 3., Nyíregyháza 1990, 80-81.

[14] A görög σκεμάτισμος szó jelentése 'alkat'. Tulajdonképpen egyházi névtár, egy egyházmegye vagy rendtartomány intézményeinek, szervezeti fölépítésének és személyeinek adattára, amelyet a 18. századtól kezdődően adott ki az egyház. A munkácsi görög katolikus egyházmegye schematizmusairól általában ld. Sztripszky Hiador: Egyházi schematismusaink és a helységnevek. In: Bendász István–Koi István: A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészségeinek 1792. évi katalógusa. Nyíregyháza 1994. 5–16. Az 1792. és 1806. évi egyházi összeírások közös jellemzője, hogy saját, belső adatszolgáltatáson alapultak.

[15] A gondviselő Munkácsi Egyházmegye parochusainak, parochiáinak és filiáinak, ezek lélekszámának, úgyszintén parochiális jövedelmeinek vármegyék és esperességek szerint 1792 szeptember elsején bevégeztetett katalógusa. In: Bendász István–Koi István: A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészségeinek 1792. évi katalógusa. Nyíregyháza 1994. Meg kell jegyeznünk, hogy az összeírás a korábbi egyházi közigazgatásbeli állapotot tartalmazza. A későbbi nagykállói esperesi kerülethez tartozó települések ekkor még a szabolcsi kerület dorogi esperességéhez tartoztak (egyik sem esett viszont Szabolcs vármegye másik, gyulaji esperesi kerületéhez közülük). Vö. Uo. 75–79., ill. 23–28.

[16] Összegző összeírása Az egész áldott Munkácsi Egyházmegye parochusainak, parochiáinak, templomos és templom nélküli filiáinak, ezeknek az anyaegyháztól való távolságának, a lélekszámnak, a jobbágyok, zsellérek, a házasságok, születettek, meghaltak számának, a prédikáció nyelvének, valamint a népiskoláknak. Bevégeztetett az Úr 1806. esztendejében. In: A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészségeinek 1806. évi összeírása. Vasvári Pál Társaság Füzetei 3., Nyíregyháza 1990. Az 1806. évi összeírás idején már létezett a kállói esperesi kerület. 10 parókus 11 parókián és 22 filiában teljesített szolgálatot; vö. uo. 121.

Bazil püspöksége idejéből származó mezőgazdasági jellegű összeírás adatai nagy vonalakban és arányaiban használható információkat közölnek.

A szabolcsi egyházi kerület kállói esperesi kerületéhez tartozó településein az 1806. évi összeírás adatai alapján a görög katolikus valláson kívül további három felekezet, illetve rítus volt jelen. Számos helyen a görög katolikus vallásúak mellett csak reformátusok éltek a településen, míg másutt református és római katolikus hívők gyaránt laktak.[17] Evangélikus felekezethez tartozók csak Nyíregyházán voltak ekkor az összeírás szerint.[18] A görög katolikusság aránya a kállói esperesi kerülethez tartozó településeken az 1869. évi népszámlálás vallási adatai alapján 17-18% körül volt.[19] Ez az átlagérték azonban nagy eltéréseket mutat a konkrét települési adatokat illetően. Míg néhány településen egészen kimagasló a görög katolikus népeség aránya (például Kiskállóban 64%, Biriben 61%, Hugyajon 60%, Kállósemjénben 49%), más településeken 30-40% közötti (így például Napkor, Oross), de nem volt ritka a település összlakosságához képest egészen elenyésző kicsi szám, néhány százaléknyi görög katolikus lakosság sem (például Kemecse, Geszteréd stb.). Az esperesi kerület legtöbb településén tehát a görög katolikusok kisebbséget képeztek, nagy arányú görög katolikus túlsúly csak néhány településen figyelhető meg. Etnikai szempontból – szintén az 1806. évi összeírásra támaszkodva – elmondható, hogy legnagyobbrészt magyar, kisebb részben román és ruszin eredtű népesség élt a kállói esperesi kerületben.[20] Jóllehet az összeírás pontos etnikai adatokat nem tartalmaz, azt viszont igen, hogy a 6930 megszámlált görög katolikus hívőből 4140 hallgat magyar nyelvű, 1264 ruszin-magyar nyelvű, 552 magyar-román nyelvű, 974 pedig román nyelvű prédikációt.[21] A jogállás vonatozásában szintén az 1806. évi összeírás szerint a kállói esperesi kerület 6030 főt számláló görög katolikus lakosságán belül a jobbágy a lakosság 42,91, a házas zsellérek aránya 30,97, míg a házatlan zsellérek aránya 26,11%.[22]

Összességében megállapítható, hogy a méretei alapján az ország legnagyobb vármegyéi közé tartozó Szabolcs vármegye nem volt a legtipikusabb görög katolikus főesperesi kerület sem a görög katolikus hívek száma, sem aránya szempontjából. A múzeumban őrzött források mégis hasznosnak és iránymutatónak tekinthetők, mert joggal feltételezhető, hogy a környék (Észak-Magyarország) adottságai és problémái ugyanazok voltak, tehát más egyházi kerületekbe és esperességekbe is hasonló tartalmú és jellegű leveleket küldhetett a püspök.

---

[17] Érdemes megjegyezni, hogy Szabolcs vármegye másik két esperesi kerülete közül a dorogiban voltak tiszta görög katolikus községek (a gyulaji esperesi kerületből nincs vonatkozó adatunk). Ld. uo. 80.

[18] Az egyházi összeírások közös jellemzője, hogy lehetőség szerint a más felekezethez, illetve más rítushoz tartozók lélekszámát is feltüntették. Nyilvánvaló módon ezen adatok pontossága nem érte el a saját felekezetre és rítusra vonatkozó adatok hitelességét, de a nagyságrend vonatkozásában megbízhatónak tekinthetők. Az 1806. évi összeírás vonatkozó adatait ld: uo. 121. Szabolcs megye egyházi közigazgatási beosztás szempontjából az 1863. évi helységnévtár szerint a következő vot: a római katolikus lakosság nagyobb részben az egri, kisebb részben a szatmári egyházmegyéhez, a görög nem egyesült lakosság a budai ortodox egyházmegyéhez, a reformátusok a tiszáninneni és tiszántúli egyházkerületbe, az evangélikusok a tiszai egyházkerületbe tartoztak. Vö. Magyarország helynévtára a különféle kormányzati ágak szerinti beosztás kimutatásával mint az 1863. év elején fennállott, Pest 1863. 86.

[19] Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai. Összeáll. Sebők László. Budapest 2005. 170-172.

[20] Vö. A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészségeinek 1806. évi összeírása. Vasvári Pál Társaság Füzetei 3., Nyíregyháza 1990. 121.

[21] Uo. 80. A kállói esperesi kerület lakosainak több mint a fele (59,74%) magyar nyelvű, közel egyötöde (18,23%) ruszin-magyar nyelvű, a maradék román (14,05%), illetve magyar-román (7,96%) nyelvű. Vö. uo. 83. Az 1842/43. évi schematizmus is feltünteti – noha arányokat vagy számokat nem közöl –, hogy az adott falu nyelve magyar és/vagy ruszin és/vagy román volt-e. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hgy ez a prédikáció nyelvére vonatkozott. A munkácsi egyházmegyében ugyanis az ószláv volt és maradt a liturgikus nyelv a 20. század elejéig.

[22] Uo. 83. A telkes jobbágyok és zsellérek számának vonatkozásában az 1847. évi Szabolcs vármegyei adatokat ld.: Benda Gyula: Statisztikai adatok a Magyar mezőgazdaság történetéhez 1767-1867. Számok és történelem 1., Budapest 1973. 138-139.

2. A FORRÁSOK BEMUTATÁSA

2.1. A levelek bekerülése az Agrártörténeti Iratok Gyűjteményébe

Popovics Bazil körleveleinek a múzeum Adattárába történő bekerülése időben és módjában nem egyszerre és nem egyformán történt. Az 1960-tól vezetett leltárkönyv csak a körlevelek egy csoportja esetében szolgáltat biztos információt. Az AI 875-891-es jelzetű források esetében csak annyi bizonyos, hogy 1963-ban leltározta be őket a muzeológus. Azt azonban nem tüntette fel a leltárkönyvben, hogy honnan került be az anyag. Az AI 4736–4764-es leltári számú iratokról többet tudunk. 1965 júniusában leltározták be őket és a leltárkönyvi bejegyzés szerint Farkas Jenőtől vásárolta meg a múzeum azokat.[23] A 6805-os számú iratot 1969. március 3-án leltározták be, megjelölése Régi Múzeumi Anyag (RMA), amelyet 1969-ig leltározatlanul őriztek.

Azon dokumentumok kapcsán, amelyeknél nincs feltüntetve, hogy honnan kerültek be a gyűjteménybe, elképzelhető, hogy szintén Farkas Jenőtől vásárolta a múzeum (emellett szól az, hogy ezen levelek címzettje szintén a nagykállói esperesi kerület papsága és időben is közeliek azokhoz, amelyekről biztosan tudjuk, hogy tőle vásárolta a múzeum, ezek alapján vélelmezhető, hogy egy helyről kerültek begyűjtésre). Egy másik lehetséges, és nem kevésbé valószínű bekerülési magyarázat bizonyítékai azok a bejegyzések, amelyeket a múzeum „Igtatókönyvében" találunk. Ezek szerint a múzeum 1897-től kezdődően több intézményt és szervezetet, köztük az egyházi hatóságokat, szerzetesrendeket, különböző egyházi hivatalokat, érsekségeket és püspökségeket szólított meg körlevélben.[24] Sajnálatos módon ezen kimenő levelek másolata ma már nem található meg a múzeumban, csupán az iktatókönyvi bejegyzés bizonyítja létezésüket. Valószínűleg a múzeum ezekben a levelekben a címzetteket arra kérte fel, hogy a mezőgazdasággal, agráriummal kapcsolatos forrásaikat bocsássák a múzeum rendelkezésére, s a korábban erre a célra szerkesztett „Kérelmet" postázták a címzettek számára. Elképzelhető tehát, hogy egyes itt vizsgált iratok ennek hatására érkeztek be a múzeumba.[25]

Magyar Mezőgazdasági Múzeum Könyvtár

[23] Farkas Jenő számos, különféle korokból származó, különböző jellegű iratot kínált fel a Magyar Mezőgazdasági Múzeumnak megvételre (Vö. 4737-4749-es iratokhoz tartozó felajánlólevél a múzeum adattári gyűjteményében). A görög katolikus forrásokkal kapcsolatos felajánlásokat tartalmazó, 1965. május 13-án kelt felajánló levelében okleveles gazdaként határozta meg magát. (Fontos megemlíteni, hogy a latin nyelvű iratok esetében meglehetősen megbízható módon foglalja össze röviden az irat tartalmát néhány apróbb terminológiai pontatlanságot leszámítva.) Ezen és lakóhelyén kívül azonban nem tudunk többet az illetőről, sem arról, hogy hogyan jutott a megvételre felajánlott iratok birtokába. A múzeum végül nem vásárolt meg minden felajánlott iratot Farkas Jenőtől. Az 1959 utáni iratgyarapításról és Farkas Jenőről ld. Takáts Rózsa: Az Agrártörténeti Iratok Gyűjteményének története. In: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 2005-2007. 125-150. 138.

[24] Az ún. „múzeumi ajándékozási mozgalom"-ról és az 1896–1908 közti gyűjtéssel kapcsolatban ld. uo. 127.köv.

[25] A múzeum vonatkozó bejegyzéseit tartalmazó Iktatókönyv alapján az 1898 májusában iktatott kimenő levelek közül: MMgMA. IX. 637/1898. 18 r. kath. egyh. hatóságnak levél hirdetménnyel, 638/1898. 10 szerzetesrendnek, 639/1898. a különböző (!) egyházak hivatalainak (14). 1898 júniusában: 827/1898. ikt. sz. levél az érsek és püspökségeknek. 1898. évi keltezéssel számos ehhez hasonló jellegű kimenő leveleket találunk az iktatókönyvben, így például az országos ipartanácsnak (601/1898), az országos levéltárnak (599/1898), a kolozsvári és budapesti tudományegyetemnek (597/1898), három teológiai akadémiának (588/1898), a polgári iskoláknak (618/1898).

2.2. A levelek szerzője

A levélíró Popovics Bazil püspök életútjának legfontosabb adatai (különösen az 1848–49-es szabadságharcban vállalt szerepe) ismertek.[26] 1796-ban született a szintén a munkácsi püspökséghez tartozó Ugocsa megyében. Teológiai tanulmányait Pesten végezte, ahol bölcseleti doktorátust is szerzett. 1820-ban szentelték pappá. 1822-ben az eperjesi püspökségbe inkardinálódott (azaz nyert klerikusi hovatartozást). 1835-ben az eperjesi görög katolikus káptalan éneklő kanonokja lett.

Popovics Bazil a Magyar Királyság katolikus püspökeként a főkegyúri jog alapján a királytól, ebben az esetben V. Ferdinándtól kapta kinevezését, melyet XVI. Gergely pápa (1831–1846) erősített meg, s Lembergben szentelték püspökké 1837-ben.[27] Bár fiatalon, 42 évesen kezdte meg püspöki tevékenységét, s a munkácsi egyházmegye dolgainak állásról közvetlen tapasztalatokkal nem rendelkezett, a korábban az eperjesi egyházmegyében, Tarkovics Gergely püspök titkárként eltöltött 16 év tapasztalataira és a püspök mellett elsajátított, az eparchia igazgatásához szükséges gyakorlatias készségeire bizton támaszkodhatott. Amikor 1837-ben kinevezték püspöknek, hat év vikáriusi kormányzás után lett ismét püspöke az egyházmegyének.[28] Nagy és szegénységben élő egyházmegyéje egzisztenciálisan az államhatalomtól, a központi kormányzattól függött. Számos levéltári forrás támasztja alá ugyanakkor azt, hogy a püspök maga is igyekezett megteremteni a gyarapodás anyagi feltételeit és jó *pater familias* módjára nem hagyta veszni az egyházmegye javait.[29] Püspöksége idején megújult és anyagiakban is gazdagodott, gyarapodott az egyházmegye: templomok, parókiák épültek, építkezések, felújítások folytak, árvaház épült.[30] A püspökről feljegyezték azt is, hogy többször is meglátogatta a szabolcsi kerület parókiáit, Nagykállót például 1851-ben.

---

[26] Popovics püspök keresztnevét egykorúan használták Bazil és Vazul formában egyaránt. Jelen írásunkban az előbbi formát követtük, tekintettel arra, hogy a püspök a saját kezűleg aláírt magyar nyelvű leveleiben is ezt a formát használta. A püspök életéről bővebben ld: Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái, I–XIV. Budapest 1891–1914. Botlik József: Hármas kereszt alatt. Bp. 1997. 56. köv., Cselényi István Gábor: 1848/49 és a görög katolikus egyház, In: Athanasiana 7 (1998) 105-114., valamint Pirigyi István: Görög katolikusok az 1848-as szabadságharcban. In: A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49. történetéhez. Szerk. Takács Péter, Debrecen 1998. 149–164.

[27] Popovics Bazil egy, a Bécsi Levéltári Delegációban őrzött irat szerint a Magyar Kancellária előterjesztésében megjelölt tíz személy közül került kiválasztásra. Az ÖStA HHStA Kabinettsarchiv Staatsrat 1837: 415-ös levéltárú jelzetű irat tanúsága szerint Popovics Bazil mellett Csurgovich János, Lutskay Mihály, Kőváry Vazul, Borbola Miklós, Chira András, Andruchovics István, Dobra Sándor, Erdélyi Vazul, Danilovics Antal voltak a jelöltek. Az irat mellékletét képezi Tarkovics Gergely eperjesi püspök 1837. március 3-án Eperjesen kelt ajánlása, melyet Popovics Bazilnak adott.

[28] Püspöksége idején Kárpátalján a fatemplomok helyett sorra épültek a kőtemplomok. Míg püspökége elején 30 kőtemplom állt az egyházmegyében (a külhelynökségeket leszámítva), addig halála után 234 kőtemplom volt – erről bővebben ld. Puskás Bernadett: Adalékok a munkácsi egyházmegye 19. századi templomépítészetéhez. In: Athanasiana 23 (2006) 187–193.

[29] Így pl. a sugatagi egyházközség részérére visszakérte a sóbányászátra igénybe vett egyházi telket (vö. Kállay István: Az abszolutizmuskori pénzügyigazgatási levéltár: Repertórium. Levéltári leltárak 50. Bp 1970. 47.); a (miskolc)tapolcai püspöki javadalom (*dos episcopatus*) apátjaként folytatott tevékenységéről például feljegyezték, hogy "a kisszerű és silány tapolcai főépület job karba helyeztetett és több épületekkel szaporíttatott." Vö. Dobrossy István: Miskolc írásban és képekben. 7. Miskolc 2000. 181. A fatemplomok helyett számos kőtemplomot építtetett és felújíttatta a központi épületeket is. Vö. Pirigyi István: Popovics Vazul, In: Katolikus Lexikon. A Bécsi Levéltári Delegáció több olyan iratot őriz, melyekben Bazil püspök püspöki jövedelmei folyósítását kéri (ÖStA HHStA Kabinettsarchiv Kabinettskanzleiakten Karton 82 131/1837; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv Staatsrat 1837: 4323, valamint 3597.), Majláth Antal kancellárhoz pedig kérelmet nyújtott be, amelyben a klérusa számára nyújtott támogatást konvenciós pénzben (azaz a Mária Terézia által 1753-ban Bajorországgal kötött egyezmény értelmében bevezetett rajnai, vagy más néven rénes forintban) kérte (az ezzel kapcsolatos belső, kancelláriai ügyirat: ÖStA HHStA Kabinettsarchiv Staatsrat 1839: 5109).

[30] „A püspöki jószágok rendezése s felszerelése körül ő maga megy elől jó példával az egyes egyházaknak; idő múltával a jó eredmény meg is látszott s a virágzó birtokok jövedelme is azon arányban nevelkedett." Popovics Bazil további méltatását ld. Popovics Vazul, munkácsi görög kath. püspök. In: Mendik Ágoston: IX. Pius pápa és a magyar püspöki kar, vagyis főpapok egyháznagyok életrajzgyűjteménye, Pécs 1864. 40.

2.3. A levelek általános jellemzői

A kiválasztott forráscsoportot nem csupán ismeretlensége miatt kívánjuk bemutatni, hanem azért, mert önmagában is érdekes mind a tartalmuk, mind ezen források léte és fellelhetősége a Magyar Mezőgazdasági Múzeum gyűjteményeiben. A jelen írásban bemutatott forráscsoport összesen tíz darab, 1839. április 17. és 1850. május 21. között keletkezett levélből áll. A források műfaja levél, illetve körlevél. Szerzőjük kilenc esetben Popovics Bazil munkácsi püspök, egy esetben Popovics helynöke, Csurgovich János, aki az ebben az időben Ungvárott háziőrizetben tartott püspököt helyettesítette.[31] A levelek címzettje a nagykállói kerület alesperese és papsága,[32] vagy a nagykállói alesperes.[33] A levelek kiadásának apropója kapcsán már itt megjegyezzük, hogy néhány levél esetében magából a levélből kiderül, hogy a Helytartótanács rendelete késztette a püspököt a körlevél kiadására.

A levelek nem egy kéztől származnak, közös jellemzőjük viszont, hogy a levelek végén Popovics Bazil saját kezű aláírása, s az iratok többségének külzetén rányomott papirfelzetes pecsét található. Popovics Bazil leveleinek nyelvisége az egyházmegyére vonatkozó szabályokat követte. Az 1845 előtt írt leveleit latinul írta.[34] A munkácsi egyházmegyében ugyanis 1845-ig a latin volt a hivatalos nyelv. 1845 után a püspöki hivatal az alsópapsággal (és az alsópapság egymással) magyar nyelven levelezett.[35] Ez az időszak azoban nem tartott sokáig, mivel 1850-ben a magyart felváltotta az egyházi szláv nyelv és a cirill írás. Ennek ismeretében érdekes ámenetet jelent Csurgovich levele, amelyen cirill betűs a címzés, magyar feliratú a püspöki pecsét és latin nyelvű maga a szöveg.[36]

A levelek megszólítása a bevett egyházi protokollt követi. A latin nyelvű levelek esetében a megszólítás: „Dilecti Filii Admodum Reverende Officii VADiaconalis Administrator et Reverendi Parochi!",[37] vagy „Dilecte Fili Admodum Reverende Officii V.A.Diaconalis Administrator!"[38] Bazil püspök magyar nyelven írt levelei elején a latin megszólítás fordításait találjuk: „Kedvelt Fiaim, nagyontisztelendő Alesperes, és tisztelendő lelkészek".[39]

Az elköszönő formulák hasonlóképpen: „Ceteram impertita (Paterno-) Episcopali Benedictione maneo Unghvarini die (....) Addictissimus in Christo Pater Basilius Episcopus".[40] A magyar elköszönő formula ebben az esetben is a latin fordítása:

MEK Mezőgazdasági Múzeum Könyvtár

---

[31] Csurgovich János 1791-ben született. A bécsi egyetemen szerzett teológiai doktorátust. Popovics Bazil püspöki kinevezése előtt 1831-től hat éven át káptalani helynökként irányította a munkácsi egyházmegyét, miután az előző püspök, Pócsi Elek 1831-ben elhunyt. Vö. Botlik József: Hármas kereszt alatt. Budapest 1997. 56.

[32] AI 885., 886, 889., 890., 891., 4748. 6805.

[33] AI 4745, 4746, 4747.

[34] Vö. AI 4745 (1839. ápr.), 885. (1840. jan.), 4746 (1842. aug.), 4748 (1842. nov.).

[35] Ennek megfelelően magyar nyelven készült az AI 886. (1845.ápr.), 890. (1847. febr.), 889. (1847. júl.), 891. (1848. ápr.), 6805. (1848. nov.) leltári számú levél. A leveleket lezáró szárazpecsét kapcsán megjegyzendő, hogy a pecsét felirata egyes leveleken latin nyelvű, másokon magyar nyelvű (néhány irat esetében – így az AI 889-es és 886-os iratokon nincs sem szárazpecsét, sem címzés). A pecsét felirata általában igazodik a levél nyelvéhez. De például az AI 891-es irat esetében míg a levél magyar nyelvű, a szárazpecsét felirata latin.

[36] AI 4747.

[37] 4748. 885.

[38] AI 4745, 4746. – Kivételt jelent Csurgovich levele, amely az alábbi formulát használja: „Admodum Reverende Domine Vice archi Diacone!" (AI 4747)

[39] AI 886., 889., 890., 891., 6805.

[40] AI 4745 és 4746 („Paterno" nélkül); 885. 4748. – Ebben az esetben is kivételt képez Csurgovich levelnek elköszönő formulája: "Caeterum aestimatis fraternis affectibus reclusus perfitto Unghvarini (...) Sincerissimus in Christo frater Csurgovich Vicar. eppal." (AI 4747)

„Egyébiránt Püspöki áldás adása mellett maradok Unghváron (....) Kedveltségteknek Krisztusban legszivesebb Attya Bazil Püspök".[41]

A körlevelek közül három levél esetében nyomon követhető, hogy a püspöki körlevél miként jutott el az esperesi kerületen belül a címzettekhez. Jól látszik, hogy a levelek nagyjából ugyanazt az útvonalat járták be. A helységnevek egyik levél esetében sem tartalmazzák az esperesi kerület valamennyi parókiáját. Ennek magyarázata vélhetően az lehetett, hogy az aláírások közt nem említett parókiák pillanatanyilag üresedésben voltak.[42] A leveleken a parókusok aláírása és a levél érkezésének és/vagy továbbküldésének dátuma is szerepel (többnyire a továbbküldés helyének a megjelölésével).[43] A kialakult protokoll a gyakorlati hasznán kívül minden bizonnyal egyben egyfajta „biztosíték"– „bizonyíték" is volt, hiszen a lelkészek saját kézírásukkal mintegy igazolták, hogy olvasták a körlevelet, azaz megismerték a rendelet tartalmát, így a végrehajtás vagy végrehajtatás számonkérhető volt. A feltüntetett dátumok alapján továbbá arról is informálódhatunk, hogy mennyi idő alatt járta be egy információ az esperesi kerületet.

3. A LEVELEK TARTALMA

A Szabolcs vármegyében Bazil püspöksége idején felmerült mezőgazdasági problémákat a források tartalma, illetve jellege alapján három csoportra osztottuk fel. Az első csoportba azokat az iratokat soroltuk, amelyekben a püspök, illetve helynöke egy konkrét ügyben intézkedéssel bízza meg az alesperest. A második csoportba a természeti csapásokkal kapcsolatos intézkedéseit soroltuk, míg legvégül az utolsó csoportban a gazdaság reformkori átalakításával kapcsolatos világi törvényekkel összefüggő egyházi rendelkezéseket tartalmazó két püspöki levelet ismertetjük.

3.1. Egyedi ügyben intézkedést kérő levelek

Popovics Bazil leveleinek egy része egyedi ügyekben kéri az alesperes intézkedését. A szóban forgó ügyek eltérő jellegűek: kártérítés megfizetése, adósságrendezés, kimutatás készítése.

AI 4745.
Popovics Bazil püspök latin nyelvű, 1839. április 17-én kelt levele Bónyi Antal alespereshez, amelyben a falopáson tetten ért Csobályi Bazil kállósemjéni lelkész ügyében kér intézkedést.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

[41] AI 886., 889., 890., 891., 6805.
[42] Az útvonal az alábbi volt: AI 4748: Nyíregyháza, Pazony, Oros, Napkor, Kállósemjén, Hugyaj, A hugyaji parókus jelzi, hogy Kállóba küldte tovább, de a kállói parókus aláírása már nincs rajta a levélen. AI 885: Nyíregyháza, Pazony, Oros, Kállósemjén, Hugyaj, Nyíregyháza. AI 889: Níregyháza, Oros, Pazony, Napkor, Kállósemjén, Biri, Hugyaj, Nagykálló. AI 889: Nyíregyháza, Oroszi, Napkor, Kállósemjén, Biri, Hugyaj, Nagykálló.
[43] Az AI 889. számú püspök körlevél 1847. július 23-án kelt, és magából az iratból kiderül, hogy a a Magyar Királyi Helytartó Tanács 1847. július 6-i keltezésű (28955.sz.) levelében szólította fel őt az intézkedésre. Megállapíthatjuk, hogy a püspök a világi hatóság felszólításának igen rövid idő alat eleget tett egy egyházi jogintézmény, a püspöki körlevél útján. Az intézkedés címzettekhez történő eljutása korántsem volt ennyire gyors: a nyíregyházi lelkészhez csak október 24-én került, ahonnan Oroszi, Napkor, Kállósemjén, Biri, Hugyaj útvonalon Nagykállóba csak november 16-án küldték tovább.

Amint az a püspök leveléből kiderül, a kállósemjéni lelkészt falopáson érték Dégenfeld Imre gróf erdejében.[44] A lelkészt Szabolcs vármegye 13 forint 30 kr. kártérítés megfizetésére kötelezte, erre azonban úgy tűnik, nem került sor, amiért is a püspök arra utasította az alesperest, hogy a tettest buzdítsa a kártérítés megfizetésére („(...) *ad effectivam summae hujus persolutionem adstringere velit.*"). Az említett falopási ügy nem lelki fórumot érintő vitás kérdés, és ebből következően nem a püspöki bíróságra tartozott.[45] A levélben fel sem merül, hogy a püspök vitatja a megyei fórum által kiszabott kártérítés jogosságát vagy mértékét, vagy éppen a világi bírói fórum illetékességét az ügyben. A püspök a kiszabott kártérítés mihamarabbi megfizetését sürgeti az alesperesen keresztül.

AI 4746.
Popovics Bazil püspök latin nyelvű, 1842. augusztus 17-én kelt levele a nagykállói alesperesnek az egyházmegyei telek jövedelméről.

A püspök arra utasítja Karczub András alesperest, hogy rendezze Zékán Miklós, korábbi nagykállói parókus adósságait.[46] Anyagi fedezet gyanánt az egyházmegyei telek 1839. évi bevételét, valamint a „Szállásföldnek" nevezett, a nagykállói plébániát megillető harmadrészjövedelmet, 89 forint 50 krajcárt jelöli meg a püspök.

AI 4747.
Csurgovich János helynök latin nyelvű, 1850. május 21-én kelt levele a nagykállói espereshez az urbariális jövedelmek kompenzációjával kapcsolatos kimutatás elkészítéséről.

Noha Popovics Bazil püspöksége idején kelt a levél, mégsem ő írta alá a dokumentumot, hanem helynöke, Csurgvich János. Amint az a levélből kiderül, ezt a kimutatást Magyarország prímása kérte pontosan összeállítani („*accurate conscriptio demandatur*"), hogy az elveszett urbariális jövedelmek kompenzációja révén a magyar katolikus klérust megillető jövedelem kiszámítása megtörténjék („(...) *fine debite preparandae compensationis amissarum urbalialitatum*").

3.2. Természeti csapásokkal kapcsolatos levelek

A korábban óriási veszteséget okozó nagy járványok visszaszorulása, valamint a reformkori népességnövekedés párhuzamosan ható jelenség vot a korban. A megnövekedett népességszám önmagában is fokozta a szegénységet. Emellett az időről-időre jelentkező természeti csapások is nehéz helyezetekbe hozták az amúgy is a szegénységgel küzdő szabolcsi lakosságot. A természeti csapások jellemző tulaj-

[44] A terület erdőben való szegénysége folytán a falopások sajnos visszatérő problémát jelentettek. Vö. Kereskényi Miklós: Nagykálló demográfiai viszonyai a XVIII. Században, In: Helytörténeti tanulmányok 7. Szerk. Gyarmathy Zsigmond, Nyíregyháza 1989. 237-328. 240.

[45] Vö. Könyves Kálmán I. törvénykönyve 59. és 61. cikkelye, valamint Mátyás király 1462. évi 3. tc. (Az egyházi bíróságok elé tartozó ügyekről); vö. http//:1000ev.hu. [Az oldal megtekintésének időpontja: 2011. szept. 10.] Az említett törvények értelmében az egyházi bíróságok az istentisztelet, szentségek, hit és hittel kapcsolatos tévedések, végrendeletek, házassági ügyek, dézsma, uzsora, özvegyek, szegények, eskü, egyházi átok alatt állók ügyeiben voltak illetékesek.

[46] Karczub András hosszú időn keresztül, 1840-1877 között volt nagykállói parókus (és címzetes kanonok). Vö. Lengyel Endre: A gör. kath. Egyház Szabolcs vármegyében. In: Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs vármegye, Budapest 1900. Érdemes megjegyezni, hogy Zékány Miklóssal kapcsolatban hasonló problémák korábban is merültek fel. Farkas Jenő korábban említett felajánló levelében megjelölt egy Csurgovich János átal 1839. szept. 13-án a nagykállói espereshez küldött levelet, amelyben a helynök arra utasítja Bónyi Antalt, hogy a nagykállói plébánia földjén termett gabonát és szalmát, ami a tisztelendő Zékány Miklós parókust illet, foglalja le, és a hitelezőt elégítse ki. A felajánlott iratot a múzeum végül nem vásárolta meg.

Magyar Nemzeti Múzeum Levéltár

donsága, hogy rendszerint váratlanul érik az embereket, és hogy az általános emberi erőfeszítések kevesek az elhárításukra vagy elégtelenek megszüntetésükre. Ilyen helyzetekben nagyon sokat számít a segítség, amelynek nem csak a mértéke, hanem a gyorsasága is jelentős tényező. Ezzel kapcsolatban több irat is található a vizsgált forráscsoportban. Témájuk a dunai árvizet követő gyűjtés, különösképpen pedig az északi megyéket sújtó burgonyavész és éhínség.

Az Írországból induló és egész Európát végigpusztító burgonyavész (1845–47) kis mértékben már 1845-ben jelentkezett Magyarországon, ám a „burgonyapestis" 1846–47-ben tetőzött.[47] A már említett burgonyavész Szabolcs megyében különösen súlyos problémát jelentett. Már a 18. századtól kezdve tudomásunk van arról, hogy a Nyírségben számottevő mértékben megindult a burgonyatermelés.[48] Tény az is, hogy a Nyírség volt az egyik legjelentősebb burgonyatermő terület az országban. A kortárs Fényes Elek néhány évvel a burgonyavész előtt megjelent munkájában a következőket írta: „ ...a' Nyírség valódi hazája a' tengerinek, dohánynak, s' egy időtől fogva a' burgonyának, mely itt igen jó ízű és szapora",[49] illetve „...a' rozsban 's burgonyában olly gazdag homokos Szabolcs vármegye..." jelzővel illette a megyét.[50] Ugyanakkor, amint arra Kósa László is felhívja a figyelmet, nincsenek adataink a korból, hogy jelentős mértékben és rendszeresen szállítottak volna távoli vidékekre az északi megyék burgonyatermeséből. Csupán a 19. század végétől kezdve támasztják alá adatok azt, hogy rendszeresen távolabbi piaci ellátására folyt termelés az említett burgonyatermő vidékeken.[51] Az éhínség mindenesetre úgy tűnik, a megyét kevésbé sújtotta, mint más területeket, s általában tudott miből adakozni. Általában kedvezőnek írják le a megye mezőgazdasági feltételeit: „Szabolcsmegye az ország egyik legáldottabb vármegyéje, mert évi termése mindig biztos és az átlagtól, mely rozs és buzában, mint főterményekben nem kevesebb hat métermázsánál Magyar holdanként, sem felfelé, sem lefelé, messze el nem távozik."[52]

A továbbiakban ismeretésre kerülő levelek közül kettő esetében azok első soraiból kiderül, hogy a püspök az állami szerv rendeletének tesz eleget amikor körlevelet küld.[53] Úgy tűnik, Popovics Bazil fontosnak tartja hangsúlyozni a kezdeményező kilétét, és papjai számára röviden ismertetni a hozzá érkezett rendelet tartalmát és okát is. Ezt követően ad utasítást a végrehajtatásra. Az államtól kapott feladatok egyházi rendelkezésbe történő lefordítása során a püspök, mint majd látni fogjuk, a lelki aspektusokra is gondolt.

AI 885.
Popovics Bazil latin nyelvű, 1840. január 1-jén, a nagykállói esperesi kerület alespereséhez és papságához címzett levele, amelyben felsorolja az 1838. évi dunai árvíz kártételeit, és az ezek enyhítésére történt országos adakozásokat.

---

[47] A burgonyavészről bővebben ld. Kósa László: A burgonya Magyarországon, Budapest 1980. 70-72.
[48] Uo. 100.
[49] Fényes Elek, Magyar Országnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben I-VI, Pest 1836-1841, IX. 211.
[50] Fényes Elek, Magyarország statistikája I-II, Pest 1842. I. 210.
[51] Kósa László: A burgonya Magyarországon, Budapest 1980. 99. 102.
[52] Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs vármegye, Budapest 1900. 260.
[53] AI 886. és 889. Ugyanez a protokoll érvényesült például a népszámlálások esetében is: a Helytartótanács utasította a megyéket, azok a területileg illetékes püspökkel felvették a kapcsolatot, a püspök pedig körlevélben utasította az espereseket a lélekszám megküldésére. Az esperesek ezt követően a hozzájuk tartozó papoktól begyűjtötték az adatsorokat és a saját esperesi kerületükre vonatkozó adatokat összesítést követően eljuttatták a vármegye szolgabíráinak. Vö. Koi István: A munkácsi püspökség 1792. évi katalógusa. In: Bendász István–Koi István: A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészségeinek 1792. évi katalógusa. Nyíregyháza 1994. 23-28. 23.

Az adományok tételes felsorolásából kiderül, hogy több város (Buda, Pest, Esztergom), illetve több vármegye (Esztergom, Pest, Baranya, Fejér stb.) felajánlásából, illetve egyéb jótevőktől 1158290 forint gyűlt össze. A levélben egyben arról értesíti papságát a püspök, hogy a Munkácsi Egyházmegye 500 forint adománnyal járult hozzá a károk enyhítéséhez.

AI 886.

Popovics Bazil püspök magyar nyelvű, 1845. április 30-án kelt körlevele a nagykállói esperesi kerület alespereséhez és papságához a szepesmagurai éhínség kapcsán. A püspök felszólítja a papságot és a híveket, hogy adakozással segítsék az éhínséggel küzdő lakosság megmentését.

A munkácsi püspök körleveléből kiderül, hogy a Magyar Királyi Helytartó Tanács az éhséggel küzdő szepesmagurai lakosság megsegítésére gyűjtés meghirdetésére szólította fel a püspököt. A helytartótanács felszólításának eleget téve Bazil püspök papjait adakozásra szólítja, illetve a hívek adakozásra történő buzdítására utasítja: „(...) Kedveltségteknek ezennel meghagyom, miszerint a környörületességre annyiraméltó s olly nagy csapással sujtott szepesmagurai nép végső inségtüli megóvására, jótékony keresztényi adakozással valamint ön maguk járulni, ugy szinte gondviselésükre bizott Hiveiket is, ezen ajtatos czélra teendő üdvös ajánlatokra sikeresen serkenteni (...)." Az összegyűjtött pénzt az alespereshez kellett eljuttatni, aki azt a Megyei Hivatalhoz továbbította. A helytartótanács 17915. sz. rendelete 1845. március 28-án kelt. A püspök körlevele április 30-i keltezésű. A püspök tehát hamar reagált a világi hatóság megkeresésére.

Az adakozásnak ősi hagyományai vannak az Egyházban. Szent Pál apostol a makedóniai gyűjtés kapcsán írta: „A bajok és a súlyos megpróbáltatások ellenére is, túláradó örömükből és nyomasztó szegénységükből bőséges adakozás fakadt. (...) erejükön felül is önként adakoztak." (2Kor 8,3), illetve ahogyan azt a Zsidókhoz írt levélben olvassuk: „A jótékonyságról és adakozásról meg ne feledkezzetek, mert az ilyen áldozat kedves Istennek." (Zsid 13,16). Figyelemre méltó a püspök bölcsessége az adakozás kapcsán. A szegénység-jellemezte területtől nyilvánvaló módon nagy összegeket várni vagy remélni nem lehetett. Ám annak számára, aki nagy ínségben van, az adományozás gyorsasága életmentő is lehet. A püspök levele zárásaként ezt írja az adakozás és az összegyűjtött pénznek az eljuttatása kapcsán: „(...) az eképen gyüjtendő segedelem öszveget (...) anál hamarább felküldeni iparkodjanak, minél igazabb az, hogy a rögtöni segedelem nyujtás ha csekélyebb is, a későbbi netalán nagyobb mennyiségüt jótékony hatása által felülmulja."[54]

AI 889.

Éhínség leküzdésére felhívó magyar nyelvű, 1847. július 23-án kelt főpásztori levél, amelyben Popovics Bazil püspök takarékos és józan gazdálkodásra inti híveit. Címzett: a nagykállói esperesi kerület alesperese és papsága.

---

[54] A püspöknek az óriási egyházmegyében többször, a jelen dolgozatban vizsgált időintervallumon kívül is kellett foglalkoznia az éhínséggel. 1861-ben az Ung vármegyét sújtó "éhhalállal párosult inség és nyomor" önmagában is komoly problémát jelentett, a helyzetet tovább súlyosbította a terület vetéseinek zömét elpusztító jégeső. A nehézségeket pedig tovább fokozta, hogy Majláth György tárnokmesternél megvádolták a terület parókusait, hogy az adófizetés ellen lázítják a népet. Bacsinszky András sztavnai alesperes ezzel kapcsolatos, Popovics Bazilhoz küldött jelentését ld. Sashegyi Oszkár: Munkások és parasztok mozgalmai Magyarországon 1849-1867: Iratok. MOL kiadványai II. Forráskiadványok 6. Budapest 1959. 321. (A kiadvány idézett helyéhez fűzött jegyzetben tévesen nem egyesült püspöknek nevezik Bazil püspököt.)

A levélben a Helytartó Tanácsra hivatkozva „szomorú következményekről" tesz említést a püspök, „melly ez évben szintén többeket az irtózatos éhenhalás martalékává tette". Nyilvánvaló, hogy ebben az esetben is a burgonyavész okozta éhínség áll a probléma hátterében. A püspök soraiból kiderül, hogy a tapasztalt magas élelmiszerárak apropóján szólította őt fel a Helytartó Tanács, hogy a papságon keresztül óva intse a híveket attól, hogy a még be sem takarított termést áruba bocsássák, vagy hogy idő előtt betakarítsák. Ez nem csupán a le nem aratott gabona minősége és mennyisége feletti aggódalomból fakadt, hanem egyszersmind népegészségügyi megfontolások is szerepet játszottak. Az éretlen, vagy nem kellőképpen kiszáradt, fogyasztásra alkalmatlan gabona egészségre káros hatásai mellett a püspök a betakarított terményekből történő szeszesitalkészítés „egészséget és jó erkölcsöt rontó" hatásaira is felhívta a figyelmet.[55] A Szentírás világosan fogalmaz ezzel kapcsolatban: „Ne részegeskedjetek, mert a bor léhaságra vezet, inkább teljetek el lélekkel." (Ef 5,18) Az alkoholizmus elleni küzdelem erkölcsi szempontjainak megemlítése túlmutat a világi hatalom kérésén, a személy lelki/erkölcsi megújítását, jobbítását célozza, ami a lelkek üdvével kapcsolatos, ami pedig az egyház legfőbb célja. A püspök nyilván belátta, hogy a rábízott közösség alkoholproblémáinak megoldása az egész közösség lelki életére is hatással van. Az intés aktualitását és helyénvalóságát támasztja alá Fényes Elek is, aki arról adott hírt, hogy az Alföldön a legtöbb pálinkafőzde Szabolcsban volt, s ezekben főként gabonából és burgonyából főzték a szeszt.[56] A püspök tehát a Helytartótanács felszólításának eleget téve a helyzet ismertetését követően körlevele rendelkező részében a következő utasítást adja: „(...) ezennel meghagyom, és lelkiismeretes kötelességül teszem, hogy illető hiveiket, az előre bocsátottak értelmében, a termesztményeikkel való könyelmű bánás módtól ész, és szívhez szóló czélszerü beszédeikkel ideje korán elvonni, és a szeszesitalokkali mérsékelt élésre, mint a szándékok czéleléréének egyik fő tényezőjére bírni teljes erővel annál inkább törekedjenek minél bizonyosabb, hogy csak az illyetén takarékos és józan gazdálkodás leend képes őket jövendőre azon sanyaruságoktól, mellyek rájuk ujolag konyen nehezedhetnének igazán megmenteni."[57]

AI 890.

Popovics Bazil püspök a nagykállói esperesi kerület alesperesének és papságának küldött, 1847. február 12-én kelt, magyar nyelvű levelében az éhínség és ínség miatt a szigorú egyházi böjt alól felmentést ad azok számára, akik jelen helyzetükben nem tudnák megtartani a böjti fegyelmet annak teljes szigorában (hús, tojás, tejes termékek fogyasztásától való tartózkodás).

Popovics Bazil püspök ezen körleve egyedüli a forráscsoporton belül abból a szempontból, hogy alapvetően egyházi témájú, a böjti fegyelemmel kapcsolatos rendelkezést tartalmaz. XVI. Gergely pápa a nagy szegénységre és az ínséges időkre való tekintettel 1837-ben öt évre szóló felhatalmazást adott a munkácsi püspöknek, hogy azok számára, akik a nehéz körülmények között nem tudják megtartani az egyházi böjtöket, adjon felmentést bizonyos böjti kötelezettségek (egészen pontosan

[55] "(...) miszerént Megyém köznépét keveltségtek lelkes, és erélyes közbe jöttével azon szomoru következményekre figyelmessé tenném, mellyekbe magát könyen ejtené, hahogy vagy a' még lábon álló termést könyelmüen áruba bocsátaná, vagy azt idő előt learatván, mint még éretlent és meg nem száradtat élelmére forditaná, vagy végre ha élelmezésére szükséges termékeit, az egészséget, és erkölcsöt egyaránt rontó szeszesitalokra pazarolván, jövendőre is ama sanyaru állapotban sinlödni képtelenitetnék, melly ez évben szintén többeket az irtózatos éhenhalás martalékává tette (...)."

[56] Fényes Elek: Magyar Ország leírása I-II, Pest 1847, I. 75.

[57] Uo.

a hús, tojás és tejes jellegű étkek fogyasztásának a tilalma alól). Ezt a felhatalmazást a pápa 1842-ben további öt évre meghosszabbította. A levél tisztán egyházi jellege ellenére kapcsolódik a mezőgazdasághoz, hiszen rögtön az első sorából arról értesülünk, hogy a burgonya az ország nagyobb részében elrothadt, a búza ára pedig igen magasra felment, aminek következtében sokan éhenhaltak, de legalábbis nagy nélkülözések közepette élnek. Az ételtől és italtól való időleges megtartóztatás több vallásban is közös gyakorlat. A Katolikus Egyház tanítása szerint a böjt lelki „gyógymód" mindannak leküzdésére, ami megakadályozza a krisztushívőket abban, hogy önmagukat Isten akaratához alakítsák. A böjtölő ember az éhség állapotát érezve felismeri, hogy mennyire függ egy másik dologtól, s talán élesebben cseng vissza fülében a jézusi tanítás: „nem csak kenyérrel él az ember" (Mt 4,4). Ezért a böjtölő jobban figyel Istenre, s ez visszahat rá, érzékenyebbé teszi őt az Istentől jövő jelekre. A keleti keresztény egyházakban az egyházi évben különösen számos böjti nap van. Ez azonban nem azonosítható azokkal a napokkal, amikor az élelem hiánya miatt súlyosan nélkülöző emberek nem jutnak ennivalóhoz. Az Egyház nem volt soha közömbös a nélkülözők sorsa iránt, és mindig is különbséget tett az éhezés és a böjtölés között. Éppen ezért a böjt tisztán egyházi törvényének hatályát felfüggeszti azon hívei esetében, akik számára a böjti fegyelem megtartása nem lehetséges. Ugyanakkor a püspök levele végén hangsúlyozza a papság számára, hogy a pápától kapott felmentési felhatalmazás érvényessége annak letelte után nem hosszabbodik meg.

AI 6805.
Popovics Bazil püspök 1848. november 1-jén kelt, magyar nyelvű körlevele a nagykállói esperesi kerület alesperesének és papságának szól, melyben magtárak vagy kamrák építésére utasítja a papságot a búza (*'élet'*) biztonságos tárolása érdekében.

A püspök ebben a körlevelében az esperesi kerület papságát érintő probémát érint. A körlevélből kiderül, hogy a papság több helyen a padokon tartotta a búzát, amely egyfelől rongálta a padokat, másfelől tűz veszélyét hordozta magában. (Az előbbi kapcsán panaszok érkeztek be a püspöki hivatalba, utóbbiakra pedig több sajnálatos példa is akadt a levél tanúsága szerint.) Az egyszerre tarthatatlan és veszélyes helyzet feloldása érdekében a püspök a következőképpen rendelkezett: „(...) nem csak a panaszok megszüntetése hanem az életnek nagyobb biztositása tekintetéből is Kedveltségtek ezennel oda utasittatnak, hogy az élet számára mindenüt, ahol csak lehet, különmagtárt, vagy kamarát felállittassák." A püspök a levélben nem szab határidőt a magtárak vagy kamrák felállítására, sem szankciót nem fűz ahhoz, ha ez nem történnék meg.

A püspök megszólalása a kérdésben érdekesnek mondható. A betakarított gabona tárolására a korábbi századokban kasokat, hombárokat, kisebb kamrákat stb. használtak, vagy egyszerűen elvermelték a terményt. A 18. század végén – részben a gabonakonjunktúra, részben a kor gazdasági szakíróinak hatására – a gabona tárolására alkalmas, korszerű terménytárolók, magtárak építése kezdődött meg Magyarországon. Ezeknek köszönhetően nem csak szakszerűen, hanem biztonságosan tárolták a külön erre a célra felállított építményekben a gabonát. Bazil püspök fent említett utasítása tehát meglehetősen korszerű és ésszerű intézkedésnek tekinthető.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

3.3. A gazdasági átalakulással kapcsolatos intézkedések

Popovics Bazil püspök a felsőház tisztséget nem viselő tagjaként részt vett az 1839/40., 1843/44., illetve az 1847/48. évi országgyűlésen.[58] A világi törvényeknek az egyházmegye papságával történő megismertetésének példáját adja az alábbiakban ismeretett két levele, amelyek a tagosítással, illetve az úrbéri törvényben foglalt szolgáltatások eltörlésével kapcsolatban tartalmaznak rendelkezést az esperesi kerület papsága számára.

AI 4748.
Popovics Bazil görög katolikus püspök latin nyelvű, 1842. november 17-én kelt levele a nagykállói esperesi kerület alesperesének és papságának a tagosításokkal kapcsolatban.

A tagosítás (*commassatio*), mint birtokrendezési forma Magyarországon az 1836–1870 közti időszakban ment végbe. Több változata volt ismert: egytagos, dűlős, illetve fordulós tagosítás, amelyek közül az első forma számított a legkorszerűbbnek. Az 1836. évi törvény a földbirtokos egyazon határ különböző részein szétszórtan fekvő kisebb-nagyobb birtokainak az egy tagban történő kihasítását, azaz a szétdarabolt birtok összevonását tette lehetővé, ott ahol a földesúr vagy a jobbágyoknak nagyobb része ezt kérte, illetve „a mennyire megtörténhető" volt.[59] Az erre vonatkozó törvények kapcsán a püspök saját hatáskörében elrendeli, hogy az esperesi kerület parókusai készítsenek jelentést a parókiai földekről, illetve egyszersmind határozzák meg azt is, hogy a saját településükön milyen módon szeretnék rendezni a szóban forgó földterületeket (*„determinari (...) in uno complexu separatim, aut nefors in communi cum Parochianis massa, ac respective calcaturis expetenda essent."*), aszerint, hogy a helyi körülmények alapján (*„rationibus locorumque circumstantiis"*) milyen művelést tartanak indokoltnak.

AI 891.
Popovics Bazil püspöknek a nagykállói esperesi kerület alesperesének és papságának küldött magyar nyelvű, 1848. április 8-án kelt körlevele, amelyben értesíti a címzetteket arról, hogy az országgyűlés törvényt hozott az úrbér, robot, dézsma és pénzbeli szolgáltatások eltörléséről, valamint ezzel kapcsolatban hálaadó istentisztelet tartására utasítja a papságot.[60]

A püspök levele elején a legutóbbi országgyűlésen hozott törvények rövid összefoglalását adja a címzetteknek (az úrbéri tövények eltörlésén kívül megemlíti a felelős magyar minisztérium felállítását, valamint a közteherviselés bevezetését

[58] A felsőházban nem ő volt az egyetlen keleti szertartású tag: Az 1847/48. évi országgyűléseken Erdélyi Vazul nagyváradi, Leményi Pap János (Lemeni Ioan) balázsfalvi, fogarasi, illetve Gaganecz József eperjesi görög katolikus püspökök, valamint Şaguna Andrei nagyszebeni görögkeleti püspök is a főrendi tagok között szerepelt. Vö. Az 1848-1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja. Budapest 2002. 1071. – Az 1839/40-es országgyűlés kapcsán a püspökről feljegyezték, hogy "a főrendi táblánál nem csak megjelent, hanem ott a közügyek jártassága által is figyelmet gerjesztett." Vö. Popovics Vazul, munkácsi görög kath. püspök. In: Mendik Ágoston: IX. Pius pápa és a magyar püspöki kar, vagyis főpapok egyháznagyok életrajzgyűjteménye, Pécs 1864.

[59] 1836. évi VI. tc. Azokról, melyek a telek haszonvételen felül a Jobbágyok hasznai közé tartoznak, X. tc. A földes-úri Törvényhatóságról, és az urbéri Perről, valamint XII. tc. A határbeli közös haszonvételekre nézve gyakorlatból behozandó arányuságról. A vonatkozó törvénycikekket ld: http://1000ev.hu [Az oldal megtekintésének időpontja: 2011. szept. 10.]

[60] Az uralkodó, V. Ferdinánd 1848. április 11-én szentesítette az utolsó rendi magyar országgyűlésen elfogadott törvényeket.

is),[61] egyszersmind a terhek alóli felszabadulás következményeként megvalósuló átalakulások kapcsán érzett (megelőlegezett) örömének ad hangot, amely átalakulások kapcsán megjegyzi: „(...) különösen megyém népének, 's Papságának nem örvendeni nem lehet, mert a' többnyire sovány, bérczes vidékeken lakó nép (...) a' Földbirtokosok által eddig gyakorlott jogok alól magát kiváltani soha se lett volna képes (...)".

A körlevél rendelkező részében „polgári szent kötelességnek" nevezi a hálaadást „a' vett jó tételeményekért a' Mennyei Gondviselésnek" és meghagyja a papoknak, hogy a rendelet kézhezvételét követő legelső vasárnapon nagy hálaadó istentiszteletet tartsanak, és abban hálaadó ekténiákat vegyenek, majd a nagy doxológiával és a hozzá tartozó ekténiákkal zárják le az ünneplést.[62] Ugyanakkor a papságot arra is utasítja, hogy figyelmeztessék a híveket, „(...) miszerint a' rendet, csendet, és nyugalmat tartsák meg, hívek, 's engedelmesek legyenek ü Felségének a' Királynak, és az ő Fenséges Helytartójának, úgy szinte a' törvényeknek, és az Elöljáróságnak, a' józanságot, és munkaságot kövessék, mert a' szabadság, mellyet nyertek, csak ugy fog jó gyümölcsöket hozni." A püspök tehát a világi hatalom iránti engedelmesség betartására inti a híveket, sőt, arra is gondol, hogy azokon a településeken, ahol a nemesség nagyobb számban él, az úrbéri törvények eltörlése és ennek megünneplése komoly súrlódásokhoz vezethet. Éppen ezért a bölcs püspök a papság megítélésére bízza, hogy megtartják-e a már említett ünnepélyes istentiszteletet, vagy későbbre halasztják, vagy éppen egészen mellőzik.

ÖSSZEGZÉS

A 19. század derekán, 26 évig (1837–1863) munkácsi püspökként szolgáló Popovics Bazil „korszerű intézkedései s egyéni jeles tulajdonai"[63] bizonyítékaként szolgálnak a püspöknek Magyar Mezőgazdasági Múzeum Adattárában őrzött levelei, melyekből többek között megismerhettük, hogy a világi és az egyházi hatalom között hogyan folyt a hivatalos kapcsolattartás, milyen mechanizmusokon és csatornákon jutottak el a papsághoz a világi hatóság, valamint a tisztán egyházi jellegű intézkedések. Jól látható, hogy miközben a püspök a világi hatóságtól kapott rendeleteknek eleget tesz és püspöki tekintélyével utasítja a papjait, törekszik arra is, hogy a levélben lelkipásztori többlettel töltse meg a világi hatalom „üzenetét". Néhány esetben az ellenőrzés eszközének is tanúi lehetünk. Gondolunk itt arra, amikor a papok aláírásukkal igazolják, hogy olvasták és megismerték a körlevél tartalmát. Ugyanakkor az a tény, hogy az egyes parókusok látták a többiek aláírását az egymásnak továbbított iraton, szintén az intézkedés megtartására ösztönző eszközként értékelhető. A levelek foganatjáról nincsenek információink. A múzeum adattárában ezzel kapcsolatos további, egyéb iratanyag nincs.

A Popovics Bazil leveleiben található helyzetek és problémák nem csupán világi kérdésként fogalmazódtak meg, hanem a vallásos élet fontos aspektusaihoz is kap-

[61] Az összefoglalás rövidsége relatív: valójában egyetlen 167 szavas (!) mondat a körlevél első része.

[62] Nem egyedi esetről van szó. Az 1848-49. évi események kapcsán Horváth Mihály, a Szemere-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere 1849 májusában az orosz beavatkozás bejelentése nyomán a nép rendszeres templomi lelkesítését, országos böjtöt, körmenetek tartását írta elő a papságnak. (Ugyanő egyébként Popovics Bazilt – Gaganetzcel ellentétbe állítva – „hazánk főpapjai közül a leglelkesebb hazafiak kevesi közül egyik"-nek nevezte.) Vö. Fazekas Csaba: Gaganetz József eperjesi görög katolikus püspök 1849-ben. In: Levéltári Közlemények 72 (2001) 1-2. sz. 115-139. 131.

[63] Vö. Popovics Vazul, munkácsi görög kath. püspök. In: Mendik Ágoston: IX. Pius pápa és a magyar püspöki kar, vagyis főpapok egyháznagyok életrajzgyűjteménye, Pécs 1864. 40.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum Adattára

csolódtak (böjt, adakozás, alkoholfogyasztás stb.). Nyilvánvaló, hogy a levelek a gazdasági, társadalmi, jogi és erkölcsi kérdések összefonódásáról tanúskodnak olykor.

A püspök közismert törekvése, hogy egyházmegyéjét modernizálja, jobbá tegye, nem csupán vallási és teológiai téren zajlott és valósult meg. Vagy fordítva is mondhatnánk: nem csupán az egyházmegye lelki felemelkedésén fáradozott, hanem az életminőség javításán, a gazdasági felemelésén is. A levelekből kiderül, hogy mindig a jobbító szándék vezérelte: hol az embert akarta jobbá tenni (adakozás), hol a lelket (hálaadó istentisztelet), hol a környezetet (magtárak építése), hol egyszerűen a helyi viszonyoknak jobban megfelelő megoldást találni (tagosítás), hol egyszerre több síkon igyekezett mindezt elérni (adósság, illetve kártérítés kifizetése – az adós, illetve a tolvaj sürgetése a jóvátételre).

A levelek megírásának időpontjában a magyar társadalom és gazdaság éppen nagy változásokat, átalakulásokat élt át. Emellett azonban Popovics Bazil püspök egyházmegyéjét több ízben éhínség sújtotta. A reformországgyűléseken hozott törvények, köztük kiemelten az 1848-as áprilisi törvények a későbbi gazdasági előrehaladás és korszerűsödés alapjait tették le. A burgonyavész és a gabona hiánya vagy éppen korszerű tárolásának megoldása azonnali beavatkozást igényelt. A leveleken keresztül betekintést nyerhettünk abba, hogy egy jelentős kor egy adott pillanatában a gazdasági átalakulás és egyes mezőgazdasági jellegű országos problémák miként jelentek meg az egyházi közigazgatás egyik egységében, a nagykállói esperesi kerületben, és ezek megoldására milyen intézkedéseket tett egy széles látókörű, bölcs püspök.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

The state of agriculture in the Nagykálló Deanery of the Greek Catholic Diocese of Munkács in the mid-19th century, as reflected by the letters of Bishop Bazil Popovics

ÁGNES SZOTYORI

The group of sources presented in the current paper contains ten letters, written between 17 April 1839 and 21 May 1850. Their author was Bazil Popovics, who served as Bishop of Munkács for 26 years (1837–1863). The sources are either letters or circulars. Nine of the letters were written by Popovics himself, one by his vicar. The recipient of the letters was either the dean, or all the clergy of the deanery. The letters also give an insight of the methods and channels through which temporal or purely ecclesiastical affairs were communicated with the clergy. Based on their content and character the letters can be divided into three types. The first type includes documents in which the bishop or the vicar-general directs the dean to act in a particular matter (payment of damages, debt acquittal, drawing up statements). The second type includes measures related to natural disasters (flooding, famine, potato blight), while the third group contains two letters that involve ecclesiastical orders to the clergy of the deanery related to the transformation of farming, in keeping with the parliamentary acts of the Reform Age (farm plot consolidation,

abolition of corvée labour). The well-known attempt of the bishop to modernise his diocese was realised not just in the ecclesiastical and theological sphere. In other words, his efforts aimed not only at improving his diocese in the moral sense, but also at raising the standards of living and farming. The letters give a good insight of how nationwide issues of economic change and agricultural improvement appeared in a territorial unit of church administration in a momentous age, and what measures were taken to solve these issues by a wise bishop of vision and broad outlook.

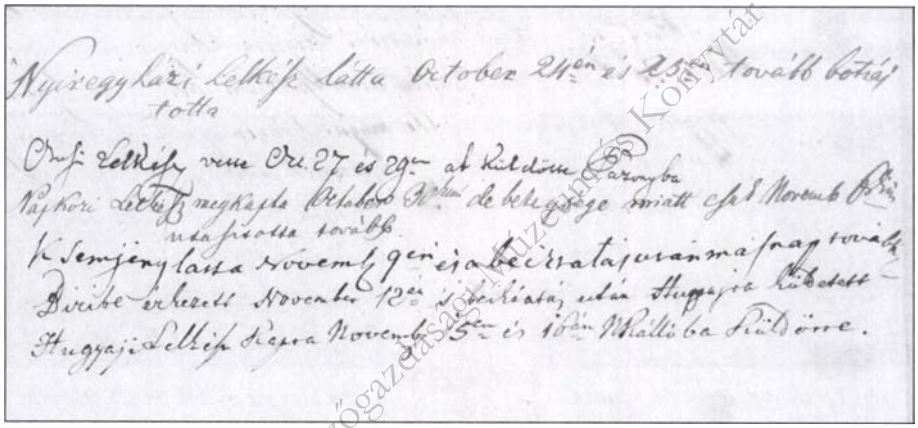

1. kép. A körlevél továbbítási „útvonala" a parókusok aláírásával (AI 889)

2. kép. Elköszönő formula és Bazil püspök aláírása (AI 889)

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

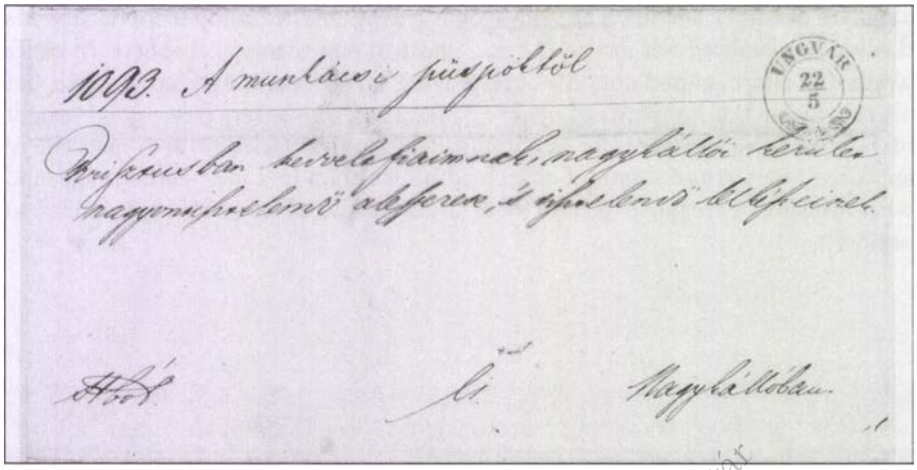

3. kép. Magyar nyelvű levél külzete (AI 891)

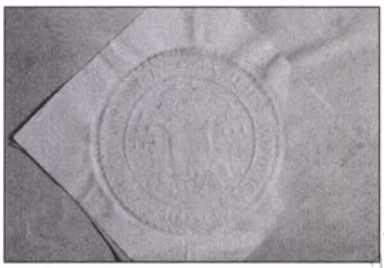

4. kép. Latin nyelvű pecsét, felirata: Basilius Popovics Episcopus Munkacsiensis

6. kép.Magyar nyelvű pecsét, felirata: Popovics Bazil munkácsi püspök

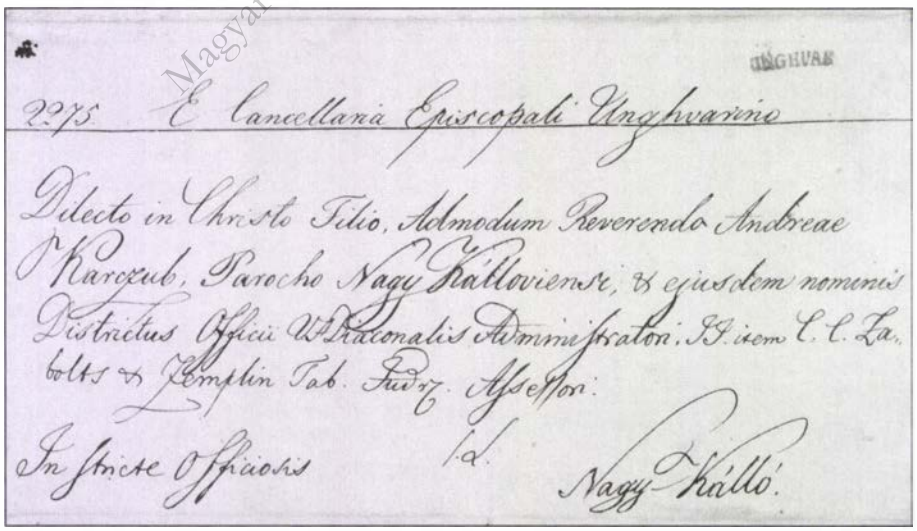

5. kép. Latinul írt levél külzete (AI 4746)

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Egy elfelejtett miniszter, Bethlen András gróf

FEHÉR GYÖRGY

1847. július 26-án Bethlen Sándor gróf és Bánffy Jozéfa bárónő házasságából született a család ősi fészkének számító Erdélyben, közelebbről Kolozsvárott. Felsőfokú iskoláit a pesti református főgimnáziumban kezdte, majd a pesti egyetemen két évig jogot hallgatott. Az arisztokrata családokban elterjedt szokások szerint ezután a képzés színhelyéül külföldi egyetemeket választott. Először Brüsszelben, majd Lipcsében hallgatott közgazdasági stúdiumokat. A diploma megszerzése után hosszú európai körutat megtéve gyűjtötte tapasztalatait. Hazatérve bekapcsolódott a közéletbe. 1873-ban Belső-Szolnok megyében szabadelvű párti képviselővé választották. 1875 augusztusában az egyik legfiatalabb képviselőként ő olvasta fel a trónbeszédet. 1880-ban kötött házassága nem volt szokványosnak mondható, lévén felesége – Mocsonyi Lívia – román származású. E frigyből született három gyermekének egyike, Margit lesz a későbbi miniszterelnök, Bethlen István gróf felesége. 1881 és 1887 között nem tagja a képviselőháznak, de ezekben az években fontos közigazgatási poszton teljesített szolgálatot. 1882-ben Brassó – mellette ideiglenesen Szeben vármegye – főispáni székében képviselte az államhatalmat a nemzetiségiekkel sűrűn lakott vidéken. 1890. március 15-én megbízást kapott a pár hónapja felállított önálló földművelésügyi minisztérium vezetésére, és ennek élén állott 1894. június 10-ig.[1] Életének hátralevő éveiben képviselői munkáját végezte, a földművelésügyi bizottság tagja, majd annak elnökeként fontos szerepet vállalt az agrártörvényhozásban.[2] 1898 februárjában a költségvetési vitában elmondott beszédében némi malíciával jegyezte meg: „irigylem a t. miniszter urat, hogy ily kedvező körülmények között kezelheti ezen tárczát. Kedvezőnek mondom, mert a közvélemény üdvös irányban fejlődött és gratulálhatok neki nemcsak erélyéhez és kitartásához, hanem kollégájához, a pénzügyminiszterhez is, a ki valóban igen nagy bőkezűséggel dotálja tárczáját, a minek én úgyis mint egyik elődje, úgyis mint magyar állampolgár és gazda szívemből örülök".[3] Parlamenti munkája mellett a közgazdaságtan kérdései foglalkoztatták, és ilyen témakörben számos tanulmányával gyarapította a hazai szakirodalmat.[4] Még alkotóereje teljében volt, amikor 1898. augusztus 25-én hosszas szenvedés után Bethlenben elhalálozott.[5]

---

[1] Életrajzáról Lukinich Imre: A bethleni gróf Bethlen család története. Bp. 1927. 540-543. továbbá: Pallas Lexikon 3.k. 220.; Magyar Életrajzi Lexikon 1.k. 204.; Új Magyar Életrajzi Lexikon (2001) 1.k.706.; Révai Lexikon 3.k. 241.; Gulyás. 206-207.; Sturm. 1897–1901. 207-208.; Szinyei 1012-1013.

[2] Képviselőházi Napló 1896–1901. I. k. 27. uo. XII. k. 10. és 26.

[3] Képviselőházi Napló 1896–1901. XII.k. 313.

[4] Lásd többek között: Marhatenyésztési érdekeink. (Nemzetgazdasági Szemle, 1877), A regále megváltásáról (Nemzetgazdasági Szemle, 1880–1881).

[5] Érdemeit a T. Ház 1898. október 5-i ülésén jegyzőkönyvben örökítette meg ld. Országgyűlés Nyomtatványai. Képviselőház – Jegyzőkönyv. 1896–1901. II. k. 257-258. Halálakor nekrológ jelent meg az általa alapított Néplapban is (1898. 36. szám 564.).

Bethlen András kinevezésével a hazai történelmi arisztokrácia egyik tekintélyes családjának tagja került a pár hónappal korábban életre hívott önálló földművelésügyi minisztérium élére. Mielőtt elfoglalta volna a miniszteri széket a kor szokásainak megfelelően jogi, sőt – külföldön – közgazdasági tanulmányokat is folytatott. Származásából következően tagja lett a felsőháznak, de a közéleti szerepléshez nélkülözhetetlen gyakorlatot alsóházi képviselőként szerezte. Az 1880-as években állami szolgálatban állva nem vett részt a törvényhozás munkájában, néha azonban hallatta hangját a felsőházi vitákban. Az a közel egy évtized, amit főszolgabíróként a nemzetiségiekkel sűrűn lakott Brassó és Szeben vármegyében töltött, jelentős átalakulást hozott a hazai belpolitikai életben és a gazdaságban, és az eltelt évek, valamint az említett változások hatottak korábbi politikai, gazdasági és közigazgatási elképzeléseire, nézeteire.[6] Az 1870-es évek vége és az 1880-as évek az agrárius mozgalom névvel hirdetett politikai és gazdasági érdekvédő csoport eszmélésének és megerősödésének évtizede. Elsősorban az államnak címzett követeléseikben a mezőgazdasági termelés számára több kedvezményt, jobb közgazdasági környezetet követeltek, amelynek következtében majd nő a gazdaságok jövedelemtermelő képessége. Véleményük szerint a hazai gazdaságpolitika a mezőgazdaság rovására még mindig egyoldalú kedvezményekkel segíti az ipar fejlesztését, és ennek forrását a mezőgazdaságtól vonja el. Hivatkozásukban gyakran utaltak az 1881-ben és 1890-ben elfogadott törvényekre, amelyek az ipari befektetők számára adtak kedvezményeket. Az agrárius híveket elkeserítette, hogy nem találták érdekeik érvényesítésének eszközrendszerét. Az agráriusokhoz tartozó Széchenyi Pál gróf hiába vezette éveken keresztül a Földmívelés- Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumot, a várt átütő változás nem következett be. 1889-ben a remények új erőre kaptak az önálló földművelésügyi minisztérium megszervezésével, ami lényegében egybeesett Tisza Kálmán negyedszázados kormányzásának végével. Pár hónapig a minisztériumot vezető, később miniszterelnökké előlépő Szapáry Gyula gróf 1890. március 15-én Bethlen András grófot bízza meg a tárca vezetésével.

„Én a legnagyobb örömmel fogadom az anyagi gyarapításunkra irányult agricol mozgalmat, mit a fehérvári gazdacongressus memoranduma képvisel. Megállapodásait nagyrészt szerény tehetségem szerint támogatom..." – mondta az agráriusok székesfehérvári kongresszusa után tett nyilatkozatában.[7] Nem tartozott azonban ezen irányzat feltétlen hívei közé, hiszen kezdetben egyértelműen támogatta az önálló vámterület létrehozását, sőt miniszterségének első hónapjaiban is annak a véleményének adott hangot, *„hogy egy szerencsés, viszonyainknak teljesen megfelelő vámügyi helyzet rendkívüli nagy mértékben emelné productivitásunkat"*. Talán származásból adódóan is szuverén egyéniségnek tartotta magát: *"egyike azoknak, a kiket inkább az egyéni meggyőződés, mint a pártfegyelem vezet..."* – állította önértékelésében. Ez nem zárja ki teljesen azt a Vári András által is megfogalmazott véleményt, miszerint a Károlyi rokon Bethlen „jól képzett, (...) az agrárius elképzelésekkel szimpatizáló ember volt".[8] A közös vámterület kérdésében például

[6] Erre vonatkozóan lásd az 1. számú jegyzet irodalmát.
[7] Képviselőházi Napló. 1878–1881. X.k.
[8] Vári András: Urak és gazdászok. Arisztokrácia, agrárértelmiség és agrárius mozgalom Magyarországon 1821–1898. Argumentum Kiadó, Bp. 2009. 374.

nem osztotta az agrárius nézeteket, annál inkább egyetértett velük a szövetkezetek ügyében.

Amikor megörökölte hivatalát az elnöki osztályon kívül 5 főosztályra, és ezen belül 16 osztályra tagolódott minisztérium, és a közel 150 főből álló apparátus feladatát képezte a mezőgazdasági- és vízügyek mellett az állami birtokok kezelése is. Hivatali idejének kezdetén 1891-ben átszervezte az 1879-ben életre hívott Országos Kultúrmérnöki Hivatalt és betagolta azt a minisztérium szervezetébe, így jött létre a VI. főosztályon belül a kultúrmérnöki osztály. Csakhamar kiderült azonban, hogy az önálló minisztérium létezésének ténye önmagában még nem jelenti egy új agrárpolitika kezdetét. Először is meg kellett találni az új szervezeti rendben a legoptimálisabban működő ügybeosztást, de legfőképpen a tárca helyét a kormányzati struktúrában. Az önállóság még nem jelentette automatikusan a kormányzati hierarchiában történő előrelépést. Egyik napról a másikra nem változott meg a kormány agrárpolitikája, nem növekedett látványosan a tárca rendelkezésére álló pénzösszeg. *„Ezen tárczát oly hivatott kezekből vettem át, hogy azt hiszem tőlem senki sem fogja várni, hogy új irányt jelöljek meg, egy új közgazdasági politikát inauguráljak..."* – jelentette ki az 1891. évi agrárköltségvetés tárgyalásakor, pedig éppen ezt várták a türelmetlen agráriusok.[9]

Az évtized kezdetén hivatalába lépő miniszterre és a vezetésére bízott tárcára több, régóta megoldatlan probléma kezelése várt, ezek közül is kiemelkedett az 1875-től Magyarországon megjelent, de különösen az 1880-as évek második felétől rendkívül nagy károkat okozó filoxéra betegség kezelése. Miniszterként tett első közszereplése is e témával kapcsolatos interpellációra adott válasza volt, amelyben tájékoztatást adott a betegség okozta pusztítás mértékéről, és az addig megtett erőfeszítésekről. Kiemelte és nagyra értékelte a francia tapasztalatokat, ezért azok átadására francia munkásokat hívott Magyarországra. Felismerte, hogy a betegségnek ellenálló amerikai fajták és azok termesztésére szakosodott szőlőtelepek számának növelése a megoldás egyik kulcsa.[10] Másik fontos tényezőnek a fertőzésnek ellenálló homoki telepítést tartotta, és ezért hozott létre kísérleti szőlőtelepet a delibláti kincstári birtokon.[11] Nem véletlen, hogy miniszterségének első törvénye „A szőlőterületeknek adandó újabb állami kedvezményről" szóló 1891. évi I.tc. e tárgykörben született. A jogszabály nem kezelte átfogóan a szőlőtermesztés ügyét, mindössze néhány részletkérdést szabályozott, amelynek lényege, hogy a filoxéra következtében elpusztult ültetvények újratelepítés esetén 10 évig adómentességet élveznek.[12] Bethlen álláspontja szerint ezzel a törvénnyel és más eddig foganatosított intézkedésekkel a magyar kormány nagyobb állami segítséget adott a károsultaknak, mint Ausztria vagy Franciaország.

A hosszan tartó gabonaválság következményeit magán viselő mezőgazdaság kereste a felemelkedés lehetőségeit. Az egyik kitörési pontot az állattenyésztés belterjes irányú fejlesztése jelentette, annál is inkább, mert elsősorban a szarvasmarha és a sertés külföldön is jól értékesíthető árunak bizonyult. Bethlen elérkezettnek látta az időt, hogy a *„mezőgazdaságot, amely eddig kiválóan magtermelésből és talán rablógazdálkodásból állott, most már végre állattenyésztéssel egybekötött*

[9] Képviselőházi Napló 1887–1892. XXI. k. 276.
[10] Képviselőházi Napló 1887–1892. XVIII.k. 236.
[11] Képviselőházi Napló 1887–1892. XXI. k. 277–278.
[12] Magyar Törvénytár. 1889–1891. évi törvényczikkek. Bp. 1897. 367-369. Bethlen a 10 éves adómentességre utalt egyik képviselőházi felszólalásában is. Képviselőházi Napló 1890. dec. 16. 176.

okszerű gazdasággá alakítsuk át".[13] A fizetőképes nyugat-európai országok azonban csak hatóságilag bizonyítottan egészséges szállítmányokat engedtek piacaikra, ezért a fertőzésmentesség bizonyítása a szállító elemi érdekében állott. Magyarország korábban már más államokkal kötött szerződéseiben a felek kikötötték, hogy keleti marhavész, ragadós tüdőlob, vagy egyéb fertőzések esetén a kereskedelmet szüneteltetik. Az okleveles állatorvos által hitelesen kiállított „bizonyítványok" igazolják, hogy az állat származási helye legalább 40 nap óta járványmentes. Miniszterségének időszakában Magyarország Szerbiával 1893-ban kötött állategészségügyi egyezményt, amit a két fél között meglévő élénk sertés- és szarvasmarha-kereskedelem indokolt.[14] A magyar fél elemi érdekét képezte, hogy a szomszédos országból érkező állomány ne jelentsen egészségügyi veszélyt, ne fertőzze a hazai állományt, és az ország megőrizze exportképességét. Szintén a hazai állomány fertőzésmentessége érdekében született 1891-ben Svájccal aláírt hasonló tartalmú szerződés.[15] A helvét állam nagy értékű, jó tejhasznosítású tenyészállatok importjával már több évtized óta nagy szerepet játszott a hazai belterjes szarvasmarha-tenyésztés meghonosításában. A földművelés ügyét irányító minisztérium kezdettől fogva élére állt a fajtaváltásnak, támogatta azt. Bethlen helyesen látta, hogy a korábbinál jelentősebb mértékű intenzív állattenyésztés és nagyobb mértékű exportforgalom egyik legnagyobb akadálya a kevés és rosszul fizetett állatorvos. Intézkedésével, amellyel 1890-ben az állatorvosi képzést akadémiai rangra emelte, sokat tett a hiányosságok megszüntetése érdekében.

E területen hozott eredményes erőfeszítéseinek sorát gyarapította a szarvasmarhákat sújtó fertőző tüdőgyulladás elleni védekezés miatt született „A ragadós tüdőlob kiirtásáról" szóló, 1893. évi II. tc. Az egyik legnagyobb felvevőpiacnak számító Németország ugyanis a vele kötött kereskedelmi szerződésben a fertőzés lokalizálásához kötötte jövőbeli szarvasmarha-exportunkat. A védekezésnek egyetlen költséges és drasztikus módját ismerték: a beteg állat kiirtását.[16] Bethlen a törvény vitájában megemlítette, hogy e betegséggel szemben hatékony szérum felfedezése és tömeges alkalmazása jelentené az igazi megoldást.[17] Más betegségek sikeres kezelésének tapasztalatából kiindulva szorgalmazta a tudományos kutatások megindítását. 1893-ban utasítást adott, hogy az állatorvosi akadémián belül kerüljön megszervezésre a Bakteriológiai Intézet. A kiváló szakember, Hutyra Ferenc vezetésével felálló intézet a későbbiekben sikeres eljárások gyakorlati elterjesztésével (szérumok előállításával) segítette a fertőző betegségek elleni küzdelmet, támogatta a hatóságok munkáját.[18] A miniszter nevéhez fűződik az egyik legsikeresebb hazai mezőgazdasági tudományos kutatóhely, a magyaróvári Növénytermelési Kísérleti Állomás életre hívása is. Az 1891-től Cserháti Sándor irányítása alatt álló intézet elévülhetetlen érdemeket szerzett a hazai növénytermesztési kultúra fejlesztésében.[19] Bethlen jó érzékkel ismerte fel, hogy a korszerű mezőgazdaság igényli a tudomány eredményeit, amelynek szervezett műhelyei e korszakban a kísérletügyi állomások voltak.

[13] Képviselőházi Napló 1892-1897. III.k. 77.
[14] 1893:XXI. tc. „A Szerbiával 1892. évi augusztus hó 9-én kötött állategészségügyi egyezmény beczikkelyezéséről". Magyar Törvénytár 1892–1893. évi törvényczikkek. Bp. 1897. 552–557.
[15] 1891:IV. tc. „A Svájczczal 1890. évi deczember 5-én kötött állategészségügyi egyezmény beczikkelyezéséről". Magyar Törvénytár 1889–1891. évi törvényczikkek. Bp. 1897. 377–381.
[16] Képviselőházi Napló 1892–1897. VIII.k. 227–229.
[17] Uo. 239.
[18] Az Intézet működésére vonatkozóan lásd: Fehér Gy. 1994. 110–111.
[19] Az Állomás működéséről lásd: Fehér Gy. 1994. 49–75.

Nemcsak a mezőgazdaság szereplőit érintő, hanem tágabb értelemben az egész társadalmat foglalkoztató kérdésnek számított az ország birtokpolitikai helyzete. Ennek jellemzője a nagybirtok túlsúlya, és az önálló életvitelre alkalmatlan törpe- és kisgazdaságok nagy száma. A helyzetet tovább bonyolította, hogy a kiegyezést követő két évtized során az uralkodó kezdeményezésére megnövekedett az ún. hitbizományi birtokok száma. Az elidegeníthetetlen, piaci forgalomba nem került, kötött birtokok az ország termőföldterületéből magas, mintegy 30%-ot tettek ki.[20] A 80-as évektől a probléma már a mindennapi politizálás tárgyává vált, amikor nyilvánvalóvá lett, hogy a magyar etnikumú középbirtokos osztály tagjai tömeges méretekben veszítik el birtokait, és korábban magyar többségű régiókban a nemzetiségiek számaránya megközelíti, vagy meg is haladja az egyedüli államalkotónak tartott magyarságét. A társadalmi feszültséget tovább fokozta, hogy földnélküliek nincstelen tömege is birtokszerzési óhajjal lépett fel. A politikai és gazdasági hatalom birtokosai általában világosan látták, hogy a távlatokban is eredményes rendezés érdekek sérelme nélkül nem kivitelezhető. És ez az a pont, ahol a szándékok zátonyra futottak, a rendezéssel megteremthető belső politikai és gazdasági stabilitás árát a magyar uralkodó elit nem volt hajlandó megfizetni.

A kérdéssel kapcsolatban természetesen Bethlen is többször nyilvánított véleményt, és álláspontja a legkisebb változással, és legkevesebb áldozattal járó konzervatív megoldáshoz állt a legközelebb. Vári András már említett munkájában az arisztokraták közül csak ifjabb Széchenyi Imrét és Bethlen Anrást nevezte meg, mint akik „a telepítést pártolják."[21] A témával foglalkozó egyik beszédéből egyértelműen kitűnik, hogy a telepítés ügyét elsősorban politikai kérdésnek tekintette: *„hogy ha van nemzeti politika, egy jól szervezett telepítés par excellence nemzeti politika..."*.[22] Elképzelése szerint az állami segítséggel kialakított telepek majd a magyar ajkú kis- és középbirtokosok számára kínálnak megélhetési lehetőséget. A különböző tervek neuralgikus pontját jelentette a megvalósításhoz szükséges földterület előteremtése. Mivel erre a célra megfelelő állami birtok már nem állt rendelkezésre, más alternatíva híján maradt csak a kötött birtok. E vonatkozásban Bethlen egyértelmű álláspontra helyezkedett, hogy ennek melyik típusát kellene felhasználni: *„talán nem is a hitbizományibirtokok volnának azon objektumok, a melyeken most a legsikeresebben lehetne a telepítési akciót foganatba venni, mert hogy csak egy közgazdasági momentumot említsek fel, ezek nagyobbára magas nívón álló, jól berendezett gazdaságok (...) De van a kötött birtoknak egy másik kategóriája: a nagyközségeknek latifundiumai. Magyarországon általában a nagyközségek aránytalanul bírnak földbirtokokkal."* [23]

Hosszas egyeztetések után az uralkodó szentesítette az 1894. évi V., a telepítésről szóló törvényt. Már az elfogadásakor is egyértelmű volt, hogy a jogszabály a legcsekélyebb mértékben sem változtatja meg a hazai birtokstruktúrát. Ez egyáltalán nem meglepő, hiszen az állam az akció lebonyolításához szükséges földalap megteremtésére csak 3 millió forintot áldozott, és a leendő telepeseknek – igaz 15 éves részletfizetésre – meg kellett vásárolniuk egyenként 10 és 80 kh közötti nagyságú birtokukat. A törvény egyértelmű sikertelenségéért legkevésbé a Bethlen vezette

[20] A kérdéssel kapcsolatos álláspontját fejtette ki az 1893. évi agrárköltségvetési vitában. Képviselőházi Napló 1892–1897. III.k. 79–80.
[21] Vári A. 2009. 404.
[22] Képviselőházi Napló 1892–1897. IX. k. 241.
[23] Képviselőházi Napló 1892–1897. XV. k. 343.

minisztérium okolható, ez a kudarc az egész hazai társadalmi elit hibás helyzetfelméréséből fakadó rossz válaszaként értékelhető. A jogszabálytervezet több éves előkészítésének oka nemcsak a hatalmi elit döntésképtelenségében keresendő, hanem az okok között a minisztériumban tapasztalt szervezeti hiányosságok is közrejátszottak. 1893-ban az OMGE és – egyik képviselőházi beszédében – Károlyi Sándor gróf is hiányolta az agrárpolitika kialakítására hivatott közgazdasági osztály felállítását.[24] Egy ilyen osztály feladata lehetett volna az egyeztetés más minisztériumokkal, a beérkezett javaslatok szintetizálása és egységes formába öntése.

1894-ben került elfogadásra „A mezőgazdaságról és mezőrendőrségről" szóló XII. törvény, amelynek jelentőségére a miniszter a parlamenti vita kezdetén utalást tett: *"...a törvényben a főbb elvek, a földbirtok szabad használatát s az intensív földmívelést lehetővé tevő főbb elvek legyenek lefektetve, azonkívül a törvényhatóságok legyenek felruházva szabályrendeleti jogokkal..."*.[25] Valóban, már régóta váratott magára egy korszerű, a mezőgazdaság belterjes irányban történő fejlődését jogi eszközökkel is kijelölő, az attól való eltérést pedig a törvény szigorával szankcionáló átfogó szabályozás. A földbirtok használatával kapcsolatban még megengedte az ország elmaradottabb térségeiben szokásban lévő nyomásos gazdálkodás behatárolt időn belüli fennmaradását, de erőteljesen szorgalmazta a vetésforgóra épülő szabad művelési rendszer általánossá válását. A jogszabály megkülönböztetett figyelmet szentelt az állattenyésztésnek, és ezen belül is részletesen meghatározta a szarvasmarha-tenyésztés irányát. A tenyésztési fegyelem betartatását a később megalakítandó járási mezőgazdasági bizottságok felügyeletére bízták. A törvény értelmében minden község számára kötelezővé tette faiskolák felállítását, és a tanköteles gyermekek számára a fatenyésztési ismeretek oktatását. A magasabb szintű mezőgazdaság megteremtése és a termelők közösségének érdekében álló elvárásként szerepelt a kártékony növények és állatok irtásának kötelezettsége. A hegyközségek szervezésének előírása hozzátartozott a filoxéra ellen folytatott küzdelem eszköztárához, és elősegítette a szakszerű szőlőművelés és borkezelés elterjedését. A törvény azonban nemcsak a mezőgazdaság fejlődését elősegítő paragrafusokból állt, hanem három fejezet a mezőrendőrség felállításáról, működéséről intézkedett. Ennek egyes pontjai rendelkeztek a mezei vagyon őrzéséről, a mezőőrök jogairól, szabálysértési ügyek intézéséről, az eljáró hatóságok szervezeteiről és tartalmaztak eljárásjogi rendelkezéseket. A magyar földművelésügyi közigazgatás dualizmus kori történetének legátfogóbb törvénye minden hiányossága ellenére hosszú életűnek bizonyult, egyes rendelkezései 1945-ig érvényben maradtak.

A miniszter és az agrárius szervezetek között az évek folyamán egyre növekvő feszültséget nem csökkentette az olyan törvény sem, mint amilyen az 1894 elején hatályba lépett, a Tisza és mellékfolyóinak szabályozásáról szóló III. tc. elfogadása volt.[26] Ebben a törvényben az állam vállalta, hogy 17 millió forintos költségvetési segítséget adva elvégzi a régóta húzódó mederrendezési és partvédelmi munkálatokat.

Minden erőfeszítése ellenére Bethlen mégsem bírta az agráriusok feltétlen bizalmát. Ezért hiába köthető nevéhez a mezőgazdaság fejlődését elősegítő számos

[24] A kérést maga Bethlen is jogosnak tartotta, ezért tárcája költségvetési tervezetében kérte egy ilyen szervezeti egység létrehozását. Képviselőházi Napló 1892–1897. XIV. k. 182.

[25] Képviselőházi Napló 1892–1897. XV. k. 447.

[26] 1894:III. tc. „A Tisza és Bodrog mellékfolyó szabályozásának folytatólagos munkálatairól, valamint a Ferencz-csatorna tiszai torkolatának áthelyezéséről". Magyar Törvénytár 1894–1895. évi törvényczikkek. Bp. 1897. 5.

jogszabály és intézkedés, a befolyásos szakmai érdekképviselőkkel kialakult feszült viszonya nagy mértékben nehezítette munkáját, sok energiáját emésztett fel. Már minisztersége előtt sem osztotta kritika nélkül egyes agrárius „héják" nézeteit, és e magatartásán a későbbiekben sem változtatott. Egyik parlamenti felszólalásában kijelentette: *„Nagy barátja vagyok a gazdasági egyesületeknek, elismerem tevékenységük üdvösségét nemcsak a külföldön, hanem nálunk is".* Ugyanakkor működésükkel kapcsolatban kritikát is megfogalmazott: *„...hanem van azután az országnak igen sok gazdasági egyesülete, ne vegyék rossz néven az illetők, ha mondom, hogy ezek a létért való küzdelemnek házi bajaiban sínylődnek és rapsodice országos és internationalis kérdésekkel foglalkoznak. Ez nem egészséges állapot."* Beszédében egyértelművé tette, hogy az akkorinál hatékonyabb szakmai érdekvédelmi szervezet létrehozására törekszik.[27] *„Nagy feladatokkal szemben ezen nagy szervezetek, daczára annak, hogy azokban a legjobb erők tömörülnek, nem elégségesek hatékony tevékenység kifejtésére és azért gondoskodni kell a gazdasági érdekek czélszerűbb szervezetéről"* – fogalmazta meg egyeseknek tetsző, míg másokban nemtetszést kiváltó véleményét.[28] Ilyen és hasonló tartalmú kijelentései nagy ellenérzést váltottak ki az OMGE és a megyei gazdasági egyesületek vezetőiből, miként a határidőüzletre vonatkozó nézete is. Az egyik legfontosabb agrárius véleménnyel ellentétben közgazdászként vallotta: *„A határidőre való vétel vagy eladás nélkülözhetetlen feltétele a kereskedelemnek s annak, hogy egy ország élelmezhesse magát."*[29] Kijelentésével kivívta a gabonatőzsdén szokásos határidőüzleti tevékenység betiltását követelők haragját.

Leváltása előtt pár hónappal a román–magyar kereskedelmi szerződés vitájában elhangzott szavai is sokkal közelebb álltak a merkantilistákéhoz, mint ahogy ezt az agráriusok várták volna a földművelésügyi minisztertől.[30] Mindnyájuk nagy megdöbbenésére kiállt az őrlési forgalom fenntartása mellett. *„...spekuláczió folytán nagy tömegeknek egyszerre való behozatala által a belföldi árak lenyomatnának, alapot nem találtam. Ezért meg kell mondanom, hogy ma még ezen behozatal nem olyan, hogy a belföldi ár alakulására befolyna"* – szólt érvelése a búza feldolgozásra történő beszállításának (az őrlési forgalomnak) fenntartása mellett.[31] *„Azt hiszem, midőn e vámszerződés csak közvetve érinti gazdasági érdekeinket, midőn azon veszély, melyeket itt hangoztattak, korántsem oly nagyok, mint hirdetik, sőt némely oly dolog, melyet most veszélynek hirdetnek, gazdasági szempontból, remélem, még hasznosnak is fog mutatkozni: akkor azon pozitív és nagy eredményre való tekintettel, melyet az ipar föllendülése terén várhatunk, veszélyes volna e szerződést mezőgazdasági érdekek hangoztatásával el nem fogadni."*[32] Az agráriusok ilyen és hasonló szellemű nyilatkozatai miatt a mezőgazdaság érdekeinek elárulását vetették szemére, és 1894. június 10-i felmentését nemcsak üdvözölték, de maguk is szorgalmazták.

Az utókor részben elfelejtette, de legalábbis nem súlyának megfelelően értékelte Bethlen és minisztériumának teljesítményét. Ezek közül a legnagyobb hatásúnak tartott mezőrendőri törvény jelentőségére mi is felhívtuk a figyelmet. Ugyanakkor egyet kell értenünk azzal az értékeléssel is miszerint a miniszteri székben őt 1895

[27] Képviselőházi Napló 1892–1897 IX. k. 235.
[28] Képviselőházi Napló 1892–1897. III. k. 76.
[29] Képviselőházi Napló 1892–1897. III.k. 127.
[30] 1894:XIV. tc. „A Romániával 1893. évi deczember hó 21/9-én kötött kereskedelmi egyezmény beczikkelyezéséről". Magyar Törvénytár 1894–1895. évi törvényczikkek. Bp. 1897. 86–93.
[31] Képviselőházi Napló 1892–1897. XVIII. 195.
[32] Uo. 196.

novemberétől követő Darányi Ignác számos elképzelését átvette, és többé-kevésbé azonos formában meg is valósította. Így többek között az agrár-felsőoktatásról, a kincstári fürdők és hegyi nyaralótelepek kiépítéséről szóló elgondolását.[33] A magunk részéről azonban a legnagyobb formátumú teljesített örökségnek a hazai szőlőművelést alapjaiban megújító szőlőrekonstrukciós törvényt tartjuk, amely igaz, hogy Darányi minisztersége idején született, de ennek előkészítése még a Bethlen vezette minisztériumhoz köthető.[34]

A forgotten minister: Count András Bethlen

GYÖRGY FEHÉR

A member of an illustrious aristocratic Hungarian family, Count András Bethlen took over the administration of the Ministry of Agriculture in 1890, a few months after it had become an independent ministry. During his four years in office he made use of his economy studies and his administrative experience as a major county official. He was responsible not just for the development of the ministry and its subordinate institutions, but also paving the way for the evolution of Hungarian agriculture towards intensive farming.

Among his initiatives that were realised as parliamentary bills the first was the act on protective measures against phylloxera. He submitted several related bills aimed at raising the profitability and competitiveness of animal husbandry. Such decrees were those that facilitated breed change in animal husbandry, veterinary agreements with our major trade partners and raising veterinary instruction to university level. The most enduring success of his professional efforts was the creation of the Rangers Act in 1894, which formulated a comprehensive legal basis for the direction of the different branches of agriculture towards intensive farming.

However, the so-called Planters Act, which aimed to correct the structure of Hungarian land ownership and farm management, did not reach its goal but increased the number of his enemies. He did not always succeed in finding allies for his wide-ranging plans and therefore was forced to resign from the ministry after one term. It is a proof of his professional qualities that many of his plans were shared and later realised by Ignác Darányi, the most successful Minister of Agriculture of the Dualist Period.

[33] Erre vonatkozóan lásd Vári A. 2009. 503., Uő.: Német és magyar agráriusok, 1849–1909. Korall; 2007. Szeptember. 102.

[34] 1896:V. tc. „A phylloxera által elpusztított szőlők felújításának előmozdítása tárgyában"

Egy sivatagi lóvásárló expedíció fényképei

VÖRÖS ÉVA

Intézményünk alapításának pillanatától kezdődően, 1896 óta különös figyelmet fordít a magyarországi állattenyésztés történetére, ezen belül is a lovas tárgyi és dokumentációs emlékek gyűjtésére, a nagyközönség felé történő bemutatására.[1] Jó példa erre múzeumunk első állandó kiállítása is, amely már a kezdeti időszakban színteret adott a magyar királyi állami ménesek megjelentetésére: Mezőhegyes, Bábolna, Fogaras és Kisbér bemutatására. A téma feldolgozásához használták fel többek között ifj. Vastagh György állatszobrász valósághű szobrait híres törzsménekről, anyakancákról, továbbá törzskönyveket, érmeket, maketteket, kiegészítve különböző főúri családok uradalmi méneseinek anyagával.[2]

LOVAS TÉMÁJÚ FÉNYKÉPEK A MAGYAR MEZŐGAZDASÁGI MÚZEUM FÉNYKÉPGYŰJTEMÉNYEIBEN

A Magyar Mezőgazdasági Múzeum a 2010–2011 években új lovas kiállítást készített, ezért is kezdtünk az Eredeti Fényképek Gyűjteményében található, e tematikához kapcsolódó fényképek kiválogatásához. Érdemes azonban egy rövid visszatekintést végezni intézményünk kiállítás- és gyűjteménytörténetében.

Fényképekre történő utalásokat találhatunk a Mezőgazdasági Múzeum egykori szak-katalógusaiban, például Bábolna és Kisbér vonatkozásában: „törzsmének fényképei leszármazási táblázatokkal, nagy patkóalakú képkeretben",[3] Mezőhegyesről „épületek és állatok fényképei",[4] Fogarasról „fényképek forgatható keretben".[5] A későbbiekben intézményünk fényképgyűjteményei is tudatosan folytatták a gyűjtést, hiszen a Dia- és Negatívgyűjteményben őrzünk jelentős mennyiségű üvegnegatívot és roll filmet, illetve az Eredeti Fényképek Gyűjteményben található számos pozitív nagyítás is. Mindezek a műtárgy-együttesek színesen mutatják be a magyarok leghűségesebb társa, a ló magyarországi tenyésztéstörténetét.

A fotóstársadalmon belül általában kevéssé ismertek azok a fotográfusok, akik mezőgazdasági vonatkozású képeket készítenek. Nincs is ebben semmi meglepő, hiszen tevékenységük elsősorban a dokumentálásról szól, nem pedig a látottak művészi, egyedi látásmódjának reprezentálásáról. Azonban, a nem kimondottan agrárfotós kategórián kívül is voltak neves fényképészek, szinte már a kezdetektől

[1] A téma részletes feldolgozását lásd Szatmári Sarolta: A lótenyésztés és a lósport bemutatása a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban. In: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 2005–2007. 111-119.
[2] Előzetes tájékoztató a Gazdasági Múzeumban. A Gazdasági Múzeum kiadása, Budapest 1897. 13-14.
[3] Uo. 14.
[4] A Magyar Kir. Mezőgazdasági Múzeum tájékoztató szak-katalógusa. A M.Kir.Mezőgazdasági Múzeum kiadása, Budapest 1899. 20.
[5] Uo.

– többek között Ellinger Ede, Erdélyi Mór, Jelfy Gyula –, akiktől nem volt idegen téma például az évenként, majd kettő-, végül ötévenként megrendezésre került országos mezőgazdasági kiállítások díjnyertes tenyészállatainak vagy éppen az állami ménesek híres lovainak a megörökítése. Felvételeik többsége természetesen egyéb riporteri tevékenységük eredményeként született.

Ellinger Ede (1840–1920) császári és királyi udvari fényképész címet elnyert, neves fotográfus és műtermi fényképész volt. Gyűjteménytörténeti kutatások alapján tudjuk, hogy többek között Mezőhegyesen 1890-ben, Kisbéren 1909-ben, Bábolnán 1903-ban is készített felvételeket.[6] Kisbéri sorozata megőrizte az itt tenyésztett hidegvérű ardenni lovakat,[7] jóllehet a ménes elsősorban az angol telivér tenyésztéséről és a kisbéri félvér fajtáról lett híres.

Ellinger Ede tanítványa volt a következő fotográfus nemzedék egyik legjelentősebb alkotója: Erdélyi Mór (1866–1934). A 19. század utolsó éveinek és a 20. század első két évtizedének talán legsikeresebb fotográfusa riporteri tevékenysége során sok helyen megfordult. Így számos alkalma adódott arra, hogy többek között díjnyertes tenyészállatokat, uradalmakat örökítsen meg fényképeken. Múzeumi Dokumentációs gyűjteményünkben őrizzük egy számláját 1902-ből, mely alapján megtudhatjuk, hogy Erdélyi Mór a négy állami ménes, illetve ménesbirtok állatállományát is fotografálta: a Kisbéri Ménesből 18, a Bábolnai Ménesből 21, a Fogarasi Ménesből 25, a Mezőhegyesi Ménesből 37 fényképet készített.[8] Ugyancsak személyéhez kapcsolódik az a nyomdai technikával előállított kiadvány is, amely az „1896-iki ezredéves állatkiállítások emléke. Képek Magyarország Állattenyésztéséből" címet viseli.[9] A száz darab fotómechanikai sokszorosítással készített fénykép Darányi Ignác földművelésügyi miniszter felkérésére készült. A reprezentatív kötésű album díjnyertes tenyészállatok – köztük szép számmal lovak – fényképeit tartalmazza, pontos meghatározásokkal magyar, angol, francia és német nyelveken.[10] A kötetben publikált 39 lovas kép ugyancsak a fenn említett négy állami ménesből származik.

Jelfy Gyula (1863–1945) a magyar fotóriporterek első generációjának egyik legjelentősebb alakja. Számos fényképe készült az 1929-ben megrendezett országos mezőgazdasági kiállításon, ahol elsősorban a díjnyertes lovakat örökítette meg a mezőhegyesi, bábolnai illetve a tatai Eszterházy gróf méneséből.[11]

Azonban fényképgyűjteményünk agrárjellegéből kifolyólag két 20. századi fényképész nevét feltétlenül ki kell emelnünk. Az egyik, Waltner Berta (Kunszentmárton, 1894–Sydney, 1993) „állatfénykép specialista"[12] – ahogy levélpapírján állt –, aki a század első felében, mintegy négy évtizeden át fényképezte az állatokat. A másik fényképész Hajba Nándor (Szekszárd, 1927–). A Magyar Mezőgazdasági Múzeum mindkét alkotó több ezer negatívját őrzi az utókor számára és rendszerességgel használja kiállításaihoz nagyításaikat. Mindkettőjük életének közös vonása például, hogy egyikőjük sem készült fényképésznek, de mindketten mezőgazdasági

[6] MMgM Képleltárkönyv, 1951-1959.
[7] Leltári szám: MMgM EF 679-688.
[8] MMgM Múzeumi Dokumentációs Gyűjtemény. Ikt.sz.: 917/30.
[9] MMgM Eredeti Fényképek Gyűjtemény Leltári száma: EF 8027. (A továbbiakban: MMgM EF)
[10] Vörös Éva: Erdélyi Mór fotográfiái a Magyar Mezőgazdasági Múzeum Eredeti Fényképek Gyűjteményében. In: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 2008–2010. 33-50.
[11] Leltári szám: MMgM EF 623-632.
[12] Magyar Mezőgazdasági Múzeum Személyi Emlékanyag Gyűjtemény (a továbbiakban: MMgM SZE), Waltner Berta. Leltári szám nélkül.

szaktanulmányokat végeztek, melyekre alapozva még jobb minőségben készíthették az állatokról fényképeiket. Waltner Berta az Állatorvosi Főiskolán, mint „rendkívüli hallgató",[13] Hajba Nándor pedig, egy rövid kitérőt követően a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen agrármérnökként diplomázott.[14] Mindketten számos lovas témájú fényképet készítettek. Waltner Berta 1923–1926-ig a Földművelésügyi Minisztériumnak és nagy magántenyésztőknek dolgozott. A háborút megelőző időszakban zsidó származása miatt csak negatívjainak a mentésével foglalkozott, gyakran élete kockáztatásával is.[15] Hajba Nándor abrakmesterként dolgozott az Alagi Állami Ménesben, ménápolóként a Dióspusztai Állami Ménesben, majd törzskönyvvezető volt a Bántapusztai Állami Ménesben, és végül innen került az akkori Földművelésügyi Minisztérium Lótenyésztési Igazgatóságára. Ugyancsak ő látta el 1969-től a MÉM Tájékoztatási Főosztálya megbízásából a protokoll és a mezőgazdaság szakfotózását is.[16]

Az Eredeti Fényképek Gyűjteménye további számos fényképanyagot őriz a 20. század második feléből lovakkal kapcsolatban, melyek elsősorban egy-egy lóról (egyedenként) készültek, továbbá mezőgazdasági munkákról, melyekhez a lovak igaerejét használták. Jelentős gyűjteményi egységet alkotnak a két világháború közötti magyar díjugrató versenyekről készült felvételek albumai. A fényképek Szepessy-Schaurek Ottomár, a korszak kiváló nemzetközi hírű díjugratója hazai és külföldi versenyeinek képes összegzése.[17]

De vajon miért is készültek egykor – és nem mellesleg manapság is – állatfényképek? Erre a kérdésre nyilván többféle válasz is létezik. Azonban számunkra a legfontosabb szempont az, hogy az állattenyésztők szerte a világon mindig fontos feladatnak tartották a tenyészállatok küllemének megörökítését fényképezéssel. Az így elkészült fényképeket nagyobb részben törzskönyvi és származási lapokon használták fel, de további jelentős szerepük volt az agrárszakképzésben, oktatásban is: a „hallgató szeme szokjon hozzá az állatok jó vagy hibás küllemének megítéléséhez, vagy a különböző állatfajok és fajták jobb megismeréséhez. Ezért a jó fénykép vagy dia hasznos szolgálatot tesz mind az előadóknak, mind a hallgatóknak"– írta Waltner Berta.[18] Napjainkra ugyanezek az indokok szintén elsorolhatóak. De ezentúl persze a komoly jelentőséggel bíró agrár illetve mezőgazdasági seregszemlék, vásárok, továbbá különlegességet és érdekességet bemutató riportok témája is lehet egy-egy tenyészállatról készült felvétel. Az idő előrehaladtával mindig is fontos szempont volt a sikeres magyar mezőgazdaság képi dokumentálása. Ennek különösen érdekes színfoltja és példája a gyűjteményben őrzött, 1950-es években készített – elsősorban riportfotóként számon tartott – sorozatunk, amely gyakran propagandisztikus jelleggel láttatja a nagyüzemi mezőgazdaság és háztáji gazdaságok elért eredményeit.

---

[13] MMgM SZE Waltner B.
[14] Győri András: Állatfotózás mesterfokon. In: Magyar Mezőgazdaság. 60:2005.08.24.48. (A továbbiakban: Győri A.)
[15] MMgM SZE Waltner Berta: Önéletrajz.
[16] Győri A.
[17] Leltári száma: MMgM EF. 11121/1-998. Az albumokat Ernst József, az Állattenyésztési Főosztály akkori vezetője gyűjtötte.
[18] Waltner Berta: A háziállatok fényképezése – Különlenyomat az Állattenyésztési Kutató Intézet kiadványából (Állattenyésztés – Tartás – Takarmányozás) 1970. Vol. III. 2.: 45–54. (A továbbiakban: Waltner B.: A háziállatok fényképezése. 1970.)

LOVAK FÉNYKÉPEZÉSE

Mielőtt bemutatásra kerülne a címben jelzett fénykép-együttes – ehhez is kapcsolódóan – röviden ismertetjük Waltner Berta érdekes szakmai összefoglalását a háziállatok, ezen belül is a lovak fényképezéséről. Nem is gondolnánk, hogy mennyi mindenre kell figyelni ahhoz, hogy megfelelő fénykép készüljön egy állatról: például fontos, hogy a fotós ismerje az állat anatómiáját, hiszen ennek hiányában „még a hibátlan állatról is rossz kép készül."[19] A feladat sikerének legfontosabb részét a türelem alkotja és egy nélkülözhetetlen gondolat: „nem csak nézni, de látni is kell."[20] A fotográfusnő a fényképezőgép kiválasztásánál az egylencsés tükörreflexes gépeket részesíti előnyben, mivel az exponálás pillanatáig tudja ellenőrizni az állat állását és küllemét.[21] A fekete-fehér film mellett érdemes színes filmet is használni. Tapasztalata szerint a sikeres fényképezés pillanatában az állatot úgy kell állítani, hogy „a napfény hátunk mögül érje az állatot, mert ferdeszögből érkező fény árnyékot idéz elő a nyakon, a váll mögött stb."[22] Felhívja a figyelmet a fényképezés területének körültekintő kiválasztására, attól függően, hogy egyed vagy állatcsoport lesz a fényképezés alanya: például magas növésű füves területen nem jó a felvétel elkészítése, mert nem látszik jól az állatok lába, inkább sík vagy lejtős legyen a terület, olyan háttérrel, „hogy az vagy a szabad égbolt, vagy egyöntetű lombos fák legyenek."[23] Alapvető szempont a felvezető ember kiválasztása, ugyanis „ideges, durva ember nem alkalmas erre a célra, mert teljesen meghiúsítja a fényképezést."[24] Mivel az állatok állandóan idegesek és mozognak, fényképezéskor érdemes valamivel lekötni a figyelmüket. Waltner Berta megfigyelte, hogy igen hasznos lehet erre a célra valamilyen hangszer hangja.

Fontos a fényképezésre kijelölt állatok gondos előkészítése, megtisztítása. „A légy a legtöbb bosszúságot okozza fényképezéskor. Ellene úgy védekezünk, hogy a tiszta szőrzetű állatot petróleumos ruhával átdörzsöltetjük."[25]

De mire kell még a lovak esetében külön is figyelni? Például ügyelni kell arra is, hogy a lovat ne szemellenzős kantárral fényképezzék, mert „a ló legszebb ékességét, a szemét takarja el."[26] A mént bőrkantárral, a kancát kötőfékkel kell vezettetni úgy, hogy a sörénytelen oldalával álljon a kamera elé.[27] Fontos, hogy az állat törzse a négy lábát egyenletesen terhelje. „Tekintete legyen élénk, füleit «hegyezze», a farok egyenesen lógjon, de ne takarja a csánkot. Arabs lónál, ha a farok legyezőszerűen eláll, szabályosnak lehet tekinteni. Szükség szerint többször kell a mellső lábakat pártaszélre «rálépéssel» vagy a lábnak kézzel való felemelésével és odábbhelyezésével «beállítani»."[28] Nyugtalan ló körbevezetése, nyakának megsimogatása és veregetése fényképezéshez készíti fel az állatot. „Az állatokhoz tapintatosan és mindig a fej felől közeledjünk."[29] A fényképezés pedig a következőképpen történjen: a „lovakat ... oly módon állítsuk «négy-lábra», hogy a fényképezés felőli oldalon a mellső láb álljon

[19] Waltner B.: A háziállatok fényképezése. 45.
[20] Uo.
[21] Uo.
[22] Uo. 46.
[23] Uo.
[24] Uo.
[25] Uo. 47.
[26] Uo.
[27] Uo. 48.
[28] Uo.
[29] Uo. 47.

előbbre, a hátsó láb pedig hátrább. A fej és tekintet legyen egyenes, vagy nagyon mérsékelten a fényképezés felöli oldalra tartással. A lovak ... fülének élénk tartása céljából az állatok előtt álljon valaki, aki kézcsattogtatással, szájharmonikával, vagy egy zöld lombos gally lóbálásával a kívánt pontra koncentrálja az állat figyelmét. A legalkalmasabb pillanatban a fényképezőgép objektívjét a képmezőben gondolatban meghúzott két átló középpontjába állítva exponáljunk!"[30] – jegyezte le Waltner Berta.

ARAB MÉNES MAGYARORSZÁGON

A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Eredeti Fényképek Gyűjteményének lovas felvételei nemcsak a fotográfia története iránt érdeklődő kutatók számára lehetnek érdekesek. A fényképezőgép kezdeti időkben történt alkalmazásának lehetősége természetesen csak egy szűkebb réteg számára adatott meg. A gyűjteményben található egyedülálló fénykép-együttes, ugyan műkedvelő által készült, de mégis forrástörténeti jelentőségű, valamint felbecsülhetetlen eszmei értékű, nemcsak kultúrtörténeti, de ló-tenyésztéstörténeti vonatkozásban is, hiszen a képaláírásokban szereplő meghatározások a bábolnai törzsménes állományára vonatkozóan is fontos származási adatokat tartalmaznak.

A 300 darab fényképből álló három album[31] lebilincselően érdekes, képekkel dokumentált útinaplója az 1901 februárja és 1902 áprilisa közötti időszakban Darányi Ignác, földművelésügyi miniszter jóváhagyásával megvalósult utazásnak. Ehhez kapcsolódik Fadlallah el Hedad Mihálynak Utazásom Mesopotámiában és Irak-Arábiában címmel kiadott útleírása.[32] A kötethez tartozik az a térkép, melyet Fadlallah el Hedad Mihály ezredes, az utazás vezetőjének megbízásából és utasítása szerint Mensik Károly főhadnagy rajzolt 1903-ban. A könyvvel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy 2004-ben elkészült arab nyelvű kiadása is, melynek fontos újdonsága, hogy a mai földrajzi elnevezésekkel összevetve közli a fényképek eredeti helyszínét. A munkát több magyar nyelvű irodalmi alkotás Magyarországon élő fordítója, az iraki születésű Thaier Saleh végezte el.

Az összefüggő fénykép-együttes 1984-ben, 980 Ft-ért, magángyűjtőtől került múzeumunk tulajdonába.[33] A fényképek nagy részét az expedíció egyik tagja, Halácsy Gyula főhadnagy készítette ún. zselatinos napfénypapír alapú technikával. E technika használata az 1880-as évek második felétől kezdődik, de az 1920-as évek második felére szinte teljesen megszűnt. Ez a fotótechnikai eljárás Magyarországon kb. öt évvel később kezdődött és tíz évvel később ment ki a divatból.[34]

A vásárlások történeti előzménye, hogy a 18. században az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregének lovassága nemcsak egyre gyorsabb és jobb lovakat igényelt, de a lovaknak az elegancia elvárásainak is meg kellett felelniük. Így 1789-ben a magyarországi lovak tenyésztésére alakítottak ki ménesközpontot, melynek helyszínéül Szapáry József gróf egykori birtokát választották: a gróf 1789. június 26-án adta át Bábolna s Kajánd puszták valamint banai részbirtokát a hadipénztár-

[30] Waltner B.: A háziállatok fényképezése. 1970. 47.
[31] Leltári szám MMgM EF 11029-11031.
[32] Fadlallah el Hedad Mihály: Utazásom Mesopotámiában és Irak-Arábiában. Pallas, Budapest 1904. (A továbbiakban: Fadlallah: Utazásom. 1902.)
[33] Ez is Ernst József főosztályvezető gyűjtéséből származik.
[34] Kincses Károly: Hogyan [ne] bánjunk [el] régi fényképeinkkel? Amit a régi fényképekről tudni kell. Magyar Fotográfiai Múzeum, Budapest 2000.

nak.[35] Ezzel megkezdődött a ménes leválása a Mezőhegyesen működő Császári és Királyi Katonai Ménesről, amelynek parancsoksága alá tartozott. A magyarországi lótenyésztésre nézve kiemelkedő szerepe volt Csekonics József, kőszegi születésű 27 éves vértes lovassági kapitánynak, aki a hadseregnek pótlovakkal való ellátásában való tevékeny közreműködése révén „a gyakorlat próbájának alávetve építtette tovább és tervezetet dolgozott ki"[36] a bábolnai ménes fejlesztésére. Felismerte, hogy egyszeri befektetéssel kiváló ménekből és kancákból létesítendő ménest kellene alapítani. Így a továbbiakban szükséges megfelelő ménekről és kancákról már saját tenyésztés és nevelés útján lehetne gondoskodni, és ezzel biztosíthatnák a hadsereg igényeinek kiszolgálására az utánpótlást és biztosítható lehetne a magyar lótenyésztés kedvező fejlődésének folytonossága.[37] Ezt az elvet próbálta megvalósítani mind a két ménesben, Mezőhegyesen és Bábolnán. A napóleoni háborús időszakot követően Csekonics József nekilátott Bábolna infrastruktúrájának kialakításához: istállók, fészerek, lovaglóiskola, sütöde, kaszárnya, gazdasági tisztilak, kórház, magtár, kifutós istálló, állatkórház felépítésével.[38]

Az arab lovak tenyésztését 1816-ban jelölték meg célként. De honnan is származik a bábolnai arab ménes lovainak fajta elnevezése? A bábolnai shagya-arab magyar fajta elnevezését az alapító mén nevéből kapta, ugyanis 1836-ban Eduard von Herbert őrnagyot küldték Szíriába eredeti arab lovak vásárlására. A küldetés eredményeként 9 mén és 5 kanca, köztük Shagya, a 160 cm-es szürke mén került Magyarországra, így vele kezdődött meg a fajta tenyésztése.[39] Ezt követően a létrejövő Bábolnai Császári és Királyi Katonai Ménesbe csak küllem és teljesítmény alapján történő szelekció után kerülhettek be a lovak.[40] A továbbiakban is tervszerűen indult még hat expedíció,[41] melynek eredményeképpen és „nemkülönben a gondos és szakszerű szaporítás és nevelés" következtében „Európában a leggazdagabb és legfajtatisztább arabs ménes Bábolnán alakulhatott ki".[42] A ménes lóállománya 1896-ban 557 arab lóból állt.[43]

Ezen előzményeket követően szerveződött meg 1901-ben az újabb utazás, melynek célja, hogy újra, tenyésztésre alkalmas lovakat szerezzenek be a Közel-Keletről, mégpedig azon vidékről, ahol „ez a ló nemességében, eredeti vértisztaságában van fönntartva".[44] Darányi Ignác földművelésügyi miniszter is támogatta a tervet, aki „országos gondjai közben időt szakítva, személyesen megnézte a bábolnai ménes törzs-anyagát s ezen személyes tapasztalatok alapján haladéktalanul intézkedett, hogy a bábolnai ménes felfrissítése érdekében ily széleskörű, a czélt leginkább biztosító expedíció történjék."[45]

Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

[35] Gunst Péter–Wellmann Imre: A 200 éves Bábolna múltjából. 1789-1945. Bábolna 1989. 12.
[36] Uo. 9.
[37] Uo. 9.
[38] Uo. 14.
[39] Fadlallah: Utazásom. 1902. 5.
[40] http://www.lovasok.hu/index.php?i=9397
[41] Az expedíciókra az 1856-1857, 1861, 1864, 1876, 1885, 1897 években került sor.
[42] Fadlallah: Utazásom. 1902. 7.
[43] 1896-iki Ezredéves Állatkiállítások Emléke Képek Magyarország Állattenyésztéséből Ő Nagyméltósága a Földmivelésügyi M.K. Minister úr megbízásából. Kiadja, Erdélyi cs. és kir. udvari fényképész műintézete Budapesten.
[44] Fadlallah: Utazásom. 1902. 7.
[45] Uo. 175.

AZ EXPEDÍCIÓ ÚTI CÉLJA

Az expedíció nem volt feltételekhez kötve, ha „szükséges átvágok a sivatagnak arra a részére is, ahol eddig magyar" még nem járt – írta Fadlallah el Hedad Mihály útinaplójába. Jóllehet társai az út során katonák voltak, az utazás mégsem volt klasszikus katonai küldetés. Kultúrtörténeti közhely, hogy a világtörténelem legnagyobb utazási irodája a hadsereg, a fegyveres erők. Hiszen számtalan háború nyújtott alkalmat arra, hogy emberek milliói keljenek útra, és távoli tájakat, civilizációkat ismerjenek meg.[46] Így volt ez ebben az esetben is. Hazatértük után volt mit mesélniük az utazóknak. Fadlallah színes leírásából földrajzi ismeretekre tehetünk szert, a korabeli Oszmán Birodalom távoli vidékein élő népeivel találkozhatunk az egykori Mezopotámiában és Irak-Arábiában. Ebben a tekintetben Fadlallah alapjaiban tér el kortársaitól, hiszen a leírásokat eddig rajzok, illetve metszetek egészítették ki, most pedig már fényképek. Az említett albumok fotográfiái éppen ezt a varázslatos, eddig szinte csak az Ezeregy éjszaka meséiből ismert, valójában ismeretlen világot tárták a kor európai emberének szeme elé. Hiszen hiába a festők keleti öltözetű figurákkal, tárgyakkal és tájakkal megfestett alkotásai, ha a beállítások mégis európai ízlést követtek.[47] Az utazás fényképei, kiegészülve Fadlallah útleírásával, az európai ember számára a 19. század végi és 20. század eleji Török Birodalom távoli egzotikus részeit és az ott élő arab népek minden képzeletet felülmúló mindennapjainak világát hozták közelebb.

A továbbiakban bemutatjuk az expedíció részvevőit, felidézzük a fényképek által megörökített eseményeket. A tanulmány elkészítésével kapcsolatban köszönettel tartozom Thaier Saleh úrnak, aki önzetlen segítségével és arab tudásával pontosította, pótolta az útleírásban és az albumokban szereplő helységek, továbbá a lovak elnevezéseit, valamint rövid magyarázó kiegészítésekkel látott el néhány fogalmat.

A RÉSZTVEVŐK

Ki volt Fadlallah el Hedad Mihály ezredes, az expedíció vezetője? Összefüggő életrajzot nem találtunk vele kapcsolatban, csupán néhány információt sikerült fellelni. Az biztos, hogy az 1856. évi expedíció alkalmával került fiatal korában, tizenötévesen Magyarországra. Személyes története szinte egybefonódik az országba került lovak életével. Damaszkuszban (Szíria) született 1841-ben.[48] Árva gyermekként – állítólag – nem akarta elhagyni az apja által nevelt arab lovakat, így inkább elkísérte Magyarországra és gondozta őket. 1857-től lépett be a császári királyi hadseregbe.[49] Ferenc József utasítására katonatisztet neveltek belőle. Végül a Bábolnai Ménes parancsnokaként, vezérőrnagyi rangban ment nyugdíjba: „Legfelsőbb elhatározás" alapján „1913. május 25-én Bécsben ... saját kérelmére nyugállományba való helyezése alkalmából legkegyelmesebben megparancsolni méltóztatott, hogy neve-

[46] Nagy Miklós Mihály: Világlátó magyar katonák http://www.magyarszemle.hu/szamok/2004/3/vilaglato_magyar (A továbbiakban: Nagy M.M.)

[47] Engin Özendes: Egy birodalom képei – Fotográfia az Oszmán birodalomban (1839-1919). Magyar Fotográfiai Múzeum, Budapest 2001. 21.

[48] Thaier Saleh közlése alapján Fadlallah valójában a libanoni Bét Chebáb nevű, Bejrút melletti helységben született. Árva gyermek volt. Szülei selyemhernyótenyésztéssel foglalkoztak, és gyakran jártak Damaszkuszban, mert a selyemkeresekedelem fontos helyszíne volt a város. Fadlallah az olasz konzulátuson dolgozott, mivel tudott olaszul (kötelező nyelv volt az iskolákban). A Brudermann ezredes vezette expedícióval jött Magyarországra.

[49] Hadtörténelmi Levéltár. Fadlallah el Hedad Mihály cs. és kir. vezérőrnagy minősítvényi táblázatának fogalmazványi példánya az 1913 évre. A továbbiakban HTL Fadlallah 1913.

zettnek sok évi kötelességhű és kiválóan eredményteljes szolgálatai elismeréséül a legfelsőbb megelégedés kifejezése tudtul adatsék."[50] A lovak iránti szeretete rendkívüli hozzáértéssel társult, amely végigkísérte a méneskarnál töltött pályafutását is. A könyvében szereplő bejrúti rokonságának meglátogatásából egyértelmű, hogy katolikus vallású volt.[51] Megtanult magyarul is, de libanoni arab származását sohasem tagadta meg, és állítólag élete végéig megőrizte anyanyelvét.[52]

Az expedíció további magyar tagjai: nemes halácsi Halácsy Gyula, a magyar királyi állami méneskar főhadnagya, „tisztán az ügyért érdeklődve, saját költségére a miniszter jóváhagyásával",[53] valamint Bojtár Lajos őrmester, mindketten Bábolnáról, utóbbi már részt vett egy előző expedícióban is. Az utazók között találjuk[54] Szentkirályi István földbirtokost Mezőpagocsáról (Maros-Torda vármegye), és Pénzes János „polgári egyén"-t, Fadlallah el Hedad Mihály személyes inasát, valamint a helyszínen tartózkodó Rappaport Alfred osztrák-magyar konzult Bagdadból, Darauoni Selim dragománt,[55] Darauoni Selimet az osztrák-magyar konzulátus kavaszát.[56]

A karaván útnak indulása előtt össze kellett állítani az expedíció személyi és tárgyi eszköz-feltételeit: kellettek jó hátaslovak, öszvérek, megbízható 16 mokárival,[57] Chalil, a derék arab szakács, továbbá Khevenhüller gróf osztrák-magyar főkonzul segítségével a szultán nagyvezére által küldött „hat rendbeli ajánló levél"[58] a bejrúti, damaszkuszi, deir el zori, bagdadi, passzai,[59] és massuli[60] helytartókhoz, valamint berendezett sátrak, fegyverek, ajándéktárgyak, távcső, fejfedők, élelem: konzervek, konyak, pezsgő, palesztin vörös bor, cukorkák, liszt a teveganéj parázsán sült kenyérnek, gyógyszerek, mint chinin, ópium, keserűsó, kötszerek. És ami a „legfontosabb jókedv, szívósság, egészség a hosszú útra".[61]

A SIVATAGI ÉLET HÉTKÖZNAPJAI KÉPEKBEN

Vajon milyen ismereteket közölnek számunkra a küldetést dokumentáló albumok fényképei? A felvételek – jóllehet amatőr készítette és így különösebb tervezettség nem fedezhető fel bennük – sok érdekességet hordoznak a korabeli és korunk érdeklődője számára egyaránt. A sivatagi környezet, amely a 20. század elejéig csak festményeken szerepelt háttérként, kiegészítve berendezési és használati tárgyakkal, mint például zsámoly, nárgile,[62] cubuk,[63] továbbá a hagyományos viselet elemei, mint a turbán, buggyos nadrág, mind-mind a nyugati ember számára oly jellegzetes Kelet szimbólumai, amelyek megtalálhatóak a képeken. Ezt a sztereotíp látásmódot tágítja az a földrajzi környezet, amely az arab sivatag sajátosságait vizuálisan hozza közel hozzánk: Bagdad civilizált, épített környezete – a hajózási felügyelet, a

[50] HTL Fadlallah 1913.
[51] Fadlallah: Utazásom. 1902. 29.
[52] Nagy M.M.
[53] Fadlallah: Utazásom. 1902. 9.
[54] Az utazók csoportfényképét lásd EF 11029. sz.albumban.
[55] tolmács
[56] rendőr
[57] öszvér-hajcsár
[58] Fadlallah: Utazásom. 1902. 17.
[59] Valójában Bászráh, az ismert dél-iraki város.
[60] Moszul, észak-iraki város.
[61] Fadlallah: Utazásom. 1902. 17.
[62] vízipipa
[63] Rózsa vagy cseresznyefából készült hosszúszárú pipa, melynek szopókája borostyánból vagy korallból készült.

hadtestparancsnokság, laktanya és a konzulátus épületeivel, a siíta és szunita dzsámikkal és mecsetekkel, továbbá a kisebb települések pezsgő életet árasztó piacai és annak szereplői: a narancsárusok, vagy az éppen megérkező zarándokok karaván jai. Több fényképen megjelenik a sivatagi táj jellegzetes, az utazó számára felfrissülésre és pihenésre lehetőséget biztosító találkozási pontja, az oázisok pálmafás, vízparti sátras világa, valamint az európai hagyományoktól eltérő kőépítmények, az őrházak, melyeket kimondottan a kutak őrzésére építettek.

Az albumok fényképei mellett található néhány képeslap is, mintegy kiegészítve az utazás dokumentációját. A képeslapok kapcsán jegyezzük meg, hogy szemmel láthatóan az albumok fényképeinek minősége és technikája nem egységes. Ugyanis a Bagdadról készült albumot valószínűleg a helyszínen vásárolták kész fényképekkel. Ezen kiváló minőségű, profi kidolgozású felvételek közül néhány megtalálható másolatként képeslapokon, melyeknek van magyar vonatkozásuk. Tudjuk, hogy a képeslapokon nyomtatva is szerepel egy A. Svoboda név. Thaier Saleh kutatásaiból ismert, hogy a fényképek alkotója a magyar származású Svoboda Sándor Alexander, aki 1826-ban született Bagdadban. Őt apja küldte Magyarországra, hogy festészetet tanuljon. Bagdadba 1847-ben tért vissza, majd Indiában és Izmirben (Szmirna), Kairóban dolgozott. Valószínűleg Isztambulban halt meg 1896-ban. Viszont a képeslapok nagy részének felvételeit egy örmény származású fotográfus, Dontosian készítette. Monogramja: Z.G.D. Ezekből láthatunk Fadlallah könyvében is.[64]

De térjünk vissza a képeslapokhoz. A képeken feltűnnek a mindenkori arab társadalom rejtett személyei, az arcukat eltakaró asszonyok, láthatunk gazdag vízipipázó és cigarettázó szír nőt, táncoló zsidó asszonyt. Jelen vannak a szintén vízipipázó férfiak, beduin pásztorok, akik malomhoz hasonló társasjátékot játszanak, illetve közös társasági étkezésben vesznek részt. Ugyancsak látható a képeken feketekávét felszolgáló férfi is. Mindannyian jellegzetes keleti viseletben szerepelnek, hiszen az átlagember ekkor, a 19–20. század fordulóján még tradicionálisan öltözködött. A férfiakon bő bugyogó, a salvar,[65] felette steppelt mellény, a hirka és fejükön kavuk,[66] amely sapkából és köré tekert turbánból állt.

A fényképek témái nagyobb egységekbe csoportosíthatóak. Néhány mutatja a tengerjáró hajókat, amellyel az expedíció magyar tagjai megérkeztek. Több felvételen látjuk a bejrúti szállodát, ahol pár napot töltött a csapat indulásukat megelőzően. Számos fénykép készült – egyértelműen személyes – emlékként Fadlallah el Hedad ezredes helybeli rokonságáról, akiket még az expedíció kezdetén látogatott meg. A képeken a család férfi és nő tagjai láthatóak, valamint gyermekeik. A gyermekek közül az egyiket, kardot rántó öntudatos szír kisfiúként kapta lencsevégre a kamera. A hölgyek felsorakozva ülnek egymás mellett, mintegy bemutatkozva és mellettük, a szélen Fadlallah el Hedad Mihály.

Az expedíció hétköznapjairól a fényképek tovább színesítik Fadlallah beszámolóját. Megörökítették az expedíció lovas karaván ját és a teherhordó szamaraikat. Több fényképen is feltűnik az utazók sátortábora: a három fehérszínű, felzászlózott, kör alakú sátor, mely minden alkalommal egy kőépítmény – faluszélen vagy a katonai őrtanyák – mellett lett felállítva. Így láthatóak a sátor körül helybéliek, elsősorban kíváncsiskodó gyermekek. Külön sátorban pihent Fadlallah ezredes és egy másikban Szentkirályi István, valamint Halácsy Gyula. Ugyancsak külön működött a tábori

[64] Az információk átadásáért köszönet Thaier Saleh úrnak.
[65] Sarval, arab (szíriai) nyelven.
[66] Török szó, fedőt jelent (magyarul kopak).

konyha. A sátrak berendezése roppant egyszerű volt, „csak a legszükségesebbekre szorítkozott. Tábori ágy, asztal, szék volt benne mindössze."[67] Az egyik felvételen Szentkirályi Istvánt látjuk fekve pihenni, asztala mellett felfedezhető egy „éjjeli edény" is. Hangulatos pillanatképek készültek a „delelőről", vagyis amint a sivatagi többórás lovaglást pihenték ki a résztvevők, kézipoggyászukat használva fejtámasztéknak, vagy amint fekszenek a homokban. Ugyancsak a hétköznapokhoz kapcsolódik egy-egy tisztálkodással (fejborotválás) és az étkezéssel kapcsolatos mozzanat megörökítése. Az út nehézségeit és nyilván humoros pillanatát volt hivatva megőrizni a vízre szállás és a sivatagi közlekedés. Érdekes felvételek készültek a folyón történő átkelésekről: a pálmalevelekből ragasztott csónakokról, a partokat összekötő hajóhidakról, illetve az állatok csónakokban történő szállításáról.

Érdemes kiemelni az expedíció egyik szálláshelyét, Palmyra-t, amely a római kor egyik legjelentősebb építészeti műemléke ezen a területen. Az egykori templom oszlopsorai között hatvan agyagból épült házikó található, amint azt Fadlallah lejegyezte. A fényképek egyik legfontosabb témája a lovak megtekintése, illetve vásárlása. Több alkalommal láthatjuk a schammárok törzsével tárgyaló Fadlallah ezredest. De mit is tudunk erről a beduin törzsről? Fadlallah „vad, idegengyűlölő és kevésbé vendégszerető"[68] embereknek ábrázolja őket.[69] Mindezt a sátruk komor sötét színe és egyszerűsége is alátámasztja. Végül is „bizalmukat a kölcsönös érintkezés hozta meg, melynek során meggyőződtek" a magyarok becsületes szándékairól. Ennek eredményeképpen több lovat is vásároltak ettől a törzstől. A vásárlásokat megelőzően kiválasztásra vezették fel az állatokat akár a sivatagban is vagy éppen a szállások előtt. Ezt követően kezdődhettek meg a tárgyalások és az alkudozások. Fadlallah ezredes tapasztalata és szír (libanoni) származása bizonyára hozzásegített a sikeres vásárlásokhoz, melynek taktikájáról beszámolójában a következőket olvashatjuk: „Általában a lóvásárlás nagy tapintatot igényel. A beduinnak hiába dicséred a lovát, ő tudja az értékét és véleményétől el nem térítheted. De a ló hibáival előhozakodni se szabad, ez sérti büszkeségét, s aztán semmiképp sem boldogulsz vele, sőt kinevet, a tudatlanságodat neveti. A beduin existenciájának alapja az ő gyorslábú lova. Ez minden büszkesége és nem sértheted meg jobban érzelmeiben, mintha a lovát gáncsolod. Azt azonban, hogy a fölvezetett ló egyáltalán nem eladó, nem kell egészen komolyan venni. Ha az arab azt mondja, a lova nem eladó, még az nem az utolsó szó, mert ha nem eladó, akkor elő sem vezeti, vagy csak a legritkább esetben."[70] A vásárlás legfontosabb pillanata az alkudozás volt, mely akár három napig is eltarthatott.

AZ EXPEDÍCIÓ EREDMÉNYE

Az alábbiakban táblázat formájában foglaltuk össze ismereteinket azokról a megvásárolt lovakról, amelyek egyaránt szerepelnek a fényképalbumokban és a könyvben is. Mindezt annak okán tettük, mivel gyakran szerepeltek különböző adatok egy és ugyanazon lóra vonatkozóan mindkét forrásban. A táblázat alapján 14 ló megvásárlását mondhatjuk ismertnek, jóllehet egyetlen forrás sem összegezte, hogy ténylegesen mennyi ló is került Bábolnára.

[67] Fadlallah: Utazásom. 1902. 35.
[68] Uo. 99.
[69] Sammar arab törzs, amely a 18–19. sz. körül a Tigris és az Eufrátesz közti legelőkben gazdag területet foglalta el. Két fő ága a szunnita Sammar Dzserba, amely az északi Dzsazira (Moszul és Aleppo között) területen lakott, és a síita hitre áttért Sammar Tóga, amely Dél-Mezopotámiában foglalta el szálláshelyét, ez utóbbiaktól vett Fadlallah lovakat.
[70] Fadlallah: Utazásom. 1902. 101.

Bizonyos, hogy az expedíció sikeres volt. Idézzük erről Fadlallah ezredes szavait: „az ... út során vásárolt mének Bábolnán vannak; az anyakanczák ivadékokra igérnek; az importált ménekhez elég számú kanczák osztattak: remélnünk lehet és remélnünk kell, hogy olyan ivadékokat nevelhetünk utánuk, melyek nem csak a lovak vásárlásával járó költséget téritik meg; de hasonlíthatatlanul nagyobb hasznot hoznak az országnak. (Az expedícziő összes költsége 103.000 korona volt.) Miután a keleti vér meghonosult; a keresztezés jónak bizonyult s a keresztezés által a nevelt állatok megfelelnek az ország igényeinek: föladatunk törzsanyagunk fajtisztaságát óvni, gondozni. Ezt a föladatot végzi Bábolna 1877 év óta és bizonynyal jelentős érdemei vannak abban, hogy a köztenyésztés ma már igen szép fokon van."[71]

A hosszú útról visszatérve nemcsak a bábolnaiak fogadták örömmel a hazatérőket: „kijött elibénk a tisztikar, ... a ménesbirtok gazdasági tisztviselői, a kik együtt bandériumot alakítottak és már Igmándon üdvözöltek. Ugyszintén Lossonczy Mihály min. tanácsos, az országos lótenyésztés vezetője is lejött Bábolnára és megszemlélte a lovakat, mely alkalommal a megelégedését is kifejezte."[72]

Akár itt be is fejezhetnénk a történetet. De mégsem, hiszen a tanulmányunk elején említett Ellinger Ede császári és királyi fényképész 1902-ben készített egy önálló fényképalbumot a Bábolnai Magyar Királyi Állami Ménesről.[73] Az albumban 20 darab nagyon szép fénykép található, amelyek kivétel nélkül a ménes arab lovait ábrázolják, köztük az expedíció 14 új, immár felerősödött szerzeményével. Tanulmányunkban ebből az albumból közlünk néhányat, összehasonlítva az eredeti, Halácsy Gyula által a sivatagi helyszínen fotografált fényképekkel. Természetesen nemcsak a fényképek minőségének és technikájának a különbsége szembeötlő, hanem a lovak állapota is. Hiszen a sivatagban szinte koplaló állatok folyamatosan híztak mióta hazaértek. Fadlallah ezredes feljegyzése szerint az első időkben a szénára idegenül néztek és az alomszalmára sem mertek rálépni. Ez is bizonyította, hogy a sivatagban nagyon sanyarú életük volt ezeknek az állatoknak. De erről idézzük újra Fadlallah jegyzeteit: „A rendes élelem és rendszeres lógondozás már az első nyolcz nap alatt tetemesen följavította az elcsigázott lovainkat. S ma tán az, a ki előbb a gazdájuk volt, se ismerné őket föl. Nagy örömömre szolgált, hogy feljebbvalóimnak tetszését az importált lovak megnyerték. Ez a tetszés nekem elégtételem is, mert bízvást elmondhatom, hogy sem időt, sem pénzt, sem fáradtságot nem kíméltem, hogy olyan arabs lovakat vásároljak a köztenyésztés czéljaira, melyekre az országnak szüksége van. A mely idő elfutott azóta, hogy ez útról hazatértem, minden jelenség azzal kecsegtet, hogy küldetésem nem volt meddő s reménylem, hogy hosszabb időig nem lesz szükség állami lóvásárlások czéljából expedíció kiküldetésére."[74]

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a bábolnai arab ménes állományához behozott lovak feltétlenül hozzájárultak a fajta sikeres magyarországi tenyésztéséhez. Fadlallah ezredes szeme a lovak kiválóságában nem csalatkozott.

Az albumok fényképanyaga hűen tükrözi a sivatagi expedíció nehéz, európai embertől távol álló körülményeinek nehézségeit. A leírások tekintetében sok pontatlanság található mind az albumokban, mind a könyvben. Ezért is lenne jó, ha ez az érdekes olvasmány pontos jegyzetekkel ellátva újra megjelenhetne.

---

[71] Fadlallah: Utazásom. 1902. 175.
[72] Uo. 173.
[73] EF 10269.
[74] Fadlallah: Utazásom. 1902. 174.

lovak eredeti/bábolnai elnevezése	mennyi	kitől	hol	mikor
Kheila Mradi, mén	2760 korona	*Ibn el Raschid pasától, az albumban: Raschid Rajemmalkuitól (Ibn il Rasid)*	*Kerbele (Karbalá), az albumban: Nedjefen (Nedzsef)*	1902.I.5. az albumban: 1902.I.1.
Kohajlan Raschid/Kohailan Raschid.5., mén	150 arany	*Raschid pasa, kajmakán (Káim maqam, = vezető tisztviselő, a Váli képviselője, adminisztráció vezető kisebb helyeken, pl. község)*	*Meshed-Ali (=Nedzsef)*	
„Kheila Schechan" = Schechán/Scechan schammar.2., mén		schammár beduin törzs	Hille	1902.I.13.
Kheila Sabad (Farha)/Farha.13., kanca	80 arany	Zbédi beduin törzstől Haniz Dubbans tulajdonostól	Hille	1902.I.15
Hadzsale/Hgayale.16., kanca	220 arany	Schech Nayef schammar beduin törzsfőnöktől	*Bgarra= Daggáre térség (mai Diwania tartomány)*	1902.I.23.
Aida/Aida.11., kanca	125 török arany	Schech Matlag schammar beduin törzsfőnöktől	Bgarra	1902.I.23
Em Tiur=madarak anyja, a nevét a gyorsaságáért kapta, levegőt szelő gyors madár/Em Tiur.14., kanca	130 arany	schammár beduin törzstől Metaeb tulajdona	Bogéli	1902.I.28
Semrie/Semrie.15., kanca	80 arany	a schammar beduin törzstől Schel beduintól	Bgarra	
Delilah/Delillah.18., kanca		Kazim pasától = "kiváló lókedvelő és ménestulajdonos", az Anase el Sbaa törzs (scammar) nevelése	Bagdad	1902.II.6.
Kheila, kanca		Kazim pasától, a zbadi beduin törzs nevelése. Az albumban származása állítólag az auze beduin törzstől.	Bagdad	1902.II. 6.
Scheriffe, útközben megellett, kis kanca csikót/Kheila.12., kanca		Kazim pasától, de sammárok nevelték	Bagdad	1902. II. 6.
Delale/Delalle.17., kanca		Kazim pasától, de Ebn el Raschid nedjedi emir nevelése	Bagdad	1902. II. 8.
Siglavy Bagdady/Siglavy Bagdady.4., mén		Kazim pasától, az Annaze-Rueláktól	Bagdad	1902. II. 8.
Mersuch/Mersuch.3., mén		Kazim pasától, saját nevelése	Bagdad	1902. február 8.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

leírása a könyv alapján	leírása a fényképalbumban	*Their Saleh magyarázatai*
Apja Kheila adjuze (=öreg), anyja Kheila Mrad. emir nevelése Hailban. 5 éves 162 cm magas. Vil. pej csillag és hókával. Két első csüdben és 2 hátsó félszáron kesely	Ibn el Raschid Nedzsedi emir nevelése. Hailban. 5 éves 162 cm magas. Vil. pej csillag és hókával. Két első csüdben és 2 hátsó félszáron kesely.	*Mradi, Mrad stb= Murád, Murádi. Nedzsed (Nadzsd), térség az Arab félszigeten (keleti részen, Rijád is ott van)*
Kohajlan-faj, Kohajlan Adjuze faj, 161 cm magas, öt éves. Apja: Kohajlan Mradi, anyja Koheila		*Kohailan, Kohajlan, Khelan stb.= Kuhailán. Adjuze= Adzsúze*
	Apja: Kheila. Anyja Kheila Schechán a schammár beduin törzs nevelése 6 éves 156 cm magas. Vil. gesztenyepej bokával, nyereghelyen fehér foltok, bal csüdben két hátsón féllábszárig kesely, két alsón letörve és erősen égetve.	*Kheila = Kuhaila. Schammár= Sammar beduin törzs: Schechan= séhán*
Apja:Siglavy Anyja: Gehelt Adjuzea. Szürke piszrával ... 156 cm magas.	(Farha) vásárolt kancza. Apja:Saklavy Anyja: Kheila. Vásárolva a Zbédi beduin törzstől. Szürke piszrával ... 153 cm magas.	*Zbédi: Zubaidi. Saklavy, Siklavy, Siglavy stb. Szaklávi (Szaqláwi-beduin tájszólás szagláwi). Hille iraki város. Babilon mellett*
nincsen, csak az, hogy a bábolnai ménes egyik valóban szép lova lett.	Apja: Kheeida Dzserade, anyja Dzsreade. Vásárolva Bgarra-n Schech Nejef schammar beduin törzsfőnöktől. Vil meggypej ... első jobb pártán, .. csüdben, ... félszárig kesely 158 cm magas.	*Hadzsale (Hadzsle?) Schech = sejk:*
	Apja anyja: Siglavy. Sötét mészszürke csillag hóka, h.j. pártaszélen belül foltos kesely, h.b. csüdön felül foltos kesely. 3,5 éves 159 cm magas.	
	Apja Kleira Semrije, anyja Hamdami Semrie Pisztráng szürke, piszra, mindkét első csüdön és száron égetett szőrtelen helyek.	*Um Tiür*
hat esztendős szürke kanca	Apja: Khála Emara... Vil mészszürke csillag, piszka h.j. csüdön felül mindkét e csüdben. Kesely, mindkét lapoczka körül égési sebek. 6 éves 155 cm magas. Próféta kancza.	
Apja: Maneghie, anyja:O-Bajan.Pej, tűzött barna, csillag, piszra, 9 éves, 157 cm magas, származik a schammar beduin törzstől.	Deir Zoór, 1902. III.5. Apja: Saklavy, anyja: Obajan. Sötét pej, tűzött, csillag, piszra, 10 éves, 155 cm magas.	*Kázim (Kadhim) Pasa, az Oszmán Hadsereg lovassági parancsnoka Irakban, Abdulhamid Szultán sógora. Scammar=sammar. Anase el Sbaa= Anaze il Szab'a törzs*
Apja: Dzselfan, anyja: Keila. Világos mészszürke 8 (fehér szürke), hóka piszra, szárcsa. 6 éves 160 cm.	Apja: Saklavy, anyja: Keila. Világos mészszürke, hóka piszra, szárcsa. 7 éves 159 cm.	*Kheila=Kuhaila. Zbadi= Zubaidi*
Apja: Saklavy. Anyja: Gehelt el Scherif.seregély szürke=Vasderes két h. csüdben kesely, 8 éves 158 cm magas. Származik a schammar beduin törzstől.	Apja: Kheila el Adjuze. Anyja: Sheila Serife. Vasderes két h. csüdben kesely, 9 éves 156 cm magas.	*Serife*
Apja Kohalian Schveni anyja: Manehgi. Gesztenyepej csillaggal a j. pártán és sarokvázsokon, foltos kesely, két hátsó csüdben kesely. 6 éves 157 cm magas. Származik emirtől.	Apja Kheila Schweni anyja: Kheila. Vil. meggypej csillaggal a j. pártán és sarokvázsokon, foltos kesely, két hátsó csüdben kesely. 7 éves 157 cm magas. Származik Jón el Raschid nedzsedi emirtől.	*Menehgi= Ma'negi?*
Apja : Siglavy. Anyja: Saklavy Gidran. Származik az Amaze beduin törzstől.	vásárolt mén. Apja : Saklavy. Anyja: Saklavy Jidrana. Vásárolva Kazim pasától Bagdadban február 6-án. Fehérszürke, kókával, 7 éves, 156 cm magas. Származik az Amaze beduin törzstől.	
Apja: Schmed Kohailan, Anyja: Hamdani Semri. 4 éves 156 cm magas.	Apja: Schrmed, Anyja: Hamdani Semri. 3 éves 155 cm magas. Sötét mészszürke hókával első jobb csüdön felül első bal és két hátsón félszárig kesely.	*Mersuch= Merzuh(?), inkább Merzúq*

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Photographs of a desert expedition of horse purchase

ÉVA VÖRÖS

The paper gives an overview of horse-related photographic material kept in the Original Photograph Collection of the Museum of Hungarian Agriculture, with special attention given to the groups of photos by particular photographers, such as Ede Ellinger, Mór Erdélyi, Gyula Jelfy, Berta Waltner and Nándor Hajba. Most of the photographs depict animal shows and manorial studs.

The reader will get acquainted with the foundation of the Arabian stud of Bábolna, for which original Arabian stock was developed. Several expeditions were undertaken in the 19th century with the goal to acquire fast and attractive-looking horses for the military. Our museum keeps three albums containing the photographs taken during the 1902 expedition led by the Lebanese-born Hungarian Colonel Michael Fadlallah el-Fedad. The nearly 300 photographs may serve as a travel account as they give an insight into the daily life of an expedition. They also present a record of the lifestyle of Arab tribes in Mesopotamia. With the aid of the original captions and in the knowledge of dates and geography, the data concerning the participants and the purchased horses can be precisely identified. Consequently these photographs have a particular value not just for the history of photography but also for breeders.

Fourteen horses were acquired by the Bábolna Stud as a result of the expedition. Our collection also contains an album of photographs shot by Ede Ellinger, depicting the horses shortly after their arrival to Bábolna. The double photographs are witnesses to the fact that Colonel Fadlallah had an eye for selecting those horses which later formed the basis of the most oustanding Arabian Stud in Europe.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

1. kép. Az expedíció hivatalos tagjai sorrendben. 1902.
Balról ülve: Fadlallah el Hedad Mihály ezredes a magyar kir. állam méneskarban, bábolnai ménesparancsnok; Rappaport Alfred osztr. magyar consul, Bagdad; Nemes-Halácsi Halácsy Gyula főhadnagy a magyar királyi állami méneskarban, Bábolna; Szentmihályi István földbirtokos Mező Pagocsa (Maros-Torda vármegye); Bojtár Lajos őrmester (Bábolna); Darauconi Selim dragomán; Darauconi Selim az osztrák magyar konsulatus kavasza (rendőr) (a kisebbik Ibrahim); Pénzes János inas (polgári egyén). Leltári száma: EF 11029.

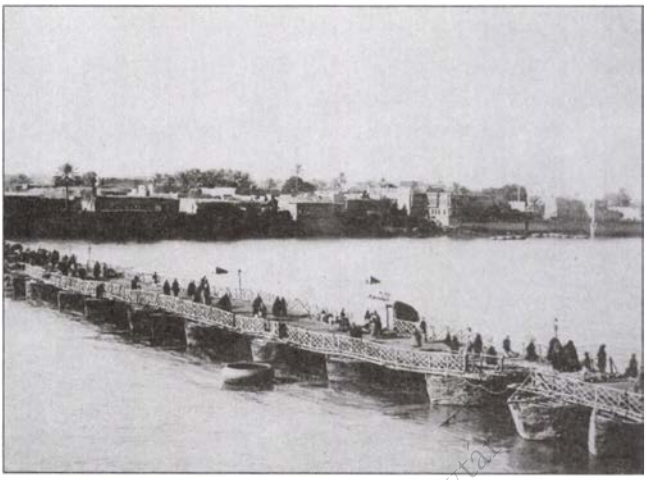

2. kép.
A hadtest-parancsnokság épülete Bagdadban a Tigris mellett a hajóhíddal. A folyón a nyersen nyert aszfalttal betapasztott vesszőkosarak, csólnakok, ún. kufa-k. 1900 k. Leltári száma: EF 11031.

3. Nők saját házukban. 1900 k. Képeslap. Leltári száma: EF 11030.

4. Libanoni parasztok. 1900 k. Képeslap. Leltári száma: EF 11030.

5. Palmyra a sátortáborral. 1901. november. Leltári száma: EF 11031.

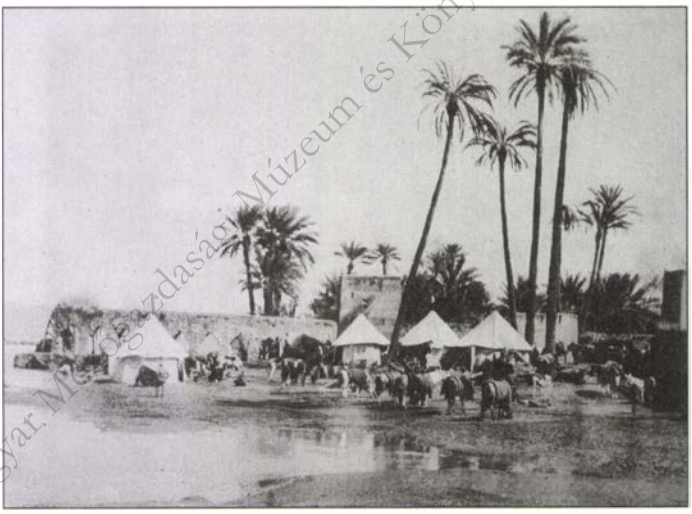

6. Sátortábor az Eufrátesz partján, Anah-ban. 1902. február. Leltári száma: EF 11030.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

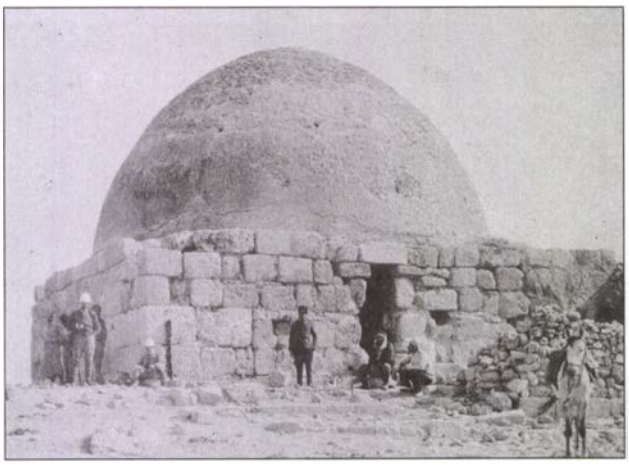

7. Déli pihenő egy kútnál, amely az épületben található. Damascus és Kouteife között. 1901. november. Leltári száma: EF 11031.

8. „Delelő" több mint 4 órai lovaglás után Qá'im (iraki helység az Eufrátesz partján, közel a szír határhoz) és Nahiye között. 1901. november. Leltári száma: EF 11031.

9. Egy lóápoló fejborotválása. Deir Zoór, 1902. március. Leltári száma: EF 11031.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

10. Lovak elővezetése, a szultán ménesében. Vezirije, 1901. december. Leltári száma: EF 11031.

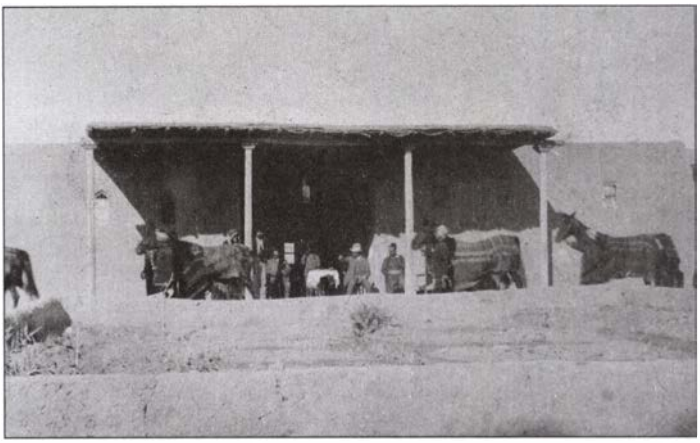

11. Az Anaze Hadidi beduin törzs felvonulása az eladó lovaikkal. Erek (Arak), 1901. november 10. Leltári száma: EF 11031.

12. Az „Almare Ruela" beduin törzsnél lovaik megtekintése. Karietein és Kasr el Hair között, 1901. október. Leltári száma: EF 11031.

13. Aida. Leltári száma: EF 11031, 10269.

14. Hadzsele. Leltári száma: EF 11031, 10269.

15. Um Tiur. Leltári száma: EF 11031, 10269.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

„Ötéves tervért, békéért! Több gabonát a hazának!"

Mezőgazdasági propaganda az 1950-es évek Közép- és Kelet-Európájában

FARKAS GYÖNGYI

A Poznan melletti Szreniawában található lengyel Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Nemzeti Múzeum[1] 2010 áprilisa és októbere között az 1950-es évek Közép- és Kelet-Európájának mezőgazdasági témájú plakátjaiból rendezett kiállítást. A bemutatott több mint 200 plakátot 8 ország (Lengyelország, Magyarország, Németország, Csehország, Szlovákia, Szlovénia, Észtország, Ukrajna) 13 múzeumának gyűjteményeiből válogatták össze a kiállítás rendezői, Hanna Ignatowitcz és Urszula Siekacz.[2] A volt szocialista országok (NDK, Csehszlovákia, Szovjetunió, Jugoszlávia, illetve Lengyelország és Magyarország) agár vonatkozású plakáttermésének egymás mellé állításával az alkotók célja egyfelől az volt, hogy bemutassák a szovjet befolyási övezetbe tartozó országok többé-kevésbé azonos agrárpolitikai törekvéseit, ugyanakkor azt is igyekeztek megjeleníteni, hogy a szovjet minta követése nemcsak a politikai irányvonal és az ideológia átvételét jelentette, hanem a hatalmon lévők eszméinek, cselekvési terveinek népszerűsítése is hasonló módon történt. Az ötvenes években különösen erős állami propagandatevékenység ugyanis egymáshoz igen hasonló termékeket hozott létre valamennyi érintett országban. A kiállításról kétnyelvű (lengyel és angol) katalógus is készült, melynek bevezetője a résztvevő országok korabeli gazdaságpolitikájáról, agrárpropagandájáról szóló taulmányokat tartalmaz.[3]

A kiállításon túlnyomó részben politikai jellegű plakátok kerültek bemutatásra, amelyek a kiépülő hatalom gazdaság- és társadalompolitikai elképzeléseit voltak hivatva népszerűsíteni. Kevesebb plakát reprezentálja azt a plakáttípust, amely Magyarországon (és vélhetően a szovjet befolyási övezethez tartozó többi országban is) az ötvenes-hatvanas években a mezőgazdasági propaganda legjellegzetesebb terméke volt.[4] A Földművelési Minisztérium által kiadott plakátok döntő többsége nálunk elsősorban szakmai üzeneteket hordozó hirdetés volt. Az agrárirányításnak a mezőgazdaság modernizációjával kapcsolatos elképzeléseit propagálta, a mezőgazdasági termelés technikájával, módszereivel kapcsolatos ismereteket közvetített a termelők felé. Erőteljes felvilágosító, „népnevelő" szándék jellemezte.

---

[1] Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie

[2] Mezőgazdasági Múzeum, Wandlitz (Németország), Néprajzi és Iparművészeti Múzeum, Lvov (Ukrajna), Művészeti Múzeum, Tartu (Észtország), Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest (Magyarország), Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest (Magyarország), Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Nemzeti Múzeum, Szreniawa (Lengyelország), Függetlenségi Múzeum, Varsó (Lengyelország), Függetlenségi Harcok Múzeuma, Poznan, (Lengyelország), Morva Múzeum, Brno (Csehország), Nemzeti Mezőgazdasági Múzeum, Prága (Csehország), Szlovák Mezőgazdasági Múzeum, Nyitra (Szlovákia), Nemzeti és Egyetemi Könyvtár, Ljubjana (Szlovénia)

[3] „Zboże państwu!" Rolnictwo i wieś w plakacie propagandowym Europy Srodkowo–Wschodniej z lat 1950. „Crops for the State!" Agriculture and the Countryside in the 1950s Propaganda Poster of Central and Eastern Europe. Hanna Ignatowitcz–Urszula Siekacz (szerk.), Szreniawa 2010.

[4] Az ötvenes–hatvanas évek magyar mezőgazdasági propagandájáról: Farkas Gyöngyi: Plakátok a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban. In: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 2008–2010. 23–33.

www.mezogazdasagimuzeum.hu

A plakátokat többféle rendszer szerint csoportosítva helyezték el a rendezők a kiállítási térben, amit a katalógus felosztása is követett. A fő rendezési elv a plakát fő üzenetének, az elsődleges propagandacélnak a figyelembevétele volt. Így kerültek egymás mellé például a termelőszövetkezeteket népszerűsítő, vagy a beadás teljesítésére ösztönző, vagy a „munkás–paraszt szövetség" eszméjét hirdető plakátok. Az azonos propagandacél mellett, illetve helyett egy-egy közös propagandaelem is csoportalkotó tényező lehetett. Így például a „Gépesítés és villamosítás" című kiállítási részben olyan plakátot is elhelyeztek, amely bár szöveg szerint a termelőszövetkezetbe való belépésre szólította fel a parasztokat, képileg a gépesítés fontosságát hangsúlyozta. A nagyüzemi táblán szántó traktor és a két ökörrel szántó görnyedt parasztember szembeállítását a kollektív gazdaság melletti fő érvnek szánta a plakát alkotója. „A parasztról alkotott kép" (An image of the peasant) valamint „A nőről alkotott kép" (An image of the women) című plakátcsoportok darabjait pedig szinte csupán a képi megjelenítés egy-egy azonos eleme (a férfi és a női figurák ábrázolásának sajátosságai) kapcsolták egybe, az elsődleges propagandacél tekintetében (kollektivizálás, beszolgáltatás, tervteljesítés stb.) azonban különböztek egymástól.

A továbbiakban a kiállítás plakátjait tekintve kiindulópontnak, a korszak vizuális propagandájának néhány jellegzetességéről lesz szó. Mint említettem, a rendezők a plakátok válogatásánál a párhuzamosságokat keresték. Kiinduló hipotézisük igazolásához (az ötvenes évek propagandája hasonló volt a szovjet irányvonalat követő országokban) igyekeztek anyagot találni. A kiállítás plakátjai tehát elsősorban annak vizsgálatára alkalmasak, hogy egy-egy ország hasonló célból létrehozott plakáttermése milyen közös jegyeket mutat. Milyen tartalmi és formai elemekben ismerhető fel a közös minta, illetve az egyes országokban hogyan egyénítették, hogyan tették saját használatra alkalmasabbá a szovjet modellt.

A plakátok egyik közös jellemzője a propagandacélt megfogalmazó szövegnek és a képi megjelenítésnek a sajátos kapcsolata. A grafikus ábrázolás, ami egy vizuális művészeti alkotás lényege, itt többnyire a szövegnek van alárendelve, annak hűséges illusztrációja kíván lenni. A grafikus a szöveg tartalmát igyekszik meglehetősen didaktikus módon láthatóvá tenni, képekben „elbeszélni", „megmagyarázni". A plakátszövegek, amelyek igen gyakran a korabeli sajtóból, hivatalos beszédekből jól ismert jelszavak, jelmondatok, fordulatok, többnyire hosszúak, terjengősek. Láthatóan sokszor nem a figyelemfelkeltő rövid, tömör, frappáns megfogalmazás volt az elsődleges cél, hanem az, hogy minden fontosnak tartott eszmei mondanivaló vagy gyakorlati tudnivaló rákerüljön a reklámfelületre. Egy magyar plakáton például a következő információkat olvashatjuk: „Teljesítettük a beadást! Vihetjük a sertést szabadpiacra! Szabadon kapunk vágási engedélyt!"[5] A grafikus az üzenet egyik elemét, a szabadpiac vonzó perspektíváját emelte ki: a plakáton vásári jelenet látható, ahol egy parasztember éppen hízott disznaját adja el egy elégedetten mosolygó házaspárnak.

Ehhez hasonló, a plakátszöveg tartalmát közvetlenül képpé formáló, narratív előadásmódot figyelhetünk meg annál a cseh nyelvű plakátnál is, amely munkaversenyre kívánja buzdítani a traktorosokat. A plakát felirata: „Vegyünk részt a legjobb traktorvezető és a legjobb traktoros brigád címért folyó szocialista

[5] A plakátok azonosításához a katalógusszámát (lásd a 3. jegyzetet!), valamint a plakát őrzési helyét közlöm. Kat. sz. 54. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.

[6] Kat. sz. 65. Nemzeti Mezőgazdasági Múzeum, Prága. Az idegen nyelvű plakátok feliratait a szöveg lényegét visszaadó magyar fordításban közlöm.

munkaversenyben!"[6] A kép középpontjában egy Zetor traktor látható, amelyet a munkaverseny felhívást éppen papírra vető traktoristák állnak körül. Példaként említhetjük még azt a szovjet agrármódszerek átvételére ösztönöző lengyel plakátot is, amely egy lengyel parasztot ábrázol, aki éppen tapasztalatgyűjtés céljából a szovjet búzatermesztés eredményeivel ismerkedik: „Alkalmazd a szovjet mezőgazdaság tapasztalatait! Küzdj a gazdag termésért!"– szól a felhívás.[7]

A képeken megjelenő alakok ennél a plakáttípusnál „valódi" parasztok, traktorosok, akiket saját környezetükben, munkavégzés közben mutat be az alkotó: szántanak, csépelnek, traktort vezetnek vagy éppen állatokat gondoznak, fát ültetnek, gyümölcsöt szednek. Gyakran alkalmazott kompozíciós eljárás, hogy ebből a valóság illúzióját keltő képből a grafikus kiemel néhány alakot, akik mintegy kilépnek a plakáton megjelenített világból és közvetlenül a plakát szemlélőjéhez szólnak, vele létesítenek kapcsolatot. Ezt az eljárást követi például az a kolhozokat népszerűsítő észt nyelvű plakát, amelynek hátterében egy virágzó kollektív gazdaság képe látható. A plakát előterében elhelyezett parasztember, aki arányainál fogva kilóg a háttérképből, közvetlenül ránk tekint, illetve valamilyen fontos dokumentumot (talán a tagkönyvét vagy a kolhoz működési szabályzatát) mutatja felénk.[8] A plakát felirata: „Dolgozó parasztok! Kollektív gazdálkodással biztosítjuk a mezőgazdaság hatalmas fejlődését!"

Ettől eltérő képalkotási technikát figyelhetünk meg a plakátok egy másik jellegzetes csoportjánál. Itt az alkotó nem törekszik arra, hogy a valóság látszatát keltse, „valódi" parasztokat mutasson be „természetes" környezetükben, hanem jelképekből állítja össze a plakátképet. A kompozíció központi elemét színpadiasan beállított figurák csoportja alkotja, akik a korabeli ideológia által megkülönböztetett társadalmi rétegeket (munkásosztály, parasztság, értelmiség) jelképeznek. Jellemző tárgyaik, ruhadarabjaik teszik őket felismerhetővé. A munkás tárgyi attribútuma például munkásoverall vagy kohászöltözet (bőrkötény, védőszemüveg), a paraszté hol munkában használt, hol ünnepi paraszti viselet. A munkás öltözéke általában hasonló a különböző nemzetek plakátjain, a paraszté nagyobb eltéréseket mutat. Az azonosítást segítik az alakok kezébe adott munkaeszközök is. A munkást kalapáccsal, bányászfúróval vagy valamilyen kohászati eszközzel ábrázolják, míg a paraszt kezébe kasza, sarló, gereblye, illetve búzakéve kerül. A „dolgozó értelmiségi" megkülönböztető jele a szemüveg, kezébe könyvet vagy kémcsövet helyeznek és gyakran fehér köpenybe öltöztetik.

A jelképes figurák alkotta csoport hátterébe többnyire ipari/városi, valamint mezőgazdasági/falusi tájat idéző képek kerülnek. A munkásfigura mögé általában valamilyen gyár, kohászati üzem impozáns épülete, míg a parasztfigura mögé kombájn, traktor és sárguló búzamező. Olykor egy-egy fontosnak tartott szakma, hivatás képviselője vagy a „jövő nemzedéket" jelölő gyerek/ifjú is a csoportosulás része. A katonát egyenruhában és fegyverrel, a traktorost munkásoverallban és traktoron vagy a traktor mellé állítva ábrázolják. Az egyes alakok csoporton belüli elhelyezése szintén üzenetértékű. Mindig a munkást jelképező alak kerül a leghangsúlyosabb helyre (középre, magasabbra vagy előbbre). Egy német plakáton például előremutató ék alakban jelennek meg a társadalmi rétegeket ábrázoló személyek.[9] Az ék csúcsa,

[7] Kat. sz. 74. Függetlenségi Múzeum, Varsó.
[8] Kat. sz. 175. Művészeti Múzeum, Tartu.
[9] Kat. sz. 6. Mezőgazdasági Múzeum, Wandlitz.

a kompozíció középpontjába helyezett legnagyobb figura, egy munkássapkás férfi. Mögötte az ék hátrafelé mutató szárait alkotják a többiek: a piros kendős női alak a parasztságot, a szemüveges fejfedő nélküli férfi az értelmiséget, illetve egy fiatal fiú és egy gyerek a jövő generációt jelképezik.

A szocialista ikonográfia egyéb elemei is nagy számban vannak jelen ezeken az emblémaszerű plakátokon: vörös zászló, vörös csillag, sarló és kalapács (nem munkaeszköz, hanem jelkép), a gyerekek nyakában vörös nyakkendő, a dolgozók ruháján jelvény és kitüntetés, a transzparenseken a „vezérek" arcképei. A vörös mellett – bár kisebb mértékben – a nemzeti színek is feltűnnek. A társadalmi rétegeket többnyire emberi alakok jelképezik, ritkább az a forma, amikor csupán jelképes tárgyak (sarló, kalapács, zászló, búzakalász) kerülnek a plakát középpontjába. A munkás–paraszt szövetséget hirdető egyik lengyel plakáton például vörös zászló előtt búzakalászt, valamint kalapácsot tartó kezek láthatók.[10] A termelőszövetkezeti „mozgalom" 10. évfordulóját ünneplő magyar plakáton pedig vörös és nemzeti színű szalag fog össze egy vörös sarlót és egy búzakalászt.[11]

Mindkét eddig bemutatott plakáttípusra jellemző az alkotóknak az a törekvése, hogy az üzeneteket minél közérthetőbb formában – a plakátszövegeket narratív módon képpé alakítva vagy a politikai propaganda által unalomig sulykolt képi jelek használatával – juttassák el a célközönséghez. Az eredeti művészi megformálás szinte teljes hiánya jellemzi a kiállítás plakátjainak nagy többségét. A naturalisztikus ábrázoláshoz, az elkoptatott képi sémákhoz, az idealizált figurákhoz és az élénk, harsány színvilághoz való ragaszkodás egymástól alig-alig különböző alkotásokat hozott létre, amelyek ennek megfelelően nélkülözik a plakát műfajától elvárható figyelemfelkeltő, meghökkentő hatást.[12]

Csupán néhány plakát lóg ki a sorból, viseli magán alkotójuk egyedi elgondolásait. (Érdekes módon valamennyi a brnoi Morva Múzeum gyűjteményéből való.) Ilyen például egy JK szignóval ellátott plakát,[13] amely a képi ötlet és a megformálás szempontjából is lényegesen különbözik a tipikus szocreál alkotásoktól. A grafikus a közismert Répamese szereplőit (apóka, anyóka, unoka, kutya, macska további segítőtársakkal kiegészítve) ábrázolja, amint éppen összefogódzkodva, közös erővel próbálnak kihúzni a földből egy óriási répát.[14] A plakát szövege pedig arra szólítja fel a termelőket, hogy tegyenek meg mindent, fogjanak össze annak érdekében, hogy november 7-re, a „nagy" októberi szocialista forradalom 41. évfordulójára befejezzék a cukorrépa betakarítását. A heroikus pátosz helyett könnyed játékosság jellemzi a jelenetet, a szereplők vidám mesefigurák, nem pedig „üres, teátrálisan ágáló bábok".[15] Hasonlóan egyéni stílusjegyeket találunk egy Joseph Ladától – a Svejk illusztrátorától – származó 1954-es választási plakáton is.[16] A nemzeti összefogásra („Szavazzunk a Nemzeti Front jelöltjeire!") felszólító plakát egy falu főterét ábrázolja (háttérben, kiemelt helyen a templommal!), ahova tömegesen érkeznek szavazni az emberek. A falu lakói nem a szocreál plakátok idealizált egyenparasztjai és -parasztasszonyai, hanem a falusi társadalom rétegzettségét és sokszínűségét

[10] Kat. sz. 190. Függetlenségi Harcok Múzeuma, Poznan.
[11] Kat. sz. 31. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest.
[12] Az ún. szocialista realista plakátművészetről: Bakos Katalin: 10x10 év az utcán. A magyar plakátművészet története 1890–1990. Budapest 2007. 113-118. 124. (A továbbiakban: Bakos, K.)
[13] Kat. sz. 87. Morva Múzeum, Brno.
[14] Alekszej Tolsztoj: A répa
[15] Bakos, K., 114.
[16] Kat. sz. 116. Morva Múzeum, Brno.

tükröző, egyedi vonásokkal rendelkező figurák. A szavazóhelyiség felé tartó emberek nem zászlókkal és transzparensekkel felszerelt lelkes menetelők (a felvonulás mint állandó képi séma jelenik meg a legtöbb választási plakáton),[17] hanem inkább hasonlítanak templomba vagy működvelő előadásra igyekvő falusi lakosokra.

Vajon hogyan születhettek ezek a szocreál plakátoktól annyira eltérő alkotások? A korszak plakátjainak keletkezéstörténetéről, használatáról sajnos nem tudunk sokat. A kiállítási katalógusban található tanulmányok többnyire az egyes országok ötvenes évekbeli gazdaságpolitikáját elemzik és nem térnek ki részletesebben a propagandagépezet működésére. Így meg kell elégednünk a témát érintő magyar szakirodalom néhány megállapításával.[18] Ezek szerint a korszak plakátjai döntő mértékben a megrendelők (többnyire párt és állami szervek agitációs részlegeinek vezetői) elképzeléseit tükrözték. A grafikusoknak – amennyiben munkát akartak kapni – meg kellett felelniük a hivatalos kultúrpolitika elvárásainak, teljesíteniük kellett hozzá nem értő propagandista funkcionáriusok utasításait. Jól tükrözi ezt a helyzetet mindaz, amit Pál György grafikus 1953. szeptember 11-én az Ernst Múzeumban megtartott Grafikai Kiállítás politikai plakáttermének kiértékelő vitáján mondott: „... egyszerűen elmondják [ti. a megrendelők], hogy mi mindent kérnek a plakátra, amit ha az ember elkészít, akkor az már nem plakát többé, hanem egy miniszteri rendelet képben kifejezve..."[19] A hivatalos álláspont a szovjet szocreál plakátot tekintette követendő mintának. A földművelésügyi minisztérium agitációs és propaganda osztálya például a szovjet mezőgazdasági minisztériumtól kapott 30 plakát alapján rendelte meg a mezőgazdaság kollektivizálását népszerűsítő példányokat.[20] Minden bizonnyal ritkán tértek el ettől a gyakorlattól. A fent említett két cseh plakát keletkezéstörténete éppen ezért érdekes kutatatási téma lehetne: vajon hogyan győzték meg a művészek a megrendelő funkcionáriusokat, hogy a megszokott stílustól való eltérésnek nagyobb figyelemfelkeltő hatása lehet?

A szreniawai kiállításon látható plakátok elsősorban a paraszti népességhez szólnak és a hatalom különböző, elsősorban gazdaságpolitikai céljainak támogatására szólítják fel a falvak népét. Hasonló propagandacélok jelennek meg a különböző nemzetek plakátjain: a termelőszövetkezetbe, kolhozba való belépésre, a beszolgáltatási előírások maradéktalan teljesítésére, a mezőgazdasági munkák időben való elvégzésére, a szovjet termelési módszerek átvételére, tanulásra, olvasásra, mezőgazdasági kiállításon, aratási ünnepen való részvételre mozgósítják a paraszti lakosságot. Jelentős azoknak a plakátoknak a száma is, amelyek nem konkrét célok érdekében agitálnak, hanem csupán a hatalom ideológiáját, szándékait népszerűsítik, illetve ezen eszmékkel való azonosulásra buzdítják a plakátok címzettjeit. Ebbe a típusba sorolható például az a német plakát,[21] amely az ország ötéves tervét reklámozza: „Jobban fogunk élni ötéves tervünknek köszönhetően", vagy egy 1953-ban kiadott lengyel plakát,[22] amely a munkás-paraszt szövetség jelszavát hirdeti: „Munkás-paraszt szövetség. A népi Lengyelország hatalmának forrása!" Egy magyar plakáton jelszavak egész sora található.[23] A rendszer ünnepévé átalakított augusztus

[17] Bakos, K., 115.
[18] Bakos, K., Demeter Zsuzsa: Plakátok! Plakátok? In: História 56. (1987) 35-37. (A továbbiakban: Demeter, Zs.)
[19] Idézi: Demeter, Zs.
[20] Demeter, Zs.
[21] Kat. sz. 4. Mezőgazdasági Múzeum, Wandlitz.
[22] Kat. sz. 73. Függetlenségi Múzeum, Varsó.
[23] Kat. sz. 50. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.

20-át népszerűsítő plakát felirata a következő: „Éljen augusztus 20, alkotmányunk ünnepe! Népi egységgel 5 éves tervünkért, a békéért!" A rendszer fontosabb eszméi persze olyan plakátokon is feltűnnek, amelyek elsődleges célja valamilyen konkrét célra mozgósítani a célszemélyeket. A Népfront melletti szavazat érdekében agitáló vagy a terménybeadásra buzdító plakátokon megjelenő jelszavak (a jólétet ígérő ötéves terv, a szocialista tábornak köszönhető béke) ezeken a plakátokon az érvelés, a meggyőzés eszközei voltak. „Jólétet, fényt, műveltséget visz a faluba az 5 éves terv! Szavazz a Népfrontra!",[24] „5 éves tervért, békéért! Több gabonát a hazának!",[25] „Békéért, hazáért. A cséplőgéptől az államnak!"[26]

A továbbiakban azt vizsgálom, hogy a legjelentősebb propagandacélok hogyan jelentek meg a plakátokon.

A kommunista hatalom egyik központi törekvése valamennyi országban a „szocialista mezőgazdaság" megteremtése volt. A negyvenes évek végétől erőteljes kampány indult a „kollektív nagyüzemek" népszerűsítése érdekében.[27] A gazdákat sokféle propagandaeszköz igénybevételével (sajtó, brosúra, diafilm, film, képzőművészet, szépirodalom) igyekeztek meggyőzni arról, hogy a termelőszövetkezetek magasabb termelési eredményeket érnek el, mint a paraszti kisüzemek, nagyobb jövedelmet biztosítanak tagjaiknak, érdemes tehát belépni a téeszbe. A téesz melletti egyik fő érv az volt, hogy a mezőgazdaság gépesítése, valamint a korszerű termelési eljárások alkalmazása (vegyszerek, növényvédőszerek használata vagy a szovjet agrotechnikai módszerek bevezetése) gazdaságosan csak nagyüzemi keretek között lehetséges. A gép nemcsak eredményesebbé teszi, hanem lényegesen meg is könnyíti a nehéz paraszti munkát.

A vizuális propagandában is a mezőgazdasági nagygép lett a termelőszövetkezet megjelenítésére szolgáló leggyakoribb képi jel. A nagyüzemi táblán szántó traktor vagy a búzatáblán arató kombájn egyértelműen meghatározta a plakátképen ábrázolt jelenet helyszínét.[28] A paraszti kisüzem azonosítására viszont valamilyen kéziszerszámot használtak az alkotók, általában kaszát vagy ló vontatta ekét. A szántás és az aratás volt az a két munkafolyamat, amelyek segítségével a legkönnyebben be lehetett mutatni a nehéz paraszti munka és a gépesített nagyüzem közti – a propaganda által hirdetett – különbséget. Erre a nyomatékos szembeállításra épült fel a kollektivizálást népszerűsítő plakátok egyik leggyakoribb típusa is. A grafikus egymás mellett ábrázolja a lóval szántó vagy kaszával arató fáradt parasztembert, valamint a téesz tagosított tábláján dolgozó gépek impozáns látványát, majd válasz-

[24] Kat. sz. 47. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
[25] Kat. sz. 58. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
[26] Kat. sz. 82. Morva Múzeum, Brno
[27] A kollektivizálás propagandájáról: Farkas Gyöngyi: Propaganda és agitáció. Kollektivizálás Veszprém megyében 1948-1956. In: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1995–1997. 285–319. Farkas Gyöngyi: „Kövessétek a túrkevei példát!" Az „első termelőszövetkezeti város" képe a propagandában. In.: Örsi Julianna (szerk.) Nagykunsági Közösségek. Lokális közösségek szerepe a változó társadalomban. Nagykun Kistérségi Tanulmányok 3. Túrkeve 2004. 59–75.
[28] Demeter Zsuzsa idézi : „...a grafikus és a megrendelő viszonyát legjobban talán a SZÖVOSZ III. küldöttgyűlésére elkészített plakát »története« érzékelteti: »Több grafikus adott vázlatot, volt benne kiváló vázlat, amelyet a zsűri jóváhagyott. A plakát már majdnem a kivitelezésig jutott, amikor megállapították, hogy hiányoznak belőle a választott szervek – olvashatjuk a »Jó plakátért« című anket fennmaradt jegyzőkönyvében. – Tettünk bele két dolgozó parasztot. Le kellett vinni a vázlatot a kereskedelmi osztályra is jóváhagyásra. Ott megállapították, hogy hiányzik a vázlatból a vásárlási visszatérítés propagálása... Erre a grafikus felírta a keresztgerendára, hogy a paraszt vásárlási visszatérítésben részesül... Hiányzik a mezőgazdaság szocialista fejlődésének értékelése – közölték a tömegszervezési osztályon. Ügyes ötlettel sikerült közös nevezőre jutni. Kirakatot vágtunk a bolton, melyen keresztül látszott, hogy a mezőn megy a traktor.«"

tásra szólítja fel a parasztgazdákat. „Ne hezitálj!"[29] „Lépj be a könnyebb munkát és jobb megélhetést nyújtó téeszbe!"[30]

A téesz-propaganda másik jellegzetes plakáttípusa a kollektív nagyüzem által ígért bőséget és jólétet igyekszik bemutatni. „A termelőszövetkezet a bő termés és a jólét útja!"[31] – hirdeti például egy magyar plakát. A plakátkép hátterében érett búzatáblán arató kombájn, gabonát szállító teherautók és a tarlót szántó traktorok láthatók (valamennyi mezőgazdasági nagygép rákerült a képre), míg az előterében, a kompozíció középpontjában boldog téesz-tagok nézik büszkén a gazdag termést, illetve tanulmányozzák a téesz 1951–52. évi termelési tervét. A sikeres gazdálkodást legtöbbször a gabona-betakarítás vagy a cséplés ábrázolásával próbálják megjeleníteni az alkotók. Egy észt nyelvű plakáton például cséplési jelenet látható.[32] A bőséges termést a tömött gabonás zsákokkal érzékelteti az alkotó, amelyeket teherautók szállítanak el a cséplőgép mellől. A felirat – „A kollektív gazdálkodás a szocialista mezőgazdaság szilárd alapja" –, valamint a háttérben elhelyezett téesz-major épületei segítségével pontosítja az üzenetet. (Önmagában a cséplési jelenet ugyanis még nem utal a csépeltető kilétére.)

A kiállításon csupán egyetlen cseh nyelvű plakát képviseli az egyébként Magyarországon igen gyakori ún. faliújságszerű plakátok típusát.[33] Ezen egy téesz gazdálkodásáról, illetve a téesz-tagok életéről készített idealizált fotók láthatók. A fényképekhez társított hosszabb szövegek a nagyüzemi gazdálkodás előnyeiről szólnak. A fekete-fehér fényképek egyhangúságát piros színű feliratokkal, valamint a rendszer jelképeit (búzakalász, zászló) felhasználó rajzos dekorációval próbálja „feldobni" a grafikus.

Az ötvenes években a Szovjetunióban keletkezett kolhoz-plakátok funkciója más volt, mint a többi országban. Célja nem a kollektivizálási kampány elősegítése, hiszen a parasztok kolhozokba kényszerítése már a harmincas években befejeződött, hanem ezen intézkedések legitimációja. Egy orosz nyelvű plakáton szülők mutatják gyermeküknek azt a változást, ami falujukban az utóbbi 30 évben végbement, illetve mindazt, ami még a közeljövőben várható.[34] A nyakkendős kisfiú lelkesen nézi a falu múltját (1919-ben) és jelenét (1949-ben) bemutató fényképeket, valamint a jövőjét megálmodó tervrajzot. A rozzant kunyhókból álló falu 30 év alatt rendezett utcájú, virágzó kolhoz-településsé alakult és a tervek szerint 1953-ra emeletes házas, parkos, szökőkutas agrárvárossá fog fejlődni. A múlt–jelen–jövő különbözőségét a róluk bemutatott képek nagysága és színei is jelzik. A legkisebb az 1919-es állapotot tükröző fekete-fehér fotó. A jelent bemutató fénykép ennél nagyobb, és bár szintén fekete-fehér, de rajta nem fekete, hanem piros színű felirat látható. A következő évekre ígért bámulatos fejlődést, a nagyszerű jövőt a grafikus a tervrajz hatalmas méreteivel és színes rajzaival is próbálta hangsúlyozni.

A Szreniawában kiállított plakátok másik nagy csoportját a kötelező terménybeszolgáltatás teljesítésére ösztönző plakátok alkották. Többségük a kenyérgabona, a legfontosabb beszolgáltatandó termék beadásáról szól. Arra szólítják fel a termelőket, hogy maradéktalanul és időben tegyenek eleget beadási kötelezettségük-

[29] Kat. sz. 117. Morva Múzeum, Brno.
[30] Kat. sz. 103. Morva Múzeum, Brno.
[31] Kat. sz. 56. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
[32] Kat. sz. 177. Művészeti Múzeum, Tartu.
[33] Kat. sz. 111. Morva Múzeum, Brno.
[34] Kat. sz. 16. Néprajzi és Iparművészeti Múzeum, Lvov.

Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtár

nek, illetve a cséplőgéptől egyenesen a begyűjtőhelyre vigyék a búzát. A gazdák a rendkívül magas adó- és beszolgáltatási terhek ellen, amelyek sokszor a családok megélhetését és az újratermelés feltételeit is veszélyeztették, a termény egy részének elrejtésével próbáltak védekezni. A kormány ezt a közös szérűn történő cséplés elrendelésével, valamint a cséplés szigorú ellenőrzésével, az elcsépelt termény nyilvántartásba vételével próbálta megakadályozni.[35] A „cséplőgéptől a begyűjtőhelyre" jelszó arra vonatkozott, hogy a közös szérűről a gazdák ne vigyék haza a portájukra az elcsépelt terményt, ahol nagyobb lehetőség nyílt elrejtésére, hanem rögtön adják át a begyűjtő szerveknek a rájuk kirótt terménymennyiséget.[36]

A propaganda a terménybeadást a termelők hazafias kötelességének állította be: „A beadás időben történő teljesítése hazafias kötelességünk!",[37] „Több gabonát a hazának!"[38] A hivatalos ideológia érvelése szerint az egyénnek (gazdáknak és termelőszövetkezeti tagoknak egyaránt) áldozatot kell hozni a nagyobb közösség (az ország, a haza, a nép) érdekében. Ez az áldozat azonban nem hiábavaló, hiszen a közösség boldogulása az egyénre is kihat. A terménybeadást olyan pozitív értékekkel, eszmékkel hozzák összefüggésbe mint a béke, a haza védelme, az iparosodást és jólétet ígérő ötéves terv megvalósulása: „Ötéves tervért, békéért! Több gabonát a hazának!",[39] „Békéért, hazáért! A cséplőgéptől az államnak!",[40] „Terménybeadással biztosítjuk jövő évi kenyerünket, erősítjük hazánkat, védjük békénket!"[41]

A közvetlen egyéni érdekeltség, mint beadásra ösztönző erő két magyar plakáton tűnik csak fel. Az egyik azzal próbálja rávenni a termelőket az előírt mennyiség gyors és maradéktalan leadására, hogy terményeik fennmaradó részével ezek után szabadon rendelkezhetnek: „Teljesítettük a beadást! Vihetjük a sertést szabadpiacra! Szabadon kapunk vágási engedélyt!"[42] A másik pedig a beadási versenyben elért jó helyezésért járó jutalommal (csizma, néprádió, bicikli) igyekszik rábeszélni a gazdákat a gyors és az előírtnál nagyobb terménymennyiség beadására: „Légy az elsők között a terménybeadási versenyben!"[43]

A beadásra buzdító plakátok esetében általában kétféle képi megjelenítéssel találkozunk. Az egyik cséplési jelenetet ábrázol mozgósító felirattal: „Első gabonát a hazának!" „Több gabonát a hazának!"[44] A másik zsákokkal megrakott és zászlókkal, virágokkal feldíszített teherautót vagy traktor vontatta pótkocsit ábrázol, amelyről lelkes, boldog, olykor ünneplőbe öltözött emberek integetnek, akik láthatóan örömmel viszik a gabonát a begyűjtőhelyre.[45] Szándékukat (vagyis hogy éppen a begyűjtőhelyre indulnak) a plakátfelirat vagy a kocsit díszítő transzparensek buzdító jelszavai teszik egyértelművé. Ez a típusú plakátkép a hivatalos propagandának azt a törekvését tükrözi, amely a terménybeadást – a paraszti gazdaságokat és a

[35] A kötelező terménybeadásról: Erdmann Gyula: Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon, 1945-1956. Békéscsaba 1992.

[36] A gabona „megmentésének" nemcsak a tényleges elrejtés volt az egyedüli módja. A cséplési ellenőrökkel való összejátszás során, ha valamilyen ellenszolgáltatás fejében a ténylegesnél kevesebb terményt vettek nyilvántartásba, szintén el lehetett tüntetni bizonyos gabonamennyiséget. Egy ilyen esetet elemez: Farkas Gyöngyi: Ügynökjelentések, kihallgatási jegyzőkönyvek, kérvények. A társadalomtörténet-írás lehetséges forrásai. In: Aetas 2006 4. 146-171.

[37] Kat. sz. 102. Morva Múzeum, Brno.

[38] Kat. sz. 189. Művészeti Múzeum, Tartu.

[39] Kat. sz. 58. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.

[40] Kat. sz. 82. Morva Múzeum, Brno.

[41] Kat. sz. 53. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.

[42] Kat. sz. 54. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.

[43] Kat. sz. 55. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.

[44] Például Kat. sz. 189. Művészeti Múzeum, Tartu.

[45] Például Kat. sz. 157., 158. Nemzeti Mezőgazdasági Múzeum, Prága.

termelőszövetkezeteket is egyaránt súlyosan megterhelő állami jövedelem-elvonást – ünnepként, a nagy közösség (a nép, a haza) életére kiható, kiemelkedő jelentőségű eseményként kívánta feltüntetni. Ezt az illúziót kívánták kelteni az ún. beadási ünnepségek szervezésével is. A feldíszített begyűjtőhelyre érkezőket úttörők kultúrműsora, néptánccsoport és ünnepi beszéd fogadta. Az egyéni gazdákat kevésbé, a termelőszövetkezeteket és az állami gazdaságokat inkább rá lehetett kényszeríteni, hogy e színjáték részesei legyenek és feldíszített szekerekkel szállítsák be terményeiket.

Az ötvenes évek első felében a magyar mezőgazdasági propaganda jellegzetes csoportját alkották azok a plakátok, amelyekkel az állam a mezőgazdasági termelést kívánta befolyásolni. A tervutasításos gazdaságirányítás rendszerében a gazdálkodók termelési szabadsága rendkívül korlátozott volt. Központi utasítások írták elő, hogy mit, mikor és hogyan termeljenek. A községekre, egyénekre, termelőszövetkezetekre lebontott vetési tervek, illetve a beszolgáltatási előírások meghatározták az elvetett termények körét és mennyiségét, valamint az állatállomány létszámát. A földművelésügyi tárca pedig rendeletekkel próbálta a mezőgazdasági munkák menetét szabályozni: előírták például a szántás, a vetés, a betakarítás megkezdésének, továbbá befejezésének idejét, és ennek szigorú betartására kötelezték a termelőket. E törekvéseket népszerűsítő plakátok többek között arra hívták fel a termelők figyelmét, hogy idejében és gondosan vessenek, alkalmazzák a fejlett (azaz a szovjet) agrotechnológiai módszereket, vagy az aratással egyidőben végezzék el a tarlóhántást. Hasonló jellegű plakátok a volt szocialista országok agrárpropagandájában is nagy számmal lehettek. Szreniawában közülük csupán néhány volt látható. Egy cseh nyelvű plakát veszteség nélküli gabona-betakarításra mozgósított,[46] egy észt nyelvű pedig az őszi gabonavetés helyes módját propagálta: „Időben és magas agrotechnológiai színvonalon végezzük el a tavaszi vetést!"[47]

A kiállításon külön egységet alkottak a tervgazdálkodást, az egyes országok ötéves terveit népszerűsítő plakátok. Ahogy korábban már volt róla szó, az ötéves terv (azaz a boldogabb jövő ígérete), mint a kormány politikáját, népszerűtlen intézkedéseit (például a terménybeszolgáltatást) legitimálni igyekvő jelszó számos plakátra rákerült. Háromféle ötéves terv-plakátot láthattak a kiállítás látogatói Szreniawában. Az egyik típus a terv célkitűzéseit, a kilátásba helyezett jólétet jeleníti meg. Egy ide sorolható magyar plakát felirata például azt ígéri, hogy „Jólétet, fényt, műveltséget visz a faluba az ötéves terv!"[48] A plakátkép pedig azt mutatja, hogy milyen lesz a tervnek köszönhetően a jövő mezőgazdasága és faluja. A gondtalan, boldog paraszti élet és a korszerű nagyüzemi mezőgazdaság különböző színtereit ábrázoló rajzokat sugárszerűen helyezte el a plakátfelületen a grafikus, ahol a sugarak az „5 éves terv" feliratú napkorongból indulnak ki. Szintén a célok bemutatásával reklámozza az ötéves tervet az az 1949-es cseh nyelvű plakát,[49] amely a beígért bőséges élelmiszerellátást jeleníti meg. Mosolyogó emberek hatalmas kenyerekkel és kolbász-füzérekkel megrakottan vonulnak a plakát szemlélője felé, a hátteret pedig ez ötéves terv „logójából" (fogaskerékben ötös szám, melynek „hasában" sarló és kalapács) kiinduló, bőségszaru formájú rajz alkotja. Két másik cseh nyelvű ötéves

[46] Kat. sz. 146. Nemzeti Mezőgazdasági Múzeum, Prága.
[47] Kat. sz. 178. Művészeti Múzeum, Tartu.
[48] Kat. sz. 47. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
[49] Kat. sz. 110. Morva Múzeum, Brno.

terv-plakát nem a „ragyogó jövő" képének bemutatásával próbál hatni, hanem a célok eléréséhez szükséges kitartó, kemény munkára mozgósít.[50] Minkét plakát középpontjában a dolgozó ember áll (egy éppen munkához készülődő gazdálkodó, illetve egy traktoros), a plakát szövege pedig arra szólítja fel a címzetteket, hogy az ötéves tervet a tervezettnél hamarabb, négy év alatt teljesítsék.

A harmadik típus esetében, amelyet a kiállításon két német plakát képvisel, csupán a plakátfelirat („Jobban fogunk élni, ha megvalósítjuk a tervet",[51] és „Ötéves tervünk – az NDK kiállítása, 1951",[52] illetve az ötéves terv „logója" (középpontban ötös szám, mögötte kalapács, búzakalász, valamint az építészmérnök körzője) alapján következtethetünk a plakát fő üzenetére. A plakátképen ugyanis a „szocialista" társadalom osztályait, rétegeit megszemélyesítő jelképes alakok csoportja látható az azonosításukhoz szükséges attribútumokkal együtt. A színpadiasan beállított figurák bizakodó, boldog vagy elszánt, határozott arckifejezéssel tekintenek előre egy távoli közös pontra. Hasonló képi megformálással találkozunk a munkás–paraszt szövetséget hirdető, valamint a választási plakátok esetében is. Ez a kommunista párt politikájának széles támogatottságát és az ún. „népi egységet" demonstrálni igyekvő plakáttípus tehát többféle célra is használható, „univerzális" propagandaeszköznek bizonyult.

A „munkás–paraszt szövetség" a szovjet befolyási övezetbe tartozó országokban a hivatalos ideológia egyik fontos jelszava volt. Az elmélet szerint minden hatalom a „dolgozó népé". E fogalom alatt a munkásosztályt és a vele szoros szövetségben álló „dolgozó" parasztságot értették, amely szövetségen belül a proletariátusé a vezető szerep. A propaganda az ipari munkás és a földműves kölcsönös egymásrautaltságát hangsúlyozta: a gyárak gépekkel, szerszámokkal, kemikáliákkal látják el a falut, a mezőgazdaság pedig a városlakók és az ipar élelmiszer-, illetve nyersanyagszükségletét biztosítja.

A társadalom rétegzettségét megjelenítő plakátokon a munkásosztályt mindig férfi, a parasztságot pedig többnyire női alak személyesíti meg.[53] Ez a felosztás részben azon a korabeli elképzelésen alapult, hogy a kollektivizálás után a „szocialista" mezőgazdaság döntően női munkaerőre fog épülni, mivel az extenzív iparosítás elsősorban a férfiakat szívja el a falvakból.[54] Másrészt a nemek közti egyenjogúságot erőteljesen hangoztató hivatalos ideológia kívánalmainak megfelelően (amely persze főleg a nők tömeges munkába állításához szolgáltatott érveket) a megrendelők elvárták, hogy a nők a férfiakhoz hasonló arányban jelenjenek meg a plakátokon. Valódi egyenjogúságról természetesen nem beszélhetünk. Hacsak a férfiak és nők részvételének arányát nézzük tényleges vagy szimbolikus hatalmi helyzetekben, a hatalom ebben a politikai rendszerben is a férfiak kezében volt. Ezen nem változtatott néhány nő többnyire propagandisztikus céllal történő beemelése a vezető pozíciókba. A plakátok képi világa is tükrözi ezt a helyzetet. A férfiak kiemelt szerepét mutatja például az a tény, hogy kettőnél több jelképes alak esetében a nők száma rendszerint kisebb, mint a férfiaké. A munkás és a parasztasszony mellé társított „haladó értelmiségi" férfi szokott lenni. Ha azonban a szellemi foglalkozásúak rétegét női alak jelenítette meg, akkor a parasztságot férfi jelképezte.

[50] Kat. sz. 107., 108. Morva Múzeum, Brno.
[51] Kat. sz. 8. Mezőgazdasági Múzeum, Wandlitz.
[52] Kat. sz. 6. Mezőgazdasági Múzeum, Wandlitz.
[53] Például Kat. sz. 10. Mezőgazdasági Múzeum, Wandlitz, és Kat. sz. 72. Függetlenségi Múzeum, Varsó.
[54] Farkas Gyöngyi: Gyertek lányok traktorra! Női traktorosok a gépállomáson és a propagandában. In: Korall 13 (2003) 65-87. 65-66.

A plakátok alkotói fontosnak tartották jelezni a „munkás–paraszt szövetségen" belüli hierarchikus viszonyt is. A kompozíció középpontjába helyezett munkás figurája mindig hangsúlyosabb, mint a paraszté. Ezen kívül gesztusai, tekintete, kézmozdulata is következtetni enged a két alak kapcsolatára. A munkás a dinamikusabb szereplője a képnek: irányít, oltalmaz, bátorít. Kezével előremutat,[55] zászlót visz,[56] vagy valamilyen fontos iratot, könyvet, tervrajzot tart maga előtt.[57] A mellé helyezett parasztasszony passzívabb, kezével általában búzakévét szorít magához. Alakja kisebb, törékenyebb, támogatásra szoruló. Amennyiben a parasztságot férfialak jeleníti meg, a munkás vagy bátorítólag a vállára teszi a kezét, vagy a szereplők életkora jelzi, hogy kié az irányító szerep. Az ereje teljében lévő, izmos munkásember mellé vagy irányításra szoruló fiatal legényt vagy idős parasztembert társítanak. Egy német plakát alkotója pedig úgy próbált meg eleget tenni ennek az ideológiai elvárásnak, hogy két hasonló korú és izomzatú férfi szereplője közül a parasztnak öltöztetett a munkásoverallos alakot nézi, míg utóbbi bizakodó tekintettel előre- és távolba tekint.[58]

A kiállítás készítői külön részt szenteltek annak bemutatására, hogy a propaganda miként jeleníti meg a mezőgazdaságban „dolgozó nő" figuráját. Ahogy korábban már volt róla szó, az ötvenes évek elején a nők munkába állását erőteljesen szorgalmazta a politikai vezetés valamennyi érintett országban. Az extenzív iparosítás munkaerő-szükségletét ugyanis a mezőgazdaságból eláramló munkavállalók mellett a munkaképes korú nőknek a termelésbe való tömeges bevonásával akarták megoldani. A korabeli propaganda a „szocializmus építésében" részt vállaló, a „haza", a „nép" érdekében termelőmunkát végző „dolgozó nőt" példaként állította a „csupán" családjáért fáradozó, háztartási munkát végző asszonyok elé.

A korabeli elképzelések szerint a kollektivizálás után létrejött korszerű „szocialista" nagyüzemekben elsősorban nők fognak dolgozni, akik nemcsak a hagyományosan női munkának számító feladatokat képesek elvégezni, hanem alkalmasak olyan munkakörök betöltésére is, amelyeket korábban férfiak láttak el. A női egyenjogúság eme túlzó felfogására épült a nőket traktorra csábító kampány. A traktoristalány a korabeli propagandában a szocialista mezőgazdaságért harcoló, emancipált, dolgozó nő jelképe lett.[59] A kiállításon bemutatott plakátok egy része ennek a propaganda-hadjáratnak a terméke: „Gyertek lányok traktorra!"[60] „Traktorra lányok! Bő termésért, boldog jövőnkért, a szocialista mezőgazdaságért!"[61] A traktoristalány alakját azonban szélesebb körben is alkalmazták. Egy német plakáton például mosolygó traktorista lány a tavaszi munkák gondos elvégzésére mozgósít.[62] Szintén női traktorost látni azon a cseh nyelvű plakáton,[63] amely a termelőmunkában való részvételre agitálja a nőket: „Cseh nők, hívunk titeket! Alkotó munkával a nép jobb jövőéért!" – hirdeti a plakát felirata. Traktoristalány a főszereplője annak a lengyel plakátnak is, amely az állami gazdaságba próbál munkaerőt toborozni.[64]

---

[55] Kat. sz. 48. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, Kat. sz. 72. Függetlenségi Múzeum, Varsó.
[56] Kat. sz. 199. Függetlenségi Harcok Múzeuma, Poznan.
[57] Kat. sz. 6. Mezőgazdasági Múzeum, Wandlitz.
[58] Kat. sz. 8. Mezőgazdasági Múzeum, Wandlitz.
[59] Farkas, Gy.: Gyertek lányok...
[60] Kat. sz. 30. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest.
[61] Kat. sz. 42. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest.
[62] Kat. sz. 7. Mezőgazdasági Múzeum, Wandlitz.
[63] Kat. sz. 92. Morva Múzeum, Brno.
[64] Kat. sz. 206. Függetlenségi Harcok Múzeuma, Poznan.

Egy 1953-as orosz nyelvű plakát közvetlenül a kolhozokban dolgozó nőket szólítja meg és a mezőgazdaságban betöltött fontosságukra hívja fel a figyelmet: „Kolhozasszonyok, harcoljatok a magas terméshozamért! Nők a kolhozban – hatalmas erő!"[65] Az utóbbi, Sztálintól származó szlogen egy 1950-es szlovák nyelvű plakáton is megjelenik.[66] A Szovjetunió az ötvenes években jóval előrébb járt a női foglalkoztatottság terén, mint a többi szocialista ország. Ott ugyanis már a harmincas években, a nagy iparosítási hullám idején, majd a második világháború alatt nagy számban kényszerültek arra a nők, hogy munkát vállaljanak, és az iparba áramló, illetve a fronton harcoló férfiakat helyettesítsék a mezőgazdaságban. Az említett orosz plakáton két női kolhoztag látható: a traktorista és a brigádvezető. Az előbbit öltözete és munkaeszköze (munkásoverall és szerelőkulcs), az utóbbit magyarázó-irányító gesztusai, illetve a kezében tartott papír, ceruza és a mellére tűzött kitüntetés teszi felismerhetővé. A jelvény és a kitüntetés a munkavezető gyakori különböztető jele volt a plakátokon. Megléte, illetve hiánya, esetleg mennyisége jól mutatja az illető személynek a „szocialista termelőmunkában" szerzett érdemeit, valamint helyét a munkahelyi hierarchiában. Egy szocialista munkaversenyre buzdító („Szocialista munkaversennyel a tavaszi vetés időben való elvégzéséért!") észt nyelvű plakáton is azzal jelzi a grafikus a férfialak hangsúlyos szerepét, vélhetően vezető beosztását, hogy egyrészt a kezébe adja a versenyfelhívást tartalmazó papírt, másrészt több kitüntetést is helyez a mellére.[67] A mellette álló nőalakon csupán egyetlen kis jelvény látható. A kiállított plakátokon persze nemcsak traktorra ültetett, férfi-szerepekbe erőltetett lányokat, asszonyokat látni. Többségében női alakok jelenítik meg a növendékgondozás, tejtermelés, növényápolás, betakarítás területén dolgozókat is: tehenet fejnek, gondozzák a baromfit, itatják a borjakat, kapálnak, gyümölcsöt szednek.[68]

A „szocialista mezőgazdaságban dolgozó nő" ideáltípusa valamennyi ország plakátján többé-kevésbé hasonlóan néz ki: egészségesen viruló, pirospozsgás, kerek arcú, erőteljesebb testalkatú, széles vállú, telt keblű, többségében fiatal nő. Olyan külső tulajdonságokkal ruházták fel, amelyek elsősorban munkabírására utalnak, de ugyanakkor azt is sejtetni engedik, hogy a termelőmunkában való részvétel mellett a nőktől elvárt másik fontos szerepre, az anyaságra is alkalmas: egészséges utódokat fog világra hozni. E plakátok jelrendszerében még a nőiességére utaló egyedüli jel is (a telt kebel) a korabeli népesedéspolitika céljait reklámozta.[69] Az alkotók szinte teljesen lemondtak a nőiesség jelölésére szolgáló olyan konvencionális eszközökről, mint a ruha vagy a frizura. A kolhozasszonyok és a traktoristalányok többnyire munkaruhában jelennek meg a plakátokon, az utóbbiak a férfiakhoz hasonlóan sötét színű overallban, az állatgondozók fehér/kék köpenyben, mások egyszerű szoknya-blúzban vagy ruhában, ami elé gyakran kötényt kötnek. Fejükön szinte minden esetben fehér, piros vagy piros pöttyös kendő. Ünnepi viseletben, ami többnyire fehér blúzt és sötét szoknyát, illetve olykor népviseletet jelent, csupán a mezőgazdasági kiállításokra, vásárokra, aratási ünnepekre, fesztiválokra mozgósító, valamint olykor a beszolgáltatást ünnepi eseményként bemutató plakátokon láthatók.

[65] Kat. sz. 17. Néprajzi és Iparművészeti Múzeum, Lvov.
[66] Kat. sz. 169. Szlovák Mezőgazdasági Múzeum, Nyitra.
[67] Kat. sz. 181. Művészeti Múzeum, Tartu.
[68] Kat. sz. 34., 40. Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, Kat. sz. 25. Néprajzi és Iparművészeti Múzeum, Lvov.
[69] E politika jellemzője, hogy a népesség számának növelése érdekében megtiltották az abortuszt, és intenzív propagandát fejtettek ki a születések számának – akár házasságon kívül is! – növelése érdekében. A szlogen Magyarországon így hangzott: „Asszonynak szülni kötelesség, lánynak szülni dicsőség!"

Úgy tűnik tehát, hogy a propaganda inkább elmosni, mint hangsúlyozni igyekezett a nőket a férfiaktól megkülönböztető külső jegyeket, vélhetően azért, mert az ábrázolásnak ezt a módját tartották alkalmasnak a nemek közti egyenjogúság kifejezésére. Bár sok szempontból hasonlóak a plakátok női és férfi figurái, azonban mégsem lehet azt mondani, hogy a kifejezetten férfias nők nagy számban fordulnának elő a kiállításon szereplő plakátokon. Egyetlen német plakát traktoristalányáról állíthatjuk csupán, hogy kendő nélkül akár férfinak is nézhetnénk.[70] A többiek, még a traktoristalányok arcvonásai is kissé lágyabbak, szelídebbek, mint a férfiaké (utóbbiak pedig a női emancipáció legsikerültebb jelképeinek számítottak). A női figurák szinte mindig mosolyognak, vidámak, lelkesek. A férfiaknál is a nevető arc a leggyakoribb, de az elszánt, harcias, komoly arckifejezés náluk jóval nagyobb arányban fordul elő. A bemutatott plakátok között csupán egyetlen egyen láthatunk hasonló tekintetű női alakot.[71]

A kiállítás alkotói nemcsak a mezőgazdaságban dolgozó nőről alkotott propagandaképet tartották érdekesnek bemutatni. Külön kiállítási egységet szántak a jellegzetesnek vélt paraszt-ábrázolásoknak is. Mint korábban már említettem, a különböző országok plakátjain leginkább a parasztfigurák különböznek egymástól. A munkások többnyire hasonlóak, szinte felcserélhetőek, ami uniformisszerű öltözetüknek, a többnyire kék munkásruhának köszönhető. Valamennyien izmosak, erősek és biztató mosollyal vagy elszánt tekintettel néznek a plakát szemlélőjére. A parasztokat azonban országonként eltérően, jellemző, illetve annak gondolt öltözetükben jelenítik meg az alkotók. A tipikus magyar paraszt például fehér felgyűrt ujjú ingben, barna nadrágban van és szinte mindig kalapot hord. A bajusz és az idősebbeknél a pipa szintén hozzátartozik imázsához.

A munka közbeni kalapviselet más országok parasztjaira is jellemző, bár nem olyan kizárólagos, mint a magyar plakátokon. A német és a cseh plakátok parasztjai hol kalapban, hol sapkában vannak, míg az észt plakátokon kizárólag simléderes sapkát viselő parasztfigurák láthatók. A fejfedő egyben megkülönböztető jel is. A magyar plakátokon a munkást mindig sapkában, a parasztot pedig kalapban ábrázolják. Egy szlovén nyelvű választási plakáton,[72] amelyen két férfinek és egy nőnek csupán elnagyolt körvonalai láthatók, szintén a fejfedő különbözteti meg a két egyébként hasonló férfifigurát. A kiemelt helyen, középen haladó simléderes sapkát visel, míg a mellette menetelő kalapot. A legtávolabbra helyezett alakot hosszú haja teszi felismerhetővé.

A német, cseh és észt parasztok egyes plakátokon polgáriasabb öltözéket viselnek, mint magyar vagy szlovák társaik. Egy német plakáton például kockás ingben, kötött V-kivágású pulóverben, zakóban, csíkos nadrágban és simléderes fülre hajtható sapkában láthatók.[73] A moszkvai, leningrádi kiadású szovjet plakátokon a kolhozparasztokat jellegzetes orosz ingbe öltöztetik, de a kívül hordott, övvel összefogott ing más országok vizuális propagandájában is a „szovjet ember" megkülönböztető jele. Így jelenik meg például a szovjet agrármódszerek átvételére ösztönző német és lengyel plakátokon is.[74]

[70] Kat. sz. 7. Mezőgazdasági Múzeum, Wandlitz.
[71] Kat. sz. 92. Morva Múzeum, Brno.
[72] Kat. sz. 122. Nemzeti és Egyetemi Könyvtár, Ljubjana.
[73] Kat. sz. 8. Mezőgazdasági Múzeum, Wandlitz.
[74] Kat. sz. 74. Függetlenségi Múzeum, Varsó, Kat. sz. 11. Mezőgazdasági Múzeum, Wandlitz.

Szlovák Nemzeti Múzeum – Könyvtár

Számomra a kiállítás legérdekesebb momentuma, legnagyobb meglepetése a „kulák"-ábrázolások különbözősége volt. A korabeli ideológiában az „ellenség" különösen kedvelt, többfunkciós manipulációs eszköznek számított. Vele lehetett elleplezni a rendszer hibáit, őt lehetett felelőssé tenni a kudarcokért. A „szocialista rendszer" elszánt ellenfelének tekintették többek között a pejoratív „kulák" névvel megbélyegzett nagygazdákat. Rajtuk kívül a falusi plébános és a volt intéző tartozott még az ún. „falusi ellenségek" közé, akik a propaganda szerint mindent megtettek, hogy megakadályozzák a begyűjtést, lebeszéljék a gazdákat a termelőszövetkezetbe való belépésről és szabotálják a mezőgazdasági termelést. A magyarországi vizuális propagandában a „kulákot" csúnyán elhízott, nagy hasú, tokás figura jelképezi. A képi megjelenítés a „kulák" anyagi helyzetére és feltételezett életmódjára (lusta, dologtalan) utal. A hivatalos ideológia szerint ugyanis a gazdatársadalom tehetősebb tagjai nem saját munkájuk révén, hanem a szegényebbek kizsákmányolása árán – „mások zsírján hízva" – gazdagodtak meg. A test formája más esetekben is jelentéssel bír. A „kuláknál" dolgozó szegényparasztot például csontsoványnak mutatják be a propagandarajzok, míg a termelőszövetkezeti tagok „normális" kinézetűek, egészségesen jól tápláltak. Az „ellenség" karikatúraszerűen eltorzított képe éles ellentétben áll a pozitív propagandaszereplők idealisztikus rajzaival.

Amíg a „magyar kulák" kártékony voltát gusztustalan, abnormális kövérsége fejezi ki, egy lengyel és egy cseh nyelvű plakát a figura gonosz, sunyi arckifejezésével próbálja meg ugyanezt érzékeltetni.[75] E plakátokon nem a kövér testnek, hanem a testtartásnak (behúzott nyak, felhúzott vállak, kissé görnyedt hát) van üzenetértéke; az arcról leolvasható jellemvonásokat, indulatokat erősíti meg. A plakátok szövege segít az üzenet pontosításában. A lengyel arra hívja fel a figyelmet, hogy nem létezik „jó kulák" („Régi bölcsesség: ne higgy a gazdagnak!"). Kétszínűségét a figura kéztartása mutatja: egyik kezét jóindulatúan előrenyújtja, míg a másikat a háta mögött ökölbe szorítja. A cseh plakát is arra szólítja fel a kollektív gazdaságok tagjait, hogy leplezzék le a „kollektív munka kártevőinek", a falu nagygazdáinak bomlasztó tevékenységét. A plakátképet egy hatalmas kulák-figura uralja, amely rossz szellemként magasodik a serényen dolgozó téesz-tagok fölé. Sátáni gonoszságát sötét, alattomos tekintete és természetellenes színű, kékre festett arca mutatja. A grafikus a félelmetessé növelt démoni figurával a veszély nagyságára kívánja felhívni a figyelmet. A téesz-tagok kiszolgáltatottságát azzal is jelzi, hogy az ijesztő fekete ruhás „ellenség" mellé, csupán néhány vonallal megrajzolt, apró, törékeny alakokat helyez.

Egészen másra helyezi a hangsúlyt egy magyar[76] és egy német[77] plakát alkotója. Az előzőekhez képest pont fordítva, a pozitív szereplők hatalmas, szép termetű, grafikailag jól kidolgozott, színes, idealizált alakok, míg a negatív szereplők kicsi, fekete-fehér karikatúrafigurák. A magyar plakát elszánt arcú, izmos parasztfigurája vállán teli gabonazsákkal a begyűjtőhely felé tart, miközben csizmájával éppen eltaposni készül az „ellenséget", a „kulákról", valamint a nyugati országok politikusairól készített gúnyrajzokat. (A plakát felirata: „A cséplőgéptől a begyűjtőhelyre. Teljesítsd beadási kötelezettségedet! Ezzel is csapást mérsz az imperialista háborús gyújtogatókra!") A német plakáton ugyanez a jelenet látható, azzal a különbséggel, hogy ott a szántó traktor kerekei tiporják bele a földbe az amerikai háborús arzenált és néhány háborús uszítónak titulált figurát. Mindkét plakát a legyőzött „ellenséget"

[75] Kat. sz. 76. Függetlenségi Múzeum, Varsó, Kat.sz. 83. Morva Múzeum, Brno.
[76] Kat. sz. 52. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
[77] Kat. sz. 2. Mezőgazdasági Múzeum, Wandlitz.

ábrázolja és azt sugallja, hogy az ellenük folytatott harc kimenetele nem lehet kétséges. A magyar propagandában legfőképp ez a fajta ábrázolás terjedt el. A „kulák" figurája – ismereteim szerint – szinte mindig nevetséges, ezért nem igazán félelmetes. A plakátokon is a Lúdas Matyiból jól ismert Zsíros gazda jelenik meg, akit a vicclap mindig vesztesként mutat be.[78]

Az általam legfontosabb ítélt propagandacélokon kívül számos más téma is megjelenik a kiállítás plakátjain: békekölcsönjegyzés, munkaverseny, földművesszövetkezet, nőnap, traktorosnap. Plakátok szólnak a fiatalokhoz, a termelésben való részvételre és a hivatalos eszmékkel való azonosulásra biztatják őket. Valamennyi korosztályhoz szólnak a tanulásra, olvasásra buzdító plakátok. Nagy számban vannak mezőgazdasági kiállításokat, vásárokat reklámozó hirdetmények. Ezek a nagy tömegeknek szóló események, amilyen például Magyarországon az Országos Mezőgazdasági Kiállítás és Vásár volt,[79] maguk is propagandacélokat szolgáltak: az eredmények felmutatása, a virágzó, fejlődő ország illúziójának felkeltése volt a feladatuk.

Milyen következtetéseket vonhatunk le végül a szreniawai kiállítás plakátjai alapján a korszak politikai kultúrájáról és manipulációs technikáiról? A legnyilvánvalóbb tanulság az lehet, hogy a korabeli kommunista vezetők lényegében ugyanúgy kívánták befolyásolni a társadalmat Csehszlovákiában, Lengyelországban mint Magyarországon vagy az NDK-ban. Ugyanakkor azonban az azonos célokra hasonló módon mozgósító plakátok különbözőségeire is felfigyelhetünk. Arra a törekvésre, ahogyan a plakátok létrehozói a kötelező mintát „nemzetivé" igyekeztek formálni és cseh, lengyel, német parasztok ideáltípusaival népesítették be a plakátokon megjelenő falusi világot.

Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Agricultural propaganda in 1950s Central and Eastern Europe

GYÖNGYI FARKAS

The paper compares those posters with agricultural subjects that were created in Central and Eastern Europe in the 1950s. Countries in the Soviet sphere of influence not only had very similar political goals and official ideologies, but also shared the methods by which they popularised their aims and ideals. Similar propagandistic goals appear on the posters of various nations: they mobilise the rural population for joining co-operatives, the complete fulfillment of the required produce delivery, the introduction of Soviet production methods, learning, studying, participation in agricultural shows or harvest festivals.

The posters do not differ in execution either, as all of them display the hallmarks of Socialist realism. Strict adherence to naturalistic depiction, well-worn visual clichés, idealised characters and intense, loud colours, resulted in remarkably similar works which, as a consequence, lack the impact of novelty and attraction that one would expect from the poster as an art form.

The source of the analysis is the material presented in the international poster exhibition in the Agricultural Museum of Szreniawa, Poland in 2010.

[78] Kresalek Gábor: Humor és politikum. A Ludas Matyi 1948-as és 1953-as évfolyamainak elemzése. In: Budapest Főváros Levéltára Közleményei 84 (1985) 265-291.

[79] A mezőgazdasági kiállítások propaganda-szerepéről: Farkas Gyöngyi: A magyar mezőgazdaság hivatalos képe az 1945 és 1985 között megrendezett országos mezőgazdasági kiállításokon. In: Kecskés Sándor (szerk.): Az országos mezőgazdasági kiállítások és vásárok története 1881-1990. Budapest 1996. 37-51.

Az idejében végzett tavaszi munka nagyobb terméshozamot biztosít! (Mezőgazdasági Múzeum, Wandlitz)

Minden erővel a szocializmus felépítéséért! (Mezőgazdasági Múzeum, Wandlitz)

(Mezőgazdasági Múzeum, Budapest)

Neveljük fel a szocialista munka hőseinek új generációját! (Néprajzi és Iparművészeti Múzeum, Lvov)

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Időben add be a gabonát az államnak! (Függetlenségi Múzeum, Varsó)

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és K

Alkalmazd a szovjet mezőgazdaságtapasztalatait! Küzdj a gazdag termésért! (Függetlenségi Múzeum, Varsó)

Cseh nők, hívunk titeket! Alkotó munkával a nép jobb jövőjéért! (Morva Múzeum, Brno)

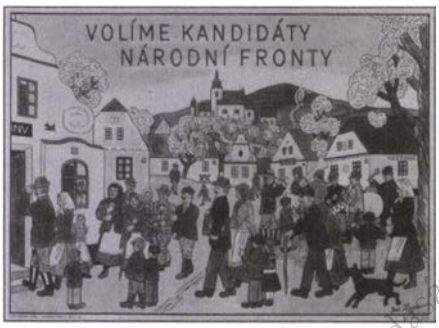

Szavazzunka Nemzeti Front jelöltjeire! (Morva Múzeum, Brno)

Szocialista munkaversennyel a tavaszi vetés időben való elvégzéséért! (Művészeti Múzeum, Tartu)

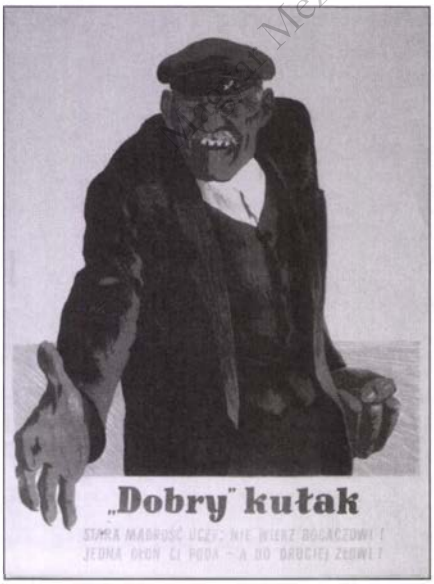

A „jó" kulák (Függetlenségi Múzeum, Varsó)

Harcolj az amerikai burgonyabogár ellen! (Nemzeti Mezőgazdasági Múzeum, Prága)

Mezőgazdasági Könyvtár

A szőlő és a bor jelentősége a katolicizmusban és a hozzá kapcsolódó néphitben

BECK TIBOR

A szőlőt levének az a tulajdonsága, hogy megfelelő körülmények között borrá változik, alkalmassá tette arra, hogy a keresztény kultúrkörben a metamorfózis, az átalakulás szimbólumává váljon. A szőlő és a bor a Bibliában a legnagyobb jelentőségre az Újszövetségben tesz szert. A bor – a kenyér mellett – az Utolsó Vacsora óta az Eucharisztia, az Oltáriszentség anyaga, alkotóeleme. Ez a tény képezi a kereszténység szőlőhöz és borhoz való viszonyának lényegét, melyet az is jelez, hogy a Bibliában a szőlő és a bor közel félezerszer kerül említésre. Egyetlen más növény vagy készítmény sem szerepel ennyiszer. A keresztény egyházak közül a szőlő és a bor a Katolikus Egyház számára jelent a legtöbbet, amely az Eucharisztia során Krisztus valós jelenlétét tanítja.

Ennek a rendkívül fontos, központi szerepnek az előzményeit már az Ószövetségben fellelhetjük. Az Ószövetség szerint a zsidók – Mózes törvényeit követve – éltek a borfogyasztás lehetőségével, a bor hozzátartozott életükhöz: *„Földeteknek a kellő időben megadom az esőt, a korai esőt éppen úgy, mint a késői esőt, úgy hogy betakaríthasd majd gabonádat, borodat és olajodat."*[1] Mint több más ókori nép, ismerték az italáldozatot is: *„A boráldozatot a szentélyben ajánld fel az Úrnak."*[2]

Az Ószövetségben a szőlő és a bor első említése Noé történetében található. Noé – nevének jelentése: az újbor hajósa – az özönvíz elmúltával megmenekülését meghálálva Istennek áldozatot mutatott be, majd szőlőt kezdett termeszteni. Ő volt tehát az első szőlőműves és bortermelő a Földön. A szőlő és a bor Noé történetében az újjáteremtett világ jelképeként, Istennek az ember iránti megbéküléseként jelenik meg. Ugyanakkor a történet a bor kétarcúságát is példázza: Noé megrészegül a tőle.[3] Ennek ellenére a borról ezt olvashatjuk az Ószövetségben: *„Mint az élet vize, olyan a bor annak, aki mértékletes a bor ivásában. Mi az élet annak, aki bort nem ihat? Az ember örömére teremtetett a bor a világ kezdetétől. A bor vidámság és öröm a szívnek, ha kellő időben s megfontoltan isszák."*[4] Az Ószövetség – mint Isten Igéje – tehát bár számos alkalommal figyelmeztet a mértéktelen borfogyasztás veszélyeire, a mértékletes borfogyasztást mindezek ellenére pártolja. Vannak keresztény teológusok, akik tagadják ezt, s azt állítják, hogy a Bibliában a bor alatt az erjedetlen szőlőlevet kell érteni és a helyes keresztény magatartás az absztinencia.[5] Jelen tanulmány célja a bor katolicizmusban betöltött szerepének az ismertetése, így ennek az elképzelésnek a részletesebb taglalását mellőzzük.

[1] Ószövetség, Második Törvénykönyv (11,14)
[2] Ószövetség, Számok könyve (28,7)
[3] Ószövetség, Teremtés könyve (9,20-21).
[4] Ószövetség, Sirák fia könyve (31, 25-28)
[5] Samuele Bacchiocchi: A bor a bibliában, Nágocs 2008.

A szőlő tehát már a bibliai időkben is Palesztina legfontosabb terményei közé tartozott. A Bibliában a fügével és az olajbogyóval együtt a jólét és a gazdagság jelképe, a jótékonyság, az áldás és az öröm szimbóluma. A szőlőtő végső soron Izrael népét jelképezi, amely Mózes vezetésével Egyiptomból kiszabadult, s az Ígéret Földjére, Kánaánba felderítőket küldött. A felderítőknek a föld gyümölcseiből hozniuk kellett néhányat, bizonyítandó a föld termékenységét és gazdagságát. A bizonyíték arra, hogy Kánaán valóban az Ígéret Földje, egy hatalmas szőlőfürt volt, amely olyan nehéz volt, hogy csak két ember tudta elhozni Eskol (Szőlőfürt) völgyéből: *„Amikor Eskol völgyébe értek, levágtak egy szőlőfürtöt a szőlővesszővel együtt, ezt kettesével egy boton vitték, aztán néhány gránátalmát és fügét is (szedtek). Azt a helyet Eskolnak nevezték arról a szőlőről, amelyet Izrael fiai leszedtek."*[6] A szőlőfürt a negyven évig pusztában vándorló zsidók számára különleges jelentőséggel bírt: az Ígéret Földjének létezését bizonyította. Kánaánban a letelepedett zsidóság felvirágzó szőlő- és borkultúrájának központjai Sikkem, Siloah, Eskol és Egedi voltak. Fejlettségüket bizonyítja, hogy az itt élő bortermelők már megkülönböztették a fehér és kékszőlő, valamint a csemege és borszőlőfajtákat. A legelterjedtebb borszőlőfajta egy fehér, hosszúkásra növő, mézédesre érő szőlő volt, amelyből rövid erjedés után édes bort (ma: vino d'oro) készítettek. A fürtöket késsel lemetszve kosarakba gyűjtötték és zsákokban taposták ki. A kb. 10-18 hektoliternyi hektáronkénti mustot bortömlőkben vagy fakádakban erjesztették ki. Az erjedés leállításával édes bort is tudtak készíteni. A bor a boldogság jelképe, a szüret örömünnep volt. Ezért nem meglepő, hogy az Ószövetségben a bor az Isten áldásának jelképe, az áldozati szertartások része volt. A zsidó szokás szerint a húsvéti bárány elfogyasztásakor ivott bor, valódi jelentőségét azonban csak az Újszövetségben kapta meg, amikor Krisztus az Utolsó Vacsorán az Eucharisztia megalapításakor saját vérévé tette.[7]

Az Újszövetségben a szőlő- és a bor az új, krisztusi világ szimbóluma. Ennek az új valóságnak, Isten Országának a lényegét Krisztus a szőlőskert ápolásával és a szőlőmunkásokról szóló példázatával érzékelteti.[8] Az Újszövetség jelentőségét a szőlőtőről való példázatával hangsúlyozza. *„Én vagyok az igazi szőlőtő, s Atyám a szőlőműves. Minden szőlővesszőt, amely nem hoz gyümölcsöt, lemetsz rólam, azt pedig, amely terem, megtisztítja, hogy még többet teremjen. Ti már tiszták vagytok a tanítás által, amelyet hirdettem nektek. Maradjatok hát bennem, s akkor én is bennetek maradok. Amint a szőlővessző nem teremhet maga, csak ha a szőlőtőn marad, úgy ti sem, ha nem maradtok bennem. Én vagyok a szőlőtő, ti a szőlővesszők. Aki bennem marad, s én benne, az bő termést hoz."*[9]

Jézus első csodatétele is a borral kapcsolatos: a János evangéliumában szereplő történet szerint Mária, Jézus és tanítványai a galileai Kánában hivatalosak voltak egy menyegzőre. Amikor a bor fogytán volt, Jézus a hat nagy kőkorsóban lévő vizet a legfinomabb borrá változtatta. *„Ezzel kezdte meg Jézus csodajeleit a galileai Kánában. Kinyilatkoztatta dicsőségét, s tanítványai hittek benne."*[10] A kánai menyegző utal a Krisztusban elérkezett messiási idő teljességére, és egyben keresztha lálára, az *„Ő órájára"* is, amikor majd vérét ontja a világ bűneiért. Krisztus egyik példabeszédéből – az irgalmas szamaritánus történetéből – azt is tudjuk, hogy a

[6] Ószövetség, Számok könyve (13, 24 -25)
[7] Kereszty Zoltán: Nézzétek a mező liliomait, Bp. 1998. 472-473.
[8] Újszövetség, Máté evangéliuma (20, 1-16)
[9] Újszövetség, János evangéliuma (15,1-5)
[10] Újszövetség, János evangéliuma (2,11)

bort a korabeli gyógyászatban fertőtlenítésre is használták: *„Odament hozzá, olajat és bort öntött a sebeire, és bekötözte"*– olvashatjuk Lukács evangéliumában.[11]

A bor kétarcúsága az Újszövetségben is megjelenik. Erre utal Jézus egyik utolsó cselekedete. Közvetlenül a keresztre feszítés előtt mirhával kevert, kábító hatású bort akartak adni neki. Krisztus ezt elutasította, mert szenvedését teljes tudatossággal akarta vállalni.[12]

A bor az Utolsó Vacsora során tett szert a legnagyobb szakrális jelentőségre. Az Utolsó Vacsora szimbolikájában és valóságában, a vacsora során alapított Oltáriszentségben a bor – a kenyér mellett lényegi szerepet játszik. Krisztus az evangéliumok tanúságtétele szerint a következő szavakkal vonta be a bort az Oltáriszentség alapításába: *„Aztán fogta a kelyhet, hálát adott, és ezekkel a szavakkal nyújtotta nekik: „Igyatok ebből mindnyájan, mert ez az én vérem, a szövetségé, amelyet sokakért kiontanak a bűnök bocsánatára"* [13]*„Majd fogta a kelyhet, hálát adott, odanyújtotta nekik. Mindnyájan ittak belőle. Ő pedig így szólt: "Ez az én vérem, a szövetségé, amely sokakért kiontatik."*[14] *„Ugyanígy a vacsora végén fogta a kelyhet is, és azt mondta: Ez a kehely az új szövetség az én véremben, amelyet értetek kiontanak."*[15]

Jézus így fejezte be az Eucharisztia megalapítását: *„Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre."*[16]

A katolicizmusban az Oltáriszentség tisztelete központi helyet foglal el, s benne a bor szerepe megkerülhetetlen. *„Áldott vagy, Urunk, mindenség Istene, mert a Te bőkezűségedből kaptuk a kenyeret! Fölajánljuk Neked, mint a föld termését és az emberi munka gyümölcsét. Ebből lesz számunkra az Élet Kenyere. Áldott vagy, Urunk, mindenség Istene, mert a Te bőkezűségedből kaptuk a bort. Fölajánljuk Neked, mint a szőlőtő termését és az emberi munka gyümölcsét. Ebből lesz számunkra a Lélek Itala."* A szentmise felajánlási imádsága egyértelművé teszi a bor szerepét a legfontosabb keresztény misztériumban, az Eucharisztiában.

A Katolikus Egyház tanítása szerint az Eucharisztia (Oltáriszentség) az Úr Jézus Testének és Vérének áldozata, melyet azért alapított, hogy jelenvalóvá tegye az időben, egészen az Ő eljöveteléig a Kereszt áldozatát, és ezzel Egyházára bízta halálának és föltámadásának emlékezetét. Az Oltáriszentség az egység jele, a szeretet köteléke, a húsvéti lakoma, melyben a hívek Krisztust veszik, lelkük betelik kegyelemmel és megkapják az örök élet zálogát. Az Eucharisztiát az Úr Jézus Nagycsütörtökön alapította, azon az éjszakán, amelyen elárultatott miközben apostolaival ünnepelte az Utolsó Vacsorát. Az alapítás úgy történt, hogy miután összegyűjtötte apostolait egy emeleti terembe, kezébe vette a kenyeret, megtörte és odaadta nekik. Ezután a következőket mondotta: *„Vegyétek és egyetek ebből mindnyájan, mert ez az én testem, mely értetek adatik."* Majd – a már idézett szavakkal – a bort is az Eucharisztia alapjává tette. A katolikus hit szerint az Eucharisztia az egész keresztény élet forrása és csúcsa, mert Isten a hívőket megszentelő tevékenysége és a hívők iránta való tisztelete az Eucharisztiában éri el csúcspontját.

[11] Újszövetség, Lukács evangéliuma (10, 34)
[12] Újszövetség, Márk evangéliuma (15, 23)
[13] Újszövetség Máté evangéliuma (26, 27)
[14] Újszövetség Márk evangéliuma (14, 23 - 24)
[15] Újszövetség, Lukács evangéliuma (22,20)
[16] Újszövetség, Lukács evangéliuma (22,19)

Az Eucharisztia magában foglalja az Egyház minden lelki javát: magát Krisztust, a hívők Húsvétját. Az Oltáriszentség kifejezi és létrehozza az isteni élettel való közösséget és Isten népének egységét. E szentség kifürkészhetetlen gazdagságát tükrözi sokféle neve, melyek egy-egy sajátosságát fejezik ki. A legismertebbek: Eucharisztia, szentmise, az Úr vacsorája, kenyértörés, eucharisztikus ünneplés, az Úr szenvedésének, halálának és föltámadásának emlékezete, szent áldozat, szent és isteni liturgia, szent misztériumok, legszentebb Oltáriszentség, szentáldozás. Az Ószövetségben az Eucharisztia előképe elsősorban az évenként megült húsvéti vacsora, melyet a zsidók kovásztalan kenyérrel ünnepeltek az Egyiptomból való váratlan és szabadító kivonulás emlékezetére. Jézus tanításában előre beszélt az Eucharisztiáról, és az utolsó vacsorán, egy húsvéti vacsora keretében alapította. A Katolikus Egyház az Eucharisztiát, elsősorban vasárnaponként, Jézus föltámadásának napján ünnepli. Az ünneplésének két nagy része van, melyek egyetlen istentiszteleti cselekményt alkotnak: az igeliturgia, mely Isten Igéjének hirdetése és hallgatása; az eucharisztikus liturgia, melynek részei a kenyér és a bor fölajánlása, a kánon vagy anafora, benne a konszekráló szavak és az áldozás. Az Eucharisztia szolgái: az érvényesen fölszentelt püspök vagy pap, akik Krisztusnak, a főnek személyében és az Egyház nevében cselekszenek. Az Eucharisztia ünnepléséhez szükséges anyag: a búzakenyér és a szőlőbor. Az Eucharisztia emlékezet abban az értelemben, hogy jelenvalóvá és aktuálissá teszi azt az áldozatot, melyet Krisztus a kereszten egyszer s mindenkorra ajánlott föl az Atyának az emberiség javára. Az Eucharisztia áldozati jellege magában az alapító szavakban nyilvánul meg: *„Ez az én testem, mely értetek adatik"*, valamint *„ez a kehely az új szövetségé az én véremben, mely értetek kiontatik a bűnök bocsánatára"*[17] A Keresztáldozat és az Eucharisztia áldozata egy és ugyanaz az áldozat. Azonos az áldozat tárgya és felajánlója, a különbség csak a föláldozás módjában van: véres áldozat a kereszten, és vérontás nélküli az Eucharisztiában, melyben Krisztus áldozata teste tagjainak áldozatává is válik. A hívők élete, istendicséretük, szenvedésük, imádságaik és munkájuk egyesül Krisztus életével, istendicséretével, szenvedésével, imádságával és munkájával. Az Eucharisztia áldozatát az Egyház az összes élő és meghalt hívekért is fölajánlja Istennek, továbbá az összes ember minden bűnének jóvátételéül, s testi és lelki javak elnyeréséért. A mennyei Egyház is egyesül Krisztus áldozatával. A Katolikus Egyház tanítása szerint az Úr Jézus jelen van az Eucharisztiában, mégpedig egészen egyedülálló és máshoz nem hasonlítható módon. Ugyanis igazán, valóságosan és lényegileg van jelen: testével és vérével, lelkével és istenségével. Szentségi módon van jelen, azaz a kenyér és a bor eucharisztikus színei alatt az egész Krisztus: Isten és ember. A *transzszubsztanciáció* azt jelenti, hogy a kenyér egész szubsztanciája Krisztus testének szubsztanciájává, és a bor egész szubsztanciája Krisztus vérének szubsztanciájává változik. Ez az átváltozás az eucharisztikus imádságban (a szentmise kánonjában) történik meg Krisztus hatékony szavára és a Szentlélek tevékenysége révén. Mindazonáltal a kenyér és a bor érzékelhető sajátosságai, azaz „az eucharisztikus színek" változatlanok maradnak. A kenyértörés nem osztja meg Krisztust, teljesen és épségben van jelen mindkét eucharisztikus szín alatt, és azoknak bármely részében. Krisztus eucharisztikus jelenléte addig tart, amíg megvannak az eucharisztikus színek. Az Eucharisztia szentségét az egyedül Istent megillető imádással *(cultus latriae)* tisztelik a hívők

[17] Újszövetség, Lukács evangéliuma (22,19–20)

mind az eucharisztikus ünneplésben, mind azon kívül. A Katolikus Egyház ugyanis a legnagyobb gonddal őrzi a konszekrált Ostyákat, elviszi a betegekhez és azokhoz, akik képtelenek részt venni a szentmisén, kihelyezi a hívők elé imádásra, körmenetekben hordozza. Hívja a hívőket a tabernákulumban őrzött Oltáriszentség látogatására és imádására. Az Eucharisztia húsvéti lakoma, mert Krisztus szentségileg valósítva meg a maga húsvétját, a hívőknek ajándékozza testét és vérét, melyet eledelül és italul kínál, s áldozatában egyesít őket önmagával és egymással. Az oltár magának Krisztusnak a szimbóluma, aki úgy van jelen, mint föláldozott bárány (a kereszt áldozati oltára), s mint mennyei eledel, aki a hívőknek ajándékozza magát (eucharisztikus asztal-oltár). Az Eucharisztia „a jövendő dicsőség záloga", mert az Eucharisztia elhalmozza a hívőket az ég minden kegyelmével és áldásával, megerősíti őket a jelen élet zarándokútjára, s fölébreszti bennük az örök élet vágyát azáltal, hogy egyesíti őket az Atya jobbjára fölment Krisztussal, a mennyei Egyházzal, a Boldogságos Szűzzel és az összes szentekkel.[18]

A Katolikus Egyház az Eucharisztiával kapcsolatos tanításának felidézése egyértelművé teszi: a bor legjelentőségesebb szerepre a katolicizmusban tett szert. Napjainkban a Katolikus Egyházban Krisztus útmutatása alapján történik az Oltáriszentség szolgálata, melynek során az Egyház misebort használ. A misebor kizárólag szőlőből készíthető, *Vinum de vite:* bor a szőlőtőről – az egyházi előírásoknak megfelelően. A misebor színbor, nem szabad idegen anyagot hozzákeverni. Ha erjedés előtt adnak cukrot a musthoz, a bor még használható miseborként. A nem szőlőből előállított borok (például gyümölcsborok) használata viszont tilos. Fajélesztő, enzimek, savazás, csersav és egyéb javító- és stabilizáló anyagok hozzáadása szintén tiltott, és törekedni kell a kén körültekintő, minimálisra csökkentett használatára is. Derítőszert csak borban szabad oldani, a borba más módon sem kerülhet víz. Ezért a borászati eszközöknél, tartályoknál, hordóknál mosás után meg kell várni, amíg megszáradnak. A misebor nem javítható, és csak annyi kezelésben részesülhet, amely egészségben tartásához feltétlenül szükséges. Érdekes, hogy napjainkban miseborként inkább a fehér borokat használják, ennek fő oka valószínűleg a szertartás eszközeinek könnyebb tisztíthatósága. A mediterrán országokban sokszor édes borokkal miséznek, míg a Kárpát-medencére száraz-félszáraz borok a jellemzőbbek. Egy misén alig 0,3–0,5 dl miseborra van szükség, de vannak olyan esetek, amikor ennél lényegesen több fogy. Elsőáldozáskor és nagycsütörtökön a Katolikus Egyház kifejezetten ajánlja a két szín alatti áldozást, amikor minden áldozó hívő fogyaszt a borból.

A népi humor a jó misebort „ökumenikus" italként jellemezte, amely egyszerre katolikus (hitében erős), református (tiszta), lutheránus (se hideg, se meleg), és zsidó (kereszteletlen). Akármilyen bort is iszik, a katolikus hívőnek mindig figyelembe kell vennie az Egyház tanítását: *„A mértékletesség az az erkölcsi erény, amely mérsékli az élvezetek vonzását, és megszerzi a teremtett javak használatában az egyensúlyt. Biztosítja az akarat uralmát az ösztönökön. A mértékletes személy érzéki vágyait a jó felé tereli, és megőrzi a józan megkülönböztetést: Éljünk fegyelmezetten, szentül és józanul ezen a világon!"*[19]

[18] A Katolikus Egyház Katekizmusának Kompendiuma, Szent István Társulat, Budapest, 2006. 103-107.
[19] A Katolikus Egyház Katekizmusának Kompendiuma, Szent István Társulat, Budapest 2006. 134.

A SZŐLŐ, A BOR VÉDŐSZENTJEI ÉS A HOZZÁJUK KAPCSOLÓDÓ NÉPHIT

„Orbán, Donát, Medárd könyörögjetek érettünk, vihar villám, jégeső ne ártson nekünk." Szent Orbán, Szent Donát, Szent Medárd közös szobra és annak felirata (Jászberény, 1749) egyik bizonysága annak, hogy a szőlő és a bor védőszentjei milyen nagy népszerűségnek örvendenek a népi kultúrában. A katolicizmus legfontosabb szőlővédőszentjeit kronologikusan (ünnepnapjaik figyelembevételével) vesszük sorra.

Szent Vince (Kr.u.?–304) ünnepét január 22-én tartják. Legendája az Érdy-kódexben olvasható, de nincs benne magyarázat Vince napjának a szőlővel, borral való kapcsolatára. Tiszteletére kápolnát, templomot azért nem szenteltek a szőlőhegyeken, mert télidőben nem tudták volna búcsúnapját méltóképpen megünnepelni. Kivétel a Sárospatak határában emelkedő Szent Vince-hegy (a helybeli nép ajkán Szemince), melyen a középkorban (1238) a szőlők között dominikánus klastrom állott. A szőlősgazdák e napon kimentek a szőlőbe és Vince-vesszőt vágtak, otthon vízbe tették és hajtásaiból az új termésre próbáltak következtetni. Nevének a vinum szóval rokon hangzása magyarázza, hogy a szőlőművesek névnapjának időjárásából az év bortermésre szoktak jósolni: *„Ha megcsordul Vince megtelik a pince."*

Szent Donát (Kr.u.?–362) ünnepét február 17-én tartják. A néphit szerint a villámcsapások és a jégeső elhárítója, ezért sok helyen a templomi harangokat neki szentelték. A szobrához irányuló körmenetet július második vasárnapján tartották. A kivételes gondoskodást igénylő szőlő védelmére a fagyosszentek napjai mellett különösen Mária Magdolnától (július 22.) Bertalan napig (augusztus 24.) tartó időszakban volt szükség, melyet a 17. század közepétől egyre több felé az augusztus 7-én ünnepelt Szent Donát római vértanúhoz fohászkodva reméltek. Nem véletlenül, hiszen ő a Legio Fulminatrix (mennydörgős-, villámos légió) tagja volt. Nyugalomra Rómában, Szent Ágnes katakombájában talált. Ereklyéit 1652-ben a németországi Rajna-vidékre, Münstereifel városába vitték. A kísérő papot villámcsapás érte, azonban semmi baja sem történt, amit Donát közbenjárásának tulajdonítottak. Ettől kezdve a rajnai borvidéken virágzó kultusza alakult ki, ami hamarosan Magyarországra is átterjedt. Első hazai említését 1676-ból Csepreg hegykönyvéből ismerjük. Az 1730-as években Budán szobrot állítottak neki és őt választották a város védőszentjének is. Ugyanakkor a szőlők oltalmazását Arezzo 4. században mártíromságot szenvedett, Donát nevű püspökére bízták. A 4. században azonban élt Ciprus szigetén is egy Donát püspök. Egyszer, szárazság idején, imája nyomán megnyíltak az ég csatornái, ám ő a szabadban állván sem lett vizes. Azt sem tudjuk, hogy melyikükről jegyezte fel Szent Gergely azt a csodát, amelyikben misézés közben üvegkehelyben áldotta meg a bort, amikor a pogányok eltörték azt, de könyörgésére a serleg ép egésszé lett újra. Mindenesetre Szent Donátot katonaként, vagy kelyhet tartó püspökként szokták ábrázolni. Tiszteletére szobrokat, kápolnákat emeltek, és harangokat szenteltek, de faragott képei ott díszelegnek hordóinkon is.

Szent Gergely (Kr.u.540.k.–604) ünnepét március 12-én tartják. A szent pápa kivételes népszerűségére jellemző, hogy alakja bevonult az európai mondavilágba. A Legenda Aureában olvasható történet szerint egy előkelő asszony minden vasárnap kenyeret ajánlott fel Gergelynek. Egyszer azonban hitetlenkedni, nevetni kezdett, amikor a miséző pápa az átváltoztatott ostyát odanyújtotta neki. A pápa

a szentséget ezért nem is szolgáltatta ki az asszonynak. Visszatette az asztalra és megkérdezte miért nevetett. Azért – válaszolt az asszony – mert te azt a kenyeret nevezted Krisztus testének, amelyet én hoztam. Gergely a hitetlenség hallatára imádkozni kezdett, és a kenyér emberi formát, éspedig ujjat mutatott. Az asszony megrendülve hinni kezdett, mire az ujj ismét kenyérré változott. A pápa most már megáldoztatta vele. Ez volt Gergely pápa miséje. Gergely tavaszkezdő, melegváró nap, a tavaszi napéjegyenlőség időpontja. A hagyomány szerint a Gergely napján metszett tőkékről sok bort szüretelnek.

Szent György (Kr.u.243–313) ünnepét április 24-én tartják. Szent György magas rangú római katonatiszt volt, aki a legnagyobb ókori keresztényüldözés (303) idején lemondott rangjáról és mártírhalált halt. Zománcképe a magyar Szent Korona alsó részén látható, és Szent István lobogóin is szerepelt. Katonaszentként, sárkányölőként vonult be a köztudatba. Szent György a magyar népi vallásosságban elsősorban a pásztorok és állattartók védőszentje, de a gyógyfüveket is ezen a napon gyűjtötték össze, és több borvidékünkön Szent György a szőlőtermesztők védőszentje is. Kőszegen ekkor vezetik az 1740 óta hagyománnyá vált „Szőlőjövések könyvét". Szent György napja időjárási határnap is egyben: *„Ha Szent György előtt megzendül az ég, jó és bőséges lesz a szőlőtermés."*

Szent Orbán (Kr.u.222–230) ünnepét május 25-én tartják. Középkori hagyomány szerint pápaként ő rendelte el, hogy a miseáldozat kelyhét és tányérját aranyból vagy ezüstből készítsék. Emiatt kehellyel, szőlőfürttel szokták ábrázolni és ezért választották a szőlőművesek, kádárok, kocsmárosok patrónusának. Szent Orbán népi kultuszának forrása az elzászi szőlővidék. Innen terjedt el Franciaországba és a Német-Római Birodalomba, majd a középkor végén Magyarországra. Orbán ünnepét a nyár kezdő napjaként tartották számon, s a szőlőhegyeket az elkövetkező nyári viharokra készülve a szent pápa oltalma alá helyezték. Szent Orbán napján körmeneteket, szőlőbe vonulásokat, búcsúkat tartottak. A népi időjóslásban Szent Orbán napja jeles nap, ha ezen a napon jó idő van meleg őszre, és jó bortermésre lehet számítani, ha rossz az idő vagy fagy, a néphit szerint rossz lesz a termés. *„Söpri a termést Orbán faggyal."* Hogy ezt megakadályozzák és közbenjárását megnyerjék, a szőlőhegyeken szobrot, kápolnát emeltek a tiszteletére. A muravidékiek és a göcsejiek azt tanácsolták, hogy amíg Orbán a kemence hátán ül, addig ne hagyjuk el a nadrágot, mert még rossz idő is lehet. Egyes vidékeinken ezért söprűt fogtak Orbán előzésére. Először a kályháról verték le, utána a konyhából kergették ki, majd a földet csapkodva az utcaajtóig hajtották. Miután végeztek, boldogan dicsekedtek: kiseprűztük Orbánt, nem lesz többé hideg. Oltalmában a vincellérek és szőlőművesek mellett a kocsmárosok és a kádárok is bíztak. Az Orbán napi fagy leginkább a virágzó szőlőnek árt, ezért a szent képét olykor ráfaragták, ráfestették a hordókra, borsajtókra, céhzászlókra, sokfelé pedig szobrot, kápolnát állítottak számára a szőlőkben, hogy a természeti csapásoktól óvja a vidéket és biztosítsa a bő termést. Kedvező időjárás esetén a szobrot borral locsolgatták, dicsérték, felöltöztették, fölvirágozták, de ha a szent ünnepén fagyot észleltek, akkor megpálcázták, leköpködték, szidták, az ülepüket mutogatták felé. A szalmából, fából készített alkalmi Orbán jelképeket pedig sárban húzkodták, majd elégették. Orbán kiemelkedő a szentek sorában, hiszen rajta kívül csupán Szűz Máriának és Szent Annának ismerjük hordozható ábrázolását.

Szent Medárd (Kr.u.485–560 k.)ünnepét június 8-án tartják. Szent Medárd frank származású volt. Legendája szerint köpenyét egy vak koldusnak, lovát egy földművesnek adta. Napjához szerte Európában időjárási regulák fűződnek. Ha ilyenkor

esik, a következő 40 napon is hasonló lesz az időjárás (ilyenkor a szőlő bőven terem, de a bor gyenge lesz), ha nem esik, 40 napig szárazság várható. Első hazai említése a németújvári ferencesrendi kolostor 1462-ből származó, erdélyi eredetű kéziratos breviáriumának naptára. A szüretelők fő pártfogójának is tekintik.

Szent Vencel (Kr.u.?–929) ünnepét szeptember 28-án tartják. Legendájának tanúsága szerint Szent Vencel – mélyen átérezve annak misztériumát, hogy a szentmisében az ostya és a bor Krisztus testévé és vérévé válik – a misebornak szánt szőlőt maga szüretelte és préselte ki, a szent ostyához, pedig maga ültette, aratta és csépelte a búzát, majd az ostyát is maga sütötte belőle. Nem véletlen, hogy hazánkban is több helyen a szőlőhegyek védőszentje lett. Névnapja is a szüreti hetekre esik. A hagyomány szerint a szent ünnepét követő vasárnap a szőlősgazdák égő fáklyával, gyertyával jönnek misére. Az oltárképet és szobrokat ilyenkor szőlőfürtökkel és vesszőkkel díszítik fel, az oltárra két üveg bort helyeznek.

Szent Márton (Kr.u.317–?) ünnepét november 11-én tartják. Az egyik legnépszerűbb szőlővédőszent, a Magyar Egyház patrónusa. Nevéhez számos néphagyomány kötődik, ünnepe egyben az újbor ünnepe is. Időjóslás is kapcsolódik ünnepéhez: *„Ha a lúd jégre áll, karácsonykor sárban jár".* Szent Márton püspök szerény ember volt. Nem akarta elvállalni a püspökséget, a ludak óljába menekült, akik azonban elárulták zajongásukkal, így kénytelen volt eleget tenni a püspökválasztás eredményének. A Márton-ábrázolásokon ezért mindig megtaláljuk a libát. A Szent Márton lúdja mellé elfogyasztott újbor szerencsét hozó a néphitben. Szent Márton Savaria városában született, tevékenységét Franciaországban fejtette ki. Tours-i püspökként vált híressé, és két apátságot is alapított. Legendáiban hun származását is megemlítik, egyes verziókban pedig egyenesen magyar királyfiként tartják számon. Legismertebb legendája szerint kettévágja palástját, és odaadja az előtte didergő, ruha nélküli koldusnak, hogy ne fázzon. Később álmában megjelenik Krisztus a köpenyben. Ekkor válik hitűjonccá, otthagyva a katonai pályát. A csodálatos legendai történés később megismétlődik, amikor egy mise után egy koldust talál a templom előtt, ruha nélkül. Márton a miseruháját teríti rá, és ingujjban jelenik meg a hívek előtt, de mikor karját az égre emeli, ékes miseruhával borítják be, és egy fénycsóva jelenik meg a feje fölött. Szűz Mária mellett Szent István király Szent Mártont is az ország patrónusává választotta, akinek képei seregeinek lobogóira is felkerültek. Középkori királyaink a fehérvári Szent Márton székesegyház tornyában vágtak kardjukkal a négy égtáj felé, hogy az onnan érkező seregek ellen az ő oltalmával védelmezzék az országot. Mártonról – Szűz Mária mellett – nevezték el a legtöbb települést nemcsak a Kárpát-medencében, hanem egész Európában is.

Szent János Ünnepét december 27-én tartják. János megáldja a bort. Amikor János nem volt hajlandó Efezusban Artemisznek áldozni, javaslatára a pogányok és ő egymás templomának pusztulásáért imádkoznak. Amikor Artemisz temploma leomlott, kirobban a vita az efezusiak körében az igaz hitről. János erre egy kehelyben halálos mérget kért, keresztet vetett rá és kiitta, anélkül hogy valami baja esett volna. A méreggel teli kehely gyakori jelképe Szent János evangélistának, amihez a kereszt jelével ártalmatlanná tett, a mérget szimbolizáló kígyó (vagy sárkány) is járulhat. Hagyományosan a János nap volt a borszentelés ideje, az újborral megtöltött palackokból megszentelés után minden hordóba öntöttek néhány cseppet. A megszentelt bort gyógyszerként használták. A Jánosok felköszöntésekor az utolsó pohár bort *„János áldásnak"* vagy *„Szent János poharának"* tartották, amely egészséget hozott a ház egész népének.

Mint a fentiekből is kiderült, a tradicionális paraszti kultúrában az ember az *„Isten színe előtt"* élte le mindennapjait. Ez fokozottan érvényesült a szőlőskertek esetében, ahol tilos volt a káromkodás, veszekedés, és mindenféle erkölcstelen cselekedet. Úgy vélték, hogy aki a szőlőben valami nem megengedett dolgot követ el, annak az Úr elveszi a termését. A hagyomány szerint a szüret megkezdése előtt szüreti misét mondattak hálából, hogy megköszönjék Isten áldását és a termést. A szüreti koszorút is megszenteltették, és a fontosabb munkaeszközökre, elsősorban a présekre is szokás volt vallásos jeleket festeni, vésni és megszenteltetni őket. A magyar néphitben a borkészítés munkafolyamatai párhuzamba helyeződnek Krisztus történetével. A népi vallásosságban a szőlőfürt leszedése, darálása-összetörése, a szőlőlé kipréselése a kipréselt lé hordóba töltése, s a hordóban borrá alakulása – az átalakulás rejtélye, misztériuma –, a borkészítés minden mozzanata a Megváltó történetére utal. Magyarországon a legfontosabb személy Krisztus után Magyarország patrónusa, Boldogasszony Anyánk, a magyar szőlőművesek védőszentje: Szűz Mária. Az egyházatyák Szűz Máriát szőlőtőhöz hasonlították, amely Krisztust érlelte, mint gyümölcsöt. Ezért a középkori festményeken a Madonna vagy gyermeke szőlőfürtöt tart a kezében. Szűz Mária anyja Szent Anna, a gazdasszonyok és a szőlőművesek védőszentje, mert lánya méhéből sarjadt a Szőlőtő, s ebből termett a Megváltás Bora. Mindezek fényében természetes, hogy a Katolikus Egyház támaszt nyújt munkálkodásukban a szőlősgazdáknak. Április 25-én, a búzaszentelő napon, szőlőhegyi kivonulásokat is tartanak. Ekkor a vetéseket, a gyümölcsösöket és a szőlőket is megáldják és imádkozva, az égi veszedelmek elkerülését kérik. Nem meglepő tehát, hogy a szőlővel-borral foglalkozó emberek, minden szőlőhegyen, vagy az oda felvezető dűlőutak mentén feszületet és szentek szobrait helyezték el és kápolnákat építettek, melyeknek évszázadok óta jelentős a tájformáló szerepük. Nincs ennél természetesebb: Jézus Krisztus otthon van a szőlőhegyeken.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

The importance of grapes and wine in Catholicism and folk beliefs

TIBOR BECK

The possibility of turning the juice of grapes into wine in the right circumstances had made the vine in Christendom the symbol of metamorphosis and transformation. In the Bible, grapes and wine have the greatest significance in the New Testament. Together with bread, wine has, since the Last Supper, been the basic material of the Eucharist. Among Christian churches it is the Catholic Church for which grapes and wine have the greatest significance, as Catholicism adheres to the notion of Christ's real presence during the communion. The antecedents of this prominent role are already attested in the Old Testament, according to which Jews – following the laws of Moses – frequently consumed wine. There are numerous instances in the Old Testament of warning against excessive wine consumption, but moderate wine drinking was supported. In the New Testament grapes and wine are the symbols of the new world of Christ. The essence of this new reality, the Kingdom of God, is explained by Christ with his parable on the cultivation of the vineyard. His first miracle is also associated with wine. The dual characteristics of wine also appear in the New Testament, when, as one his last acts, Christ refuses the wine mixed with myrrh, as it has a narcotic effect. Wine achieved its greatest religious significance during the Last Supper. Both in the reality and symbolism of the Last Supper, and in its institution of the Eucharist, wine and bread play a central role. The offertory prayer of the Catholic mass makes the role of wine explicit in the most important Christian mystery, the Eucharist. In peasant religion the mystery of the grape bunch turning into wine, and every stage of winemaking, refers to the story of the Saviour. It is hardly surprising then, that people committed to winemaking erected crucifixes, statues of saints and chapels in vineyards or next to the roads leading there; such edifices have had a definitive role in forming the landscape for centuries. Nothing could be more natural: the home of Jesus Christ is in the vineyard.

Magyar Néprajzi Múzeum (c) 2021

MÚZEUMPEDAGÓGIA, MÚZEUMMETODIKA, MÚZEUMI KOMMUNIKÁCIÓ

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Mezőgazdaság: minden, ami éltet

(Európai Uniós támogatás közművelődési munkánk tartalmi megújítására, 2009–2011.)

CSÓK MÁRTA:

I. PÁLYÁZATI TÁMOGATÁSOK EDDIGI KÖZMŰVELŐDÉSI MUNKÁNKBAN

I.1. Az elmúlt másfél évtized közoktatást segítő pályázati eredményei, törekvései – múzeumi vonatkozásban

Magyarországon a rendszerváltás után pályázati támogatás nélkül csak nagyon nehezen tudott – ha egyáltalán tudott – a múzeumok többsége nagyobb, átfogóbb programot, pedagógiai projektet önállóan, önerőből megvalósítani, ezért lehetőség szerint arra törekedtek, hogy minél több remélt támogatást nyerjenek el, ezeknek a birtokában pedig megvalósíthassák elképzeléseiket, azaz kapcsolódni tudjanak, mégpedig korszerű módon tudjanak kapcsolódni a táguló, egyre inkább heterogénné váló közoktatás bővülő, változó igényeihez.

Nem volt ezzel másképp a Magyar Mezőgazdasági Múzeum sem. Pályázatok írásakor általában a múzeumi kiállításokra építettünk, hiszen egy-egy kiállításnak néha az egésze, néha csak egy-egy része, részlete kap főszerepet a múzeumpedagógiai foglalkozáson. A témák, résztémák miatt a mi kiállításaink rugalmasan képesek alkalmazkodni az oktatási intézmények tananyagához, az óvoda- és iskolapedagógusok törekvéseihez. A kiállítások témái, következésképpen a tervezhető tematikák többféleképpen átalakíthatóak, variálhatóak iskolatípusok, és a különféle pedagógiai törekvések kívánalmainak megfelelően. Tudjuk, tapasztaljuk – és tapasztalják szerte az országban a múzeumpedagógusok –, hogy a múzeumi kiállítás éppen látványossága, érdekessége miatt, pedagógiai irányítás mellett hasznosan befogadható a gyermekek számára. A kiállítás jól „használható" a pedagógusoknak is, hiszen egy zárt, körülhatárolható, mesterséges tér, amelyben tetszetős, látványos elemek, váratlan, újszerű megoldások, és azok összhatása élménnyé emeli a kiállítás mondanivalóját. Vagyis jobban, hatékonyabban, maradandóbban feldolgozható az esztétikai értékekkel is rendelkező kiállítás. A mi látogatóink nagy része általános iskolás diák. Gyakran a pedagógus alaposan felkészül a múzeumlátogatásra, hiszen a jól irányzott, módszertanilag megalapozott verbális kiegészítés ezeknél a korosztályoknál elengedhetetlen.

A rendszerváltozás utáni években a múzeumi területet, a közművelődési tevékenységet érintő pályázatok nagyot lendítettek a múzeumok pedagógiai törekvéseinek megvalósításában. Akkor ugyan még nem gondoltuk, hogy néhány év múlva sajnos majd keserűen állapítjuk meg, hogy akkor (tudniillik közvetlenül a rendszerváltás után) „több volt a fóka és kevesebb az eszkimó", azaz aki jól pályázott, általában meg is találta a neki megfelelő pályázati forrást, és nekiláthatott a munkának. Ma már „nagyon sok az eszkimó és kevés a fóka", ami alatt azt értem, hogy

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

mindenki igyekszik pályázni, és ha a múzeumi területen közművelődési tárgyú pályázatot kíván nyerni, ugyanazokat a pályázatokat találja és reméli megnyerni. A 1990-es évek első felében még leginkább a Pályázatfigyelő című havi lapból, továbbá napilapokból és az egyes alapítványok működéséről beszerzett írásos anyagokból (előfordult, hogy a múzeumi szakmában szájról-szájra terjedő, témánkat érintő hírekből) szereztünk tudomást egy-egy „jó" pályázatról, ezzel szemben manapság az internet segítségével olyan mennyiségű pályázatot találunk, hogy amennyiben nem célirányosan és fegyelmezett tudatossággal keresgélünk, szinte elveszünk ezek sokféleségében. Mindenki látja, aki pályázati lehetőségek feltérképezésével és pályázatok írásával foglalkozik, hogy lehetőségeink jócskán kitágultak. Ám ez gyakran nem előny, mert egyre szigorúbb követelmények elé állítanak bennünket ezek a pályázati kiírások (magas önrész, rövid megvalósítási határidők, szigorodó pályázási feltételek stb). Közben amíg a rendszerváltástól számított két évtizednyi idő elfolydogált, a múzeumokkal kapcsolatos, a közoktatás felől érkező igények is megnőttek, és főleg megváltoztak, tehát átfogóbb szervezést kívánó, speciálisabb múzeumi szolgáltatások iránt ébredt fel az igény. Ezt az igényt pedig, érthetően, minden magára adó múzeum szeretné kielégíteni. Konkurenciaharc indult meg a múzeumok között. Vagyis megint oda lyukadunk ki, hogy „kevés a fóka, sok az eszkimó".

Azok a pályázatok, amelyeket 1995–2000. között a Közművelődési Főosztály munkatársai nyertek, a múzeum közművelődési munkáját és annak jövőjét illetően nagyon fontosak voltak, hiszen konkrét, részleteiben kidolgozott célkitűzést, a problémák szabatos megfogalmazását, a hatékonynak gondolt módszerek pontos ismeretét követelték meg. Egyre nagyobb figyelmet, tudatosságot igényeltek. Ha úgy tetszik, konkrét célokon túlmenően előkészítettek bennünket arra, hogy nagyobb időszakon átívelő, merészebb koncepciójú, összetettebb pályázatokat legyünk képesek megírni, megnyerni és megvalósítani. Tanulságos volt tehát számunkra az a megtett út, amíg eljutottunk az Európai Uniós pályázatokig.

Ha számba vesszük a fontosabb – elsősorban a közoktatást érintő – sikeres pályázatainkat, azt látjuk: minden esetben arra törekedtünk, hogy a múzeumok legspecifikusabb, lényegi részével, a műtárgyakkal, a kiállításokkal ismertessük meg újszerű módon a gyermekeket és a felnőtteket (pedagógusok, szülők). Emellett specifikusan múzeumba való, „múzeumszerű", a múzeumot bemutató programok szervezésére törekedtünk. Célunk a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban minden esetben az volt, hogy a mi múzeumunkba szoktassuk őket, hogy megtanítsuk őket arra: lehet élményszerűen, kalandosan, izgalmasan is közeledni a műtárgyakhoz és a hozzájuk kapcsolódó, lényeges, elsajátítandó ismeretekhez. Esetünkben ez fontos és reális cél volt, hiszen a Magyar Mezőgazdasági Múzeumba a diákok éppen diákkorukban, ha többször nem is, legalább egyszer, még az ország legtávolabbi részeiből is eljutnak. A fővárosi gyermekeknek akár rendszeres, tanórákat kiegészítő, helyettesítő élményprogram is lehet a múzeumpedagógiai foglalkozásokon való részvétel.[1]

Pályázataink kiválasztásánál a szünidei szabadidős tevékenységek színvonalának emelésére is gondoltunk, ezért pályáztunk az 1990-es évek második felében a Nemzeti Gyermek és Ifjúsági Közalapítvány Kuratóriumához gyermekek téli programjainak támogatására (tánctanítás, manuális tevékenységek, például hagyományos karácsonyi díszek készítése, illetve a téli mezőgazdasági munkák feleleve-

[1] Múzeumpedagógiai foglalkozásokon résztvevők száma: 2007 év: 1764 fő, 2008. év 1300 fő, 2009. év: 1487 fő, 2010. év: 1547 fő.

nítése). Feldolgoztuk a „tél a mezőgazdaságban" témát (több kiállítás kapcsolódó részének séta keretében történő feldolgozása), kapcsolódó programként pedig játékkészítés zajlott természetes anyagokból. Az általam kidolgozott „Irodalmi hősök és környezetük" című, új ismeretek megszerzését célzó feladatlapok 5. és 6. osztályos gyermekeknek készültek, az ő irodalmi (jórészt iskolai kötelező) olvasmányaikra építettek. A legismertebb irodalmi hősök (például Kukorica Jancsi, Toldi Miklós, Mátyás király) környezetében fellelhető, mezőgazdasághoz kapcsolódó tárgyakat, eszközöket segített a feladatlap felismerni (szántóföldi és kiskertben használatos eszközök, ruhák, vadászfegyverek), ami azért fontos, mert Petőfi Sándor vagy Arany János elbeszélő költeményeit ma már csak sűrűn lábjegyzetezve tudják értelmezni a diákok, hiszen legtöbbjük közvetlen közelről sosem látta, nem ismeri ezeket az eszközöket.

A Magyar Soros Alapítvány 1996-ban és 1997-ben is támogatott bennünket a „Kisgyermekkori fejlesztés" című részprogramjában. Pályázatunk és programunk címe: „A múzeum kiállításaira épített, speciálisan szerkesztett gyermekfoglalkozások óvodások és általános iskolások részére." A megvalósítás során azt a célt tartottuk a legfontosabbnak, hogy a résztvevő gyermekek óvodából az iskolába való átmenetét segítsük zökkenőmentessé tenni. Speciális múzeumi foglalkozásokat ajánlottunk, olyan témákban, amelyek közel állnak a gyermekekhez és kapcsolódnak azokhoz a környezetismereti kérdésekhez is, amelyekkel az iskolában is, az otthoni környezetükben is találkozhatnak. A pályázat megvalósítása során három kiállítást dolgoztunk fel (Gabonatermesztés-történeti, Vadászattörténeti, Kertészeti). Gyakran a foglalkozások tematikái a pedagógusok kéréseinek megfelelően készültek el.[2]

(Itt jegyezném meg, hogy egyik foglalkozásom, „A furfangos, ravasz Csalavér" ekkor indult – tizenöt éve –, és az iskolák részéről azóta is töretlen érdeklődés mutatkozik iránta.)

A Közművelődési és Tudományos Alap – Budapest Főváros támogatásával – több ízben is támogatta azon törekvésünket, hogy történeti-néprajzi kiállítások és kapcsolódó gyermekfoglalkozások keretében ismerkedjenek a látogatók a néphagyományokkal. Négy kiállítást nyitottunk meg körtermünkben; a négy évszaknak megfelelően ünnepkörök – és kapcsolódó gazdasági munkák – bemutatására került sor. Látogatóink körében igen népszerűek voltak a kiállítások és a hozzájuk kapcsolódó múzeumpedagógiai foglalkozások.[3] Egy, a Fővárosi Közoktatásfejlesztési Közalapítvány által támogatott pályázat lehetővé tette, hogy komplex művészeti nevelési programot dolgozzunk ki és valósítsunk meg, amelyre a Vajdahunyadvár épületegyüttese és története adott lehetőséget. Az erdélyi Vajdahunyad vára és a mi városligeti épületünk összehasonlítása pedig azt célozta, hogy épület- és építészettörténeti (stílustörténeti), valamint történelmi (Mátyás király és kora) ismereteket sajátíthassanak el az érdeklődők, miközben művészeti (reneszánsz társastáncok alaplépéseinek tanulása) nevelésben is részesülnek. A program jól kapcsolódott az ezredforduló programjaihoz, nevezetesen egyik célunkhoz: megértetni a gyermekekkel, hogy a magyarság ezer éven át szolgálta az európai kultúrát, és annak szerves

[2] A Soros Alapítvány által támogatott foglalkozásokat 1997. tavaszától 1997. decemberéig 30 kisiskolás csoport számára tartották: Csók Márta, Darvas Lászlóné, Kovács Judit.

[3] A forgatókönyveket, a múzeumpedagógiai hasznosítási tervet készítették, és a kiállításokat rendezték: Kovács Judit és Káldy Mária.

része. Két foglalkozást tartottunk: „Mosónők tánca" és „Polgárok tánca" címmel. Mindkét alkalommal megvizsgáltuk és feldolgoztuk a Vajdahunyadvár jellegzetes építészeti stílusait, feleleventettük a reneszánsz kultúra fénykorát Magyarországon, valamint zeneelméleti és tánctörténeti ismereteket nyújtottunk. (Foglalkoztunk a tánc kommunikációban betöltött szerepével, hiszen a régi társastáncok visszavezették a gyermekeket abba a világba, ahol nem uniformizált módon, hanem sokkal egyénibben „szólították meg" egymást, például a táncteremben.) A jelentkező csoportok manuális tevékenységeket is végeztek, a gyermekeket kísérő, a téma iránt tovább érdeklődő pedagógus pedig, ha kérte, megkapta a táncok kottáját és zenéjét is.

Több, aktuálisan a múzeum életéhez, történetéhez köthető programot is megvalósítottunk pályázati segítséggel (2005). Alpár Ignác műépítész – a múzeum épületének tervezője – 150. születésnapjára „családi sétákat" szerveztünk, gondoskodva arról, hogy éppen azon a hétvégén születésnapot ünneplő családok érkezzenek hozzánk. A különféle életkorú és érdeklődésű családtagok (más-más programrészbe kapcsolódva) élvezhették Alpár Ignác, a Vajdahunyadvár tervezőjének és építészének művét, és bejárhatták az épületet speciális vártörténeti séta keretében. A kiállítás rendezője felköszöntötte a család ünnepelt tagját és kalauzolta a kiállításban. Filmeket is nézhettek a Vajdahunyadvár jeles napjairól.[4] A Nemzeti Kulturális Alap Múzeumi Szakmai Kollégiuma többször is támogatta múzeumpedagógiai törekvéseinket, amely nemcsak a foglalkozások tartalmi és módszertani megújítását, hanem kiadványok tervezését és kivitelezését is lehetővé tette. Ilyen volt a 2008–2009-ben kidolgozott és bevezetett, többféle múzeumpedagógiai foglalkozás, vegyes tematikával. Múzeumpedagógiai füzetsorozatunkat négy új füzettel gazdagíthattuk. A foglalkozások a magyar mezőgazdaság történetét bemutató állandó kiállításunkban látható hajlékok, házak, magyar paraszti lakóházak jellegzetességeivel, koronkénti változásaival, a földművelés és az állattartás építményeivel ismertették meg a résztvevőket, valamint a természetben található gyógyító növények használával; alkalmazásukkal, elterjedésükkel. A magyar mezőgazdaság időszalagja használatával a legfontosabb mezőgazdasági tények, események, innovációk összefüggéseire hívtuk fel a „figyelmet". Népszerű, a mai napig igényelhető ismeretbővítő foglalkozás a gazdasszonyképző enteriőr részletes feldolgozása; ismeretek a korabeli gazdasszonyról, elvárások vele szemben, hagyományos tevékenységei és a hozzájuk kapcsolódó alapanyagok, ételtartósítási módok. A pályázat megvalósítása keretében is igényelhették a „drámajátékos műhelymunkákat", amelyek ismeretbővítő és új ismereteket közlő foglalkozások keretében valósultak meg. Itt a honfoglaló magyarok ősi szálláshelyét, a nemezsátort vizsgálhatták meg tüzetesen, emellett jelképekkel, az ősmagyarok hitvilágával, a rovásírással és a sámánokkal is foglalkoztak. Ezeket a foglalkozásokat azóta is nagy érdeklődés mellett tartjuk a diákcsoportoknak.[5]

I.2. Az Európai Uniós pályázat szükségszerűsége, időszerűsége, fontossága

A továbbiakban egy sikeres Európai Uniós pályázat megvalósításáról számolok be, amelyet a Társadalmi Megújulás Operatív Program 3.2.8/08/B/KMR „Múzeumok Mindenkinek Program – múzeumok oktatási-képzési szerepének erősítése" felhívás keretében készítettünk el és lettünk annak kedvezményezettjei. (Pályázatunk a

[4] A kiállítás rendezője: Szatmári Sarolta, a sétákat vezette, és a filmeket válogatta: Juhász Gabriella.
[5] A vártörténeti sétákat Juhász Gabriella, a drámajátékos műhelymunkákat Wellisch Maya vezette.

20-as sorszámot viselte.) A projekt megvalósításának kezdete: 2009. szeptember 1., megvalósításának tervezett záró napja: 2010. november 30. volt.

Céljaink, törekvéseink megegyeztek az Új Magyarország Fejlesztési Terv honlapján olvasható célokkal: „a múzeumok varázslatos helyek, amelyek különleges szerepet töltenek be az oktatásban és a tanulásban. Erre a felismerésre épült az Új Magyarország Fejlesztési Terv (ÚMFT) keretében az európai uniós támogatással megvalósuló „Múzeumok Mindenkinek Program". Ez országos szinten támogatja azt, hogy a múzeumok képesek legyenek korszerű kiállításokat, látogató- és iskolabarát környezetet, élménygazdag programokat és szórakoztatva oktató, magas szintű szolgáltatásokat nyújtani."

Látnunk kellett (és utólag különösképpen látnunk kell), hogy nemcsak számunkra, de az egész múzeumi közművelődési terület számára nagy jelentőséggel bírt ez a kezdeményezés, hiszen ez volt az első, komoly változásokat ígérő, merész célokat maga elé tűző uniós pályázat területünkön, amelyet nagy valószínűséggel azért sikerült az NFU-pályázati lehetőségei és prioritásai közé bevenni, mert oktatásalapú, továbbá mert koncepcionálisan szorosan az oktatáshoz kapcsolódott. A pályázatírást megelőző tájékoztató értekezletek egyikén felhívták a figyelmünket arra, hogy csak az a pályázat esélyes a nyerésre, amelynek résztémái így vagy úgy, de szerves kapcsolatban állnak az oktatással.

A pályázat megírásakor, a beadandó anyagok összeszerkesztésekor láttuk, hogy az két fő pilléren nyugszik: a közművelődési hasznosítási terven, és a hozzá kapcsolódó együttműködési megállapodások megkötésének kötelező jellegén, fontosságán. A közművelődési hasznosítási terv színvonalas elkészítése azért volt nagyon fontos, mert ezen a ponton tudtuk – önmagunkat objektíven nézve – felmérni és megmutatni, hogy rendelkezünk-e saját, reális önismerettel. Ennek érdekében nagyon konkrétan meg kellett fogalmaznunk eddigi eredményeinket, és intézményünk közművelődési vonatkozású kapcsolatait is fel kellett térképeznünk. Ezt, a legfontosabbak kiemelésével és hálószerű felvázolásával világossá kellett tennünk a pályázatot bírálók számára. A múzeum éppen akkori adottságainak (a szellemi tőke, intézményünk technikai felszereltsége, az épületben és a kiállításokban rejlő pedagógiai lehetőségek) reális felmérését és az adottságok mozgósításának készségét is meg kellett fogalmaznunk. Az együttműködési megállapodások jelentősége számunkra abban állt, hogy pontosan körvonalaztuk, rögzítettük az oktatási intézményekkel a konkrét együttműködés valamennyi szintjét. A megvalósítás során nagyon fontos ugyanis, hogy részletes, mindkét fél részéről aláírt együttműködés garantálja az oktatási intézmény felé a pontosan meghatározott programot (mit vesz igénybe), a múzeumnak pedig biztosítja a programra érkező, pedagógiailag előkészített, motivált gyermekeket (kikkel, mivel dolgozik). Mi a kerületünkben működő Liszt Ferenc Zenei Általános Iskolával kötöttünk együttműködési szerződést, elsősorban a múzeumi órák és a műhelyfoglalkozások, valamint a speciális foglalkozások sikeres megtartása érekében.

Már a pályázat megírásakor tudtuk, a megírás módjából és a hihetetlenül részletes, aprólékos válaszokat követelő témakörök kapcsán megfogalmazott kérdésekből pedig jól láttuk, hogy – a remélt támogatással – múzeumunkban új és részben az eddigiektől eltérő, más pályára állítható a közművelődési munka. Világos volt számunkra, hogy a pályázat megvalósítása során bizonyosan ki kell lépnünk a közművelődési (pedagógiai) munkát végzők szűk köréből, és a megvalósítást az egész intézményt megmozgató, nagy eseménnyé, koncepcionális, középponti tevékeny-

séggé kell emelnünk. A múzeum munkatervében meghatározott, sokágú közművelődési munka kivitelezése is a Közművelődési Főosztályra (és részben a Gyűjteményi Főosztályra) hárult, azaz a pályázat megvalósítása plusz feladatként jelentkezett, ami komoly aggodalmat váltott ki belőlünk, ám utólag visszatekintve az elvégzett munkára, és a kezdeti kételyekre, nehézségekre, nagyon fontosnak és hasznosnak gondoljuk, hogy megtörtént, hogy elvégeztük, amit vállaltunk. Nagyon fontos eredménynek tartom, hogy ezeknek az erőfeszítéseknek a következtében tanultuk meg, hogy kell elkészíteni, megszervezni, lebonyolítani, dokumentálni, kommunikálni, egyszóval: megalkotni egy komplex, uniós pályázatot.

II. „MEZŐGAZDASÁG: MINDEN, AMI ÉLTET" – UNIÓS PÁLYÁZATUNK TÖREKVÉSEI

II.1. Motivációk és eredményesség. A támogatható tevékenységek köre

Eredményt akartunk elérni abban az értelemben is, hogy továbbvihessük a „Múzeumok Mindenkinek Program" keretében már évekkel ezelőtt elkezdett tevékenységünket, vagyis azt, hogy elősegítsük az élethosszig tartó tanulás helyszínének, terepének megerősítését (a múzeum), és tartalmának (a közönség számára ajánlott programok, foglalkozások, rendezvények) gazdagodását.

A pályázatunkban megfogalmazott fejlesztés vágya erős motiváció volt, ebből szinte automatikusan adódott a legfőbb cél: múzeumpedagógiai, drámapedagógiai, felnőtt-nevelési, rendezvényszervezői, előadói, közművelődési tevékenységünket (jelen tevékenységeink mindegyikét tehát) magasabb szintre emelni, rendszeresebbé és célzott közönség számára elérhetővé tenni. Cél az is, hogy tartalmilag szélesítsük a fenti koncepcióba befogható, szerteágazó, összes tevékenységtípust. Következésképpen célunk természetesen a nagyobb, és a jelenleginél szélesebb (differenciáltabb) közönségrétegek meghódítása – és magától értetődően –, megtartása volt.

Pályázatunk címével nemcsak a már évek óta használt szlogenünket akartuk tudatosítani az irántunk érdeklődőkben, hanem érzékeltetni kívántuk azt is, hogy a tervezett programok témái az agrárágazatok (következésképpen a kiállítások és a gyűjtemények tárgyi anyagának) majd mindegyikét érintik. Ez nem tűnt irreális célnak, hiszen a pályázati kiírás szerint ahhoz, hogy a múzeumok és az iskolák partnersége létrejöhessen, a következő foglalkoztatási formák kívánatosak: múzeumi óra, múzeumi szakkörök; iskolabarát élményprogramok, azaz múzeumok az informális tanulásért cél érdekében: tematikus foglalkozás, műhelyfoglalkozás, műhelymunka, szünidei múzeumi gyermekfoglalkoztató napok, speciális múzeumi foglalkozás, szabadegyetem felsőbb osztályos diákoknak, egész napos családi foglalkozás. Mi a múzeumi szakkörök kivételével mindegyik foglalkoztatási formát szerettük volna megvalósítani, sőt, némelyikből két sorozatot (múzeumi óra, tematikus foglalkozások, szünidei múzeumi gyermekfoglalkoztató napok) is megvalósíthatónak gondoltunk.

Szerencsére terveinket valóra is tudtuk váltani, ugyanis elnyertük a pályázatban megfogalmazott támogatást: 6.050.000 Ft-ot, amelyet a programok megvalósítására fordítottunk.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

II.2. A pályázat fontossága, előzmények: a múzeum társadalmi környezete

A pályázat követelményeinek megfelelően a múzeum társadalmi környezetét is felvázoltuk, hogy világos legyen a pályázat bírálói számára, hogy különlegesen szép, és a program megvalósíthatósága szempontjából kiváló, esztétikai értékeit tekintve pedig különleges helyen dolgozunk majd. Ismertettük adottságainkat, és azt is, milyen kört tudunk és kívánunk elérni, hogy a pályázat adta lehetőségeket kiaknázva, a művelődés speciális formáit kialakítva értékes információkat közvetítsünk feléjük.

A Magyar Mezőgazdasági Múzeumot egy publikált látogatottsági (szociológiai) felmérés összegző vizsgálata elemezte.[6] Ennek tanulságai szerint a kiállításokat elsősorban a tanulóifjúság – nemre való tekintet nélkül – szervezett, illetve nem szervezett formában érkező csoportjai, és egyéni látogatói keresik fel leggyakrabban, amely tény szükségszerűvé, indokolttá teszi, hogy múzeumpedagógiai tevékenységünket tartalmilag és módszertanilag egyaránt szélesítsük, és az ehhez kapcsolódó pr-eszközeinket is fejlesszük.

Frissebb felmérések adataival is rendelkezünk, hiszen a rendezvényekhez, családi napokhoz kapcsolódó, a látogatók véleményét tudakoló kérdőíveink tanúsága szerint vendégeink között magas arányban előfordulnak felsőfokú végzettségűek, mégpedig többségben nők, akik többnyire a fővárosból és az agglomerációból érkeznek. Közönségünket zömmel a történettudomány, régészet, néprajz, mezőgazdasági ismeretek megszerzése vonzza; a látogatók szabadidő eltöltési igényeik elsősorban a kézműves technikák megismerésére, elsajátítására, a hagyományos ételek, italok, hungaricumok (élelmiszerek) kóstolására, a gasztronómia sajátos területeire irányul.

A múzeum legfontosabb célcsoportjai: 1., óvodások, 2., a diákok különböző korosztályai (általános iskolától a felsőoktatási intézmények hallgatóin át a szakoktatásban résztvevőkig). 3., családok (főváros, vidék), 4., diplomások, nyugdíjasok. 5., zuglói lakosok (a múzeum közvetlen környezete).

Az óvodás és iskolás csoportok elsősorban múzeumot látogatni érkeznek, sokan tárlatvezetéseket kérnek, illetve az iskolai oktatáshoz kapcsolódó, vagy a rendezvényeken megtalálható múzeumpedagógiai foglalkozásokra érkeznek, a családok pedig (hétvégi rendezvényekről lévén szó) elsősorban a szabadidős programok iránt érdeklődnek. (Például termékbemutatók, borkóstolással egybekötött előadások, zenei és kézműves programok, interaktív kiállítás-látogatás.) Diplomás, felnőtt és nyugdíjas korosztályok igénylik szakmai előadásainkat, előadás-sorozatainkat is.

A múzeumlátogatás alakulását befolyásoló változások a gazdasági helyzet romlásával függnek össze, ezeket folyamatosan érzékeljük, például a múzeumpedagógiai foglalkozásokra érkezők esetében, akik – a pedagógusokkal történő beszélgetéseink alapján tudjuk – gyakran azért nem keresik foglalkozásainkat, mert a szülők nem, vagy nehezen tudják kifizetni a foglalkozások részvételi díját és a közlekedés együttes költségeit. (Ezt orvosolja némiképpen, ám viszonylag szűk kört, néhány száz gyermeket érintve, a kerületi önkormányzattal – amely átvállalja a szülők anyagi terheit – létesített szerződésünk, ennek értelmében a kerületi önkormányzat megtéríti a résztvevők foglalkozási díját.)

[6] A vizsgálatot Kovács Judit végezte el 1996-1997-ben.

A múzeum munkáját segítő, támogató szervezetek közül főhatóságunk, a Vidékfejlesztési Minisztérium a legjelentősebb. Szakmai felügyeletünket – időközönként (évente, félévente), valamint nyertes pályázataink révén részbeni támogatásunkat is – a kultusztárca látja el. Támogatóink továbbá mindazok az oktatási intézmények, amelyek programkínálatunkat igénybe veszik (múzeumpedagógiai foglalkozások), támogatónk Budapest XIV. kerület Zugló Önkormányzata. Támogatónk a KOKOSZ „Liget" Oktatóközpontja, amely a múzeum Közművelődési Főosztályának keretében működik. A hazai önkéntes mozgalommal is egyre bővülő, mélyülő kapcsolatunk van, nyilvántartott tagjaik, akik közül az évek során szép számmal váltak a múzeum rendszeres támogatóivá, sokat segítenek nekünk rendezvények alkalmával.

A múzeumpedagógiai terv szorosan kapcsolódik a fennálló állandó kiállításokhoz, a foglalkozások e kiállításokban zajlanak, a kiegészítő manuális munka pedig többnyire a gyermekfoglalkoztatónkban.[7] A tudományos kutatások szakemberek által történt eredményei úgy válnak, úgy válhatnak közkinccsé, hogy előadásokat szervezünk, ismeretterjesztő céllal. (Erre szolgált jó példával egy érdekes sorozat, amely a „Gondolkodva gazdálkodni" címet viselte.)[8]

A múzeum környezetében meghatározó oktatási és nevelési intézmények találhatók: agrár-felsőoktatási intézmények, az ország (elsősorban a főváros) általános- és középiskolái, beleértve a reformpedagógiai irányzatokat (Montessori, Waldorf, alternatív iskolák), és a fogyatékkal élők oktatási és nevelési szervezeteit. Meghatározó a közvetlen környezetünkben lévő Vakok Intézete, a speciális iskolák (például Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskola), a speciális tagozatok (például drámapedagógiai). Vidéki iskolás csoportok – különösen a MÁV-kedvezményeket igénybe vevők – rendszeres, sűrű gyakorisággal érkeznek. Elsősorban az óvodák nevelési programjához kapcsolhatók a természetvédelemmel, környezetvédelemmel foglalkozó kiállítások. A szervezett diákcsoportok jobbára összefoglaló környezetismeret, biológia, történelem, földrajz tárgyak, illetve iskolai vetélkedők, tananyaghoz kapcsolódó szabadidős foglalkozások keretében érkeznek.

Fontos kapcsolatokat jelentenek a felsőoktatási intézmények (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Kodolányi János Főiskola) szakmai gyakorlatra hozzánk érkező hallgatói, akik gyakran választják szakdolgozatuk témájául múzeumunk közművelődési tevékenységét. (Általában módszertani problémákkal foglalkoznak, egy-egy részterületet elemeznek, melyek közül legkedveltebb a múzeumpedagógia.)

II.3. A pályázati fejlesztés előzményei és konkrét céljai (témakörök, tematikák)

Nem érdektelen számba venni az előzményeket. Ahhoz, hogy az uniós pályázat keretében megvalósítható fejlesztés konkrét célját megfogalmazzuk, közművelődési tevékenységünk lényegét kell látnunk, amely a következő: a „Múzeumok Mindenkinek Program" célkitűzéseinek megfelelően a kiállításokkal, azok hasznosításával, a gondozásunkban napvilágot látott kiadványokkal, szóróanyagokkal

[7] A foglalkoztató korszerűsítését egy másik pályázati támogatásból oldottuk meg „Az Önkéntesség hete" segítségével 2011 nyarán.

[8] A „Gondolkodva gazdálkodni" program és előadássorozat létrehozását, szakmai gondozását dr. Nagy Ágota, a szervezési teendőket pedig a Közművelődési Főosztály végezte.

a mind szélesebb közönségrétegek múzeumba vonzásával, a szabadidő kulturált eltöltésére alkalmas, tartalmas, vonzó programokkal igyekszünk szolgálni közönségünket. Legfontosabb részterületek: múzeumpedagógia, rendezvényszervezés, PR, kiadványszerkesztés, természetesen mindez több korosztályra vetítve.

A pályázat megvalósítását megelőzően múzeumpedagógiai tevékenységünk a kiállításokhoz kapcsolódóan és küldetésünkhöz, célkitűzéseinkhez illeszkedve kiterjedt a szervezett, csoportos formában érkező diákok korosztályaira. (Foglalkozástípusok: ismeretbővítő, új ismeretet közlő, drámapedagógiai, Montessori-pedagógiai). Rendszeresen gondoskodtunk egyéb, hétvégi múzeumpedagógiai lehetőségek biztosításáról (színházi matinék, drámapedagógiai csoportok vetélkedője, rendezvények gyermekek számára kialakított tárgyalkotó egységei).

A kiállítások múzeumunkban a kezdetektől fogva oktató jelleggel, céllal létesültek, amióta pedig szakképzett múzeumpedagógus dolgozik a múzeumban,[9] az állandó és az időszaki kiállításokhoz kapcsolódóan „hasznosítási" terveket dolgozunk ki. Ezek elsősorban a múzeumpedagógiai és rendezvénytervekben öltenek testet. Folyamatosan igényelhető múzeumpedagógiai foglalkozások vehetők igénybe (hagyományos múzeumpedagógiai módszerek, drámapedagógiai, Montessori pedagógiai). Rendszeresen megszervezzük a környezetvédelmi jeles napokat a múzeumban (például Madarak és fák napja, Víz világnapja, Állatok világnapja stb.). A hagyományosan nem múzeumi rendezvények is a családbarát jelleg erősítését szolgálták, szolgálják (színházi matinék, a „Mesés Vajdahunyadvár" drámapedagógiai vetélkedő évente).[10]

Az uniós pályázat megvalósításának fontos előzményének tekintettük a közművelődési munkához kapcsolódó PR- és marketing tevékenységet, amelynek kiemelkedő része a múzeum arculatának karbantartása (auditív és vizuális), kínálatának folyamatos megjelenítése az információhordozókon keresztül (bővülő kapcsolattartás a médiával). A pályázat előzményének tekinthető az a törekvésünk (és a már elért eredmények), hogy barátságos múzeumi környezetet alakítsunk ki, azaz olyan kiállítási tervek (forgatókönyvek) megvalósítására törekedjünk, amelyek eredményeként interaktív tereket is kialakíthatunk. Így a múzeumpedagógiai foglalkozások szorosabban kapcsolódhatnak a kiállítások témáihoz, azok feldolgozása élményszerűbb, hatékonyabb. (Erre azóta is törekszünk; ezt a közelmúltban megnyílt „A ló. Nemzeti lókiállítás" is mutatja.) Rendezvényeink már a pályázat elnyerése előtt is jobbára családi rendezvények voltak, amelyeket elsősorban hétvégi napokra (ünnepekre) szerveztünk, hogy a családok szabadidőben kereshessenek fel bennünket.

Általános célkitűzésként fogalmaztuk meg a pályázatban, hogy mindkét fontos területen, a múzeumpedagógia és a közművelődés területén konkrét továbbfejlesztéseket tervezünk. A múzeumpedagógia vonatkozásában ezt hosszú távú együttműködési szerződésekkel kívántuk elérni, oktatási intézmények bevonásával. Múzeumpedagógiai kínálatunk bővítése ennek következménye: a kiállításokat és a gyűjteményeket részévé tenni az iskolai oktató-nevelő munkának, tehát műtárgyspecifikus múzeumi órákat kínálni az általános- és középiskoláknak.

[9] 1978-tól napjainkig több múzeumpedagógus váltotta egymást, illetve dolgozott párhuzamosan egymás mellett. Jelenleg: Csók Márta, Wellisch Maya.
[10] Szervező: Wellisch Maya drámatanár.

A közművelődési munka területén (rendezvények, családi programok, gasztroprogramok stb) a családi hétvégék kínálatának további gazdagítását terveztük, hiszen erre ösztönzött bennünket a rendezvények résztvevői által kitöltött kérdőívek kiértékelése is. A családi hétvégék iránti igény a szóbeli közléseken túlmenően a kérdőívekben is megfogalmazódott. Egy napjaink mezőgazdasági problémáival foglalkozó múzeumi klub létrehozását is szerettük volna mielőbb megkezdeni, elsősorban fővárosi, fiatal felnőtt érdeklődők részvételével. Reméltük, hogy a klub tagjai folyamatos támogató tevékenységgel vesznek majd részt a múzeum életében. (Tapasztalataink szerint ez a célcsoport ritkán kerül közvetlen, irányított kapcsolatba a mezőgazdaság tárgykörébe tartozó ismeretekkel.)[11] A megvalósított pályázattól függetlenül, elektronikus hírlevelünkön keresztül mégiscsak alakulóban van egy virtuális klub, amely azzal a reménnyel kecsegtet, hogy a tagok a múzeum „valódi" támogatóivá válnak.[12]

Az általános, jobbító szándékú törekvések mellett a konkrét célokat is meg kellett fogalmaznunk. Terveztük papír alapú kiadványok megjelentetését (múzeumpedagógiai füzetek, feladatlapok, szórólapok stb), szemléltető eszközök (műtárgymásolatok, illetve nem a múzeum törzsanyagába bekerülő használati tárgyak, eszközök) beszerzését, továbbá oktatási segédanyagok vásárlását, elkészíttetését (kártyák, puzzle-k, térképek stb) is, ezeket is a pályázat megvalósítása során kívántuk használni. A fejlesztés az uniós pályázat, és más, NKA pályázat forrásainak köszönhetően elkezdődött és folytatódik.

A pályázati fejlesztés feltételének tekinthető az is, hogy a múzeum a közönség fogadására alkalmas, jó adottságú terekkel rendelkezik: korszerű közönségpénztár, ruhatár, kiállítási terek, büfé, mosdók, konferencia terem, kis- és nagytanácsterem, vetítőterem, szakkönyvtár áll rendelkezésre. Terveztük a termek további felszereltségének javítását (bútor, audiovizuális, műszaki eszközök). A múzeum múzeumpedagógiai szempontból jó terem-adottságokkal rendelkezik, mivel különálló gyermekfoglalkoztatót (vizesblokkal) alakított ki. Rendelkezünk korszerűen felszerelt konferencia-teremmel, akadálymentesített mosdó helyiségekkel, korszerű infopulttal. Terveztük a gyermekfoglalkoztató, a vetítőterem bútorzatának felújítását, illetve a technikai adottságok javítását, szélesítését.

A pályázat megvalósításához nélkülözhetetlen, hogy a kiállítások szorosan kapcsolódjanak az oktatási intézményekhez és segítsék hatékonyságukat, továbbá kapcsolódjanak tantárgyakhoz, tananyagrészekhez (például környezetvédelem, erdészet, vadon élő állatok, vadon termő gombák, erdei madarak stb.), a múzeumpedagógiai foglalkozások kapcsolódjanak iskolai tanítási órákhoz (például környezetismeret, történelem, biológia), és szabadidő-elöltési módokhoz. A múzeum kiállításai és programjai szoros kapcsolatban állnak a lokális, regionális és országos rendezvényekkel (például Márton napi mulatság, Múzeumok Éjszakája, Múzeumok Őszi Fesztiválja). A múzeumi rendezvények (családi napok, jeles napok, évfordulókhoz köthető programok) kapcsolódnak helyi, regionális eseményekhez (például a kerületi, központi tanévnyitón bemutató foglalkozásokkal és kiadványainkkal vettünk részt, a Múzeumok Éjszakája program a helyi Tűzfesztiválhoz kapcsolódik, azaz közös szervezéssel jön létre).

[11] A klub létrehozása a pályázat keretében nem történhetett meg.

[12] Eddig 758 fő regisztrált a hírlevélen. A múzeumi hírlevelet és a facebook oldalt Bálint Ágnes kommunikációs munkatárs működteti.

A fentiekben vázolt, minden tevékenységünket érintő tervezés túl soknak tűnhet, de mi mégsem gondoltuk irreálisnak, mert a pályázati kiírás nagyon konkrét formákat ajánlott arra vonatkozóan, hogyan és milyen módon lépjünk tovább a kívánt fejlesztések irányába. Elsősorban megfogalmazta a támogatható tevékenységek körét: a/ Múzeumok és iskolák partnersége és b/ Iskolabarát élményprogramok, múzeumok az informális tanulásért.

A Múzeumok és iskolák partnersége abban fejeződik ki, hogy „a múzeumi gyűjteményeken alapuló, az iskolai igényekhez, tantervekhez szorosan illeszkedő, a gyermek- és ifjúsági célcsoportokra irányuló múzeumpedagógiai programsorozatok tervezése és megvalósítása a múzeumi gyűjtemények jellegéhez igazodva" óvodai, általános és középiskolai csoportok foglalkoztatását írja elő. A *Múzeumi órákat* kötelező volt megvalósítani, ezeket a pályázati előírás szerint minimum 15 fő részvételével, minimum 6 alkalommal, minimum 45 perc/alkalom időkeretben kellett megvalósítanunk. Ezt a foglalkoztatási formát tematikák, módszertani kiadványok, feladatlapok, füzetek és segédanyagok egészíthetik ki.

Az iskolabarát élményprogramok, múzeumok az informális tanulásért azt jelenti, hogy „az élethosszig tartó tanulás jegyében, az éves kiállítási tervhez és a helyi kulturális értékekhez kapcsolódó programcsomagok, korosztályokra lebontott, és a csoportok speciális igényeire alapozott foglalkozássorozatok kidolgozása és megvalósítása a múzeumi gyűjtemények jellegéhez igazodva".[13] Célcsoport: óvodai, általános és középiskolai szervezett csoportok, az élethosszig tartó tanulás jegyében felnőtt és időskorúak, az informális tanulás jegyében többgenerációs családok. A megadott és az általunk vállalt foglalkoztatási formák: *tematikus foglalkozások; műhelyfoglalkozás, műhelymunka; szünidei gyermekfoglalkoztató napok; speciális múzeumi foglalkozás; szabadegyetem felsőbb osztályos diákoknak; egész napos családi foglalkozás.* A résztvevők száma ezekben az esetekben is minimum 10 fő, 10-10 alkalomból álló sorozat, 45, 60 és 90 perces időkeretben megvalósítva. Ezt a foglalkoztatási formát is kiegészíthetik tematikák, módszertani kiadványok, feladatlapok, füzetek, segédanyagok.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

III. EGYÜTTMŰKÖDÉS A PÁLYÁZAT MEGVALÓSÍTÁSA ÉRDEKÉBEN

III.1. Az óravázlatoktól a fotódokumentációkig

Pályázati terveinket természetesen csakis a múzeumon belüli és kívüli tudatos és finoman összehangolt együttműködéssel tudtuk megvalósítani. Legfőbb külső partnerünk a TÁMOP Pályázatkezelő Igazgatósága, amellyel (gazdasági és szakmai) pályázati referensek révén tartottuk a kapcsolatot, tőlük kaptunk írásbeli vagy szóbeli választ kérdéseinkre, illetve kiegészítő információkat a megvalósítással kapcsolatban. Szakmai kapcsolatot alakítottunk ki a múzeumi órák, a speciális foglalkozások és a műhelyfoglalkozások lebonyolítására egy általános iskolával.[14] Sokat köszönhetünk Salamon Lászlóné igazgatónőnek, aki pedagógiailag igen hasznosnak tartotta együttműködésünket, így az általunk kínált programokra az ő szakmai irányításával érkeztek a pedagógus kollégák a csoportokkal.

[13] Az idézett részek a pályázati kiírásból származnak.
[14] Liszt Ferenc Általános Iskola, Budapest XIV. Hermina út 3.

A pályázat megvalósítása során a belső együttműködés, az összehangolt tevékenység eredményeként elmondható, hogy abban a múzeum csaknem valamennyi munkatársa részt vett. Kiemelkedő szerep jutott a muzeológusokat tömörítő Gyűjteményi Főosztálynak, hiszen a múzeumi órák, tematikus foglalkozások, szabadegyetemi foglalkozások zömmel a muzeológusok óravázlatai alapján valósultak meg. A speciális múzeumi foglalkozások, műhelyfoglalkozások és a szünidei foglalkoztató napok, a családi napok pedig zömmel a Közművelődési Főosztály munkatársainak tervei alapján, esetenként a teljes főosztály aktív részvételével jöttek létre. (ld. Melléklet.) A pályázat gondozása a főigazgató-helyettes felügyelete mellett a projektmenedzserre és a gazdasági igazgató helyettesre hárult.[15] Kimagasló és hatékony munkát végzett a projekt megvalósításában a Gyűjteményi Főosztály vezető helyettese, aki nemcsak a részprogramokat koordinálta, hanem a megvalósítás minden fázisában részt vett, és maga is tartott foglalkozásokat.[16] A program technikai lebonyolításában és a dokumentációk elkészítésében, a pályázat ellenőrzésének előkészítésében nagy jelentőségű munkát végzett a Közművelődési Főosztály egyik munkatársa.[17] A muzeológusok, a múzeum- és drámapedagógusok és a programszervező elkészítették a tervezett programok vázlatos, majd részletesebben kidolgozott terveit. A két főosztálynak megfelelően két nagy „műhelyben" zajlottak ezek a munkálatok.

A pályázatíráskor számos, régen megálmodott, de eddig meg nem valósított terv is született, melyeket azonban módosítanunk kellett, hogy a támogatás összegét a vállalt feladatoknak megfelelően használjuk fel.[18] A múzeumi órákhoz, illetve a tematikus foglalkozásokhoz elkészült óravázlatok egységes tagolásban tükrözték a foglalkozások menetét: a téma megnevezése; a foglalkozás céljának meghatározása; az elsajátítandó anyag főbb kérdéscsoportjainak felsorolása; az elsajátítandó fogalmak felsorolása; az aktivitás formája; a feldolgozás módja; majd a szemléltetéshez és a tevékenykedtetéshez szükséges eszközök pontos felsorolása. (Ezeket az eszközöket nemcsak vásárlás útján szereztük be, gyakran a muzeológusok, múzeumpedagógusok saját maguk készítették, például térképeket, feladatlapokat, egyéb illusztrációkat.)

A rendezvények, szünidei programok esetében részletes programterv, majd a szervezés egy bizonyos szakaszában a megvalósulás lépéseit tükröző hálóterv készült, végül pedig a szervező, illetve a drámapedagógus részletesen kifejtett véleménye, tapasztalatainak rögzítése is ebben a dokumentációban kapott helyet.

Pályázati kötelezettségünk szerint a foglalkozásokról, szünidei foglalkoztató napokról, családi napokról – tehát a pályázat keretében megvalósított tevékenységekről – fotódokumentáció készült. Másképp is dokumentáltunk: az összes rendezvénytípus esetében jelenléti íveket fektettünk fel. A teljes dokumentáció – amely árajánlatokat, megbízási szerződéseket, sőt, számlák másolatait is tartalmazza – időrendben lefűzve azokba a technikai dossziékba került, amelyek alapján bármikor elővehető, rekonstruálható és megismételhető, azaz újra megvalósítható az egész projekt. Ez a gyakran nagyon aprólékos munkával készülő, sok adminiszt-

[15] Projektmenedzser: Csók Márta közművelődési főosztályvezető, gazdasági felelős: Badar Károlyné.
[16] Kőrösi Andrea muzeológus.
[17] Juhász Gabriella közművelődési munkatárs.
[18] A pályázati kiírásba nem illeszthető, meg nem valósított programrészek: különleges, történeti gasztro-napok, hagyományőrző napok és hétvégék Huth Anna tervei alapján, valamint vakok és gyengénlátók részére speciális múzeumpedagógiai programok, drogbeteg fiatalok részére rehabilitációjukat segítő program Wellisch Maya tervei alapján.

rációval járó, odafigyelést, türelmet és pontosságot igénylő dokumentációs munka igen hasznos lehet a jövőbeni programtervezésnél s a hozzárendelt költségvetés elkészítésénél is.

III. 2. A MEGVALÓSÍTÁS TÉNYEI, KÖRÜLMÉNYEI

A muzeológusok által készített óravázlatok, tematikák, valamint a drámapedagógus és a programszervező által összeállított részletes tervek azt a célt szolgálták, hogy a kiállításaink és a gyűjteményekben őrzött műtárgyak, tárgyegyüttesek – és a megszerzett információk – elengedhetetlenül hasznosak legyenek a pedagógusok (tanár, tanító), az oktatás-képzés céljai szempontjából. Azt várták tőlünk a pályázat kiírói, hogy nagyobb intenzitással jelenjünk meg a formális oktatásban, amely szintén nem eléggé tudatosan felkészült abban a tekintetben, hogyan „használja" a múzeumot pedagógiai céljainak megvalósításában. Ez egybevág eddigi tapasztalatainkkal, gyakorlatunkkal: nemcsak színvonalas programkínálatot kell biztosítanunk, hanem tudatosítani kell a pedagógusokban, hogy mit keressenek a múzeumban, és hogyan használják azt.

A pályázathoz kapcsolódó kommunikációs terv készült,[19] hiszen gondoskodnunk kellett arról, hogy minél több oktatási intézményhez eljusson kínálatunk. A múzeum kommunikációs csatornái segítségével széles körből kerültek ki az érdeklődők. Számos riportot adtunk rádiók, televíziók részére, melynek keretében terveinket, majd eredményeinket ismertettük. A projekt kapcsán értesítettük a mezőgazdasági szakoktatás intézményeit, a főváros általános- és középiskoláit, illetve egy-egy esemény alkalmával a teljes látogatói kört. Kiemelten kezeltük kerületünk, Zugló iskoláit, a velünk már régebben együttműködő, egyéb rendezvényeink iránt érdeklődő diákcsoportokat, a fogyatékkal élők iskoláit, szervezeteit, és a hírlevelünkön már regisztráltakat. Minél szélesebb kört akartunk elérni, mégis bizonyos foglalkoztatási formák (például speciális foglalkozások, műhelyfoglalkozások) látogatói a közvetlen környezetünkből kerültek ki. Nekik ugyanis érthetően fontos szempont volt a földrajzi közelség, a könnyű elérhetőség (lásd Liszt Ferenc Általános Iskola). A szünidei programok, családi gasztro-napok ezzel szemben a nem csoportosan érkező, távolabbról érkezőket is vonzották, minden alkalommal a pályázatban meghatározott létszám többszöröse volt kíváncsi kínálatunkra. Hihetetlen érdeklődés mutatkozott – és nemcsak az ingyenesség miatt – a szünidei foglalkoztató napok iránt, hiszen egész napos, színvonalas, minden korosztályt érdeklő program volt, mely témáját és a résztvevők készség-képességfejlesztő lehetőségeit tekintve kiemelkedett a főváros nyári, kulturális kínálatából.

IV. A PÁLYÁZAT ZÁRÁSA, EREDMÉNYEK, TAPASZTALATOK

A megvalósítás során nehézségekbe is ütköztünk, hiszen egyenetlen ritmusú volt a programkínálatunk iránti érdeklődés. Némely programelem (családi gasztronapok, szünidei foglalkoztató napok) iránt elsöprő érdeklődés mutatkozott, előfordult azonban, hogy a többoldalú kommunikációs munka ellenére fáradságosan, egyenként kellett megkeresni az iskolák szabadidő-szervezőit, és figyelmüket fel-

[19] Készítette Bálint Ágnes kommunikációs munkatárs.

hívni a műtárgy-centrikus programokra (múzeumi órák, tematikus foglalkozások, szabadegyetem). Sok gondot okozott a téli időszakban jelentkező influenzajárvány, melynek következtében több csoport alig érte el a minimális létszámot, sajnos előfordult az is, hogy pedagógusok, muzeológusok betegsége miatt lemondásra került és halasztódott egy-egy foglalkozás megtartása.

Ennek ellenére elégedetten állapíthatjuk meg, hogy a pályázati célkitűzéseket, a tervezett programelemeket megvalósítottuk, és a pályázati ellenőrzés során csaknem hibátlanul megvalósított projekttel állhattunk elő. (A projekt sikerességét a projekt ellenőrzését végző munkatársak is megállapították, jegyzőkönyvezték.)

Fontos pályázati kötelezettségünk a pályázat fenntarthatóságának biztosítása. Ez szavatolja, hogy a pályázat által megkívánt és megvalósított programot részben vagy egészben megtartsuk, és további közművelődési kínálatunk részévé tegyük. Ezáltal gazdagabb, korszerűbben megvalósított programkínálattal állhatunk a közönség elé, ami az elkövetkezendő évek során természetes módon illeszkedve kínálatunkba, elidegeníthetetlen részévé válik tevékenységünknek. A fenntarthatóság ütemezése: 2011-ben a múzeumi órákat terveztük, és már az év első felében teljesítettük is a tervet. Távolabbi célunk a gasztro-napok fenntartása, de a nagy sikerre való tekintettel 2011-ben három alkalommal is lesz ilyen múzeumunkban.[20] (A gabona-nap egy másik projekthez kapcsolódva valósul meg, erősítve a múzeum ezirányú szolgáltatásai iránt fogékony közönséget.)

A pályázat megvalósítása során úgy a múzeumok és iskolák partnersége, mint az iskolabarát élményprogramok, múzeumok az informális tanulásért vonatkozásában is sikerült hosszabb távú eredményeket elérni. Ennek összegzéseként elmondhatjuk, hogy bővült a múzeumpedagógiai kínálat, hiszen a múzeumi órák, tematikus foglalkozások állandó tematikánk részeivé váltak, amelyek igényelhetők az iskolák részéről.

Sok tapasztalattal lettünk gazdagabbak, például a gasztro-napok megszervezésével kapcsolatban, pontosan látjuk, mire van elsősorban igény, mit keresnek az emberek. Ugyancsak hasonló tapasztalattal szolgált a szünidei foglalkoztató napok programja, amelyet tovább tudunk csiszolni módszertanilag és bővíteni tartalmilag, hiszen ez iránt hihetetlenül nagy volt az érdeklődés.

Ugyancsak eredményként könyvelhető el, hogy a projekt megvalósításával ismertebbekké váltak az időszaki és az állandó kiállításaink, valamint a tárgyi gyűjtemények. Nagy előny és eredmény, hogy szélesedett a fogyatékkal élők számára nyújtott programkínálat (lásd speciális foglalkozások). Ide kapcsolódik az a további eredmény, hogy akadálymentes honlapot hoztunk létre. Igen jelentősnek tartjuk, hogy partnerség alakult ki az iskolákkal a múzeumpedagógiai foglalkozások révén, hiszen kínálatunk egyéni pedagógiai igények szerint módosítható, változtatható. A partnerség további előnyei: a jövőben az iskolákkal megkötött együttműködési megállapodások alapján tervezzük tovább szélesíteni múzeumpedagógiai vonatkozásban a kapcsolatainkat.

Fontos és örömteli az együttműködés, valamint az együttműködési készség megnövekedése, amely két főosztályunk, a Közművelődési és a Gyűjteményi Főosztály között kialakult a projekt megvalósítása során.

[20] *Gabona* nap (január és augusztus), valamint *burgonya-hagyma* nap (november).

Kiemelkedően fontos eredmény: az újonnan kialakított, speciálisan, szakemberrel elkészíttetett, vagy vásárolt oktatási segédanyagok használatba vétele (például puzzle-k, oktató kártyák, viseletek, mesterségeket idéző öltözetdarabok, halas játékkészlet a halfajtákról, mezőgazdasági eszközök másolatai stb). Ezek a demonstrációt, tevékenykedtetést szolgáló eszközök elősegítették, hogy új ismeretekhez újszerű módon jussanak a résztvevők.

A múzeumi óra mindkét sorozatára a Liszt Ferenc Általános Iskolából jelentkeztek a csoportok, egy-egy sorozatot mindig ugyanannak a csoportnak tartottunk. A speciális foglalkozások és a műhelyfoglalkozások résztvevői is ebből az iskolából kerültek ki. A többi programot általában a zuglói iskolák, illetve a szomszédos kerületekből érkezők vették igénybe, illetve kis mértékben egyéb kerületekből érkezők, és minimális mértékben vidékiek is. (Az érkező csoportok sajnos pedagógiailag nem mindig voltak megfelelően felkészítve a múzeumlátogatásra, a speciális, érdekes, izgalmas, rendhagyó foglalkozásokra. Ebből is látszik, hogy a pedagógusok részére szervezendő továbbképzések nagyon fontosak lennének múzeumon belül.)

A programok tematikáit, időpontjait a következők szerint találták meg az érdeklődők: 1., sajtó (rádió, TV, újságcikk), 2., múzeumunk honlapja, 3., iskolai szabadidő szervezők tevékenysége alapján, 4., elektronikus hírlevelünk alapján, 5., személyes megkeresés révén.

A pályázat megvalósításának legfőbb tapasztalata: ez a munka bizonyította azt is, hogy az iskola- és múzeumpedagógus tudatos egymás felé törekvése – célirányos programkeresés a múzeumi kínálatban – hozhatja csak meg a kívánt eredményt, a múzeumok és az iskolák igazi (mindkét intézménytípusnak fontos, tudatosan végiggondolt és működtetett) partnerségét.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

MELLÉKLET

A megvalósult programok az igénybevétel sorrendjében

A múzeumi órák előadói és témái (2 sorozat)

1. sorozat
Molnár Erzsébet: A honfoglalás kora – Az őshazától a Kárpátokig
Kárpáti Elemérné: Népművészet, népi díszítőművészet, virágminták és jelképek
Szőllősy Gábor: A „jurta-sátor", ami se nem jurta, se nem sátor
Oroszi Sándor: Talajtan – Magyarország talajtípusai
Gergely Gábor: Magyarország földrajza – térképhasználattal
Kőrösi Andrea: Az állatok háziasítása

2. sorozat
Szőllősy Gábor: A „jurta-sátor", ami se nem jurta, se nem sátor
Kőrösi Andrea: Az állatok és a növények háziasítása
Molnár Erzsébet: A honfoglalás kora – az őshazától a Kárpátokig
Kárpáti Elemérné: Népművészet, népi díszítőművészet
Oroszi Sándor: Erdészet
Gergely Gábor: Magyarország földrajza – térképhasználattal

A tematikus foglalkozások előadói és témái (2 sorozat)

1. sorozat:
Juhász Gabriella: Játékos vártörténeti séta
Szabó László: A halászat-horgászat eszközei
Székelyhidy Iván: Eltűnt halóriások nyomában – vizák Magyarországon
Nagy Ágota: Ismerjük meg gabonanövényeinket!
Csoma Zsigmond: A magyar borrégiók, borvidékek története, kialakulása és helyzete
Kőrösi Andrea: A háziasítás kialakulása és következményei
Oroszi Sándor: A hazai nemzeti parkok, tájvédelmi körzetek, természetvédelmi területek
Vörös Éva: Pillanatnyi jelenségek – azaz miről mesélnek a fényképek?
Takáts Rózsa: Vásár a 19–20. század fordulóján, a mezőgazdaságban használt eszközök és a megtermelt áruk bemutatása, megismerése

2. sorozat
Takáts Rózsa: Céhes emlékek a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban
Csoma Zsigmond: Török átok- török áldás: a törökökkel hazánkba került növények
Kőrösi Andrea: Régi magyar háziállatunk: a magyar szürke marha
Székelyhidy Iván: A mangalicatenyésztés múltjából – sertéstenyésztés Magyarországon
Oroszi Sándor: Természetvédelem, természetvédelmi területek
Oroszi Sándor: Az erdő élővilága, védett erdei állataink
Juhász Gabriella: Játékos vártörténeti séta
Szabó László: A vizek élővilága
Juhász Gabriella: Labirintus a Vajdahunyadvárban – játékos felfedezőtúra a múzeum épületben
Vörös Éva: Pillanatnyi jelenségek – avagy miről mesélnek a fényképek?

A szabadegyetem előadói és témái

Székelyhidy Iván: A mangalicatenyésztés múltjából
Bányai József: A vadászati állandó kiállítás története (1896) az alapítástól napjainkig
Oroszi Sándor: Természetvédelem, természetvédelmi területek, védett állatok
Kárpáti Elemérné: A népi textilszövés hagyományos alapanyagai : a len, a kender és a gyapjú
Molnár Erzsébet: Történelmünk régészeti nyomai
Molnár Erzsébet: A falukutatás régészeti nyomai
Szőllősy Gábor: A honfoglaló magyarok háza
Juhász Gabriella: A körülöttünk élő állatok
Szőllősy Gábor: Mi mennyibe került Széchenyi korában?
Nagy Ágota: Ismerjük meg gabonanövényeinket!

Drámapedagógiai műhelymunka (tervezte, vezette: Wellisch Maya)

Főcím: Nemez van a fejünk fölött

Alcím: Őstörténet – a honfoglaló magyarok kora – az élet a jurtában

1. 2009. november 12. – Kronológia
2. 2009. november 26. - Topográfia
3. 2009. december 3. – A magyar nép hazát keres
4. 2010. február 11. – A honfoglaló magyarok életmódja I. Gazdálkodás
5. 2010. február 18. – A honfoglaló magyarok életmódja II. Kézművesség

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

6. 2010. február 25. – A honfoglaló magyarok életmódja III. Település és lakóhely
7. 2010. március 4. – A honfoglaló magyarok életmódja IV. Őseink mindennapi élete
8. 2010. március 11. – A honfoglaló magyarok életmódja V.:Ruházat és viselet
9. 2010. március 25. – A honfoglaló magyarok életmódja VI. Gyógyítás és hitvilág
10. 2010. május 13. – Manuális műhelymunka – nemezelés, sámándob készítés

Speciális múzeumi foglalkozás fogyatékkal élő gyermekeknek (tervezte, vezette: Wellisch Maya)

Főcím: Nemez van a fejünk fölött
Alcím: Őstörténet – a honfoglaló magyarok kora – az élet a jurtában
(A speciális igények és az életkori sajátosságok figyelembe vételével)

1. Kronológia
2. Topográfia
3. A magyar nép hazát keres
4. A honfoglaló magyarok életmódja I. Gazdálkodás
5. A honfoglaló magyarok életmódja II. Kézművesség
6. A honfoglaló magyarok életmódja III. Település és lakóhely
7. A honfoglaló magyarok életmódja IV. Őseink mindennapi élete
8. A honfoglaló magyarok életmódja V. Ruházat és viselet
9. A honfoglaló magyarok életmódja VI. Gyógyítás és hitvilág
10. Manuális műhelymunka – nemezelés, sámándob készítés

Egész napos családi foglalkozások (4 alkalom) (tervezte, szervezte: Huth Anna)

Kukorica-nap
Tök-nap
Gabona-nap
Burgonya-nap

Szünidei múzeumi gyermekfoglalkoztató napok: „Élő múzeum" (Ebből 2 sorozat zajlott, két egymást követő héten) (tervezte, szervezte: Huth Anna)

Hétfői napok: Ősidők hagyatéka
Keddi napok: A vadon
Szerdai napok: A folyók gyümölcse, a hal
Csütörtöki napok: Erdők sűrűjében
Pénteki napok: A növények országából

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

An EU project supporting the renewal of our education programme, 2009-2011

MÁRTA CSÓK

This paper is a report on the preparation and successful execution of an education tender by the Museum of Hungarian Agriculture.

It presents the succesfully contested educational tenders of the last fifteen years within the museum, and describes the road that finally led to the EU project, and that the preceding programmes had been logical antecedents to this successful and complex undertaking. By involving the whole institution, with the cooperation of museum educators, specialists and public education, the programme had become the most important educational event of the past decade in our museum.

The main goal of the project was to create a series of museum education programmes for pupils based on museum collections but closely adhering to the requirements of the national curriculum. The resulting activities were: museum lessons, thematic workshops, museum activities during holidays, special museum workshops, open university and all-day family events. Within the given time frame (1 September 2009 to 30 November 2010) we carried out communication, the survey and registration of participating groups, the planning of courses, the selection of museum objects and the purchase of required education tools.

As a result of the project, our education offers have been enriched, the cooperation between museum departments increased, as has the awareness of the role of our institution in public education. We have also managed to create a collection of objects relating to traditional farming, specifically for future education purposes. As the museum is required to offer these programmes for five years, some of the activities are still available for interested schools and institutions.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Háziállatainkról – másképpen

Íjászkodás a kiállításban

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Ismerkedés a kézi őrléssel

Jurta-lakók a múzeumban

Készül a krumplimalac

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

A múzeumi filozófia drámapedagógiai értelmezése

WELLISCH MAYA

Hol, volt hol nem volt, még az Óperenciás tengeren is túl, ott, ahol a kurta farkú kismalac túr, hol az idő kereke forog és jönnek–mennek a korok...

„Az Idő Kereke forog, jönnek-mennek a korok. Emlékek lassan legendákká halványulnak, majd mítoszokká válnak, s lassan a feledés homályába merülnek, mielőtt a kor, melyből eredtek, visszatérhetne. Egy korban, amely még nem jött el, egy korban, amely rég elmúlt már, a Fény és az Árnyék újra vívja soha véget nem érő háborúját."[1]

A FILOZÓFIAI ANYAG, TÉR ÉS IDŐ – A „TÉRIDŐ"

Gondolkodók sokaságát foglalkoztatta az anyag tér és idő kontextusa, összefüggései: Arisztotelész, Newton, Maxwell, Einstein, Michelson, Galilei, Bólyai-Lobacsevszki, Bergsson, Heidegger stb. Hétköznapi gondolkodóként következő a magyarázat: Az anyag, tér és idő, három fogalom, amely egy egységes fizikai valóságot alkot, amelyek egymás nélkül igazából nem sokra mennének. A teret persze definiálhatjuk egyfajta helynek is, amely szükséges, hogy létezzen. Különben hol lenne mindaz, ami a világunkban megtalálható? A múzeumi tér: egy olyan hely, nevezzük kiállítótérnek, amelyben muzeális értékű tárgyak, vagy azok másolatai feltehetőleg kronologikus sorrendben való összerendezettségben találhatóak, amelyeket a múzeum nyitvatartási idejében a nézők, látogatók nézhetnek, tapinthatnak, kézművesekké válhatnak, alkothatnak, játékosan tanulhatnak, dramatizálhatnak a drámatanár irányításával a T.I.E. (Theatre in Education) és a D.I.E. (Drama Theatre and Education) projekt módszereinek segítségével.

A tér tehát nem csak egy üres hely, az idő sem csupán egy passzív koordináta: mindketten, dinamikusan változó jelenségek. Az Univerzum színházában ők ketten alkotják a színpadot, amelyen a főszereplő, az anyag fergeteges színdarabot játszik. Ki rendezte meg a darabot? A modern tudomány nem szereti azt a kifejezést, hogy „természetfeletti", ám már egyre inkább beismeri, hogy bárki is a rendező, a téren, az időn és az anyagon kívül helyezkedik el. Az anyag tér és idő és a fókuszba helyezett cselekmény már-már színház és kiállítás is egyben, melyből még hiányzik a só, mint a színházakból a rendezés, a múzeumokból a drámapedagógia.

„Volt egyszer egy öreg király s annak három szép leánya. A fél lába már koporsóban volt a királynak, szerette volna mind a három lányát férjhez adni. Hiszen ez nem is lett volna nehéz, mert három országa volt, mind a három leányára jutott hát egy-

[1] Robert Jordan: A világ szeme I., Budapest 1990.

egy ország. Hanem amiképpen nincs három egyforma alma, azonképpen a három ország sem volt egyforma. Azt mondta hát a király a leányainak, hogy annak adja a legszebbik országát, amelyik őt legjobban szereti. Sorba kérdezte a leányokat, kezdte a legidősebbiken:

– Felelj nekem, édes lányom: hogy szeretsz engem?

– Mint a galamb a tiszta búzát – mondta a leány.

– Hát te, édes lányom? – kérdezte a középsőt.

– Én úgy, édesapám, mint forró nyárban a szellőt.

– No, most téged kérdezlek – fordult a legkisebbikhez –, mondjad: hogy szeretsz?

– Úgy, édesapám, mint az emberek a sót! – felelt a kicsi királykisasszony.

– Mit beszélsz, te haszontalan – förmedt rá a király –, kitakarodj az udvarból, de még az országomból is! Ne is lássalak, ha csak ennyire szeretsz!"[2]

AZ „ELEMI SZÍNHÁZ"

Az „elemi színház" fogalmát értelmezi Peter Brook, aki 1925-ben született Angliában. Litván származású szülei a század első évtizedének végén hagyták el Oroszországot. Esszémunkássága is jelentősen hozzájárult a színház közösségi-kulturális szerepének értelmezéséhez.

„Ha valós díszletek által berendezett helyzetben találjuk magunkat ablakkal, páncélszekrénnyel, ajtóval..., akkor moziban vagyunk. A ritmus és játék feszültsége ott lanyhább. A vágás közbelépésére van szükség, hogy rátaláljunk az élet dimenziójára. Valaki keresztülmegy egy üres téren, valaki más pedig figyeli; mindössze ennyi kell ahhoz, hogy színház keletkezzék." A közönség figyelme meghatározó"[3]

Peter Brook szerint „elemi" színháznak nevezhető az, ha egy üres térben bármilyen fókuszált cselekvés történik, aminek nézője van, s aki számára e cselekvésnek jelentése van. Az üres teret tehát az avatja színpaddá, hogy cselekvést, történést várunk benne. Attól válik színházzá, hogy a cselekvés – a színész játéka – bekövetkezik. Amikor a színházlátogató közönség a színházban csak a színdarab forgatókönyvét lapozgathatná, akkor nem tehetne mást, csak elolvasná a „könyvet" és hazamenne. Kimaradna a dramaturgia, a rendezés, a díszletek, a kellékek és a színészi játék. Hasonlóképpen járna a múzeumlátogató közönség, ha a múzeumban „csak" a muzeális értékű tárgyakat vagy másolatokat nézhetné meg és kimaradna a drámajátékból, az interaktivitásból, a manuális foglalkozásokból. A múzeum nem eleve rendelkezik ilyen dramatikus többlettel. Valamely fókuszba helyezett tárgya, jelensége, szereplője és az ahhoz kapcsolódó cselekvés teszi azzá. A drámapedagógia lényeges elemei tehát a fókuszok kialakítása, a cselekvéshez szükséges érzelmi-gondolati közeg, kontextus létrehozása, és magának a dramatikus cselekvésnek az élménye. A dramatikus tér jellemzője, hogy ösztönző tér, mely kiemeli, fókuszálja az ott folyó cselekvést. Szerves kapcsolatban áll a környezet megtapasztalandó részével, mint játéktérrel. Magában hordozza, és tovább gazdagítja annak külső atmosféráját, dramatikus többlettel rendelkezik. Alkalmas a dramatikus formai eszközök használatára, alkalmazására, ezáltal a tanítási teret demokratikus térré szervezi. Egyszerre

[2] Népmese: Mese a sóról

[3] Peter Brook: Az üres tér, Budapest 1998.

konkrét és szimbolikus tér is, tehát kreatív térhasználatra ösztönöz és ritualizálja a környezetet, mint helyszínt. Nem az a célunk, hogy eljátsszuk a tapasztaltakat, hanem hogy azok hatására, illetve azok hatása alatt játsszunk. Ez nagy különbség.

A TÉR ÉS TÉRHASZNÁLAT, MINT A NONVERBÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ ELEME

Metakommunikációnak nevezik a kommunikációs folyamatban a nem verbális jelek használatát, mint a mimika, vokális kommunikáció, tekintet, mozgásos kommunikáció, testtartás, térköz. A nonverbális jelek csak közlő eszközök a metakommunikáció folyamatában. A metanyelvet lényegesen nagyobb arányban (65–70%) használjuk, mint a verbális jeleket. Funkciói: társas kapcsolatok kezelése, attitűdök bemutatása, érzelmek közlése. Visszatérve a térhez és a térhasználathoz (például Deák Ferenc tér, színpad, dramatikus tér, kiállító tér) mint nem verbális jelzés, fontos szerepet játszik az emberi kommunikációban. Az emberi térhasználat tudományterülete a *proxemika*, amely meghatározza az egyének közötti testtávolságot, amelyet kommunikációjuk során betartanak. Minden embert levegőbuborék vesz körül, amelyet más szóval zónatávolságokra osztott területeknek is nevezhetünk.

Zóna távolságok:

Intim zóna (0-45 cm között) – az összes zónatávolság közül vitathatatlanul ez a legfontosabb, ezt saját tulajdonunknak tekintjük és csak azoknak a közelálló barátoknak, családtagoknak adunk belépési engedélyt, akik érzelmileg közel állnak hozzánk. Ez a zónatávolság még felosztható, mivel létezik egy szoros intim zóna is, amely legfeljebb 15 cm-ig terjed az emberi testtől és ez csakis és kizárólagosan fizikai érintkezés során érhető el.

Személyes zóna (45-120 cm között) – körülbelül ez az a távolság, amely elválaszt minket embertársainktól a mindennapi tevékenységek ellátásában, munkahelyünkön vagy akár egy baráti összejövetelen.

Társadalmi zóna (120–360 cm között) – ez az a távolság, amely elválaszt bennünket idegenektől, ismeretlenektől és mindazoktól, akiket nem ismerünk elég jól.

Nyilvános zóna (360 cm fölött) – ez az a távolság, amely a legmegfelelőbb, ha egy embercsoporthoz/embercsoporttal beszélünk.

A testbeszéd értelmezésében és megértésében óriási szerepe van az empátiának és az intuíciónak, mint az emberi psziché tudatalatti részének. Sokan azt állítják, hogy a testbeszéd értelmezése nem más, mint a beleélő készség/képesség (empátia) és az intuíció helyes és arányos keveréke. Épp ezért egyeseknek könnyű észrevenni, hogy a közlő személy hazudik vagy legalábbis az, amit verbálisan közöl, nem egyezik azzal, amit jelez a nonverbális üzenete. A testbeszéd kutatása során kiderült, hogy a testbeszéd *tér* és időfüggő, amin azt értjük, hogy egy távol-keleti ember egészen más módon adja tudtunkra egy egyszerű kézgesztussal, hogy minden „rendben", mint egy amerikai vagy egy európai és ebből arra is következtethetünk, hogy a testbeszéd egyben kultúrafüggő is. Vannak olyan jelzések, amelyek velünk születnek, átörökíthetőek és olyanok, amelyeket az ontogenezis során tulajdonítunk el. A legegyszerűbb gesztusokat, még ha nem is tudatosan, de még gyermekkorunk óta értelmezni tudunk, ilyen például egy vállvonogatás vagy akár egy felemelt mutatóujj jelzése vagy egy összeráncolt szemöldök vagy más kézjelzések, gesztusok. De valójában

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

a testbeszéd nem csak ebből áll, hanem egész gesztuscsoportokból, mikrojelzések sokaságából, bizonyos testtartások, kéz és lábtartások sokaságából. Ezek értelmezése csakis az adott körülménytől, az adott helyzettől függ, így nyilvánvalóvá válik az is, hogy ugyanaz a gesztus egész más jelentőséget hordozhat magával különböző helyzetekben. Így hát az értelmezésekre is vigyáznunk kell, mivel nagyon könnyen félreértelmezhetünk nonverbális üzeneteket, amely utólag kommunikációs zavarhoz vezethet. Bármely, kontextusba (tárlatvezetés, drámapedagógiai műhelymunka, múzeumpedagógiai foglalkozások, rendezvények, családi napok, kézműves foglalkozások, kiállítás megnyitók stb.) kerülünk a múzeum látogatóival, talán nem is gondolunk arra, hogy még meg sem szólaltunk és mimikánkkal, gesztusainkkal befolyásolhatjuk a bemutatottakat, akár egy tárgyról vagy eseményről legyen szó. Színészként játsszunk a „tereken", amely lehet színpad vagy egy múzeumi kiállító terem, hol a régmúlt és közelmúlt eseményeit, muzeális értékű tárgyait, műtárgyait a látogatóknak a metakommunikáció (nonverbális és verbális) eszközeinek segítségével prezentáljuk.

„A mosoly a legerőteljesebb az arc összes gesztusai közül"[4]

A VÁLTOZÓ IDŐ

„Az időt ugyanúgy szoktuk mérni, ahogy megmérjük a távolságot. (...) De ez téves. Az idő nem mozog, és nem is áll. Az idő változik."[5]

Az a rácsodálkozás, amellyel az ember tekint az időre, és a vele kapcsolatos minden dologra, az ember és az idő közötti különleges kapcsolatból ered. Az állatok és a növények az időben élnek és változnak; az ember a természet élő részeként mégis azt érzi, hogy képes uralkodni az idő felett. Képesnek érzi magát erre, mert fel tudja idézni a múlt eseményeit, és képzelőerejét valamint előrelátását emlékeivel összehasonlítva, szinte elő tudja varázsolni a jövőt, vagy legalábbis annak egy lehetséges megvalósulását. Talán azt is mondhatjuk, hogy ez a képessége tette az embert emberré, hiszen így embertársaival céltudatosan, összehangoltan képes munkát végezni. Az idő a tudat aspektusa, segítségével rendszerezzük tapasztalatainkat. A múzeumban az események időbeli viszonyait állapítja meg a kronológia. Szándékunk szerint olyan, a magyar és egyetemes agrártörténeti eseményeket egyaránt magába foglaló időrendi áttekintést kívánunk nyújtani, mely tematikailag sokoldalú, látóköre pedig a lehető legtágabb.

LÁTHATÓ ÉS LÁTHATATLAN ÉRTÉKEINK

„Sokféle dicsőség lehet az életben, de mind kisebb értékű annál az egynél, amely a gyermeki hit és merész álmodozás örökös megőrzését jelenti. Ostobaságból és hiúságból elhagyjuk gyermekkorunk álmait, melyeket áttetsző gyémántokként hozunk magunkkal az ismeretlenségből. Mindenki ilyen ragyogó, tiszta gyémántot hoz magával, mely később gazdaggá tehetné őt, s ekként gazdag lenne a világ is. De a gyémánt látszatra egyszerű, könnyen hihetjük, hogy mihaszna üvegdarabkával

[4] Allan Pease Perfekt Power Menedzserszeminárium (Budapest, 1998. november 20.)
[5] Paulo Coelho: A győztes egyedül van, Budapest 2011.

Magyar Agrárgazdasági Múzeum és Könyvtár

játszadoztunk. Mihelyt mások kezében ilyet látunk, szégyelljük színtelen játékszerünket, eldobjuk, és igyekszünk, hogy nekünk is olyan tulajdonunk legyen, mint a többinek. Sok idő eltelik, míg rádöbbenünk, milyen értékeket szórtunk el."[6]

MÁS ÉRTÉKE A MI ÉRTÉKÜNK IS

Értékmegőrzés. Nap, mint nap halljuk a fogalmat, de valójában tudjuk, miről is van szó? Ami saját magunknak fontos, féltve őrizzük, még a széltől is óvjuk. De hogyan viszonyulunk a mások által értékesnek ítélt tárgyakhoz, emlékekhez, élményekhez? Egyáltalán viszonyulunk-e akárhogyis hozzájuk? A 21. század óriási problémája pontosan ez: minden felcserélhető, nincs olyan, ami ne lenne pótolható. A számítógépek világában szinte lehetetlen versenyezni a facebook-kal, nehéz felvenni a kesztyűt az internettel. Nem is kell. A múzeumi tárgyakkal berendezett világot és az imént említett valóságot kell közelebb hozni egymáshoz. Hiszen miért csak a saját értékeink lehetnek igazán értékesek? Mások története fontossá kell, hogy váljon nekünk, hogy igazán értékelni tudjuk a saját múltunkat, jelenünket vagy akár jövőnket. Sokszorosan összetett feladat hárul a Magyar Mezőgazdasági Múzeumra, ugyanis nem csak a kiállított tárgyak, hanem saját múltjával is törődnie kell. A 21. századi múzeumnak nem csupán régi tárgyak otthonául kell szolgálnia, hanem tudásközpontként is léteznie kell. Milyen értéket képviselnek és milyen, információkat hordoznak a múzeumi tárgyak? Az érték fogalma sokfelől közelíthető, mint ahogyan a gyűjtemények is sokfélék lehetnek. Praktikusan egy múzeumi tárgynak van használati értéke. Ezek használati értékét – különösen, ha nincs meg minden darabja a tárgynak – csak korlátozott mértékben lehet visszaadni. Igen ám, de ilyen esetekben is előkerülhet egy másik szempont, az „emlék érték". És ezen a ponton érdemes kissé belegondolnunk a saját környezetünkben található műtárgyak történetébe. Kinek ne lenne olyan tárgy a birtokában, amihez emlékek fűzik? Gyakran egy utazás szép élménye, még gyakrabban kedves ismerősünk, vagy rokonunk jut eszünkbe nézésekor, akitől kaptuk. Ilyenkor derül ki, hogy bizony-bizony a műtárgyaknak is van „lelkük", vagy ha úgy tetszik spirituális erejük. Mintegy bennük lakozik az emlék, esetleg „a régi szelíd esték" hangulata, melyet valamiképpen pozitívan befolyásol a tárgy jelenléte, emberi emléke.

„Színházat csinálni annyit tesz, mint értelem után kutatni egy bizonyos tevékenység folytatása közben. Önmagában véve a színház olyan, mint egy régészeti lelet. Mindazonáltal ebbe a régészeti leletbe, mely elvesztette közvetlen, azonnali hasznosságát, időről időre különböző értékek juttathatók be. Magunkévá tehetjük annak a kor és kultúra szellemének az értékeit, amelyben élünk. Azonban megkereshetjük benne a mi értékeinket is."[7]

A TÁRGYI KULTÚRA MÁSOLATAINAK ÉRTÉKE AVAGY A „TAPINTHATÓ TÁRLAT"

A szakértő szemében a másolat eredetiségével együtt kvalitása is szertefoszlik, varázsütésre értékét veszti, s voltaképp megszűnik műtárgyként létezni. A másolat napjainkig olyan bélyeg egy tárgyon, amely kirekeszti azt az eredeti művek ragyo-

[6] Szakonyi Károly: A tűz bűvöletében. Álomirodalom. Budapest 2010.
[7] Eugenio Barba.

gó fénykörén, raktárak félhomályos zugaiba száműzve. Mivel éppúgy nélkülözi az eredetiség tiszteletet parancsoló auráját, mint a hamisítvány borzongató izgalmát, létezése zavaró, mi több, nyugtalanító. A dramatizálás elengedhetetlen eszközei ezek az ún. „hamisítványok". A tárgyak kézbe vehetők, tapinthatók. Mindenki számára hozzáférhetőek, a tevékenykedtetés a tanítási dráma (drama in education) fantasztikus eszközei. (A „drama" szó görög eredetű, jelentése tenni, cselekedni). Míg a szakértő szemnek másolatok, addig a drámatanárnak és a vele egy úton járóknak, egy adott dramatikus térben és időben szellemi kulturális értéket képviselnek.

A „BEAVATÁS" AVAGY SZÍNHÁZI FORMÁK ALKALAMZÁSA A MÚZEUMI KIÁLLÍTÓTEREMBEN

Az ősi beavatási szertartás szereplői a beavató és a beavatandó. A szituáció ugyanaz csak a szereplők változnak. A múzeumi kiállítótérben (dramatikus térben) zajló drámapedagógiai foglalkozásokon (Nemez van a fejünk fölött, Véka, Záboló, Búzavilág stb.) a beavató a drámatanár, múzeumpedagógus, a beavatandók a látogatók. Az igazi pillanatművészet a „Mesés Vajdahunyadvár" elnevezésű rendezvény, a gyermekszínjátszók találkozója, ahol született színészi tehetségüket és tanult színészi képességeiket mutathatják be az alkotók, a „jövő" kis színészei.

A SZÍNHÁZI FORMÁK SZÍNTEREI

A fókusz: A fókuszálás az a mozzanat, mely kiemeli, elvont jelentéssel bővíti a szemlélhető valóságot. A környezet fókuszba helyezett összetevője egyúttal az ahhoz fűződő valamennyi viszonyt, cselekvést, gondolatot, problémát is fókuszálja. A drámapedagógia azonban egyetlen dolgot emel fókuszba, de olyan dolgot, ami minden résztvevő számára érdekes.

„Ahogy a színdarab írója a jelentést a közönség számára fókuszálja, a tanár ugyanígy segít a gyerekeknek a fókusz létrehozásában; ahogy a rendező és a színészek kiemelik a jelentést a hangok, fények, mozgás kontrasztjával, ugyanígy tesz a tanár is..."[8]

A feszültség: A rendhagyó történések általában erősebben motiválják a gyermekeket. A drámafoglalkozás sikere függ attól, hogy ezt a spontán érdeklődést képesek vagyunk-e fenntartani és megismerési, kifejezési késztetéssé változtatni. A különös tények, szokatlan tárgyak, meglepő gondolati kapcsolatok, érdekes történetek, szemelvények, adomák nyilvánvalóan megfelelnek e célra. Szükségünk van azonban olyan eszközökre is, amelyek nem egyszerűen felcsigázzák a kíváncsiságot, megragadják az érdeklődést, hanem meglódítva a fantáziát alkalmasak a drámajátékos folyamat elindítására és továbbmozdítására is. Ahhoz, hogy a gyermekeket passzív befogadó szerepből együttműködésre kész helyzetbe hozzuk, meg kell találnunk a motiváció és a reflexió érzékeny egyensúlyát.

A metafora: *„Az iskolai tanulási tartalmak legtöbbje metaforikus abban az értelemben, hogy az iskola a tanuló és a való világ közé áll. Az iskolai tanulás kontextusa tehát a való élet kontextusának metaforája."*[9]

A fókusz kiválasztásával a konkrét, meghatározott helyzetet, képzetet a metafora vezeti át a képzeletbeli „mintha" birodalmába. A környezet valósága tehát nem

[8] Jonathan Neelands: Dráma a tanulás szolgálatában 1994.
[9] Jonathan Neelands: Dráma a tanulás szolgálatában 1994.

csupán önmagát jelenti, a velük kapcsolatos tapasztalást testesíti meg, hanem a hozzájuk tapasztott fikciókkal, jelképekkel együtt új kontextusokat, gondolati kapcsolatokat is kijelölhet. Egyszerre nyitnak gondolatban ablakot az objektív és a szimbolizált valóságra. Éppen ez teremt kapcsolatot a realitás és a realisztikus „mintha", az objektum és a szubjektum között.

A sűrítés: A tárgyi és cselekvéses valóság tulajdonképpen sűrített valóság, s mint ilyen az objektív valóságot a kommunikációs partnerek szubjektív valóságával bővíti, gazdagítja, s nemritkán torzítja. A drámamunka célja éppen az, hogy a gyermekeket meghatározott tárgyak, szereplők, adott pillanatban zajló események jelentőségére rávezesse, például az őrlőkő nem csupán önmaga. Megtestesíti azt a történéssort is, ahogy használták, de egyúttal megeleveníti az ezt cselekvők vélekedését, értékítéletét is. Miközben az adott eszköz saját múltját sűríti a jelenbe, addig a dráma-cselekvés a jövő pillanatait képezi le az „itt és most"-ban a „mintha"-játékban.

Az üzenet megfejtője: A múzeumba érkező gyermekek lelkülete, „belső atmoszférája" általában nincs összhangban a környezet „külső atmoszférájával". Nagyon fontos feladat tehát, hogy az ittlét és a „máshollét" határán kommunikációképessé, befogadóvá tegyük tanítványainkat. A kommunikációs szerep és a dramatikus szerep között különbséget kell éppen ennek érdekében tennünk. A gyermek a *látogató* szerepében érkezik a múzeumba jó esetben is csak a kíváncsi, az érdeklődő felfedező attitűdjével rendelkezik. Valóságos szociálpszichológiai szerepükből ki kell tehát mozdítanunk őket. A dramatikus foglalkozás során a személyes bevonódás következtében számukra egészen új szerepekkel, helyzetekkel is kapcsolatba kerülhetnek. A „mintha"-helyzetben következmények nélkül szerezhetnek tapasztalatokat környezetük szokatlan világában.

Nagyon lényeges, hogy ne „rendezzük bele" a gyerekcsoportot egy pedagógusi elgondolásba. Nem a gyermekeket kell igazítani egy múzeumi forgatókönyvhöz. A környezet, csak mintegy „kulcsingerként", hívójelként, atmoszféraként van jelen. A lényegi történések a gyermeki pszichében játszódnak le: a saját maguk és társaik által létrehozott közös élménnyel találkoznak.

"Ha a gyerek aktív részvétele befolyásolhatja a darab menetét, akkor a gyermeki tapasztalás természete is megváltozik. A felfedezés és az azonosulás eddig nem ismert mélységekig hatol: a szituáció lehet kitalált, de a benne megnyilvánuló cselekvés és történés valódi. (...) A tanítási dráma funkciója, hogy kiterjessze, elmélyítse és hatásosabbá tegye ezt a tanulási folyamatot."[10]

A drámapedagógus sokszor maga is szerepbe lépve válik részesévé az alkotó folyamatnak és a szükséges helyzetek kialakulását segíti elő. Mivel a környezet hatására kezdeményezett drámajáték, drámaprodukció is a művészi kifejezés eszköze, a foglalkozáson résztvevő gyermekekkel együtt a drámatanár-múzeumpedagógus maga is alkotó művésszé válik. A drámapedagógia, olyan művészetpedagógiai irányzat, amely a dráma és a színház eszközeit sajátos módon használja a nevelésben.

BEAVATÁS A „MESEORSZÁG" CSODÁIBA

A mesék (népmesék) különleges helyet foglalnak el a drámapedagógiai foglalkozásokon (mese- dramatizáció). Szinte olyan, mintha nem is az ember, hanem közvetlenül a természet műve volna. Az évszázadok során létrejött és fennmaradt, számtalan

[10] John O' Toole: Színházi nevelés.

ember nyomát hordozó történetekben valami nagyon általános, örök érvényű igazság kristályosodik ki. Mindaz, ami nem fontos, ami esetleges, ami nem igaz, ami érdektelen, ami nem időtálló: lekopott, lecsiszolódott róluk. Csak az maradt meg, ami kortól és egyéni tulajdonságoktól függetlenül mindenki számára érvényes és létfontosságú.

A népmeséket végtelen gazdagságuk miatt sok szempontból lehet elemezni, vizsgálni. A pszichológust főként az foglalkoztatja, hogy a mesékben milyen mélységes lélektani igazságok fogalmazódnak meg. A mesék (a népmesék) pszichológiai jelentőségével, gyermekekre gyakorolt hatásával foglalkozik. A mese a szimbólumok nyelvén szól a hallgatóhoz. Közvetlenül hat a tudattalanra, nyelve a tudattalan nyelve, világa a tudattalan világa. Már a mesék jellegzetes nyitómondata – „hol volt, hol nem volt, hetedhét országon is túl" – is azt jelzi, hogy a történet nem itt és most, nem a reális világban, hanem egy másik közegben játszódik, ahol más szabályok, más törvények érvényesek. De a mesék, bár történéseik a valóságnak ellentmondanak, mégis „igazak", mert szimbolikusan alapvető igazságokat fejeznek ki. Ezeket a szimbólumokat nem szükséges tudatosan megérteni, sőt nem kétséges, hogy a mesemondók és a mesehallgatók ezt nem is igénylik, ilyesmire nem is gondolnak, de a népmese szimbolikus igazságtartalma mégis eléri a tudattalant, és ott jótékony hatást fejt ki. A mese világa mágikus, nem racionális. Olyan, mint a kisgyermeké és a tudattalané. Csodák történnek benne, a tárgyaknak, állatoknak tudatuk és lelkük van, bármi, még a halál is visszafordítható, sőt élő és élettelen között eleve sem éles a határ. Minden világos, egyértelmű, nincsenek árnyalatok, fokozatok, kétértelműségek. A belső tulajdonságok ugyanolyan szélsőségesek, mint a külsők (valaki vagy gyönyörű, vagy irtóztatóan csúnya; vagy jóságos, vagy határtalanul gonosz). A mese közege ezért olyan otthonos, szinte magától értetődő a mágikus gondolkodás szintjén álló gyermek számára, annak ellenére, hogy a mai gyermek élete alig valamiben emlékeztet a mesehősök körülményeire. A mese a tudattalan szimbólumaival dolgozik. A gonoszság csúnya boszorkány, a segítő jóindulat gyönyörű tündér, a lélek mélyének vad szenvedélye fenyegető vadállat képében jelenik meg. A mesék a maguk tárgyilagos, egyértelmű módjukon nyíltan szólnak az emberi lélek sötét, veszedelmes oldalairól: az irigységről, a féltékenységről, az uralomvágyról, a féktelen szenvedélyekről. Az éretlen kisgyermek belső világa kaotikus; vad, fékezetlen, egymásnak ellentmondó indulatai szinte szétfeszítik, ami óriási szorongást kelt benne. Felnőttként már nagyon nehéz elképzelnünk, hogyan érezheti magát egy három-négyéves kisgyermek. De azért az úgynevezett hisztirohamokon, dacreakciókon mindenki láthatja, milyen parttalan dühöt tud átélni a gyermek, ha akarata bármilyen oknál fogva akadályba ütközik; milyen pusztító haragot érezhet éppen azok iránt, akikre a leginkább rászorul, és akiket máskor a legjobban szeret. Mennyire pillanatok alatt tud átváltani a legnagyobb boldogságból a legnagyobb kétségbeesésbe; milyen végletesen, szorongatóan elhagyatottnak és magányosnak érezheti magát, ha akár csak rövid időre is idegenek között marad. A kisgyermek tehetetlenül hányódik indulata hullámain. Nincs még eszköze, nincs még tudása ahhoz, hogy érzésviharain uralkodni tudjon. Nincs elég tapasztalata térről és időről, hogy tudná: a bajok meg fognak szűnni, a kellemetlenségek nem örök érvényűek.

A mese azonban nem csak felmutatja, hogy mi minden lakozik az emberi lélekben, hanem az élet nagy kérdéseivel foglalkozik, szimbolikus formában. És ami különösen fontossá teszi a gyermekek számára: a népmesék témája általában az az életszakasz, amely a felnövéssel, az érett személyiség megszerzésével zárul. A

legtöbb mese úgy kezdődik, hogy a mesehősnek egy hosszú, boldog, viszonylag eseménytelen idő után valamilyen oknál fogva el kell hagynia otthonát, vándorútra indul. Ez azt szimbolizálja, hogy a felnőtt személyiség kifejlesztéséhez elengedhetetlen, hogy az ember szakítson a gyermekkorával, szakítson gyermeki függőségével, bármilyen boldogan élt is benne odáig. Ki kell lépnie a külvilágba, és saját kezébe kell vennie a sorsát, mert csak így találhat önmagára. A mese elismeri, hogy a felnőtté válás igen nehéz, veszedelmeket, buktatókat magában rejtő folyamat – ezt mutatják a veszélyek, melyekkel a mesehősnek vándorútján meg kell küzdenie. De egyben azt is megmutatja, hogy a veszedelemmel való szembenézéssel, bátorsággal, erőfeszítéssel sikeresen célba lehet jutni. A mesék egyszerű, tárgyilagos szavakkal számos súlyos emberi problémát járnak körül. A főhős, a gyermek előtt mindig nyitva áll az út, hogy saját erőfeszítéssel és a veszélyeket, a nehézségeket vállalva kikerüljön a kezdetben megoldhatatlannak látszó konfliktusok erdejéből.

A mese sokszor indul ki olyan alaphelyzetből, mely minden gyermek számára ismerős. Például az ún. Tökfilkó-típusú mesékben a főhős két idősebb testvére mellett ostobának, ügyetlennek számít. A mese végére mégis ő az, aki nagy tetteket hajt végre, és erősebb, ügyesebb testvéreit túlszárnyalva ér a célba. Miért van az, hogy Tökfilkóval minden gyermek azonosul, függetlenül attól, hogy ő maga hányadik a testvérsorban, és hogy gyermeki életében sikeres vagy sikertelen? A két idősebb, ügyesebb testvér a tudattalan számára a szülőket jelképezi. A gyermekkel együtt élő két felnőtt, a szülei, mindenképpen sokkal többet tudnak nála. A szülők mellett minden gyermek „harmadik", és bármilyen ügyes is, hozzájuk képest tökfilkó. Hiszen mindazzal, ami a szüleinek nem jelent problémát, neki nap, mint nap meg kell küzdenie, és gyakran az az élménye, hogy behozhatatlan hátrányban van. Ha csak arra gondolunk, mit jelent egy kisgyermeknek a cipőjét bekötni, vagy egy szelet kenyeret levágni, be kell látnunk: nem túlzás, hogy minden gyermek számára nyomasztó és frusztráló saját kicsisége és viszonylagos ügyetlensége. Az ilyen mesék vigasztalást és ígéretet tartalmaznak: Tökfilkó fejlődni fog, és ha vállalja a fejlődéssel járó kockázatokat és erőfeszítést, túlszárnyalhatja a nála kezdetben annyival többet tudó vetélytársait. A mesék jótékony hatásukat akkor tudják a leginkább kifejteni, ha csonkítatlan, változatlan formában jutnak el a gyermekhez. A népmesék minden elemének jelentősége van, ha elhagyjuk a mesékből a gonosz gyakran brutális, szinte szadista pusztulását, tulajdonképpen csak zavart okozunk. A gyermek számára a gonosz pusztulása a gonoszságnak, mint olyannak a legyőzését jelenti, bizonyos szempontból a saját életében, a saját lelkében. A mese azt tanítja, hogy kellő erőfeszítéssel le tudjuk győzni saját démonainkat, és személyiségünk integrálásával, jó hajlamaink segítségével elérhetjük céljainkat az életben. Ezt a jelképet zavarja meg, ha a gonosz megtestesülését különálló személyként fogjuk fel, és az iránta tanúsított megértésre, megbocsátásra akarjuk rávenni a gyermeket. Ha a gonosz nem kapja meg méltó büntetését, és nem pusztul el, ez a gyermek számára azt jelenti: a gonosz él, és bármikor újra támadhat. A halált, az élet végességét a népmesék sem tagadják. De szokásos zárómondatuk – „boldogan éltek, amíg meg nem haltak" – mégis azt sugallja a gyermeknek, hogy a felnövés nehéz munkája után elérhet egy csúcspontra, ahol életét megérdemelten élvezheti. Fontos, hogy a gyermek élete során minél több mesét ismerjen meg, hogy rátalálhasson azokra, melyek az őt leginkább foglalkoztató problémákra rímelnek. Ugyanezért fontos, hogy a gyermek annyiszor hallgathassa meg kedvenc meséjét, ahányszor csak akarja. A gyermek természetesen nem tudja, és nem is kell tudnia,

hogy miért okoz olyan örömet neki egy-egy mese. De hogy jót tesz neki, és szüksége van rá, azt pontosan érzi. A gyermek mesehallgatás közben képeket lát, ezek a képek az ő fantáziájából, az ő tudattalanjából származnak, és így segíthetik hozzá a lelkében élő káosz rendezéséhez. Így találhatja meg a gyermek a kapcsolatot a mese általános igazságai és az ő konkrét érzései között. A kész, felkínált képek ezt a folyamatot megzavarják. Az illusztrátor nem tudhatja, hogy az adott gyermek számára milyen a sárkány, ő csak a saját sárkányát rajzolhatja meg. A gyönyörű királylány mindenkinek másképpen szép, és igazán mély közünk csak saját képeinkhez lehet. Tulajdonképpen kár, hogy a legtöbben kisgyermekkoruk elmúltával hátat fordítanak a népmeséknek. A mesék és gyermekeink reakciói felelevenítheti saját gyermekkorunkat, és érett felnőttként, felnőttkori tapasztalatainkkal összevetve befogadhatjuk a mesék felnőtteknek szóló üzeneteit is. Az élet, a fejlődés nem áll meg a felnőttkor elérésével, akkor sem, ha a népmesék az ez utáni életszakasszal már keveset foglalkoznak. Talán ha még egy generációnyi tapasztalattal gazdagabban, unokáinknak mesélve harmadszor is belemerülünk a mesék világába, unokáink gyermekkorával egyszerre élvén újra saját és gyermekeink gyermekkorát: újabb, addig nem sejtett rétegek tárulhatnak fel előttünk.

MÚZEUMANDRAGÓGIA: AZ ELHANYAGOLT FELNŐTTEK...

Múzeumandragógiáról, múzeumi felnőttképzésről beszélni ma nagyon időszerű, és társadalmi kihatása miatt valóban nagyon fontos is. Egy 2011. évi kérdőíves látogatói felmérésem szerint a válaszadók mindössze 21 százaléka volt 18 éven aluli, a többiek, a 79 százalék felnőtt korú volt, miközben a múzeumi oktatás főleg iskolás korcsoportoknak szól. A számok magukért beszélnek: a múzeumok lehetősége és felelőssége az élethosszig tartó tanuláshoz nyújtott információ- és tudásközvetítésben óriási. A családok számára megnőtt a szerepe a múzeumi hétvégi komplex, lehetőleg interaktív rendezvényeknek, programoknak, ahol szinte minden korosztály együtt tanulhat, közösen élhetnek át élményeket.

Tanulás élethosszíglan

Közösségfejlesztő szerepe elvitathatatlan a múzeumandragógiának. Segítő kezet kell nyújtani a felnőtt embereknek abban, hogy az életen át történő tanulást múzeumi helyszínen gyakorolhassa: megismerhesse az emberiség sokféle tudását, megértse a kulturális, vallási, civilizációs különbségek lényegét. Ezáltal a múzeumok – szakember, gyűjtemény, kiadvány, kiállítás stb. útján – hozzájárulhatnak ahhoz, hogy csökkenjenek az előítéletek, az emberek tiszteljék más vallások, más kultúrák, más civilizációk értékeit és hagyományait. A múzeumok a tudásközvetítés, a felvilágosítás, a tudományos és az ismeretterjesztő tevékenységük és alapfeladataik mellett a múzeumi mediációs eljárások alkalmazásával sokat tehetnek a felnőtt emberek közötti konfliktuskezelésben, problémamegoldásban.

Kiaknázatlan lehetőségek

Az élethosszig tartó tanulás (informális és formális) lehetősége és hatékonysága új perspektívákat nyit a múzeumi munkában. Gondoljunk csak arra, amikor a szülők gyermekeikkel együtt foglalkozásokon, bemutatókon régmúlt idők eszközeivel,

Magyar Idegenforgalmi Múzeum és Könyvtár

technológiáival ismerkednek. Szórakoztatni és ismeretet terjeszteni, illetve játszva ismeretet szerezni – ez rendkívül fontos a felnőttek múzeumban folyó tanulása során. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum színterei: kutatások bizonyítják, hogy a múzeumok az élethosszig tartó tanulás ideális helyszínei, az itt folyó tanulás nemcsak elősegíti, hanem fokozza, és egyben megkönnyíti az ismeretek megszerzését minden célcsoport számára. Egyes országokban törvényileg szabályozzák, hogy a múzeumokban bekövetkezzék a koncepcióváltás: a társadalomra nyitottan és a látogatók igényeihez alkalmazkodva kell annak érdekében működniük, hogy a rendkívül változatos kínálatot nyújtó kulturális és szabadidős piacon érvényesülni tudjanak, valamint aktívabb szerepet töltsenek be az emberek, a múzeumi közönség, a társadalom művelődésében, közösségfejlesztésében, közvetve az egyéni személyiségfejlesztésben, személyiségformálásban.

„..., ha az idő kereke megállt volna az én mesém is tovább, tartott volna."

The interpretation of museum philosophy from the viewpoint of drama education

MAYA WELLISCH

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

The world of tales help us to get acquainted with an artistic method by which objects can be made personal and spiritual at a given time and in a given place (exhibition) by the initiator (drama teacher and educator) for those to be initiated (visitors). The art-educational method, starting in Britain in 1960 and known as Theatre in Education (TIE) and Drama in Education (DIE), is based on the definition of empty space by Peter Brook, and is realised as 'elementary theatre'. According to this theory, whatever action takes place in the empty space, and has a viewer, will get a meaning. The empty space will become a stage by the expectation of action, and will become theatre by the realisation of the action – the actor's play. Museums do not have this dramatic plus, but will acquire it by placing an object, event or its actor in the focus. Basic elements of drama teaching are the creation of such focal points, mental-emotional context, and the experience of dramatic action itself. The characteristic of dramatic space is that it facilitates and focuses action, and turns the exhibition space into a democratic space. It is both real and symbolic, it encourages the creative use of space and ritualises the environment. The goal is not to act out our experiences but to act under their influence. Drama games realise our thoughts and decisions with freedom but still under direction. There are no right or wrong decisions, only decisions that shape and develop our character. The personality of drama teachers, their character, body language, metacommunicative skills have a fundamental importance in becoming the 'master' of children and adults participating in drama games.

„A MESÉS VAJDAHUNYADVÁR" RENDEZVÉNY, GYERMEK SZÍNJÁTSZÓK TALÁLKOZÓJÁNAK ELŐADÁSAIBÓL

Madarász Melinda
drámatanár színinövendékei

Balla Edit drámatanár színésznövendékei

Rokszin Hajnalka
drámatanár színinövendékei

„Önként és dalolva" – a gyermekcipőben járó önkéntes program felnőtté válásának lépései a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban

RADICS BOGLÁRKA

Hogy a címben használt metaforánál maradjak, jelen írásban először az önkéntes tevékenység jelenlegi helyzetét, a társadalomban elfoglalt szerepét, azaz a „mozdulatlan alapállapotot" vizsgálom meg, azután pedig a Magyar Mezőgazdasági Múzeum önkéntes programjának konkrét „fejlődéstörténetét" veszem számba lépésről lépésre.

AZ ÖNKÉNTESSÉGRŐL ÁLTALÁBAN, AZ ÖNKÉNTESSÉG JOGI HÁTTERE

Mi is az önkéntesség? A 2000 májusában az Önkéntesek Nemzetközi Évének megnyitásául rendezett utrechti konferencia előzetesen kiküldött kérdőívére visszaérkezett válaszok között egymástól nagyon eltérő definíciók születtek. Ebből az a következtetés vonható le, hogy az önkéntesség megjelenése egy adott társadalomban a történelmi helyzetek, a politika, a vallás és a kultúra függvénye. Azonban a megküldött definíciók mindegyikében három közös pont megtalálható volt, azaz az önkéntesség *nem anyagi ellenszolgáltatásért* (1) végzett *önkéntes tevékenység* (2), amely *más személyek, csoportok, rétegek vagy a társadalom egészének hasznára irányul* (3).[1]

Ugyanezt fogalmazza meg más szavakkal a magyar jogalkotó a 2005. évi, a közérdekű önkéntes tevékenységről alkotott törvényében is, miszerint: „Az Országgyűlés elismeri a társadalom tagjainak szolidaritásán alapuló, az állampolgárok öntevékenységét kifejező, a személyeknek és közösségeiknek más vagy mások javára ellenszolgáltatás nélkül végzett önkéntes tevékenységét."[2]

A fogalom egyezményes meghatározása és a hazai törvény megszületése óta tudjuk pontosan megkülönböztetni az önkéntességet például a *munkavégzéstől*, melynek szerződéses feltétele a fizetség, vagy a *gyakornoki státusztól*, amely nyilvánvalóan nem irányul a gyakornokon kívüli személy vagy a társadalom közvetlen hasznára. De gondolhatunk az államszocializmus idején a kommunista szombatokon *kötelező társadalmi munkára*, illetve a jelenlegi kormány által preferált, munkanélküliek újbóli munkába állását segítő *közmunkára* is, mely utóbbiak a törvényben megfogalmazottak közül az 'önkéntes tevékenység' kritériumnak nem felelnek meg.

A következő, 2011-es dátum szimbolikus jelentőséggel bír, hiszen az európai intézmények a nemzetközi év tizedik évfordulóján ismételten felhívták a figyel-

[1] Czike Klára–Kuti Éva: Lakossági adományozás és önkéntes tevékenységek, Önkéntes Központ Alapítvány és Nonprofit Kutatócsoport, Budapest 2005.
[2] 2005. évi LXXXVIII. tv. a közérdekű önkéntes tevékenységről.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

met erre az Európa-szerte milliókat megmozgató tevékenységre, amelynek az Önkéntesség Európai Éve nevet adták. A program honlapján az EU elnöki tisztét 2011. első felében betöltő Magyarország pontosan megfogalmazta, hogy az évfordulóval mi az elérni kívánt cél: „Az aktív polgárságot előmozdító önkéntes tevékenységek európai éve segít majd bebizonyítani, hogy az önkéntesség az aktív polgárság és a demokrácia egyik kulcsfontosságú tényezőjének számít, mivel olyan európai értékeket valósít meg, mint például a szolidaritás és a megkülönböztetés-mentesség, és ezzel hozzájárul az európai társadalmak harmonikus fejlődéséhez."[3]

A fenti idézet is bizonyíték arra, hogy az önkéntes munka egyre nagyobb elismerésnek örvend a világban, és azon belül Magyarországon. Nem csoda, hiszen az ilyen tevékenységnek szinte csak pozitívumai vannak mind a fogadó szervezet, mind az önkéntes szempontjából. A fogadó szervezet oldaláról vizsgálva az önkéntesek foglalkoztatása növeli az intézmény hírnevét, sokszínűséget hoz a szervezet életébe, szemléletformálást eredményez a szervezetnél, hozzáadott értéket teremt, növeli az adott szervezetben a szolgáltatás színvonalát, minimális forrásigénnyel megszervezhető, munkaerőt pótol, a személyzet munkáját segíti, kapcsolati tőkét eredményez és új kommunikációs és módszertani eszközöket, valamint megoldási lehetőségeket ad a szervezetnek.

Az önkéntes pedig azért lehet elégedett az önkéntes munkában való részvétellel, mert így hasznosan tölti el szabadidejét, társadalmi felelősségvállalásban kap szerepet, önzetlen segíteni akarását elégítheti ki a társadalom különböző csoportjai felé, aktívnak érezheti magát, az önbecsülését erősíti, az elismertségét növeli, kihívásokra talál, építheti karrierjét és kapcsolati tőke-rendszerét, illetve maga a munka védelmet jelenthet olyan csoportoknak, akik hátrányos megkülönböztetésük miatt nem jutnának hasonló lehetőségekhez.

2014. lesz a következő fontos dátum az önkéntességet minél szélesebb körben elterjeszteni kívánó Magyarországon. Az EU önkéntességgel kapcsolatos pozitív állásfoglalását már ismerjük, sőt, a nemzetközi érettségineknek is feltétele az önkéntes munkában való részvétel, ezért a jelenlegi kormány a kicsit még vonakodó magyar állampolgárok önkéntes munkához való szoktatásának lehetőségét az intézményes oktatásba való bevonásban látja. A tervek szerint az oktatási tárca az új közoktatási törvényben 2014-től az érettségit önkéntes munka (közösségi munka) előfeltételének teljesítéséhez kötné. Így remélve, hogy a jövő nemzedékének tagjai a személyiség, a közösség és a társadalom szintjén is jobbá válnak.

(Jóllehet mivel nem belső indíttatás motiválja az embereket, ez sem számít valódi önkéntességnek, de a pedagógiai tenni akarást méltányolnunk kell, amelynek végső célja, hogy az önkéntes attitűd jellemmé válhasson. Érthető tehát, hogy az elnevezésben még vannak viták, valószínűleg inkább a közösségi szolgálat elnevezés fog elterjedni.)

AZ ÖNKÉNTES PROGRAM BEINDÍTÁSÁNAK LÉPÉSEI A MAGYAR MEZŐGAZDASÁGI MÚZEUMBAN

Amikor 2010 nyarán a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban, mint közművelődési munkatárs kezdtem dolgozni, – bevallom – magáról az önkéntes munka létezéséről fogalmam sem volt. Sajnos soha életemben nem önkénteskedtem, nem álltam olyan

[3] http://www.onkentesseg2011.hu/bemutatkozas.shtml [Az oldal megtekintésének időpontja: 2011. 07. 06.]

szoros kapcsolatban egyetlen egészségügyi, szociális, környezetvédelmi, kulturális, tudományos vagy esélyegyenlőségi szervezettel sem, hogy ott önkéntes tevékenységet vállaljak, és szüleim a kommunista szombatokkal kapcsolatos negatív emlékek miatt szintén nem álltak előttem követendő példaként.

Annál inkább meglepett amikor – alighogy munkába álltam – a Múzeumok Éjszakája elnevezésű, múzeumi körökben igen nagyszabású esemény utómunkái kapcsán azt a feladatot kaptam, hogy a rendezvényen részt vevő önkénteseknek fogalmazzak köszönőlevelet. Roppant kíváncsi lettem, kik ezek az emberek, akik fizetség nélkül dolgoznak, mi a motivációjuk, és vajon hogyan lehetne – a legnemesebb értelemben – úgy kihasználni a bennük lévő erőforrást, hogy az elégedettséggel töltse el az intézményt valamint az önkéntest is. Az akkor még önkéntes-kapcsolattartó, ma már önkéntes-koordinátor titulussal illetett munkatársnőm, Juhász Gabriella segítségével nyertem betekintést a Magyar Mezőgazdasági Múzeum önkéntes programjának megszületésébe (habár akkoriban inkább ösztönös, mint tudatos programnak volt nevezhető), s hogy még mindig a címben használt metaforára építsek, az önkéntes-program szakaszait az Erickson- és Freud-féle életkori periódusokba való jelképes behelyezéssel szemléltetem.

„Születés előtti fejlődés": AZ ALAPHELYZET

Mivel a születés előtti fejlődés összefügg az anyai szervezet állapotával és az anya életmódjával, fontos, hogy a múzeumot, mint – a hasonlattal élve – anyaintézményt, alapállapotában bemutassam.

A Magyar Mezőgazdasági Múzeum országos múzeum, melynek elsődleges célja a magyar mezőgazdaság történeti és tematikus kiállításokon keresztül történő bemutatása, a témakörben kutatások végzése, a gyűjtemények gondozása és gyarapítása, valamint a látogatókkal folyamatos kapcsolattartás, mezőgazdasági témájú családi napok és egyéb programok szervezése, dráma- és múzeumpedagógiai foglalkozások tartása, ezek által a felnőttek és gyermekek megszólítása, ismeretek átadása, egyetemisták, agrárszakemberek kutatási lehetőségének biztosítása szakkönyvtárunkban illetve muzeológusaink segítségével.

A második évezred első évtizedében múzeumunk csak lassan ébredt rá, hogy a csökkenő számú munkaerő és a profit-orientáltsággal magyarázható növekvő feladatok fordított aránya miatt új erőforrások után kell néznie. S hogy ez az erőforrás akár lehetne humán is, az csak akkor tudatosult, amikor először – nem belülről szerveződően, hanem külső megkeresésre – megjelentek az első önkéntesek. Sokszor persze nem érdektelenül, amit – véleményem szerint – senkinek sincs joga az önkéntesek szemére vetni...

Hiszen természetes, hogy mindenkinek más a motivációja. Más okból kezd nyitni a világ felé egy magányos nyugdíjas asszony, és egy kisgyermekes anyuka. Mást lát az önkéntességben egy egész életében szociális területen tevékenyen részt vevő, vallásos családapa, mint egy pályakezdő munkanélküli. Sorolhatnám még a különböző élethelyzeteket, amelyek arra ösztönzik az embert, hogy önkéntes munkát vállaljon, de talán ésszerűbb, ha a motivációkat csoportosítom (amit felsorolásszerűen az önkéntesek elégedettségének taglalásánál már érintettem) úgy, ahogyan azt dr. Bartal Anna Mária egy ausztrál kutatásból adaptálta. Ezek szerint tehát az önkéntesek tíz fokú motivációs skálája a következőképpen alakul:

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

1. Értékek: az egyén azért végez önkéntes munkát, mert fontosnak tartja, hogy segítsen másokon.
2. Reciprocitás: az egyén azért végez önkéntes munkát, mert úgy gondolja, hogy miközben segít másokon, az önkéntes munka önmaga számára is előnyöket fog hozni.
3. Elismerés: amikor az egyént az motiválja, hogy elismerik a képességeit, közreműködését.
4. Megértés: amikor az önkéntes azért vállalja feladatát, mert tapasztalatai által megismeri a világot, illetve azon készségeit tudja fejleszteni, amelyeket a mindennapi életben nem.
5. Önbecsülés: az egyén azért vállal feladatot, hogy növelje önbecsülését, és önértékelése javuljon.
6. Reaktivitás: az önkéntes munka végzése abból fakad, hogy ezáltal „jóvátegye" a múltbéli vagy jelenlegi ügyeit.
7. Szocializáció: az egyén keresi a módját, hogy eleget tegyen a szignifikáns másik (például család vagy barátok) normatív elvárásainak.
8. Önvédelem: azért vállal munkát, hogy kompenzáljon olyan saját problémákat, mint például a bűnösség érzete.
9. Szociális interakció: amikor az önkéntesség oka a személyes kapcsolatháló kiépítése, illetve az egyén élvezi az interakciók szociális aspektusait.
10. Karrierépítés: az önkéntes annak érdekében végzi a munkáját, hogy ezzel kapcsolatokat alakítson ki, és olyan tapasztalatokat szerezzen, amelyek hasznára válhatnak a jövőbeli munkavállalásban.

„Újszülöttkor": AZ ÖTLET

Kisebb nyomozással megtudtam, hogy a 2006-os Múzeumok Éjszakája szerteágazó programja kapcsán a Közművelődési Főosztály vezetője, Csók Márta azt a feladatot adta egyik beosztottjának, Juhász Gabriellának, hogy a belső erőforrásokat erősítendő, próbáljon önkénteseket hívni a rendezvény zökkenőmentes lebonyolítására. Így született tehát meg az ötlet, már „csak" a megvalósításhoz (a címet idézve: felnőtté váláshoz) vezető utat kellett kijelölni.

Ahogy egy újszülött feltétlen reflexei feltételes reflexekké alakulnak át, ahogyan a színlátás, a tapintás, a hangadás szépen lassan kifejlődik egy babában, ugyanúgy az önkéntesekhez szóló felhívások kezdeti esetlen próbálgatásait a tapasztalatokat felhasználó egyre tudatosabb toborzási irány váltotta föl. És így eljutottunk a következő szintre.

„Csecsemő-, kisgyermek- és óvodáskor": AZ ÖSZTÖNÖSTŐL AZ IRÁNYÍTOTT TANULÁSIG

2010-ig öt-hat önkéntesünk volt folyamatosan, közülük némelyek csak néhány hónapot töltöttek nálunk, mások a mai napig hűséges tagjai az önkéntes csapatnak.

Az említett évben pozitív áttörés következett be a múzeum, mint intézmény valamint az önkéntesek és az önkéntes tevékenység viszonyában. Ebben óriási szerepe van a Szépművészeti Múzeum Önkéntes Programja és a KÖSSZ Alapítvány-Budapesti Önkéntes Centrum (BÖC) múzeumi önkéntes koordinátor-képzésének, melyre Juhász Gabriella és jómagam jelentkeztünk. A TÁMOP-keretből szervezett

Magyar Szépművészeti Múzeum és Könyvtár

tanfolyamot olyan múzeumok és kulturális szervezetek részére szervezték, akik szerettek volna önkéntes programot szervezni, avagy a már kialakulóban lévő programjuk megvalósításához volt szükségük iránymutatásra. A nyolc napos képzésen szó volt az önkéntes program tervezési, szervezési, kivitelezési sajátosságairól, az igazán hatékony önkéntes program elindításának, feltételrendszerének kiépítéséről, annak sajátosságairól és gyakorlatáról.[4]

Számtalan ki nem mondott kérdésünkre adtak választ, rengeteg homályos pontról lebbentették fel a fátylat előttünk és közben – ami talán a legfontosabb –, rádöbbentünk arra, hogy micsoda lehetőség rejlik az önkéntes program beindításában, mennyi feladat vár még ránk ezzel kapcsolatban, és hogy mennyi hibát követtünk el máris. Ilyen volt például az, hogy a képzés előtt még csak nem is hallottunk az önkéntes törvényről, nem hogy az abban foglaltaknak eleget tegyünk! De nem volt tudomásunk arról a nagyon fontos dologról sem, hogy a törvényben meghatározott nem anyagi juttatásokat (belépőjegy, ajándék stb.) a fogadó szervezet csak akkor nyújthatja járulékmentesen, az önkéntes számára pedig adómentes módon, ha bejelentkezik a törvény hatálya alá, vagyis a közérdekű önkénteseket fogadó szervezetek nyilvántartásába a Nemzeti Erőforrás Minisztérium Esélyegyenlőségi Főosztályán. Mivel a törvényt előtte nem ismertem, ugyanígy elcsodálkoztam, amikor a paragrafusok között olyan rendelkezéseket találtam, amik az önkéntesek kiskorúságáról, cselekvőképességéről, nemzetiségéről, munkavégzésének időpontjáról és időtartamáról, juttatásairól, szerződéskötési kötelezettségről, a szerződés megszűnéséről, a mindkét fél részéről fennálló kötelességekről, az esetlegesen okozott károkról, munka- és adóügyi illetve egyéb kérdésekről szólnak, és amelyekhez nagyon szigorú útmutatást adnak.

A tanfolyam eredményeként 2011 őszéig bezárólag immár tizennyolc önkéntessel büszkélkedhetünk, akik lelkes munkájukkal nagymértékben hozzájárulnak múzeumunk szolgáltatási színvonalának emeléséhez. Munkájukat zömében hétvégi családi napokon, a Múzeumok Majálisán, a Múzeumok Éjszakáján, illetve adminisztratív munka végzése céljából vettük igénybe. (Kérdőívezés, felügyelet játszókuckónál, önálló programként arcfestés illetve jóslás, továbbá szórólapozás, a látogatók informálása, segédkezés kézműves foglalkozásnál egyaránt előfordult és előfordul a tevékenységek listáján.)

S miután a képzés segítségével a gyermeki „mi az", „miért?" kérdésekkel jellemezhető lépcsőfokokon felléptünk, már el is érkeztünk a múzeum önkéntes programjának jelenlegi szakaszához, a házi feladatokkal és folyamatos tanulással tarkított kisiskoláskorhoz.

„Kisiskoláskor": A TUDÁSVÁGY KIALAKULÁSA

Az iskolába kerülés feltétele az iskolaérettség, azaz a gyermeknek biológiailag, pszichikailag és szociálisan is elég fejlettnek kell lennie ahhoz, hogy iskolába léphessen. Ugyanígy egy sikeres önkéntes program elindításához a fogadó szervezetnek szintén elég érettnek kell lennie, hogy a felmerülő problémákat hatékonyan orvosolni tudja. Mert valljuk be, az eddig csupa pozitív előjellel taglalt önkéntes-munkának – igaz, jóval kisebb mértékben – vannak hátrányai is.

[4] Itt köszönöm meg Csordás Izabellának a Szépművészeti Múzeum Önkéntes Program alapítójának és a Közönségszolgálati Osztály vezetőjének, továbbá Meggyes Ildikónak, a KÖSSZ Alapítvány – BÖC szakmai vezetőjének, ügyvezetőjének a felkészítést.

Az intézménynek meg kell tanulnia megbirkózni a „rendszer a rendszerben" konfliktusával, a folyamatos felügyelettel, a számonkérhetőség hiányával, a fluktuációval, a nem jelentős, de mégis folyamatos forrásigénnyel, a fizetett munkaerő elkényelmesedésével, és még sorolhatnánk.

Példaként emelnék ki egy, a motivációból fakadó konfliktushelyzetet, ami egyike azon hátrányoknak, melyek az önkéntesek foglalkoztatásakor merülhetnek föl. A spórolás jegyében kormányzatilag elvont összegek roppant érzékenyen érintették a Mezőgazdasági Múzeumot is, ezért nem volt kérdés, amikor a 2011-es Múzeumok Éjszakájára egyik önkéntesünk ingyenes, általa tartott foglalkozást javasolt, hogy azt beépítjük a programsorba. Nem voltam elég körültekintő, nem ellenőriztem le az önkéntes felajánlását, s csak a rendezvényen szembesültem azzal, hogy tulajdonképpen számára a rendezvény reklámhelyszínnek kellett csupán.

Kellemetlen helyzetbe kerültem ezzel, de azt gondolom, tanulnom kell a hibákból, továbbá le kell vonnom a következtetést, hogy máskor időben és alaposabban tájékozódjam az önkéntesek úgynevezett „feltétel nélküli felajánlásairól".

Másik kiragadott példaként egy 2011. június 4. és 12. között, az Önkéntesek Hete során zajló, az Önkéntes Központ Alapítvány által kiírt pályázatról szólok. Kizárólag önkéntesek segítségével elvégeztethető tevékenységre lehetett a pályázatot benyújtani, s mivel gyermekfoglalkoztató termünkre már jócskán ráfért a felújítás, és annak festésére, dekorálására, korszerűsítéséhez szükséges anyagok beszerzésére fordítottuk az elnyert támogatást. Sajnos, nem számoltunk azzal, hogy a női és férfi önkéntesek aránya szinte egy a nullához, azaz a felújítási munkákhoz éppen a szükséges férfi munkaerő hiányzott. Végül szerencsére sikeresen zárult a program.

Ezekből és hasonló tapasztalatokból merítve, az önkéntes programot mozgató rugók folyamatos keresésével és kutatásával és a csillapíthatatlan ez irányú tudásvággyal fogunk tudni eljutni a fejlődés következő szakaszáig, a leválást, az önállósodást jelentő serdülőkorig.

„Serdülőkor": ÖNÁLLÓSODÁS

Amikor a Mezőgazdasági Múzeum önkéntes programja a serdülőkorához érkezik, olyan fogalmak, mint az önállósodás, a leválás, és az örökös önelemzés fogják jellemezni. Az olyan korosztályi sajátosságok, mint a feladatok részelemeire bontása, a részismeretek egésszé alkotása, az összefüggések megértése mind-mind használhatóak az önkéntes program minél hatékonyabbá tételében. Itt már nem a hirtelen elénk tornyosuló problémák megoldásához kell használnunk egyfajta beugró jollyjokerként az önkénteseket, hanem önkéntesekre építő és épülő programot szükséges terveznünk.

Ismét a Csordás Izabella és Meggyes Ildikó által tartott önkéntes-koordinátori képzésen hallottakat hívom segítségül, amikor az önkéntes program általános tervezésének legfontosabb kérdéseit pontokba szedem:

Először fel kell állítani a víziót, melyben megfogalmazzuk, hogy milyen jövőbeni állapotot akarunk elérni az önkéntességgel szervezetünkben, illetve hogy milyen tevékenységgel akar az önkéntes program foglalkozni. Második lépés a misszió, azaz meghatározzuk, mi is a küldetése az általunk kitalált önkéntes programnak, hogy miért is akarunk önkéntes programot, hogy milyen értékei vannak az önkéntes programnak, illetve megfogalmazzuk működésének elveit és értékeit. Harmadik lépésben a célt, azon belül is a rövid és hosszú távú célokat jelöljük ki. Negyedik lépés a cél-

Magyar Mezőgazdasági Múzeum Könyvtár

csoport meghatározása, a kedvezményezettek felsorolása, indoklása. Ötödik lépésben a várható eredményeket fogalmazzuk meg: mire lesz jó és hasznos az önkéntes program, megold-e majd problémákat. Következő kérdés, hogy kit akarunk önkéntesnek, milyen személyiség legyen, milyen tulajdonságokkal rendelkezzen, milyen elköteleződése legyen, milyen ismeretei legyenek, tisztáznunk kell magunkban, hogy szakmabeli önkéntest akarunk-e, és hogy iskolai végzettség szempontjából milyen legyen. Ide tartozik még a foglalkoztatni kívánt korosztály meghatározása is. Fontos megválaszolnunk, hogy mikor szeretnénk elkezdeni a programot és milyen forrásból. Meg kell határozni, hogy milyen intervallumban várunk az önkéntesektől segítséget rendszeresség szempontjából, illetve napszak szempontjából. És az intézmény talán legfontosabb munkaügyi kérdése, hogy ki lesz az önkéntesek koordinátora, koordinátor-helyettese és főnöke.

A Magyar Mezőgazdasági Múzeum nemcsak a kiállításai, hanem az épületegyüttese miatt is méltán büszkélkedhet azzal, hogy lehetőségei végtelenek. Lehet olyan feladatokat az önkéntesekre bíznunk, amit a Szépművészeti Múzeum mintájára megszervezhetünk, azaz az információs pultnál való munkát, a tárlatvezetéseket és a teremőrzést is. De nyugodtan elrugaszkodhatunk a földről és két szolgálati lakásunk felújítását, a vendégszobánk dekorálását, rendezvényeinkhez kapcsolódó szervezői feladatok ellátását, a gyűjteménytár-kezelő irányítása alatt a gyűjteményekben zajló különféle munkák egy részét, a restaurálást nem igénylő tisztítást bízhatnánk rájuk egy alapos tervezés után. Aztán itt van még a látogatók által elzárt Kerengő hasznosítása, a bérleményként kiadott múzeumi shop, büfé és étterem helyszínének esete, amelyek mindegyikéhez kellő fantáziával viszonyulva és nyúlva, az önkéntesek számtalan tevékenységre felhasználhatók lennének. De ehhez – engedjék meg, hogy magamat ismételjem – *Először fel kell állítani a víziót...*

„Ifjúkor": TÁRSRA, EGYÜTTMŰKÖDŐRE TALÁLÁS

Az előző „életszakaszban" megfogalmazott kérdések megválaszolása után kialakulhat az a módszertan, amely a tervekben szereplő feladatok megoldási sorrendjének kialakításában segít. A Szépművészeti Múzeum élő önkéntes programjának mintája szerint kisebb-nagyobb csúszásokkal, egy-egy lépcsőfok kihagyásával vagy felcserélésével a következő nagyon részletes feladatsor kidolgozása vár ránk a konkrét cél eléréséhez:

- intézményvezető írásos nyilatkozata arról, hogy támogatja az önkéntes programot,
- rizikófaktorok feltérképezése,
- programleírás elkészítése, az önkéntes-koordinátor ötleteinek, terveinek összeírása
- osztályvezetővel való egyeztetés,
- próbaprogram idejének kijelölése,
- önkéntesek irodájának megtalálása, önkéntesek ruhatárának megtalálása,
- igényfelmérő kérdőívek kiküldése az adott osztály, osztályok dolgozóinak, kérdőívek összeszedése, kérdőívek értékelése,
- téma meghatározása, lehatárolása,
- mentorok kiválasztása, felkészítése, önkéntesek felkészítő tréningjeinek összeállítása, nyomtatása, felelős kijelölése,
- alaptréning anyagának véglegesítése,

Magyar Mezőgazdasági Múzeum Könyvtár

- szerződések, feladatleírás összeszedése,
- megfelelő dokumentumok nyomtatása,
- kollégák közös tájékoztatása szóban, intézményi körlevél kiküldése,
- jelentkezési lap összeállítása,
- biztonsági osztály tájékoztatása,
- intézményi weblapon megjelenés,
- külső és belső kommunikációs irányelvek meghatározása,
- önkéntesek egyenruhája, ha igen, akkor honnan lesz (ki varrja, veszi),
- önkéntes koordinátor terepgyakorlata a próbaprogram előtt,
- eszközbeszerzés,
- önkéntesek részére fontos dokumentumok összeállítása, önkéntes kézikönyv megírása,
- megfelelő brosúrák készítése,
- önkéntesek képzése,
- jelenléti ív készítése, elhelyezése,
- névtábla önkénteseknek,
- próbacsapat betanítása,
- önkéntesek listába rendezése,
- próbaprogram értékelése,
- évadzáró alkalom megszervezése, oklevelek elkészítése éves szünet kijelölése,
- önkéntes találkozó.

Az alcímben meghatározott, az ifjúkorra oly jellemző társkeresést itt az együttműködők felkutatásával tudnám párhozamba állítani. Szükségünk van szponzorokra, együttműködő partnerekre, akiknek kiválasztásánál fontos szempont, hogy azonos legyen a célcsoportunk, az együttműködéssel a cég kívánt hírnevének alakítását, erősítését segítsük elő. A jó együttműködéshez szükség van arra, hogy mindkét fél tisztában legyen céljaival, tudja, milyen lehetőségekhez kíván jutni, és juthat el a szerződés révén, s fogadja el, hogy kétoldalú üzletről van szó. A lehetőségek tárháza végtelen: konkrét példaként, együttműködő partnereink lehetnek társmúzeumok, iskolák, egyházak, bankok de lakberendező, mezőgazdasági termékeket előállító, értékesítő, forgalmazó cégek is.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

„Felnőttkor": A VÁLASZTOTT ÉLETÚT

A felnőttkor összességében a választott életútnak, élethivatásnak és az életszerepnek való megfeleléséről szól, nálunk pedig az intézmény és az önkéntes életútjáról.

Ha az intézményünk választott életútja az önkéntes tevékenység kibővítése, az önkéntesek „felhasználásának" lehetőségeinek feltérképezése, akkor előttünk álló feladat még a megvalósítás megszervezése. Ebben nagyon hangsúlyosan az önkéntes életút kialakítása is benne foglaltatik a roppant körültekintően elvégzett toborzástól a szerződések megkötésén és a folyamatos, színvonalas képzésen keresztül a kilépésükig.

„Öregkor": VISSZAVONULÁS

Látva az önkéntességhez fűződő viszony napról-napra történő pozitív változását, bizton állíthatom, hogy az önkéntes programok soha nem érhetik meg „öregkorukat", mert egy folyamatos, véget nem érő fejlődésen mennek keresztül. Hiszen olyan

sok önként tenni akaró, jobbat kívánó ember él a földön, és olyan sok támogatásra szoruló személy, intézmény, elv létezik, hogy a fentebb már definiált fogalomnak mindig helye lesz a világban, azaz: az önkéntesség nem anyagi ellenszolgáltatásért végzett önkéntes tevékenység, amely más személyek, csoportok, rétegek vagy a társadalom egészének hasznára irányul.

Growing pains of the volunteering programme in the Museum of Hungarian Agriculture

BOGLÁRKA RADICS

Volunteers... There are some who misinterpret this term, others are aware what it means but only from hearsay while others know it from practice.

The aim of this paper is to dispel the misunderstandings that surround this notion and to present the former and current volunteering programmes of the Museum of Hungarian Agriculture as well as the possibilities of museum volunteering.

It is hoped that the study will be able to refute the pejorative associations of the term 'volunteering', and its characterisation simply as unpaid work. The reason of volunteering is not just to execute some definite task, but, as a resulting 'by-product' of the cooperation between those who volunteer their help and those who accept it, the valuable character development of the two cooperating parties. And if misunderstandings are cleared, then maybe the passive observer will also feel an inclination to participate in this definitely constructive activity.

Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Bábvarrás

Falkezelés

Képkeretezés

Terítő-
és párnavarrás

Ilyen volt

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

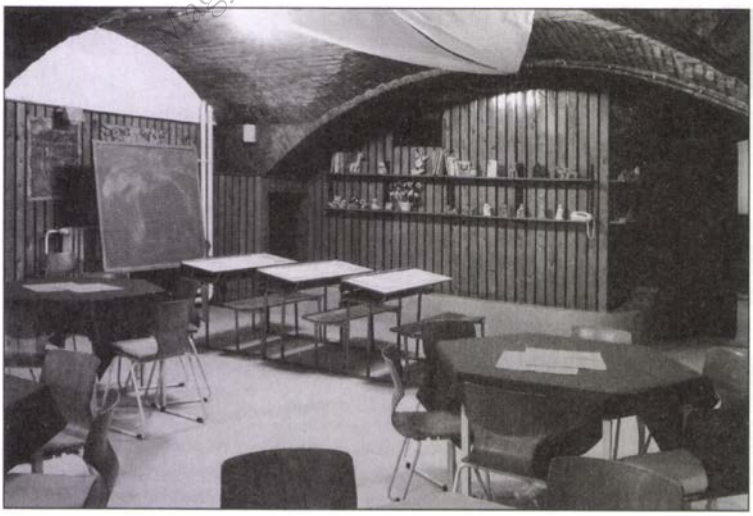

Ilyen lett

Az ételpiramis alján: a gabona

„Egy csipetnyi Európa"

CSÓK MÁRTA

(Rendhagyó kiállítás és programok
a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban.)

Éppen akkoriban, amikor Magyarország lett az Európai Unió soros elnöke, a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban nyílt egy kiállítás, amely jó példát szolgáltatott arra, hogyan ismerhetjük és érthetjük meg egymást közvetlenebbül, egyszerűbben és alaposabban egy kiállítás segítségével, mi, az Európai Unió egymástól közelebbi és távolabbi országokban élő polgárai. Mi, akik különféle nyelveken beszélünk, több országhatár is elválaszt bennünket, és ugyan szerencsére ma már kedvünk szerint utazhatunk egymás országaiba, de vajon valóban felkerekedünk-e, és vajon a turistáskodás során mit tudhatunk meg egymásról a felszínes benyomásokon kívül? Egyáltalán: mire vagyunk kíváncsiak?

A Mezőgazdasági Múzeum kiállításán is kezdhették az ismerkedést mindazok, akik nálunk jártak. A kiállítás jó példát mutatott arra, hogyan lehet a legkézenfekvőbb, legegyszerűbb módon közeledni: ezt eszem én, de vajon mit eszel te?

Kilenc európai ország volt kíváncsi a másik nyolcra, kilenc ország mutatta meg, hogy ott, az ő távoli (északi, déli vagy nyugati) határai között mivel tömik meg a hasukat az emberek, ha éhesek. Mi tehát az ő kedvelt ételféleségük, amit szívesen vesz magához kicsi és nagy, városi és vidéki? A kilenc ország arra is elkötelezte magát, hogy azonos napon, azonos órában nyitják meg közel azonos alapterületű kiállításukat, hogy bemutathassák jellemző ételüket; a kezdeményező Svédország a tejet, a vele szomszédos Dánia a sertéshúst, Szlovénia a mézet, Finnország a kenyeret, Csehország a sört, Észtország a burgonyát, Skócia a halat, Portugália az olíva olajat.

A kiállítás rendezői úgy gondolták, hogy Magyarország a hajdan méltán világhíres és a napi táplálkozásunkban is nélkülözhetetlen gabonát mutatja be, annak múltját, jelenét, a gabonaneműek változatosságát, emellett vetési, aratási és betakarítási hagyományainkat is, a hozzájuk kapcsolódó népszokásokkal együtt. Önmagában már az is érdekes, hányféle gabonából készülnek az üzletekben megvásárolható kenyérfélék, az ízletes gabonatermékek, kekszek, ropik, a különféle chips-ek, gabonapelyhek, hát még milyen érdekes megtapintani és összehasonlítgatni a gabonamagvakat és a belőlük készült őrleményeket, a lisztek különböző fajtáit. A kiállítás azonban sokkal többet adott annál, mint hogy beszámolt a hazai gabonatermesztés múltjáról. Jónéhány, szebbnél-szebb archív fotóval illusztrálta és az elmúlt ötvenhatvan esztendőben készült filmek részleteinek ügyes összeállításával bizonyította, hogy hihetetlenül nehéz munka volt férfinak, asszonynak egyaránt a szántóföldi gabonatermesztés: a szántás, vetés, aratás, betakarítás. Az is változatos formákban tárult elénk, miért fontos nekünk a gabona? Többek közt azért is, mert elfogyasztott kalóriáink jelentékeny részét adja és adta a régmúltban is, hiszen a magyar nép

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

legfontosabb tápláléka a kenyér, a tészta volt és maradt. A liszt fehérjét is, ásványi anyagot is jelent nekünk, ennek értéke azonban nemcsak a gabona minőségétől, hanem az őrléstől is függ.

És valóban: mi jut eszünkbe a gabonáról? Először nyilván a mindennapi kenyér, amely sokak imáiban is szerepel, aztán számos vers, próza ötlik fel irodalmunkból, az éneklő búzamezőktől kezdve az alföldi aranyló búzatáblákon át a malomban sürgő-forgó három tarka macskáig, melyek közül az egyik szitál, a másik rostál... és tényleg, mi is a különbség szita és rosta között? Bizonytalankodunk, pedig tudni kéne, hiszen jól emlékszünk meséinkre: a szegény embernek is annyi gyermeke volt, mint a rosta lika, vagy még eggyel több.

A kilenc ország még ennél is többet valósított meg a kilenc kiállítással. Megszólította saját honfitársait is, mert azt is elhatározták a különféle múzeumokban a kiállításokat tervezők, hogy múzeumpedagógiai foglalkozásokkal, rendezvényekkel fogadják a látogatható kiállítás időtartama alatt közönségüket. Ezek érthetően az általuk legfontosabbnak gondolt élelmiszerről és természetesen a többi ország élelmiszereiről is szólnak.

A többi országhoz hasonlóan mi is azt akartuk: a látogató megtudjon valamit a gabonáról, mindenképpen többet annál, mint amit eddig tudott, ezért változatos múzeumpedagógiai foglalkozásokkal vártuk az óvodásokat, az iskolásokat. Válogathatott a pedagógus kedvére, hogy a szántóföldi gabonatermesztés történetével hogyan, milyen módon foglalkozzon, hogy az tanítványainak is hasznos legyen. Lehetett időszalag segítségével, amely bemutatja a naptári év legfontosabb gazdasági munkáit: mikor kell szántani, vetni, aratni, betakarítani, őrölni, végül aztán sütni, hogy kenyér kerüljön az asztalunkra. A kisebbek láthatják: nemcsak a betűket ismerhetjük meg ABC segítségével, hanem a gabonákat is szép sorban: megtapintható a búzakalász, a rozs, az árpa, a zab. Mivel legjobb az ilyesmit kipróbálni, kóstoltak is a gyerekek, mégpedig különféle lisztekből készült kenyereket, péksüteményeket, vagy búzacsírát, esetleg zabfalatokat. Őröltek kézi malommal, és elvihették a kis zacskó őrleményt, persze inkább kuriózumként, mint otthoni felhasználásra. A kiállításban világosan mutatta az ételpiramis: a gabona kerül az aljára, hiszen arra van leginkább szüksége szervezetünknek. Az a legfontosabb, alapvető táplálékunk.

A nagyobbak, a történelmünket valamelyest ismerők azt is megtudhatták, hogy a kiterjedt állattenyésztés ellenére régen faluhelyen jóval kevesebb húst ettek, mint amennyit mi eszünk. Ők örültek, ha az ünnepekre jutott hús. Összehasonlítottuk, hogy a falusi csősz és a szegény földműves tápláléka bizony elsősorban kása volt, és reggelire általában egy kis búzakenyeret evett aludttejjel, de gyakran csak az aludttejet magában. A nagyobbakkal azt is megnéztük, hogy az egy-egy megyében vagy nagyobb tájegységben élő szegény emberek hogyan jutottak gabonához, és abból mit készítettek. Beszéltünk arról, hogy a gabona nemcsak táplálék, hanem dísztárgy is lehet, ilyen a sokféle dísztészta, a gabonából készülő viselet, mint például a szalmakalap, a papucs. A gabona lehet vallási szimbólum is – gondoljunk a szentelt ostyára –, vagy jelkép, az öröm, a munka jelképe; az aratók által font és ünnepélyesen, örömmel körbehordozott aratókoszorú. A gabona, ha jól meggondoljuk, ennél is több: szerepel a Himnuszban és Petőfi Sándor, Arany János, József Attila költeményeiben is, településeink címereiben, grafikáinkon, érmeinken. Áthatja az életünket, velünk van nap mint nap.

Januárban – amikor ugyan ki gondol a gabonára? – is a gabonáé volt nálunk a főszerep; családi programokkal vártuk a családokat, akik élénken érdeklődtek a gabona és a belőle készíthető finomságok iránt is. Besétálhattak a „gabonaterem"-be, ahol a tudás megterem, megtudhatták, mi is az a gabona-babona, a gabona-iskola és gabona-túra; ennek keretében a mezőgazdaságunk történetét bemutató állandó kiállításban barangoló „vándor" szeme előtt szinte megelevenedett a mezőgazdaság: látta, hogyan veti be a kenyeret az idősebb asszony és az eladósorban lévő fiatal lány a kemencébe. Láthatta, hogyan dolgoztak a cséplőgéppel, felpróbálhatta a hagyományos szalmafonó technikával készült hajtűt, szalmakalapot. Készült egy óriási kép is, Van Gogh egyik, gabonaföldet ábrázoló festménye elevenedett meg: gabonamagvakból a látogatók rakták ki a nap során. Be lehetett nyitni a lisztes molnárok és molnárnék játszóházába, ahol a szitálást, rostálást, őrlést próbálhatta ki, aki még ilyet nem csinált. Megnézhették a liliputi malom-birodalmat, amely a múzeum legszebb malom-modelljeinek élvezetes, élőszavas ismertetővel egybekötött megismerését jelentette. Aki enni vagy inni akart, az sem csalódott: sós és édes honfoglalás-kori és középkori gabonás ételek – hajdinakása, köleskása, lekváros zabkása – várták az éhes látogatókat, köleses sör, ciberelé pedig a szomjas látogatókat. Több százan voltak kíváncsiak a rendezvényre. Hasonlóképpen nagy sikere volt változatos programelemei miatt annak a gabona-napnak, amelyet a kiállítás lebontásakor, „búcsúzó" programként ajánlottunk a családoknak.[1] A múzeumpedagógiai foglalkozásokat elsősorban óvodás és kisiskolás csoportok látogatták.[2]

A legjobban mégis annak örültünk, hogy a kiállítás apropóján valódi beszélgetés indulhatott meg a kilenc ország diákjai között angol nyelven, persze az internet segítségével. Ehhez kedvet az ad, hogy a kiállításban megnézik az egymás jellegzetes ételeinek elfogyasztásáról, étkezési szokásaikról készült néhány perces filmecskéket, láthatják tehát, hol, hogyan és mit esznek. Többnyire gyermekek – kisebbek, nagyobbak – tűnnek fel a képkockákon, akik iskolában, parkban, padon ülve vagy éppen álldogálva esznek; reggelit, uzsonnát az iskolában, ebédet vagy vacsorát otthon.

A kiállítások kilenc ország múzeumlátogatóit buzdítják arra: gyere, ismerj meg! És ha még többet akarsz megtudni rólam, ülj le a számítógépedhez és írj! Én majd válaszolok. Elkezdődhetett egy párbeszéd, egy fontos párbeszéd: szóljunk egymáshoz, beszélgessünk egymással, akarjunk tudni egymásról. Ma is egy csipetnyi, holnap is egy csipetnyi tudással több, amit megtudunk egymás országairól, évesről, ételekről, hagyományokról. Majd ebből lesz a több, aztán a sok. A csipetnyi összefogásból, kilenc ország okos, jó, követendő szándékából.

[1] A családi napok programszervezői: Bálint Ágnes, Huth Anna, részprogramok: Radics Boglárka, Wellisch Maya.
[2] A múzeumpedagógiai foglalkozásokat tervezték, vezették: Csók Márta, Wellisch Maya.

A Taste of Europe. An unusual exhibition and related events in the Museum of Hungarian Agriculture

MÁRTA CSÓK

Early this year a new temporary exhibition entitled 'A Taste of Europe' opened in the Museum of Hungarian Agriculture. The exhibition, which was realised with the cooperation of nine European countries (Sweden, Denmark, Finland, Slovenia, Italy, Scotland, Estonia, Portugal and Hungary) presented those agricultural products, foodways and culinary traditions that the involved countries regarded as typical or definitive of their culture. Hungary, as the home of 'flinty' wheat, selected this justifiedly world-renown product. The exhibitions opened in the nine countries simultaneously, on the same day and the same hour. Visitors to the Hungarian version of the exhibition were able to learn a lot about the history of crop production with the aid of archive film footage and photographs, and at the same time the most recent, commercially available cereal products were also on show.

As an addition to the exhibition, educational workshops were created by museum specialists for several age groups, and other events were held to expand and diversify our regular weekend programmes for families. These were received very favourably by our visitors.

The author of this paper, herself a museum education officer, reports on the exhibition as well as the goals and successes of related programmes and events.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Így kommunikálunk mi

BÁLINT ÁGNES

TANULMÁNY A MAGYAR MEZŐGAZDASÁGI MÚZEUM KOMMUNIKÁCIÓJÁRÓL

Életünk során mindig kommunikálunk, hol tudatosan, hol kevésbé. Folyamatosan tájékoztatjuk környezetünket önmagunkról, személyiségünkről a hajviseletünkkel, az öltözködésünkkel, a testtartásunkkal, a gesztusainkkal, beszédünkkel, de a ki nem mondott szavakkal is. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum is állandó mozgásban van, több csatornán keresztül biztosítja az információáramlást (és -cserét) a látogatók, érdeklődők, szakmai és egyéb partnerek felé,[1] a fogadó személyzettől kezdve egészen az online világig. A cél közös: az intézmény népszerűségének, szakmai elismertségének további növelése. Múzeumunkban 2008-tól működik önállóan a kommunikációs munkatársi feladatkör — 2011. január óta a Közművelődési Főosztály berkein belül — nagyobb teret biztosítva ennek a folyamatosan fejlődő, új kihívásokkal teli területnek.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum Könyvtár

I. KOMMUNIKÁCIÓS ÁBÉCÉ

1. A kommunikáció szavunk eredete, a fogalom meghatározásai

A kommunikáció (communicatio) latin eredetű szónak a Magyar Értelmező Kéziszótár szerinti főnévi értelemben a jelentései a következők: 1. közlés, híradás. Ennek eredménye. 2. Információk közlése vagy cseréje valamely erre szolgáló eszköz, illetve jelrendszer (nyelv, gesztusok stb.) útján. 3. Emberek közötti kapcsolat, érintkezés.[2]

Buda Béla pszichiáter 1974-ben megfogalmazott gondolatai alapján a kommunikáció mibenléte a következő: „Mai ismereteink szerint a kommunikáció annyira általános és mindenütt jelenlevő arculata az emberi életnek és a társadalomnak, hogy róla önmagában és általánosságban csak igen elvontan lehet beszélni. [...] a kommunikáció egészen általánosan információelméletileg ragadható meg, és ilyen módon kommunikáció minden, amelyben információ továbbítása történik, függetlenül attól, hogy az információ milyen jelekben vagy a jelek milyen rendszerében, kódjában fejeződik ki."[3]

Aczél Petra retorikai és kommunikációs szakértő, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának egyetemi docense napjainkban a fenti gondolatmenetet némiképp kibővítette: „A kommunikáció mint társas világunk egyik alapvető érintkezési formája mindennapjaink gyakorlata, önazonosságunk, társadalmi szerepeink alakítója és tükrözője, problémamegoldó eszköz, a kapcsolattartás módja, kódok használata; hatás és hatalomgyakorlás egyszerre. Egyúttal a kommu-

[1] A továbbiakban a szakmai együttműködési lehetőségekre nem, csak a látogatóinkkal való kapcsolattartásra térek ki.
[2] Magyar Értelmező Kéziszótár. Bp. 2003. 726.
[3] Buda Béla: A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei. Magyar Elektronikus Könyvtár. www.mek.oszk.hu

nikációtudomány tárgya, egy olyan diszciplináé, amely a 20. század második felére jön létre úgy, hogy gyökereit visszafelé nyújtva keresi és (retrospektíven) találja meg hagyományait a jeltudományban, a retorikában, a társadalomelméletben és -kritikában, a társaslélektanban, a filozófiában, a fenomenológiában. Tudományközötti tudomány, „tudományágak útkereszteződése", ahogyan W. Schramm 1963-ban megfogalmazta.[4]

2. A kommunikációs folyamat összetevői

A tudományág képviselői több, ma is használatos modellt alkottak meg a kommunikációs folyamatok feltérképezésére, kategorizálására. Az egyik legismertebbet Roman Jakobson[5] készítette el, mely szerint a folyamat alkotóelemeit a következő receptúra alapján határozhatjuk meg: *feladó* (esetünkben a múzeum), *címzett* (látogató), *csatorna* (közvetítő közeg, például honlap), *üzenet* (hír, információ), *kód* (jelrendszer, például a magyar nyelv) és a *kontextus*, melyet Jakobson sajátos értelemben használ, jelentése: a valóság, a valóság tényei; az, amiről szó van.[6]

A kommunikáció persze nem egyirányú folyamat, látogatóink számos csatornán keresztül érintkeznek velünk verbális és nem verbális formában is, visszacsatolást és útmutatást adva további munkánkhoz.

3. Verbális és nem verbális kommunikáció

A szakirodalom többféle megközelítési, felosztási móddal él, a közvetítő eszköz szempontjából azonban kétféle módon csoportosíthatunk: verbális és nem verbális kommunikáció.[7]

A verbális, szavakkal történő kifejezésmód önmagában csaknem teljesen alkalmas arra, hogy mindenféle információ továbbításához fel lehessen használni. Írott formája a legtipikusabb eszköze a közvetett kommunikációnak. A kódrendszer (a *nyelv*) és maga a verbális kommunikáció, a *beszéd* kulturális termék, az ember fejlődéstörténete során alakultak ki. A beszéd azonban más, mint a nyelv, mivel a beszéd elkerülhetetlenül a nem verbális kommunikációs csatornák jeleivel együtt hat, a nyelv pedig elvonatkoztatva csak a verbális kommunikáció jelrendszere.[8]

A verbális kommunikációtól eltérő formákat a nem verbális csoportba sorolhatjuk. Itt beszélhetünk a mimika, tekintet, vokális kommunikáció (hangnem, hanghordozás), gesztusok, testtartás, térközszabályzás (a felek milyen távol állnak egymástól),[9] a kommunikáció közbeni mozgásos tevékenységek[10] jelentőségéről. Sokszor nem is sejtjük, mennyit számít, mégis kommunikációnk jelentős részét teszi ki a nem verbális „fegyvertárunk". Gondolnánk, hogy egy-egy szituációban sokkal többet árulunk el hangulatunkról, hozzáállásunkról, lelkesedésünkről, hozzáértésünkről a testbeszédünkkel, mint amilyen szavakat közben használunk?

[4] Aczél Petra dr.: A hatékony kommunikáció alapvetései. www.aczelpetra.hu
[5] Roman Jakobson (1896–1982) orosz nyelvész és irodalmár.
[6] Adamikné Jászó Anna: A magyar nyelv könyve. Bp. 2001. 10–11.
[7] Sándor Imre: Marketingkommunikáció. Bp. 1987. 13.
[8] Buda Béla: A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei. Magyar Elektronikus Könyvtár. www.mek.oszk.hu
[9] Térközszabályzás, más néven proxemika.
[10] A kommunikáció során végzett mozgásos tevékenységek vizsgálata, más néven kinezika. Megalapítója és legfőbb kutatója Ray Birdwhistell (1918–1994) amerikai antropológus volt.

Magyar Nemzeti Múzeum és Könyvtár

Miért is írtam le mindezt? Azon túl, hogy átfogó képet alakítsak ki az egyik legelemibb felosztási módról, az is a célom, hogy hangsúlyozzam a látogatóinkkal történő élőszavas kommunikáció jelentőségét. Utóbbira a mindennapok mellett igazán egy-egy nagyszabású rendezvényen, családi napon, foglalkozáson, tárlatvezetésen, kiállításmegnyitón adódik lehetőségünk, melyek remek alkalmak a látogatói lojalitás kialakítására. Azt a látogatót a legkönnyebb megnyerni és megtartani, aki már bent van az épületben; az emberek szívesen térnek vissza oda, ahol egyszer már jól érezték magukat.

4. A társadalmi kommunikáció rendszere

Társadalmi méretek szempontjából megkülönböztethetünk személyes, csoport- és tömegkommunikációt. Utóbbin „a kommunikációnak azt az intézményes megjelenési formáját értjük, amelyben a közlések nyilvánosan terjesztett eszközök (médiák) útján, indirekt és egyoldalú módon, egy „diszperz" (szétszórt) publikum (tömeg) felé kerülnek közvetítésre."[11] Sándor Imre[12] a továbbiakban a tömegkommunikáció részeként tekint a társadalmi kommunikációra, azaz: „A társadalom intézményeinek különböző kommunikatív megnyilvánulási formái alkotják a társadalmi kommunikáció szervezeti rendszerét. [...] A [...] rendszer alapvető funkciója, hogy a társadalmi tudatformákat (beleértve az egyéni tudatot és a speciálisnak minősített közvéleményt is) alakítsa, formálja és [...] célok szellemében irányítsa."[13]

Múzeumunk tehát folyamatosan formálja a róla alkotott képet, a közvéleményt, ez felelősséggel jár. Nemcsak az a fontos, hogy mit, hanem az is, hogy azt hogyan kommunikáljuk. Lényeges, hogy igényesen, naprakészen, a csatornákat az információ, a design és a stílus szempontjából megfelelően összehangoljuk. Mindezt lehetőleg úgy tegyük, hogy a kommunikációs „arzenál" ne ígérjen mást, mint amit a látogató ténylegesen a múzeumba lépve tapasztal. Az 1991-ben műemlékké nyilvánított, Európa egyik legszebb, művészettörténeti szempontból különleges épületében találtak gyűjteményeink otthonra, ami egy modern, minimál design-ra épülő kommunikációval megtévesztheti a látogatót. Azt gondolom, itt is az arany középút lehet a legjobb megoldás: lépést tartani a korral, de nem téveszteni szem elől, hogy hová is szeretnénk még több látogatót becsalogatni. Az értékeinkkel, küldetésünkkel legyünk tisztában, de időben ismerjük fel a határainkat is.

II. A MAGYAR MEZŐGAZDASÁGI MÚZEUM ALAPTEVÉKENYSÉGE, KÖZÖNSÉGE

A Magyar Mezőgazdasági Múzeum legfrissebb alapító okiratát 2010. november 25-én hagyta jóvá dr. Fazekas Sándor, a Vidékfejlesztési Minisztérium minisztere.[14] Önállóan működő és gazdálkodó országos múzeumként feladatainkat a muzeális intézményekről, nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvényben foglaltak szerint látjuk el. A fentiek értelmében gyűjtőkörünk kiterjed a magyar mezőgazdaság, erdő- és vadgazdálkodás, halászat, élelmiszer-

[11] Sándor Imre: Marketingkommunikáció. Bp. 1987. 16.
[12] Sándor Imre (1933-2007) a Budapesti Corvinus Egyetem Média, Marketingkommunikáció és Telekommunikáció Tanszékének tagja, professzor emeritus.
[13] Sándor Imre: Marketingkommunikáció. Bp. 1987. 16–17.
[14] A múzeum alapításának időpontja 1896. június 20.

ipar, elsődleges faipar és természetvédelem fejlődésére vonatkozó agrártörténeti emlékanyagokra, feladatunk azok tudományos feldolgozása, az eredmények közzététele, és mindezek kiállításokon történő bemutatása. Intézményünk részt vesz az alap-, közép- és felsőfokú oktatásban, a muzeológus képzésben, illetve szorosan együttműködik a hazai és külföldi szakmai szervezetekkel. Alaptevékenységünkhöz kapcsolódóan szakkönyvtárat, adattárat és tudományos információs bázist működtetünk.[15]

A fentieken túl évente többször szervezünk családi és nagyszabású tematikus rendezvényeket (például családi gabona-nap, Múzeumok Éjszakája, Márton-napi mulatság), illetve rendszeresen képviseltetjük magunkat egyéb, külső helyszíni rendezvényeken is (például a Múzeumok Majálisa, Múzeumpedagógiai Évadnyitó, Sajtókávéház).

Intézményünk egyéni látogatókból álló közönségét különböző adatok figyelembevételével tudjuk meghatározni, többek között életkor, lakhely, családi állapot, iskolai végzettség, kultúra- és médiafogyasztási szokásaik alapján. Erre irányuló vizsgálatokat rendezvényeinken végzünk kérdőívezéssel, illetve személyes adatgyűjtéssel. Látogatóink elégedettségét szintén ebben a formában, illetve a kiállításokban elhelyezett és a honlapon fellelhető elektronikus vendégkönyvbe érkező bejegyzések alapján mérjük. A tapasztalatok azt mutatják, hogy egyéni látogatóink leginkább a 30-49 éves korosztályba tartozó, közép- és felsőfokú végzettségű, gyermekkel rendelkező, budapesti és környékbeli lakhelyűek közül kerülnek ki.[16] Múzeumunk éves látogatószáma mintegy 200000 fő.[17] Az elmúlt két évben a teljes látogatóközönségünk megközelítőleg 30%-a érkezett hozzánk szervezett oktatás keretein belül, akiket elsősorban az iskolákon, pedagógusokon, szabadidő-szervezőkön, szülőkön keresztül szólítunk meg. Kommunikációnkkal elsősorban a fenti kategóriába tartozó, aktív internethasználó, rendszeres médiafogyasztó, családos felnőtteket célozzuk meg.

III. AZ INTÉZMÉNY ÁLTAL MŰKÖDTETETT ONLINE CSATORNÁK

1. 1. A honlap

Múzeumunk elsődleges és legfontosabb kommunikációs csatornája a honlapunk, melyet kétféle módon érhet el az érdeklődő, a www.mmgm.hu vagy a www.mezogazdasagimuzeum.hu címen. Az intézmény első weboldala 2003 őszén készült el, majd 2009 tavaszán teljes átalakuláson esett át. Több menüpontot összevontunk, és újakat alakítottunk ki. Így kaptak helyet az Események, Sajtószoba, Vendégkönyv, Partnereink, Galéria, Hírlevél és Gyereksarok menüpontok, illetve a nyitóoldalon a 3+2 aktuális rovat.

Az általam kezelt *elektronikus vendégkönyvünk* első bejegyzése 2009. április 17-én keletkezett, melyet azóta számos másik követett. Látogatóink nevüket, fantázianevüket használva (e-mail címüket rejtve) tehetik fel kérdéseiket, mondhatják el véleményüket, oszthatják meg javaslataikat ezen a fórumon. Az eddigi tapasztalatok szerint a bejegyzők 43%-a valamilyen témával kapcsolatosan érdeklődött, 35%-a

[15] XX/1130/12/2010 ügyiratszámon a Vidékfejlesztési Minisztériumban.
[16] A múzeum saját összeállítású 2008-tól 2011 augusztusáig feldolgozott kérdőívei alapján .
[17] Az állandó és időszaki kiállításokra, rendezvényekre, foglalkozásokra érkező látgatók összlétszáma 2009-es és 2010-es adatok alapján.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

dicsérte a múzeumot, illetve megköszönt valamit, 12%-a kritikáját fejezte ki, 6%-a ötlettel, javaslattal állt elő és 2%-a kérést fogalmazott meg. A bejegyzések 1%-át kellett a Vendégkönyvhöz nem illő hangnem miatt törölni. Válaszainkat mindenkor egységes stílusban fogalmazom meg, lehetőleg egy napon belül érdemben reagálva a bejegyzésre. Többek között így tudjuk interaktívvá, személyesebbé tenni a látogatóinkkal folytatott kommunikációt.

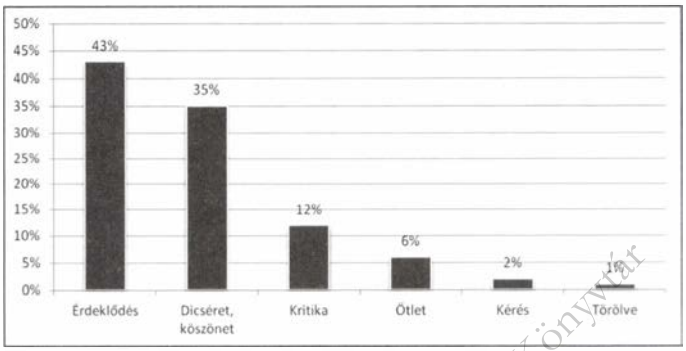

Az első *elektronikus hírlevelünket* 2009 májusában küldtük ki 127 regisztrált felhasználó címére, ez a szám azóta 915-re duzzadt. Az érdeklődők közvetlenül a honlapon, illetve a rendezvényeink alkalmával kérdőíveken, nyereményjáték-szelvényeken tudnak jelentkezni. Újdonságainkat havonta egy-két alkalommal küldjük ki a megadott e-mail címekre. A hírlevél anyagát a könnyebb befogadhatóság érdekében maximum 3-4 hírből állítom össze.

Az *Események* menüpont nemcsak a rendezvényekről szól, hanem „hírfalként" is funkcionál, egy-egy beszámolót, könyvmegjelenést, szakmai támogatással összefüggő hírt is megosztunk a netezőkkel, így bővítve az érdeklődésre számot tartó közlendőink témakörét.

A *Sajtószobában* a média munkatársai közvetlenül tudnak jelentkezni intézményünk (jelenleg közel 1000 címből álló) sajtólistájára. A *Partnereink* menüpontot azért hoztuk létre, hogy amennyiben jelentős média-, illetve szponzori támogatásban részesülünk, méltó helyen tudjuk közzétenni a szervezet elérhetőségeit. Ebben a menüpontban természetesen fenntartónk, a Vidékfejlesztési Minisztérium, illetve az egyéb szakmai partnereink is helyet kaptak. A *Galériában* egy-egy kiállításunkkal, rendezvényünkkel, rajz- és fotópályázatunkkal kapcsolatos képes beszámolót osztunk meg látogatóinkkal. *Gyereksarkunkban* forráshiány miatt egyelőre csak különböző kvízjátékokat tudunk közzétenni, terveink között szerepel a menüpontban további oktató, készségfejlesztő és szórakoztató játékok, feladatok, mesék stb. elhelyezése is.

Az új weboldal számára a funkcióbővítésén túl teljesen új látványvilágot is terveztünk. A cél az volt, hogy az intézmény profiljához közel álló színek (a föld színei: zöld, barna, narancs, sárga) pasztell változatai által fiatalosabb, dinamikusabb, de lágyabb és letisztultabb formában ötvözzük az új design-t a látogatóbarát felhasználási móddal. Helyet kapott a nyitóoldalon a 3+2 aktuális rovat, ennek segítségével látogatóink különösebb böngészés nélkül, egyből találkoznak aktualitásainkkal.

A honlap azóta is folyamatosan változik, A ló – Nemzeti lókiállítás kapcsán aloldallal bővült, illetve hamarosan új, a jelenlegitől kis mértékben eltérő „skinnel" (külső látványvilággal) frissítjük megjelenésünket. Valamennyi cikk végén helyet

Magyar Mezőgazdasági Múzeum Könyvtár

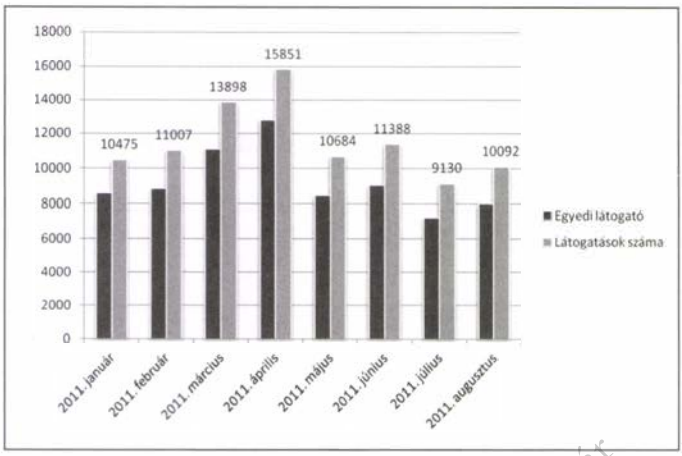

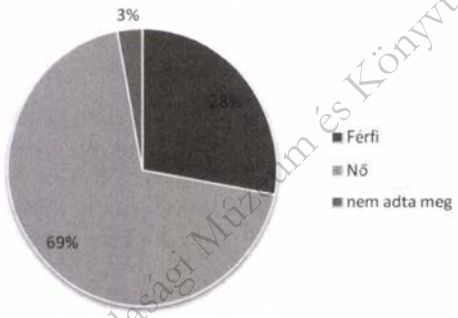

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

kapnak a Facebook megosztó gombok, így látogatóink a weboldalon járva hangot adhatnak tetszésüknek, megoszthatják ismerőseikkel, illetve maguk is szerkeszthetik a tartalmat (például saját galéria feltöltésével, élményeik hozzáfűzésével stb.). Reményeink szerint az átlinkeléssel jelentősen tudjuk növelni a Facebook közösségünkhöz tartozók számát.

1.2. Statisztikai adatok

Látogatások száma 2011. január 1-jétől augusztus 31-ig havi bontásban[18]

Hónap	*Egyedi látogató**	*Látogatások száma***	*Oldalletöltések száma****
2011. január	8609	10.475	153.315
2011. február	8843	11.007	238.372
2011. március	11.111	13.898	310.749
2011. április	12.816	15.851	300.743
2011. május	8461	10.684	143.274
2011. június	9071	11.388	195.413
2011. július	7207	9130	240.319
2011. augusztus	8027	10.092	272.991

[18] A Magyar Mezőgazdasági Múzeum weboldalának az AWstats által mért statisztikai adatai.

*Egyedi látogató: a webhely egy látogatója. Az adott felhasználó által kezdeményezett, adott dátumtartományon belüli első munkamenet újabb *látogatásnak* és újabb *látogatónak* számít. Ugyanazon felhasználó bármely kiválasztott időszakban kezdeményezett későbbi munkamenetei újabb *látogatásnak* számítanak, de újabb *látogatónak* nem.

**Látogatások száma: az a szám, ahányszor a látogatók meglátogatták a webhelyet (az összes látogató által kezdeményezett egyedi munkamenetek száma). Ha a felhasználó 30 percig vagy tovább inaktív a webhelyén, akkor a felhasználó későbbi tevékenysége új munkamenetnek számít. A webhelyet elhagyó, de 30 percen belül visszatérő felhasználók tevékenysége az eredeti munkamenet részének számít.

***Oldalletöltések száma: az adott weboldalon belül hány aloldalt töltött le a látogató.[19]

2. *Facebook*

„A Facebook amerikai alapítású ismertségi hálózat, amely 2004. február 4-én kezdte működését. Eredeti neve a Thefacebook volt. A világ egyik legnagyobb ismeretségi hálózata 2011 februárjára már több mint 637 millió regisztrált felhasználóval működik. A 2009. januári Compete.com rangsorolása alapján a Facebook a világ leggyakrabban használt szociális hálózata, a havi aktív felhasználók száma szerint, megelőzve a My Space nevű közösségi oldalt. 2009. november 25-én Mark Zuckerberg[20] bejelentette, hogy a Skype és a Twitter mintájára tőzsdére viszi a Facebookot. 2011 tavaszán a tőzsdei bevezetés egyelőre még várat magára, valószínűleg 2012-ben valósul meg, de a Facebook értékét folyamatosan számítgatják és felbecsülik. [...] Az oldalon lehet üzeneteket felírni az üzenőfalra, lehet fotókat feltölteni és megosztani. Jelenleg több mint 600 millió aktív felhasználóval rendelkezik, ez a szám napról napra emelkedik. [...] Az oldal jelenleg 207 országban, 37 különböző nyelven érhető el, és 2010 januárjára már szinte teljesen elkészült a magyar változat, amelynek fordítását a felhasználók készítették."[21]

Múzeumunk közel egy éve van jelen saját oldallal a Facebook-on. Az oldal kialakításánál törekedtem a minél teljesebb körű bemutatkozásra, tájékoztatásra, így a különböző tartalmú galériákon túl természetesen felkerült az intézmény címével, nyitva tartásával, megközelíthetőségével, weboldalának elérhetőségével kapcsolatos valamennyi információ is. A „posztolási" elvek között szerepel a figyelemfelkeltő, tömör megfogalmazás, a humor megfelelő mértékű használata, a kedvesség és a tegezés. Lehetőleg minden hírhez csatolok képet (Facebookon felhasználható videóink sajnos egyelőre nincsenek), és mellékelem a honlapunk idevágó linkjét, a könnyebb átirányítás kedvéért. Nem közlök kétes eredetű tartalmakat, nem teszek semmilyen, a múzeum tevékenységéhez szorosan nem kapcsolódó állásfoglalást, és csak olyan oldalakat, profilokat választok be a „Kedvencek"[22] közé, melyeknek tevékenysége a múzeum jellegével, elhelyezkedésével összekapcsolható (például lovasok.hu, I love Budapest, MúzeumCafé, KINCS-gyerekprogram magazin stb.).

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

[19] Google Analalytics statisztikai mutatókkal kapcsolatos meghatározásai.
[20] Mark Elliot Zuckerberg amerikai feltaláló, programozó, a Facebook közösségi oldal alapítója, jelenleg 24%-os résztulajdonosa.
[21] Wikipédia. A szabad enciklopédia: Facebook.
[22] A Facebookon található egy Kedvencek funkció is, ahol az oldal tulajdonosa, adminisztrátora „lájkolni" tud más oldalakat, így követheti a tevékenységüket, így felfedheti rajongói előtt saját érdeklődési körét is.

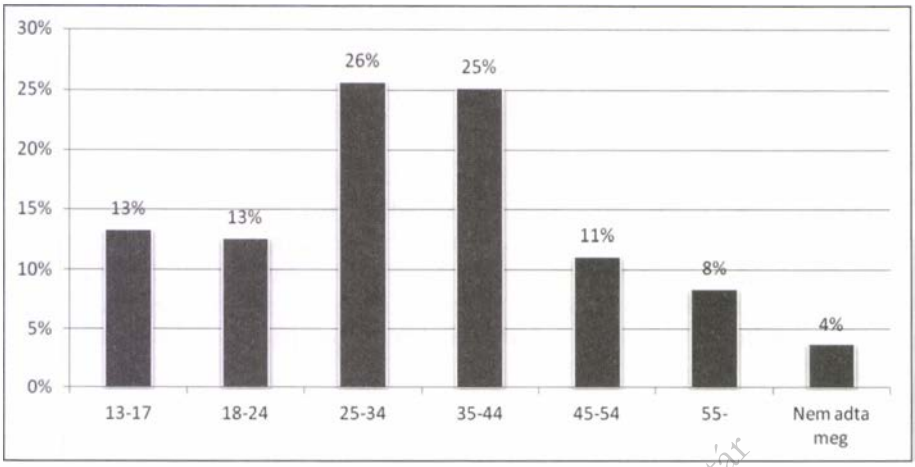

Jelenleg 335 „lájkolónk" van, az adminisztrátor(ok) számára elérhető statisztika szerint ebből a 2011. augusztus-szeptemberi időszakban 226-an aktív felhasználók (5,5%-kal több mint az azt megelőző intervallumban). Az ezen időszakra vonatkozó új kedvelések száma eddig 17, amely 55%-kal több mint azt megelőzően.

Tagjaink nem és kor szerinti megoszlása a következő: 69%-a nő, 28%-a férfi, 3% nem jelölte meg nemét az adatlapján.

Egy-egy bejegyzésünk átlagosan 800-1500 alkalommal jelenik meg a Facebookon rajongóink üzenőfalán, a megtekintések száma a közzététel után még egy ideig folyamatosan emelkedik, de egy bizonyos idő után (hacsak nem hónapokon át nyitva tartó kiállításról van szó) már aktualitását veszti. A legtöbb visszajelzés eddig a 2011. szeptember 5-én közzétett „A fagy birodalma" című időszaki kiállítás nyereményjátéka kapcsán érkezett (3,82%), ekkor családi belépőjegyet sorsoltunk ki a résztvevők között.

A fentiekből arra következtethetünk (figyelembe véve a Facebook felhasználóinak általános jellemzőit is),[23] hogy célcsoportunkat helyesen határoztuk meg, és a tapasztalatok is ezt igazolják. Kedvelőinket leginkább egy-egy játékkal, nyereménnyel lehet motiválni, itt is célszerű mértéket tartani, hiszen ha túlságosan gyakran indítunk ilyen akciót, leértékelődhet az ajándék jelentősége. A csatornák összehangolása folyamatban van, reményeink szerint a honlappal és a YouTube videomegosztó portállal történő keresztlinkeléssel újabb és újabb „lájkolók" csatlakoznak majd hozzánk.

Magyar Néprajzi Múzeum Könyvtár

3. YouTube

Az intézmény hivatalos YouTube csatornája a napokban készült el, melyet egyelőre teszt üzemmódban futtatunk. A felület testre szabása után a múzeummal, annak tevékenységével, népszerűsítésével kapcsolatos rövidfilmeket teszünk rajta közzé, melyet az érdeklődők értékelhetnek, megoszthatnak, véleményezhetnek. A videóval

[23] A felületet elsősorban a fiatalabb korosztály használja, így ezen a csatornán keresztül nehezebb például a nagyszülőket elérni.

kapcsolatos kulcsszavak megadásával pedig növelhetjük a múzeumi találatokat. Az ide érkező bejegyzésekre való válaszadás hasonlóképpen működik majd, mint a Facebook oldal esetében.

IV. SAJTÓKAPCSOLATOK

Kiállításnyitáskor, rendezvények alkalmával, egyéb eseményekkor mindig hírt adunk a sajtónak intézményünkről. Sajtólistánk jelenleg közel ezer címből áll, tartalmazza az országos, helyi és vidéki lapok, televíziók, rádiók kultúrával, agráriummal, közélettel kapcsolatos témákban főszerkesztők, szerkesztők, érintettek elérhetőségeit. Jelentős adatbázist építettünk ki az online portálok körében, számos állandó, havi, heti több ezres látogatottságú programajánló, nőket, családokat megszólító, közéleti, gasztronómiai és hírportállal állunk folyamatos kapcsolatban, melyek rendszeresen tájékoztatják olvasóikat programjainkról. Amennyiben lehetőségeink engedik, egy-egy eseményhez kapcsolódóan annak jelentőségétől függően sajtótájékoztatót is szervezünk.

Együttműködésben állunk a Magyar Távirati Irodával. A szerződés értelmében az általunk összeállított szöveges, képes anyagainkat eljuttatják a hírszolgálatuknak, az MTI-Eco magyar nyelvű adása előfizetőinek, illetve változtatás nélkül közzéteszik az OTS hírcsatorna internetes honlapján. Sajnos egyéb fizetett megjelenésre (televízió és rádió reklám, PR cikk, újsághirdetés) ritkán tudunk keretet elkülöníteni. Jórészt pályázati forrásból évente 6-8 alkalommal nyílik lehetőségünk médiafelület vásárlására, a rendelkezésre álló keret nagysága miatt általában ezt a nyomtatott sajtóban használjuk fel.

V. SZÓRÓLAPOK, PLAKÁTOK, MOLINÓK, EGYÉB LEHETŐSÉGEK

Az eddig említett csatornákon túl múzeumunk az ár-érték arányt szem előtt tartva általában szórólapokkal, plakátokkal népszerűsíti eseményeit, melyeket házon belül vagy grafikai, nyomdai segítséggel szoktunk összeállítani. Kiállításnyitások alkalmával meghívókat és molinókat is készíttetünk, amennyiben lehetőségeink engedik.

E célból felhasználható keret megléte esetében kiadványokkal is támogatjuk a tárlatok, foglalkozások népszerűsítését, melyek közvetve kommunikációs csatornaként is funkcionálnak. Múzeumpedagógiai füzetekkel, katalógusokkal, kiállításvezetőkkel segítjük látogatóink eligazodását, tájékozódását, szórakoztatását.

IV. ÖSSZEGZÉS

Intézményünk egyike a népszerű budapesti múzeumoknak, kiállításaink, programjaink több száz, illetve ezer fős látogatóközönséget vonzanak. A túlnyomórészt díjmentes csatornákon keresztül történő kommunikációnkkal célközönségünk elérése jó arányúnak mondható, folyamatos sajtójelenlétünk, honlapunk és a közösségi médiás szereplésünk is ezt támogatja. Kampányokra sajnos nincs keretünk, de a lehetőségeinkhez mérten folyamatosan próbálunk megújulni, fejlődni, látogatóink igényeinek még jobban megfelelni.

Magyar Néprajzi Múzeum Könyvtár

„Rég jártam a múzeumban, ma gyermekeinkkel (2 és 5 évesek) tettünk látogatást. Nagyon tetszett. Örülök, hogy nem állt meg az idő, a fejlődés nyomai léptennyomon láthatók. Szépen karbantartott a kiállítás és az épület is, az ott dolgozók nagyon kedvesek voltak. Igazi élmény volt, bár az izgága lurkók csak a kiállítás harmadát bírták végignézni. Természetesen a „sztár" a barnamedve volt, talán azért is, mert sokat meséltem nekik róla, hisz az én gyermekkoromból élénken megmaradt az emléke. A mai nap kellemes élmény volt reális áron. Köszönjük munkájukat: Zsú, Máté, Gergő és Zsófi"

A Magyar Mezőgazdasági Múzeum elektronikus vendégkönyvébe írta geke 2010. február 21-én. Köszönjük szépen!

The communication of the Museum of Hungarian Agriculture

ÁGNES BÁLINT

During our existence we constantly communicate; it is one of the basic forms of contact in social life and an important force that shapes our social roles. The literal meaning of communication is: the transmission or exchange of information with the aid of a tool or a system of symbols (language, mimics, gestures).

The Museum of Hungarian Agriculture guarantees the continuous channelling and exchange of information with visitors, professional and lay partners. The shared goal is to further increase the popularity and professional reputation of our institution. In 2008 the post of an independent Communication Officer within the Education Department was created, thereby increasing the scope of this developing area.

Our institution is one of the most popular museums in Budapest, with an annual visitor number of 65,000. Our experience shows that the majority of our visitors are of the 30-49 age group, having secondary and tertiary education, with children, from Budapest and its vicinity. They are the main target group of our communication, helped by our website, which was substantially updated in 2009 and continues to develop; our newsletter as well as our presence at social media networks (Facebook, Youtube). During the opening of exhibitions as well as major or family-oriented events beside the utilisation of the above channels and our media contacts we order printed matter within the available budget. Unfortunately we lack the financial sources for the operation of major campaigns, but we continue to popularise the museum by constant development and an openness to new possibilities.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

A Vajdahunyadvár épülete, mint kiállítási „tárgy"

KOVÁCS-JUHÁSZ GABRIELLA

A Magyar Mezőgazdasági Múzeumnak otthont adó Vajdahunyadvár épülete önmagában is rendkívüli értéket képvisel, egyedi, impozáns megjelenésével szinte lélegzetelállító látványt nyújt annak, aki először pillantja meg. Eme tulajdonságát igyekszik a múzeum kiaknázni, és a lehető legszélesebb társadalmi körökben népszerűsíteni. Írásomban az épület történetéről, és a vele kapcsolatos, már megvalósult és folyamatosan bővülő közművelődési munkáról, illetve arról lesz szó, hogy más – röviden bemutatott – országos múzeumok kihasználják-e és ha igen, milyen mértékben és formában a kiállításaiknak helyet adó épületekben rejlő adottságokat.

A Vajdahunyadvár keletkezésének története 1893-ra nyúlik vissza, amikor Darányi Ignác akkori földművelésügyi miniszter épülettervezési pályázatot írt ki azzal a céllal, hogy az 1896-os millenniumi ünnepségek keretében megvalósuló kiállításoknak méltó helyet biztosítson egy impozáns épület formájában. Számos neves építész közül Alpár Ignác nyerte el e kiállító-épület megálmodásának és kivitelezésének jogát. A pályázatban két megkötés szerepelt: egyrészt az akkori Magyarország területén megtalálható, építészeti szempontból különleges értéket képviselő épületek részeinek ötvözetét kellett egyetlen épületben megvalósítani, másrészt a Magyarországon az elmúlt évszázadok során váltakozó legjelentősebb építészeti stílusokat, azaz a román, a gótikus, a reneszánsz és a barokk stílust egyaránt magán kellett viselnie az épületnek.[1] Mindezen feltételek betartásával 1896-ra el is készült a kiállítási épület, amelyben május 2-án megnyitották a millenniumi kiállításokat. Az eredeti épület azonban – számunkra talán meglepő módon – fából készült, mivel nem hosszú távra, csupán ideiglenesre tervezték, a millenniumi ünnepségsorozat idejére. Azonban a látgatók körében olyan nagy sikert aratott az épület, hogy talán még népszerűbb lett, mint maguk a kiállítások, így amikor a gyenge faszerkezetű épületcsoportot le kellett bontani, 1900-ban a parlament megszavazta az újjáépítését. A kivitelezést ismét Alpár Ignácra bízták, aki ezúttal tartós anyagokból valósította meg alkotását, némi módosításokat is eszközölve a tervekben, ami az anyagok különbözőségéből adódott.

1907-re tesszük az épület elkészültét, ebben az évben, egészen pontosan június 9-én nyitotta itt meg I. Ferenc József magyar király az első állandó vadászati kiállítást.

Az épületet 6 bombatalálat érte a második világháború alatt és jelentős károkat szenvedett az 1956-os forradalom idején is, de mára ismét teljesen pompájában tündököl, 1991 óta műemléképületként tartják számon.[2]

[1] Fehér Görgy–Istvánfi Gyula–Oroszi Sándor. A 100 éves Mezőgazdasági Múzeum. Bp. 1996.
[2] Matolcsi János–Orbán László: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum épülete – a budapesti Vajdahunyadvár. Bp. 1966.

Az épület különlegességei közé tartozik részben a neve. A Vajdahunyadvár elnevezés arra utal, hogy az Erdélyben található, Hunyadi Mátyás birtokaként számon tartott középkori Vajdahunyad Vára épületének jelentős részletét tervezte bele Alpár Ignác a mi múzeumépületünkbe. Ezenkívül számos más épület, például a segesvári vár, a szepescsütörtökhelyi Zápolya-kápolna vagy a Jáki templom egy-egy részlete is fellelhető itt, némileg módosítva, főként kicsinyítve és harmonikusan hozzáillesztve az épület többi részéhez.

A másik különlegesség a négy építészeti stílus egyszerre történő megjelenítése egyetlen épületkomplexumban, ami gyakorlatilag legalább 800 év építészettörténeti változásait öleli fel. A román, gótikus, reneszánsz és barokk stílusjegyek kitűnően megfigyelhetők az egyes épületcsoportokon. Alpár Ignácnak ráadásul sikerült rendkívül bravúrosan összehangolni a négy stílust oly módon, hogy azok cseppet sem zavaróak egymás társaságában, sőt, épp ellenkezőleg, csodálatosan kiegészítik egymást és harmonikus egységet alkotnak.[3]

A Vajdahunyadvár épületének történetét, keletkezésének módját, a világháborúk és az 1956-os forradalom alatt elszenvedett viszontagságait, nevének magyarázatát, az épületkomplexumban megtalálható négy építészeti stílust, és még sok más tudnivalót és érdekességet órákon át lehetne sorolni. Az általános tárlatvezetéseink illetve számos múzeumpedagógai foglalkozás során is elhangzik jó néhány információ az épületről, mint a Magyar Mezőgazdasági Múzeum otthonáról. Az úgynevezett *Szórakoztató Vártörténeti Séta* azonban nemcsak érintőlegesen, hanem kifejezetten a teljes épületkomplexum bemutatása által nyújt példát az épített és a természetes környezet összhangjára. Mindezt egy másfél órás sétába tömörítettük a Közművelődési Főosztály szervezésében, így jött létre a fent említett nevet viselő épülettörténeti tárlatvezetés. Sok éve igénybe vehető már a látogatók részéről ez a szokatlan formájú tárlatvezetés, hiszen itt nem egy vagy több kiállítás bemutatásáról van szó a múzeumépületen belül, hanem zömében azon kívül zajlik a séta, és maga az épület a „kiállítási" tárgy, melyről a tárlatvezetés szól.

Szó szerint sétát teszünk a vár kapuján kívülről indulva, ahol az érdeklődő csoport megismerkedhet a Városliget, a Városligeti-tó, illetve a Széchenyi-sziget keletkezésének történetével, az épület tervezőjével, Alpár Ignáccal és az épület kívülről látható tornyaival.

Az udvar belseje felé haladva az építészeti stílusok kerülnek bemutatásra, hiszen innen jól beláthatóak, összehasonlíthatóak. Itt máris egy különlegességet nyújtunk látogatóink számára, mivel körbesétálhatnak az – egyébként elzárt és csak ritkán látogatható – román stílusú épületrész pompázatos kerengőjében is.

Továbbhaladva Károlyi Sándor, Anonymus és néhány híres agrártudós szobrával is megismerkednek az érdeklődők, majd körülbelül egy órányi séta után bemegyünk az épületbe, ahol a múzeum szakkönyvtárába léphetnek be a csoportok. A szakkönyvtárat csak a múzeum dolgozói vehetik igénybe, illetve kutatók, egyetemi hallgatók kizárólag engedéllyel látogathatják, azonban ilyenkor kivételt teszünk, és a látványos könyvtárba immár a látogatók is betekintést nyerhetnek. Mintegy fél órán keresztül hallgathatják a könyvtár történetét, és ismerkedhetnek meg többszáz éves könyvekkel.

A Múzeum agrártörténeti szakkönyvtára a múzeum alapításával egy időben, 1896-ban létesült. Több helyszínen is tárolták a könyvtár egyre gyarapodó könyvál-

[3] Dr. Toborffy Géza: A M. Kir. Mezőgazdasági Múzeum épületcsoportjának műtörténelmi vonatkozásai. Bp. 1939.

lományát, a tervek szerint az is felmerült, hogy a Jáki kápolnában helyezik el. Végül a román stílusú épületcsoport Kínzótornyába került, hosszú időn keresztül itt is maradt, majd 1983 nyarán költöztették át végleges helyére, a barokk épületszárnyba. Az új könyvraktár a földszinten, az 1985-ben átadott 28 személyes olvasóterem az emeleten kapott helyet, ahová olvasótermi asztalok és székek, katalógusszekrények kerültek, a berendezést azonban még további arcképek, szobrok, és egy barokk stílusú antik óra is kiegészíti. A terem közepén egy aranyozott antik facsillár található. A múzeum szakkönyvtárának olvasóterme már megjelenésében is rendkívül impozáns, különleges élményt nyújt a látogatónak.[4]

Jelenleg hozzávetőlegesen 100 000 könyvet, folyóiratot, CD-t és DVD-t tartanak nyilván a könyvtárban. Gyűjtőköre kiterjed az agrártörténet, agrártudomány, erdészet, vadászat, halászat, élelmiszeripar, természettudományok, történettudomány, néprajz, közgazdaságtan, régészet, szociológia, statisztika, agrár-közigazgatás, és szakoktatás területére egyaránt. A könyvtár főként magyar nyelvű kiadványokat, kisebb részben idegen nyelvű anyagot gyűjt.[5] Ezek között számos könyvtörténeti ritkaság látható. Közép- és Nyugat-Európában már a 16. század óta jelentek meg nyomtatott és fametszetekkel is ellátott füveskönyvek, Magyarországon a török megszállás miatt csak később került sor kiadásukra. Írásmódjukat tekintve latin és német gót betűk jellemzik ezeket a könyveket, melyeket a vártörténeti sétáinkon résztvevő látogatóink nemcsak megtekinthetnek, hanem kesztyűvel bele is lapozhatnak ezekbe a művekbe, egészen közelről nézegethetik őket.

A nagy érdeklődésre való tekintettel a Szórakoztató Vártörténeti Sétát tovább fejlesztettük, így jött létre egy megállapodás a Római Katolikus Egyházzal, amely az épületkomplexumhoz tartozó Jáki kápolnát működteti. E szerződés értelmében a fent ismertetett vártörténeti séta – látogatói kérésre – kiegészül a Jáki kápolna megtekintésével és az egyház munkatársa általi bemutatásával.

A vártörténeti sétákra évről évre igényt tartanak főképpen felső tagozatos, középiskolás, illetve felnőtt csoportok, és különösen népszerű nyugdíjas klubok körében. Előszeretettel veszik igénybe művészettörténet szakos hallgatók, sőt idegenvezetést tanuló csoportok is. Különösen a tavaszi és őszi időszakokban nagyobb az érdeklődés, ennek megfelelően az udvari sétát magába foglaló programot ünneptől ünnepig, minden évben május 1-jétől október 23-ig lehet igénybe venni, hiszen nagymértékben függ az időjárástól a séta megtartásának lehetősége.

Azonban arra is van mód, hogy rossz idő esetén az épület belsejében tegyünk sétát és ismerkedjünk meg annak jellemvonásaival. Igaz, belülről nem lehet olyan nagy területet bejárni, mint kívülről, azonban számos érdekességgel találkozhatunk itt is, mint például a barokk épület emeleti aulájában a négy évszakot szimbolizáló szobrok, de megcsodálhatjuk a gótikus épületszárnyban a küllőköves rózsaablakot is, gyönyörű, színes ólomablaküvegeivel és a magyar címerrel, illetve a történelmi Magyarország társországainak címereivel. Kizárólag az épületen belül csodálhatóak meg a páratlan gótikus fal- és mennyezetfestések, illetve ólomablakok, melyeknek üvegei a híres üvegfestő mester, Róth Miksa műhelyében készültek.

A vártörténeti sétákat előzetes egyeztetés alapján lehet igénybe venni, ilyenkor időpont-egyeztetés történik mind a csoport vezetőjével, mind a könyvtárral, illetve ha igény van rá, a Jáki kápolna dolgozójával is. Az ide látogató csoportok vezetői pontos felvilágosítást kapnak a séta menetéről, időtartamáról.

[4] A Magyar Mezőgazdasági Múzeum 90 éve. Szerk.: Dr. Szabó Loránd. Bp. 1986.
[5] http://www.mezogazdasagimuzeum.hu/article.php?article_id=8 [Az oldal megtekintésének időpontja: 2011. 09. 15.]

Tovább színesítve a palettát, lehetőség szerint számos családi és egyéb, egész napos programunkba is beleépítjük ezt a rendhagyó tárlatvezetést.

A Múzeumok Éjszakáján módosított formában, a könyvár bemutatása nélkül, rövidített változatban adjuk elő a vártörténeti sétát, azonban csónakázási lehetőséggel egészítjük ki.

Az Apostolok tornyának látogathatóvá tételével ismét egy újdonságnak számító épület-bemutató tárlatvezetést sikerült kialakítani, miszerint a toronyba kíséri a tárlatvezető – akár várkisasszonynak öltözve – a látogatókat, ahol soha nem látott panoráma tárul az érdeklődők elé. Ez részben Budapest gyönyörű látképének feltárulkozását jelenti, miközben – többek között – egyik oldalról elénk tárul a közelben a Széchenyi fürdő, és a távolban Óbuda, illetve másik oldalról – szintén a szűkebb környezetünkben, nyáron – a csónakázótó, télen a jégpálya, illetve a Hősök tere, távolabbra tekintve pedig a Szent István Bazilika, a Budai Vár, a Gellért-hegy, a Szabadság-szobor. Innen a Vajdahunyadvár egyes épületrészeire is egyedi szemszögből tekinthetünk, sőt a magasban egészen közel kerülhetünk egy-egy apróbb részlethez, amit az udvarról alig-alig lehet csak kivenni. A földszinttől számítva 150 lépcsőfokot kell tehát megtenni, kitömött ragadozó madarakkal izgalmassá varázsolt, romantikus, csigalépcsős környezetben, hogy az ember a középkori segesvári vár óratornyához hasonlatos Apostolok tornyába feljusson, és itt, ebben a rendhagyó környezetben ismerhesse meg az épület történetét, miközben akár önállóan is gyűjthet részletekbe menő információkat a képekkel tarkított írásos tájékoztatóink segítségével, melyeket a torony különböző pontjain helyeztünk el.

Az egyébként is színes, változatos Szórakoztató Vártörténeti Séta így a torony megmászásával vált teljessé.

A Szórakoztató Vártörténeti Séta néhány éve már angol és német nyelven is elérhető. Természetesen nagyobb igény mutatkozik a magyar nyelvű sétákra, de időnként idegen nyelvű vezetéseket is kérnek. E kínálatunkkal nemcsak külföldiek éltek már eddig, hanem idegen nyelvszakos középiskolások is gyakorlás céljából, illetve olyan iskolák, melyek külföldi diákokat fogadtak vendégként, és a fővárost bemutató programjukba beépítettek egy idegen nyelvű épületismertető sétát is. Külföldi látogatóink nagy érdeklődéssel hallgatják az épület történetét, miközben dicsérő szavakkal illetik a Vajdahunyadvárat, amelyről – mint az építőművészet egyik remekművéről – eddig kizárólag a legnagyobb elismeréssel beszéltek.

A séta legfrissebb keletű továbbfejlesztése mindössze 2 évvel ezelőttre nyúlik vissza, amikor múzeumpedagógiai programmá fejlesztettük a Közművelődési Főosztály keretein belül, ezzel is színesítve múzeumpedagógai kínálatunkat. Egy körülbelül 60 perces foglalkozásról van szó, amely elsősorban 8-12 éves gyermekek számára készült. A kisdiákok rövid bevezető ismertetést hallgatnak meg, miközben memóriafejlesztő kérdéseket kapnak, majd párban, vagy kis csoportokra bontva feladatlappal a kezükben felfedezőútra indulnak a múzeumépületben. A feladatlap (lásd: melléklet) úgy épül fel, hogy labirintusszerűen be kell járniuk a gyermekeknek az egész épületet, miközben feladatokat oldanak meg. A rövid szóbeli bevezető, illetve a feladatlapon látható képek segítséget nyújtanak a megoldásban, de nagy szükség van a gyermekek kíváncsiságára, figyelmük összpontosítására, memóriájuk aktivizálására, együttműködésükre és leleményességükre egyaránt. Miután mindenki visszatért a megoldásokkal a kiindulóponthoz, megbeszéljük a helyes megoldásokat. Eközben a gyermekek rengeteg információt szereznek az épület keletkezéséről, történetéről, nevének eredetéről. A kisebbek itt találkoznak először olyan kifejezé-

Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Könyvtár

sekkel, mint a román, gótikus, reneszánsz és barokk stílus, az ólomüveg elnevezés stb. Tapasztalatom szerint többnyire lelkesen, sikerélményekben gazdagon hagyják el a múzeumot, ami azt sejteti, hogy legközelebb talán már barátaikkal, családjukkal térnek vissza hozzánk, és ez a kis program is hozzájárulhat ahhoz, hogy felnőttként kultúrára vágyó, múzeumba járó emberré váljanak.

Voltak és lesznek is még olyan események, évfordulók, amikor különlegesen nagy figyelem fordul a vártörténeti séták felé.

Az új évezredben erre kiváló példa volt a 2005-ös év, amikor a Vajdahunyadvár épületének megálmodója, Alpár Ignác születésének 150. évfordulóját ünnepelhettük. A Tavaszi Fesztivál keretében ebben az évben került megrendezésre az ő tiszteletére létrehozott „Az építészet kővé vált zene" című emlékkiállítás. Az évforduló alkalmából a kiállításhoz kapcsolódóan a vártörténeti séták különleges jelentőséget kaptak, hiszen az ünnepeltet és annak egyik legnagyszerűbb alkotását helyezték a középpontba, ilyen módon is méltán emlékezve a rendkívüli tehetségű építészre.

1907-re tesszük a tartós anyagokból épült, ma is létező Vajdahunyadvár befejezését. Immár több mint 100 év eltelt azóta, és 2007-ben méltóképpen meg is ünnepeltük az épület centenáriumát. A többi évfordulóhoz hasonlóan ez esetben is egész évben követték egymást a programok, többek között a *Száz év száz percben* című előadássorozat, melynek egyik előadása épp a Vajdahunyadvár bemutatásáról szólt. E programhoz kiválóan kapcsolódott a vártörténeti séta, amely ezúttal nem elsősorban az épület alkotóját, hanem magát az épületcsoportot helyezte előtérbe.

A 2008. az ún. Reneszánsz év volt Magyarországon, ennek jegyében múzeumunk számos programmal, sőt kiállítással is hozzájárult az országos programkínálat színesebbé tételéhez. Ekkor ismét hangsúlyos szerepet kapott a vártörténeti séta, hiszen a Vajdahunyadvár bőségesen rendelkezik reneszánsz stílusjegyekkel is, amelyeket a séta keretében kitűnően meg lehetett figyelni.

A Szórakoztató Vártörténeti Séta valamennyi variációját figyelembe véve évente kb. 30-40 alkalommal nyílik lehetőség arra, hogy ilyen vagy olyan formában, tárlatvezetés jelleggel vagy múzeumpedagógiai foglalkozás keretében bemutassuk a Vajdahunyadvárat az érdeklődőknek. Ez hozzávetőlegesen 600–800 látogatót jelent évente, akik számos információval és élménnyel gazdagabban viszik hírünket a világba – nemcsak Magyarország határain belül, hanem azon túl is az idegen nyelvű sétáknak köszönhetően.

A Magyar Mezőgazdasági Múzeum rendkívüli adottsággal rendelkezik a Vajdahunyadvár egyedülálló megjelenésének köszönhetően. De vannak más múzeumok, amelyek hasonló vagy legalábbis megközelítő kvalitással rendelkeznek. Felmerült tehát bennem a kérdés, vajon kihasználják-e ezek a múzeumok a megjelenésükben rejlő lehetőségeket, és ha igen, milyen formában és mértékben?

A teljesség igénye nélkül néhány konkrét példát gyűjtöttem össze, amelyek – a miénkhez hasonlóan – egyéb országos múzeumépületek egyedi, jellegzetes vonásait és a bennük működő intézmények épületbemutatási gyakorlatát mutatják.

• A Hősök terén álló bazilikális alaprajzú, 2300 négyzetméter alapterületű *Műcsarnok* épülete éppúgy, mint a Vajdahunyadvár, 1896-ra, a honfoglalás 1000 éves évfordulójának ünnepségeire készült el, Schickedanz Albert műépítész tervei alapján.[6] Az épület főmotívuma a hatoszlopos bejárati portikusz korinthoszi oszlop-

[6] http://www.mucsarnok.hu/new_site/index.php?lang=hu&about=5&curmenu=305 [Az oldal megtekintésének időpontja: 2011. 09. 15.]

renddel. Hátsó falán Deák Ébner Lajos háromrészes freskója a szobrászat kezdetét Vulkán és Athéné alakjával, a művészetek kútforrását Apollóval és a múzsákkal, s a festészet eredetét az antik legenda szerint a szerelmes pásztorral ábrázolja. A közbenső képeken a festészet és a szobrászat allegorikus alakjai láthatóak. A vörösrézből kovácsolt, kazettákkal díszített főkapu Sátori Pál alkotása. Az épület oldalhomlokzatainak tagolása és díszítése nem csupán a színek és a megválasztott anyagok harmóniája miatt érdemel figyelmet, hanem a pécsi pyrogránit ilyetén alkalmazásának ritkasága miatt is. A téglaburkolatú falsíkokat pilaszterek, főpárkány, ablakkeretezések, tablók és amorettek színes és az érett reneszánsz formavilágát idéző elemei tagolják.[7]

Eme – az építészetileg szintén különleges – múzeumépület falai között külön kérésre tartanak épület-bemutató tárlatvezetést, de nagyon ritkán van rá igény a kapott tájékoztatás szerint, kifejezetten ilyen jellegű séta vagy tárlatvezetés nem található a múzeum programkínálatában, illetve tárlatvezetései között.

• A *Szépművészeti Múzeum* létesítését hosszú előkészítés után 1896-ban határozták el, és a millenniumi törvény mondta ki. Miután a főváros ingyen átadta a területet, 1898-ban pályázatot írtak ki az épület megtervezésére. A kilenc pályamű közül a Műcsarnok tervezője, Schickedanz Albert és Herzog Fülöp Ferenc elképzelését választották ki megvalósításra.[8] Az épületegyüttes 1900 és 1906 között épült fel a 19. század második felének historizáló stílusában. Először a neoreneszánsz képtárszárny, utána a neoklasszicista előépület készült el.[9] Az 1906. december 1-jei felavatáson I. Ferenc József magyar király is részt vett hasonlóan, mint a Magyar Mezőgazdasági Múzeum vadászati kiállításának megnyitóján egy évvel később.

A Szépművészeti Múzeumban szintén nincsen épület-bemutató tárlatvezetés, de az épületet, mint építészeti szempontból szintén értékes gyöngyszemet, különösen annak stílusjegyeit, és dekorációit időnként beleépítik egy-egy foglalkozásba. Ha azonban igény van rá, az épülettel kapcsolatosan is kidolgoznak egy-egy személyre szabott programot.

• A *Magyar Nemzeti Galéria* jelenlegi helyére, a Budavári Palotába 1975-ben költözött.[10] A mai Budai vár története a tatárjárás után kezdődött, amikor IV. Béla király a pesti polgárokat átköltöztette a budai oldalra. A vár építése 1243-ban kezdődött, s 1255-ben már várként említik Új-Budát.[11] A falakon belül gyorsan fejlődött a királyi település. Templomok, házak, újabb palotarészek születtek. A királyi várpalota I. Lajos (1342–1382), Zsigmond (1387–1437), és Mátyás király (1458–1490) uralkodása idején épült ki európai rangú uralkodói székhellyé, gótikus, majd reneszánsz stílusban. A fellendülés Hunyadi Mátyás uralkodása alatt érte el csúcspontját, aki a reneszánsz művészetek és a tudomány messze földön híres udvarát teremtette meg. A 15. század végére 8000 lakosával Európa egyik legjelentősebb városa lett. Sajnos ebből a mesés gazdagságból az évszázadok során nagyon sok elpusztult. A török hódítók 1541-ben csellel foglalták el Buda várát Izabella királynétól. Visszafoglalására öt sikertelen ostrom zajlott 1542 és 1684 között. Végül 1686. szeptember 2-án, két és fél havi ostrom után foglalták vissza a Károly lotharingiai

[7] Regős Andrea: A Műcsarnok első évtizedei. Bp. 1996.
[8] http://www.szepmuveszeti.hu/web/guest/latogatoiinfo/muzeumrol [Az oldal megtekintésének időpontja: 2011. 09. 15.]
[9] http://hu.wikipedia.org/wiki/Sz%C3%A9pm%C5%B1v%C3%A9szeti_M%C3%BAzeum [Az oldal megtekintésének időpontja: 2011. 09.15.]
[10] http://www.mng.hu/muzeum [Az oldal megtekintésének időpontja: 2011. 09. 15.]
[11] http://hu.wikipedia.org/wiki/Magyar_Nemzeti_Gal%C3%A9ria [Az oldal megtekintésének időpontja: 2011. 09. 15.]

herceg vezette koalíciós csapatok. A várért vívott csaták miatt a lakóházak többsége csak részleteit őrzi a török előtti időknek. A végső támadás idején a királyi palota alatt fölhalmozott lőpor robbanása elpusztította a palotát és a vár nagy részét is. A 16–17. századnak is csak kevés emléke maradt e helyen: Abdurrahman, az utolsó budai török kormányzó sírjele, a Várhegy oldalában található török temető, illetve a török fürdők mutatják, hogy egykor más uralta ezt a vidéket. A törökök kiűzése után az épületek helyreállítása az akkor divatos barokk stílusban történt, a megmaradt gótikus és reneszánsz részletek fölhasználásával. Barokk stílusban építették újjá a palotát is a 18. században. Az a kevés, amit a törökök meghagytak, és amit a Habsburgok hozzá építettek, megrongálódott az 1848–49-es szabadságharc ostromaiban. 1896 és 1903 között Ybl Miklós és Hauszmann Alajos tervei szerint kibővítették. Ebben a palotában király tartózkodott, de sosem lakott, csakúgy, mint a Vajdahunyadvárban. A második világháborúban szinte nem maradt ép ház a Várnegyedben. Azonban a leomló barokk vakolatok alól előbukkantak az addig ismeretlen gótikus részletek, régi arcvonásokkal új épületek emelkedtek, és lettek helyszínei új szerepköröknek. Így lett a királyok rezidenciája mára a tudomány és a művészetek otthona.[12] A Magyar Nemzeti Galériának otthont adó Budai Várat tehát nemcsak a gótikus, reneszánsz és barokk stílust egyaránt felvonultató építészeti ritkaságként tarthatjuk számon, hanem mintegy élő történelemkönyvként is, mely magán viseli a magyar történelem több évszázadokon át rápecsételődött nyomait.

Sok évszázados, gazdag múltja ellenére a Magyar Nemzeti Galériában csak az állandó kiállításokban zajló tárlatvezetéseken említik meg néhány szóban a múzeumnak helyet adó épületet, de a Múzeumok Őszi Fesztiválja keretében tartottak már a Budavári Palotáról ismertetőt, mint különleges tárlatvezetést.

• A *Magyar Nemzeti Múzeum* önálló épületének felállítására az 1832-36-os országgyűlés ajánlotta meg a szükséges összeget. Tervezésével a magyarországi klasszicista építészet jelentős alakját, Pollack Mihályt bízták meg. Az építkezés 1837 és 1847 között folyt. A homlokzat timpanonjának szobordíszeit Rafael Monti müncheni szobrász készítette. Középen Pannónia nőalakja trónol, kezében egy-egy babérkoszorúval, melyet jobbról a tudomány és művészet, balról a történelem és a hírnév megszemélyesítőjének nyújt át. A jobb sarokban lévő alak a Dunát, a bal sarokban lévő a Drávát szimbolizálja. A múzeum főlépcsőházának falait és mennyezetét 1875 óta Lotz Károly és Than Mór allegorikus freskói díszítik.

A múzeum környékének esztétikus kialakítására tervezték meg a múzeumkertet, mely történelmünk becses és felemelő színhelyének tekinthető, hiszen itt járt Petőfi Sándor is, aki a múzeumépület lépcsőjén szavalta el 1848. március 15-én a Nemzeti Dalt. A múzeumkertben az elmúlt másfélszáz évben számos irodalmi és történelmi személyiségnek állítottak emléket. Elsőként 1860-ban Berzsenyi Dániel szobra került a kertbe, majd a következő évben Kazinczy Ferencé. A kertben található még Kisfaludy Károly és Kisfaludy Sándor, a múzeumalapító gróf Széchényi Ferenc, a természettudós Herman Ottó, az 1848–49-es szabadságharc két idegen katonai vezetője, Alessandro Monti és Jozef Wysocky, valamint Giuseppe Garibaldi szobra. A legjelentősebb emlékművet, Arany János ülőszobrát Stróbl Alajos alkotta, mely 1893 óta díszíti a Múzeumkertet. Említésre méltó még a lépcsőtől balra található márványoszlop, amely a római Forum Romanumról származik. A kert ma is

[12] http://www.btm.hu/varmuzeum/allando/palota/palota.htm [Az oldal megtekintésének időpontja: 2011. 09. 15.]

aktív színtere a város kulturális életének, itt kerül megrendezésre minden évben a „Múzeumok Majálisa".[13]

A Magyar Nemzeti Múzeum mindenképpen egyedülálló a tekintetben, hogy a magyarság számos jelentős alakját felvonultató, szoborparkhoz is hasonlítható kerttel rendelkezik.

A Múzeumban állandó jelleggel kérhető tematikus tárlatvezetés mind az épületről, annak történetéről, mind pedig a Múzeumkertről. Elsősorban a felnőtt korosztály a célcsoport, de a múzeumpedagógiai munkát is végző tárlatvezetők a gyermek– és fiatalkorú látogatói igényekhez is igazítani tudják a vezetés jellegét és menetét.

• Az *Iparművészeti Múzem* palotája a magyar szecessziós építészet remekművének tekinthető, amely megint csak a Vajdahunyadvárral szinte egyidőben, 1893 és 1896 között épült Lechner Ödön és Pártos Gyula tervei szerint. Lechner oly módon tette különlegessé ezt az épületet, hogy egyaránt merített a keleti, a nyugati, valamint a magyar népi művészetből. Az európai szecesszió kiemelkedő épületének számító palota megoldásai különlegesek: kívülről hatalmas, színes kupola díszíti az épületet, míg belül keleti pompát idéző architektúra, továbbá kétszintű árkádsorral övezett nagy üvegcsarnok fogadja a látogatót. Az épület magyaros ornamentikával gazdagon díszített külső-belső kerámiaburkolatát és tetőzetét a világhírű pécsi Zsolnay-gyár állította elő.[14] A mérnöki bravúr és a kultúrák ötvözésének kiváló példájául szolgáló épületet a millenniumi rendezvények záróakkordjaként I. Ferenc József király avatta fel 1896. október 25-én.

Az Iparművészeti Múzeum tárlatvezetései között – részletezés nélkül – említi az ún. épület-bemutató sétát, mely körülbelül 60 perces időtartamú.

• A budapesti Hadtörténeti Levéltárban a magyar hadtörténelmi emlékekkel együtt gyűjtött muzeális tárgyakból jött létre a *Hadtörténeti Múzeum* 1918-ban. 1922-től önállósult az intézmény, de önálló múzeumi épületet később kapott. Az 1847-ben klasszicista stílusban épült Ferdinánd majd Nádor laktanya nyugati szárnyát 1926-tól alakították át Hadimúzeum céljára. Majd az 1920-as évek végén, illetve az 1930-as években költöztek be. Az átalakított épület mindmáig megőrizte katonás jellegét, így a Hadtörténeti Intézet és Múzeum otthona is a magyar történelem sorsfordító eseményeinek, a Magyar Nemzeti Galériának otthont adó Budavári Palotához hasonlóan. A nagyméretű kétemeletes épületszárnyaknak a Kapisztrán tér felé néző része megőrizte eredeti klasszicista arculatát, míg a Tóth Árpád sétányra (Bástya sétány) néző nyugati és a Lovas sétányra néző északi homlokzatokat átalakították.

A helyszínrajz adatai szerint a tér északi oldalán, 1827–34 között már felépült Kinmach Lajos építőmester kétemeletes klasszicista lakóháza. A nyugati határfalhoz csatlakozik a kaszárnya déli szárnya, a mai Hadtörténelmi Intézet és Múzeum és a Hadtörténelmi Levéltár. A kaszárnya nyugati szárnya, a mai Hadtörténelmi Múzeum homlokzatával a Tóth Árpád sétányra néz, rövidebb keleti homlokzatával zárja le az így kialakult Kapisztrán teret. A régi kaszárnya lebontása után a tér jelentősen bővült, és akkor nyerte el mai zárt alakját. A teret később Garnizon térnek, majd Nádor térnek nevezték, a Kapisztrán szobornak a téren 1922-ben történt felállítása óta pedig Kapisztrán térnek hívják.[15] A nagyméretű kaszárnyaépület építése

[13] http://www.hnm.hu/hu/magun/mag_eptort.html [Az oldal megtekintésének időpontja: 2011. 09. 15.]
[14] http://www.imm.hu/hu/contents/20,%C3%89p%C3%BClett%C3%B6rt%C3%A9net [Az oldal megtekintésének időpontja: 2011. 09. 15.]
[15] [Az oldal megtekintésének időpontja: 2011. 09.15.]

a Kapisztrán téri homlokzat attikafalán elhelyezett felirat szerint az 1847. évben fejeződött be. A kaszárnya északi szárnya 1892-ben épült, a keleti szárny pedig az 1920-as években készült el. A laktanyaépületben helyet kapó – témájához hű, katonai környezetben elhelyezett – Hadtörténeti Intézet és Múzeum tárlatvezetései között kínál „kis" és „nagy" vártörténeti sétákat is, melyek közül előbbi a Budai Vár északi részének, utóbbi a vár egészének bemutatására vállalkozik.

A múzeumok kínálatán túl központi törekvések is megmutatkoztak az impozáns múzeumépületek megismertetésére vonatkozólag.

Mind Budapesten, mind vidéken immár évek óta rendeznek a Kulturális Örökség Napjai keretében ún. „ingyenes épületlátogató sétákat és hétvégéket", melyek során az érdeklődők nemcsak az épületben helyet kapó kiállításokat tekinthetik meg, hanem építészettörténeti tárlatvezetésben is részesülhetnek.[16] Ilyen sétákon az érdeklődők részt vehettek többek között a Postamúzeumban, a Ráth György Múzeumban, az Ernst Múzeumban vagy a Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeumban is.[17]

Összefoglalóan jól megfigyelhető, milyen rendkívüli épületről beszélünk, ha a Vajdahunyadvárra gondolunk, melynek számos titkát felkutattuk és megmutattuk már, kezdve a múzeum épületétől a kerengő, a szakkönyvtár és az Apostolok tornyának megnyitásán át a csónakázással vagy múzeumpedagógiai foglalkozással kibővített – magyar és idegen nyelvű – programokkal bezárólag. De biztos vagyok benne, hogy ez az út nem véges, mindig lehet újabb és újabb adottságokat felfedezni és felfedni a látogatók előtt, egyre több és egyre naprakészebb foglalkozásokat kidolgozni a gyermekek számára, amelyekre most még talán nem is gondolunk.

Ugyanakkor legalább ilyen jó adottságokkal rendelkezik számos más nagyszerű múzeumépület Budapesten, melyek közül a felsorolt és röviden bemutatott, nagy múltú, építészeti, mérnöki, történelmi, katonai vagy egyéb szemszögből nézve egyedülálló magyarországi múzeumok többnyire lehetőséget adnak a látogatóknak arra, hogy a múzeumépületüket is megismerhessék, habár általában csak szűk keretek között, inkább csak bizonyos alkalmakra, vagy kizárólag egy-egy tárlatvezetésre korlátozódva. Az épületek jellemzéséből pedig jól kitűnik, milyen gazdag lehetőségek rejlenek még az említett múzeumépületekben, melyeket érdemes lenne a nagyközönség előtt megcsillantani.

A múzeumok honlapján azonban minden esetben találhatunk részletes ismertetőt a szóban forgó múzeum épületéről. Az ingyenes épületlátogató séták és hétvégék szervezésével is egyre bővül az a kör, melynek keretében az érdeklődők információt kaphatnak a múzeumépületek történetéről és betekintést nyerhetnek az épületek rejtett zeg-zugaiba.

Azonban eddig nem bukkantam olyan múzeumra, amely annyira intenzíven, sokoldalúan, komplexen és egy tárlatvezetésnél évről évre jóval többet nyújtva kínálna épület-bemutató programokat szinte minden korosztály számára állandóan elérhető formában, mint a Magyar Mezőgazdasági Múzeum.

A szerző köszönetet mond az említett múzeumok munkatársainak az értékes információkért.

[16] http://www.oroksegnapok.hu/index.php?oldal=2005 [Az oldal megtekintésének időpontja: 2011. 09. 15.]
[17] http://www.tvarchivum.hu/?id=57848 [Az oldal megtekintésének időpontja: 2011. 09. 15.]

Vajdahunyad Castle as an exhibition object

GABRIELLA KOVÁCS-JUHÁSZ

In this paper the building of Vajdahunyad Castle, the home of the Museum of Hungarian Agriculture, does not appear in the usual manner as a venue for objects on show, but as a complex exhibition object itself, which visitors can tour and discover with the aid of our diverse programmes.

The article begins with the origins and history of the building itself, its different architectural sections as well as those parts of the castle that visitors for the last several years have been able to discover as a part of a guided historical tour in three languages. This historical walk with its ever-expanding programme is now more than a simple guided tour. By opening up previously inaccesible parts of the building to visitors as well as offering education programmes for children, we are able to provide an informative entertainment for all age groups.

Other museums of national importance are also discussed, with a short presentation of their buildings as well, followed by an analysis of whether these museums take an advantage of their location, and if so, in what manner and to what extent. There is a growing awareness of the architecture of our major museums, and, as a result of a nationwide initiative, several of these institutions now regularly hold building tours and open weekends.

We can conclude that the guided architectural-historical tour of Vajdahunyad Castle surpasses the possibilities offered by the programmes of museums with a similarly imposing location. Our goal is to continuously expand and diversify our programmes that present our museum building, always taking into consideration the changing expectations and requiremnts of visitors.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

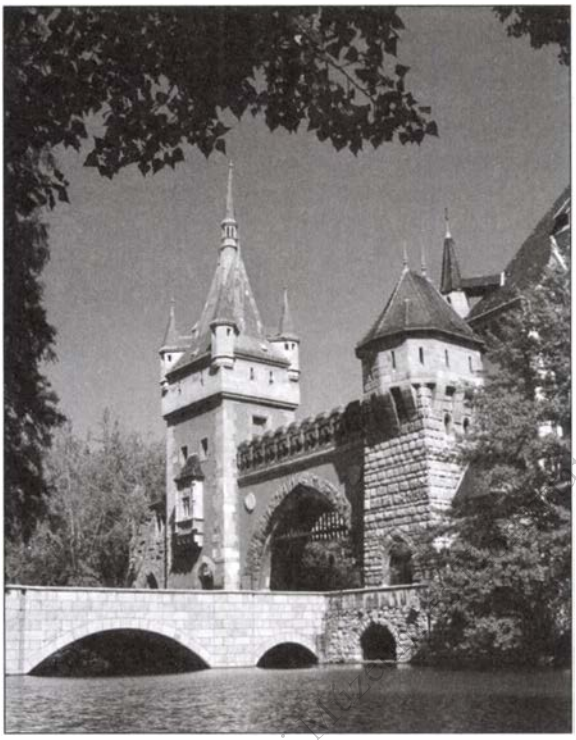

A Vajdahunyadvár

Az Apostolok tornya

A múzeum szakkönyvtára

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Gyerekek a megoldott feladatlapokkal

Városi Múzeum és Könyvtár

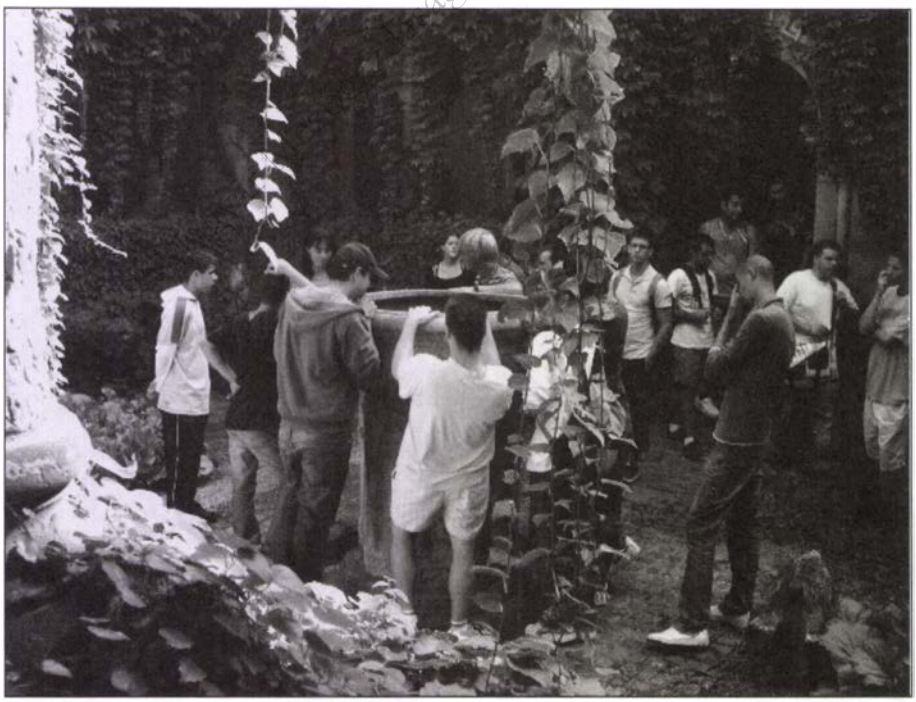

Vártörténeti séta a kerengőben

SZÉCHENYI-EMLÉKÜLÉS

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

„Egynek minden nehéz, sokaknak semmi sem lehetetlen"
Széchenyi István

Fél évszázad a magyar gazdaközönség szolgálatában: Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület tevékenységének első öt évtizede (1830–1880)

BECK TIBOR

Magyar Gazdasági Múzeum és Könyvtár

Széchenyi István gróf egyik legelső és talán egyik legnagyobb társadalmi hatású kezdeményezése az Országos Magyar Gazdasági Egyesület megalapítása volt, amely 1830-ban történt megalakulásától a második világháborút követő feloszlatásáig számos nagyszerű kezdeményezéssel segítette elő a magyar gazdaság fejlődését, európai színvonalra emelését.[1]

Az egyesület megalapításának előzménye az 1825–1827. évi pozsonyi országgyűlés időszakára nyúlik vissza, amikor Széchenyi István gróf, valamint Eszterházy Mihály gróf, és Wesselényi Miklós báró ezt az ideát először vetette fel. Ennek nyomán jött létre először a Pályafuttatási Társaság, majd 1830-ban a Magyarországi Állattenyésztő Társaság, mely társadalmi szervezetek az Országos Magyar Gazdasági Egylet közvetlen szervezeti előzményeinek tekinthetők. A társaság első, ideiglenes elnöke maga Széchenyi István gróf volt, helyét 1831-ben Orzy Lőrinc báró, majd 1832-ben Keglevics László gróf vette át.

Az első állatkiállítást 1830. június 6-án rendezték meg, ahol a lóversennyel egybekötött lókiállításon túl szarvasmarhákat és juhokat is megtekinthettek a látogatók. Az alapítók azon célja, hogy az Állattenyésztő Társaságot egy országos szintű általános egyesületté alakítsák át, már ekkor is tetten érhető volt. *„Az Állattenyésztő Társaság sikere és állandósága tehát egyedül a hazafiak részvételétől függ, mely ha tovább is meggyökeresülhet, idővel még hasznosabb és az egész ország széles mezejére kiterjedő intézet válhat belőle."*[2] A társaság alapszabályát, melyet 1832 májusában a társaság közgyűlése elfogadott, Andrássy György gróf titkár dolgozta ki és fogalmazta meg.

---

[1] Az egyesület, a szabad és egyenlő személyek meghatározott célra alakult önkéntes társulása, tulajdonképpen a modern polgári társadalom ideális politikai formájának, a köztársaságnak helyi szinten történő megvalósulása. Az egyesületben a célokat, a tagok jogait és kötelességeit, a működési mechanizmust, a vezetők választását és rendszeres elszámoltatását közösen megalkotott alapszabály rögzíti. Formális, tradíciókat alkot, és erősíti a tagok polgári öntudatát. Fejlődése a társadalom polgáriasultságát feltételezi, egyben a polgári társadalom megszerveződésének egyik legfontosabb formája. Az egyesületek kibontakozását a jogrend, a joggyakorlat határozta meg. A kiegyezés után az immár alkotmányos államhatalom, bár biztosította magának a politikai, munkás- és nemzetiségi egyesületek esetében a beavatkozási lehetőségeket, általában nem állított akadályokat az egyesületalapítás elé. Ennek következtében tizenegy év alatt (1867–1878 között) az egyesületek száma Magyarországon csaknem megnégyszereződött.

[2] Gyepkönyv, 1830. 67. idézi: Gazdasági egyesületek monográfiái, Budapest 1896. 5.

A Magyarországi Állattenyésztő Társaság életében a következő nagy lépést a Károlyi György gróftól megvásárolt ingatlan, a Károlyi-major megszerzése jelentette, amelyet Széchenyi István gróf javaslatára – az egyesület céljait kifejezve – 1833-ban Közteleknek neveztek el. Az új székházban – melynek homlokzatán a Köztelek felirat hirdette az egyesület nemes céljait – rendezték meg az első magyarországi gépkiállítást, ahol újdonságként az Angliából Széchenyi István gróf és Andrássy György gróf által hozatott mezőgazdasági gépek is megtekinthetőek voltak. Nagy jelentőséggel bírt a tagság számára, hogy munkálkodásukat az uralkodóház elismeréssel fogadta, és támogatásáról biztosította.[3] A kedvező társadalmi és politikai fogadtatás a Magyarországi Állattenyésztő Társaságnak az alapítók elképzeléseivel egyező továbbfejlődését, kibontakozását is lehetővé tette. Ennek köszönhetően közgyűlése 1835-ben Gazdasági Egyesület néven új nevet fogadott el és deklarálta, hogy céljai értelmében tevékenységét a mezőgazdaság minden ágára ki kívánja terjeszteni.

„Czélja az egyesületnek a honi mezei gazdaság minden ágát a jövedelmezés azon fokára emelni, melyre a tudományok, művészetek és viszonyaink teljes ismerete által lehetséges: és e végre munkálása köréhez tartozik: a, Minden a mezei gazdaságra való hasznos tudományt, valamint azon újabb ismereteket és találmányokat, melyek hasznos léte tapasztalás által igazoltatik, pártolni és terjeszteni. b, Alapos és biztos tudományt szerezni magának a mezei gazdaság minden ágára nézve azon álláspontról, melyen jelenleg van: kitanulni s elmellőzni azon akadályokat, melyek kifejlését gátolják, s módokat találni, melyek gyarapodását eszközlendik. c, Idegen nyelven írt és a mezei gazdaságot illető közhasznú munkákat és iratokat anyanyelvünkre lefordítani és gazdasági viszonyainkhoz alkalmazva a hazában terjeszteni. d, A mezei munkákat könnyebbítő eszközöket megismertetni, azokat készítő alkalmas mesterembereket és művészeket szerezni, pártolni s mindenek felett a haza közepén Pest városában vagy annak környékén megtelepíteni. e, A pesten évenként tartandó állatmutatást, szintúgy mint minden gazdasági termények és művek mutatását kiterjedtebb divatba hozni. f, jutalom kérdéseket és jutalom feladásokat tűzni ki, továbbá magyar nyelven írt jeles gazdasági könyveket és hasznos műszeri, chémiai vagy új gazdasági ágat tárgyazó felfedezéseket megjutalmazni. g, jelesebb gazdákat emlékjelek által megtisztelni, gazdasági tisztek, juhászok és egyéb cselédek kimívelését nyilvános megbírálás útján, megkülönböztetések és jutalmak által előmozdítani. h, A hazában fennálló minden gazdasági intézetről tudományt szerezvén azok használását elősegélni, és gazdasági nevelő intézetek felállítására hazánkfiait buzdítani. i, jeles magaviseletű s alkalmas ifjakat a hazai s külföldi jelesebb gazdaságok megismerésére az egyesület költségén utaztatni és tapasztalásaikat közhírül adni. Végre:k, Különös igyekezete lesz az egyesületnek az adózó nép sorában lévő számos mezei gazdák közt, gazdasági hasznos ismeretek terjesztése által, jó példákkal és jutalmakkal ipar, és ezzel nagyobb vagyonosságot eszközölni."[4] Ez a ma is követendő példának tekinthető hitvallás meghatározta az egyesület tevékenységét egészen a második világháborút követő feloszlatásáig.

Az 1835-ben újjászervezett és tevékenységi körét jelentősen kibővítő egyesület irányítása, folyóiratának a felügyelete állandó fizetett tisztségviselők jelenlétét kívánta meg, ezért az egyesület első hivatásos titkárának 1836 novemberében

[3] A király a magyarországi lóversenyzés támogatására egy 100 aranyat érő díjat alapított.

[4] 1835. évi jelentés a Magyarországi Állattenyésztő Társaság (ezen túl Gazdasági Egyesület) munkálkodásáról 5. paragrafus, idézi: A gazdasági egyesületek monográfiái, Budapest 1896. 53.

Kacskovics Lajos ügyvédet nevezték ki. Kacskovics amellett, hogy az egyesületi élet szervezését irányította, ellátta az egyesület 1837-ben útjára indított orgánumának, a Gazdasági Tudósításoknak főszerkesztői tisztét is. A lap 1841-ben átadta helyét a már hetilapként megjelenő Magyar Gazdának, amely az elkövetkező fél évszázad során a legnagyobb hatású gazdasági hetilappá vált.

Az átszervezés után az egyesület újult erővel folytatta tevékenységét, az általa szervezett állatkiállítások, lóversenyek és gépbemutatók fokozatosan a magyar közélet hagyományossá váló rendezvényeivé lettek. A fejlődés következő lépcsőfoka az egyesületi élet országszerte történő felvirágoztatása volt, melynek formája a vidéki egyesületek megalakítása volt. Az első ilyen vidéki társulás Szatmár vármegyében 1837 végén alakult meg, s nem sokáig váratott magára az első szakirodalmi pályázat kiírása sem. Az 1838 júniusában meghirdetett kérdés – melynek a legszínvonalasabb megválaszolásával díjként száz aranyat lehetett kiérdemelni – így hangzott: *„Miután újabb törvényeink engedelméből hazánk minden részében létesülhet tagosztály, mit tegyenek a nagyobb s kisebb birtokú gazdák és mindazok, kik magok mivelik földjeiket, hogy ezen változás által a míveltebb és több hasznot igérő vállalkozás menetére, minél kevesebb költséggel és biztosan juthassanak, tekintetbe vévén a föld minőségét, éghajlatot, vásári és egyéb körülményeket, jelesen pedig a téli és nyári istállózást, a mennyire a tagosztály által a közlegelő végképp megszűnik vagy megszűkíttetik."*[5] A pályázatra tizenhat pályamunka érkezett be, melyek közül a nyertes Vályi Mihály *„Systema variandum"* jeligéjű pályaműve lett.

Széchenyi István gróf – aki számos más reformtörekvése mellett, amíg tehette, figyelemmel kísérte az egyesület tevékenységét – az 1838 szeptemberében az esedékes választmányi ülésen az egyesület továbbfejlődése szempontjából meghatározó jelentőségű indítványt tett: 20000 forintot ajánlott fel egy mintagazdaság és gazdasági tanintézet megalakítására, melynek tervezési munkálatai még az év során elkezdődtek. Az 1839–1840-as év legfontosabb fejleménye az egyesület profiljának tisztulása volt. Az addig legjelentősebbnek számító lóversenyzés hosszas előkészítés után 1842-ben Lóverseny Egylet néven különvált az egyesülettől, amely így már teljes egészében a mezőgazdaság különböző ágazatainak támogatására koncentrálhatott. Az 1840-es évek elejére tehát az Országos Magyar Gazdasági Egyesület tevékenységének társadalmi keretei kialakultak, szakmai elvárásai kikristályosodtak. Az 1842. év különösen fontos dátum az egyesület életében. Ekkor fogadta el József főherceg, és közbenjárására maga az uralkodó is az egyesület pártfogó tagságát, amely az egyesület addigi tevékenységének jóváhagyását, elismerését is jelentette. Az egyesület munkálkodása ezután egészen az 1848-as forradalomig Széchenyi István gróf eszméinek szellemében zajlott, s egyre szélesebbé váló tevékenységét csak az 1848–49. év politikai eseményei akasztották meg.

Az 1835–1848-ig terjedő időszakban – melyet az egyesület történetének első szakaszaként jelölhetünk meg – az Országos Magyar Gazdasági Egylet mind szellemi, mind anyagi, mind gyakorlati téren egyre jelentősebbé és elismertebbé vált. A különféle aktuális gazdasági problémákat felvető, köztudatba hozó pályázatok hagyománnyá váltak. 1840-ben a gazdálkodás általános helyzete, 1841-ben a haszonbérrendszer, 1842-ben a szarvasmarha-tenyésztés, 1843-ban a robot és a dézsma kérdésköre, 1845-ben a telepítések témaköre került kiírásra. Többször is kitűzött az egyesület jutalmat kifejezetten gyakorlati célok – gépek, eszközök – fel-

[5] A gazdasági egyesületek monográfiái, Budapest 1896. 53.

találására. Az egyesület az 1840-es években számos tanulmányutat szervezett tagjai számára a kor legmagasabb színvonalon álló mintagazdaságokba: 1840-ben József nádor alcsúti, 1842-ben Károly főherceg magyaróvári, 1843-ban Hunyadi József gróf ürményi és Károlyi Lajos gróf tótmegyeri, 1845-ben az uralkodó holicsi, 1846-ban Eszterházy Pál herceg lévai uradalmának gazdálkodásával ismerkedhettek meg az érdeklődő tagok. A tanulmányutakról készült beszámolókat a Magyar Gazda folytatásokban közölte. A Lóverseny Egylet 1842-ben történt kiválása után a Gazdasági Egyesület által szervezett állatkiállítások nem pusztán az állattenyésztés több ágával (sertés, baromfi, selyemhernyó) bővültek, hanem egyre differenciáltabb programokat (például juhnyírási próbák, gyapjúbemutatók, próbaszántások, géppróbák, ekeversenyek) is kínáltak az érdeklődő gazdaközönség számára. A Gazdasági Egyesület fejlődését és jelentőségének növekedését mutatja, hogy 1847-ben már huszonkét vidéki szervezete, „fiókegyesülete" volt, és gyümölcsöző kapcsolatokat alakított ki külföldi – elsősorban ausztriai és stájerországi – gazdasági egyletekkel.

Külön említést érdemel az Országos Szőlőiskola létrehozása, amely a magyar szőlészeti-borászati szakoktatás 19. századi történetének egyik legfontosabb eseménye volt. A szakiskola megalapításának előzményei Entz Ferencnek, a hivatását az 1848–49-es szabadságharcban való részvétele miatt nem folytatható orvosnak, és Schams Ferencnek, az egyik első szőlészeti-borászati szakírónak a nevéhez fűződnek. Schams 1834-ben Budán a Gellért-hegy déli lejtőin egyedülálló fajtagyűjteményt hozott létre, Entz Ferenc pedig Pesten a Kerepesi úton tizenhat kataszteri hold nagyságú területen faiskolát és kertészetet, majd 1853-ban magániskolát alapított Haszonkertészeket Képző Gyakorlati Tanintézet néven.[6] A növekvő igényeket azonban ez az intézmény egy idő után nem tudta kielégíteni, ezért az Országos Magyar Gazdasági Egyesület 1859 tavaszán új kertészeti iskolát létesített Vincellér és Kertészképző Gyakorlati Tanintézet néven, amelyhez Entz Ferenc hallgatóival együtt csatlakozott. 1865-től hároméves borászképzés is folyt az intézményben, ezért nevét ekkortól Vincellér Kertész és Pincemestereket Képző Gyakorlati Tanintézetre változtatták meg. Az OMGE anyagi helyzete azonban nem tette lehetővé, hogy az iskolája a fokozott igényekkel lépést tartson, ezért a Földmívelés- Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium 1881-ben újjászervezte, és állami kezelésbe vette Budapesti Magyar Királyi Állami Vincellérképezde néven. Ez a modern állami szakiskolává válást és ennek hivatalos elismerését jelentette az intézmény és oktatói számára. 1894-től vált felsőfokúvá a tanintézet. Ekkortól a felvétel előfeltétele a középiskolai végzettség, és két év szakmai gyakorlat volt. Az intézmény színvonalát jelezte, hogy az 1900. évi párizsi világkiállításon elnyerte a rendezvény nagydíját a Grand Prix-t.[7]

Az 1848–1849-es magyar szabadságharcban számos egyesületi tag részt vett. Az egyesület székháza és iratanyaga Heinrich N. János régi egyesületi tagnak köszönhetően nagyobb károsodást nem szenvedett. Heinrichet Havas József királyi tanácsos – az egyesület soros elnöke – bízta meg a szervezet javainak személyes felügyeletével, amelyre valóban nagy szükség volt, különösen a Köztelek épületének 1849. évi katonakórházzá való átalakításának idején. A világosi fegyverletétel után Havas és Heinrich intézte az egyesület ügyeit Péterffy Józsefnek – a szőlészeti szakosztály 1847-ben kinevezett vezetőjének – hathatós segítségével. Az elkövetkező

[6] Schams Ferenc fajtagyűjteményét 1839-ben bekövetkezett halála után a Gazdasági Egylet vette meg.

[7] Az OMGE szerepéről a szőlészeti-borászati szakoktatásban bővebben lásd Beck Tibor: A filoxéravész Magyarországon, Budapest 2005.

időkben a magyar forradalmat (is) eltipró Habsburg abszolutizmus nem nézte jó szemmel magyar egyesületek önálló munkálkodását, ezért a Gazdasági Egylet tevékenysége 1857-ig a megmaradásra szorítkozott.

Az 1857. év azonban jelentős változást hozott. Az egyesület vezetésének sikerült elérnie, hogy 1857 májusában újabb kiállítást rendezhessen saját ingatlanában a Köztelken, melyet az tett történelmi jelentőségűvé, hogy I. Ferenc József és felesége is felkereste. (Ez a látogatás volt az uralkodó első budapesti útja a szabadságharc leverése után!) A király nem csak hogy elfogadta az egyesület vezetésének meghívását a kiállítás megnyitójára, hanem jóindulata jeléül 10000 forint adományt is adott a Gellért-hegyi szőlőiskola létesítésére és megerősítette az egyesület alapszabályát, ami a gyakorlatban az egyesületi munka újraengedélyezését jelentette. Az uralkodó jóváhagyása új lendületet adott a Gazdasági Egyesület életének. 1857 novemberében újra összeült az egyesület közgyűlése és új vezetőül Károlyi György grófot választották meg. Az újrakezdés sikerességét jelzi, hogy a választmányi és szakosztályi gyűlések egyaránt megszaporodtak. Az 1860-as évek elejére az egyesület már hét szakosztályban, tizennégy alosztályban 1221 taggal működött, 1863-tól Festetich György gróf elnökletével. Az egyesület az új korszak kihívásainak eleget téve többek között a Duna kereskedelmi hajóúttá alakítása, a dohánytermesztés és a répacukorgyártás fejlesztése, a Duna-Tisza közi csatorna terve, az öntözés fejlesztése, a súly- és mértékrendszer egységesítése és modernizálása, a vasút fejlesztése témaköreiben tett felterjesztéseket az országgyűléshez és a helytartótanácshoz. (Az egyik legfontosabb kezdeményezés az egyesület részéről a Magyar Földhitelintézet megalapításának javaslata volt.)[8] Az 1857-es – az egyesület életében fordulópontnak tekinthető kiállítást további sikeres rendezvények követték: 1858-ban juh- és sertéskiállítás, 1859-ben gép- és mezőgazdasági eszközkiállítás, 1860-ban eke- és gépverseny került megrendezésre. 1862-ben a Londonban, 1863-ban a Hamburgban megtartott világkiállításon, 1866-ban a Bécsben megtartott birodalmi kiállításon képviselte hazánk mezőgazdaságát az egyesület. A legsikeresebb kiállítást azonban itthon sikerült megszervezni: *„Igen nevezetes és igen fontos volt az 1865. évi kiállítás Pesten a Városerdőben. Ez nem annyira tárgyai bőségénél és jelességénél fogva, melyre nézve elég szerény volt, hanem politikai tekintetben volt igen fontos és nagy horderejű: mert az egyesület hódolatteljes meghívására, király ő felsége is meglátogatván, itt találkozott, a szabadságharcz után legelőször nyilvános ünnepélyességgel a nemzettel. Ekképp e minőségben e kiállítás mintegy kiindulási pontja lett, az 1867-ben bekövetkezett alkotmányos kiegyezésnek és így emelkedett politikai életünkre is befolyó tényezővé."*[9]

Az 1867-es kiegyezés új feladatokat hozott az egyesület számára, amely már a legelső időkben kiállt az önálló Földművelési Minisztériumnak – a mezőgazdaság önálló képviseletei és szakmai intézményének létrehozásáért. Nem csoda tehát, hogy az 1868-ban létrejött minisztérium szinte minden fontos kérdésben kikérte az egyesület szakértőinek véleményét. Az új helyzetben az egyesület gazdasági-társadalmi súlya tovább növekedett. Ennek megfelelően a vezetés következő lépése az Első Gazdakongresszus megszervezése volt, melyre még az évben, 1868-ban sor is került. A kiegyezéstől az egyesület fennállásának ötvenedik évfordulójáig tartó időszak – az 1870-től 1876-ig tartó gazdasági válsággal terhelt évek kivételével – az

[8] Gazdasági egyesületek monográfiái, Budapest 1896. 74.
[9] Uo. 76.

egyesület igen aktív időszaka volt, amikor is számtalan, a korszak számára aktuális kisebb-nagyobb horderejű kérdésben (szakoktatás, gabonaraktározás, gazdasági múzeum létrehozása) foglalt állást, minden esetben a magyar gazdaközönség érdekeit képviselve. Az egyesület Köztelek ingatlanának nagymérvű (három emeletessé) fejlesztése is erre az időszakra esett. Az egyesület szakosztályai közösen vettek részt az 1873-as bécsi világkiállításon, s a borászati szakosztály nagysikerű programmal szerepelt egy évvel később Londonban. 1875-ben újabb mérföldkőhöz érkezett az egyesület, ekkor nyitotta meg kapuit a *Majoros gazdákat és gazdasági s kertészmunkásokat képző intézet* az István-telken. 1876-ban a Budapesten tartott statisztikai kongresszus és az első szegedi ipar-, termény- és paprika kiállítás jelentett lehetőséget az egyesület tevékenysége számára. Ezt követően az egyesület számos alkalommal mozdította elő a magyar mezőgazdaság fejlődésének ügyét. 1878-ban amellett, hogy a párizsi világkiállításon képviselte hazánkat, a Székesfehérváron 1879-ben megtartott II. Gazdakongresszus előkészítésében is oroszlánrészt vállalt. 1880-ban országos tanácskozást szervezett a gazdasági válság okainak felfedésére és a magyar gazdaság bajainak orvoslására és még ebben az évben megkezdte a *Magyar gyümölcsészeti és kertészeti füzetek* kiadását.

A Gazdasági Egyesület fennállásának ötvenedik évfordulóját 1880. május 22-én ünnepelte a Köztelek impozáns épületének nagytermében Szapáry Gyula elnöklete alatt.[10] Az uralkodót az ünnepségen József főherceg képviselte. Az egyesület vezetése a múltat felidézve és a jövőbe előrenézve a következőkben összegezhető állásfoglalást tette: *„Ezt megelőzőleg az egyesület főtörekvése kezdettől fogva a mezőgazdasági szaktudománynak és tevékenységnek emelése, a termelés szaporítása és javítása volt, főeszközeit is ez irányban használta (kiállítások rendezése, szakirodalom, szaklap, országos szőlőiskola, országos faiskola, gyümölcscsemeték közvetlen terjesztése stb.). Ezután a főtörekvés a köz- és mezőgazdasági politika fejlesztésére a gazdasági haszonnak a már előállított termékek forgalomba hozatala körül való nevelésére és biztosítására ezzel az érdekek képviseletére ment át."*[11] Az, hogy ez a törekvés milyen fontos volt, jól példázza az egyesületnek az önálló Földművelési Minisztérium megalakulásában játszott szerepe.

A magyar mezőgazdasági szakigazgatás története 1867. március 10-én kezdődött, amikor a feudális jogi kötöttségektől 1848-ban megszabadult magyar mezőgazdaság végre miniszteriális szintű érdekképviseletet kapott. Ekkor alakult meg a Földmívelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Magyar Királyi Minisztérium, amely súlyos helyzetet örökölt az abszolutista kormányzattól, melyben nem volt önálló, a magyar mezőgazdasággal foglalkozó kormányzati intézmény.[12] A kiegyezés után azonban az új minisztérium létrehozását Magyarországnak az Osztrák-Magyar Monarchián belül betöltött gazdaságpolitikai szerepe halaszthatatlanná tette. A dualizmus időszakában ugyanis – bár az iparosítás a 19. század utolsó harmadában jelentős lendületet vett – Magyarország alapvetően megőrizte mezőgazdasági jellegét, és a Monarchia munkamegosztásában az agrártermékek fő előállítója volt. A korszak mezőgazdasági fejlődésének kulcskérdése pedig a jogilag már kapitalista, ugyanakkor birtokszerkezetében, munkamódszereiben, technikájában és gépesítésében, valamint tőkeerősségében a nyugat-európai kapitalista gazdaságokhoz

[10] Ekkor vette fel az egyesület az Országos Magyar Gazdasági Egylet (OMGE) nevet.
[11] Gazdasági egyesületek monográfiái, Budapest 1896. 87.
[12] 1848-49-ben a mezőgazdaság az ipar- és kereskedelempolitikai ügyekkel közös miniszteriális képviselettel rendelkezett.

képest elmaradott magyar mezőgazdaság minél gyorsabb átalakítása volt. A tőkés tulajdonviszonyok megszilárdítása, a lassan megtérülő mezőgazdasági beruházásokhoz szükséges – Széchenyi által már több évtizede sürgetett – hitel biztosítása, a korszerű mezőgazdasági szakismeretek országos elterjesztése, a mezőgazdasági termények értékesítésének szervezett formába öntése mind-mind olyan nagyságrendű feladat volt, amely nem nélkülözhette a magyar állam hathatós szerepvállalását. Az elkövetkező évtizedek költségvetésében a mezőgazdaság minimális súllyal szerepelt, és ez a helyzet 1889-ig a Földművelési Minisztérium megalakulásáig lényegileg nem is változott. Ezt a nagy horderejű változást – a magyar mezőgazdaság önálló érdekképviseletét – a Gazdasági Egylet több évtizedes folyamatos aktivitásának és gazdaságpolitikai-diplomáciai sikereinek köszönhetjük és annak, hogy az egyesület vezetése soha nem tévesztette szem elől az alapító Széchenyi István gróf célkitűzéseit. Ezeket a célokat az egyesület fennállásának ötvenedik évfordulója alkalmából megjelentetett Emlékkönyvben az egyesület öt évtizedének összefoglalásával megbízott Galgóczy Károly választmányi tag így összegezte: *„Egy, a mire főképp törekedtem, méltólag törekednem kellett, úgy vélem teljesen sikerült: feltüntetése annak, hogy az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, melyet a hazafias buzgóság hasznos és szükséges volta iránti meggyőződésből teremtett, félszázadon keresztül meleg rokonszenvvel ápolt: minden időben és minden viszonyok közt a lehetőségig híven igyekezett teljesíteni és teljesítette a nagy feladatot mire vállalkozott. Sok küzdés volt osztály része, nagyon sok nehéz és komoly viszonyok közt: de voltak szép napjai is. (...) Első teremtőjének, a nagy Széchenyinek lelke az egyesülésben s az összetartásban adta az erőt. A vezér lelke porhüvelyében megtörött. Egyes egyéné volt e lélek a haza fölött lezajlott viharhoz elcsüggedten magába vonulva. Az egyesített erőt még a vékony, törékeny nádszál csatolása is növeli. Ez az erő, melyen múltja épült ad folyvást biztosítékot egyesületünk jelenének és jövőjének."*[13]

Az Országos Magyar Gazdasági Egylet a millenniumi ünnepségek idején is jelentős szerepet vállalt. Működése az első világháború alatt is folyamatos volt, de a háborús vereség, a trianoni békediktátum alaposan megtépázta tagságát. A két háború között a nehézségeken felülemelkedve ismét megpróbálta a magyar gazdaközönség érdekeit szolgálni, de a második világháború, majd a sztálinista hatalomátvétel végleg megpecsételte sorsát.

[13] Galgóczy Károly: A Magyar Gazdasági Egyesület emlékkönyve, Budapest 1880. 195.

The first five decades of the Hungarian National Farmers' Association (1830-1880)

TIBOR BECK

The founding of the Hungarian National Farmers' Association (OMGE) was one of the first and probably one of the socially most important initiatives of Count István Széchenyi. The association, from its establishment in 1830 until its disbandment after World War II, helped the development of Hungarian economy and raised it to a European level with several excellent initiatives. OMGE originally organised breed shows, but later, as a result of a highly favourable social and political reception, extended its activity to every section of agriculture, and even published periodicals *(Economic Report, The Hungarian Farmer)*. In 1842 the monarch accepted a membership of support, which signified the acceptance and recognition of the association's activities. Until the 1848 Revolution the association continued to work in the spirit of Széchenyi's ideals, and its ever expanding activity was only stopped by the political events of 1848-49. Several members participated in the War of Independence, consequently the association's major task was survival until 1857, when the possibility of a new beginning realised. The OMGE exhibition that year was visited by Franz Joseph I and his wife, the first official visit to Budapest by the Emperor after the defeat of the revolution. Responding to the challenges of a new era, the association submitted proposals to the Parliament in themes dedicated to the improvement of the various branches of Hungarian economy, and after the Compromise it became an advisory board to the independent Ministry of Agriculture. In this new role the social-political influence of the association further increased, and the 50th anniversary of its establishment was celebrated in an imposing manner. The association also played an important role during the millenary celebrations in 1896. It functioned continuously during World War I, but defeat and the resulting peace treaty took its toll on the membership. In the interwar period, despite the growing difficulties, there were attempts to further serve Hungarian farmers, but World War II and the communist takeover finally sealed its fate.

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár

Széchenyi és Schams Ferenc érdemei a magyar szőlő és bor európai szintre emelésében a 19. század első harmadában[1]

CSOMA ZSIGMOND

Széchenyit az utókor hol feledni, hol pedig aktualizálni akarja. Kevesen ismerik azonban véleményét, javaslatait konkrétan. Pedig, mint ez látható, megfontolandó és meglepetésekkel teli élményt is nyújt művei újraolvasójának. Mindez természetesen a szőlő-borgazdaság terén tett észrevételeire is vonatkozik. Bár munkásságának méltatói nem igen tértek ki tevékenységének erre a területére,[2] mégis 1860-ban a Borászati Lapok nagy gyászkeretes címlapon adta tudtul, hogy a gróf nincs többé. 1879-ben pedig a korszak meghatározó szakembere, Gyürky Antal a Borászatunk Reformjai című könyvében már egyértelműen elismerte Széchenyi szőlészeti-borászati munkálkodását és az ágazattal kapcsolatos jogos elégedetlenségeit, háborgásait.[3] A gróf, a nemzet lelkiismeretének véleménye, ebben a kérdésben azért fontos számunkra, mert a reformkori, a filoxéra előtti állapotok megismeréséhez, megértéséhez segít hozzá. Rávilágított részletesen az ország szőlészeti-borászati helyzetére, programot fogalmazott meg a termelés és az értékesítés kátyújából történő kimozdulásra. A borkereskedelem visszásságai mellett rámutatott arra a nagyfokú elbizakodottságra, miszerint a világon a legjobb a magyar bor lenne. Szemtanúja annak, hogy a francia és a német borok már ismertebbek voltak a világon és nagyobb mennyiségben fogytak a kiépített kereskedelmük révén, mint az egyre inkább háttérbe szoruló magyar borok. Mindezek okaira számtalanszor rámutatott, korholva a feudális röghözkötés, a robot és a dézsma visszafogó hatását. Javaslatai között számos, ma is korszerűnek mondhatót fogalmazott meg, nem véletlen korszerűsége, sőt bizonyos „áthallások" a mai gazdasági célok és szakmai elvárások közötti kapcsolatot is felvethetik. Tanulmányomban a három jelentős gazdaságtörténetileg is értékelhető munkája (Hitel, Világ, Stádium) révén foglalom össze a szőlészeti-borászati javaslatait, meglátásait. Különösen a Világ című munkája oldalain elemzi a magyar borászat hibáit, elmaradását az európai, különösen a francia és a német borvidékek boraitól. A Hitel óriási sikert aratott, öt hónap leforgása alatt három kiadást ért meg, három és félezer példányban jelent meg.

Széchenyi észrevette, hogy kényszerű szemtanúja egy hatalmas gazdasági változásnak, amelynek makro és mikro jegyeit ő is konstatálta, sőt ezt a változást előmozdította a 18-19. század fordulóján. A felvilágosodás, a racionalizmus, a merkantilizmus, a polgárosodás új világ felé tolta Európát, még ha annak keleti fele fáziseltoló-

[1] A Magyar Mezőgazdasági Múzeumban rendezett Széchenyi konferencia szerkesztett, lábjegyzetelt előadása.

[2] Vö. legutóbb: Fábri Anna: Hétköznapi élet Széchenyi István korában. Bp. 2009., Estók János: Széchenyi István gróf élete és kora. Bp. é.n. [2010].

[3] „A nagy Széchenyi reformátori szelleme, felfedezte ugyan borászatunk fontosságát és elhanyagolt állapotát. Ő mondotta a harminczas években: hogy a szőlőkben egy „kiaknázatlan kincsesbányája van a nemzetnek", melynek mívelését, minden módon felkaroltatni kívánta. De a lelkes figyelmeztetés még akkor, csak szük körben talált viszhangra, minek leginkább Schams Ferencz működései adtak kifejezést." Gyürky Antal: Borászatunk Reformjai. Vácz 1879. 138.

dással, lemaradással, tőkeszegénységgel, korszerű szakmai tapasztalatok hiányával is küzdött. A magyar gazdák borát, gabonáját nem ócsárolni akarta, hanem nagyobb szorgalomra, kettőztetett „munkálódásra" ösztönözni.[4] Már konstatálta a magyar bánáti búza visszaszorulását és az orosz, odesszai búza előretörését, valamint a magyar borok háttérbe szorulását, mert a külföld nem becsülte azokat.[5] A világgazdasági átrendeződés látványosan folyt, aminek Ő is részese lett. Észrevette, hogy a borkezelés óriási lemaradásban van, mint írta, Somló és Badacsony tájéka hiába termel szőlőt, ha a borok eltarthatósága problémás, ugyanis a madeirai, és a sheri borok tíz esztendeig is eltarthatók és élvezhetők, nem úgy, mint a magyarországiak. Feladatának tűzte ki, hogy a valóságot és a követendő példát írja meg, szembesítve a hibákkal, még ha ez nem is annyira hálás feladat. Korholva említette a Világ 1831-es kiadásában Desewffy József gróf, általa elítélt példáját, aki külföldi utazása után azt harsogta szerte-szét, hogy a magyar bor jobb a franciánál, de a vám miatt kivinni lehetetlen. Éles szavakkal ítéli el Széchenyi, mondván: „Valóban nem illy szolgálatokat vár a haza egy utazott s tudós magyar Magnástul...nem hogy ... tömjénezze a tudatlanságot s restséget, hanem hogy a dolgokat valódi mibenlétökben világosítsa fel, vagy ha azt nem teheti, hallgasson."[6]

Széchenyi forradalmian új gazdasági meglátásait a korszak legújabb gazdaságfilozófiai és mezőgazdasági-szakmai irodalmából merítette. Ismerte Young, Koppe, Thaer, Montesquieu, Smith, Franklin, William Penn, Roscoe munkáit. De ismerte a korszak meghatározó és a szőlészetet-borászatot megújító francia Chaptal, Rozier, Parmentier szakkönyvét is,[7] sőt előfizetői támogatója volt a magyar fordításokat készítő Fábián József vörösberényi, majd tótvázsonyi református lelkésznek is. Olvasmányélményei és személyes utazásai, tapasztalatai még inkább türelmetlenné tehették a változás igénylésében. Írásaiban nem tesz utalást, hogy a korszak legnagyobb, hangyaszorgalmú szőlészeti-borászati szakemberét Schams Ferencet ismerte volna, de nem valószínű, hogy elkerülték az 1820–1830-as években folyamatosan, egymás után megjelenő borászati értekezései, vagy az 1832–35 között megjelent 3 kötetes nagy szőlészeti-borászati borvidékleírása, amely összefoglalta az Osztrák Birodalom borászatát.[8]

Felmerülhet a kérdés, honnan volt Széchenyinek indíttatása a szőlő-bortermelés figyelésére, reform javaslatai megtételére ebben a gazdasági ágazatban? Valószínűleg fiatalkori hatások, amik nem csak Nagycenk környékén, a soproni borvidéken érinthették meg, hanem például az 1810 őszén Világos, Magyarrád környéki, ménesi szőlőkben tapasztalt víg szüretek. Az apjához írt leveleiben és beszámolóiban is kitér boros emlékeire, 1810. augusztus 20-án például azt írta, hogy a világosi és a magyarrádi bor nem annyira édes, hanem aromás, ami az ő ízlésének jobban megfelel.[9] Későbbiekben is kitér arra, hogy a tokaji desszertborok nem ízlettek neki, és a tokajik kezelésével baj van, ugyanúgy, mint a forgalomba hozásukkal. Megfigyelte, a bor egyeseknek méreg, másoknak gyógyszer.[10] A magyarországi fogadókban sokszor nagyon savanyú bort kínáltak csak szörnyű sovány baromfival, alávaló hússal,

[4] Széchenyi István: Világ. Pest 1831. 171.
[5] Uo. 156., 170.
[6] Uo. 148. Dessewffy elgondolkodtató érvekkel támadta a Hitelt, Széchenyi a *Hitel című munka taglalatja* címet viselő munkát bírálta a Világban.
[7] Uo. 1831. 456.
[8] Széchenyi István: Hitel. Pest. 1830., Uő: Stadium. Lipcse 1833.
[9] Zichy Antal: Gróf Széchenyi István levelei szülőihez. Bp. 1896. 41-43., 51.
[10] Stádium 1833.

és rossz kenyérrel.[11] Magyarázata szerint a „szőlő tudom nem igen érik meg, mert olly fanyar és zavaros a bor ...Sőt igen is korán érik, már September végén szedik, s aztán annyi van, hogy el sem adhatni. Már ez különös s ugy látszik, valahol hibának kell lenni".[12] A jó bor, a jó táplálkozás a rend, a tisztaság szimbólumává válik a grófnál, aki sok kellemetlenséget élhetett át útjai során. Nem véletlen, hogy mindezt részletesen meg is fogalmazta.[13] Örömét a jó neszmélyi, egri, érmelléki, váli borokban lelte, de hangsúlyozta, hogy mégsem lakik a szerencse a borban, vagy a dohányfüstben.[14] Bár akik a tengerparton vagy a kereskedelmi útvonal közelében laknak, azoknak ismertek a termékei, jobb áron kelnek el.

Számos borral kapcsolatos hasonlattal élt, a bor milyenségével fejezte ki észrevételeit egy-egy dologról. Jó borral a jó gazda a vendégeit traktálta és megbecsülte,[15] de odáig is elmegy a gróf, hogy megfogalmazta a belkereskedelem élénkítése érdekében a fogyasztás növelését. Példája szerint ugyanis, minél több marhahúst eszik az ország népe, minél több bort iszik, minél több posztó ruhát visel, annál jobb lesz a termesztő, tenyésztő, az iparos dolga, nem kell a vásár változásaitól, a külföldi tilalmaktól tartania.[16] A belső kereskedés, a fogyasztás ösztönzése az egész gazdaságra kihat. A vásárló igényeit kellene a magyar borral is kielégíteni. A franciák azok ízlése szerint készítik a borokat, akik jól megfizetik azt, az angoloknak erőset, a dél-amerikaiaknak sűrű vöröset, a magyaroknak pezsgőt készítenek. Széchenyi korholóan állapítja meg, hogy a magyarok a vevőket akarják kioktatni, ízlésüket alakítani, ezért ár nélkül a pincében romlanak a magyar termelők borai.[17] Pedig a polgárság érdeke is ez lenne, még ha nagyobb arányában nem is magyar a korabeli ország polgársága.[18] A francia és a német borok híre, minősége jobb volt, mint a magyar hír nélküli boroké.[19] A tokaji borokat is csak dicsérték, de pénzért ritkán, és keveset vásároltak a 19. század elején.[20]

Inkább eredeti, hamisítatlan francia campaniai bor fogyasztását javasolta, mint hogy galamb trágyával hamísított hazai pezsgőt igyon a honi polgár.[21] Ezzel is utalt Széchenyi arra a hírre, hogy Magyarországon galambganéjjal próbálták hamisítani a pezsgőt. Vagy a hírt hallotta, vagy olvasta azt az írott beszámolót, ami a 18. század végén, vagy a 19. század elején megjelent nyomtatásban. Jellemző, hogy Johann Beckmann európai hírű agrárszakember, a göttingeni egyetemi professzor véleményét Nagyváthy János is átvette és továbbadta.[22]

A borkereskedés pangása a 19. század első harmadában általános volt. A házaló kereskedőkkel, illetve a belkereskedelemben nagy szerepet játszó zsidó kereske-

[11] Hitel 1830. 96.
[12] Uo. 96.
[13] Uo. 97. „Rossz kenyérrel, savanyu borral, hitvány baromfival, kemény hussal élni több esztendőig olly házban, mellyben büdös szag, számtalan szunyog, bolha, csimasz, csótány s egér van, füstölög a kályha, közel éles haranghoz, munkás kovácshoz, vagy olly udvarban, hol sok a kutya, szám nélkül a lud, kacsa, tyuk, szük csizma s nadrág, mellyben nem léphetni, fogfájás, ostoba cseléd, süket szakács, sánta paripa, részeg kocsis, unalmasokkal társalkodás, szomszédban hegedű-trombita-tanuló, magyarul nem tudó hazafi s a t. ki élhetne soká ezen körülmények közt? S igy bizony nem hijábavalóság a jó s porhanyu hus mindennapi használásunkra, ha egyébként a gazdát nem gyarapítná is." vö: Világ 1831. 88., 91.
[14] Hitel 1830. 106., 238., 134.
[15] Stádium 1833. 12.
[16] Hitel 1830. 253.
[17] Uo. 140.
[18] Világ 1831. 68.
[19] Uo. 468.
[20] Uo. IX.
[21] Hitel 1830. 117.
[22] Nagyváthy János: A magyar practicus termesztő. Pest 1821. 254.

dőkkel történő kapcsolat kiépítését szorgalmazta.[23] A magyar nemesi mentalitás, a kereskedéstől való távol maradás tette lehetővé, hogy ezt a hasznos foglalkozást a zsidók, korábban a görögök, örmények olyan sikerre vitték. A hitel és a kereskedelem, a pézműveletek azonban infrastruktúrát, úthálózat fejlesztést, beruházást, tőkét igényeltek volna, a politikai-szakmai döntésekkel együtt, amit egységben látott a reformok szakadatlan robotosa, Széchenyi, aki invenciózus gondolkodó és cselekvőkész ember volt. Nem véletlenül említi, hogy a rossz utakon a borkereskedelem is pang, valamint megtörnek, megromlanak a magyar borok. Nem csoda, ha nem keresik a külföldi kereskedők, nem úgy, mint a sokkal jobb francia borokat, amelyek tartósak és szállíthatóbbak. Rémképként jelenik meg előtte, hogy a tokajit eladhatósága érdekében grintzingiként, vagy valami más név alatt kellene forgalomba hozni.[24] Meg is fogalmazza, miért gondol erre, „sem a nagy borivó közönség, sem én a mostani Tokajit igen nagyra nem becsüljük."[25]

A magyar szőlészetben-borászatban építkezni kellene szorgalmasan, nem pedig nagy mellénnyel a világon a legjobbnak kikiáltani a bort, és ezzel együtt a magyar ízlést a világ ízlésére erőltetni. Ehelyett nemes és új szőlőfajtákat kellene ültetni,[26] ügyes kádárokat és tanult pincemestereket képezni és alkalmazni,[27] valamint a bor körüli ismereteket és tudást mélyíteni.[28] A francia, a rajnai német borok kiválóságukkal ekkorra már Sziléziát és Lengyelországot a magyar bor egyik, korábbi fő felvevő területét is meghódították. Ezért Széchenyi szinte rimánkodik, hogy: „Hazánk valódi javára kérlek, ne mystificáljuk minmagunkat, mert ennél nagyobb esztelenség nincs. Midőn franczia bort iszol, ha több palaczkot is, tágul jó kedved, s tán egy kissé hóbortos léssz, a magyar bortul pedig, ha mélyen tekintesz a pohárba, fejed fáj, vagy megrészegülsz, s temperamentumod szerint vagy ujat húzni akarsz s vért szomjuzol, vagy mindent feketénél feketébbnek látsz körülted, s legsötétebb melancholiába süllyedsz. E tulajdon pedig a hibás lefejtés s fermentátiónak hiányos procedurájából következik, a mi számos chemiai vizsgálat által tökéletes világosságra jött."[29] Ezért a magyar borok legnagyobb része, a korabeli bánásmód, a borkezelés hiányosságai miatt nem lehetett rendes kereskedelmi cikk. Fel is teszi a kérdést az olvasónak: „...ezt mondván csalatkozom e?"[30]

Széchenyi, bár a dézsma és a robot előnyeit élvezte, mint nemesi születésű, adómentességet élvező nemesi társai is, azonban azon kevesek közé tartozott, akik mindegyiket a gazdaság polgári fejlődése kerékkötőjének tartottak.[31] Hivatkozott egyik olvasmánya szerzőjére, Youngra, aki úgy tartotta, hogy a mezei gazdaság

[23] Uo. 140.
[24] Világ 1831. 152.
[25] Uo. 466
[26] A korabeli európai szakirodalomban már általános volt az új, nyugat-európai, igényes szőlőfajták ültetésének ajánlata és gyakorlata. Magyarországon bár a 18. század végén a kozmopolita, nyugat-európai (elsősorban új francia, német, olasz, osztrák) szőlőfajták terjedése, majd fajtaváltása megkezdődött, azonban még az uradalmakban is hosszú ideig tartott, a paraszti szőlőkben pedig szinte a filoxéra vészig, sőt a 20. század elejéig elhúzódott. Vö: Csoma Zsigmond: Szőlészeti, borászati hagyományok, a megújulás és a közösség kötelékében. (Kapcsolatok, hatások, konfliktusok Dunántúl és Európa között a 17. század végétől a 20. század elejéig). Debrecen–Budapest 1994–1995. (A továbbiakban: Csoma Zsigmon 1994-1995.)
[27] A borhoz értő szakemberek száma kevés volt, ami a nem megfelelő borászati kémia és mikrobiológiai ismeretekből adódott. Természetes az oktatás, a szakirodalom hiányának is felróható ezeknek az ismereteknek a hiánya. Vö: Uo.
[28] Világ 1831. 155.
[29] Uo. 160-161. A magyar borászat lemaradására a bortechnológiai ismeretek mikrobiológiai és a borászati kémiai hiányosságaira és a magyar borászat visszaesésének történetéhez; vö: Csoma Zsigmond 1994-1995. 221–250.
[30] Uo. 445.
[31] Hitel 1830. 86.

megrontására a dézsmánál sikeresebbet kitalálni nem lehetett.[32] Saját tapasztalatából tudta, hogy ezek eltörlése nem könnyű. Leírta, hogy még jóval a Hitel című munkája megjelenése előtt, Nagycenken a mezőváros lakosaival a dézsma és a robot megváltásáról tanácskozott. Bármennyire is látták mindkét oldalról ennek hasznát, mégsem sikerült megegyezniük, bár Széchenyi a megegyezés híve volt. A reformkorban megfogalmazódott a haladó nemességben a dézsma és a roboteltörlés, megváltás kérdése, a minőségi munka igénye miatt. Több elméleti írás és pályázat is megjelent ebben a témakörben.[33]

A magyarországi szőlő-bortermelés másik nagy fékezője a vámrendszer volt. A kis nyereségből a vám díja nagy tételt jelentett, sokszor a nyereséget is felemésztette.[34] Mindezekről is szót kell ejteni Széchenyi szerint, nem csak a nemesebb, jobb szőlőfajták ültetéséről, a borok jobb készítéséről.[35] A természettudományos ismeretek, a kémiai ismeretek a borászatban egyre nagyobb szerepet kaptak, amit a francia, a Rajna melléki borok egyre jobban bizonyítottak a jó minőségükkel, a kezeltségükkel. Magyarországon a „borzagyváló annak szent törvényei szerint véli keverésmódját intézgetni, ámbár végre közönségesen falusi kádár forumára szorul!"[36] Vagyis semmi ismeret és alapképzés nem segíti a jobb borkezelés tudományát. Leírt egy esetet, amikor egy konstantinápolyi fényes háztartásba francia és magyar bort rendeltek, amelyek 3-4 hónap múlva meg is érkeztek. A francia bor palackokban, nagy ládákba csomagolva, sértetlenül, a bor pedig bortörés nélkül élvezhetően érkezett. A magyar ezzel szemben romlottan érkezett, pedig a tokaji desszert bort a szultán nagyon megkedvelte és várta. Keserűen fogalmaz Széchenyi, mikor azt írta, hogy a török szultán több évszázad után a sok millió alattvalójával a vízivás helyett a magyar borivást kezdte volna meg, „s ez kezünkben volt, hanem elhibáztuk!"[37] A török szultán ezután már természetesen tokajiról többé hallani sem akart. Nem csodálkozhatott senki, hogy a francia borok Törökországból kiszorították a magyarokat. Külföldre 50 millió frank értékű bort szállítottak ki ekkor Franciaországból. Az osztrák név alatt érkező borok nem egyszer magyar borok voltak, sőt Kőbányán szűrték azokat.[38] A borkereskedelem hiányossága ott kezdődött, amit a gróf helyesen látott, hogy a pincemesterség alacsony színvonalon állt,[39]

[32] Uo. 104., Világ 1831. 134.

[33] Nagyváthy János mind a tizedet, mind a kilencedet, mind a hegyvámot a jó minőségű borkészítés akadályának tekintette. Azt írta: „Innen rosszabb jövedelmet gondolni se lehet, mint a hegyvám-bor." Nagyváthy János 1821. 225. Ploetz Adolf (Érkövy) a dézsma előli elrejtésről számolt be. Ploetz Adolf: Robot és dézma, erkölcsi és anyagi, mező- és áttusgazdasági tekintetben. Pest 1845. 352. Galgóczi Károly is a gazdák lustaságának okát a feudális maradványokban látta. Galgóczi Károly: Népszerű gazdasági földmívelés, vagy gazdasági föld-, növény- és munkaismeret, figyelemmel a viszonyokra, mellyek hazánkban a földbirtokra nézve, különösen a jobbágynép irányában állanak. Pest 1845. 49., a dézsma és a robot általános romboló hatására a szőlő-borgazdálkodásban vö: Robot és dézma... Pest 1845. Kiadta Gróf Batthyány Kázmér., Hetényi János: Robot és dézma... Pest 1845. 112., Királyi Pál: Robot és dézma... Pest 1845. 239, Für Lajos: Jobbágyföld-parasztföld. In: Szabó István. A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. 1848-1914. I. Bp. 1965. 101.

[34] Világ 1831. 164.

[35] Hitel 1830. XVI.

[36] Uo. 180.

[37] Világ 1831. 149-150.

[38] Uo. 151.

[39] Uo. 152., vö: összefoglalóan Csoma Zsigmond 1994-1995., valamint Wiegand Johann a magyar borkezelést nagyon gyatrának értékelte, hiába jó a szőlőtermesztés adottsága. Vö. Johann Wiegand: Der wohlerfahrene Landwirth, oder vorleufige Anleitung wie die Lanwirtschaftsokonomie, nämlich der Feldbau, der Wiesewachs, die Hutweyden, die Waldungen. Leipzig 1764., 1766., Uő: Az ausztriai paraszt iffjuságot a jól rendeltt mezei gazdaságra oktató kézi könyvetske. Ford. ifj. Szilágyi Sámuel. Pozsony 1774. 237., Nagyváthy János 1821. 238., 240., Nemes Fábián József: Értekezés a Szőlő-Mivelésről. Veszprém II. 1813. 159., Schams Ferenc. 1831. 63., Uő: 1837. 33., 1838. 39-40., Leibitzer János: Gyakorlati Bortermesztés és Pincegazdaság. Pest 1832. 53.

Magyar Nemzeti Múzeum - Történeti Fotótár

a jól készült magyar borok mennyisége pedig kevés volt, nem kereskedelmi mennyiség.[40] A kereskedéshez pedig ezer, meg ezer hordó kellett, mind jó és egyforma minőségű.[41] Amennyiben a borkészítés technológiája fejlődik Magyarországon úgy beláthatatlan lehetőségek előtt állhatna a magyar bor ügye.[42] A magyar követségek és követek elég magyar bort tartottak már akkor is, amelyek Széchenyi szerint is hirdethették volna a magyar bort, mint ma is.[43] A boros gazdáknak ismételten javasolta a borkészítés kémiájának tanulmányozását, mert így mind maguknak, mind a hazájuknak több hasznot hajtanának, mint önnön maguk dicséretével és szép szavakkal.[44] A nyugat-európai bortechnológia épp a racionális, tudományos alapokon nyugvó, a bor biokémiai és mikrobiológiai ismereteivel,[45] a borkezeléssel előzte meg a magyar borászatot, és palackérett borokat állított elő.[46]

A magyar bor értékesítésének lemaradása a szövetkezeti-társas formában történő borkereskedelemben is megmutatkozott Nyugat-Európához képest. A pesti Casinopince Széchenyi ötpontos kereskedelemjavító elképzelései között a legkomolyabb volt. Olyan Casinót javasolt létrehozni, ahol egy borkezelő mester kezére bízzák a gazdák borait, aki az igazgatóság és a választmány bizalmát élvezi. Ez a kezdeményezése megvalósult, de a borkezelési hibák miatt a borok legnagyobb részét hibásan palackozták le, így azok megecetesedtek.[47] Okulva ebből az esetből, a későbbiekben a gazdáktól nem a rosszul palackozott borokat kértek be, hanem hordósat, lédiget, amit aztán a társaság palackozott le. Ez azonban sok munkát jelentett, állandó felügyeletet és még így is „...izetlenségre adott alkalmat".[48] Széchenyi hangsúlyozta, hogy a szőlészet-borászat, és a bornak tengeren szállíttatása olyan komplex és bonyolult munka, hogy szinte minden munkafolyamathoz külön értő szakember szükséges, „...s ki ezt máskép látja, arrul azt itélem, hogy a dologhoz éppen nem ért, s azt azért tartja olly igen könnyünek, mert nem érti."[49] A gróf központi pince javaslata még ma is korszerűnek és praktikusnak tekinthető. Elképzelése szerint Magyarország minden borát, azok közül is a legjobbakat egy pincében kell a kereskedők részére elérhetővé és megvásárolhatóvá tenni. A Világ című munkájában beszámolt a megvalósult pesti Casino eddigi tapasztalatairól és a visszásságokról.[50] Javasolta, hogy a Casino három tagú vezetőséget válasszon, a közös költségen pedig egy komoly szakembert, pincemestert alkalmazzanak. A munkát választmány irányítsa, és a társaság pénztárát felügyeljék. Fúvassanak üveghutákban több ezer borospalackot, vásárolják össze a legjobb magyarországi borokat 10-20 akó mennyiségben. Mindent a nyilvánosság kontrollja alatt képzelt el a gróf, aki még azt is leírta, hogy újsághirdetés útján kell tudatni a bortermelőkkel, hogy a Casino borfelvásárlása beindul. Ezért a gazdákat meg kell kérni, hogy két kis palackot küldjenek kóstolás és minősítés céljából, az eladni szándékolt hordós borukból. A választmányi ülésen

[40] Világ 1831. 157.
[41] Uo. 158.
[42] Uo. 444.
[43] Uo. 465.
[44] Uo. 462.
[45] 1812. január 17-én a királyi parancs is megemlítette a feudális függőség és a kizsákmányoló osztrák gazdaságpolitika helyett, hogy „...a szőllő mívelés Magyar Országban, valamint a borokkal való bánás is egész lehetőségig megjavíttassék, és a chemiának megállapított principiumai szerént munkába vétettessék." Idézi Schams Ferenc 1829-ben, a Mezei Gazdák Barátja-ban. In: Mezei Gazdák Barátja 1829. III. No. 2. 61.
[46] Vö: Csoma Zsigmond 1994-1995.
[47] Világ 1831. 447.
[48] Uo. 447.
[49] Uo. 456.
[50] Uo. 446.

a palackok felnyitása és kóstolása után a bizottság dönt a gazda borának megvásárlásáról. Amennyiben a hordós tétel megérkezett, összehasonlították a második megmaradt palackkal, hogy ugyanazon borról és minőségről volt-é szó, majd átvétel, fizetés után a pincemester elkezdte palackokba átfejteni a bort. Az átfejtés során 2-3 palack bort a választmány ellenőrzés céljából visszatartott, amit a havi, vagy a negyedévi választmányi üléseken ellenőriztek a pénztár állásával egyetemben.[51] Ezzel az ötlettel és szervezettel a magyarországi borok a kereskedők részére könnyen áttekinthetők, összehasonlíthatók lettek, a magyar bor híre ellenőrizhetővé vált és az áru közvetítése is megoldódott. A Casino-pince így mintapincéül szolgált, ahol palackban álltak az eladandó borok, de nagyobb mennyiséget rendelhettek a kereskedők, vásárlók a gazdáktól. A jó hírnév megtartása érdekében külön pecsétes palackoknak és külön pecsétjének kellett lennie a Casinónak. A bor árát úgy határozták meg, hogy a pinceköltségen kívül a tiszta nyereség 10–15%-át visszaforgatva a további sikerek érdekében használnák fel. Széchenyi neves személyiségeket kért fel a pince részvényes tagságára. Így például felkérte Metternichet is, hogy – akár névlegesen is – legyen tag.

A pesti Casino-pince létesítésénél két nehézségre hívta fel a figyelmet az előrelátó gróf. Egyik, hogy megfelelő szaktudású szakembert Magyarországon nagyon nehéz találni, a másik, pedig, hogy a pincemesternek sok főnöke, ura lesz, ami megnehezíti a dolgát.[52] A Casino-pince fenntartása évente 10000 pengő forintot jelentett. Széchenyi 1831-ben már 370 taggal, részvényessel számolt, akiknek esztendei befizetése fejenként 50 pengő forinttal számolva 18500 pengő forint volt.[53] Azonban hiába várták a Casino jövedelmezőségét, a pénztár szinte üres volt, mivel a palackokért készpénzzel kellett fizetni, és a részvényes tagok is trehányul fizettek.[54]

Széchenyi kereskedelmet fellendítő javaslatában fontos szerepet kapott a magyar bor iránti bizalom visszaállítása. A korábban becsapott, megcsalt külföldi borkereskedők megnyerése újra vásárlásra.[55] Hiánynak tartotta, hogy a gazdák és a kereskedők között nem alakult ki a Rajna-menti és a franciaországi példák alapján virágzó közvetítő, borcenzár réteg, akik a borokhoz értve segítették a gazdát és a kereskedőt a bor eladásában, illetve a megfelelő bor felkutatásában.[56]

Széchenyi reformkori szőlészeti-borászati gondolataiban osztozó kiemelkedő szakember az eredetileg gyógyszerész végzettségű Schams Ferenc volt.[57] A szőlő- és bortermelés problémái olyan mértékig foglalkoztatták, hogy megérlelődött benne az elhatározás: végleg befejezi gyógyszerészi működését azért, hogy csak szőlészettel és borászattal foglalkozhasson. 1817-ben eladta patikáját, és 1818-ban Budára költözött, ahol sokkal nagyobb lehetősége nyílott az országos áttekintésre, a szőlőtermesztők gondjainak, bajainak orvoslására, mint Pétervárадon (Szerém vm.), ahol gyógyszerészként dolgozott.

Jól látta korának gazdasági problémáit, az ország mezőgazdaságának helyzetét, az árutermelés, a piac fontosságát, ezzel szemben pedig a feudális korlátokat és a bécsi gazdaságpolitika fékező szerepét. A szőlőtermelés mellett általános kérdésekkel is foglalkozott, így a föld bérbevételének lehetőségével. Elsősorban azonban a

[51] Világ 1831. 448–450.
[52] Uo. 469.
[53] Uo. 471.
[54] Uo. 470.
[55] Uo. 156.
[56] Uo. 159.
[57] Schams Ferenc munkásságának értékelésére, bemutatására vö: Csoma Zsigmond 1994-1995. 64-65., 98-101.

hazai szőlő- és bortermelés helyzetének feltárására törekedett. Kezdetben a budai, promontori (budafoki), tétényi és kőbányai szőlőkkel ismerkedett, majd mind távolabbi vidékeket keresett fel. Beutazta az ország bortermő vidékeit, és pontosan feljegyezte azok sajátosságait, fejlődésük akadályait. Szerteágazó kapcsolatokat épített ki. Neve sokfelé ismertté vált. Gazdag szakirodalmi munkásságát az 1828-ban egy általános magyar gazdasági tanácsadó megírására kitűzött pályázat indította el. A bírálóbizottság Schams német nyelven írt *„Betrachtungen über Ungarns Weinbau..."* („Magyarország szőlőműveléséről való vizsgálódások, vagy tapasztaláson épült oktatások ezen fontos gazdasági ágazatnak lehető jobbítására") című munkáját is kiemelte. Jutalmat ugyan nem kapott, mivel a pályamű a szőlővel foglalkozott, de lefordították magyarra és 1831-ben mindkét nyelven kiadták.[58] Művében összegezte mindazt, amit egy évtizedes utazása alatt a hazai szőlő- és bortermeléssel kapcsolatban tapasztalt. A gondok és hibák feltárása mellett a bajok orvoslására szakszerű javaslatokat adott.

Ezt követően egymás után írta páratlan értékű szakkönyveit. Ezekben is – ugyanúgy, mint pályaművében – a hazai szőlő-és bortermelés helyzetével foglalkozott, a kritikai észrevételek mellett hasznos tanácsokat is adva a termelőknek.

Az 1832-1833-ban több évtizedes előmunkálatok után megjelent *„Ungarns Weinbau..."* című, ma is alapvetőnek tartott munkája.[59] A kétkötetes könyvében ismertette Magyarország földrajzát, klímáját, a szőlő- és bortermelést jellemző hazai állapotokat, majd az egyes borvidékeket. Ezekben a fejezetekben rögzítette az akkori viszonyokat, a borvidékek minden sajátosságát. E munka alapján ismerték meg külföldön a magyar borvidékeket, ami elősegítette az érdeklődést és a borok nagyobb forgalmát. Ez a könyv képezte sokáig a külföldön is jól ismert magyarországi szőlő- és bortermelésre vonatkozó szakirodalmat.

A hazai állapotokat felmérve, mindenekelőtt a fajtakérdésben beállt zűrzavart akarta megszüntetni. Úgy vélte, hogy a legfontosabb feladat a fajták leírásának elkészítése, a fajtaismeret tudatosítása bel- és külföldön egyaránt. A minőséget adó fajták termesztését fontosnak tartotta. Helytelenítette a különböző érésidejű szőlők egy helyre telepítését, a sor nélküli rendezetlen ültetést. Javasolta a soros ültetést, a karózást, egy területen csak 6-8 fajta termesztését, melyek az adott vidéken a talajt jól bírják, termésük pedig jó minőségű. Felhívta a figyelmet a jó és többszöri talajmunka szükségességére. A kapáláshoz a hegyvidékre a rövid nyelű, míg a *„rónákra"* a hosszú nyelű kapákat ajánlotta. Hangsúlyozta a rendszeres talajerő utánpótlás fontosságát. Helytelenítette az országosan általánosan alkalmazott alacsony művelést, azon belül is a kopaszfejre való metszést, helyette a szálvesszős, hosszúra metszést javasolta. Ismertette a lugasok metszési technikáját is. A nyári zöldmunkákat,

[58] Schams Ferenc: Magyar ország szőlőmíveléséről való vizsgálódások, vagy tapasztaláson épült oktatások ezen fontos gazdasági ágazatnak lehető jobbítására. Pest 1831.

[59] Franz Schams: Der Weinbau in Syrmien. In: Erneuerte vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat. Wien 1816. 153–155., Uő: Javallat a szőllő-léczeletek (Trillagirung) hasznos készíttetésére, s a venyigéknek ezen esetbeli megmettszésére. In: Mezei Gazdák Barátja. 1829/a. III. 40–44., Uő: Felszóllítás a Magyar-Országi szöllőbirtokosokhoz. In: Mezei Gazdák Barátja. 1829/b. III. 53-61., Uő: Ungarns Weinbau in seinem ganzen Umfange, oder vollständige Beschreibung sämmtlicher berühmten Weingebirge des ungarischen Reich in statistisch-topographisch Naturhistorischer und ökonomischer Hinsicht. I-II. Pest 1832–1833., További munkásságát jól jelzik későbbi munkái is. Vö: Uő: Kritikai vizsgálódások a magyarországi szőlőtermesztés gáncsai és fogyatkozásai körül. Pest 1834., Uő: Vollständige Beschreibung sämmtlicher berühmten Weingebirge in Oesterreich, Mähren und Böhmen in statistich-topographisch – naturhistorischer und ökonomischer Hinsicht. Pest 1835., Uő: Magyarország bortermesztését s készítését tárgyazó folyóírás. I-II-III. Pest 1836–1838., Uő: Über Nutzen und Nothwendigkeit allgemeiner Weinrebschulen in den Hauptstädten Weinbau treibender Reiche in Europa. In: Oek. Neuigkeiten und Verhandlungen. II. 1838. 905–908.

a kacsozást és fattyazást igen fontosnak tartotta. A metszési munkák könnyítésére a metszőollók használatát ajánlotta a vesszőket roncsoló rossz metszőkések helyett. (Ő maga is már 18 éve metszőollót használt akkor, amikor Magyarországon még ismeretlen volt ez a szerszám.) Azt tartotta, hogy semmiképpen sem szabad a szőlők közé gyümölcsfákat ültetni. Az elöregedett szőlő pótlásánál az addig alkalmazott bujtás helyett az oltást, különösen a zöldoltást tartotta alkalmasabbnak.

Schams Ferenc nagymérvű elképzeléssel felülemelkedve a nyelvi különbségeken és a közép-európai társadalmi-nemzeti kisebbségi ellentéteken, hirdette az egyetemes fajtaismeret szükségességét valamennyi szomszédos szőlőtermesztő ország hasznára. 1829-ben bukkan fel nála az a gondolat, ami végig kíséri életét, és ami példát nyújthatott volna későbbi generációknak is. Azt írta: „Mihelyt a' szőllőfajok' elnevezésében meg fogja érteni a' Magyar á Morvát, á Cseh az Ausztriait, az Olasz a Styriait, és viszont, azonnal a nagy munkához, a szőllőfajok' tudományos és megállapított rendbe szedéséhez, (Clasificatio) lehet kezdeni, melly közönséges kivánsága a bor termesztő világnak, egyszersmind pedig a haza javát is elősegítti." Majd nem sokkal később, a magyarországi szőlőbirtokosokhoz intézett „Felszólítás"-ában ismét hangsúlyozta: „Magyar, Német, Tót, Rácz, Oláh, egymást értsék; s egyszersmind a külföldi is megérthessen bennünket, mikor a' szőllőfajainkról beszéllünk"– mint írta.

Schams természettudományos és ampelográfiai összehasonlító vizsgálatokat szorgalmazott. A fajtakutatást és leírást hangsúlyozta a magyarországi szőlő-bortermelés hiányosságait felsoroló munkájában is. Közép-Európa számos szakemberével tartott kapcsolatot, felmérve azt, hogy a fajtakutatás, azonosítás nem lehet egy ember feladata, mert annak erejét az meghaladja. Halála előtt 3 évvel még azt írta: „A' szőllő különbféle nemeit illető ismereteink jelen állapotja még igen tökéletlen és híjányos, és azért ideje, hogy ezen hasznos foglalatossághoz valódilag hozzá fogjunk. Ez azonban nem lehet egy magányos ember' munkája; mert kinek volna arra elég ideje, türelme és pénze, hogy minden magyarországi szőllőnemeket, fajokat, hasonfajtákat és különzéseket szoros osztályba szedjen? Minden tudományos oenologusnak ampelographusnak, természetvizsgálónak egész országban egyesülve, közösen kellene e' tárgyat kidolgozni; mert csak az észrevételekben, öszvehasonlításokban és próbatetelekben való tartós figyelem, mellyet egyedül az Ő egyesült iparkodásoktól várhatni, igazíthatná el a' szőllőfajták nevezetét."

A szőlőfajta-keveredés felszámolása érdekében elsődleges feladatnak tekintette egy *„Nemzeti venyige iskola"* alapítását, ahol az ország valamennyi szőlővidékének fajtáit összegyűjtik, a fajták azonosítását elvégzik, és ahonnan a művelési módszerekből a leginkább beváltakat elterjesztik. Elképzelése egyedülálló volt ebben a korban. Schams e létesítményével kapcsolatos tervét elküldte az ország vezetőinek és a megyéknek. Ezúton kérte segítségüket az alapításhoz. Az iskola létesítését sokan támogatták. A legnagyobb segítséget Mayerffy Xavér Ferenctől, egy jómódú budai polgártól kapta, aki a reformkorban Széchenyi és Schams által kitűzött haladó szellemű gazdasági feladatok megvalósításáért küzdött. Saját földjéből Budán, a Sashegy alján 5 holdnyi területet adott át 10 évi használatra. A közadakozásból befolyt pénzösszegből még 1834 őszén elkezdődött az iskola kialakítása és a telepítés. 24 táblát képeztek ki, egy táblába egy megye szőlői kerültek fajtánként elkülönítve. Soronként 20 tőkét ültettek. Schams kitűnő összeköttetései révén számos külföldi fajtát is begyűjtött, ezáltal lehetőség nyílt azok biológiai és termesztési tulajdonságainak, viselkedésének megfigyelésére a hazai körülmények között. Az iskolában

különböző agrotechnikai eljárások alkalmazását is elindította, így például a fajtákat különböző metszési módoknak vetette alá. Az iskola feladatkörét egyre bővítette. A szőlőtermesztés gyakorlati munkáinak bemutatását is szervezte, így ismertette meg a termesztőkkel az új módszereket. A pince felépítése után ugyanilyen céllal borászati technológiai bemutatókat is tervezett. Fölvetette egy vincellér iskola alapításának gondolatát is, amihez gyűjtőíveket bocsátott ki. Kezdeményezését a nádor is támogatta, aki 200 pengőforintot ajánlott fel. Ezt a tervét azonban korai és váratlan halála miatt megvalósítani már nem tudta.

Schams felfigyelt arra, hogy a kadarka mindenhol a vörösbort adó területeken elterjedt. A fajta eredetét kutatva Franciaországba tervezett tanulmányutat, hogy megállapíthassa, ott egyáltalán telepítik-e és milyen néven. Ugyanis Ő még nem tudta, hogy a magyarországi vörösborkultúra több gyökerű, és a kadarka szőlőfajta elterjedése az oszmán-török hódoltság eredménye, és egy sajátos balkáni vörösborkultúra része, így a kadarkát Franciaországban nem is találta volna meg. A franciaországi kék szőlőfajták a kadarkával ellentétben már a bogyóhúsukban is színanyagot hordoztak. A budai *„Nemzeti venyige iskolá"*-ban már tájegységenkénti és a külföldi fajták származási helye szerinti tagolásban ültették a fajtákat. A Baranyában termesztett közel 100 fajtából Jankó János karászi plébános küldött Schamsnak anyagot. A magyar fajtákat 24 táblában rendezte el. 1838-ban még kifejtette nézetét az európai szőlőtermesztő országok fővárosa közelében létesítendő szőlő fajtagyűjtemények szükségességéről és fontosságáról. Halála után, 1839-ben a Magyar Gazdasági Egyesület megvásárolta a gyűjteményt és Légrády László lett a fajtagyűjtemény vezetője, aki 5 évvel később megjelentette a budai gyűjtemény fajtajegyzékét. 1857-ben Entz Ferenc áttelepítette ezt a Gellérthegy déli részére (a későbbi Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem, ma Corvinus Egyetem Budai Kara területére).

A reformkor legtermékenyebb és jelentőségében legnagyobb szőlészeti-borászati gondolkodója, szakírója Schams Ferenc volt. A korabeli európai szakirodalomban egyedülállóan – először a magyar, majd az osztrák császárság borvidékeit beutazva és azokról adatokat gyűjtve –, leíró módszerrel ismertette a szőlészet-borászat hibáit, analizálva azok okait. Munkája így mind a szőlészet-borászat iránt, mind a néprajz, az agrártörténet és a reformkori országleírás vizsgálói előtt üde, forrásértékű olvasmánynak számít. Schams könyve, az *Ungarns Weinbau*, Bél Mátyás befejezetlen borvidék-leírásainak majd száz évvel későbbi folytatásaként is felfogható, amely az első részletes, de összefoglaló képét is adta a magyar borvidékekről, a jó bortermő helyekről és lakóikról.

Schams, aki több előkelő és nagytekintélyű társaságnak, egyesületnek volt tagja, több mint 12 évi tanulmányozás és több előmunkálat után írta meg fő művét, az *„Ungarns Weinbau"* két kötetét, amely egy nagyobb lélegzetű, az osztrák császárság szőlőtermesztését leíró sorozat első két tagjaként jelent meg. 1835-ben követte az első kettőt a 3., befejező kötet, amely már nem a magyarországi borvidékekről szólt. Mint az előszóban írta, hosszú munkája során hasznos tapasztalatokra tett szert, sokat a szájhagyomány útján gyűjtött össze. Minderre azért vállalkozott, mert Franciaország után sorrendben Magyarország termelte a legtöbb és a legjobb bort, ennek ellenére részletes szakkönyv, leírás az ország eltérő szőlő-borvidékeiről, az eltérő bortechnológiájáról nem jelent meg. Munkája eredményét sok segítőkész embernek köszönhette, akik pontos ismeretekkel látták el őt. Így Budán Dr. Oeffner, Mayerffy Károly, Szekszárdon Jäger Fr. Johann, Pécsen a városbíró Pirger Mihály,

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Villányban a hegybíró Berkes, aki például Pécsről betegen kísérte el Schamsot, de segítette itt Simony kórházi előljáró és egy Bartoságh nevű birtokos is, Badacsony és Somló szőleiben Horváth János és József, Márkus és Kisfaludy Sándor, a költő, akiről meleg hangon emlékezik meg a szakíró. Ruszton Konrád Pál Lajos, Sopronban a polgármester Vághy Xavér Ferenc, Kőszegen a városi tanácsnok, Pernhoffer János. Az első kötetben az általános geográfiai, éghajlati, természeti adottságok leírása után a magyar borok és a szőlőművelés egyes kérdéseivel foglalkozik röviden, majd a magyarok borfogyasztás- és szőlőműveléshez ragaszkodását írja le Tokaj-Hegyalja, Szerémség, Arad- Ménes-Hegyalja és a Neszmélyi borvidék tárgyalása részletezésével. A második kötetben Buda és környéke, Szekszárd, Pécs-Villány, Balaton-mellék, Somló, Visonta, Eger, Pozsony, Ruszt, Sopron borvidékét és a Vas megyei, horvátországi, majd Bánát (Versec és Fehértemplom) szőlészetét-borászatát részletezi. A hangyaszorgalmú Schams Ferenc szakirodalmi tevékenysége hosszú időre hatott a magyar szőlészeti-borászati szakirodalomra. A soproni szőlőkről és borokról értekező Fürst Károly egyenesen Schamsra hivatkozva 1847-ben már csak egyes kérdések részterületét vizsgálta és tartotta érdemesnek leírni. Balásházy János népszerű korabeli szakkönyvében is hivatkozott Schamsra. Az osztrák Regner Alfréd 1876-ban „Ein sehr ausführliches und interresantes Werk"-nek tartotta az Ungarns Weinbau...-t. Gyürky Antal 1879-ben, 40 évvel a nagy szőlészeti kutató, szakíró halála után, már végérvényes és maradandó értékelést ad, amikor azt írja: *„... érdemei felejthetetlenek, az ő munkássága és törekedései nagybecsüek valának..."*.

Schams nevéhez fűződik az első állandó szőlészeti borászati folyóirat szükségességének és megindításának gondolata is. Eddig ugyanis a rövidebb-hosszabb életű mezőgazdasági szaklapok, folyóiratok között kimondottan szőlészeti-borászatiak nem voltak. Schams elképzelése szerint a lapnak olcsónak, közérthetőnek kell lennie sok ábrával. Ugyanakkor a társadalmi felelősség gondolata is megbújik elképzelései között, amikor arra utal, hogy ... „egyszersmind a pór szőlőműves praktikus életére is hassunk s e nagy számu néposztályt foglalatossága eddig általok nem igen ismert hasznaira figyelmeztessük, könnyen fel nem vethető haszna lenne." Schams Ferenc, kora egyik legnagyobb, a közép-európai valóságban gyökerező gondolkodója volt, amit jelez, hogy a *„nemzeti folyóirás"*-t "... egyszersmind magyar, német és tót nyelveken ..." – mint írja, kéne közreadni. Az 1836-ban megindított és 3 évig élő szőlészeti-borászati folyóirata ezt az elvet igyekezett megvalósítani, azonban csak magyarul és németül jelent meg.

Schams Ferenc munkássága révén a magyar szőlészet-borászat a nyugat-európai szakirodalom vérkeringésébe bekerült. Schams munkáját valószínűleg azért tudták értékelni, mert írásai német nyelven jelentek meg. Átfogóan és részletekbe menően ismertette a nyugat-európai szerzők által jól ismert Tokaj, Sopron, Ruszt, Pozsony borvidéke mellett a többi, kevésbé ismert különböző hírű és rangú magyar borvidéket is. Emellett korszerű ismereteket lebilincselő szakszerűséggel fogalmazott meg, híradása a magyar borvidékekről és bortermelőkről kuriózumként hatott Magyarországtól nyugatra.

A borkezelési ismeretek szélesítésére ebben az időben több kimondottan csak borkezeléssel, a borok javításával, gyógyításával foglalkozó könyv jelent meg, a népszerű kalendáriumok mellett.

Schams természettudományos és ampelográfiai összehasonlító vizsgálatokat szorgalmazott. A fajtakutatást és leírást hangsúlyozta a magyarországi szőlő-bortermelés hiányosságait felsoroló munkájában is. Közép-Európa számos szakemberével

tartott kapcsolatot, felmérve azt, hogy a fajtakutatás, azonosítás nem lehet egy ember feladata, mert annak erejét az meghaladja. Halála előtt 3 évvel még azt írta: „A' szőllő különbféle nemeit illető ismereteink jelen állapotja még igen tökéletlen és híjányos, és azért ideje, hogy ezen hasznos foglalatossághoz valódilag hozzá fogjunk. Ez azonban nem lehet egy magányos ember' munkája; mert kinek volna arra elég ideje, türelme és pénze, hogy minden magyarországi szőllőnemeket, fajokat, hasonfajtákat és különzéseket szoros osztályba szedjen? Minden tudományos oenologusnak ampelographusnak, természetvizsgálónak egész országban egyesülve, közösen kellene e' tárgyat kidolgozni; mert csak az észrevételekben, öszvehasonlításokban és próbatételekben való tartós figyelem, mellyet egyedül az Ő egyesült iparkodásoktól várhatni, igazíthatná el a' szőllőfajták nevezetét."

Munkásságát nemcsak Magyarországon, hanem külföldön is ismerték és nagyra becsülték. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) választmányi, a bécsi Gazdasági Egyesület valóságos, a grázi, a prágai és a brünni Gazdasági Társaság levelező tagjának választotta. Ugyancsak levelező tagja volt a londoni Kertművelő Társaságnak, az orosz Gazdasági Társaságnak. Tevékenységét, eredményeit több kitüntetéssel ismerték el. Az orosz-lengyel Szent Szaniszló-rend lovagjává választották.

1839 májusában Baranya megyébe, a béllyei uradalomba utazott az ottani szőlőművelés megtekintésére. Meghűlt és a hirtelen fellépő ideglázban május 11-én, Lakipusztán váratlanul elhunyt.

Jól látható, hogy a reformkor két nagy személyiséggel rendelkezett a magyar szőlészet-borászat területén. Széchenyi István a magyar borászat alapproblémáit is jól ismerte, javaslatai, kezdeményezései úttörőek voltak. Külföldi példák ismeretében előre szaladt türelmetlenül a magyarországi elképzeléseivel. Javaslatait sokszor a meg nem értés fogadta. A korszak másik legjelentősebb szőlészeti-borászati szakembere, a szudéta-német származású (Franz) Schams Ferenc volt. Hasonló észrevételeket tett, mint Széchenyi, alapos szakmai vizsgálatokkal. Széchenyi viszont már gazdaságpolitikai szintre emelte és összefüggéseket mutatott ki, a termelés és a kereskedelem, a nemzetgazdaság kérdései között. Ő így már a polgárosodás központi kérdésévé tette a magyar szőlő-borgazdálkodás ügyét. Viszont Széchenyi árnyékában teljesíthette ki Schams Ferenc országos szinten a szőlészeti-borászati szakmai tevékenységét. Széchenyi felismerte és fontos üggyé tette a borászatot, akár elmarasztaló, ostorozó írásaival is, Magyarország történetében, fejlődésében.

Mindketten a reformkorban, a rendi társadalom átalakítása közben a polgári szőlő-borkultúra érdekében tevékenykedtek. Míg Széchenyi nagyobb áttekintéssel és európai összehasonlítással a nemzetgazdaság és a gazdaságpolitika oldaláról közelítette meg a kérdést, addig Schams Ferenc hangyaszorgalommal kimondottan a szőlészet-borászat elméleti-gyakorlati, szakmai oldalán alkotott maradandót. Mindkettőjük célja a minőségi szőlő-bortermelés, és a polgári-borfogyasztás színvonalának elérése, emelése és ezzel az egykor híres magyar borok európai értékesítésének, kereskedelmének elősegítése volt. Mindezzel pedig a magyar gazdaság fellendítése, a szőlőből-borból élő agrárnépesség életének javítása volt a céljuk.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

The efforts of István Széchenyi and Ferenc Schams for the development of Hungarian viticulture in the first decades of the 19th century

ZSIGMOND CSOMA

There were two outstanding characters of viticulture in the Hungarian Reform Age. István Széchenyi was well aware of the main issues of Hungarian viticulture; his initiatives were groundbreaking. With his knowledge of foreign examples he was ahead of his time when proposing their introduction to Hungary, and was often met with animosity. The other outstanding expert of the period was Ferenc (Franz) Schams, originally from the Sudetenland. He made similar observations as Széchenyi, supported by painstaking research. Széchenyi however elevated the issue on the level of economic policy, and pointed out the connections between production, commerce and national economics. Thus, he placed the cause of Hungarian vini- and viticulture into the centre of middle-class development. Schams on the other hand managed to accomplish his expert activities on a national level in the shadow of Széchenyi. Széchenyi realised the importance of winemaking in the development of Hungary, and drew attention to the cause in his often critical writings.

They were both active in the Reform Age, and devoted themselves to popularise middle-class viticulture. While Széchenyi approached the matter with a greater overview and European comparisons as an issue of national economy and economic policy, Schams was a highly diligent scientist who made his mark specifically in the theoretical and practical sphere of vini- and viticulture. Their shared goal was the establishment of quality grape production and winemaking, as well as raising the standards of middle-class wine consumption, and thereby facilitating the European trade of once-famous Hungarian wines. These goals would also ensure an upturn in Hungarian economy and the improvement of the livelihood of the wine-making agrarian population.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

„Pesti gyep" lóversenybárcák a Magyar Mezőgazdasági Múzeum Numizmatikai Gyűjteményében

SZŐLLŐSY GÁBOR

A lóversenyzéssel kapcsolatos hazai numizmatikai anyagban található egy jellegzetes tárgycsoport. Az érmek alakja és kivitele változatos, az éremkép lovat, vagy lovon ülő zsokét ábrázol, és „Pesti Gyep", „Debreczeni Gyep", „Székesfehérvári Gyep" stb. felirat látható rajtuk. Ilyen bárcákból több darabot őriz a Magyar Mezőgazdasági Múzeum is. E tárgyak rendeltetése meglehetősen kevéssé ismert mind a numizmatika, mind a lóversenyzés szakemberei körében, ezért indokolt rövid ismertetést adni eredetükről.

Az éremtanban lóversenybárcáknak nevezett érmek használatáról a pesti lóversenyzés hivatalos kiadványai, a Gyepkönyvek adnak felvilágosítást. Az 1830. évi Gyepkönyv így ír az Állattenyésztő Társaság 1830. június 11-i közgyűlésének határozatairól: „4. A tagok [...] a' versenzés idejekor, bizonyos jel által megkülönböztetve a' néző álláson arra készült jobb helyeken tartózkodhatnak a meghatározandó zártszékbért letévén".[1]

A következő évi Gyepkönyv az 1831-i közgyűlés határozatairól: „5. A résztvevő tag kap versenzéskor egy jelt, hogy megismertetvén, váltott zártszékéhez juthasson, a' legjobb helyen, a' Bíróság mellett".[2]

Mindkét esetben magyarázatra szorul a „tag" kifejezés. Az Állattenyésztő Társaságban rendes tagnak az számított, aki 6 évre írt alá, 10 Ft/fő/év összegű tagsági díjat („részvényt") vállalva.

Az 1832. évi Gyepkönyv összefoglalva közreadja az összes érvényben lévő rendelkezést. Ebben is szó esik a lóversenybárcákról: „Minden Tag évenként egy versenyjelt kap, mely által megkülönböztetve az egész versenyzés ideje alatt a' nézőállás minden helyeire fizetés nélkül juthat, 's az Elítélő melletti külön korlátozatban egyedül az ily jelt előmutató Tag bocsáttatik."

„Jelváltók azok, kik neveiket az aláíró-ívre fel nem jegyeztetvén csak egy évre váltanak versenyjelt, 's így a' valóságos tagok közé nem számoltatnak ugyan, mindazáltal az azon évi egész versenzés alatt, szintúgy, mint emezek, a' nézőállás minden helyére szabad bemenetellel bírnak, csakhogy a' váltott jelt előmutatni ne mulasszák el".[3]

Vagyis egy olyan megkülönböztető jelről, jelvényről van szó, amelyet csak az arra jogosultak kaphattak meg, és amelynek felmutatása (viselése) révén juthattak hozzá az őket megillető kedvezményhez.

---

[1] Andrássy György és Döbrentei Gábor: Gyepkönyv 1830. – 1830-ki jelentés a Magyarországi Állattenyésztő Társaság munkálkodásáról. 20.

[2] Andrássy György és Döbrentei Gábor: Gyepkönyv 1831. – 1831-ki jelentés a Magyarországi Állattenyésztő Társaság munkálkodásáról. 16.

[3] Andrássy György és Tassner Antal: Gyepkönyv 1832. – 1832-ki jelentés a Magyarországi Állattenyésztő Társaság munkálkodásáról. 24.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum Könyvtára

1836-tól az Állattenyésztő Társaság nevét Gazdasági Egyesületre változtatta. (OMGE) Ettől az évtől új, 6 éves aláírási ívet nyitottak, de a korábbi tagok jogai folyamatosak. Rendes tag csak az lehet, aki a „Gazdasági Egyesület" rovaton legalább egy 10 Ft/év részvényt jegyez. Versenyjelt csak az kaphat, aki a Gazdasági Egyesületi tagságon felül az „Állattenyésztő Társaság" rovaton is legalább egy 10 Ft-os részvényt jegyez.[4]

Érdekes, hogy a lóversenybárcákkal kapcsolatos legkorábbi határozatot 1831-ből ismerjük, ezzel szemben a legkorábbi bárca 1829-ből való! Minthogy a pesti lóversenypálya minden tekintetben meghatározó jelentőségű volt a hazai lóversenyzésben, természetesnek tekinthetjük, hogy a pesti lóversenybárcák is meghatározó jelentőségűek a lóversennyel kapcsolatos numizmatikában.

A lóversenybárcák vizsgálatához a Budapesti Történeti Múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum, valamint a Magyar Mezőgazdasági Múzeum éremgyűjteményének anyagát dolgoztam fel, következtetéseimet erre az anyagra alapoztam.[5] Jelen dolgozatomban csak a Magyar Mezőgazdasági Múzeum Numizmatikai Gyűjteményének anyagát közlöm részletes leírással.

A pesti bárcák az első három évben (1829, 1830, 1831) bronzból öntött, kör alakú, kétlapú, füles érmek voltak. (1. kép) Az 1829-es és az 1830-as bárca éremképe mindkét oldalon azonos, de az utóbbi érem átmérője 3 mm-rel kisebb. Az 1830-as és az 1831-es bárca hátlapjának éremképe nagyon hasonló, de mégsem azonos. (A háttérben az egyiken bivalyok, a másikon szarvasmarhák láthatók.) Az 1831-es érem átmérője 5 mm-rel nagyobb az előző évinél.

Az első három bárca éremképén többszörös jelképes ábrázolás látható. Az előlapon egymás mellett vágtató profi zsoké és kunsüveges, vagy nagykalapos csikós azt jelképezi, hogy a pesti pályán nem csak „úri" lovaknak, de parasztgazdák lovainak, csikósoknak is rendeztek futamokat. Az előlapi ábrázolásokon láthatunk egy lóhasználat-történeti érdekességet is. Nevezetesen: a csikós a kantárszár szabad végét ostorként használva bíztatja lovát sebesebb futásra. Ezt a módszert a katonai alapokon kifejlődött lovas-oktatás a 20. század elejére teljesen kiirtotta a hagyományból. Ilyet ma már csak western filmekben láthatunk. A hátlapon a csikóját szoptató kanca jelzi, hogy a lóversenyzés nem öncélú szórakozás, hanem a lótenyésztés szolgálatában áll. A kör alakú öntött bárcák éremképének állandó, és fontos eleme a távoszlop, vagy nyerőoszlop, ami azt jelképezi, hogy szabályozott keretek közt zajló, hivatalos versenyről van szó.

1832 és 1835 közt a bárcák mind formai, mind készítés-technikai szempontból megváltoztak. A forma oválisra, vagy ahhoz közelire (vágott, vagy lekerekített sarkú téglalap) változott. A bárcákat préseléssel állították elő. Ennek következtében vékonyabbak, könnyebbek, és egylapúak lettek. Az éremkép leegyszerűsödött: vágtató lovat ábrázol.

1836-tól visszatér és 1841-ig él a korábbi forma, a vastag, öntött technika és a korábbi előlapi éremkép. A hátlap éremképe eke elé fogott lovat, és szántó parasztot

[4] Andrássy György és Döbrentei Gábor: Gyepkönyv 1835. – 1835-ki jelentés a Magyarországi Állattenyésztő Társaság munkálkodásáról. 14.

[5] Szőllősy Gábor: Magyar lóversenybárcák a XIX. században. In: Éremtani Lapok 116. szám (2009. augusztus) 3-13. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Krómer Ágnesnek, Dr. Héri Verának és Zombory Lajosnak a munkámhoz nyújtott értékes segítségért.

ábrázol, a korábbi szimbólumnál még erőteljesebben hangsúlyozva, hogy a lóversenyzés és a lótenyésztés végső soron a mezőgazdaság szolgálatában áll. (2. kép)

1841-ig bizonyosan ilyen bárcákat adtak ki. Az ezt követő 4 évből a feldolgozott három gyűjteményben nem találtam bárcát. 1845-ben már ismét téglalap alakú, préselt bárcával, és vágtató lóval találkozunk. 1846-ban és 1847-ben a bárca alakja és készítési technikája változatlan, de az éremképben álló ló jelenik meg. Az 1846-os bárcának két változatát találtam. Az egyiknél a „Pesti Gyep" felirat után szerepel az évszám, míg a másiknál az első két számjegy a felirat előtt, a második kettő mögötte van. 1848-tól 1851-ig nem rendeztek versenyeket, ezért értelemszerűen bárcákat sem adtak ki.

1852 után már csak préselt bárcákat készítettek. Az 1852-es bárcán ismét a vágtató ló motívuma tér vissza. 1853-ból csak egy helyszín megjelölés nélküli bárcát találtam, 1854-ből semmilyet. Az 1855-ös és 1856-os bárca azonos az 1846-ossal. 1857-ben és 1858-ban az éremkép teljesen azonos: balra szembe vágtató lovat ábrázol. Az 1859-es és az 1860-as évek bárcái ismét azonosak, és az 1861-es is hasonló: vágtató lovat ábrázol. (3. kép)

1862-ben új motívum jelenik meg: a vágtató ló zsokéval. A motívum vagy azonos módon, vagy minimális eltérésekkel ismétlődik meg 1863-tól 1868-ig. Néhány esetben a fő motívum ki van festve: a ló 1864-ben sárga, 1866-ban pej, a zsoké meze és sapkája piros, nadrágja fehér. (4. kép)

Az 1867 utáni évekből csak két pesti lóversenybárcát találtam. 1868-ban és 1869-ben a külön rendezett tavaszi versenyre külön bárcát adtak ki kéregpapírból. A pesti pályán a lóversenybárcák használata valószínűleg a kiegyezés utáni átszervezések következtében szűnt meg.

A lóversenyzés pesti megindulása után a nagyobb vidéki városokban is rendeztek lófuttatásokat, hol rendszeresen, hol alkalmilag, de rendszerint nem építettek ki állandó lóversenypályákat. Ennek ellenére kiadtak lóversenybárcákat.

Székesfehérvárott 1857-től 1863-ig voltak lófuttatások Az első évben „a Csór felé nyíló gyep" volt a verseny helyszíne. A következő évben áthelyezték a városhoz közelebb, „a lövölde mellé". A helyszín a későbbiekben is gyakran változott. A részvényesek itt is kivételezett helyzetben voltak. „Két három fel-alá nyargalászó lovász, vagy ostorász (mint Főton)" felügyelt rá, hogy a részvényesek közé, „a pályasor elé" ne tolakodhassanak idegenek. (5. kép)

1858. szeptember 25–26-án Törökszentmiklóson az állat- és terménykiállításhoz kapcsolódó ekepróba, szántóverseny, gépbemutató mellett lófuttatást is rendeztek három versenyszámmal:

– mezei gazdák versenye – szőrén,
– ügetőverseny – négykerekű kocsikkal,
– gátverseny.

A feldolgozott anyagban az alábbi városokból illetve évekből találtam lóversenybárcákat (ezek igazolják, hogy az illető évben és helyen volt lóverseny, ha más forrásból nincs is adatunk róla):

Arad 1859.
Debrecen 1861, 1864, 1868.
Sátoraljaújhely (Borsi?) („Rákóczi Gyep") 1865, 1866, 1868.
Pozsony 1873, 1874, 1886.
Székesfehérvár 1853, 1858, 1859.

Magyar Lóversenyzési Múzeum és Könyvtár

Sopron 1875, 1876, 1878, 1879, 1880, 1882, 1883, 1884, 1885, 1886, 1888, 1890.
Kolozsvár 1858.
Az általam ismert utolsó lóversenybárca 1891-ből való.

PESTI GYEP

1. Előlap: kör alakú érem, merőleges füllel, széles szegélyperemen belül, gyöngykörben jobbra vágtató kunsüveges, inges, gatyás csikós, mellette, őt nyakhosszal megelőzve jobbra vágtató zsokésapkás versenylovas. A szelvényben PESTI GYEP felirat. – Hátlap: széles szegélyperemen belül, gyöngykörben jobbra álló, csikaját szoptató kanca. A háttérben gazdasági épületek, bokrok és bivalyok. A szelvényben évszám 1830.
Anyag: ezüstözött sárgaréz.
Átmérő: 40 mm.
Leltári szám: 57.136.1.

2. Mint az 1.
Leltári szám: 57.137.1.

3. Előlap: kör alakú érem, párhuzamos füllel, széles szegélyperemen belül jobbra vágtató, nagy kalapos, inges, gatyás csikós, mellette, őt nyakhosszal megelőzve jobbra vágtató zsokésapkás versenylovas. A lovas lovának nyaka alatt távoszlop látható. A szelvényben PESTI GYEP felirat. – Hátlap: jobbra álló, csikaját szoptató kanca. A háttérben gazdasági épületek, lombos fa és magyar szürkemarhák. A szelvényben évszám 1831.
Anyag: sárgaréz.
Átmérő: 45 mm.
Leltári szám: 57.138.1.

4. Előlap: kör alakú érem, széles szegélyperemen belül jobbra vágtató kunsüveges, inges, gatyás csikós, mellette, őt nyakhosszal megelőzve jobbra vágtató zsokésapkás versenylovas. A szelvényben PESTI GYEP felirat. – Hátlap: a mezőben két lóval, taligás ekével balra haladó szántó, nagykalapos, inges, gatyás paraszt. Bal keze az eke szarván, jobbjában ostor. A szelvényben évszám 1836.
Anyag: ón.
Átmérő: 43 mm.
Leltári szám: 61.1007.1.

5. Előlap: kör alakú, vastag érem, merőleges füllel, széles szegélyperemen belül jobbra vágtató, nagykalapos, inges, gatyás csikós, jobbjában ostor, mellette, őt nyakhosszal megelőzve jobbra vágtató zsokésapkás versenylovas. A lovas lovának orra alatt távoszlop látható. A szelvényben PESTI GYEP felirat. – Hátlap: a mezőben két lóval, taligás ekével balra haladó szántó, nagykalapos, inges, gatyás paraszt. Bal keze az eke szarván, jobbjában ostor. A szelvényben évszám 1838.
Anyag: sárgaréz.
Átmérő: 43 mm.
Leltári szám: 75.17.1.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

6. Mint az 5, de a füle hiányzik, utólag lyukasztott.
Leltári szám: 57.141.1.

7. Előlap: Egylapú, levágott sarkú, téglalap alakú, préselt lemezérem, lyukasztott. Vonalkeretben balra álló ló, alatta PESTI GYEP felirat. – Hátlap: az előlap fordított képe.
Anyag: sárgaréz.
Méret: 52x36 mm.
Megjegyzés: a lyukba zöld szalag van fűzve. Évszám nélkül. Leltári szám: 57.140.1.

8. Előlap: egylapú, kerekded, préselt lemezérem, fent, középen 3 mm-es fúrt lyukkal, amelyet kétoldalt barokkos palmettás levelek fognak közre. Kétoldalt, ívelten, barokkosan cirádás mezőben kettébontva PESTI – GYEP felirat. Alatta a mezőben elnyújtott testtel, balra vágtató ló. A szelvényben részarányos elrendezésben két lófejjel és barokkos levelekkel díszített ovális mezőben, legalul vörössel festett évszám 1859. – Hátlap: az előlap fordított képe.
Anyag: sárgaréz.
Méret: 64x47 mm.
Megjegyzés: a lyukba 12 mm széles világoszöld szalag van fűzve.
Leltári szám: 63.125.1.

9. Mint a 8, de legalul az ovális mezőben az évszám 1860.
Leltári szám: 63.126.1.

10. Mint a 8, de legalul az ovális mezőben az évszám nincs beírva.
Leltári szám: 53.1476.1.

11. Mint a 8, de legalul az ovális mezőben az évszám nincs beírva.
Leltári szám: 53.1476.2.

12. Előlap: kerekded, egylapú, fent, középen lyukasztott, préselt lemezérem, a mezőben balra vágtató, zsokésapkás versenylovas, felette ívelten, a lyuk két oldalán, kettébontva PESTI – GYEP felirat. A szelvényben évszám 1863. – Hátlap: az előlap fordított képe.
Anyag: ezüstözött sárgaréz.
Méret: 49x41 mm.
Megjegyzés: a lyukba zöld szalag van kötve.
Leltári szám: 63.127.1.

13. Előlap: kerekded, egylapú, fent, középen lyukasztott préselt lemezérem, a mezőben balra vágtató, zsokésapkás versenylovas, a ló májsárgára, a talaj zöldre, a versenylovas meze és sapkája vörösre van festve, felette ívelten, a lyuk két oldalán kettébontva PESTI – GYEP felirat. A szelvényben évszám 1864. – Hátlap: az előlap fordított képe.
Anyag: ezüstözött sárgaréz.
Méret: 49x40 mm.
Megjegyzés: a lyukba zöld szalag van kötve.
Leltári szám: 63.129.1.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

14. Előlap: levágott sarkú, téglalap alakú, egylapú, fent, középen lyukasztott, préselt lemezérem, a vastag peremen belül balra vágtató, zsokésapkás versenylovas, felette ívelten, a lyuk két oldalán, kettébontva PESTI – GYEP felirat, a szelvényben évszám: 1865. – Hátlap: az előlap fordított képe.
Anyag: ezüstözött sárgaréz.
Méret: 54x40 mm.
Leltári szám: 63.128.1.

15. Előlap: levágott sarkú, téglalap alakú, egylapú, fent, középen lyukasztott, préselt lemezérem, a kettős vonalkeretben balra vágtató, zsokésapkás versenylovas, felette ívelten, a lyuk két oldalán, kettébontva PESTI – GYEP felirat, a szelvényben évszám: 1866. – Hátlap: az előlap fordított képe.
Anyag: ezüstözött sárgaréz.
Méret: 54x40 mm.
Leltári szám: 57.144.1.

16. Előlap: lekerekített sarkú, téglalap alakú, préselt lemezérem, homorú oldalakkal, széles kettős vonalkörben, a mezőben fent, középen 4 mm átmérőjű lyukkal, ennek két oldalán PESTI – GYEP felirat, alatta a mezőben elnyújtott testtel balra vágtató zsokésapkás versenylovas, alatta évszám 1867. – Hátlap: az előlap fordított képe.
Anyag: bronz.
Méret: 55 x 40 mm
Leltári szám: 53.1457.1

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Racing tokens for the Pest course in the Numismatic Collection of the Museum of Hungarian Agriculture

GÁBOR SZŐLLŐSY

Among Hungarian horse racing related medals a characteristic group can be identified. The shape and execution of these medals are varied; the illustrations depict a horse or a mounted jockey and carry inscriptions such as 'Pest Turf', 'Debrecen Turf', 'Székesfehérvár Turf' etc. These so-called racing tokens are distinguishing badges which were issued only to selected people who could gain the best seats at the racing course by wearing or displaying these tokens. For the study of racing tokens and the resulting observations the numismatic collections of the Budapest Historical Museum, the Hungarian National Museum and the Museum of Hungarian Agriculture were examined. The current paper only describes the material of the last-mentioned collection in greater depth.

In the first three years (1829-31) the Pest tokens were round, bronze-cast, two-sided medals with rings. The obverse side carried different images. A professional jockey and a herdsman riding side by side suggested that not just gentlemen but also farmers could participate. The mare suckling a foal on the reverse implied that racing served breeding. Between 1832-35 the tokens' shape was changed to oval or rectangular. The tokens were made by stamping, and had therefore become one-sided. The image was now simpler, depicting a galloping horse. Between 1836-41

there was a return to the former cast technique and obverse image. The reverse depicted a peasant ploughing with a horse, again stressing the relation between racing and farming. In 1845 there is again a rectangular, stamped token, with galloping horse, while in 1846-47 a standing horse is depicted. Between 1848-51 no races were held and consequently no tokens were issued. After 1852 only stamped tokens were produced. The 1852 token again shows a galloping horse. In 1862 a new motif appeared: a galloping horse with a jockey. This was repeated with minor differences between 1863-68. It is likely that the use of racing tokens on the Pest course was discontinued after the reorganisations following the Compromise.

After the 1850s larger provincial towns also held horse races. Usually no permament race courses were built, but racing tokens were still issued.

1. kép

2. kép

Magyar Mezőgazdasági Múzeum Könyvtár

3. kép

4. kép

5. kép

Magyar Mezőgazdasági Múzeum Könyvtár

Erdészeti és természetvédelmi gondolatok Széchenyi műveiben[1]

OROSZI SÁNDOR

„Csak a múltnak megbecsülésén épülhet fel a jelen" – írta Széchenyi. Mostani emlékülésünk ennek jegyében került megrendezésre, és az előadásom címében foglaltak a Legnagyobb Magyar életművének ugyan kis szeletét adják, de mégis mi, erdészek, Széchenyit szintén a megbecsülendő elődök között tartjuk számon. Mielőtt ezt részletesebben is kifejteném, engedjenek meg egy *személyes élményt.*

1978 novemberében az akkor még félig romos nagycenki Széchenyi-kastélyban Széchenyi naplója készülő fordításából délutáni, esti programot hirdettek. A műből Jékely Zoltán olvasott fel saját fordítású részleteket. Az idős költő remegő hangja, az őszi alkonyban alig világító, romos kastély – mint a „hely szelleme"–, na meg a kastély melletti platánokon civakodó, esti nyugovóra térő varjak hangoskodása valamiféle misztikus hangulatot teremtett. Ezek után érthető, hogy az 1978 karácsonyán megjelenő naplót nagyon kíváncsian vettem kézbe, és olvasva hónapokig, évekig – talán még ma is – a hatása alatt voltam, vagyok. Belőle csak ezt az egy gondolatot idézem: „Minden magasztos, nagy és nemes a természetben rejlik. Aki egészen egyszerűen, anélkül, hogy hamis benyomásokkal tévesztené meg magát, az ő törvényei szerint cselekszik – minden dolgot, akármilyen fajtájú legyen is az –, eléggé jól fog csinálni. Ehhez azonban visszavonhatatlanul hozzátartozik az elmélyülés, a kitartás és a hűnmaradás talentuma."

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

I.

Széchenyi műveiben erdészeti kérdésekkel külön (eltérően például a vadászatiaktól) nem foglalkozott, mégis több olyan gondolatot fejtett ki, amelyek ezt a szakágat is érintik. Itt mindjárt az *Alföld problémáját* emelem ki, amelyről többek között azt írta: „Sokan a Tiszavölgy mindinkábbi elaljasodását [értsd: mocsárrá, árvízjártává válását] az erdők átaljános elpusztításának tulajdonítják... És ebben alkalmasint igazuk van." Az erdők pusztításának megakadályozását Széchenyi egy új, korszerű erdőtörvény megalkotásában látta (erre az akkor érvényben levő 1807:XXI. tc. nem volt alkalmas). Ennél is fontosabb volt azonban az Alföld-kérdés kiterjedt megoldása. Széchenyi ugyanis felismerte, hogy „a magyar faj legeredetibb fészkének", tudniillik az ország központi részének a rendezése éppen a magyarság érdekében a legsürgetőbb. Ez akkor még csak a mezőgazdasági területek, elsősorban a szántók kiterjesztését, továbbá a gondozott (fű)legelők gyarapítását jelentette, amit csak lecsapolásokkal, folyószabályozásokkal lehetett megoldani. Ugyanakkor egy távolabb mutató nemzetpolitikai célt is takart: az alföldi magyarság gazdasági megerősítését, sőt megszaporítását. Hiszen az elmúlt évszázadok éppen azt mutatták, hogy a „körüllakó" népek évtizedről évtizedre mind közelebb kerültek a Kárpát-medence közepéhez, a magyar „szállásterületek" „szívéhez". Ennek az egyébként ma is tartó

folyamatnak a nyomon kísérése nem lehet előadásom témája, de ismét rámutatok: Széchenyi az Alföld-problémát időben felismerte, és megoldására többek között az erdészeti viszonyok rendezését is sürgette.

Ebbe nemcsak a meglévő erdők óvása, hanem a fásítások is beletartoztak. „Roppant legelőink, valamint tág gabonás mezeink – írta Széchenyi – igen nagy fogyatkozása a minden árnyék nélküli, s igen nyílt lét; fák ültetése tehát részint legelőink javítására, részint mezeink oltalmazására a nagy szelektül – ha valahol –, valóban nálunk áll napirenden." A mondatban agrár- és erdészettudományi felismerés áll: a „puszta mező" helyett a fákkal, fasorokkal, erdősávokkal, -foltokkal tarkított, „szelídített" síkság. Itt hadd utaljak egy nagyon fontos tudománytörténeti tényre. Amikor a 19. század közepén – az előbbi, 1841-ből származó Széchenyi-idézet utáni időszakban – az Alföld vegetáció- és vegetációtörténeti kutatása elindult, a síkság közepének éghajlatát „fagyilkosnak" írták le. Az elsősorban Anton Kerner nevéhez fűződő megállapításból következően az Alföld jelentős részét a fás kultúra számára meghódíthatatlannak hitték. Majd csak a 20. században tisztázódott: az Alföld eredeti növénytakarója az erdőssztyepp, amit az emberi tevékenység tett „kultúrsivataggá." Következésképpen az Alföldön bizton lehet fákat ültetni, oda az eredeti, erdőfoltokkal, fasorokkal tarkított, tehát nem csak lágyszárúakat tartalmazó vegetációt visszahozni. (Az más kérdés, hogy napjaink felmelegedése újabb, de az erdőssztyepp-elméletet nem megkérdőjelező, problémákat vet fel.) S akkor olvassuk ismét Széchenyi eltökéltségét: „Befásítom a nagy magyar sztyeppét, oázist teremtek a nagy Szaharában, ez lesz a világ legszebb nemzeti parkja, Európa veteményes kertje, ott lesz a Dunamedence éléskamrája, és a kamra gazdái büszke, dolgos magyar parasztok lesznek."

II.

A „nemzeti park"-ot természetesen nem a mai természetvédelmi értelemben vett kategóriának, hanem inkább a belterjesen művelt „Kert"-Magyarországnak kell elfogadnunk. Itt tartva azonban szólnunk kell Széchenyi azon gondolatairól is, amelyek a modern kori *természetvédelmi* elképzelésekkel csengenek össze.

A fák – írta – „mennyi boldogságnak és kínnak voltak tanúi", s ezért „lehetetlen azokat, tán nem minden érzés nélkülieket, s tán atyáink által ápoltakat, minden illetődés nélkül végzetre kárhoztatnunk". A természetvédelem-történet a természet – egyelőre csak egyes – megnyilvánulásainak óvását négy nagy korszakra osztja. Az első: a vallási, erkölcsi parancsolatoknak engedelmeskedve történő óvás; a második: a ritkaság, a különlegesség miatt becsesek kímélése; a harmadik: a nemzet, illetve az emberiség története szempontjából nevezetesek óvása, és végül a negyedik: a tudományos alapokon történő (mai) természetvédelem. Látjuk, Széchenyi részben erkölcsi, részben történelmi megfontolásokból óvta volna a fákat, ami a 19. századi természetvédelemmel tökéletesen összhangban volt, lehetett. De a kérdést egy másik oldalról is érdemes megvilágítanunk.

Széchenyi az „agg fák" kímélését „erkölcsi kellem"-nek tartja, és helyettük a szénnel való fűtést ajánlja: „hadd éljenek a fák, s hadd jöjjön napvilágra a kőszén, mellyel az egész ország beéri." Ezt a témát is érdemes egy kicsit bővebben kifejtenünk, mert a probléma napjainkban is felvetődik.

A Legnagyobb Magyar az új, kimeríthetetlennek hitt energiaforrást a szénben látta, amivel ki lehet a fával való tüzelést váltani, azaz kímélni az erdőket.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

A 19. század végének erdészeti politikája azonban, amit legteljesebben az országos erdőmester, Bedő Albert fejtett ki, ezzel homlokegyenest ellenkező nézeteket vallott. A századforduló erdészei ugyanis az évszázadok alatt felhalmozódott, kihasználatlanul heverő (elsősorban bükk)erdők gyorsított kitermelését, fájuk eltüzelését szorgalmazták. Addig, amíg azok az erdőn el nem korhadnak, az ember által használhatatlanná nem válnak. A földben nyugvó, fosszilis energiaforrás viszont – vélték – akár további évtizedeket is „pihenhet" még, de a letermelésre szoruló erdők helyett újakat, ráadásul az ipar által jobban felhasználható fenyőerdőket lehet létrehozni. Bedőék tehát nem öncélú „erdőpusztítók" voltak, hanem az erdőgazdálkodás modernizációjával az évszázadok alatt felhalmozódott erdőtőke megújítását, majd bővített újratermelését szorgalmazták.

S itt kell egy gondolat erejéig a mai viszonyokra utalnom. Az EU-előírásoknak megfelelően Magyarország a megújuló energiaforrások felhasználásában követelt kvótát legkönnyebben a fatüzelésű erőművekkel tudja megvalósítani. Igen ám, de most nincsenek már évszázados erdőink! (Hogy energiaerdőket miért nem hoznak kiterjedtebben létre, az előadásomtól elvezet.) Következésképpen most az eddig nehezen hozzáférhető, a (gazdasági) „küszöb alatti" erdőket vágjuk ki, ami mérhetetlen természetrombolással (is) jár. Gondoljunk a korábban nem, vagy alig járt utakra, tiszta patakmedrekre, főleg pedig a kivágásra kerülő erdők hatalmas génkészletére, genetikai változatosságára. (Amit aztán mesterségesen megnevelt, netalán külföldről behozott csemetékkel újítunk fel.) S a kérdés: Széchenyi vagy Bedő? Mindkettő saját korának viszonyaiból indult ki, de a „vagy-vagy"-ot mi, a 21. század gyermekei is megörököltük. Tudni kell: a mostani erdészek anyagi érdekei a fatüzelés mellett vannak, de a természetet féltő, óvó másik oldaluk Széchenyinek ad igazat. Hiszen már ő megírta: aki földjének „tüzelőszerül fáit pusztítja, anyaföldjét rontja; és [...] a föld díszét, a fákat vágja, hogy tüzelőanyagja legyen, amikor a föld alatt elég hőforrás áll rendelkezésére."

III.

Újra Széchenyi naplóját idézem: „Mindenható Isten, hallgasd meg mindennapi imádságomat. Töltsd el szívemet angyali tisztaságú szeretettel embertársaim iránt, hazám iránt és honfitársaim iránt. Sugalld nekem, mit és hogyan kell kezdenem, hogy egykoron a tőkével, amelyet reám bíztál, elszámolni tudjak. Gondolkodni és dolgozni akarok éjjel nappal, életem fogytáig."

A nagy gondolkodó, a mind ismertebbé váló politikus a gyakorlati életben is igyekezett dolgozni, példát mutatni. Egyes források szerint a selyemhernyó-tenyésztés előmozdítására – mint a „szederegylet" elnöke – 800 ezer eperfát neveltetett meg, amelyek Vas és Sopron megyékben kerültek kiültetésre. (A nagycenki birtokra 60 ezer került.) Ebből néhány fasor napjainkban is – természetvédelmi oltalom alatt állva – látható.

Bár az eredetileg 600 fát tartalmazó híres nagycenki kislevelűhárs-fasor elődjei munkája, de az állítás, hogy „mellette nem egyszer haladt el a hazája sorsa fölött való tépelődéseivel és maró gondjával" a Legnagyobb Magyar is, feltétlenül igaz. Ezen gondok között ott lehettek az Országos Magyar Gazdasági Egyesületben felmerülő problémák, amely OMGE-nek Széchenyi alelnöke volt. Ez erdészeti szempontból azért érdekes, mert az egyesületen belül 1842-től kezdődően erdészeti szakosztály is működött. S éppen itt fogalmazódott meg 1845-ben egy új, Széchenyi által sürgetett

(„tegyen tehát e tekintetben is minél előbb rendet a törvényhozás") *erdőtörvény-javaslat.* A reformkori országgyűlések ugyan az erdők ügyét hátrább sorolták, de az 1848. áprilisi X. törvénycikkben – ismét Széchenyi javaslatára – a kérdés mielőbbi rendezését kilátásba helyezték: „A minisztérium az erdőknek sikeresebb művelése és fen[n]tartása iránt a legközelebbi országgyűlésének részletes törvényjavaslatot fog előterjeszteni" (8.§.).

A szabadságharc bukásával a törvény ugyan elmaradt, de az erdők ügye a jobbágyfelszabadítás gyakorlati végrehajtása során megkerülhetetlen volt. Az önkényuralom éveiben az 1852. évi osztrák erdőtörvényt igyekeztek Magyarországra és Erdélyre kiterjeszteni, de hatása csak az utóbbi országrészben volt. A Széchenyi által sürgetett „gondolkodva gazdálkodást" azonban az erdőkkel rendelkező birtokosok is kezdték felismerni. Ennek szószólója a szintén osztrák eredetű *Ungarischer Forstverein* lett, amely egyesület azonban lehetőséget adott – különösen az *Erdészeti Lapok* 1862. évi megindulása után – a Széchenyi által szorgalmazott elvek megvalósítására. Elég, ha arra utalok, hogy a Magyar Erdész-Egylet (mert a 60-as években, még az Országos Erdészeti Egyesület 1866. évi megalakulása előtt, már kezdte magát így, magyarul nevezni) 1860-ban és 61-ben Aradon és Oravicabányán kiemelten tárgyalt a homoki *erdősítésekről.* Ugyanezt mondhatjuk el a „roppant legelőink" és a „tág gabonás mezeink" témájáról is (1860 – Arad, 1865 – Bazin).

IV.

Az *erdészek között* Széchenyi *nagy tiszteletnek örvend.* A „legkonzervatívabb szakma" (hiszen a „legliberálisabb" erdész is legalább 100 évben gondolkodik, tervez) képviselői az alföldi területeken maguk is tapasztalták: „Székes-földeken, homokbuckák közt csak anyai gond és szorgalom nevelhet fát." Úgy, ahogyan ezt is: „aki a Tisza vidékét ismeri [...], tudja, mennyire szebbítheti emberi kéz a legképtelenebb rónaságot is, nem foghatja meg, mint gyűlöli az ottani lakos az élő fát annyira! Pedig, hogy gyűlöli, nincs kétség, mert másképp[p] legalább e kis egyszerű igazság jutna eszébe, hogy századi lombos ott nem lehet, hol a fákat már serdülő korukban megbénítják, sőt kivágják!"

Széchenyi 1860 húsvétján bekövetkező halála után, már májusban a szepességi Friedrich Fuchs Lőcsén megjelenő – egyébként német nyelvű, de néhány éve magyarul is hozzáférhető – könyvében ezt írja: „... egy szép napon felvirrad hazánknak mint korszerű mezőgazdasági országnak a hajnala. Tisztelet a Legnagyobb Magyar emlékének, akinek alkotó géniusza itt is megadta az első késztetést, aki műveiben a legszebb, legmaradandóbb emléket állította nemzetünk szívében. Oly kimagaslóan tevékeny, megrendítő élete után, nyugodjanak békében hamvai."

A 20. században az erdőmérnök Kaán Károly akadémiai előadásban foglalkozik „Gróf Széchenyi István és a Nagy Magyar Alföld" kérdésével (1925), majd akadémiai székfoglalóját ugyanennek a témának szenteli: „A Magyar Tudományos Akadémia és az erdőgazdasági tudományok" (1928). Kaán előadásaiban a Széchenyi-elvek alapján pásztázta végig mindazt, amit az alföldi erdők és vizek ügyében 1825, az Akadémia alapítása óta tettek, illetve tenni elmulasztottak. Legfontosabb megállapítása: még mindig nem valósult meg az Alföld törökkori pusztítást követő rekonstrukciója, benne az erdők, fasorok, fapászták – mint a belterjes mezőgazdaság keretei – létesítése.

Nemzeti Múzeum Könyvtár

1941-ben Szatmárnémetiben Széchenyi-kiállítást rendeztek. Az erdészek Gárdonyi Nagy László irányításával mind az alföldfásítás, mind a hegyvidéki erdőgazdálkodás jellegzetes feladatait és eredményeit a Legnagyobb Magyar szellemében igyekeztek bemutatni. Ugyanebben az évben Görgényszentimrén ismét megnyílt az alerdész-szakiskola. Az igazgató, Pető János a tanév kezdetét jelző ünnepségen „fogadalmat tett, hogy a szakiskolában mindenkor Széchenyi szelleme fog uralkodni."

1848–1849 centenáriumán a figyelem újra a Széchenyi-életműre terelődött, s akkor hangzott el az ígéret: „Amelyik napon először olvashattuk az újságban és azt realizálhattuk, hogy Magyarországon proletárdiktatúra van, akkor szűnt meg egy évszázad után először Magyarországon az erdőkben a rablógazdálkodás." Tudjuk, ez ugyan nem volt, nem lett igaz, de tény, hogy az ország erdősültsége, benne a Széchenyi sürgette alföldi erdőtelepítések, komoly, minden korábbinál nagyobb eredményeket hoztak.

A Magyar Tudományos Akadémia alapításának 175 éves jubileuma alkalmával az erdészek Sopronpusztán egy emlékerdőt létesítettek. Az akkor elültetett 175 (kislevelűhárs-)fa azóta évente egy-egy újabbal gyarapodik. S talán nem véletlen, hogy az Akadémiai Emlékerdő éppen a Páneurópai Piknik Emlékparkkal határos; Magyarország és Európa szimbolikus kapujával.

V.

„Magyar Ország rosszul volt, meglehetősen van, jobban lesz" – írta Széchenyi 1846-ban a debreceni Kollégium vendégkönyvébe. A „jobban lesz"-ért oly sokat dolgozó Legnagyobb Magyarról szóló előadásomat mégsem ezzel, hanem a másik, közismert idézettel fejezem be: „a múlt kiesett hatalmunkból, a jövőnek urai vagyunk." Hát legyünk valóban urai!

Kézirat. Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Felhasznált irodalom:

Bartucz Lajos (szerk.): Alföldi tudományos Intézet Évkönyve I. (1944–1945). Szeged 1946., VII., Bedő Albert: A vasutak és a fa. In: Erdészeti Lapok (a továbbiakban: EL) 1866. 376–380., Benkovits Károly: Alföldi és közérdekű erdőtelepítési tervezet. In: EL 1948. 2–3:57–85., Fuchs Frigyes: Magyarország őserdei. (Fordította: Madas László). In: Erdészettörténeti Közlemények LI. (a továbbiakban: ETK) Bp. 2001., Hiller István: Széchenyi István erdészeti elképzelései Kaán Károly értékelése alapján. In: Erdészeti és Faipari Egyetem Tudományos Közleményei 1969. 1:133–141., Juhász Géza: A magyar szellem vándorútja. 2. kiadás. Debrecen 1942., Kaán Károly: A Magyar Tudományos Akadémia és az erdőgazdasági tudományok. Bp. 1928., Uő: Gróf Széchenyi István és a Nagy Magyar Alföld. Bp. 1925., Király Pál: Széchenyi és az erdészet. In: Erdészeti és Faipari Híradó 2010. 2:2–3., Lesenyi Ferenc: A centenárium évszázada és az erdőgazdaság. In: EL 1948. 1:5–21., Oroszi Sándor: Ösvények természetvédelmünk forrásaihoz. In: ETK III. Bp. 1991. 87–128.,

Osváth István: Erdőgazdaságunk a tervgazdálkodás útján. In: EL 1949. 5:98–109., Solymos Rezső: Széchenyi-emléknap a Wagner Károly-évben. In: EL 2011. 1:26–27., Szekfű Gyula (vál.): A mai Széchenyi. Eredeti szövegek SZ.I. munkáiból. Bp. é.n. [1935.], Széchenyi István: Pesti por és sár. Pest 1866., Uő: Eszmetöredékek különö-

sen a Tisza-völgy rendezését illetően. Pest é.n. [1846.], Uő: A selyemrül. Pest 1840., Uő: Napló. (Fordította: Jékely Zoltán, Györffy Miklós. Vál. és szerk: Maller Sándor.) Bp. 1978, – –: Széchenyi-kiállítás Szatmárnémetiben. In: EL 1941. 634., – –: A görgényszentimrei alerdész-szakiskola ünnepe. In: EL 1941. 635-637.

Ideas concerning forestry and conservation in the works of István Széchenyi

SÁNDOR OROSZI

Count István Széchenyi devoted his interest to forestry issues mainly in connection with the economic growth of the Great Plain as well as the development of coal mining. He envisaged rows of trees and forest patches on the Great Plain and wished to establish the necessary legal basis for this aim. His view was that the intensive farming of the Plains was unimaginable without trees and forests. By enhancing the volume of coal production he attempted to further the protection of existing – mainly upland – forests. At the same time he also applied to the moral obligation of preserving the values and assets of the past. Consequently, current notions of conservation can also be associated with his works. As a result, Széchenyi is also widely respected among Hungarian forestry experts. This is attested not just by the large number of articles and studies devoted to his life's work, but also the establishment of the protected alleys on his former estate and the continuously growing memorial forest of the Hungarian Academy of Sciences, an institution born out of his initiative.

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

NYÍRFALVI KÁROLY

Máskor, máshol, itt és most

Széchenyi István emlékének

Szelleme átsüt téren és időn,
összegyűjt perceket, pillanatokat,
keze a megszokott, jellegzetes
tartásban, mikoron épp tanácsot ad...
Markolnék kevéske fényért, reményért
lyukas zsebembe, hitele nincs már
a kéznek, mi ádáz hétköznapjait
rója le, hogy emlékét megkísértse,
áthozván Őt tegnapból a mába,
elkelne szava, tekintete.
Él-e még a szó?

Miféle titkos nyelven szóljak hozzá,
hogy átlendítsem az idő és a tér
béklyóin, hitelem van-e még, s
világom éled-e, és szárba szökken
újra? Valami csekély vigaszt e
síkos hiányban, de mindig csak Döbling
neve tolul a szájra, mindig csak
Döbling... hát szörnyű, szörnyű bevallani
azt: „Isten elharapta nyelvét" bennem,
üres kiáltozás, mint halott harang
kondul fogaim közt.

Lassú a haladás bármely irányba,
csillag szeli így a légüres űrt
emberi szemnek; parányi vagyok,
akár árnyéka földön vakító
napfénynél, teendőm oly sok, langy szél,
menedék, példa, szellem, most ne a
menekülés gyötrelmes útját add
kezembe, mondanád: a teljességhez
egyként tartozik csillagfényű
diadal, sápatag, aszott búcsú.
Fény és árnyék jegyben járnak.

Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtár

Cikázva az elme rögös útjain,
megtéve néhány métert, marad a
cselekvés szándéka, a kétely: a cél,
az erény fészke, Isten ítélete,
a méltányosság mértéke ködös,
marad hát a tett, jó szándék, a többi
a hiú remény serpenyőjében
várakozó néhány grammnyi esély,
hintám lendül, égnek csapódik, földet
ér, marad a lassú gyorsulás, s
legvégén a sebes égés.

Máskor, máshol, itt és most jelen van
percekre, pillanatokra, dolgai
átsuhannak agyamon, állok a
főtéren, nevét viseli, s csak
evidenciák jutnak eszembe,
másra nem futja már, így kezdi, így
végzi más? közben eltelik a ki sem
mért idő, kinek mennyi adatik,
jut-e még arra, felmérni élete
javát, szikrázó szavait, nem múló
aggodalmát lét, bölcső, haza felett?

Tompuló, erősbödő a sejtelem:
hol magot hintesz a földbe, erős
bizonytalansággal várod, kihajt, termést
hoz a kellő időben: ott lakik Ő,
hol szelíden, tiszta szép szavakkal
szólasz, szelleme ott honol, bizonyos
időre elhagyatnak, és elhagynak
az eszmék, ha teszed, s miért ne
tennéd másként, máshol, máskor, itt és most:
jelen lesz szavaidban s néhány
mozdulatodban csendes bizonysággal.

Pécs-Budapest, 1992 – 2010.

Magyar Irodalmi Intézet Könyvtár

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár

Magyar Mezőgazdasági Múzeum digitális tár